ISSN 2304-5809

Молодий вчений

9 (36) 2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (36) вересень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена видатному київському військовому льотчику – Петру Миколайовичу Нестерову. Саме 9 вересня 1913 року Петро Миколайович на літаку «Ньюпор IV» злетів із Куренівського аеродрому в Києві та на висоті 600 метрів на очах численних глядачів змусив літак описати у вертикальній площині замкнуту криву, майже кільце, і пішов на посадку. Льотчик уперше у світі виконав «мертву петлю», яка згодом стала називатися «петлею Нестерова». Свою назву «мертва» петля отримала через те, що перші спроби виконати цю фігуру здійснювалися на зорі авіації на літаках, які не витримували виникаючих при цьому перевантажень і руйнувалися, а пілоти зазвичай не виживали. На той час виконання Петром Миколайовичем такого маневру стало початком нової ери вищого пілотажу, що послужило справжнім проривом у авіації, ставши дійсною сенсацією та викликавши розголос по всьому світу. Нестеров здійснив справжній переворот у поглядах на керованість та стійкість літака, блискуче довівши, що правильно спроектований літак може виходити з будь-яких положень у польоті. Ім'я його золотими літерами внесено в літопис світової авіації.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2016
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2016

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Pilelienė L., Grigaliūnaitė V.
Elaboration of the model for the evaluation of static advertising effectiveness.....1
Бойко М.О.
Ризики стивідорної компанії в системі забезпечення економічної безпеки.....5
Бошота Н.В., Величко М.М.
Шляхи вдосконалення фінансового механізму системи вищої освіти України.....11
Бошота Н.В., Шишола Д.В.
Зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності.....14
Брюховецька І.О.
Класифікація страхування майна громадян.....19
Буняк Н.М.
Інноваційна культура в системі менеджменту підприємства.....22
Вудвуд В.В.
Ретроспективний огляд харчової промисловості Карпатського регіону 26
Голубев А.К., Стрий Л.А., Захарченко Л.А., Сакун А.А.
Современная маркетинговая среда предприятия телекоммуникаций Украины..30
Гонтюк В.А.
Модель взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців.....35
Goncharenko I.V., Bogdanov D.S.
Socio-economic experience of agricultural territories of the United States and European Union.....42
Демяненко К.А.
Тенденції розвитку кондитерського ринку України в сучасних умовах.....45
Катран М.В.
Система технічного регулювання як чинник розвитку внутрішнього ринку....50
Лемішко О.О.
Регулюючий вплив податкового навантаження на економічні процеси у сільському господарстві.....54
Римар М.В., Дембицький М.І.
Пропозиції щодо роздільного збору та перероблення побутових відходів.....60
Саранюк А.Ю.
Оцінювання та ефективність управління витратами підприємств комунальної теплоенергетики.....64
Святаш С.В.
Інформаційні масиви в системі адміністрування податків: питання ефективності, прозорості, інтегрованості....68
Стрельников Р.Н.
Оптимизация источников финансирования капитальных инвестиций промышленного предприятия за счет внутренних ресурсов..73
Товма О.А.
Автентичність торговельного підприємства як основа розвитку його ділової репутації...76
Томашевська О.А., Шихненко А.О.
Щодо рентабельності виробництва продукції рослинництва в умовах сьогодення.....81
Шевченко І.В., Паламарчук Ю.А.
Економіко-математичний підхід до формування оптимальної стратегії за допомогою критерію ефективності реструктуризації.....85

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Balakin S.V., Zhukov I.A.
Detection of computer attacks using outliner method.....91
Вежлівцева С.П., Рудавська Г.Б., Портянко О.М.
Безпечність рецептурних компонентів та нових паст підвищеної біологічної цінності на сметанній основі.....94
Кузь В.І.
Дослідження біофізичного ефекту оптичного діапазону.....98
Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Хорішко А.Ю., Корнійчук А.І.
Дослідження впливу низькочастотної віброобробки та модифікування на якість виливків із сплаву системи Al – Si, що твердіють в кокілі.....101
Сорочан О.М., Азархов О.Ю., Олексюк І.С., Білов М.Є., Шайко-Шайковський О.Г.
Методика проектування та біомеханічної оцінки конструктивних параметрів накісткових фіксаторів для лікування переломів трубчастих кісток.....106

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Гончарова О.В., Пугач А.М.
Гармонізація та біотехнологічне оновлення методів детермінації якості біологічної продукції.....111

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Бургаз О.А.
Взаємозв'язки Ель-Ніньо-Південного коливання із загальним вмістом озону у західному секторі південної півкулі.....115
Цуркан Н.В.
Сертифікація земель сільськогосподарського призначення та встановлення зон органічного виробництва.....118

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Вареник О.М.
Фізична культура і спорт як суттєвий чинник в контексті запровадження системи медичного страхування населення.....122

МЕДИЧНІ НАУКИ

Антощук Р.Я.
Патогенетичні фактори формування діабетичної стопи, що обґрунтовують необхідність комплексного підходу до лікування.....127

Єркович Н.О.
Саркоїдоз як актуальна проблема сучасної медицини (огляд літератури). Опис випадку системного комбінованого саркоїдозу.....131

Нетюхайло Л.Г., Сухомлин Т.А., Сухомлин А.А.
Ефекти метаболітів арахідонової кислоти в легенях (огляд літератури).....136

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Компанєєтс М.О.
Навігаційні засоби веб-сайту.....141

Романенкова Ю.В.
Основные факторы формирования феномена ювелирного искусства Передней Азии 145

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Салюк-Кравченко О.О., Сокіл В.В.
Державне регулювання ринку фінансових небанківських послуг як інструмент забезпечення економічної безпеки особи.....153

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Pavlishcheva Ya.O.
Androgyny: the way to overcome gender asymmetry.....160

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Кухарєва Н.М., Коркач С.О.
Переяславський цикл творчості Т.Г. Шевченка.....165

Ніколаєва Н.Б.
Репресований вчений-математик, академік АН УРСР Кравчук Микола Пилипович (1892–1942 рр.).....170

Тищенко Ю.А.
Журнал «Радянська жінка» як джерело до вивчення державної політики в сфері охорони дитинства в УРСР (1965-1985 рр.).....176

Шудляк Н.О.
Цілющі джерела – православні святині Хмельниччини.....182

Яремко К.В.
Губернське жандармське управління та охоронне відділення в Києві в 1902-1903 роках: налагоджена співпраця чи прихована конкуренція.....187

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Криворучко М.Ю.
Ціннісні орієнтири особистості як аспект безпеки життєдіяльності.....192

Сапега В.В.
Трансформация предметного поля эстетики в контексте трансформации культурной парадигмы.....196

Суханов В.Ю.
Діалектичний метод Гегеля і систематизація знання в психології: класифікація мислення (до 200-річчя опублікування праці Гегеля «Наука логіки»).....200

Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В.
До питання про сутність і значення інновацій в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти 207

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Богданова Т.Г.
Комунікативний підхід у викладанні англійської мови студентам-іноземцям.....212

Вознюк Г.А.
Японська жіноча поезія кінця XIX – початку XX сторіччя.....215

Гвоздяк О.М.
Запозичення з німецьким етимоном у сфері будівельної лексики (на матеріалі українських говірок Ужгородського району Закарпатської області).....219

Кукаріна А.Д.
Методологія та методика способів перекладу абревіатур англомовного та україномовного медичного дискурсу 224

Мясоєдова С.В.
Лексико-семантичні й прагматичні особливості непрямих спонукальних висловлень у творах Ольги Кобилянської.....228

Смеречинська О.В.
Аспектологічний контекст як засіб вираження обмеженої тривалості дії в українській та німецькій мовах.....233

Цепа О.В.
Проблема автора в літературознавстві (методичний аспект).....238

Чепурна О.В.
Методологічна проблема комплексного підходу у викладанні англійської мови студентам немовних спеціальностей.....242

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Бабяк Н.В.
Загальний стан та особливості нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів України.....246

Бугай М.В.
Правовий статус МВФ та його співпраця із державами-членами.....250
Волошанивская Т.В.
Основные положения обеспечения права на эффективную защиту в уголовном производстве: в контексте европейских стандартов прав человека.....253
Фомічова Н.В.
Складання заповіту з умовою та дійсність визначених умов у межах їх виконання за законодавством України.....257

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Гладир Я.С.
Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів у процесі допрофесійної підготовки у ВНЗ України.....261
Єрмак Л.С.
Зміст навчальних програм з туризму в університетах Нової Зеландії.....265
Кобрин Н.З.
Історія розвитку професійної освіти в галузі медичної інформатики у Канаді.....272
Ковальчук Л.О.
Комунікативна компетентність у процесі вивчення іноземної мови студентами-економістами.....276
Корінна О.В.
Аналіз проблеми контролю навчальних досягнень студентів ВНЗ.....280
Корчова О.М.
Формування риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей: результати педагогічного експерименту.....283
Лещенко Г.А.
Особливості навчально-професійної мотивації майбутніх авіаційних фахівців.....288
Романишина Л.М.
Становлення і розвиток кінологічної служби України.....292
Сєводнєва К.О.
Історичні витоки педагогічної концепції М. Корфа: проекція на розвиток освіти в запорізькому краї.....296
Химич Н.Є.
Виховання духовної культури у дітей старшого дошкільного віку засобом створення музейного простору в дошкільному навчальному закладі.....299

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бичков М.М.
Співвідношення громадянського суспільства і держави в системі соціальних трансформацій.....304
Дмитрашко С.А.
Генеза зовнішньополітичної доктрини німецького націонал-соціалізму.....308
Кучуран А.М.
Міські соціальні рухи та їх вплив на міську політику: теоретичні аспекти.....313

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Біловус Л.І.
Діяльність НТШ та питання української науки у періодичних виданнях українців США як засіб збереження національної ідентичності.....318
Демчук Н.Р.
Науковий текст як стратегічний засіб наукової комунікації (до проблеми редакційного опрацювання).....325
Земба Б.А.К.
Социально-педагогическая работа как элемент социальной помощи маргинальным семьям.....331
Марьина Е.Ю.
Цифровое пространство: противоречия становления и развития.....335
Пугач Л.Ю.
Питання «advocacy» на сторінках наукових видань (2000–2015 рр.): історіографія дослідження.....339

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Pilelienė L., Grigaliūnaitė V.
Elaboration of the model for the evaluation of static advertising effectiveness.....1
Boiko M.O.
Risks of stevedoring company in system ensuring of economic security.....5
Boshota N.V., Velichko M.N.
Ways to improve the financial mechanism of higher education Ukraine.....11
Boshota N.V., Shyshola D.V.
Foreign experience of state regulation of innovation activity.....14
Bryukhovetska I.O.
Citizens property insurance classification.....19
Buniak N.M.
Innovative culture in the system of management of enterprise.....22
Vudvud V.V.
Retrospective review of the food industry in the Carpathian region.....26
Golubev A.K., Striy L.A., Zaharchenko L.A., Sakun A.A.
Modern marketing environment of telecommunications companies of Ukraine.....30
Gontiuk V.A.
Model of the relationship between structural elements of public service staff potential and competencies of public servants.....35
Goncharenko I.V., Bogdanov D.S.
Socio-economic experience of agricultural territories of the United States and European Union.....42
Demyanenko K.A.
Trends of the Ukrainian candy industry development in modern conditions.....45
Katran M.V.
System of technical regulation as a factor of internal market development.....50
Lemishko O.O.
Regulatory impact of tax burden on the economy in agriculture.....54
Rymar M.V., Dembytskyi M.I.
Proposals for separate collection and recycling of domestic waste.....60
Saraniuk A.Yu.
Evaluation and efficiency of the municipal power system enterprises cost management 64
Sviatash S.V.
Information arrays in the tax administration system: the issues of efficiency, transparency, integrity.....68
Strielnikov R.M.
Optimization of sources of financing of capital investments of industrial enterprise at the expense of internal resources.....73
Tovma O.A.
Authenticity of trade enterprise as the basis of its business reputation.....76
Tomashevska O.A., Shuhnenko A.A.
In relation to profitability of production of goods of plant-grower in the conditions of present time.....81
Shevchenko I.V., Palamarchuk J.A.
The economic-mathematical approach to formation of optimum strategy by criterion of restructuring efficiency.....85

ENGINEERING SCIENCES

Balakin S.V., Zhukov I.A.
Detection of computer attacks using outliner method.....91
Vezhlivtseva S.P., Rudavska, A.B., Portyanko E.N.
Safety of compounding components and new pastes of high biological value on sour cream basis.....94
Kuz V.I.
Research biophysical effect optical range.....98
Selivorstov V.Yu., Dotsenko Yu.V., Khorishko A.Y., Korniychuk A.I.
A study of the influence of low-frequency vibrating processing and modification on the quality of casts from alloy Al – Si, which solidifies in metallic form.....101
Sorochan E.N., Azarkhov A.Y., Oleksyuk I.S., Belov M.E., Shayko-Shaykovskyy A.G.
Methods of design and evaluation of design parameters biomechanical bone fixing device for fractures tubular bones 106

AGRICULTURAL SCIENCES

Honcharova O.V., Pugach A.M.
Harmonization and biotechnological update method determination quality of biological production.....111

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Burgaz A.A.
Intercommunications of el niño-southern oscillation with the total ozone in the southern hemisphere western sector.....115
Turcan N.V.
Certification of agricultural land purpose and installation zonesorganic production.....118

BIOLOGICAL SCIENCES

Varenyk O.N.
Physical culture and sports as an essential factor in the context of the implementation of public health insurance.....122

MEDICAL SCIENCES

Antoshchuk R.Ya
Pathogenetic factors of diabetic foot, justifying the need for an integrated approach to treatment....127
Yerkovych N.A.
Sarcoidosis as a topical problem of modern medicine (literary review). A case report of systemic sarcoidosis....131
Netukhaylo L.G., Sukhomlyn T.A., Sukhomlyn A.A.
Effects of arachidonic metabolites in lungs....136

HISTORY OF ART

Kompaneyets M.A.
Navigational means of a website....141
Romanenkova Ju.V.
Main factors of formation of jewelry of Southwest Asia....145

STATE ADMINISTRATION

Saliuk-Kravchenko O.O., Sokil V.V.
State regulation of financial services market as an instrument of providing of economic security of person....153

CULTURAL STUDIES

Pavlishcheva Ya.O.
Androgyny: the way to overcome gender asymmetry....160

HISTORICAL SCIENCES

Kukhareva N.M., Korkach S.O.
Pereyaslav cycle of creativity of T.G. Shevchenko....165
Nikolaeva N.B.
Repressed scientist, mathematician, academician of the USSR Academy of Sciences Nikolai Filippovich Kravchuk (1892-1942)....170
Tyshchenko Ju.A.
Magazine «Soviet woman» as the source of studying government policy of child protection in the USSR (1965-1985)....176
Shudliak N.O.
Healing springs – orthodox holy places of the Khmelnytskyi region....182
Yaremko K.V.
Provincial gendarme department and the Department for Protecting the Public Security and Order in Kyiv in 1902-1903: well-organized cooperation or latent competition....187

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Kryvoruchko M.Y.
Personality's value orientation as the aspect of health and safety....192
Sapega V.V.
The transformation of the subject field of aesthetics in the context of the transformation of cultural paradigms....196
Suhanov V.Yu.
Hegel's dialectical method and systematisation of knowledge in psychology: classification of thinking (on the 200th anniversary of the Hegel's Work published "Science of Logic")....200
Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.
On the essence and importance of innovation in the modernize Ukrainian philosophical education....207

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bogdanova T.G.
Communicative approach in teaching English to foreign students....212
Vozniuk H.A.
Japanese female poetry at the end of 19th the beginning of 20th century....215
Hvozdyak O.M.
Borrowings with German etymon n the field of building lexicon (on the material of Ukrainian dialects of Uzhhorod region in Transcarpathia)....219
Kukarina A.D.
Methodology and methodics of the ways of abbreviations translation....224
Miasoiedova S.V.
Lexical, semantic and pragmatic peculiarities of indirect illocutive utterances in the works by Olha Kobylianska....228
Smerechynska O.V.
The aspectological context as a mean of expression of limited duration of an action in Ukrainian and German....233
Tsepa O.V.
The problem of the author in literary criticism (methodological aspect)....238
Chepurna O.V.
Complex metodological eproach in teaching English to non-language students....242

LAW SCIENCES

Babyak N.V.
On the general state and particularities of regulatory support regarding administrative courts functioning in Ukraine....246
Bugay N.V.
The legal status of the IMF and its cooperation with member states....250
Voloshanivska T.V.
The main provisions of the providing the right to effective defense in criminal proceedings: in the European human rights....253

Fomicheva N.V.
Composing a will with a provision and actuality of particular provisions within the limits of their realization according to the legislation of Ukraine.....257

PEDAGOGICAL SCIENCES

Hladyr Y.S.
Pedagogical support of adaptation of foreign students in the process of pre-professional training in institution of higher learning of Ukraine.....261
Yermak L.S.
Content of curriculum in tourism education in New Zealand universities.....265
Kobryn N.Z.
History of health informatics professional education in Canada.....272
Kovalchuk L.O.
Communicative competence in the process of study of foreign language by students-economists.....276
Korinna O.V.
Analyses of the problem of control educational achievements of university students.....282
Korchova O.M.
Development of rhetorical competence of intending specialists in sotsionomical specialties: results of pedagogical experiment.....283
Leshchenko G.A.
The peculiarities of the educational and professional motivation of the future aviation specialists.....288
Romanyshyna L.M.
The establishment and development of the Ukrainian cynological department 292
Sevodneva K.O.
The historical origins of the pedagogical concept of M. Korff: the projection on the development of education in Zaporizhzhya region.....296
Khimich N.E.
Education of spiritual culture at senior preschool children through the establishment of the museum space in the pre-schools.....299

POLITICAL SCIENCES

Bychkov N.N.
The ratio of civil society and the state in the system of social transformations.....304
Dmytrashko S.A.
The genesis of the foreign policy doctrine of German National Socialism.....308
Kuchuran A.M.
Urban social movements and their impact to city policy: theoretical aspects.....313

SOCIAL COMMUNICATIONS

Bilovus L.I.
Activity of the SSS and issues of the Ukrainian science Ukrainian-language periodicals US as a means of preserving national identity.....318
Demchuk N.R.
Scientific text as agent strategic communications research (the problem editorial prycessing).....325
Ziemba B.A.K.
Socio-pedagogic work as an element of social assistance to marginalized families.....331
Marina O.Yu.
Digital space: contradictions of formation and development.....335
Puhach L.U.
Question «advocacy» on pages scientific publications (2000-2015): historiography research.....339

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

UDC 659.1

ELABORATION OF THE MODEL FOR THE EVALUATION OF STATIC ADVERTISING EFFECTIVENESS[1]

Pilelienė Lina, Grigaliūnaitė Viktorija
Vytautas Magnus University, Lithuania

Living in a consumerist society, people are constantly exposed to advertising. Advertising could be considered as an engine of market economy – advertising results in exchanges, augmentation of organizations' turnover and profit. As a consequence, enormous competition has emerged in the world of advertising during the first decades of twenty first century and has forced organizations to search for factors influencing advertising effectiveness. This research aims at developing a model for the evaluation of static advertising effectiveness. The elaborated model can be applied to assess static (printed, outdoor and point-of-purchase) advertising effectiveness.
Keywords: advertising effectiveness, outdoor advertising, point-of-purchase advertising.

Problem statement. The recent technological revolution has led to the conditions of intensified competition in almost all business sectors in entire world. The lifecycles of many consumer goods have shortened, thus forcing organizations to search for the most effective measures of marketing to stimulate their sales. Advertising is often considered as one of the most common marketing measures used to attract consumers; however, the contemporary market information overload leaves many advertisements unnoticed.

Considering the necessity for business organizations of creating eye-catching and attractive advertisements, the scientific problem of the research is formulated by a question: what factors affect static advertising effectiveness?

Analysis of analogical researches and publications. Advertising effective-ness can be considered as a quite common topic among marketing scholars as well as practitioners. Various authors have analysed static advertising [1; 2], it visual [3; 4] and verbal [5; 2; 6] elements, evaluation methods [7; 8]; however, the scientific literature lacks a holistic methodological background for the evaluation of static advertising effectiveness.

The aim of the paper. This research aims at developing a model for the evaluation of static advertising effectiveness. The model would be useful for marketing scholars providing their research on advertising effectiveness as well as for practitioners creating and implementing their advertising campaigns.

Main study. Considering the peculiarities of consumer behaviour, it can be stated that static advertising effectiveness is mainly determined by the two groups of factors: (1) advertising message-related factors and (2) advertising context-related factors.

Advertising message related factors are the ones that marketers can gain ad-vantage from. As belonging to latter group of factors can be considered: different advertising layouts; visual and textual elements; the level of advertising complexity; advertising appeal; advertising source; and advertising execution. Different usage and different combinations of this group of factors leads to different advertising effectiveness.

For the research, two advertising context-related factors were determined as differently affecting advertising effectiveness: outdoor context and point-of-purchase context. Consequently, the elaborated model for the evaluation of static advertising effectiveness is composed of three parts: advertising message-related factors, outdoor advertising context, and point-of-purchase advertising context.

Advertising message-related factors. Static advertising effectiveness model containing message-related factors (see Fig. 1) enables to create effective static advertising content in accordance to the aim of marketing communication and is applicable in any context (printed, outdoor, and point-of-purchase).

As it can be observed in the model presented in Fig. 1, the combination of message-related factors of static advertising depends on the aim set for the campaign. Different advertising message strategies have to be chosen for those advertisements aiming at customer awareness formation than for those achieving to form consumer attitudes and stimulate their behaviour. Firstly, different complexity levels have to be chosen. If the aim of advertising campaign is awareness creation, the complexity of advertising message has to be low and emotions-based; thus, the brand would be emphasized and linked to some positive feelings. Consequently, based on brand awareness, positive attitude is formed.

However, in many cases brand awareness is already reached. Well-known organizations aim directly at attitude formation and stimulation of purchase behaviour. In later cases, different advertising combinations have to be chosen. First of all, advertising layout complexity has to be high, thus attracting attention to the advertisement itself. Moreover, advertising appeal has to be rational, providing a reason for consumers to purchase.

[1] Acknowledgment. This research was funded by a grant (No. MIP-098/2014) from the Research Council of Lithuania.

© Pilelienė Lina, Grigaliūnaitė Viktorija, 2016

To make an advertising message more credible, a well-known spokesperson (celebrity, sportsman, social activist, etc.) has to be chosen as an advertising source. The impact of the spokesperson on advertising effectiveness is demonstrated in the Figure 2.

Moreover, choosing an effective advertising strategy is not enough. All the advertising elements have to be organized according to some critical rules. As a human gaze is often moving in a Z form (in those countries where people are reading from the left to right), the effectiveness of the brand position is decreasing respectively. Moreover, the rule of thirds has to be respected.

Only after setting the suitable structure of advertising message-related factors, context-related factors can be chosen.

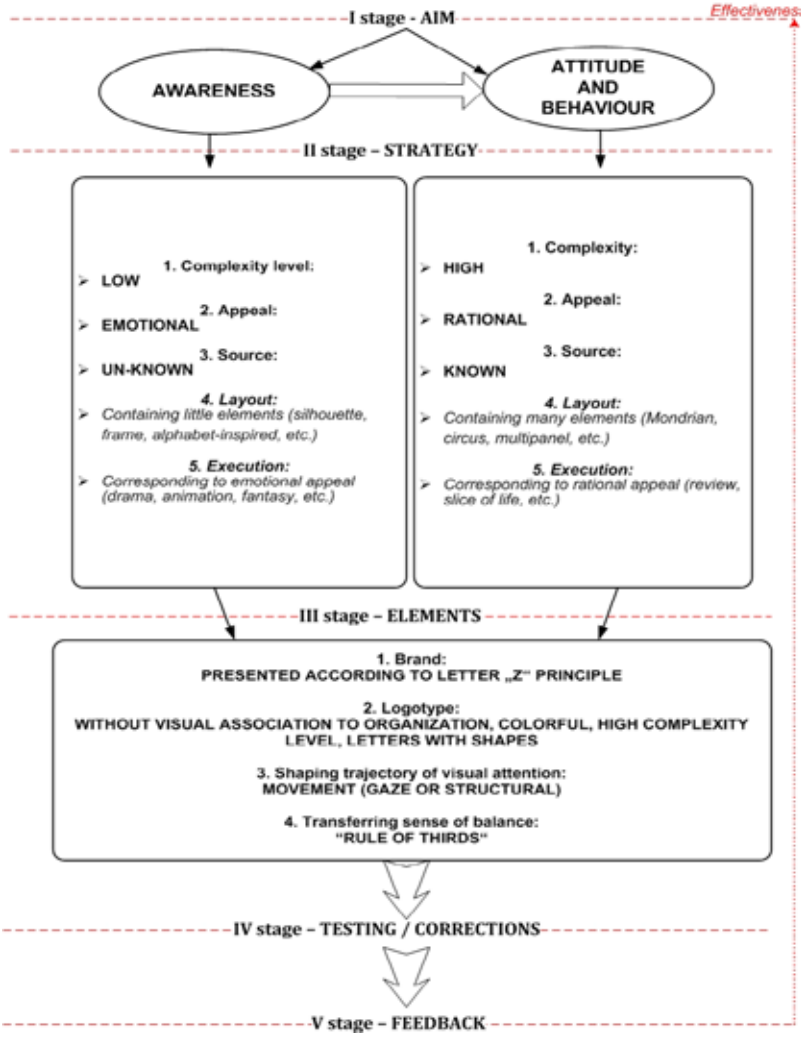

Fig. 1. Static advertising effectiveness model: message-related factors

Source: [9]

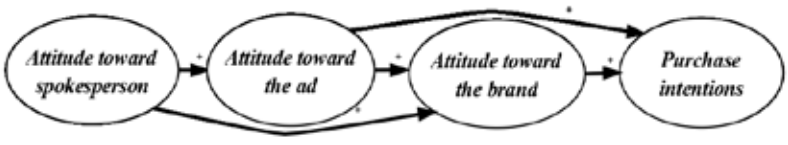

Fig. 2. The impact of celebrity spokesperson on advertising effectiveness

Source: [10]

Outdoor advertising context. Despite the effective static advertising content, outdoor context of advertising influences its' effectiveness, thus outdoor context related factors are presented in static advertising effectiveness model containing outdoor advertising context (see Fig. 3). As outdoor advertising effectiveness can be assessed by the measure of recall level, it can be stated that if any of the context-related factors influence advertised brand recall, that factor influence outdoor advertising effectiveness.

The increasing brand awareness and the more positive attitude toward the advertisement increase the probability of both unaided and aided advertising recall. It can be stated that brand awareness and attitude toward the advertisement have direct effects of on outdoor advertising effectiveness. Moreover, the left road side of the advertisement decreases the probability of both unaided and aided advertising recall (contrarily, the right road side of the advertising placement increases the probability of both unaided and aided advertising recall). Bearing in mind that consumers process information based on logical or/and utilitarian decisions, rational outdoor advertising appeal should be preferred to emotional one when achieving to generate aided recall. Finally, the placement enabling the best outdoor advertising visibility must be thought through in order to make advertising effective. Considering the outdoor advertising framework based on the model presented in Figure 3, organizations will achieve the highest outdoor advertising effectiveness.

Point-of-purchase advertising context. The point-of-purchase context of advertising is often formed by store atmospherics [11]. Turley and Milliman [12] have classified the store atmospheric variables into five groups: (1) External variables; (2) General interior variables; (3) Layout and design variables; (4) Point-of-purchase and decoration variables; and (5) Human variables. Moreover, point-of-purchase advertising (POPA) was added as the sixth category of store atmospherics [13].

Theoretically, point-of-purchase advertising can provide different shopping value, caused by the types of benefits: utilitarian, hedonic, or novelty-related. Also, differently understood shopping value can lead to different valuations of store environment, different perception of shopping quality, even different intentions to return and recommend the store to friends and relatives.

Acting through the shopping value, point-of-purchase advertisements evoke specific cognitive and

affective reactions; moreover, these reactions stimulate shopping behaviour – lead to conative or behavioural responses [14]. However, depending on the message-related factors of advertisement, shopping value can be perceived differently: either approach or avoidance behaviour can occur. Moreover, marketers should emphasize novelty-related shopping benefits very carefully in point-of-purchase advertisements because of their direct effect on avoidance behaviour and word-of-mouth communication. Achieving point-of-purchase advertising to be effective, the balance between utilitarian and hedonic benefits has to be kept. Moreover, hedonic shopping benefits have to be emphasized because of their direct effect on consumer approach behaviour.

Point-of-purchase advertising effectiveness model is presented in Figure 4.

As it can be seen, properly managed point-of-purchase advertising creates a direct route to customer loyalty; moreover, allows expanding the base of the customers.

Based on the decomposed static advertising effectiveness models, the holistic model can be expressed by equation:

Static advertising effectiveness = β0 + β31 Message-related factors + β32 Context-related factors + ζ3;

where

$$\beta 32 \text{ Context-related factors} = \begin{cases} \beta 32a \text{ outdoor advertising context} \\ \beta 32b \text{ point} - \text{of} - \text{purchase advertising context} \end{cases}$$

Hence, by evaluating both message-related as well as context-related factors static advertising effectiveness can be assessed.

Conclusions:

1. The effectiveness of advertising message content depends on the primary determined aim of marketing communication. Different advertising message strategies should be applied when the aim of marketing communication is to enhance awareness and when the aim of marketing communication is to form attitude or encourage behaviour. Moreover, despite the applied advertising message strategy, advertising elements must be arranged in such a way that allows emphasizing the brand.

2. Outdoor advertising effectiveness depends not only on the advertising message content, but on the outdoor context as well. For creating effective outdoor advertising, road side, size and visibility of the advertisements must be taken into consideration. Furthermore, brand awareness and attitude

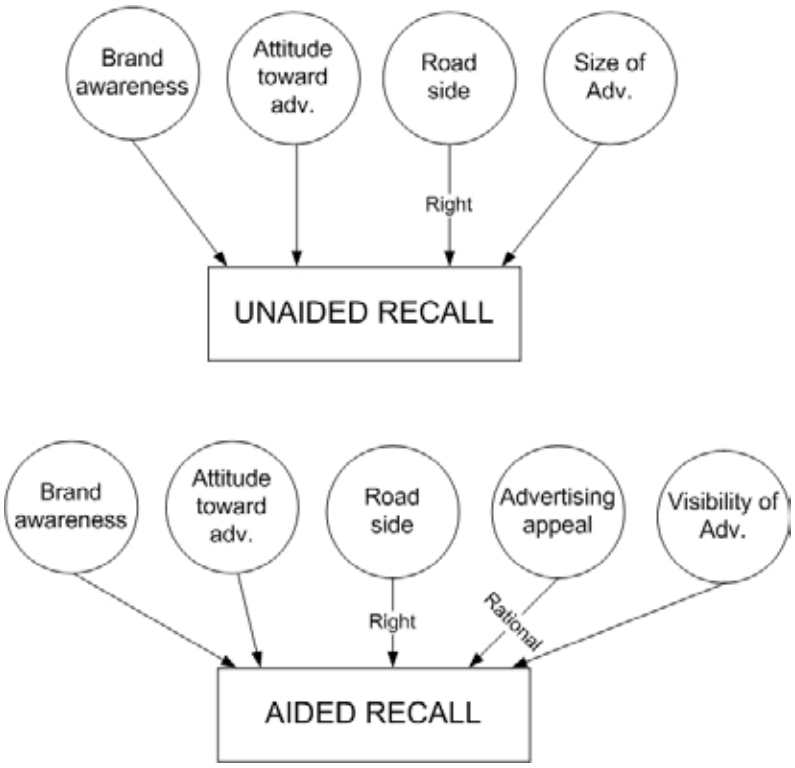

Fig. 3. Static advertising effectiveness model: outdoor advertising context

Source: self elaboration

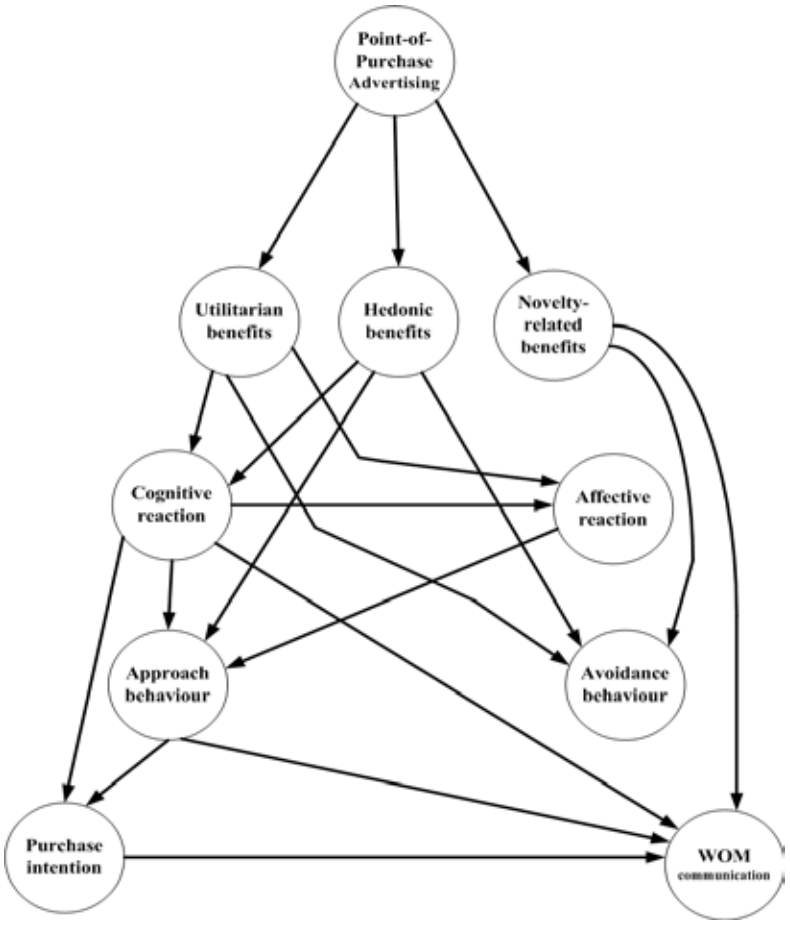

Fig. 4. Static advertising effectiveness model: point-of-purchase advertis-ing context

Source: self elaboration

toward the advertisement must be managed in order to create effective outdoor advertising.

3. Point-of-purchase advertising influences consumers shopping value, which in turn influences consumer emotional reaction. Consumer emotional reaction has impact on their immediate behavioural response, which shapes consumer behaviour in a long run.

References:

1. Wedel, M. Visual Marketing. From Attention to Action / M. Wedel, R. Pieters. – New York: Psy-chology Press, 2008. – 320 p.
2. Kazlauskaitė, R. Vaizdiniai reklamos elementai: pragmatinis tyrima / R. Kazlauskaitė, R. Liakaitė // Žmogus ir žodis. – 2009. – V. 1. – P. 35-44.
3. Hilligoss, S. Visual Communication. A writer's guide / S. Hilligoss, T. Howard. – New York: Pear-son Education, Inc., 2002. – 2nd ed. – 187 p.
4. Modestavičiūtė, V. Dizainas. Grafinis dizainas / V. Modestavičiūtė. – Vilnius: Vilniaus statybos ir dizaino kolegija, 2003. – 43 p.
5. Leech, G. H. English in advertising: A linguistic study of advertising in Great Britain / G. H. Leech. – London: Longmans, Green and Co, 1966. – 210 p.
6. Hewett, G. Advertising & Promotions / G. Hewett. – South Africa: Pearson education, 2009. – 264 p.
7. Turley, L. W. The impact and effectiveness of advertisements in a sports arena / L. W. Turley, J. R. Shannon // Journal of Services Marketing. – 2000. – V. 14. – № 4. – P. 323-336.
8. Krishnan, H. Sh. Memory Measures for Pretesting Advertisements: An Integrative Conceptual Framework and a Diagnostic Template / H. Sh. Krishnan, D. Chakravarti // Journal of Consumer Psychology. – 1999. – V. 8. – № 1. – P. 1-37.
9. Pilelienė L. Spausdintos reklamos efektyvumo vertinimo metodika / L. Pilelienė, V. Grigaliūnaitė, A. P. Bakanauskas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015. – 131 p.
10. Grigaliūnaitė, V. Determination of the impact of spokesperson on advertising effectiveness / V. Grigaliūnaitė, L. Pilelienė // International journal of management, accounting and economics. – 2015. – V. 2. – № 8 – P. 810-822.
11. Chebat, J.-Ch. Impact of ambient odors on mall shoppers' emotions, cognition, and spending: A test of competitive causal theories / J.-Ch. Chebat, R. Michon // Journal of Business Research. – 2003. V. 56. – № 7. – P. 529-539.
12. Turley, L. W. Atmospheric Effects on Shopping Behavior: A Review of the Experimental Evidence / L. W. Turley, R. E. Milliman // Journal of Business Research. – 2000. V. 49. – № 2. – P. 193-211.
13. Collart, A. J. Consumer Response to Point of Purchase Advertising for Local Brands / A. J. Collart, M. A. Palma, C. E. Carpio // Journal of Agricultural and Applied Economics. – 2013. V. 45. – № 2. – P. 229-242.
14. Babin, B. J. Color and shopping intentions: The intervening effect of price fairness and perceived affect / B. J. Babin, D. M. Hardesty, T. A. Suter // Journal of Business Research. – 2003. – V. 56. – № 7. – P. 541-551.

Пілялєне Ліна, Грігалюнайте Вікторія
Університет імені Вітовта Великого, Литва

РОЗРОБКА МОДЕЛІ ДЛЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СТАТИЧНОЇ РЕКЛАМИ

Анотація
Живучи у суспільстві споживання люди постійно піддаються впливу реклами. Рекламу можна розглядати як рушійну силу ринкової економіки – реклама призводить до обміну, збільшує обіг і прибутки організацій. Внаслідок цього у перші десятиліття двадцять першого століття виникла значна конкуренція у світі реклами, що змусило організації вишукувати чинники, які впливали б на ефективність реклами. Метою даного є розробка моделі для оцінки ефективності статичної реклами. Розроблена модель може застосовуватись для оцінки ефективності статичної (друкованої, зовнішньої та в місцях продажів) реклами.
Ключові слова: ефективність реклами, зовнішня реклама, реклама в місцях продажів.

УДК 656.614.3.073.2:330.131.7

РИЗИКИ СТИВІДОРНОЇ КОМПАНІЇ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Бойко М.О.
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

Дослідження присвячено оцінці факторів ризику при визначені економічної безпеки стивідорної компанії та визначенню пріоритетних напрямів підвищення її рівня за основними складовими. Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення економічної безпеки стивідорної компанії в розрізі фінансової, управлінської та техніко-технологічної складових шляхом вибору альтернативних способів реалізації (взаємодія з державою в рамках державно-приватного партнерства, аутсорсинг непрофільних видів діяльності, перевалка вантажів в режимі трансшипмент з застосуванням електронного документообігу тощо).
Ключові слова: ризик, нейтралізація ризиків, управління, економічна безпека, стивідорна компанія.

Постановка проблеми. Економічна безпека стивідорної компанії та її рівень напряму залежить від здатності керівництва передбачати можливі загрози, а у випадку їх настання – швидко реагувати та нейтралізувати їх, що напряму залежить від стану управлінням економічною безпекою та її забезпечення.

Взагалі, управління забезпеченням економічної безпеки – це, передусім, усування організаційних, соціальних, правових, технічних та інших суперечностей, які виникають у ході діяльності та підтримання такого загального стану функціонування підприємства, який дозволяє здійснювати власну політику господарювання. Для вирішення завдання забезпечення підвищення рівня економічної безпеки стивідорної компанії необхідно акцентувати увагу на визначенні та виборі комплексу заходів, в розрізі окремих складових економічної безпеки, шляхом визначення альтернативних способів реалізації та впливу на економічну безпеку, що дозволить досягти ефективних параметрів функціонування, підтримати виробничий і соціально-кадровий потенціал і т. ін. Дане завдання тим більш актуальне у зв'язку з використанням нових форм партнерських зв'язків та взаємодії з державою в рамках державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні ризики підприємства розглянуті у багатьох наукових роботах [1; 2], класифікації ризиків на морському транспорті присвячені роботи [3; 4], стосовно ризиків морського порту можливо виділити наступні роботи [5; 6; 7]. На законодавчому рівні розкриття категорії «ризик на морському транспорті» відображено наступним чином:

1) дії, не передбачені правилами, якими слід керуватися у визначеній несприятливій ситуації, усвідомлено розпочаті з метою запобігання або зменшення шкоди людям, судну або вантажу, яка може бути заподіяна їм, якщо в мовах конкретної небезпеки немає можливості діяти у відповідності з установленими правилами [8];

2) ймовірність виникнення обставин, що обумовлюють аварійні події [9];

3) умисні дії чи свідома бездіяльність, що потенційно здатні порушити законність і порядок, завдати шкоди особі, приватній власності і оточуючому середовищу у морських районах, і загрожують миру й стабільності [10].

У цілому «у портовій діяльності ризик означає можливість того, що відбудеться подія, яка несприятливо позначиться на вантажообігу порту, на розмірі тарифних ставок, на рівні якості послуг, що надаються клієнтурі, і, таким чином, на прибутку і капіталу порту (або окремого портового оператора)» [6, с. 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних дослідженнях найбільша увага приділяється розробці стратегії реалізації економічної безпеки суб'єктів господарювання, а питання створення механізму забезпечення економічної безпеки не отримали значного поширення та потребують формування умов і механізмів стабільної роботи, направлених на розвиток бізнесу конкретного суб'єкта господарювання; привабливості підприємства для іноземних інвесторів; зменшення матеріальних витрат і збереження часу підприємця на захист власного бізнесу від протиправних посягань.

На теперішній час проблемними питаннями підприємств портової сфери взагалі та стивідорних компаній зокрема, є недосконалість нормативно-правової бази, низький відсоток використання транзитного потенціалу, недостатня кількість вільних економічних зон (ВЕЗ) у портах і відсутність преференцій для існуючих ВЕЗ, а також будь-якого бюджетного фінансування масштабних проектів.

Викладення основного матеріалу. Безпечний розвиток підприємств портової сфери повинен передбачати безперервний процес запобігання і нейтралізації ризиків, при цьому, враховуючи практичну неможливість стовідсоткового уникнення ризику, необхідно прагнути мінімізувати і нейтралізувати ризик, а також його наслідки. Забезпечення економічної безпеки повинно базуватися на визначені існуючих небезпек і загроз, ризиків діяльності для запобігання та нейтралізації можливих фінансових збитків навіть при ймовірності настання ризикового випадку. Загроза діяльності підприємств портової сфери може виходити від конкурентів, від власних прорахунків в плануванні і управлінні, від помилок в підборі кадрів. У будь-якому випадку важливим є не уникнення ризику взагалі, а передбачення і зниження ризику до мінімального рівня.

На підставі вищесказаного, можливо зробити висновок, що оцінка економічної безпеки підприємств портової сфери повинна проводитися з ура-

© Бойко М.О., 2016

хуванням постійних змін економічної ситуації, посилення чи послаблення конкурентної боротьби або спади ділової активності та низка інших факторів невизначеності мають великий вплив на результати діяльності стивідорної компанії в цілому, тому в сучасних умовах без врахування чиннику ризику обійтися просто неможливо.

При цьому важливо виділити зовнішні ризики, які визначаються макроекономічною ситуацією (загальний спад обсягів виробництва в країні, збільшення рівня інфляції, недосконалість і нестабільність податкового законодавства, зменшення рівня реальних доходів і купівельної спроможності населення) та внутрішні ризики, які залежать від самого підприємства (некваліфікований менеджмент, надмірна прихильність керівництва до ризикових операцій, невірна оцінка фінансово-економічного стану партнерів, нестабільний фінансовий стан та ін.).

Важливого значення набуває розробка інструментів забезпечення економічної безпеки підприємств портової сфери, методів та прийомів її оцінки та розробка організаційно-економічного інструментарію, який дасть змогу нейтралізувати власні та зовнішні загрози підприємств портової сфери за умови їх взаємодії з іншими суб'єктами на протязі всього життєвого циклу.

Пріоритетні напрями підвищення рівня економічної безпеки стивідорної компанії за основними складовими – фінансовою, управлінською та техніко-технологічною наведені на рис. 1.

Серед напрямків підвищення економічної безпеки стивідорної компанії за фінансовою складовою необхідно виділити забезпечення своєчасності розрахунків (з дебіторами, кредиторами та бюджетом), оптимізацію тарифної політики, фінансовий лізинг.

Забезпечення своєчасності розрахунків можливо за рахунок регулювання грошових потоків, контроль стану розрахункових операцій для підтримки стабільного фінансового стану. Результатом реалізації є підвищення показників ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості і, як наслідок, збільшення економічної безпеки стивідорної компанії.

Економічна безпека стивідорної компанії напряму залежить від його тарифної політики. Тарифи на послуги повинні бути порівнянні з аналогічними тарифами вітчизняних та зарубіжних стивідорної компанії регіону. Крім того, в іноземних портах існує прозора система знижок при забезпеченні певного трафіку. Для реформування тарифної політики, необхідно провести аналіз можливостей їх зміни з урахуванням собівартості, продуктивності, пропускної спроможності і тарифів конкурентів.

При розробці тарифів необхідно виділити дві частини: стивідорну і термінальну. По-перше, це забезпечить більш низький тариф, оскільки може не бути необхідності в обох послугах, по-друге, буде більш адекватно описувати механізм його формування. Все це підвищить тарифну привабливість стивідорної компанії та сприятливо вплине на його економічну безпеку.

У портах світу активно проводиться політика оновлення перевантажувального обладнання з широким застосуванням лізингових схем фінансування. При укладанні лізингового договору необхідно вибрати найбільш вигідний варіант розрахунку лізингових платежів, який влаштує всіх учасників угоди. Це гарантує підвищення рівня економічної безпеки стивідорної компанії.

До напрямків підвищення економічної безпеки стивідорної компанії за управлінською складовою можливо віднести розвиток діяльності в рамках державно-приватного партнерства, субпідряд та аутсорсинг непрофільних видів діяльності, застосування бюджетування, створення транспортно-логістичних кластерів. Слід враховувати, що єдиної універсальної схеми співпраці держави і приватного капіталу в країні немає, тому стивідорним компаніям та державі необхідно виробити свою схему співпраці, яка буде можлива в рамках існуючого нормативно-правового поля, відповідати інтересам інвестора і держави, а також яка побудована на основі світового досвіду господарювання в портовій сфері.

У розвинутих країнах головним інструментом залучення приватних інвестицій в розвиток портової інфраструктури є концесії, які

Рис. 1. Пріоритетні напрями підвищення економічної безпеки стивідорної компанії

дозволяють урядам вирішувати дві економічні проблеми: скоротити розміри державного фінансування розвитку портів та отримати до бюджетів всіх рівнів надходження від концесійних підприємств.

В рамках ДПП держава позбудеться необхідності фінансувати проекти з модернізації та оновлення матеріально-технічної бази портових підприємств. Цей обов'язок у більшості випадків припадає на приватну стивідорну компанію, тому важливо знайти такі умови, які будуть вигідними обом сторонам у питанні визначення ролі приватного сектора в розвитку портової інфраструктури.

Разом з тим державним стивідорним компаніям, які прагнуть залучити приватних інвесторів при виборі оператора терміналу необхідно віддавати перевагу великим вантажовласникам, які будуть на платній основі використовувати перевантажувальні потужності терміналів. У питанні формування фінансових результатів важливим моментом є форма співпраці та механізм визначення орендних (концесійних або ін.) платежів.

Значно підвищити рівень економічної безпеки за рахунок скорочення поточних витрати стивідорної компанії можливо шляхом передачі непрофільних видів діяльності на субпідряд та аутсорсинг. Стивідорна компанія буде платити ціну субпідрядних робіт або аутсорсингових послуг за конкретний обсяг робіт в конкретний проміжок часу. При відсутності необхідності в певній роботі або послузі оператор не несе витрати на утримання ресурсів у робочому стані. Така форма співпраці може дати портовому оператору зосередитися на виконанні стратегічно важливих функцій і уникнути додаткових витрат на виконання непрофільної діяльності.

Фахівці провідних країн світу відзначають, що використання субпідряду та аутсорсингу дозволяє на 30% знизити витрати в процесі господарської діяльності та одночасно збільшити прибутковість [11, с. 83].

В роботі С.В. Онешко приводиться економічний інструментарій обґрунтування вибору аутсорсера для оптимізації тривалості бізнес-процесів та суми витрат через показник інтенсивності прибутку, який можливо використовувати для оцінки доцільності передачі непрофільних видів діяльності стивідорної компанії. В роботі наголошується, що «термін виконання роботи залежить від кількості витрачених аутсорсером ресурсів, які економічно виражаються у витратах портового оператора. Скорочення часу виконання бізнес-процесу досягається за рахунок збільшення витрат або поточних (кількісне збільшення матеріальних, трудових та інших ресурсів), або капітальних (на впровадження нових технологій), що відбивається на вартості аутсорсингу, тобто витратах портового оператора. Тому функція терміну спадає зі зростанням вартості аутсорсингу, але надалі все більш повільними темпами» [12, с. 82].

На теперішній час все більшого розповсюдження набуває використання такої технології управління фінансово-економічною діяльністю як бюджетування, направленого на управління прибутком та широко використаного в системі контролінгу. В першому розділі представленої роботи були сформульовані основні положення та переваги даного інструменту. Встановлено, що особливістю використання бюджетування є наявність дієвого зворотного зв'язку в системі забезпечення економічної безпеки, що сприяє підвищенню ефективності управління та збільшенню результатів фінансово-господарської діяльності і, як наслідок, створюються необхідні умови для забезпечення необхідного рівня економічної безпеки.

Ефективним напрямом підвищення рівня фінансової забезпеченості та рівня економічної безпеки стивідорної компанії є формування транспортно-логістичного кластера, який забезпечує взаємодію всіх учасників транспортно-розподільчого процесу під час руху вантажопотоків, а також дає змогу зайняти конкурентоспроможні позиції на ринку транспортно-логістичних послуг. Створення ТЛК надає можливість зменшити витрати за рахунок ефекту масштабу, отримати переваги синергетичного ефекту за рахунок спільного використання ресурсів, ефекту від зниження транзакційних витрат шляхом формування в рамках кластера загальної бази знань та інформації, в результаті чого знижуються витрати на пошук інформації, клієнтів, ведення переговорів та ін., ефекту від формування єдиної товарно-розподільчої бази по кожному виду вантажопотоку в внаслідок чого прискорюється доставка вантажів. В роботі М.Я. Постана вказується, що «оперативна взаємодія компаній кластера в сфері використання виробничих ресурсів дозволяє значно скоротити стоянковий час транспортних засобів і, тим самим, підвищити їх провізну спроможність. Так, для стивідорних компаній морських портів (портових операторів) спільне використання протягом року тільки двох перевантажувальних комплексів дозволить на 20% знизити стоянковий час судів і отримати економічний ефект в розмірі близько 700 тис. USD» [13, с. 50].

В рамках техніко-технологічної складової підвищення рівня економічної безпеки стивідорної компанії пропонується шляхом впровадження режиму трансшипмент, оновлення, модернізація виробничих потужностей та впровадження інноваційних технологій.

Підвищити рівень економічної безпеки стивідорної компанії можливо за рахунок збільшення техніко-економічних показників, що сприяє скороченню часу обробки суден, часу простою суден тощо, збільшенню обсягів вантажообігу тощо. Це потребує реалізації політики оновлення і модернізації виробничих потужностей, впровадження інноваційних технологій.

В останні десятиліття найбільші порти світу перетворилися в гігантські перевантажувальні майданчики, і їх діяльність з обробки вантажів неможлива без технологічних інновацій. До портової інфраструктури пред'являються досить жорсткі вимоги щодо відповідності сучасним технологічним умовам, компанії, які прагнуть успішно функціонувати, мають проводити днопоглиблюючі роботи, щоб приймати сучасні великотоннажні судна, мати необхідну перевантажувальну техніку, щоб ці судна обробляти. Тому зараз зростає попит на радикальні інноваційні технологічні рішення і більш досконалу і надійну техніку для швидкої, безпечної і ефективної перевалки вантажів.

Таблиця 1

Ризики та заходи щодо їх запобігання при реалізації напрямків підвищення економічної безпеки стивідорної компанії

Напрями	Можливі ризики	Заходи запобігання
Фінансова складова		
Забезпечення своєчасності розрахунків	Неплатоспроможність дебіторів, збільшення відсоткової ставки по кредитам, поява дефіциту позитивного грошового потоку, збільшення частки позикового капіталу, зниження ліквідності	Співставлення рівня ризиків з рівнем доходності фінансових операцій, з фінансовими можливостями підприємства, формування резервного фонду
Оптимізація тарифної політики	Втрати існуючого вантажопотоку, неможливість залучення нових вантажопотоків	Впровадження нових підходів до побудови тарифів на НРР з метою їх зниження і прозорості для клієнтури
Фінансовий лізинг	Лізингоодержувач може нести втрати в разі зниження вартості на взятий за старими цінами предмет лізингу, ризик загибелі предмета лізингу, ризик зміни курсів валют, зміни в податкових правилах можуть значно впливати на очікувану рентабельність від оренди (наприклад, нарахування ПДВ на лізинг)	Мінімізація ризику втрати від зниження вартості можливо, встановивши фіксовану суму кожної суми по лізинговому платежу протягом усього періоду лізингу. Ризик загибелі можливо мінімізувати, здійснюючи страхування об'єкта угоди по лізингу
Управлінська складова		
Розвиток діяльності стивідорних компаній в рамках державно-приватного партнерства	Нецільове використання перевантажувальних комплексів, невірна оцінка вартості портової інфраструктури, неправильно складені контракти, нестабільна політична ситуація, що може призвести до розірвання угоди зі стивідорною компанією та втрати вкладених коштів	Грамотне складання договорів між адміністрацією портів та стивідорними компаніями, правильний вибір критерію оцінки доцільності використання певної схеми ДПП, підписання довгострокових контрактів
Субпідряд і аутсорсинг	Загроза конфіденційності, складність забезпечення збереження комерційної таємниці, відсутність очікуваного економічного ефекту, неналежна якість чи зниження виконуваних робіт, втрата контролю при передачі на субпідряд або аутсорсинг стратегічно важливих функцій та бізнес-процесів, загроза банкрутства субпідрядної або аутсорсингової компанії	Економічно обґрунтований вибір непрофільних видів діяльності, доцільних до передачі на субпідряд и аутсорсинг, грамотний підхід до вибору субпідрядника або аутсорсера. Правильно оформлений, юридично грамотний договір субпідряду або аутсорсингу
Застосування бюджетування	Ризик невизначеності, помилки бюджетного планування, пов'язані з неточним визначенням вантажопотоків та рівня тарифів тощо	Постійно враховувати власний попередній досвід під час прогнозування, планування має бути безперервною частиною моніторингу бізнесу, швидко реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищах
Створення транспортно-логістичних кластерів	Низка якість бізнес-клімату та психологічна неготовність до кооперації, залежність результатів роботи всього кластера від ефективності діяльності окремих його учасників, ринкові кризи, стагнація економіки регіону, ризик несвоєчасності обслуговування вантажів тощо	Розробка обґрунтованого бізнес-плану та стратегії розвитку в рамках ТЛК, визначення прогнозних показників обсягів вантажопотоків та пропускної спроможності ТЛК, підбір та навчання персоналу
Техніко-технологічна складова		
Впровадження режиму «трансшипмент»	- експлуатаційні ризики: втрата контейнеропотоку, скорочення споживчого попиту на імпорт, втрата транзиту, відсутність інвестицій; - техніко-технологічні ризики: невідповідність розвитку термінальної інфраструктури; - інвестиційні ризики: термінали трансшипменту мають бути належним чином обладнані, потрібні гарантії лінійних компаній, що контейнеропотоки збережуться; - економічні ризики: коливання процентних ставок, курсів валют; - комерційні ризики – невірна оцінка обсягів вантажопотоків; - цінові ризики: підвищення рівня інфляції	Створення сприятливої цінової політики, надання знижок лініям за єдиною сіткою, довгострокові гарантії співпраці з інвесторами. Розробка і реалізація інвестиційних проектів з модернізації портової інфраструктури, залучення перевізників для участі в проектах з розвитку портових терміналів. Стабілізація, збереження контейнеропотоку шляхом скорочення часу обробки суден (впровадження «морського єдиного вікна»), залучення частини транзитного вантажопотоку за рахунок скорочення часу доставки і вартості перевезення
Оновлення та модернізація виробничих потужностей, впровадження інноваційних технологій	Фізичне старіння портової техніки, швидке зростання розміру суден, що призводить до морального зносу портових виробничих потужностей; юридичні ризики, пов'язані з не затвердження змін до нормативно-правових актів щодо врегулювання питань затвердження фінансових планів і можливості здійснювати витрати до цього моменту, що буде гальмувати реконструкцію, оновлення, модернізацію виробничої інфраструктури, ризики зміни технологій або спеціалізації, зростання вартості обладнання, помилки в проектуванні тощо	Придбання нової та модернізація існуючої техніки, залучення сучасних технологій з урахуванням світового досвіду, диверсифікація діяльності, довгострокові угоди з лінійними перевізниками, підвищення кваліфікації працівників, використання амортизаційних відрахувань на фінансування реальних інвестицій, використання прискорених методів амортизації, укладання довгострокових угод між стивідорними компаніями та адміністрацією порту

Джерело: складено автором

Портові причальні і козлові крани, контейнерні навантажувачі повинні задовольняти постійно зростаючі вимоги по функціональності і надійності, а також повинна бути можливість більш гнучко використовувати їх в конкретних випадках. Основною тенденцією в розвитку цієї техніки є більш широке застосування автоматизованих або частково автоматизованих рішень і створення більш універсального обладнання, здатного виконувати кілька операцій і забезпечити безперебійну роботу стивідорної компанії.

Важливий вплив на роботу портових терміналів надає комп'ютеризація управління: облік контейнерів і стеження за їх рухом, комп'ютеризація планування операцій на терміналі тощо. Все це дозволяє скоротити час перебування судна в порту, а отже знизити витрати на обробку суден.

Підвищення рівня економічної безпеки стивідорної компанії можливе шляхом перевалки вантажів в режимі трансшипмент (умова коносамента, при якому перевізник може в будь-який час і з будь-якої причини вивантажити з судна вантаж або будь-яку його частину, складувати його на березі, перевантажити вантаж на інше судно, не знімаючи з себе відповідальності перед власником вантажу за його доставку) зі застосуванням електронного документообігу та вільної практики.

Трансшипмент передбачає застосування принципу «вільної практики», яка полягає в уникненні подвійного оформлення документів – до приходу і по приході судна. Для вільної практики оформлення вантажу служба інформаційних технологій порту розробляє спеціальну драфт-систему, до якої можуть підключитися всі лінійні агенти і контролюючі органи. Таким чином, дозвільні відмітки і передача всіх необхідних документів для обробки судна за принципом вільної практики здійснюється в електронному вигляді [14, с. 287].

У Західній Європі форма «Єдиного вікна» функціонує в портах Гамбурга (Німеччина), Ротердама (Нідерланди), Антверпена (Бельгія), Фелікстоу (Великобританія), Гавра, Марселя (Франція), Барселони, Більбао (Іспанія) тощо. На їх базі заснована Європейська асоціація, яка має на меті розвиток електронної логістики у всіх європейських портах, підвищення ефективності морських перевезень, експедиторської та логістичної діяльності в Євросоюзі. «Морське єдине вікно» (Safe Sea Net) дозволяє інтегрувати морські перевезення через порти в єдину систему морських перевезень та надає можливість всім учасникам портового співтовариства здійснювати обмін інформацією виключно в електронному вигляді. Робота в режимі «морського єдиного вікна» сприяє спрощенню та прискоренню митних та інших контролюючих процедур, зменшити час обробки суден, скоротити час і витрати на оформлення документів, збільшити доходи [15].

Реалізація запропонованих напрямів підвищення економічної безпеки стивідорної компанії може призвести до виникнення певних ризиків. Необхідність визначення цих ризиків дає можливість управління та запобігання ними. Оскільки зниження ризиків потребує значних витрат, то керівництву стивідорної компанії слід передбачити ряд можливих ризиків та заходи щодо їх запобігання при реалізації напрямків підвищення економічної безпеки.

В табл. 1 приведені можливі ризики та заходи щодо їх запобігання при реалізації напрямків підвищення економічної безпеки стивідорної компанії в розрізі фінансової, управлінської та техніко-технологічної складових.

Враховуючи, що представлені ризики та заходи щодо їх запобігання при реалізації напрямків підвищення економічної безпеки стивідорної компанії, можуть видозмінюватися в напрямі складових ризику, які залежать від зовнішніх і внутрішніх умов функціонування стивідорної компанії в конкретному періоді, який аналізується, то перелік ризиків в розрізі складових економічної безпеки може бути поширений або зменшений.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження оцінки факторів ризику при визначені економічної безпеки стивідорної компанії дозволило визначити пріоритетні напрями підвищення її рівня за основними складовими. Запропонований комплекс заходів підвищення економічної безпеки стивідорної компанії в розрізі фінансової, управлінської та техніко-технологічної складових дозволить приймати оптимальні управлінські рішення щодо уникнення ризиків та підвищення рівня економічної безпеки.

Список літератури:

1. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения / В.М. Гранатуров. – М.: Дело и Сервис, 1999. – 305 с.
2. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль [Пер. с англ.] / Ф.Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 355 с.
3. Жихарева В.В. Наукові основи управління інвестиціями в розвиток флоту судноплавних компаній: автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.00.04 / Жихарєва Влада Вікторівна. – Одеса, 2010. – 27 с.
4. Панченко О.І. Класифікація ризиків як складова забезпечення страхового захисту на морському транспорті / О.І. Панченко, Х.І. Штирхун // Вісник чернігівського державного технологічного університету, 2013. – № 1 (64). – С. 239-245.
5. Жихарева В.В. Методические основы оценки рисков в деятельности предприятий морского транспорта / В.В. Жихарева // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті: зб. наук. праць. – Одесса: ОНМУ, 2015. – № 1 (50). – С. 7-31.
6. Медведєва С.О. Моделі та методи управління фінансовими ризиками в діяльності морського порту: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.11 / Медведєва Світлана Олександрівна. – Одеса, 2010. – 20 с.
7. Qualitative risk assessment in port activity / V. Zhikhareva // Економічні інновації: зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – Вип. 50. – С. 225-230.
8. Про класифікацію, порядок розслідування та обліку аварійних морських подій із суднами [Електронний ресурс]: Положення Міністерства транспорту та зв'язку України від 29.05.2006 № 516. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0959-06.

9. Про систему правління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті [Електронний ресурс]: Положення Міністерства транспорту України від 20.11.2003 № 904. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03.
10. Зубрицька Я.О. Визначення показників-індикаторів оптимального профілю систем управління трудовим потенціалом підприємства АПК як засіб забезпечення його конкурентоспроможності / Я.О. Зубрицька // Ефективна економіка. – № 10. – 2013. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2260.
11. Дідух О.В. Аналіз ефективності використання аутсорсингу у господарської діяльності підприємств / О.В. Дідух // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: спеціальний випуск Інституту підприємництва та перспективних технологій. – 2012. – № 739. – С. 82-87.
12. Онешко С.В. Оптимізація вибору постачальника аутсорсингових послуг портовим оператором / С.В. Онешко // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: зб. наук. праць. – Харків, 2015. – Т. 1. – № 1(8). – С. 81-87.
13. Постан М.Я. Исследование источников эффективности транспортно-логистических кластеров и путей их реализации / М.Я. Постан, Г.П. Столяров // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2015. – № 3(3). – С. 43-51.
14. Кравченко О.А. Вибір пріоритетних напрямків організаційного розвитку морських торговельних портів в умовах глобалізації світової економіки / О.А. Кравченко, Ю.А. Стребко // Праці Одеського політехнічного університету, 2011. – Вип. 2(36). – С. 284-289.
15. Сайт Адміністрації морських портів України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.uspa.gov.ua/index.php?lang=ua.

Бойко М.А.
Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований
Национальной академии наук Украины

РИСКИ СТОВИДОРНОЙ КОМПАНИИ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
Исследование посвящено оценке факторов риска при определении экономической безопасности стивидорной компании и определению приоритетных направлений повышения ее уровня по основным составляющим. Предложен комплекс мероприятий по повышению экономической безопасности стивидорной компании в разрезе финансовой, управленческой и технико-технологической составляющих путем выбора альтернативных способов реализации (взаимодействие с государством в рамках государственно-частного партнерства, аутсорсинг непрофильных видов деятельности, перевалка грузов в режиме трансшипмент с применением электронного документооборота и т. д.).
Ключевые слова: риск, нейтрализация рисков, управление, экономическая безопасность, стивидорная компания.

Boiko M.O.
Institute of Market Problems and Economical & Ecological Researches of the
National Academy of Sciences of Ukraine

RISKS OF STEVEDORING COMPANY IN SYSTEM ENSURING OF ECONOMIC SECURITY

Summary
Research is dedicated to the evaluation of risk factors in determining the economic security of stevedoring company and identification of priority areas of increasing its level on the main components. A range of measures to improve the economic security of stevedoring company in terms of financial, managerial and technical and technological components by choosing alternative methods of implementation (the interaction with the state under public-private partnerships, outsourcing of non-core activities, cargo handling in transshipment mode using electronic document management, etc.).
Keywords: risk, the neutralization of risks, management, economic security, stevedoring company.

УДК 378.31

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Бошота Н.В., Величко М.М.
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто основні аспекти фінансово-економічного механізму функціонування закладів вищої освіти та запропоновано впровадження дієвих заходів щодо його удосконалення.
Ключові слова: механізм, фінансові ресурси, вищі навчальні заклади, Державний бюджет, місцеві бюджети, позабюджетні ресурси, кошторисне фінансування, цільове фінансування, фінансова автономія, диверсифікація джерел фінансування, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти в Україні перебуває в процесі трансформування, необхідність якого зумовлена як загальносвітовими чинниками (становлення інформаційного суспільства, зростання ролі знань, нові вимоги виробництва до інноваційних досягнень), так і реформаційними перетвореннями в українському суспільстві та державі. Провідна роль держави полягає не тільки у забезпеченні надходження різноманітних фінансових ресурсів, а й у формуванні розгалуженої, гнучкої моделі фінансового забезпечення системи вищої освіти, яка має охоплювати цілий комплекс заходів стимулюючого характеру і, водночас, потребує економічного механізму більш досконалого управління галуззю.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вивченням проблем вдосконалення фінансового механізму державного управління системою вищої освіти в Україні праці займались такі вчені: В. Бобров , В. Луговий, В. Сафонова, Л. Плахотнікова, О. Тимошенко, Н. Шумар, та інші.

Метою статті є оцінка фінансового механізму функціонування закладів вищої освіти та визначення комплексу заходів щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Модернізація освітньої галузі України передбачає здійснення відповідних системних заходів в механізмі фінансової взаємодії держави і освітніх установ, що забезпечують становлення і розвиток економіки, заснованої на знаннях. У цьому випадку особливого значення набуває модернізація фінансового механізму системи вищої освіти (ВО) як сфери, безпосередньо забезпечують діяльність вищих навчальних закладів в частині надання освітніх, науково-дослідних, консультаційних та інших послуг. Основна мета даного процесу полягає в підвищенні конкурентоспроможності українських вузів, у впровадженні передової системи фінансової звітності, застосуванні в сфері вищої освіти сучасних методик фінансового менеджменту [3].

Однак у фінансовій політиці держави, нормативно-правових документах, в цільових програмах різного рівня міститься безліч протиріч, що породжують проблеми та інституційні бар'єри в розвитку освітніх установ ВО як суб'єктів економічної діяльності. Державні вищі навчальні заклади, з одного боку, є установи, які надають державну послугу і фінансуються з бюджету, а з іншого боку – організації, що здійснюють діяльність з надання платних послуг. Дані обставини визначають актуальність концептуального вдосконалення взаємодії механізмів бюджетного і позабюджетного фінансування вітчизняних вузів. Застосування зарубіжного досвіду реформування фінансових відносин між державою і університетами вимагає його адаптації для українських умов господарювання.

Сутність і зміст фінансового механізму системи ВО проявляється в його функціях, до числа яких належать такі: регулююча, перерозподільна, акумуляційні, відтворювальна, стимулююча, що заміщає і контрольна. До недавнього часу суб'єкти державного сектору при бюджетному фінансуванні, до числа яких відносяться і вузи, не були орієнтовані на результативність та ефективність своїх витрат. Однак в даний час цей перелік буде не повним, якщо не додати функцію результативного фінансового менеджменту, ідея якого полягає в забезпеченні такої системи управління фінансами вузу, яка дозволяє досягти певних показників результативності.

Варіацій орієнтованості фінансового менеджменту вищого навчального закладу може бути досить багато. З вищенаведених характеристик механізмів фінансування вузу (бюджетного, цільового і позабюджетного) очевидним є той факт, що за кожен з них вуз завжди несе відповідальність, а тому управління його фінансами в рамках кожного механізму фінансування теж характеризується відповідальністю та відповідальним фінансовим менеджментом. При цьому відповідальність не завжди означає результативність, і ми впевнені, що пріоритетом у розвитку фінансового менеджменту вищого навчального закладу повинна бути орієнтація на результат, або, іншими словами, результативний фінансовий менеджмент. Дана точка зору повністю узгоджується з концепцією бюджетування, орієнтованого на результат.

Доцільно виділити одне, на наш погляд, основне протиріччя в розвитку сучасного фінансового механізму системи ВО, а саме протиріччя між механізмами бюджетного і позабюджетного фінансування. Воно проявляється між необхідністю розвитку підприємницької діяльності вузу як господарюючого суб'єкта та одночасно жорсткою регламентацією з боку держави використання отриманих позабюджетних коштів, що обмежує можливості фінансового менеджменту установ ВО.

© Бошота Н.В., Величко М.М., 2016

Фінансовий механізм системи ВО – найбільш динамічна частина фінансової політики вузу. Його зміни відбуваються в зв'язку з рішенням тактичних задач, необхідністю реагування на всі поточні особливості зовнішнього середовища. Для ефективного використання фінансів велике значення має планування і прогнозування, нормативне оформлення застосовуваних способів організації фінансових відносин (податків, витрат), контроль правильності застосування різних видів, форм і методів фінансових відносин.

Основним методом бюджетного забезпечення ДВНЗ є кошторисне фінансування, що за своїм змістом охоплює як кошти, що надаються з бюджетів, так і такі, що надходять за рахунок проведення господарської діяльності.

Аналіз господарської практики вітчизняних університетів показав, що за неповне десятиліття з початку реформ вони зуміли виробити стратегії адаптації до складної ситуації бюджетного недофінансування. Головним змістом таких стратегій став пошук варіантів диверсифікації джерел фінансування. Основними напрямами економічної діяльності ВНЗ були:

1) розширення прийому на програми вищої та післявузівської освіти на контрактній основі. Особливість становлення даних напрямків комерціалізації в Україні полягала в тому, що вони охопили практично всі спеціальності, всі групи споживачів освітніх послуг, а не тільки іноземних громадян, на відміну від європейських країн, і розвивалися дуже високими темпами;

2) швидкий розвиток нових напрямків надання освітніх послуг на платній основі, що виразилося як у відкритті платних підготовчих курсів для вступу до вузу, так і в створенні програм безперервної освіти дорослих як на очній, так і на дистанційній основі з використанням інформаційних технологій;

3) випереджаючий, в порівнянні з країнами Європи, розвиток контрактних форм реалізації НДДКР. Створення інноваційних інститутів в формі науково-технологічних парків та університетських науково-інноваційних комплексів;

4) активне проведення фінансових операцій з інвестування тимчасово вільних грошових коштів в банківські депозити;

5) розширення зв'язків університетів з регіональними та місцевими органами влади і управління, забезпечення їх суттєвої підтримки як в збереженні інфраструктури вузів, так і в реалізації інвестиційних і наукових проектів.

Таким чином, українські вищі навчальні заклади в найкоротші терміни впровадили в практику своєї господарської діяльності напрямки, методи і механізми, аналогічні тим, які в умовах наростаючого дефіциту бюджетного фінансування використовували в останні десятиліття провідні європейські університети. Особливостями українського досвіду стали прискорений характер ринкового реформування економіки вищої освіти, більш широке застосування принципу платності при наданні освітніх послуг.

В Україні у серпні 2014 року Президентом було підписано Закон «Про вищу освіту» № 1556-VII 01.07.2014 року, в якому вперше порушено та визначено питання автономії університетів. Згідно із законом, автономія вищого навчального закладу визначається як самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень щодо розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим законом, у майбутньому дія цього закону призведе до змін у сфері вищої освіти в Україні шляхом розширення повноваження ДВНЗ. Відокремлення коштів за спеціальним фондом від коштів Державного бюджету, а також переведення їх з обслуговування Держказначейства до інших банківських установ збільшить ефективність господарської діяльності ДВНЗ, а також підвищить їх фінансову автономію. Запровадження часткової автономії ДВНЗ підвищить ефективність їх функціонування. Це надасть їм змогу не тільки самостійно залучати додаткові фінансові ресурси, але і витрачати їх, виходячи із власних потреб, що може стати стимулом для їхнього розвитку і, навіть, виникнення конкуренції за право реалізовувати власні освітні послуги на ринку [5].

Розвиток комерційної діяльності вузів зажадало від них з метою підвищення конкурентоспроможності вирішувати завдання щодо забезпечення якості освітніх послуг, а також модернізації внутрішньоуніверситетської системи стратегічного, операційного та фінансового менеджменту. У той же час протиріччя фінансово-економічних завдань і правового статусу державних освітніх установ в даний час ускладнюють можливості пошуку додаткових позабюджетних коштів від підприємницької діяльності.

Нині в Україні поступово зростає роль власних джерел фінансування в забезпеченні функціонування ВО. Кошти спеціального фонду вузів є результатом його самостійної фінансово-господарської діяльності. Основними джерелами таких коштів є кошти за надання платних (договірних) послуг та спонсорські кошти. Однією із форм фінансування соціальних проектів і цільових програм вузів може бути фандрайзинг, що являє собою спеціально організований процес збирання коштів на реалізацію проектів неприбуткових організацій. Фінансування бюджетних установ на основі фандрайзингу здійснюється за допомогою таких інструментів:

– гранту – добродійного пожертвування (внеску), що надається донорською організацією для реалізації неприбуткового проекту або програми;

– безпроцентної поворотної фінансової допомоги (поворотного гранту), що надається неприбутковій організації для реалізації проектів, які припускають отримання доходів у результаті діяльності щодо проекту. Поворотна фінансова допомога припускає повне або часткове повернення наданого фінансування;

– оплати послуг на договірній основі з приводу проведення семінарів, досліджень для неприбуткової організації фандрайзинговими компаніями.

Глобалізація економіки, зростаючі потреби суспільства в освітніх послугах обумовлюють необхідність розробки концепції модернізації вітчизняного фінансового механізму системи

ВО. У найбільш концентрованому вигляді суть модернізації фінансового механізму системи ВО в сучасних економічних умовах зводиться до наступного:

– розширення автономії і відповідальності університетів у вирішенні питань бюджету, організаційної структури та кадрової політики. Це призводить до зростання конкурентоспроможності ВНЗ в дослідженнях та освіті, впровадження передової системи фінансової звітності, застосування в сфері вищої освіти сучасних методик стратегічного і функціонального менеджменту;

– впровадження в сфері вищої освіти передової системи фінансової звітності, сучасних методик фінансового менеджменту, орієнтованих на досягнення заданих результатів діяльності ВНЗ, що, безумовно, призводить до необхідності переходу від кошторисного принципу фінансування до бюджетування, орієнтованого на результат і базується на державному завданні і державних контрактах;

– вдосконалення системи оцінки якості діяльності вищих навчальних закладів за допомогою введення премій за якість, оскільки серед головних проблем, характерних для впровадження механізму фінансування на основі державних контрактів, слід виділити нерозробленість систем оцінки якості діяльності вищих навчальних закладів;

– обсяг фінансування повинен визначатися такими показниками діяльності вузу, як чисельність випускників, чисельність студентів, прийнятих на перший курс, результати контролю знань студентів, кількість захищених дисертацій.

Недоліки діючого механізму фінансування ВО та використання ними бюджетних коштів негативно відбиваються й на конкурентоспроможності українських ВНЗ, які значно поступаються за якістю освітніх послуг ВНЗ розвинених країн.

Порівняльний аналіз систем бюджетного фінансування, що застосовуються в різних країнах Європи, дозволяє виявити цікаві в плані практичного застосування особливості окремих моделей, орієнтовані на економічне стимулювання підготовки студентів за певними спеціальностями, а також різних напрямків діяльності вузів:

– моделі Великобританії, Італії, частина Німеччини, в яких як вартість підготовки студента, так і обсяг фінансування наукової діяльності диференційовані в залежності від освітньої спеціальності або галузі досліджень;

– моделі Північний Рейн-Вестфалія та Рейнланд-Пфальц (Німеччина), в яких бюджетне фінансування дослідницької діяльності залежить від доходів від наукової діяльності, отриманих на основі контрактів з підприємствами бізнесу;

– модель Рейнланд-Пфальц (Німеччина), орієнтована на стимулювання експорту освітніх послуг;

– модель Швеції, в якій значна увага приділяється фінансуванню спеціальних завдань, таких як стимулювання освітньої діяльності по малозатребуваним спеціальностями або розробка нових програм;

– модель Фінляндії, в якій існують цільові асигнування на видатні дослідні роботи.

В цілому, відбувається в розвинених країнах реформа бюджетного фінансування вищих навчальних закладів націлена на розширення автономії, а отже, і відповідальності університетів у вирішенні питань бюджету, організаційної структури та кадрової політики. Це повинно привести до зростання конкурентоспроможності ВНЗ в дослідженнях та освіті, впровадження передової системи фінансової звітності, застосування в сфері вищої освіти сучасних методик стратегічного і функціонального менеджменту [1].

Проведений аналіз доводить, що найбільш перспективними напрямками в розвитку фінансового управління в українських вузах є:

– зміна ролі і функцій вищої університетської менеджменту, пов'язане з розвитком самостійної економічної діяльності та підвищенням відповідальності за господарські результати;

– розширення функцій фінансово-економічних служб вузу, відповідальних за стратегічне та фінансове планування, складання бюджету вищого навчального закладу і контроль за його виконанням;

– розширення прав і відповідальності керівників факультетів та шкіл університету, а потім і кафедр, в рамках децентралізації та демократизації фінансового планування, перехід до бюджетування діяльності факультетів та інших традиційних університетських підрозділів;

– розвиток так званої «університетської периферії», тобто структурних підрозділів вищого навчального закладу, орієнтованих на підприємницьку діяльність в різних сферах, що функціонують на основі господарського розрахунку, маркетингу та бюджетування.

Висновки. Сучасна система вищої освіти в Україні наразі не має досконалого механізму формування та використання бюджетних ресурсів державними ВНЗ. Коштів, що виділяються з Державного та місцевих бюджетів, хронічно не вистачає. При цьому частка бюджетних коштів на вищу освіту досі не досягає встановленої чинним законодавством позначки у 10% ВВП. Але навіть ті бюджетні кошти, що виділяються ВО, не використовуються ефективно, чому в значній мірі сприяють недоліки діючого методу кошторисного фінансування. Відтак, необхідною стає диверсифікація джерел фінансування, зростає роль коштів спеціального фонду, що стають наразі основним джерелом фінансування багатьох ВНЗ. Проте діюча система управління вищою освітою не дає можливості керівництву ВНЗ організувати ефективний фінансовий менеджмент. ВНЗ потребують збільшення самостійності, удосконалення нормативно-методичного забезпечення бюджетування, розвитку системи багатоканального фінансування, створення принципово нової ефективної моделі економічної діяльності ВО.

Список літератури:

1. Абраамян Н.А. Теоретические аспекты доходов бюджета // Молодежь и наука: актуальные вопросы социально-экономического развития регионов России. – 2014. – С. 12–18.
2. Труфіна Ж.С. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні, стан та шляхи удосконалення [Електронний

ресурс] // Ж.С. Труфіна, А.О. Труфен // Економіка. Управління. Іннова- ції. – 2012. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ eui_2012_1_59.pdf
3. Тускаева М.Р., Пухаева А.А. Модернизация России в новом времени: анализ ситуации и ключевые проблемы // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2014. – № 39. – С. 68–77.
4. Харчук Ю.Ю. Організаційно-економічні аспекти забезпечення фінансової стійкості державних вищих навчальних закладів в Україні в контексті сталого розвитку [Текст] / Ю.Ю. Харчук // Фінансова система України. Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 16. – С. 304-316.
5. Шевченко Л.С. Фінансова безпека вищої освіти: виклики для України [Текст] / Л.С. Шевченко // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. наук. праць Міжнародної наук.- практ. інтернет-конф. (м. Харків, 21 лют. 2014 р.). – Х., 2014. – С. 301-304.

Бошота Н.В., Величко М.Н.
Мукачевский государственный университет

ПУТИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены основные аспекты финансово-экономического механизма функционирования высших учебных заведений и предложено внедрение действенных мер по его совершенствованию.
Ключевые слова: механизм, финансовые ресурсы, высшие учебные заведения, Государственный бюджет, местные бюджеты, внебюджетные ресурсы, сметное финансирование, целевое финансирование, финансовая автономия, диверсификация источников финансирования, конкурентоспособность.

Boshota N.V., Velichko M.N.
Mukachevo State University

WAYS TO IMPROVE THE FINANCIAL MECHANISM OF HIGHER EDUCATION UKRAINE

Summary
The article discusses the main aspects of the financial and economic mechanism of functioning institutions of higher education and suggests introducing effective measures for its improvement.
Keywords: mechanism , financial resources, higher education, state budget, local budgets, extra-budgetary resources, funding estimates, targeted funding, financial autonomy, diversification of funding sources, competitiveness.

УДК 330.322.014

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бошота Н.В., Шишола Д.В.
Мукачівський держаний університет

У статті узагальнено й проаналізовано зарубіжний досвід державного регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності. Визначено особливості реалізації науково-технічної та інноваційної політики в різних країнах. Визначено напрями вдосконалення української економічної політики у сфері НДДКР з урахуванням зарубіжного досвіду. Фінансування інноваційного розвитку визначено як основну складову систему державної підтримки інноваційної діяльності.
Ключові слова: науково-технічна та інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, національна інноваційна система, регіональні інноваційні проекти, стратегічні та середньострокові пріоритетні напрями.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку інновації довели, що лідерство на світових ринках мають країни, в економічному розвитку яких переважає інноваційна діяльність. Використання досягнень науки в господарській діяльності завжди давало перевагу, відчуття стабільності і впевненості в майбутньому, як країні в цілому так і окремо взятим підприємствам.

© Бошота Н.В., Шишола Д.В., 2016

Таким чином на державному рівні мають вирішуватися системні питання макроекономічного розвитку насамперед – це дослідження теоретико-методологічних та практичних питань формування і реалізації інноваційної та інвестиційної політики, страхування її складових, що становлять важливу проблему в сучасній науці державного управління.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми світового досвіду державного регулювання інноваційної діяльності досліджували такі вітчизняні фахівці, як З. Варналій, В. Грушко, О. Дацій, А. Іващенко, Т. Єфименко, Т. Затонацька, І. Луніна, І. Лютий, О. Механік, А. Пересада, І. Прокопенко, Д. Серебрянський, А. Соколовська, В. Тропіна. На наш погляд, незважаючи на значне число наукових праць і публікацій у періодичних виданнях, низку ключових питань про роль держави в інноваційній діяльності розкрито не повною мірою. Додаткового аналізу і дослідження потребує питання вдосконалення механізмів державного регулювання інноваційної діяльності. Також недостатньо вивчені питання, пов'язані з аналізом чинників державного впливу на інноваційну діяльність.

Метою даної статті є узагальнити закордонний досвід державного регулювання інноваційної діяльності. Відповідно до мети в статті визначені такі завдання: узагальнити й проаналізувати зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності; визначити особливості реалізації інноваційної політики в різних країнах; визначити напрями вдосконалення української економічної політики у сфері НДДКР з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасної конкуренції на наукомістких ринках виграють країни, регіони, підприємства, які не тільки володіють інноваційним потенціалом, а й грамотно його використовують, перетворюють результати НДДКР в конкурентоспроможну продукцію. Високотехнологічне виробництво все більшою мірою формується навколо так званих глобальних ланцюжків цінності, розвиток яких в останні два десятиліття помітно трансформує характер світової економіки. Однією з характерних рис останньої стає спеціалізація підприємств і галузей окремих країн на певних «звеньях» названих ланцюжків, іншими словами, їх входження в міжнаціональну індустріальну вертикальну Інтеграцію. Ланцюжка доданої вартості містять такі етапи, як проектна стадія, виробництво, маркетинг, збут і післяпродажне обслуговування. Раніше підприємства, держави намагалися вибудувати їх самостійно, на своїй території. Однак все частіше вони розпоюються між різними компаніями, концентруються в окремих країнах і групах країн. У зв'язку з цим зростає частка товарів і послуг, що носять глобальний характер, а держави, стаючи учасниками вертикальної інтеграції, конкурують між собою не стільки за виробництво високотехнологічної продукції, скільки за найбільш вигідне місце в глобальних ланцюжках цінності [5]. Інноваційний сектор світової економіки стає за своїм змістом глобальним.

Найважливішою тенденцією останніх десятиліть став розвиток науково-технічного зв'язку між країнами і їх регіонами, спостерігається інтернаціоналізація досліджень, розробок і наукоємного виробництва. Реалізація великих науково-дослідних проектів через їхню складність, тривалість і високу вартість стає не завжди можливою в рамках однієї країни. Розширення міжнародної інтеграції і кооперації в цій області стає для багатьох промислово розвинених країн найважливішою стратегічною моделлю економічного зростання. У зв'язку з цим існує об'єктивна потреба в активній участі України в міжнародному науково-технічному співробітництві.

Здійснення інноваційної діяльності нерідко надає лише непрямий вплив на економічну ефективність окремої організації в короткостроковій і середньостроковій перспективі. Це в значній мірі зумовило той факт, що країни-лідери інноваційного розвитку акумулювали значний досвід державного регулювання інноваційної діяльності. Це відноситься як до розвинених, так і до нових індустріальних країн. Однак в контексті цієї роботи пріоритетним є дослідження тенденцій і зіставлення досвіду держав, що входять в технологічне ядро світового розвитку – США, Японії, Європейського союзу (в останньому до даного типу держав в першу чергу відносяться Великобританія, Німеччина, Франція) [4]. Результатами інноваційної політики даних країн стає освоєння передових результатів НДДКР по всьому спектру промислових технологій.

Загальновідомо, що інноваційна модель розвитку потребує витрат на фінансування науки не менше 2% ВВП (в Україні цей показник складає 0,3%). Країни, які досягли високих темпів економічного зростання за рахунок інноваційного чинника, а це Японія, США, Німеччина, Франція, Великобританія, відповідають цій вимозі.

В працях низки західних економістів аналізуються можливості та проблеми перенесення досвіду провідних японських фірм на підприємства США та країн Західної Європи. При цьому розглядаються перш за все методи організації та управління виробництвом, що застосовуються на японських заводах-філіях в умовах цих країн. С. Бленкінсон та Н. Бернс досліджують різницю в стратегіях японських та британських фірм. М. Кенні та Р. Флорида вважають, що успішна діяльність японських підприємств в США дозволяє сподіватися на успішну адаптацію їх організаційно-управлінських методів до місцевих фірм.

Сильна конкуренція з боку японських та американських фірм змушує промислові підприємства Західної Європи активізувати свої зусилля в галузі координації та інтеграції НДДКР, проведення спільних інвестиційних проектів. Одну з таких широкомасштабних програм було спрямовано на прискорене впровадження технологічних нововведень у напівпровідниковій промисловості, досягнення більш високого рівня якості та конкурентноздатності продукції підприємств Західної Європи на світовому ринку. Програму було розраховано на 1990-1997рр., а загальний обсяг інвестицій, що було виділено на її реалізацію, склав 2,7 млрд. ф. ст. В здійсненні програми брали участь фірми: «Філілпс» (Нідерланди), «СГС-Томсон» (Франція, Італія); «Сіменс», «Бош» та «Електротех» (Німеччина); «Плєссі» (Велика Британія), а також датський науково-дослідний інститут [8].

У Великобританії регіони Східного Мідлену, Уельсу і Шотландії мають власну інноваційну стратегію й активно приймають участь в інноваційних програмах ЄС. Головне місце в цьому напрямку діяльності відводиться Мережі інноваційних регіонів (Forum of Innovation Regions) та локальної мережі центрів по розповсюдженню інновацій (Innovation Relay Centres – IRC). Центри по розповсюдженню інновацій мають статус незалежних консультаційних організацій у сфері технологій та бізнесу, що отримують допомогу від Єврокомісії. Питанням розвитку державної інноваційної інфраструктури особливу увагу приділяють також в США, Японії, Китаї, Індії та Росії.

У розвитку інноваційних систем названих та інших країн можливо простежити тенденцію посилення прямого регулювання інноваційної діяльності (бюджетне фінансування, державне асигнування, адміністративні методи, правові методи). При цьому важливе завдання державного регулювання в країнах-лідерах інноваційного розвитку полягає в створенні сприятливих умов для інноваційної діяльності. Можна виділити наступні основні заходи, що застосовуються в світі в рамках відповідної інноваційної політики: а) бюджетне фінансування інноваційних програм і проектів (частка держави в сукупних витратах на науку доходить до 50%); б) майнова підтримка інноваторів та інвесторів; в) податкові преференції, покликані сприяти підвищенню витрат на НДДКР і залученню до інноваційної діяльності як великих, так і малих та середніх підприємств; г) формування елементів інноваційної інфраструктури на національному та регіональному рівнях; д) регулювання внутрішньої і зовнішньої інноваційної кооперації суб'єктів інноваційної діяльності і окремих секторів національної інноваційної системи [6].

В останні десятиліття високі позиції в рейтингах, покликаних дати оцінку розвитку інноваційної діяльності, міцно утримували США. У минулі двадцять років ступінь державного регулювання інноваційної діяльності значно зросла. Велика частина інновацій розробляється в рамках державно-приватного партнерства.

У науковій літературі виділяють ряд ключових напрямків інноваційної політики в США, що сприяють активізації інноваційної діяльності [1] (Табл. 1).

Дані тенденції державного регулювання створюють можливості залучення провідних фахівців, досягнення лідируючих позицій по великому спектрі наукових галузей. Таким чином, в інноваційної діяльності США роль державного регулювання значна, що виражається як в прямих, так і в непрямих заходи. На стику цих двох типів заходів велика увага приділяється розвитку державно-приватного партнерства, співпраці науково-дослідницьких організацій і бізнесу, а також міжнародного співробітництва в інноваційній діяльності.

Результати інноваційного розвитку Японії, безумовно, звертають на себе увагу дослідників. З 1990-х рр. в національній дослідницької системи Японії сталися істотні структурні зміни:

1. Зріс вплив державних органів, до компетенції яких відноситься питання інноваційної політики вищого рівня.

2. У середині 1990-х рр. було покладено початок твердженням розрахованих на п'ять років

Таблиця 1

Особливості інноваційної діяльності США, що сприяють її активізації

Особливості	Характеристика
Концентрація фундаментальних і прикладних НДДКР в університетах	Університети, крім володіння власними значними ресурсами, ведуть НДДКР, що фінансуються з бюджету, задіють можливості трансферу технологій за допомогою організацій венчурного фінансування.
Розвинена система інших науково дослідних організацій	Функціонують державні лабораторії, великі інститути, що спеціалізуються на окремих прикладних досліджень, а також дослідні центри, які об'єднують зусилля експертів для розробки специфічних наукових проблем.
Активна діяльність інноваційних кластерів та технологічних парків	Покликана стимулювати науково-дослідні організації та бізнес до комерціалізації інновацій. Направлена на зосередження на певній території спеціалізованих, пов'язаних технологічним ланцюжком: а) організацій, провідних НДДКР; б) наукоємного виробництва; в) постачальників
Державні програми, спрямовані на сприяння фінансування НДДКР підприємств (частково фінансуються з державного бюджету на науково-дослідницьку діяльність)	Державні програми, спрямовані на сприяння фінансуванню НДДКР, що ведуться підприємствами. Основними трьома програмами, в рамках яких здійснюється фінансування малих інноваційних підприємств, є: а) програма створення компаній інвестування малих підприємств (SBIC); б) программа трансферу технологій малих підприємств (STTR); в) програма інноваційних досліджень малих підприємств (SBIR).
Венчурне фінансування	Визнання значущості венчурного фінансування для активізації інноваційної діяльності знайшло відображення в тому, що стимулювання діяльності венчурних організацій здійснюється з 1950-х рр.
Розвиток міжнародного співробітництва в інноваційній діяльності	У зв'язку із зростанням в останні роки значущості питань науки і техніки міжнародного рівня, а також із зростанням активності участі приватного і державного сектора в міжнародному науково-технічному співробітництві Національний науковий рада (ННС) в ході розробки стратегічних документів як один з найбільш важливих викликів, що стоять перед США, визначив вирішення проблем науково-технічної діяльності в міжнародному аспекті. ННС сформував спеціальну комісію з міжнародних питань науково-технічної діяльності для проведення оцінки їх сучасної ролі і створюваних ними потреб. Державні агентства повинні безперервно своєму розпорядженні власні бюджетами та механізмами оцінки, призначеними для цілей реалізації міжнародних науково-технічних проектів і програм. Відзначається, що завдяки цьому США здатні зберегти позиції лідера в науково-технічну діяльність.

планам розвитку науки і технологій як засобу мобілізації інноваційного потенціалу країни, що зробило помітний вплив на формування інноваційної політики.

3. У системі державного регулювання інноваційної діяльності зросла значимість питань стимулювання інноваційних процесів приватних підприємств. Поширення отримали ініціативи в галузі бюджетної і податкової політики, підтримки венчурного підприємництва, державних закупівель інноваційної продукції, правової сфери.

4. В інноваційній політиці отримала визнання система поглядів на розвиток інноваційної кооперації органів влади і управління, науки і бізнесу з метою підвищення результативності інноваційної діяльності. Тут необхідно зазначити, що схожі тенденції можливо простежити і на корпоративному рівні.

Необхідно відзначити, що перетворення інноваційної системи Японії є невід'ємною складовою її стратегії регіонального розвитку. Крім того, істотною в даному контексті є прогресуюча і порівняно але нова тенденція – висновок міжнародних угод про науково-технічній співпраці на рівні регіонів.

Раніше держава також здійснювала заходи з розвитку міжнародної інноваційної кооперації, укладаючи відповідні угоди. Вивчення досвіду державного регулювання в Японії дозволяє сформувати ряд узагальнень і висновків, які можуть бути цікаві і корисними для України. Незважаючи на позиціонування ринкової конкуренції як базисного фактора активізації інноваційних процесів, в Японії визнається, що стимулювання інноваційної діяльності є найважливішим завданням держави. В Японії переважає інтеграційний процес, що дозволяє поєднувати освоєння зарубіжних і розвиток вітчизняних технологій за рахунок реалізації заходів прямого державного регулювання і особливо стимулювання інноваційної діяльності.

У інноваційній діяльності Японії спостерігається тенденція розвитку державно-приватного партнерства, міжнародного співробітництва, значущим проявом яких є інтенсифікація зусиль з розвитку міжнародної інноваційної кооперації, в тому числі на рівні регіонів.

У програмах стимулювання інноваційної діяльності країн Західної Європи питання розвитку міжнародного співробітництва відображаються понад два десятиліття. У масштабах ЄС провідні позиції в галузі розвитку співробітництва в інноваційній діяльності належать Великобританії, Німеччині, Франції, а також країнам Північної Європи. Ключові ініціативи програмних документів ЄС покликані сприяти втіленню результатів НДДКР в інноваційні продукцію і послуги з метою забезпечення конкурентоспроможності ЄС, що також мається на увазі збільшення фінансування НДДКР в Європі, посилення міжнародної інноваційної кооперації.

Можна відзначити, що значна кількість заходів передбачає об'єднання зусиль суб'єктів інноваційної діяльності, в т. ч. різних країн на базисі міжнародних проектів, що орієнтоване на досягнення найбільшої ефективності НДДКР.

В цілому для країн ЄС характерне трьохрівневе формування інноваційної політики, що включає в себе регіональний, національний і наднаціональний компоненти. Урядам країн належить пріоритет в області фундаментальних досліджень, підготовки кадрів, а регіони все більшою мірою проводять в життя політику поширення інновацій. Прикладом цього напряму розвитку регіональної складової інноваційної політики є широка участь окремих регіонів Великобританії в інноваційних програмах ЄС, а також розробка і реалізація регіональних стратегій інноваційного розвитку власних територій. Інноваційна кооперація дозволяє використовувати виробничі та фінансові ресурси, конкурентні переваги підприємств інших країн, сприяє збільшенню продуктивності праці та освоєння капіталомісткої продукції, дозволяючи реалізувати великі проекти, що вкрай складно без об'єднання зусиль.

Необхідно відзначити, що державне регулювання інноваційної сфери взаємопов'язане з інвестиційною політикою держави, яка фінансує фундаментальні наукові дослідження та високо ризиковані інноваційні проекти. Фінансування є основною складовою системи державної підтримки інноваційної діяльності. Кошти можуть бути надані великим, середнім і малим підприємствам на різних етапах інноваційної діяльності, особливо на перших етапах, що передбачається високою невизначеністю її результатів, складністю оцінки віддачі вкладення в інновації високою капіталомісткістю початкових етапів інноваційного процесу. Також держава здійснює заходи, що стосуються конкуренції підприємницького бізнесу, зайнятого інноваційною діяльністю, і спрямовані на подолання впливу олігопольних регулюючих сил у рамках самого ринку. Державне фінансування інноваційної сфери дозволяє здійснювати непідйомні навіть для дуже великого приватного бізнесу наукові дослідження, практична значущість яких може проявитися тільки в дуже віддаленій перспективі, розвивати принципово нові напрями науки і технологій. Завдяки державному фінансуванню виникли не тільки нові продукти і технології, а й цілі галузі економіки – Інтернет, телекомунікації, біотехнології.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що в країнах, що досягли значних результатів в інноваційному розвитку, поряд з прямими методами державного регулювання, найважливіше місце в яких займає фінансування, вживаються заходи щодо поширення інновацій з акцентом на методи стимулювання. Одним із завдань, що вирішуються при тісному поєднанні даних методів, є розвиток інноваційної кооперації. Глобалізація і регіоналізація, зростання наукоємності технологій, обмеженість ресурсів вітчизняних суб'єктів інноваційної діяльності призводять до того, що інноваційна кооперація має істотний потенціал активізації інноваційної діяльності, в тому числі на регіональному рівні, і ступінь інтенсивності її використання в рамках державного регулювання інноваційної діяльності стрімко зростає. Про це свідчить досвід ЄС, США, Японії. В результаті регіональні органи влади і управління зміцнюють економічні зв'язки із зацікавленими у співпраці зарубіжними суб'єктами інноваційної діяльності, одночасно, регіональні

проблеми вирішуються шляхом тісної взаємодії державних і регіональних органів влади і управління, оскільки останнім краще відомі економічні, технічні та соціальні потреби регіонів. Ступінь конвергенції трьох рівнів формування регіональної інноваційної політики (політика регіонів, регіональні компоненти державної і міжнаціональної політики) зростає.

Список літератури:

1. Белякова А. А. Стимулирование инновационной деятельности как фактор экономического роста (опыт США) [Текст] / А. А. Белякова // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2010. – № 5. – С. 279–285.
2. Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. – Том 3. – К.: Фенікс, 2011. – 76 с.
3. Касьяненко В. Зарубіжний досвід управління інноваційним потенціалом економіки та можливості його використання в Україні / В. Касьяненко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – С. 200–204.
4. Клочкова Н. В. Развитие инновационной деятельности: обобщение зарубежного опыта [Текст] / Н. В. Клочкова, В. О. Бердичевская // Вестник Ивановского государственного энергетического уни- верситета. – 2012. – № 1. – С. 78–82.
5. Кондратьев В. Б. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике [Электронный ресурс] : сетевое издание Центра исследований и аналитики Фонда исторической перспективы «Перспективы». – Режим доступа : http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/globalnyje_cepochki_ dobavlennoj_ stoimosti_v_sovremennoj_ekonomike_2014-03-17.htm
6. Мантаева Э. И. Компаративный анализ основных мероприятий национальной и региональной поддержки инновационной деятельности в России и зарубежных странах [Текст] / Э. И. Мантаева, И. В. Слободчикова, А. В. Цеденов // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2011. – № 36. – С. 27.
7. Петрова І.Л. Інноваційна діяльність: стимули і перешкоди [Текст]: монографія / І.Л. Петрова, Т.І. Шпильова, Н.П. Сисоліна. – К.: Дорадо, 2010. – 320 с.
8. Українська асоціація інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс] / Офіційна Інтернет-сторінка. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua

Бошота Н.В., Шишола Д.В.
Мукачевский государственный университет

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье обобщен и проанализирован зарубежный опыт государственного регулирования научно-технической и инновационной деятельности. Определены особенности реализации научно-технической и инновационной политики в разных странах. Определены направления совершенствования украинской экономической политики в сфере НИОКР с учетом зарубежного опыта. Финансирование инновационного развития определены как основную составляющую систему государственной поддержки инновационной деятельности.
Ключевые слова: научно-техническая и инновационная деятельность, инновационное развитие, национальная инновационная система, региональные инновационные проекты, стратегические и среднесрочные приоритетные направления.

Boshota N.V., Shyshola D.V.
Mukachevo State University

FOREIGN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF INNOVATION ACTIVITY

Summary
The article summarizes and analyzes foreign experience of state regulation of science, technology and innovation. The features of implementation science, technology and innovation policy in different countries. The ways of improving the Ukrainian policy in the field of research and development on the basis of international experience. Financing innovative development identified as the main component of the system of state support of innovation.
Keywords: scientific, technical and innovative activity, innovative development, national innovation system, regional innovation projects, strategic and medium-term priorities.

УДК 368.1

КЛАСИФІКАЦІЯ СТРАХУВАННЯ МАЙНА ГРОМАДЯН

Брюховецька І.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено визначення науковців щодо класифікації фінансових послуг. Проаналізовано ознаки, за якими класифікують страхові послуги в Україні. На основі узагальнення наукового доробку вітчизняних і зарубіжних вчених розроблено класифікацію страхування майна громадян за такими ознаками: історичною, економічною, юридичною, рід небезпек, об'єкт страхування, формою організації страховика, формою проведення страхування, кількістю видів страхування в страховій програмі, виду договору.
Ключові слова: класифікація, ознака, фінансові послуги, страхування майна громадян, страховик, форма страхування, рід небезпек, об'єкт страхування.

Постановка проблеми. Ринок страхових послуг України має свою внутрішню «продуктову» структуру, котра визначається складом страхових послуг, що пропонуються на ринку. Основою структурування страхових послуг є класифікація страхування. Вчені наводить різні визначення класифікації фінансових послуг. Проте за змістом усі вони схожі. Класифікаційні ознаки традиційно науковці розглядають за трьома групами: історична, економічна, юридична. Страхування майна громадян визначається складом специфічних послуг майнового спрямування та може бути класифіковане відповідно ним. Проте до нині страхування майна громадян розглядалося (у питаннях класифікації) лише як підгалузь майнового страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним основам класифікації фінансових послуг присвятили праці Є.А. Бобров, В.М. Фурман, В.В. Шахов. Всебічна класифікація страхування опрацьована у другому розділі підручника «Страхування» за загальною редакцією проф. С.С. Осадця. Питання класифікації страхування були досліджені у роботах Д.П. Біленчука, П.Д. Біленчука, Л.В. Временко, О.М. Залєтова, Н.І. Клименко, Т.А. Ротової, В.М. Фурмана, Я.П. Шумелди та інших дослідників.

Однак, не зважаючи на вагомий внесок зазначених вчених у вирішення проблем класифікації страхування, поглиблених досліджень потребує питання класифікації страхування майна громадян.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність класифікації страхування майна громадян за такими ознаками: економічною, історичною, юридичною, родом небезпек, об'єктом страхування, формою організації страховика, формою проведення страхування, кількістю видів страхування в страховій програмі, виду договору дає підстави щодо необхідності її здійснення. Так як така класифікація може дати можливість оцінити потенціал ринку страхування майна громадян, з'ясувати причини його недостатнього використання. У кінцевому результаті активізувати ринок страхування майна громадян в Україні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення класифікації страхування майна громадян за основними ознаками: історичною, юридичною, родом небезпек, предметом страхування, формою організації страховика, формою проведення страхування, кількістю видів страхування у страховій програмі, видом договору.

Виклад основного матеріалу. Страхування майна громадян – підгалузь майнового страхування, що включає законодавчо визначені добровільні види страхування, умови й порядок здійснення яких передбачають повне або часткове відшкодування збитків, завданих страхувальникам-громадянам унаслідок настання страхового випадку із застрахованим майном.

Характерними ознаками страхування майна громадян, на нашу думку є такі:

– компенсаційна спрямованість страхування. Відшкодування збитків здійснюється лише у разі знищення, викрадення або пошкодження майна страхувальника;

– комплексність страхування. За одним договором страхування майна може прийматися на страхування кілька різнорідних об'єктів на випадок одних і тих самих страхових подій;

– короткостроковість страхування. Договори страхування майна зазвичай укладаються терміном від одного місяця до одного року;

– визначення страхової суми на основі страхової вартості (оцінки), в якості якої використовують дійсну вартість майна. Але іноді, за узгодженням сторін договору, страхування майна може здійснюватися за первісною (ринковою) вартістю;

– наявність повного або часткового страхування. Майно громадян може бути застрахованим на 100% дійсної (повної) вартості або на її частину, наприклад, 30 чи 70%;

– використання двох систем відповідальності: пропорційної і першого ризику;

– добровільність. Всі види страхування майна громадян проводяться у добровільній формі.

Вітчизняне страхове законодавство не передбачає поділу видів страхування майна громадян відповідно до груп майна. Закон України «Про страхування» (ст. 6 п. 6, 7, 8) чітко визначив тільки види страхування транспортних засобів, зокрема: страхування наземного транспорту, страхування повітряного транспорту страхування водного транспорту [1].

Страхування інших видів майна громадян (нерухомого, домашнього і тварин) поглинається п. 10 ст. 6 зазначеного Закону «страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ» і п. 11 ст. 6 «страхування майна (іншого...)», який не конкретизує перелік видів страхування, які може здійснювати страховик. Таким чином, нерухоме і домашнє майно може бути застраховане за такими видами як страхування від вогневих

© Брюховецька І.О., 2016

ризиків та ризиків стихійних явищ і страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням транспортних засобів). Страхування тварин є самостійним видом.

У страхуванні майна громадян можна виділити ще два напрями страхування майна для виконання зобов'язань перед банком: «іпотечне страхування» і страхування майна (яке не є предметом іпотеки чи застави). Страхування майна громадян має свою внутрішню «продуктову» структуру, котра визначається складом страхових послуг, що пропонуються на ринку. Основою структурування страхових послуг є класифікація страхування.

Під класифікацією розуміють систему підпорядкованих деякій ознаці понять (класів) у певній галузі знань або діяльності людини, використовувану як засіб для встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (класами). Є.А. Бобров визначає класифікацію фінансових послуг як «впорядкування взаємозалежних і взаємозумовлених елементів системи і встановлення між ними зв'язків і залежностей. З економічної точки зору класифікація є засобом системного впорядкування елементів фінансових послуг як єдиного комплексу відповідних відносин» [2, с. 56-58]. В.М. Фурман визначає класифікацію страхування «як ієрархічно підпорядковану систему однорідних предметів, об'єктів, явищ, об'єднаних у розряди (ланки) за однією чи кількома загальними ознаками (форма, цілі, зміст, властивості тощо), у рамках якої виділяються підсистеми (частини єдиного цілого), а в них і наступні ланки, що мають як схожі, субпідрядні, ваємопов' язані риси з попередньою ланкою, так і ті властивості, що дозволяють їх виокремити і виділити в самостійну підсистему» [3, с. 102-108]. Російський вчений В.В. Шахов визначив класифікацію страхування як «наукову систему поділу страхування на сфери діяльності, галузі, підгалузі, види, ланки яких розташовані так, що кожна наступна ланка є частиною попередньої», зазначивши при цьому, що «в основу класифікації покладено два критерії: розбіжності в об'єктах страхування та розбіжності в обсягах страхової відповідальності» [4, с. 82]. Відповідно до цього розподілу вчений застосовує «дві системи класифікації: за об'єктами страхування та за родом небезпеки».

Вперше в Україні питання всебічної класифікації страхування було опрацьоване у другому розділі підручника «Страхування» за загальною редакцією проф. С.С. Осадця [5]. У подальшому досліджені ідеї знайшли свій розвиток у роботах Д.П. Біленчука, П.Д. Біленчука, Л.В. Временко, О.М. Залєтова, Н.І. Клименко, Т.А. Ротової, В.М. Фурмана, Я.П. Шумелди та інших дослідників.

Головними законодавчо унормованими ознаками, за якими класифікуються страхові послуги в Україні, є такі: сфера діяльності страховиків; форма проведення страхування; рід небезпек; об'єкт страхування.

Отже, заважаючи на існуючі підходи щодо класифікації, послуги страхування майна громадян можна класифікувати наступним чином. Розширити перелік: страхування антикваріату, обов'язкове страхування.

Щодо історичної ознаки класифікації страхування майна, слід відмітити, що першим видом майна громадян на території України в умовах капіталістичного розвитку, було страхування від вогню. Глобалізація економіки спричинила зростання страхових послуг та змінила уявлення про межі використання та технології ведення страхового бізнесу. Для страховиків створення власного віртуального збутового каналу стає необхідною умовою успішного функціонування на ринку та

Таблиця 1

Класифікація страхування майна громадян

Класифікаційна ознака	Вид страхування
Історична: – Давні	Страхування майна від вогневих ризиків
– Нові	Автострахування
– Новітні	Он-лайн страхування майна
Юридична	Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ; страхування транспортних засобів, страхування інших видів майна (нерухомого, домашнього і тварин).
Рід небезпек	Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ
Предмети страхування	Страхування будівель Страхування засобів транспорту Страхування домашнього майна Страхування тварин
Форма організації страховика	Комерційне Взаємне Державне
Форма проведення страхування: Добровільна	Всі види страхування майна громадян в Україні здійснюються у добровільному порядку
Обов'язкова	До 1991 р. в Україні обов'язковим було страхування будівель. Нині цей вид страхування в обов'язковій формі відроджується в ряді постсоціалістичних країн: Росії, Казахстані – розроблені законопроекти, Білорусі (діє).
Кількість видів страхування у страховій програмі	Моно страхування Комплексне страхування майна громадян
Вид договору	Страхування майна громадян за загальним договором Страхування майна громадян за спеціальним договором

Складено автором

досягнення максимальної ефективності у задоволенні потреб свого споживача. За рахунок впровадження страхового маркетингу у мережі Інтернет високо розвинутим країнам вдається збирати до 60% страхових внесків. Он-лайн страхування є найновішим, і може бути застосованим до видів майна, що не потребують огляду.

Види страхування майна громадян зазначаються в законі України «Про страхування» ст. 6 п. 6, 7, 8, п. 10 і п. 11. Страхування нерухомого, домашнього майна громадян і тварин поглинається п.10 ст.6 закону України «Про страхування» « страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ», який не конкретизує перелік видів страхування, які може здійснювати страховик.

До 2007 р. діяв підхід, який визначав об'єктом страхування майна громадян конкретні майнові інтереси страхувальників, на який спрямований страховий захист. З 2007 р. види майна є «Предметами договору страхування» відповідно до Закону України «Про страхування» та відповідно до дефініцій Цивільного Кодексу України.

В Україні страхування майна здійснюють виключно страхові компанії. У проекті закону 1797-1 від 31.03.2016 «Про страхування» навіть не згадується про товариства взаємного страхування. Тобто, страхування майна громадян в Україні лише комерційне. Проте у світі відоме страхування, що здійснюють товариства взаємного страхування та спеціалізовані державні страхові організації.

Стаття 6 «Добровільне страхування та його види» Закону України «Про страхування» дає перелік видів страхування, на здійснення яких страхова компанія може отримати ліцензію. Стаття 7 «Види обов'язкового страхування» містить перелік конкретних видів обов'язкового страхування, на здійснення яких страховикам необхідно оформити ліцензію. Не зважаючи на те, що науковці у вивченні страхування майна громадян виділяють характерною ознакою його добровільність: «усі види страхування майна громадян проводяться лише у добровільній формі» [6, с. 354]. На нашу думку, можна виділити виключення. Відомо, що отримати кредит на придбання нерухомості або авто, не уклавши договір страхування майна, не можливо в жодному банку України. Чи є страхування предмету застави обов'язковим? Для отримання відповіді на це питання, звернемося до законодавства. Так, ст. 581 Цивільного кодексу України встановлено, що якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму. Аналогічна норма міститься у ст. 10 Закону України «Про заставу». Види обов'язкового страхування зазначені у ст. 7 Закону України «Про страхування».

Крім цього, згідно ч. 3 ст. 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» фінансовим установам заборонено вимагати від клієнта придбання товарів чи послуг від банку або афілійованих структур в якості обов'язкової умови надання банківських послуг.

Таким чином, страхування предмета застави за загальним правилом є правом, а не обов'язком сторін договору.

Проте з цього правила є виключення. Наприклад, статтею 8 Закону України «Про іпотеку» прямо передбачено, що іпотекодавець зобов'язаний застрахувати предмет іпотеки на його повну вартість від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування. Або, згідно до абзацу п'ятого ч. 1 ст. 45 Закону України «Про заставу», заставодержатель зобов'язаний страхувати предмет закладу в обсязі його вартості за рахунок та в інтересах заставодавця, якщо інше не передбачено договором.

Страхові компанії в Україні пропонують комплексне страхування будівель і домашнього майна; будівель і присадибної ділянки. За спеціальним договором проводиться страхування дорогоцінного майна: ювелірних виробів, дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння, творів мистецтва, антикваріату.

Висновки і пропозиції. Існують різні підходи до класифікації страхування. Страхування майна громадян можливо класифікувати за такими ознаками: історичною, економічною, юридичною, родом небезпек, об'єктом страхування, формою організації страховика, формою проведення страхування, кількістю видів страхування у страховій програмі, видом договору. Відповідно до існуючих, законодавчо визначених видів страхування майна громадян страховики розробляють страхові продукти. Страховими продуктами на ринку страхування майна громадян є сукупність основних (страхових) та допоміжних послуг (не суто страхових), які надають страхові компанії страхувальникам-громадянам при укладанні договору страхування майна.

Список літератури:

1. Закон України «Про страхування»: прийнятий Верховною Радою України 07.03.1996 № 85/96-ВР: текст із змінами станом на 11.07.2014/ Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. Вид-во, 1996. – 78 с.
2. Кривошлик Т. Д. Сучасний стан страхування майна громадян в Україні / Т. Д. Кривошлик // Страхова справа. – № 2 (46). – 2012. – С. 26–29.
3. Бобров Є. А. Роль та місце ринку фінансових послуг у структурі фінансового ринку // Фінанси України. – 2007. – С. 92.
4. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку. – КНЕУ, 2005. – С. 44.
5. Гаманкова О.О. Класифікація страхування // Страхування: Підручник / Керівник авт. кол. І наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 3-тє, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 38–57.
6. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.

Брюховецкая И.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

КЛАСИФИКАЦИЯ СТРАХОВАНИЯ ИМУЩЕСТВА ГРАЖДАН

Аннотация
В статье исследованы определения ученых о классификации финансовых услуг. Проанализированы признаки, по которым классифицируют страховые услуги в Украине. На основе обобщения научного наследия отечественных и зарубежных ученых разработана классификация страхования имущества граждан по следующим признакам: историческим, экономическим, юридическим, род опасностей, объект страхования, формой организации страховщика, форме проведения страхования, количеством видов страхования в страховой программе, вида договора.
Ключевые слова: классификация, признак, финансовые услуги, страхование имущества граждан, страховщик, форма страхования, род опасностей, объект страхования.

Bryukhovetska I.O.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CITIZENS PROPERTY INSURANCE CLASSIFICATION

Summary
In the article the researchers determine the classification of financial services. The analysis features, which classify insurance services in Ukraine. On the basis of summarizing the scientific achievements of domestic and foreign scholars classification of property insurance citizens of the following criteria: historical, economic, legal, family dangers object of insurance, a form of the insurer, a form of insurance, amount of insurance in the insurance program, the type of contract.
Keywords: classification, feature, financial services, insurance of property of citizens, an insurer, a form of insurance, the family of the dangers object of insurance.

УДК 330.341.1

ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

Буняк Н.М.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено роль і значення інноваційної культури в системі менеджменту підприємства. Розглянуто різні підходи до визначення сутності поняття «інноваційна культура». Обґрунтовано основні функції інноваційної культури в системі менеджменту підприємства. Визначено особливості посилення інноваційної складової організаційної культури підприємства. Розроблено пропозиції щодо формування нової парадигми управління розвитком інноваційної культури підприємства.
Ключові слова: інновація, культура, інноваційна культура, менеджмент, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Одним із важливих стратегічних завдань, які сьогодні стоять перед Україною, є побудова конкурентоспроможної економіки інноваційного типу. Важливу роль у цьому процесі відіграє активізація інноваційної діяльності на рівні підприємства, що є можливою лише за умов формування відповідного інноваційного клімату серед його працівників, який сприяв би розробці, виробництву, впровадженню та використанню інновацій, реалізації творчого потенціалу співробітників.

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання використання інноваційної культури в системі менеджменту підприємства з метою підвищення його конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти формування та розвитку інноваційної культури на рівні суспільства, підприємства, особистості знайшли своє відображення як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. Значний внесок у розробку зазначеної проблематики зробили такі вчені, як Вікарчук О. І., Гусєєва М. В., Захарчин Г. М., Краснокутська Н. В., Петренко В. В., Стєклова О. Є., Шейн Е. Х., Шипуліна Ю. С. та ін.

У своїх працях науковці робили акцент на сутності інноваційної культури, особливостях її формування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні публікації із зазначеної проблематики, в економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення сутності поняття «інноваційна культура», а також цілісна уява про роль інноваційної культури в системі менеджменту підприємства. Це істотно ускладнює розробку та впровадження

© Буняк Н.М., 2016

заходів щодо формування та розвитку інноваційної культури підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення сутності інноваційної культури та її значення в сучасній системі менеджменту як якісно нового інструменту управління розвитком підприємства в умовах формування економіки інноваційного типу.

Виклад основного матеріалу. Кожному підприємству з моменту його створення властива певна організаційна культура, незалежно від того, чи були прикладені з боку його керівництва певні зусилля щодо її формування, чи ні. Сформована на підприємстві система цінностей, може як стимулювати його інноваційний розвиток, так і стримувати. На думку багатьох дослідників, різний рівень готовності підприємств до реалізації інноваційних процесів та сприйняття нововведень його працівниками визначається їхньою інноваційною культурою.

Саме поняття «інноваційна культура» є досить новим, вперше його було використано у 1995 році в документі «Зелена книга про інновації» ЄС. Незважаючи на широке використання цього терміну, його дефініція до сьогодні однозначно не визначена, серед науковців немає єдиної загальноприйнятої думки щодо визначення його сутності.

Так, Краснокутська Н. В. розглядає інноваційну культуру як цілісну систему вироблених в організації і притаманних її членам моделей поведінки, що впливають на моду, спосіб життєдіяльності організації; результат соціальних взаємодій і передається через навчання, численні контакти між групами людей, поведінку, настанови, норми, систему ціннісних орієнтацій, манери одягатися, етику трудових відносин, символи, стиль керівництва, церемонії, комунікації, мову [4, с. 443].

Подібного підходу дотримується Петренко В. В., однак при цьому зазначає, що «інноваційна культура відображає не лише рівень розвитку інноваційних процесів на підприємстві, але й міру участі у цих процесах людей, їх задоволення від цієї участі. Вона забезпечує сприйнятливість людей до нових ідей, їх готовність і здатність підтримувати й реалізовувати інновації у всіх сферах життя» [5].

На думку Шипуліної Ю. С., інноваційна культура – це «накопичені знання, досвід, переконання, особливості поведінки і взаємовідносин персоналу (менеджерів, інженерно-технічних працівників, робітників), система його мотивації, порядки в організації тощо, які характеризують ступінь сприятливості окремих працівників, груп працівників (підрозділів) і організації у цілому до нововведень, готовність втілити їх у нові продукти, технології, управлінські рішення тощо» [с. 134].

Група російських науковців під інноваційною культурою розуміє систему прийнятих і розповсюджених в компанії норм та цінностей, переконань, що забезпечують високий рівень ініціативи, генерації та реалізації інноваційних ідей [9, с. 342].

На думку Гусєвої М. В., інноваційна культура підприємства (або інноваційна організаційна культура) – «це система відносин на підприємстві, що характеризується сукупністю професійних знань, умінь, навичок та сприйнятливістю членів трудового колективу до нових ідей, їх готовність і здатність реалізувати нововведення з метою інноваційного розвитку» [2, с. 256].

Захарчин Г. М. стверджує, що інноваційна культура є «результатом соціально-економічної взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності, вона охоплює відносини, які складаються на всьому ланцюжку життєвого циклу зародження, формування і комерціалізації інновацій. Ці відносини опосередковуються відповідною системою цінностей, нормами поведінки, етичними орієнтаціями, стилем керівництва і системою відповідальності» [3, с. 83].

Отже, незважаючи на значні відмінності у підходах до визначення сутності інноваційної культури, практично всі вчені акцентують увагу на тому, що вона відображає здатність підприємства до змін та розвитку шляхом впровадження інновацій, в її основі лежать інноваційні цінності.

Узагальнення результатів наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що інноваційна культура є одночасно окремим різновидом організаційної культури та її складовим елементом, який у тій чи іншій мірі присутній у кожному виді культури.

Згідно Е. Шейна, інноваційна культура підприємства охоплює три рівні [7]:

– рівень артефактів включає усі ті феномени, які можна побачити, почути і відчути при входженні в нову культуру; його легко побачити, але досить важко пояснити;

– проголошені цінності – відображення чиїхось оригінальних ідей щодо того, чим є те, що є, і як воно відрізняється від того, що повинно бути; збереження вірності колись проголошеним цінностям приводить до їх трансформації в переконання, норми і правила поведінки;

– базові уявлення (є настільки очевидними, що варіювання поведінки в межах конкретної культурної одиниці зводиться до мінімуму).

Загалом інноваційна культура – це складне соціальне явище, яке формується на основі творчого потенціалу співробітників підприємства, взаємодії між ними під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

До зовнішніх чинників слід віднести: інноваційну культуру суспільства; науково-технологічну та інноваційну політику держави; рівень розвитку інноваційної інфраструктури; соціальні інститути суспільства (сім'ю, школу, університет, виробниче середовище, ЗМІ тощо); умови ведення бізнесу; загальну соціально-економічну ситуацію в країні.

До внутрішніх чинників відносяться: творчі здібності працівників, їхній креативний потенціал; умови праці; соціально-психологічний клімат в колективі; готовність персоналу до змін; система менеджменту підприємства; історія розвитку підприємства тощо.

В умовах переходу економіки України до інноваційної моделі розвитку інноваційна культура є необхідним елементом системи менеджменту сучасного конкурентоспроможного підприємства, який є внутрішнім джерелом інноваційного розвитку. Загалом інноваційна культура є сполучною ланкою, що об'єднує працівників навколо інноваційних ідей, спонукає їх до креативного мислення, стимулює процес створення, виробни-

цтва, впровадження та комерціалізації інновацій, сприяє активізації інноваційних процесів на цій основі. Її носіями є персонал підприємства.

Інноваційна культура за своєю природою – це багаторівнева система, яка формується, діє і проявляється на різних рівнях структури підприємства:

– стратегічному (у побудові і реалізації інноваційної стратегії);

– управлінському (у виборі методів, підходів до управління інноваційним процесом);

– функціональному (як функціональна складова інноваційного процесу та інноваційної системи підприємства);

– соціальному (створює соціально-орієнтований клімат в організації, націлений на інтелектуально-творчий пошук, генерування інноваційних ідей та результативну їх реалізацію) [1, с. 311].

Інноваційна культура підприємства одночасно є інструментом управління за допомогою якого можна впливати на діяльність працівників, коригувати її, а також об'єктом управління. Вона забезпечує зовнішню адаптацію підприємства до швидкозмінних умов зовнішнього середовища, а також сприяє внутрішній інтеграції працівників для реалізації інноваційної стратегії.

Аналіз наукових праць, присвячених проблематиці інноваційної культури, показав, що найчастіше виокремлюють три основні її функції:

– трансляційну (передача з минулого і сьогодення у майбутнє стійких типів інноваційної поведінки, які пройшли тривалу апробацію і ввійшли до системи цінностей суспільства);

– селекційну (відбір новостворених чи запозичених інноваційних моделей поведінки, що відповідають потребам суспільства на певному етапі його розвитку);

– інноваційну (розроблення нових типів інноваційної поведінки на основі зразків інноваційної діяльності, що виникли всередині певної суспільної культури чи привнесені ззовні) [7, с. 134].

На нашу думку, інноваційна культура в системі менеджменту підприємства, крім окреслених, виконує й такі функції:

– іміджеформуючу (створює позитивний імідж підприємства в сфері інноваційної діяльності);

– інтегруючу (забезпечує узгоджену діяльність працівників підприємства зі створення, використання та комерціалізації інновацій);

– адаптивну (сприяє пристосуванню підприємства до зміни зовнішнього середовища підприємства);

– орієнтуючу (спрямовує діяльність працівників на реалізацію інноваційної стратегії підприємства);

– мотивуючу (спонукає працівників до продукування та впровадження інновацій).

Завдяки своїм функціям інноваційна культура може значно впливати на інноваційну активність персоналу, його мотивацію до саморозвитку, а також істотно зменшувати опір нововведенням.

Для того, щоб існуюча на підприємстві ціннісно-нормативна система сприяла його інноваційному розвитку, її необхідно цілеспрямовано коригувати в напрямку посилення інноваційної складової. Визначальну роль у цьому процесі відіграють власник підприємства та його менеджери, які забезпечують розробку та закріплення бажаних цінностей, норм і моделей поведінки персоналу підприємства, що підвищують його сприйнятливість до різних інноваційних ідей. Такі перетворення безпосередньо пов'язані із створенням сприятливих умов для розвитку творчих здібностей і креативного мислення у працівників, готовності впроваджувати інноваційні ідеї, прагнення до самовдосконалення та саморозвитку.

Процес формування інноваційної культури підприємства є доволі тривалим у часі, він передбачає впровадження інноваційних цінностей в існуючу нормативно-ціннісну систему. Реформування організаційної культури повинно бути спрямоване на перетворення сформованої на підприємстві системи цінностей, закріплених у нормах поведінки та принципах роботи персоналу, а не на її руйнування.

При цьому необхідно забезпечити відповідність інноваційної культури усім елементам системи менеджменту підприємства, а також інноваційним процесам, що відбуваються в країні.

Впровадження інноваційних цінностей має підпорядковуватись наступним принципам:

– культура повинна відображати основні ідеї існування організації;

– ці ідеї повинні нести позитивний емоційний заряд, бути значимими для більшості співробітників і об'єднувати їх;

– розроблені елементи і заходи повинні гармоніювати між собою, підтверджуватись поведінкою та відношенням до них керівництва;

– культура, що формується, повинна відповідати типу, розміру і характерним особливостям організації, а також умовам її існування;

– рівень інформаційного обміну повинен відповідати культурі, що формується;

– неможна заперечувати накопичений попередніми поколіннями культурний досвід, можна поступово видозмінювати чи використовувати його як основу, плацдарм для нової культури [6].

Водночас слід відмітити, що формування сильної інноваційної культури підприємства є можливим лише за умови наявності:

– висококваліфікованого персоналу;

– сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі;

– розвиненої системи інформування;

– ефективної системи стимулювання інноваційної активності працівників;

– атмосфери довіри між підлеглими та керівниками;

– можливостей для вільного обміну ідеями та інформацією у процесі здійснення інноваційної діяльності.

Головною ознакою реалізації принципів інноваційної культури на підприємстві є формування ефективної системи стимулювання, наявність прозорих до доступних інформаційно-комунікаційних потоків, розвиток сучасних організаційних структур управління компетенцією та знаннями [3, с. 83].

Висновки і пропозиції. Отже, інноваційна культура займає важливе місце в системі менеджменту підприємства. Вона відображає здатність суб'єкта господарювання до розвитку та змін, сприяє створенню іміджу підприємства

як активного суб'єкта інноваційної діяльності, а також формує сприятливі умови для залучення інновацій та їхнього ефективного використання. За умови наявності сильної інноваційної культури зменшується рівень конфліктності в колективі, зростає взаєморозуміння між працівниками.

На нашу думку, нова парадигма управління розвитком інноваційної культури підприємства повинна бути спрямована на: залучення працівників-інноваторів до розробки інноваційної стратегії підприємства; використання системи матеріального та нематеріального стимулювання працівників до інноваційної діяльності, реалізації креативних ідей; створення умов для вільного обміну ідеями та інформацією у процесі здійснення інноваційної діяльності; забезпеченням взаємодії між працівниками підприємства, що сприятиме розкриттю їхнього творчого потенціалу, визначенню мотиваційних установок; формування спільних цінностей, норм і правил в інноваційній сфері; стимулювання інноваційного мислення у менеджерів усіх рівнів управління.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці організаційно-економічного механізму управління розвитком інноваційної культури підприємства.

Список літератури:

1. Вікарчук О. І. Еволюція формування інноваційної культури / О. І. Вікарчук // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3. – С. 310-314.
2. Гусєєва М. В. Розвиток інноваційної культури сучасного підприємства / М. В. Гусєєва // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 253-258.
3. Захарчин Г. М. Активізація інноваційних процесів підприємств машинобудування на основі фактора інноваційної культури / Г. М. Захарчин // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 80-86.
4. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент : навч. посібник / Н. В. Краснокутська. – К. : КНЕУ, 2003. – 504 с.
5. Петренко В. В. Значення інноваційної культури у процесі формування сприятливого інноваційного клімату на підприємстві [Електронний ресурс] / В. В. Петренко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/77424.doc.htm
6. Стеклова О. Е. Формирование инновационной культуры организации / О. Е. Стеклова // Качество. Инновации. Образование. – 2008. – № 4. – С. 31-36.
7. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / Э. Х. Шейн. – пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. – СПб. : Питер, 2002. – 336 с.
8. Шипуліна Ю. С. Інноваційна культура організації: сутність, структура, підходи до оцінки / Ю. С. Шипуліна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2. – С. 132-138.
9. Щедрина И. В. Инновационная организационная культура как способ повышения конкурентоспособности предприятия сферы услуг / И. В. Щедрина, П. Н. Александренко, О. И. Неборский // Проблемы современной экономики. – 2014. – № 2(50). – С. 342-345.

Буняк Н.М.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ИННОВАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В СИСТЕМЕ МЕНЕДЖМЕНТА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследованы роль и значение инновационной культуры в системе менеджмента предприятия. Рассмотрены различные подходы к определению сущности понятия «инновационная культура». Обоснованы основные функции инновационной культуры в системе менеджмента предприятия. Определены особенности усиление инновационной составляющей организационной культуры предприятия. Разработаны предложения по формированию новой парадигмы управления развитием инновационной культуры предприятия.
Ключевые слова: инновация, культура, инновационная культура, менеджмент, инновационная деятельность.

Buniak N.M.
Lesya Ukrainka East European National University

INNOVATIVE CULTURE IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF ENTERPRISE

Summary
The role and value of innovation culture in the system of management of enterprise are determined in the article. Different approaches to defining the essence of the concept of «innovation culture» are considered. The basic functions of innovation culture in the system of management of enterprise are proved. The features enhance the innovation component of the organizational culture of enterprise are defined. Recommendations for formation of a new paradigm of development management innovation culture of enterprise are developed.
Keywords: innovation, culture, innovative culture, management, innovation activity.

УДК 330.3

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Вудвуд В.В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті висвітлено історичні аспекти становлення та розвитку харчової промисловості Карпатського регіону. Визначено роль і місце харчової промисловості у регіоні та в країні в цілому. Особливу увагу приділено поетапному розвитку підприємств даної промисловості та проаналізовано особливості її історичного піднесення у кожній області.
Ключові слова: харчова промисловість, харчова продукція, виробництво, агропромисловий комплекс, Карпатський регіон.

Постановка проблеми. Харчова промисловість є однією із провідних системоутворюючих галузей вітчизняної економіки. Вона безпосередньо задіяна в забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави, формуванні її експортного потенціалу й здатна позитивно впливати на динаміку економічного зростання України. Харчова промисловість об'єднує у своєму складі десятки підгалузей, основними серед яких є: цукрова, молочна, олійно-жирова, хлібопекарська, кондитерська, м'ясна, лікеро-горілчана тощо.

Адміністративна реформа в Україні передбачає повну децентралізацію влади з реорганізацією адміністративних одиниць. Івано-Франківська область разом з Львівською, Чернівецькою і Закарпатською утворюють Карпатський регіон, в якому харчова промисловість посідає провідне місце в розвитку всіх галузей промисловості. Тому особливо актуальним на сьогоднішній день є дослідження історичних аспектів розвитку господарства Карпатського регіону, адже цей регіон безпосередньо межує з країнами ЄС, через нього проходить низка важливих магістралей, які забезпечують транзит та зв'язок з багатьма державами. Ці сторони історичного розвитку Карпатського регіону пов'язані з наявним потенціалом соціально-економічних та природних ресурсів, екологічною ситуацією, тенденціями розвитку економіки в країні.

Стосовно географічного положення, тобто вигідного прикордонного положення, то для Карпатського економічного району необхідна структурна перебудова тих галузей економіки, які мають найбільш швидкий обіг фінансових коштів, а також експортних галузей промисловості та сільського господарства. Тому у найближчій перспективі доцільним є реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств легкої і харчової промисловості, а також агропромислового комплексу району.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток галузей харчової промисловості областей Карпатського регіону нарізно на різних етапах досліджували такі вчені Л. Пашнюк, М. Федишин, М. Барановський, Л. Дейнеко, П. Купчак, П. Осіпов, М. Сичевський, В. Прядко, Л. Чернюк, Д. Крисанов та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, історичному аспекту розвитку харчової промисловості Карпатського регіону не приділялось достатньої уваги, такі дослідження якщо й мали місце, то тільки окремо за областями. Перевагою даної статті є дослідження ретроспективного становлення харчової промисловості Карпатського регіону в цілому.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз історичних особливостей становлення та розвитку харчової промисловості у Карпатському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення харчової промисловості в Україні, а зокрема Карпатського регіону пов'язана із впровадженням нових форм організації виробництва, створенням мережі малих підприємств, які б випускали продукцію широкого асортименту і могли б швидко переорієнтовуватись на потреби ринку. Маючи достатню кількість трудових ресурсів, потужну сировинну базу, Україна може не тільки вирішити свої внутрішні проблеми щодо забезпечення населення промисловими товарами народного споживання, але й стати важливим експортером цієї продукції на світовий ринок [1].

Розвиток харчової промисловості Карпатського регіону почався в ІІ половині XIX століття, з початком утворення промислового перевороту в Україні, коли з`явилися перші парові гуральні. Основними промисловими центрами харчової промисловості Карпатського регіону тоді вже були Львів, Мукачево, Ужгород, Чернівці та Івано-Франківськ.

У 1910 році було прийнято рішення про організацію окремого банку для кредитування промисловості. Підприємства, які належали місцевим власникам, стали частіше звільнятися від сплати місцевих податків. Під впливом промислового пожвавлення, на початку XX століття певних змін зазнала економіка Львова. Галузева структура фабрично-заводської промисловості була пристосована переважно до вузьких місцевих потреб. У харчовій промисловості міста найбільшими були кондитерські фабрики «Бранка»(485 робітників), «Газет» (290 робітників), пивоварний завод (370 робітників), завод Бочевського, спиртово – дріжджовий завод [2].

Так, в економічному відношенні Львів на початку XX століття являв собою ремісничо-торгове місто зі слаборозвиненою харчовою промисловістю. За часів польської влади харчова промисловість за кількістю підприємств і робітників займала третє місце серед усіх галузей про-

© Вудвуд В.В., 2016

мисловості на той час. Серед найбільш значних львівських підприємств слід виділити наступні: фабрика «Бранка», «Світоч», консервний завод Рукера та інші. До 1946 року, у Львові почали функціонувати різні заводи з виробництва харчової промисловості, макаронні фабрики, жировий комбінат, млинокомбінат, маслозавод, м'ясокомбінат, рибокоптильний та інші підприємства харчової промисловості. Таким чином, Львів став великим промисловим містом [3].

Розвиток кондитерської промисловості Карпатського регіону відбувався дуже повільно, а саме великими підприємствами були тільки Львівські кондитерські фабрики, такі як «Бранка» і «Газет», в яких працювало близько 500-300 робітників впродовж 1938-1939 рр. Загалом, кондитерська галузь харчової промисловості у Львівській області мала успішні результати та позитивний напрям до збільшення виробництва. У цілому, продукція кондитерської промисловості Львівщини становила 6-7 тис. т. на рік і була практично провідною галуззю виробництва для населення.

Що стосується консервної та м'ясо-молочної галузей, то тут ситуація має негативні результати у виробництві. У місті Львів, було споруджено лише один великий консервний завод, який належав польському підприємцю Рукеру. В другій половині 30-х років, на консервному заводі було наймано близько 500-600 робітників. Це свідчить про те, що підприємство надавало невелику кількість робочих місць. Щодо м'ясо-молочної галузі харчової промисловості, на початку XX століття у Львові була проведена реконструкція великої бойні, яка надавала робочі місця понад 200-300 робітникам та проводила невелике та прибуткове виробництво м'ясної продукції.

Наприкінці XIX століття у Львові залишилося 5 великих пивоварень, які виробляли 15,71% пивної продукції всієї країни. У 1896 році власники пивоварень об'єдналися в Львівське акціонерне товариство пивоварів, 60% акцій якого були власністю міста. Крім пива, суспільство пивоварів утримувало фабрику мінеральних вод, фабрику штучного льоду і фабрику солодової кави. Львів, хоч і повільно, набував риси капіталістичного міста. Перед ним постали нагальні завдання виходу на європейський і світовий ринки. А це зумовило прискорення розвитку крайової економіки, індустріалізації краю. Найбільший Львівський пивоварний завод мав приблизно 300 робітників і міг виробляти до 300 тис. гкл. пива на рік, а найбільший Львівський спиртогорілчаний завод Бачевського мав близько 100 робітників і міг виробляти до 60 тис. кл. спиртогорілчаних виробів на рік. У 1936-1937 рр. виготовлялося в Галичині лише близько 250-280 тис. гкл. пива і 50-60 тис. гкл. спирту-сирцю [4].

Інші галузі харчової промисловості на Львівщині змінювалися та мали тенденцію до розширення. Розвиток великих товарних і спиртових заводів покращували економічну ситуацію Львова. Вони були прибутковими підприємствами, які надавали величезну кількість робочих місць для населення, що стимулювало розвиток Карпатського регіону в цілому, адже центром його являється Львівщина. Виробнича потужність спиртових заводів збільшувалася, але кількість дрібних підприємств зменшувалась через підняття монополії великих заводів.

Стан борошномельної і хлібопекарської галузей харчової промисловості Львівщини, на початку та в середині XX століття, був представлений виключно дрібними підприємствами. Це зумовлює малу кількість робочих місць для населення в даній галузі і певних скорочень у виробництві продукції. Згодом на Львівщині було збудовано велику кількість млинів та хлібопекарень. Найбільший млин у Львові мав назву «Тона» та міг переробляти 55-60 т. зерна на добу.

У радянський період розвиток харчової промисловості в столиці Галичини, у Львові, був успішним і мав тенденцію до розширення та збільшення виробництва харчової продукції. Львівщина була провідною областю Карпатського регіону і була практично донором по виготовленню харчової продукції у Західній Україні. У 1980 р. харчове промислове виробництво Львівської області зросло порівняно з першою половиною XX століття, у 62,5 раза. Це пов'язано з урахуванням транспортно-географічного положення, природних умов, зокрема геологічних, кліматичних.

З 1990 р. у Львівській області в зв'язку з наростанням потреб у промислових товарах і зростанням виробництва сільськогосподарської продукції розпочалося будівництво нових підприємств. Темпи виробництва продовольчих товарів були значно вищими від зростання кількості населення, тому стало можливим його забезпечення продовольчими товарами. Однак глобальна економічна криза найбільш негативно позначилася на розвитку агропромислового комплексу. Харчова промисловість значно скоротила своє виробництво.

Значну роль в економічному житті Галичини відігравали контрактові ярмарки, які щорічно збиралися у Львові. До періодичної форми торгівлі належала також базарна торгівля.

У 30-40-х роках XX ст. на території Західної України щорічно діяло понад 9 тис. базарів і торгів. Джерела свідчать, що на тиждень базари відбувались один-три рази. Як правило, двічі на тиждень вони збиралися в окружних містах, а також там, де розвивалися солеварні та інші ремісничі промисли (Делятин, Долина, Калуш, Косів, Кути, Надвірна, Стара Сіль та ін.). Тричі на тиждень відбувалися базари і торги у Снятині, Золочеві та Роздолі. Щоденні базари діяли у Львові.

На базарах продавали переважно продукти харчування. Між базарами та ярмарками існував певний зв'язок. У деяких містах, зокрема у Львові, збиралися торги, які за товарообігом і кількістю учасників не поступалися малим ярмаркам. На торги часто приїжджали купці з ближніх та віддалених міст, навіть з-за кордону. Асортимент товарів свідчив про певну порайонну спеціалізацію. Торги і базари мали важливе значення у реалізації продуктів землеробства і тваринництва.

Незважаючи на важливу роль західноукраїнських ярмарків і базарів, сезонна торгівля в регіоні втрачала своє значення, поступаючись прогресивнішим та стабільнішим формам товарного обміну. Подальшого розвитку набула вища форма торгівлі – стаціонарна [5, с. 94].

Харчова промисловість є провідною ланкою в господарському комплексі Івано-Франківської області. Вона об'єднує сукупність підприємств з виробництва харчової продукції для забезпечення потреб внутрішнього регіонального і загальнонаціонального ринків. У харчовій промисловості регіону важливе місце займає маслосироробна, молочна, м`ясна, хлібопекарна, пивоварна та консервна промисловість, підприємства яких розташовані по всій території області, також здійснюється розлив лікувальних та столових мінеральних вод.

Харчова промисловість в Івано-Франківській області виникла ще в XIX столітті. Друга половина XIX ст. відзначена швидким розвитком промислових відносин, створенням підприємств харчової промисловості, зокрема лікеро-горілчаного об'єднання [6].

У XX столітті у Івано-Франківській області розвивалися нові підгалузі харчової промисловості, відбулося різке збільшення обсягів виробництва продуктів харчування. Зокрема станом на 1938 рік почала функціонувати потужна кондитерська фабрика «Локарно», яка в 30-х роках стала найбільшим підприємством харчової промисловості міста. Обсяг виробництва у 1932 році, наприклад, складав 10 000 кг на рік при 40 чол. працюючих.

На сьогоднішній день харчова галузь промисловості у Івано-Франківську є провідною серед галузей промислового комплексу міста, питома вага якої складає 31,3%. За січень-серпень 2014 року промисловими підприємствами основного кола міста реалізовано продукції на суму 2,5 млрд. грн., з них внесок місцевих харчових підприємств складає 816,2 млн. грн., що становить 33,3% від загального обсягу реалізації по місту. Лідерами серед підприємств, у яких спостерігається приріст обсягів реалізації за даний період у порівнянні з аналогічним минулим, є ТДВ «Івано-Франківський хлібокомбінат», ТДВ «Полонина», ПАТ «Івано-Франківська харчосмакова фабрика».

У XIX столітті традиційною галуззю харчової промисловості Закарпатської області є виноробство. До приходу радянської влади в Закарпаття цю промисловість було поставлено на індустріальну основу, хоч займало воно помітне місце в експорті. Випускали столові марочні вина із сорту винограду «Леанка», які по своїм смаковим якостям, аромату і гармонійності виділяються серед найкращих марочних вин старих районів виноробства, а сорти «Фурмін» та «Липовина» давали високоякісні виноматеріали для виготовлення цінного десертного вина типу «Токай». За роки радянської влади з'явилися великі виноробні підприємства, оснащені сучасною на той час технікою. В 1946 р. в області було всього 3 виноробних заводи, де працювало 28 робітників. В тому ж році в Берегівському окрузі був організований опорний пункт науково-дослідницького інституту виноградарства та виноробства ім. Таірова, який повинен був вивчати і розробляти практичні навички по поліпшенню виноробства в області. Наприклад, в 1949 р. «Винтрест» в Закарпатській області виробив 172 тис. декалітрів вина. У 1950 р. виноробство вина становило 300 тис. декалітрів.

У XX столітті на Закарпатті промислово вирощують: кормові культури трав, виноград, картоплю, льон, жито, овес, кукурудзу, соняшник, тютюн, ранні овочі, кормовий буряк, фрукти, а у тваринництві вирощуються: вівці (полонинське вівчарство), свині, корови (молочно-м'ясне скотарство), кури, бджоли (карпатська порода).

На сьогоднішній день основну частку промислового виробництва Закарпатської області забезпечує харчова промисловість. Крім традиційних підприємств з переробки молока, м'яса, виробництва хліба та інших продовольчих товарів, в області є декілька плодоконсервних заводів, тютюнове виробництво.

Великі спеціалізовані ярмарки на Буковині у XIX столітті відбувались у найбільшому тоді торгівельному центрі – Чернівцях. Важливими ринками збуту зерна стали Чернівці, Вижниця, Садгора. У Чернівецькій області успішно розвивалася оптова та роздрібна торгівля. Особливого розвитку економіка Чернівецького краю зазнала в 1866р., тоді будується залізниця, створюються пивоварня, паровий млин та гуральні. У харчовій промисловості тоді вже розвивалося понад 7 підгалузей харчування.

На початку XX ст. на Буковині пожвавився розвиток більшості галузей харчової промисловості, насамперед цукрової, борошномельної, спиртогорілчаної тощо. Значний розвиток економіки Буковини спостерігається в післявоєнні роки, коли почалось відродження зруйнованого господарства краю, почали працювати спиртозаводи, млини, на базі Глибоцького спиртозаводу створено Глибоцький харчокомбінат. Протягом року підприємство дає державі 7550 т. борошна, 718 т. олії, 871,6 тис. умовних банок консервів, 1348,6 т. хлібобулочних виробів, тощо. Споруджено нові підприємства – Глибоцький маслозавод, промкомбінат. За радянських часів відбувається розвиток Лужанського спиртозаводу, який в 1966 році перейменовано на експериментальний завод. З 1966 року, разом з Сумським спиртозаводом, завод став експериментальною базою УкрНІІ спирту, а з 1985 р. по 1992 р. був одним з організацій харчової промисловості СРСР де розроблювались промислові технології білкових продуктів з традиційних і нетрадиційних видів сировини, продуктів комплексної переробки меляси. В 1956 році. Радянська харчова промисловість Буковини представлена підприємствами з виробництва м'ясної продукції – 34,5% загального об'єму виробництва харчової галузі, цукру – 12,4%, хліба та хлібобулочних виробів – 9,9%, кондитерських виробів – 9,6%, напоїв – 9,2%, молочної продукції – 6,2%, жирів – 4,1%, переробка овочів і фруктів – 9,4%. Мінералогічні ресурси Чернівецької області включають близько 60 родовищ мінеральних вод на кшталт «Іжевська», «Мацеста», «Боржомі» та «Нафтуся». Здійснюється промисловий розлив столових і лікувальних вод.

У XXI столітті в Чернівецькій області особливого розвитку набула харчова промисловість, де зайнято більше чверті всіх штатних працівників промисловості, виробляється більше третини загальнообласного обсягу виробництва. До неї відносяться цукрова, спиртова, безалкогольна, олійно-жирова, м'ясопереробна, маслосироробна,

молочна, дріжджова, лікеро-горілчана, хлібобулочна підсекції. В розвиток харчової промисловості за рахунок всіх джерел фінансування спрямовується понад 45% всіх інвестицій в основний капітал, вкладених в промисловість області.

Більше третини обсягу виробництва харчової промисловості займають підприємства м'ясної промисловості. Близько 22% виробленої продукції галузі належить підприємствам цукрової та кондитерської промисловостей. Чернівецький олійно-жировий комбінат займає в загальному обсязі виробництва харчової промисловості становить понад 17%.

До підприємств харчової промисловості, які вносять вагомий внесок в нарощування обсягу виробництва продукції в області відносяться: ВАТ «Чернівці мясопромсервіс», ПП «Колос», ВАТ «Роси Буковини», ЗАТ ВКТФ «Буковинка», ДП «М'ясо Буковини», ВАТ «Новоселицький птахокомбінат» [7].

Аналіз розвитку сільського господарства областей регіону свідчить, що за останні 5 років низька врожайність деяких сільськогосподарських культур призвела до зниження їх середньорічного виробництва. Залишається низькою ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в громадському секторі в порівнянні з індивідуальним. Скорочується і виробництво тваринницької продукції. Проблема підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва надзвичайно актуальна в контексті забезпечення продуктами харчування не тільки місцевого населення, але й великого контингенту відпочиваючих.

Висновки з проведеного дослідження. Забезпечення сталого, ефективного, збалансованого і пропорційного розвитку харчової промисловості є одним з головних завдань державної економічної політики, реалізація якого виступає основною умовою не тільки задоволення потреб внутрішнього ринку в продовольчих товарах, але й за наявності відповідних можливостей – формування потужного їх експортного потенціалу. Тому, харчова промисловість відноситься до стратегічно важливих видів промисловості будь-якої держави. Підприємства харчової промисловості формують продовольчу безпеку країни, забезпечуючи населення життєво необхідними товарами. Серед інших країн світу Україна має найбільш сприятливий природний, людський, геополітичний і ресурсний потенціал для розвитку харчової промисловості, раціональне використання якого забезпечило б їй провідне місце на світовому й регіональних продовольчих ринках. Провідними видами діяльності харчової промисловості України є цукрова, м'ясна, молочна, олійно-жирова, плодо-овочево-консервна, кондитерська, спиртова, виноробна, соляна.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Дейнеко Л. В. Стан і просторовий розвиток харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Л. В. Дейнеко, П. М. Купчак // Сайт для вчених та професіоналів агробізнесу Інновації Причорноморського регіону. – Режим доступу до ресурсу: http://www.agroin.org/statti/deyneko_3.html.
3. Основні економічні та соціальні показники міста Львова за 1990-2002 роки. Збірник. Львів. – 2002
4. Львов в 2010 году. Программные основы развития народнохозяйственного комплекса. – Львов, 1984. ЦДІА у Львові. – Ф. 47. – Оп. 1. – Спр. 3383. – Арк. 7.
5. Макаренко І.О. Сучасні механізми стабілізації діяльності підприємств харчової промисловості / Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 2 (56). – С. 93-100.
6. Історія Івано-Франківська, 03.03 '11 (до 1962 – Станіславів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvk.if.ua/news/114/
7. Загальна характеристика промислового комплексу Чернівецької області [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bucoda.cv.ua/economics/2/3_1.html

Вудвуд В.В.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ОБЗОР ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА

Аннотация
В статье освещены исторические аспекты становления и развития пищевой промышленности Карпатского региона. Определены роль и место пищевой промышленности в регионе и в стране в целом. Особое внимание уделено поэтапному развитию предприятий данной отрасли и проанализированы особенности ее исторического подъема в отдельно взятой области.
Ключевые слова: пищевая промышленность, пищевая продукция, производство, агропромышленный комплекс, Карпатский регион.

Vudvud V.V.
Chernivtsi Trade and Economics Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics

RETROSPECTIVE REVIEW OF THE FOOD INDUSTRY IN THE CARPATHIAN REGION

Summary
The article highlights the historical aspects of the formation and development of food industry Carpathian region. The role and place of the food industry in the region and the country as a whole. Particular attention is paid to the phased development of enterprises of the industry and the peculiarities of its historical rise in every region.
Keywords: food industry, food production, manufacturing, agriculture, Carpathian region.

УДК 339.138

СОВРЕМЕННАЯ МАРКЕТИНГОВАЯ СРЕДА ПРЕДПРИЯТИЯ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ УКРАИНЫ

Голубев А.К., Стрий Л.А., Захарченко Л.А., Сакун А.А.
Одесская национальная академия связи имени А.С. Попова

В статье исследованы основные факторы маркетинговой среды предприятия телекоммуникаций в современных условиях конкурентного рынка. Предложена схема современной маркетинговой среды предприятия телекоммуникаций. Выполнен анализ факторов усиления конкуренции и состава возможных конкурентов предприятия на современном рынке телекоммуникационных услуг Украины. Уточнено состояние государственного регулирования телекоммуникационного рынка Украины в современных условиях. Рассмотрены функции центрального органа исполнительной власти в связи. Предложены направления совершенствования регулирования в телекоммуникациях.
Ключевые слова: маркетинговая среда, конкуренты, органы управления, потребители, предприятия телекоммуникаций, регуляторы, рынок телекоммуникационных услуг.

Постановка проблемы. В сложных быстроизменяющихся условиях современного рынка у предприятий телекоммуникаций Украины вырос интерес к использованию инструментов современного маркетинга. Маркетинговые методы и приемы позволяют непрерывно мониторить рыночную ситуацию и своевременно реагировать на ее изменение. Особенно это действенно для факторов, которые непрерывно воздействуют на деятельность предприятия, для факторов маркетинговой среды предприятия. Научных исследований в этом направлении проводится явно недостаточно, что обуславливает актуальность данной проблемы и, соответственно, темы статьи и рассматриваемых в ней вопросов.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблеме изменения факторов маркетинговой среды посвящены последние работы Ф. Котлера (P. Kotler, 2014), в частности, [1, с. 90-114]. Факторы маркетинговой среды применительно к условиям инфокоммуникаций России изложены в [2, с. 49-54]. Некоторые аспекты данной проблемы исследованы в монографии [3, с. 83-90]. Однако в последние годы рыночная ситуация в телекоммуникациях Украины существенно изменилась, изменились и факторы маркетинговой среды. Данные изменения исследованы недостаточно.

Постановка задачи и формулирование целей статьи. Вопросы иссле-дования развития и влияния факторов маркетинговой среды на деятельность предприятия телекоммуникаций достаточно многогранны. Авторы поставили задачей статьи изложить результаты исследований некоторых аспектов, относящихся, в основном, к маркетинговой микросреде, связанных с воздействием на предприятие телекоммуникаций факторов конкуренции, регулирования и управления. В рамках решения поставленной задачи целью статьи является исследование некоторых факторов микросреды предприятия телекоммуникаций (телекоммуникационной компании), влияние которых в последние годы существенно возросло: конкуренты и развитие конкурентной среды, потребители, государственное регулирование рынка телекоммуникационных услуг и государственное управление предприятиями телекоммуникаций.

Изложение основного материала исследования. Под маркетинговой средой обычно понимают совокупность активных субъектов, факторов и сил, действующих за пределами предприятия, которые влияют на возможность предприятия (в данном случае, телекоммуникационной компании) устанавли-вать и поддерживать взаимовыгодные отношения с потребителями. Факторы маркетинговой среды могут существенно ограничивать возможности предприятия. Она способна подносить сюрпризы и тяжелые удары. Изменения, которые происходят в маркетинговой

© Голубев А.К., Стрий Л.А., Захарченко Л.А., Сакун А.А., 2016

среде, часто непредсказуемы, они вносят существенную неопределенность в управление предприятием. Непрерывные исследования маркетинговой среды, по возможности, более полный учет воздействия на предприятие всех ее факторов является одним из условий успеха деятельности предприятия на современных рынках [4, с. 72-73].

Схема маркетинговой среды предприятия телекоммуникаций представлена на рис. 1.

В дальнейшем в данной статье будут исследованы более детально только те факторы маркетинговой микросреды, которые специфичны для условий современного телекоммуникационного рынка Украины: конкуренты, Потребители, регуляторы, управляющие органы. Другие факторы, которые не имеют существенных отличий в условиях телекоммуникационного рынка в Украине, более детально рассмотрены, например, в [2, с. 50-53; 4, с. 74-79].

Конкуренты. В настоящее время на телекоммуникационном рынке Украины действуют предприятия мобильной и предприятия фиксированной связи. Перечень предприятий, их доли рынка и основные услуги представлены в табл. 1.

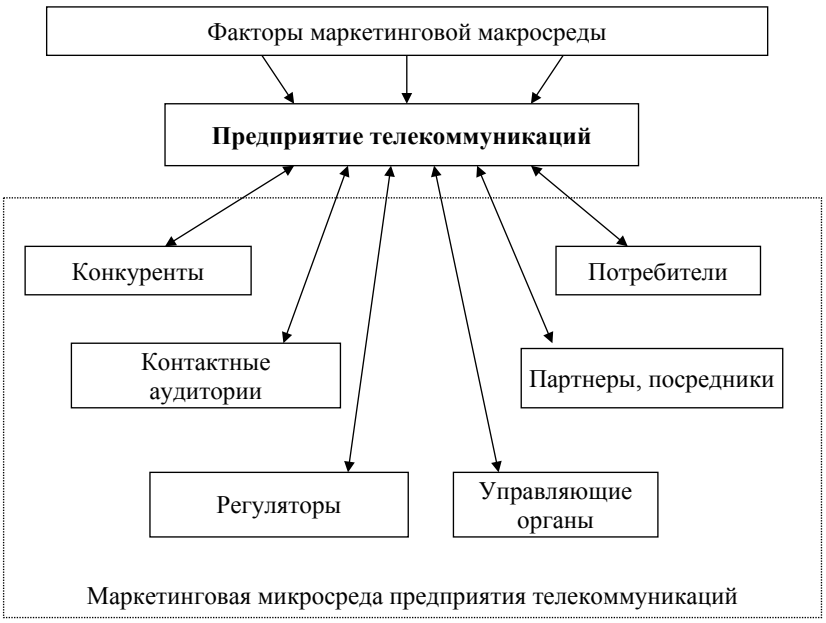

Рис. 1. Схема современной маркетинговой среды предприятия телекоммуникаций

Источник: разработка авторов

Таблица 1

Предприятия рынка телекоммуникационных услуг Украины

Компания (оператор)	Доход по результатам работы в 2015 году	Доля ТК рынка	Доля рынка МС	Основные услуги
Предприятия (операторы) мобильной связи				
Суммарный доход, млрд. грн.	33,206	80,9%	100%	
Киевстар	13,475	32,83%	40,48%	Услуги мобильной свя-зи. Услуги фиксированной связи. Услуги доступа к сети Интернет. Интернет ТВ (IPTV/OTT).
Водафон-Украина	10,03	24,43%	30,2%	Услуги мобильной свя-зи. Услуги фиксированной связи. Услуги доступа к сети Интернет. Интернет ТВ (IPTV/OTT).
Лайфселл	4,477	10,91%	13,48%	Услуги мобильной свя-зи. Услуги фиксированной связи. Услуги доступа к сети Интернет. Интернет ТВ (IPTV/OTT).
Другие операторы мобильной связи	5,224	12,73%	15,74%	
Предприятия (операторы) фиксированной связи				
Суммарный доход, млрд. грн.	7,845	19,1%		
Укртелеком	6,395	15,58%		Услуги фиксированной связи. Услуги мобильной свя-зи. Услуги доступа к сети Интернет. Интернет ТВ (IPTV/OTT).
Другие операторы фиксированной связи	1,450	5,52%		
Все предприятия телекоммуникационного рынка				
Суммарный доход, млрд. грн.	41,051	100%		

Примечание: численные данные различных интернет-источников разнятся, возможная погрешность расчетов: +/- (2-4) %.

Источник: разработка авторов согласно данным: годового отчета за 2015 год НКРСИ [6], официальных сайтов операторов телекоммуникаций [7-11], других доступных интернет-источников

Таблица показывает, что на телекоммуникационном рынке Украины можно выделить четыре основных конкурента: Киевстар [9], Водафон-Украина [10], Лайфселл [11], Укртелеком [8]. Все эти операторы оказывают примерно одинаковый перечень услуг. Однако по результатам 2015 года, по данным годового отчета НКРСИ, доля доходов предприятий мобильной связи от предоставления мобильной связи около 99% [6]. Все остальные услуги только развиваются, но это развитие протекает достаточно быстро. У оператора фиксированной связи Укртелеком доля доходов от предоставления услуг мобильной связи (оператор ТриМоб) составляет менее 2-х процентов [8].

Наиболее крупные телекоммуникационные компании в Украине – это операторы мобильной связи. Доходы от предоставления услуг мобильной связи по итогам 2015 года составили 33 206 млн. грн. Это 80,9% общих доходов телекоммуникационных предприятий Украины в 2015 году. В 2015 году абонентами операторов мобильной связи были 60 720,1 млн. человек [6]. Сегмент рынка мобильной связи непрерывно расширяется, появляются новые виды услуг. В 2015 году услуги широкополосного доступа в Интернет перешли в разряд общедоступных (в конце года их доля составила 10,3% и продолжает увеличиваться) [6].

Операторы фиксированной связи – предприятия, традиционно работающие на рынке телекоммуникационных услуг Украины. В 2015 году доходы этих предприятий были равны 7 845 млн. грн., что составило 19,1% общих доходов телекоммуникационных предприятий Украины в 2015 году [6]. Тенденция уменьшения количества абонентов фиксированной связи становится устойчивой. Доминирующим оператором фиксированной связи в Украине является ПАТ «Укртелеком». Чистый доход ПАТ «Укртелеком» в 2015 году составил 6 395 млн. грн. (согласно финансовому отчету [7]). ПАТ «Укртелеком» также предоставляет услуги мобильной связи (оператор ТриМод). Кроме Укртелекома в Украине имеется еще несколько операторов фиксированной связи, которые работают на различных региональных уровнях: СКМ Телеком (Киев), Велтон Телеком (Харьков), ООО «НПО Сигма-Т» (Днепропетровск), Сипнет Украина (Одесса), Одеко (Львов) и многие другие. Доля рынка этих региональных операторов фиксированной связи составляет около 18,5% суммарных доходов всех операторов фиксированной связи, что составляет 5,52% всего телекоммуникационного рынка Украины [6].

На рынке телекоммуникационных услуг Украины возрастает влияние новой категории предприятий – интернет-провайдеров, которые в настоящее время начинают конкурировать с уже упомянутыми выше предприятиями в сфере услуг доступа к сети Интернет. В будущем возможно усиление их влияния в других сферах. Основной задачей, которая решается интернет-провайдерами является обеспечение потребителей высококачественным доступом к ресурсам сети Интернет и получение на этой основе прибыли. В Украине в этой сфере работают как общенациональные операторы (включая всех основных операторов мобильной и фиксированной связи), так и многие региональные операторы. Доходы от предоставления доступа в Интернет, учтенные НКРСИ, в 2015 году составили 6 130,5 млн. грн., в том числе от предоставления широкополосного доступа – 5 222 млн. грн. Наибольшая обеспеченность широкополосным доступом в Киеве Днепропетровске, Одессе, Львове [6]. Явно выраженной тенденцией развития этих предприятий является непрерывное расширение спектра услуг.

Таким образом, анализ конкурентов в маркетинговой микросреде предприятия телекоммуникационных услуг Украины показал, что маркетологи и менеджмент предприятия телекоммуникаций должны уделять приоритетное внимание исследованиям деятельности конкурентов, применять эффективные конкурентные стратегии и непрерывно адаптировать их к изменяющимся условиям конкурентного рынка.

Потребители. Потребителями предприятий рынка телекоммуникацион-ных услуг являются:

– индивидуальные потребители, которые используют услуги для решения личных нужд;

– корпоративные потребители, которые приобретают услуги для решения производственных нужд;

– организации, учреждения, службы, государственные органы, воинские части и все другие органы государства.

Таким образом, потребителями телекоммуникационных услуг являются все население, все органы государства, что обеспечивает массовый характер потребностей в телекоммуникационных услугах и повышенные требования к качеству и формам предоставления данных услуг.

Регуляторы. В настоящее время вопросы регулирования рынка телекоммуникационных услуг возложены на национальную комиссию регулирования в связи и информатизации (НКРСИ). Национальная комиссия является независимым органом (в частности, она независима от управляющих органов в телекоммуникациях). НКРСИ в своей деятельности руководствуется следующими законами, которые определяют нормативно-правовую базу ее деятельности [5]:

· –Закон Украины «О телекоммуникациях» (от 18.11.2003 № 1280-IV);

· –Закон Украины «О радиочастотном ресурсе Украины» (от 01.06.2000 № 1770-III);

· –Закон Украины «О почтовой связи» (от 04.10.2001 № 2759-III);

· –Закон Украины «О телевидении и радиовещании» (от 21.02.1993 № 3759-XII);

· –Закон Украины «О концепции национальной программы информатизации» (от 04.02.1998 № 75/98-ВР).

Все Законы и другие нормативные акты имеются в свободном доступе на сайте НКРСИ [5].

Согласно Закону «О телекоммуникациях» [13] (глава III) НКРСИ является органом государственного регулирования в сфере телекоммуникаций (статья 17). Целью государственного регулирования в сфере телекоммуникаций является максимальное удовлетворение спроса потребителей на телекоммуникационные услуги, создание благоприятных организационных и экономических условий для привлечения инвестиций, увеличения объемов услуг и повышения их

качества, развития и модернизации телекоммуникационных сетей с учетом интересов национальной безопасности (статья 16).

Полномочия НКРСИ закреплены в статье 18 Закона. Основные из них. НКРСИ:

– осуществляет лицензирование и регистрацию в сфере предоставления телекоммуникационных услуг;

– осуществляет распределение, присвоение, учет номерного ресурса, выдачу и отмену разрешений, надзор за использованием номерного ресурса;

– обеспечивает контроль качества телекоммуникационных услуг и удовлетворения спроса потребителей;

– осуществляет тарифное регулирование в сфере телекоммуникаций и устанавливает порядок взаиморасчетов между операторами телекоммуникаций;

– обеспечивает государственный надзор за субъектами рынка теле-коммуникаций;

– регулирует взаимодействие операторов телекоммуникаций при взаимосоединении телекоммуникационных сетей;

– создает благоприятные организационные и экономические условия для привлечения инвестиций в сферу телекоммуникаций;

– обеспечивает равные условия деятельности в сфере телекоммуни-каций.

Таким образом, государственное регулирование рынка телекоммуника-ционных услуг в Украине осуществляет независимый орган – Национальная комиссия регулирования в связи и информатизации. Действия НКРСИ реально не зависимы от органа, который управляет предприятиями. Регулирование рынка осуществляется путем лицензирования, распределения ограниченных ресурсов, государственным надзором за субъектами рынка телекоммуникаций.

Управляющие органы. Определение государственной политики и законодательное обеспечение государственного управления в сфере телекоммуникаций согласно Закону «О телекоммуникациях» осуществляет Верховная рада Украины [13].

Государственное управление в сфере телекоммуникаций осуществляют [13]:

– Кабинет Министров Украины;

– центральный орган исполнительной власти в отрасли связи.

Кабинет Министров Украины:

– обеспечивает проведение государственной политики в сфере теле-коммуникаций;

– обеспечивает равные условия развития всех форм собственности в сфере телекоммуникаций;

– осуществляет управление объектами государственной собственно-сти в сфере телекоммуникаций;

– направляет и координирует деятельность министерств, других центральных органов исполнительной власти в сфере телекоммуникаций.

Согласно Указу Президента Украины от 30 июня 2011 года № 717/2011 функции центрального органа исполнительной власти в связи исполняет *Администрация Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины* в составе Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины (Администрация) [14].

Администрация является центральным органом исполнительной власти со специальным статусом, главным органом в системе центральных органов исполнительной власти для формирования и обеспечения реализации государственной политики в сферах организации специальной связи и защиты информации, телекоммуникаций, пользования радиочастотным ресурсом Украины, предоставления услуг почтовой связи [14].

Основными заданиями Администрации являются:

– обеспечение формирования и реализации государственной политики в сферах защиты государственных информационных, телекоммуникационных и информационно-телекоммуникационных систем, криптографической и технической защиты информации, использования и защиты государственных электронных информационных ресурсов, телекоммуникаций, пользования радиочастотным ресурсом Украины, предоставления услуг почтовой связи; участие в формировании и реализации государственной политики в сфере электронного документооборота органов государственной власти и органов местного самоуправления, разработки и внедрении электронной цифровой подписи в органах государственной власти и органах местного самоуправления [14];

– участие, в пределах своих полномочий, в формировании и реализации государственной тарифной политики и политики государственных закупок в сферах телекоммуникаций, пользования радиочастотным ресурсом Украины, предоставления услуг почтовой связи [14];

– содействие интеграции сфер телекоммуникаций, пользования радиочастотным ресурсом Украины и предоставления услуг почтовой связи в мировое информационно-коммуникационное пространство [14].

В последние годы на рынке телекоммуникационных услуг Украины по-явились предприятия, деятельность которых не управляется и не регулируется в рамках полномочий НКРСИ, установленных Законом «О телекоммуникациях».

Таким образом, в Украине государственное управление в сфере телекоммуникаций осуществляет Администрация Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины в составе Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины. Полномочия Администрации распространяются только на государственные предприятия.

Выводы. Проведенное авторами исследование показало, что маркетинговая среда предприятий телекоммуникаций Украины в последние годы существенно изменилась. На рынке телекоммуникационных услуг возросла конкуренция, начинают действовать новые негосударственные предприятия. Потребители телекоммуникационных услуг имеют большие возможности выбора поставщика этих услуг. Значительно возрос перечень услуг и их доступность. На телекоммуникационном рынке реализуется раздельное регулирование рынка и управление предприятиями, что соответствует современным взглядам.

Однако функции регулятора и органа управления не пересматривались длительное время и уже не полностью соответствуют реальным экономическим реалиям. Дальнейшие исследования этой проблемы и направления совершенствования регулирования в телекоммуникациях целесообразно направить на поиск путей адаптации действующей модели регулирования телекоммуникационным рынком и управления телекоммуникационными предприятиями различных систем собственности к современным условиям формирующегося инфокоммуникационного рынка и на этой основе доработки (или подготовки нового) законодательства.

Список литературы:

1. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент 14-е изд. / Ф. Котлер, К. Каплер. – СПб.: Питер, 2014. – 800 с.
2. Резникова Н.П. Маркетинг в отрасли инфокоммуникаций: учебное пособие для вузов / Н.П. Резникова, Е.Г. Кухаренко // Под редакцией Н.П. Резниковой. – М.: Горячая линия-Телеком, 2013. – 152 с.
3. Маркетинг предприятий инфокоммуникаций: современные виды маркетинговой деятельности: монография / Л.А. Стрий, М.А. Мамедов, О.М. Рустамов // Под научн. ред. профессора, д.э.н. В.Н. Орлова. – Saarbrucken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 244 с.
4. Стрий Л.А. Маркетинговое управление на рубеже XXI столетия: монография / Л.А. Стрий. – Одесса: Астропринт, 2000. – 304 с.
5. НКРЗІ України офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua.
6. Звіт НКРЗІ за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua.
7. Укртелеком: фінансова діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrtelecom.ua/about/finance/financial_reports.
8. Укртелеком офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrtelecom.ua.
9. Київстар офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyivstar.ua.
10. Водафон-Україна офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим досту-пу: http://vodafoneua.in.ua.
11. Лайфселл офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lifecell.com.ua.
12. Мобильные операторы Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://operators.mobile-arsenal.com.ua.
13. Закон України «Про телекомунікації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15/page.
14. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dstszi.gov.ua.

Голубєв А.К., Стрій Л.О., Захарченко Л.А., Сакун Г.О.
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

СУЧАСНЕ МАРКЕТИНГОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ

Анотація
У статті досліджені основні чинники маркетингового середовища підприємства телекомунікацій в сучасних умовах конкурентного ринку. Запропонована схема сучасного маркетингового середовища підприємства телекомунікацій. Виконаний аналіз чинників посилення конкуренції і складу можливих конкурентів підприємства на сучасному ринку телекомунікаційних послуг України. Уточнений стан державного регулювання телекомунікаційного ринку України в сучасних умовах. Розглянуті функції центрального органу виконавчої влади в зв'язку. Запропоновані напрями вдосконалення регулювання в телекомунікаціях.
Ключові слова: маркетингове середовище, конкуренти, органи управління, споживачі, підприємства телекомунікацій, регулятори, ринок телекомунікаційних послуг.

Golubev A.K., Striy L.A., Zaharchenko L.A., Sakun A.A.
Odessa National Academy of Telecommunications the name of A.S. Popov

MODERN MARKETING ENVIRONMENT OF TELECOMMUNICATIONS COMPANIES OF UKRAINE

Summary
In the article the basic factors of marketing environment of enterprise of telecommunications are investigational in the modern terms of competition market. The chart of modern marketing environment of enterprise of telecommunications offers. The analysis of factors of strengthening of competition and composition of possible competitors of enterprise is executed at the modern market of telecommunication services of Ukraine. The state of government control of telecommunication market of Ukraine is specified in modern terms. The functions of central executive body in connection are considered. Directions of perfection of adjusting offer in telecommunications.
Keywords: competitors, consumers, enterprises of telecommunications, management organs, marketing environment, market of telecommunication services, regulators.

УДК 331.101

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ТА КОМПЕТЕНЦІЙ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Гонтюк В.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено різні підходи до визначення поняття «компетенції». Здійснено аналіз зарубіжних та вітчизняної моделей компетенцій державних службовців. Узагальнено перелік компетенцій необхідних державному службовцю. Проаналізовано елементи, що характеризують структуру кадрового потенціалу, у результаті чого визначено основні складові кадрового потенціалу державної служби: психо-фізіологічний, професійно-кваліфікаційний, соціальний та трудовий. Все це дозволило автору запропонувати модель взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців.

Ключові слова: компетенції, компетенції державних службовців, структура кадрового потенціалу, структурні елементи кадрового потенціалу державної служби.

Постановка проблеми. Гострий дефіцит висококваліфікованих кадрів, деформація поведінки державних службовців, зростаюче усвідомлення важливості компетенцій державних службовців, пов'язаних з модернізаційними процесами в Україні та посиленням інституційної спроможності державної служби, створює потребу впровадження компетентнісного підходу в державній службі. У зв'язку з цим, актуалізується питання виділення основних компетенцій державних службовців та деталізації структури кадрового потенціалу державної служби для розробки моделі взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі та в практиці все частіше кадровий потенціал визначають як найбільш важливий актив організації, що пов'язано з новою роллю людських ресурсів, яка виникає в результаті перетворення економіки на «економіку знань». Варто підкреслити зростаюче усвідомлення важливості компетенцій працівників у новій економіці, адже знання і його застосування стає джерелом розвитку організацій, а компетенції працівників розглядають як потенційну довгострокову цінність. Питання управління кадровим потенціалом державної служби в різних аспектах розглянуто у працях таких дослідників: Гогіна Л. М., Жмінка С. П., Кудрявцева Є. І., Линдюк О. А., Шакіна М. А. та інших [3; 8; 12; 13; 17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, аналіз наукової літератури із зазначеної проблематики свідчить про те, що основна увага в науковій літературі приділяється формуванню компетенцій державних службовців та дослідженні структури кадрового потенціалу, але не розгляду їх взаємозв'язку. У з в'язку з цим, невирішеним аспектом загальної проблеми залишаються питання теоретичного обґрунтування взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби і компетенцій державних службовців.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка моделі взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній літературі поняття «компетенції» визначають як інтегровану єдність знань, умінь, навичок, що забезпечують якісне виконання працівниками трудових функцій у відповідності до професійних стандартів, а «компетентність» як сукупність знань у дії, спроможність вирішувати комплексні завдання у конкретній ситуації [10, с. 26]. В іноземній літературі [18-23] існують різні підходи до визначення поняття «компетенції»: підхід орієнтований на працівника як індивідуальну особистість, підхід орієнтований на працю та змішаний підхід.

У підході орієнтованому на працівника характеристики лежать в основі ефективної роботи. Згідно цього підходу, іноземні дослідники [19; 21] включають в компетенції знання, навички і здібності, а також більш абстрактні типи компетенцій такі як терпіння, наполегливість, гнучкість, впевненості в собі, тощо та під поняттям «компетенції» розуміють: індивідуальні інструменти, що використовуються працівниками для виконання конкретних завдань; знання, вміння та відносини, які відображаються в продуктивності праці; потенціал, який сприяє досягненню бажаних результатів; комплексне застосування знань, навичок, цінностей, досвіду, зовнішніх ресурсів для вирішення проблем, виконання різних видів діяльності в тій чи іншій ситуації.

На відміну від підходу орієнтованому на працівника, в якому індивід формує компетенції, другий підхід орієнтований на працю, де спочатку формуються заходи необхідні для виконання завдань, а потім ці заходи визначають індивідуальні особливості, якими повинен володіти працівник. Відповідно до підходу орієнтованого на працю, іноземні автори [20; 22] поняття «компетенції» визначають як: характеристики співробітників, які сприяють успішному виконанню роботи і досягнення організаційних результатів; сукупність повноважень і обов'язків, покладених на працівника, які залежать від його розміщенням в ієрархічній структурі організації, а також від виконання завдань у відповідній функціональній області організації або виконання тимчасових функцій.

Змішаний підхід передбачає поєднання роботи і працівників орієнтованих на компетенції. Даний

© Гонтюк В.А., 2016

підхід включає в себе такі компетенції як лідерство, вирішення проблем або прийняття рішень. Іноземні дослідники [18; 23], які схиляються до змішаного підходу розуміють під поняттям «компетенції»: здатність працівника застосовувати знання, практичні і абстрактні навички для досягнення очікуваних результатів, сумісних зі стандартними вимогами до посади; характеристики працівників (знання, навички, досвід, здібності, амбіції, цінності, поведінка), застосування яких дозволяє реалізовувати цілі організації.

Варто зауважити, що змішаний підхід до визначення поняття «компетенції» найбільш ширше розкриває його зміст. Загалом під поняттям «компетенції» розуміють сукупність характеристик, які дозволяють працівникам виконувати свої обов'язки та досягати поставлених цілей. Виявлення, формування та оцінка компетенцій мають вирішальне значення для ефективного використання та розвитку кадрового потенціалу організації. В рамках компетентнісного підходу враховуються індивідуальні здібності працівників і використовуються їхні компетенції як спосіб досягнення конкретних результатів роботи.

Компетентність державного службовця відрізняється характеристикою посади державної служби та визначається переліком спеціальних знань, умінь, навичок необхідних державному службовцю для виконання посадових обов'язків. Згідно Закону України «Про державну службу» основним з принципів державної служби є принцип професіоналізму та компетентності, які характеризують кадровий потенціал державної служби. Даний Закон визначає, що «Професійна компетентність – це здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку» [9].

Линдюк О. А. визначає професійну компетентність державних службовців як межі, що формують ключові аспекти успішної роботи на кожному рівні посад та вважає, що розроблення профілів професійної компетентності посадових осіб органів державної влади базується на основних принципах об'єктивності, справедливості, професіоналізму і прозорості [13, с. 192-193].

На нашу думку, компетентність державних службовців повинна формуватись не тільки згідно ключових аспектів, але й враховувати додаткові компетенції.

Гогіна Л. М. [3] виокремлює компетенцію державної служби як окреслене коло проблем, що належать до повноважень, прав та обов'язків за

Таблиця 1

Перелік компетенцій державного службовця

Компетнції	
Основні компетенції державного службовця: - *професійні*	Володіння професійними знаннями, уміннями і навичками. Чітка орієнтація в особливостях професії Постійне оволодіння новими знаннями та вміннями у своїйпрофесійній сфері Здатність до творчого використання професійного досвіду
- *соціальні*	Ефективна комунікація Робота в команді Уміння проводити переговори Робота з громадськістю
- *особистісні*	Розумові здібності Аналітичні навички Стресостійкість Емоційна врівноваженість
- *трудові*	Орієнтація на досягнення результатів Планування та організація роботи Відповідальність і пунктуальність Чітке дотримання професійних норм Дотримання загальнолюдських моральних норм Гнучкість та здатність до швидкої адаптації Здатність активно ініціювати і виконувати роботу Уміння визначати проблеми Позитивний досвід у вирішенні завдань і досягненні цілей
Допоміжні компетенції державного службовця	Спеціальні уміння і навички необхідні для виконання функціональних обов'язків Навички роботи з комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням Володіння іноземними мовами
Додаткові компетенції державного службовця, що займає керівні посади	Лідерство Управління персоналом Управління змінами Управління ресурсами Управління ризиками Управління конфліктами Управлінський контроль Прийняття управлінських рішень Стимулювання розвитку працівників Стратегічне мислення. Розподіл відповідальності Здатність організовувати роботу підлеглих

Джерело: розроблено автором за даними [3; 8; 13]

певною посадою і окреслюють вимоги до кадрів для виконання ними посадових функцій та компетентність державного службовця як сукупність вимог до тих, хто займає конкретну посаду в конкретному органі державної влади, державній установі, організації з точки зору відповідності професійних управлінських здібностей, особистісних психологічних властивостей, управлінських знань, умінь та навичок компетенції за посадою.

Важливим є виділення основних компетенцій державного службовця, до яких відносяться професійні, соціальні, особистісні та трудові і допоміжних компетенцій державного службовця. Також, в нашому дослідженні варто зазначити додаткові компетенцій державного службовця, що займає керівні посади, адже вони відрізняються своєю управлінською спрямованістю. Узагальнюючи наукову літературу [3; 8; 13] виокремимо перелік компетенцій державного службовця (табл. 1).

Сучасні організації шукають нові методи і способи для максимального використання знань, навичок працівників в поточних операціях і в реалізації довгострокових цілях. У широкому розумінні вся діяльність організації заснована на компетенціях працівників. Таким чином, виникає потреба у виявленні і розвитку компетенцій для підвищення ефективності роботи організації. Це стає можливим завдяки розробці і впровадженню моделей компетенцій, які в наслідку призводять до пошуку нових методів управління та розвитку компетенцій працівників.

В нашому дослідженні доцільно проаналізувати зарубіжні моделі компетенцій державних службовців. В теорії та практиці існують різні моделі моделі компетенцій державної служби, що враховують національну специфіку тієї чи іншої країни. У першу чергу це пов'язано з особливостями державного управління та соціально-економічними аспектами. На сьогодні, історично сформовані три моделі (американська, японська та європейська).

Американська модель компетенцій до переліку компетенцій державного службовця відносить [17, с. 51]: управління змінами, які полягають в баченні майбутнього, усвідомленні мінливості зовнішнього середовища, наявність у працівників творчого та інноваційного підходу до вирішення проблем, стратегічного мислення, гнучкості, адаптації, високого рівня мотивації; управління персоналом, яке передбачає управління конфліктами, розуміння культурних чинників, формування команди; управління фінансовими та людськими ресурсами; управління технологіями; результативність, яка досягається високим рівнем відповідальності та вмінням вирішувати проблеми; комунікації; робота в команді. В американській модель враховано лише необхідні компетенції державного службовця, що займає керівні посади. Дана модель характеризується індивідуалізованими і вузькопрофільними управлінськими компетенціями.

Японська модель компетенцій державної служби аналогічна американській і враховує лише управлінські компетенції. Єдина відмінність моделей полягає в тому, що японська модель компетенцій більш орієнтована на професійні навички, здібності працівників та їх розвиток для універсального застосування в рамках однієї організації.

Європейська модель компетентності державних службовців включає наступні складові [17, с. 52]: системне управління, яке полягає в баченні майбутнього, цільовому управлінні, роботі в команді та лідерстві; вирішення проблем передбачає аналіз інформації, формування альтернатив, концептуальну гнучкість, прийняття рішень; оперативна ефективність передбачає ініціативність, оперативний контроль, делегування повноважень, вміння зосередитися; трудові характеристики: ораторські здібності, навички до усних презентацій, впевненість в собі, вміння переконувати; особисті якості: енергійність, стресостійкість, мотивація, бажання розвиватись; управління з урахуванням середовища передбачає усвідомлення зовнішнього середовища, розуміння політичних чинників, етика поведінки відповідно до моральних норм. Європейська модель компетентності державних службовців також орієнтована на управлінців, але більш ширше та деталізованіше розглядає компетенції керівників ніж попередні дві моделі.

Зарубіжні моделі зображенні спрощено, адже, вони є набагато складнішими і взаємозалежними від соціально-економічних факторів країни, внутрішніх та зовнішніх чинників, ситуаційних проблем та особливостей державної кадрової політики. Загалом американська, японська та європейська моделі компетенцій практично ідентичні, структура яких змінюється в залежності від специфіки управлінської діяльності. Порівнюючи вітчизняну і зарубіжні моделі можна стверджувати, що вітчизняна направлена на загальні компетенції державних службовців та лише в розрізі розглядає управлінські компетенції.

В цілому вітчизняна модель компетенцій державної служби, повинна вирішувати низку основних завдань [12, с. 25]: фіксація акценту на людських ресурсах; важливість переваги колективної роботи перед виконанням індивідуальних завдань; розвиток гнучкості і адаптивності для швидкої реакції на зміни; можливість якісної оцінки компетенцій державних службовців на всіх етапах їх діяльності в організації; розвиток потенціалу всіх державних службовців; розвиток взаємної підтримки і спільної залученості; можливість оцінки змін, що відбуваються в результаті навчання, підвищення кваліфікації, переведення на іншу посаду; розвиток нових видів кар'єри; підтримка ідеї необхідності безперервного розвитку працівників.

Модель компетенцій державного службовця характеризується сукупністю всіх компетенцій, необхідних для виконання посадових обов'язків та завдань. Для розробки моделі компетенцій пропонується з'ясувати взаємозв'язок структури кадрового потенціалу державної служби і компетенцій, якими повинен володіти державний службовець. У зв'язку з цим, виникає необхідність у з'ясуванні компонентів, що характеризують структуру кадрового потенціалу державної служби.

Згідно методики Державної служби статистики України кадровий потенціал державних службовців характеризується такими кількіс-

ними та якісними показниками: статтю, віковими групами, стажем, рівнем освіти, ступенем підготовки кадрів, рівнем підвищення кваліфікації, рухом кадрів та системою оплати праці [16]. Даний підхід включає в себе лише базові складові кадрового потенціалу та не характеризує якісні показники кадрового потенціалу, тому доцільно розглянути інші підходи.

Білорус Т. В. виділяє такі компоненти кадрового потенціалу: професійно-кваліфікаційні (професіоналізм, знання, досвід роботи, стаж роботи в організації, загальний стаж роботи), трудові (спонукання, творча активність, якість виконаної роботи, результативність праці, рівень дисциплінованості, мотивація праці), особисті (потреби, загальні знання, підприємницькі здібності, інтелектуальний рівень, рівень відповідальності, привабливість, спостережливість, самостійність, домінантність, прагнення до праці), психологічні (сприйняття, переконання, цінності та погляди, задоволеність працею, запрограмованість), фізіологічні (розумові та фізичні здібності, стан здоров'я, стать, вікові здібності), кожен з яких характеризується складовими, що формуються на знаннях і вміннях, пристосуванням до оточення, здібностях, розвитком людини, природних даних. Стан і розвиток кожного з компонентів кадрового потенціалу залежить від вчасного та повноцінного фінансування та уваги до нього з боку відповідних служб системи управління кадровим потенціалом [2, с. 39].

Деякі автори [1; 11] відносять до складових елементів кадрового потенціалу: психофізіологічну складову, яка визначається станом здоров'я, працездатністю, витривалістю та типом нервової системи працівника; професійну складову, що характеризується сукупністю загальних та спеціальних знань, трудових навичок і вмінь, професіоналізмом; особистісну (соціально-мотиваційну) складову, що характеризується ступенем соціальної зрілості, рівнем свідомості, ідейною впевненістю, інноваторством, діловитістю, ціннісними орієнтирами.

Узагальнюючи підходи різних авторів до даної проблематики, охарактеризуємо компоненти кадрового потенціалу організації: соціально-демографічний (статево-вікова структура, рівень освіти, сімейна структура); фізіологічний (стан здоров'я, фізичний розвиток, працездатність, витривалість, тип нервової системи працівників); психологічний (відповідальність, свідома зрілість, інтерес, співпричетність до організаційної культури, моральна зрілість, ступень соціальної зрілості та ціннісні орієнтири працівників); виробничо-кваліфікаційний або професійно-кваліфікаційний (знання, трудові навички та вміння працівників, професійно-кваліфікаційна структура, рівень професійної підготовки, підвищення і оновлення професійного рівня, творча активність).

В структурі кадрового потенціалу характеризують кількісну та якісну сторони [6; 14]. Для характеристики кадрового потенціалу з кількісної сторони використовуються такі показники, як чисельність працівників, статево-віковий склад, досвід роботи, кількість відпрацьованого робочого часу, рух кадрів та інші. Для характеристики кадрового потенціалу з якісного аспекту використовують індивідуально-кваліфікаційний потенціал кожного працівника, психофізіологічну працездатність, загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень, соціально-психологічні параметри, рівень організаційної культури, ціннісні орієнтації, творчу активність.

Маслов Є. В. виокремлює систему показників, що характеризують всі сторони кадрового потенціалу: функціональна, тимчасова і просторова структура; оцінка з позиції людських ресурсів; оцінка з позиції людського фактора виробництва [14, с. 70].

Деякі автори [5, 7] у якісному розрізі до основних характеристик кадрового потенціалу відносять професійну і кваліфікаційну структуру, специфіку кваліфікації, професійні знання працівників, вправність (уміння, навички), компетентність, професійну мобільність, інноваційність, професійну орієнтованість.

В науковій літературі [4; 15] до показників кількісного опису кадрового потенціалу відносять: чисельність працівників, професійно-кваліфікаційний склад персоналу, статевий та середньовіковий склад працівників, стаж роботи в організації загалом і на певній посаді, рівень ротації (руху) персоналу, укомплектованість організації кадрами (рівень заміщення посад). До якісних показників належать: індивідуально-кваліфікаційний потенціал кожного працівника (професійні характеристики), індивідуальні професійні характеристики (професійний досвід, соціально-психологічні особистості, конкурентоспроможність працівника), соціально-психологічні й організаційні параметри групової динаміки (групова згуртованість, соціально-психологічний клімат, організаційна культура, цінності організації) [15, с. 264].

Кількісні і якісні структурні параметри дозволяють в повній мірі охарактеризувати кадровий потенціал працівника. Усі перелічені складові є базовими і повинні бути присутніми в структурі кадрового потенціалу державної служби.

Дослідження компонентів, що характеризують структуру кадрового потенціалу державної служби, узагальнення переліку компетенцій необхідних державному службовцю, та аналіз зарубіжних моделей компетенцій дозволяє автору запропонувати модель взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців (рис. 1).

В моделі (рис. 1) запропоновано чотири структурних елемента кадрового потенціалу державної служби (психо-фізіологічний, професійно-кваліфікаційний, соціальний, трудовий) та відповідні компетенції, якими повинен володіти державний службовець.

До психо-фізіологічної компоненти віднесено високий рівень фізичного, розумового, психоемоційного та духовного здоров'я, наявність яких є запорукою ефективності виконання покладених на державних службовців обов'язків та загалом здійснення діяльність в державній службі. Інтелектуальний рівень державного службовця виявляється в здатності до засвоювання знань та їх реалізації у практичній діяльності, що дозволяє приймати ефективні рішення, досягати цілей і позитивних результатів. Вікові здібності дер-

жавного службовця виділено як окрему компетенцію, адже вона враховує не тільки фізичне здоров'я, але досвід і можливість ефективно використовувати здобутий потенціал.

До професійно-кваліфікаційного елемента кадрового потенціалу входить освіта, яка характеризується як освітнім рівнем (неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта) так і освітньо-кваліфікаційним рівнем (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр). Також ця компетенція враховує наявність наукового ступеня в державних службовцях. Кваліфікацію пропонується визначити як ступінь професійної підготовки, здатності державних службовців виконувати свої обов'язки професійно, компетентно, об'єктивно та неупереджено і включає в себе освіту, практичний досвід за фахом необхідні для виконання трудових завдань. Досвід роботи визначений як ще одна компетенція та характеризує загальний стаж у відповідній сфері (на посадах державної служби) і в конкретній державній установі. Державний службовець повинен володіти необхідними вміннями та навичками для виконання посадових обов'язків.

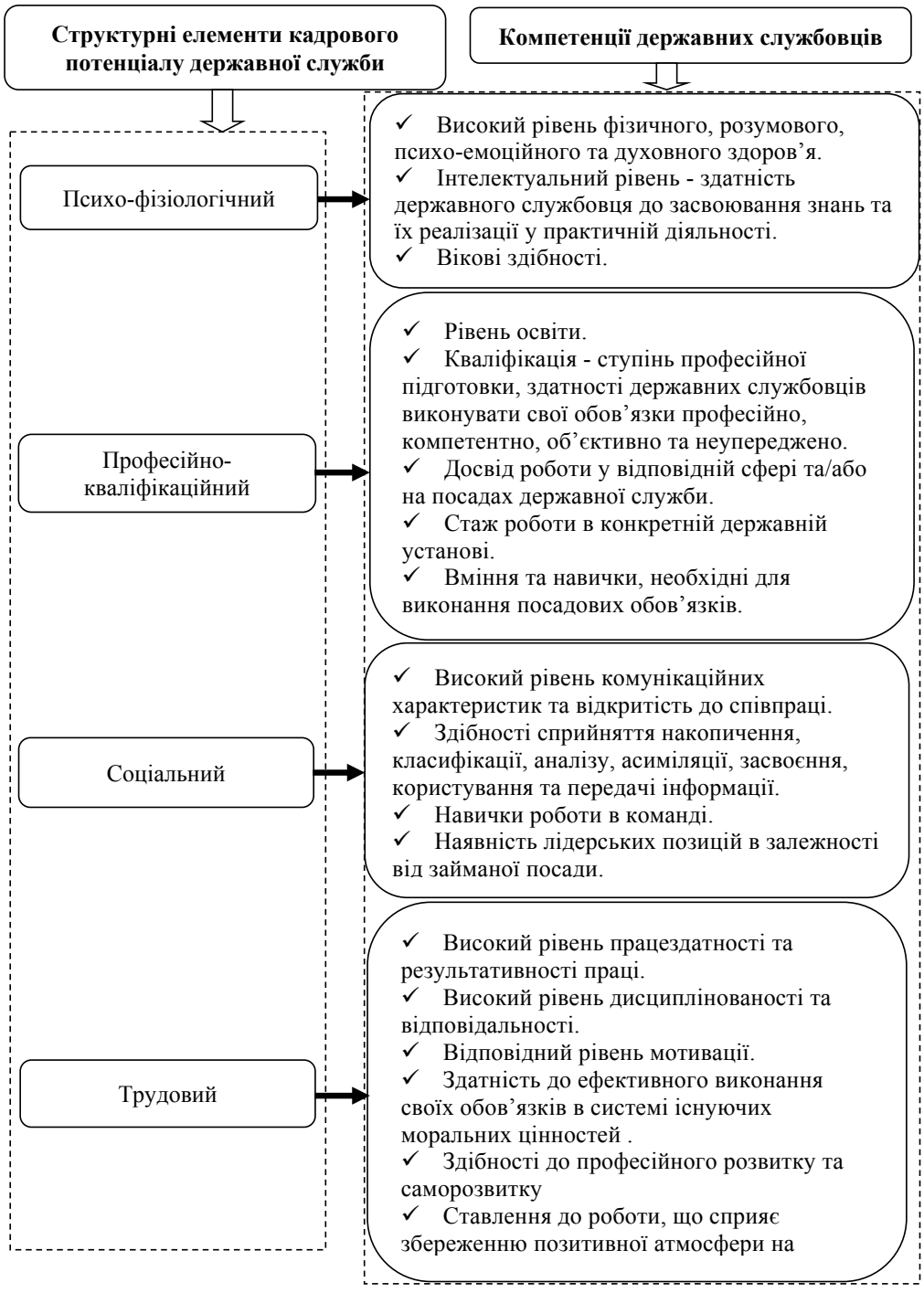

Рис. 1. Модель взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців

Джерело: розроблено автором

Соціальну компоненту кадрового потенціалу можна охарактеризувати як здібності, в основі яких лежить дія людського фактора. До неї віднесено: високий рівень комунікаційних характеристик та відкритість до співпраці; здібності сприйняття накопичення, класифікації, аналізу, асиміляції, засвоєння, користування та передачі інформації; командні навички; наявність лідерських позицій в залежності від посадових обов'язків та займаної посади. Соціальний потенціал є важливим та актуальним для державного службовця, адже він ефективний не тільки за наявності, а й за постійного оновлення інформаційних та комунікативних ресурсів.

Трудовий елемент кадрового потенціалу характеризується високим рівнем працездатності, результативності праці, дисциплінованості та відповідальності. Відповідний рівень мотивації та ставлення до роботи сприяє збереженню позитивної атмосфери на роботі, а отже спонукає до ефективної та продуктивної праці. Здатність до ефективного виконання своїх обов'язків в системі існуючих моральних цінностей пов'язана з поведінкою, етикою, ціннісно-нормативною системою принципів державного службовця. Здібності до професійного розвитку та саморозвитку визначаються як самоорганізаційний фактор діяльності державного службовця в межах особистісного розвитку та сукупності заходів державної служби спрямованих на професійний розвиток.

Висновки і пропозиції. Виявлення та розуміння складових кадрового потенціалу державної служби необхідне для формування відповідних компетенцій державних службовців, програм навчання, підготовки, підвищення кваліфікації кадрів, забезпечення істотного внеску у розвиток кадрового потенціалу, зростання ефективності функціонування системи управління персоналом державних установ в цілому. Кадровому потенціалу властива мінливість пов'язана зі зміною зовнішнього і внутрішнього середовища, державної кадрової політики, рухом кадрів, зміни кваліфікації і професійних характеристик працівників, тому перед державними установами постає важливе завдання управління процесом розвитку кадрового потенціалу, який повинен базуватися на економічних стимулах і соціальних гарантіях, орієнтованих на зближення інтересів працівника і організації та досягнення високої продуктивності праці. Розроблена модель взаємозв'язку структурних елементів кадрового потенціалу державної служби та компетенцій державних службовців орієнтована на розвиток кадрового потенціалу у формі знань, інтелектуальних здібностей і практичних навичок.

Список літератури:

1. Беккер И. Б. Измерение результативности HR-департамента. Люди, стратегия и производительность / И. Б. Беккер, М. А. Хьюзлид, Д. Ульрих; пер. с англ. Н. Ю. Скачек. – М.: Вильямс, 2007. – 304 с.
2. Білорус Т. В. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства : монографія / Т. В. Білорус. – Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2007. – 174 с.
3. Гогіна Л. М. Компетенції та компетентності в державній службі України: до проблеми понятійного апарату [Електронний ресурс] / Л. М. Гогіна // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 2. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/08glmppa.htm
4. Гринкевич С. С. Дослідження взаємозв'язку трудового та кадрового потенціалів [Електронний ресурс] / С. С. Гринкевич, Н. Р. Гураль // Економічний форум. – 2011. – № 3. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_3/54.pdf
5. Десслер Г. Управление персоналом / Десслер Г; пер. с 9-го англ. изд. Д. П. Коньковой; под общ. ред. И. М. Степнова. – М.: Бином. Лаборатория знаний, 2004. – 799 с.
6. Долішній М. І. Соціально-психологічні компоненти трудового потенціалу / М. І. Долішній // Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу. – К., 2004. – Ч. 3. – С 86–92.
7. Друкер Питер Ф. Энциклопедия менеджмента: Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / Друкер Питер Ф.; пер. с англ. О. Л. Пелявский. – М.; СПб.; К.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 421 с.
8. Жмінка С. П. Упровадження типових профілів професійної компетентності посад державних службовців / С. П. Жмінка // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 3 (46). – С. 21–230.
9. Закон України «Про державну службу» від 24.12.2015 № 911-VIII. (зі змінами) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3723-12
10. Компетентнісний підхід як інструмент розвитку кадрового потенціалу державної служби зайнятості України : матеріали круглого столу. – К.: ІПК ДСЗУ, 2012. – 133 с.
11. Кондратьев В. В. HR-инжиниринг. Как построить современную модель организации деятельности персонала / В. В. Кондратьев, Ю. А. Лунев. – М.: Эксмо, 2007. – 152 с.
12. Кудрявцева Е. И. Менеджмент компетенций в системе государственной гражданской службы / Е. И. Кудрявцева // Управленческое консультирование. – 2013. – № 6 (54). – С. 22–31.
13. Линдюк О. А. Профілі професійної компетентності державних службовців як складова модернізації державної служби // О. А. Линдюк / Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 4 (27). – С. 187–199.
14. Маслов Е. В.Управление персоналом предприятия: учеб. пособие / Под ред. П. В. Шеметова. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – 312 с.
15. Міждисциплінарний словник з менеджменту / За ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. – К.: Нічлава, 2011. – 624 с.
16. Наказ Державного комітету статистики України «Про затвердження форми державного статистичного спостереження N 9-ДС (річна) та Інструкції щодо її заповнення» від 07.10.2010 р. № 415 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-04
17. Шакина М. А. Модели профессиональных компетенций работников государственного и муниципального управления в условиях нового государственного менеджмента: отечественный и зарубежный опыт / М. А. Шакина, К. В. Турняк // Ars administrandi (Искусство управления). – 2012. – № 4. – С. 41–55.

18. Azmi I. A. G. Competency based pay and service quality: An empirical study of Malaysian public organisation. / I. A. G. Azmi, Z. A. Ahmad, Y. Zainuddin // Asian Academy of Management Journal. – 2009. – № 14 (1). – P. 21–36.
19. Brockmann M. Competence Based Vocational Education and Training (VET): the Cases of England and France in a European Perspective / M. Brockmann, L. Clarke, Ph. Mehau, Ch. Winch // Vocations and Learning. – 2008. – No 1. – P. 227–244.
20. Falk R. Innovation and Competitiveness of the Creative Industries / R. Falk, H. Bakhshi, M. Falk, W. Geiger, S. Karr, C. Keppel, H. Leo, R. Spitzlinger. – WIFO, Wien, Austrian Institute of Economic Research, 2011. – 80 p.
21. Heery E. Dictionary of Human resources management / E. Heery, M. Noon. – Oxford University Press, 2001. – 584 p.
22. Klett F. Editorial: The War for Talent Technologies and solutions toward competency and skills development and talent ident ification / F. Klett, M. Wang // Knowledge Management & E-Learning. – 2013. – № 5 (1). – P. 1–9.
23. Sienkiewicz L. Competency-based human resources management. The lifelong learning perspective / L. Sienkiewicz. – Warsaw, 2014. – 264 p.

Гонтюк В.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МОДЕЛЬ ВЗАИМОСВЯЗИ СТРУКТУРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И КОМПЕТЕНЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Аннотация
В статье исследованы различные подходы к определению понятия «компетенции». Осуществлен анализ зарубежных и отечественной моделей компетенций государственных служащих. Обобщено перечень компетенций необходимых государственному служащему. Проанализированы элементы, характеризующие структуру кадрового потенциала, в результате чего определены основные составляющие кадрового потенциала государственной службы: психо-физиологический, профессионально-квалификационный, социальной и трудовой. Все это позволило автору предложить модель взаимосвязи структурных элементов кадрового потенциала государственной службы и компетенций государственных служащих.
Ключевые слова: компетенции, компетенции государственных служащих, структура кадрового потенциала, структурные элементы кадрового потенциала государственной службы.

Gontiuk V.A.
Taras Shevchenko National University of Kiev

MODEL OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STRUCTURAL ELEMENTS OF PUBLIC SERVICE STAFF POTENTIAL AND COMPETENCIES OF PUBLIC SERVANTS

Summary
The paper studies different approaches to the definition of "competency". Author analyzes the foreign and domestic competencies models of public servants. This study generalizes the list of required competencies of public servants. Author analyzes the elements that characterize the structure of staff potential. As a result, the study provides the main components of public service staff potential: psycho-physiological, qualification-professional, social and labor. This allowed the author provides a model of the relationship between structural elements of public service staff potential and competencies of public servants.
Keywords: competency, competencies of public servants, structure of staff potential, structural elements of public service staff potential.

UDC 338.43.02

SOCIO-ECONOMIC EXPERIENCE OF AGRICULTURAL TERRITORIES OF THE UNITED STATES AND EUROPEAN UNION

Goncharenko I.V., Bogdanov D.S.
Mykolayiv National Agrarian University

The article analyzes the conceptual model of rural development in the European Union and the United States. The national rural development policy must be built based on a scientific basis and experience of developed countries. Author determined the main causes of the poor state of rural development and solved problems that hinder the development of rural areas. It is determined that the necessary conditions for the development of rural areas in Ukraine. Based on the analysis of international experience rural development policy generated a list of measures to regional management needed to enhance rural development in Ukraine.
Keywords: rural areas, rural development policy, experience, industry, territory, agriculture.

Formulation of the problem. Rural areas in Ukraine are traditionally associated with agricultural production; meanwhile developed countries are characterized by an integrated rural development. Currently, problems develop effective strategies of rural development regions of Ukraine is one of the most important areas of research agro-economic Ukrainian scientists. If the planned economy of rural disparities in development of districts successfully consents with legislative methods, in today's economy at regional level management must use other approaches that would allow to take into account individual peculiarities of rural areas and settlements. However, no systematic priority to the allocation of rural development creates the need for constant search of methodological approaches to solving this urgent problem.

To improve strategic planning and forecasting of rural Ukraine is appropriate to use the experience of developed countries. Borrowing successful experience of developed countries will bring national policy of rural development to international standards, which should be a strategic objective of economic policy.

Analysis of recent research and publications. The problems of rural development highlighted in the research Hnybidenka I., S. Gorlova, V. Zbarskoho, G. Kvasnikovoyi V. Matsybory and others. Features of Rural Development of the European countries studied L. Lysenko, K. Byelokrylov, E. Avaykina, K. Shaptala.

Bold still unsolved aspects of the problem. If a significant number of scientific papers, discussions, etc., in Ukraine the problem of future development, including economic, remains unsolved.

The purpose of the article. Studying world experience of economic development of rural areas and highlight possible conditions for its adaptation in Ukraine.

The main material research. Ukraine has a strong agricultural complex, which is able to ensure the production of competitive agricultural products. Today Ukraine holds global leadership on grain exports, particularly in the current marketing year is projected USDA our country may be on the 2nd place in the world in terms of grain exports after the United States [2; 3].

At the regional level is still a tendency to discount the importance of rural areas in the total regional economy of Ukraine. The main type of production in rural areas is agricultural production, but is undeveloped non-agricultural activities. This reinforces the crisis tendencies in the development of rural areas, intensifying processes of migration of working rural population to the cities.

During the period of formation of market economy in Ukraine took place the process of reorienting the command-administrative management for local government that radically changed methodological approaches to the formation of administrative decisions. It provides for the replacement of territorial management industry, followed by clear action regulation governing structures [5]. But now, in the management of rural areas involved model is based on the principle of agricultural policy, which reduces the functionality of rural areas. In our view, all this requires a reorientation of agricultural policy approach to the management of rural areas to integrate territorial and policy approach accordingly provides an opportunity to consider rural areas as a spatial entity having a certain economic, industry, labor, social and resource potential.

We consider that the national policy of rural development should be built based on a scientific basis, which, in turn, must be oriented to compliance with certain rules and requirements already established in most developed countries.

Abroad, there is the following grading conceptual model of public support for rural development [6].

The first model – securing conditions and mechanisms of state support in a single legislative act (the Russian Federation, the European Union, Canada, Turkey);

The second model – the presence of different programs that can be implemented independently of each other (the US, Mexico, New Zealand).

Rural Development Policy of the EU and the US has many common goals, but it differs in mechanisms and priorities of implementation, defining the role of agriculture in rural development.

The main directions of measures to support rural development in the US are: economic development of rural areas, stimulating the creation and development of businesses; infrastructure (housing programs, water supply, electricity, broadband networks, telemedicine, etc.) [6].

Traditionally, the economic base in rural areas were industry related to the use of natu-

© Goncharenko I.V., Bogdanov D.S., 2016

ral resources, especially agricultural production, state policy in developed countries has been based on the sectoral approach. It was believed that the objectives of rural development and agricultural production are identical. Today the state policy in the EU and the US focused on the territorial approach to reducing direct support to producers.

The main difference between the US and EU policies is that the EU for-direction of rural development within the Common Agricultural Policy, part of which is sustainable development, while the US also focuses on major areas, but they are not identified by law as a program of rural development.

Another important aspect is that the EU funding for development programs in rural areas is more than 20% of the budget of a common policy in the US – from 11% to 27% of the budget of the Ministry of Agriculture against Ukrainian 10% for agriculture and rural development in general [8; 9].

At the national and regional levels of the EU in parallel, there are several concepts (approaches) that can clearly distinguish three concepts of rural development, namely:

The concept that identifies rural development with the overall modernization of agriculture and agro-food sector. This concept is the basis for the development sector (industry model).

In sectoral rural development model based on the development of agriculture. Thus rural areas are seen as a set of resources for agriculture and as a reservoir for the development of production processes in agriculture. In this model, the main function of rural areas is the production of marketable agricultural products. The concept of rural development is reduced to space for agricultural production.

The concept that links rural development exclusively with decreasing differences between the most backward rural areas and the rest of the economy (the concept of convergence, redistributive model).

The concept that identifies rural development with the development of rural areas in general by using all the resources which are on their territories (human, physical, natural, landscape, etc.), and integration between all sectors and components locally. This concept takes advantage of most areas in the broader sense of (territorial model).

These three concepts correspond to three different, though not formalized models used to explain the rural development policy (Table 1).

Ukraine should use the experience of European countries, because its potential is able to provide rural development, enhance the formation of new ones, including non-agricultural, economic activities; growth in agricultural production and improve its quality as well as production processes. The main problem that slows the processes currently is the quality of governance – national, regional, local.

With the choice of European integration vector of Ukraine's economic development approaches to management, the way their actual implementation, public control over the process of rural development are bound to be reformed in line with European standards of transparency, accountability, efficiency, maximize social impact. This will allow to take advantage of opportunities to fully reform the rural economy and improve social living conditions of the rural population, and not just declare facilitate this process.

The main obstacles to the development of rural areas of Ukraine build and realize their potential are:

- Economic, causing unsatisfactory level of market infrastructure, agriculture, low and often negative profitability of agricultural production, the presence of excessive amounts of intermediaries between producers and final consumers of agricultural products, the rapid rise in prices of feed, etc;
- Social displayed in a permanent reduction of the rural population, especially of working age, active migration of rural population in the city and abroad, the increasing number of diseases and reducing life expectancy rural population;
- Management that are ineffective in the management development as the country in general and in rural areas in particular, the high level of corruption and misuse of budgetary and extra-budgetary funds exert undue pressure on business entities.

While the majority of these potential obstacles to the implementation of rural development, provided the use of modern and effective approach may overcome relatively quickly (from 1 to 10-15 years).

The necessary conditions of rural development in Ukraine should be the creation of favorable conditions for the formation of a stable economy of rural families, improving public infrastructure, formation of a true, strong local community.

Table 1

Models of Rural Development

Characteristics	Models of Rural Development		
	Industry	Redistributive	Territorial
Objectives policy	Economies of scale (at the company).	Reducing the differences between the backward rural areas and urban areas.	Using internal resources of the territory.
The role of territories	Dualism rural / urban.	The central role of weak rural areas.	Careful attitude to agriculture.
The role of social structures	The central location of producer.	The dominance of producer.	Rural Development with a lot of actors.
The role of institutional structures	The concentration of policy management in the hands of the administration area (regional and national).	The dominant role of branch administration in the management of policy areas.	Creating and decentralized forms of local government.

Source: developed by the author

The importance can have software to develop mechanisms to support the development of rural areas at the expense of businesses and organizations that operate within rural areas, providing conditions for the development of rural public institutions.

Conclusions and suggestions. Obviously, in the present state of rural development policy in Ukraine is far from perfect, as it can be seen motifs sectoral approach. Of course, the principles and mechanisms of implementing the state rural development policy in the EU and the US is not entirely suitable for Ukraine, but their adaptation to avoid mistakes, because of which have already passed these countries.

Based on the analyzes of rural development policy in the EU and the US consider it appropriate to introduce in Ukraine a few policy provisions. In particular, Ukraine needs to improve the organization of interagency cooperation, since we are very weak vertical and especially horizontal coordination between ministries and departments, rural population and territorial administrations of different levels of management and governance. In this regard, it is proposed to use the international experience and create an interagency commission, which will be coordinating instrument for solving the multifaceted problems of rural areas. To solve this issue by possibly creating a network of agencies rural development. Agency for Rural Development established at the municipal level for the implementation of an information, consulting, communication and marketing activities in rural areas. They can provide local governments and entrepreneur's information and consulting support to all types of rural businesses.

References:

1. Borodin A.N. Correcting policy of state support of agriculture of Ukraine / O.M. Borodin, A.N. Burial // Economy AIC, 2007. – № 6. – P. 55–61.
2. The rate of export of grain stored [electronic resource] – Access: http://www.info-kmu.com.ua/2013-11-07-000000am/article/16823321.html
3. This year Ukraine wants to enter the 2nd place in the world in the export of grain [Electronic resource] – Access: http://www.unian.ua/news/590140-ukrajina-tsogorich-hoche-viyti-na-2-ge-mistse-u-sviti-za-eksportom-zerna.html
4. Hrom'yak D.M. Socio-economic principles of integrated rural development [electronic resource] / D.M. Hrom'yak // International Internet Conference «Actual problems of economics, accounting and management». – Access: http://www.viem.edu.ua/konf_V4_1/art.php?id=0606.
5. Nelep V.M. Planning for the agricultural enterprises: Textbook [electronic resource] / V.M. Nelep. – K.: KNEU, 2004. – 495 p. – Access: http://buklib.net/books/21929/.
6. Panteleev O.I. Features Implementation of agricultural development programs in the US territories and EU / O.I. Panteleev // The International Journal. – 2010. – № 4. – P. 9–10.
7. Panteleev O.I. Changes policy development of agricultural territories in epy country: Solutions for Russia / O.I. Panteleev // Economy enterprises. – 2010. – №7. – 19–22.
8. Budget **Summary** Annual Performance Plan, Financial Year 2010, USDA, 12 p.
9. The Law of Ukraine «On Approval of the State Target Program of Ukrainian village till 2015» [Electronic resource]. – Access: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF/page4
10. Rural Development policy 2007-2013: [electronic resource] / Access: http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.

Гончаренко І.В., Богданов Д.С.
Миколаївський національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ США ТА ЄС

Анотація
У статті аналізується нинішня концептуальна модель державної підтримки розвитку сільських територій в Європейському Союзі і Сполучених Штатах. Розвиток сільської місцевості України вимагає комплексні секторальні зміни і територіальний підхід. Визначено що національна політика в галузі розвитку сільських районів повинна будуватися на науковій основі і досвіді розвинених країн. Проаналізована концептуальна модель державної підтримки розвитку сільських територій в Європейському Союзі і Сполучених Штатах. Автор визначив основні причини поганого стану розвитку сільських районів і проблеми, які перешкоджають розвитку сільських територій. Встановлені необхідні умови для розвитку сільських територій в Україні. На основі аналізу міжнародного досвіду аграрної політики сформований перелік заходів регіонального управління, необхідних для розширення розвитку сільських районів в Україні.
Ключові слова: сільська територія, політика сільського розвитку, досвід, галузь, територія, сільське господарство.

Гончаренко И.В., Богданов Д.С.
Николаевский национальный аграрный университет

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ США И ЕС

Аннотация
В статье анализируется нынешняя концептуальная модель государственной поддержки развития сельских территорий в Европейском Союзе и Соединенных Штатах. Развитие сельской местности Украины требует комплексные секторальные изменения и территориальный подход. Определено, что национальная политика в области развития сельских районов должна строиться на научной основе и опыте развитых стран. Проанализирована концептуальная модель государственной поддержки развития сельских территорий в Европейском Союзе и Соединенных Штатах. Автор определил основные причины плохого состояния развития сельских районов и проблемы, которые препятствуют развитию сельских территорий. Установлены необходимые условия для развития сельских территорий в Украине. На основе анализа международного опыта аграрной политики сформирован перечень мероприятий регионального управления, необходимых для расширения развития сельских районов в Украине.
Ключевые слова: сельская территория, политика сельского развития, опыт, отрасль, территория, сельское хозяйство.

УДК 338.4

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОНДИТЕРСЬКОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Демяненко К.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано динаміку і структуру виробництва кондитерських виробів в Україні, визначено основних гравців на ринку. Досліджено обсяги світового виробництва кондитерської продукції, динаміку світового ринку в розрізі окремих регіонів і за типами продукції. Проаналізовано український кондитерський ринок, обсяги виробництва основних кондитерських виробів, визначено основні тенденції розвитку національного кондитерського ринку.
Ключові слова: кондитерська галузь, конкурентоспроможність, експортний потенціал, тенденції розвитку, сталий розвиток.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та постійно зростаючої конкуренції в усіх сферах народного господарства, і, зокрема, в харчовій промисловості України, об'єктом пильної уваги науковців стає пошук нових шляхів підвищення конкурентоспроможності національних підприємств. Нині ці питання залишаються актуальними та першочерговими і для вітчизняної кондитерської галузі, яка є однією з найрозвиненіших у харчовій промисловості України. Кондитерська галузь окрім забезпечення потреб внутрішнього ринку, також забезпечує значний експортний потенціал, що робить галузь більш чутливою до світових тенденцій розвитку кондитерського ринку. Саме тому постає необхідність постійного моніторингу та досліджень глобальних і вітчизняних тенденцій розвитку кондитерського ринку, щоб забезпечувати конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини кризових явищ у кожній галузі національної економіки постійно були об'єктом пильної уваги науковців, як в контексті загальних економічних криз, так і стосовно особливостей окремої галузі зокрема. Проблемами розвитку вітчизняної кондитерської галузі займалися: Шашина М.В., яка досліджувала можливі шляхи удосконалення ресурсного потенціалу кондитерської галузі; Тюха І.В., Кравчук Н.В. – досліджували сучасні тенденції розвитку світового кондитерського ринку; Кроніковський Д.О. – проводив аналіз економічних факторів впливу на кондитерську промисловість України та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатньо глибокий аналіз і дослідження даної проблематики потребують постійного дослідження та аналізу особливості розвитку вітчизняного кондитерського ринку, фактори, які на нього впливають, а також з'ясування основних тенденцій розвитку українського кондитерського ринку в сучасних умовах.

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі кондитерського ринку України, з'ясування особливостей його розвитку, виявленні визначальних факторів впливу та тенденцій його розвитку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз стану і перспектив розвитку кондитерського ринку в

© Демяненко К.А., 2016

Таблиця 1

ТОП-10 кондитерських компаній за підсумками 2015 року

№ п/п	Кондитерська компанія	Чисті продажі, млрд. дол. США	Кількість працівників, осіб	Кількість фабрик, од.
1	Mars Inc. (США)	18,400	35 000	70
2	Mondelez International Inc. (США)	16,691	104 000	170
3	Nestle SA (Швейцарія)	11,041	339 000	447
4	Ferrero Group (Італія)	9,757	27 485	21
5	Meiji Co. Ltd. (Японія)	8,461	10 943	7
6	Hershey Co. (США)	7,422	22 000	18
7	Chocoladefabriken Lindt & Sprungli AG	4,171	12 000	12
8	Perfetti Van Melle Spa (Нідерланди)	3,400	18 700	32
9	Haribo GmbH & Co. K.G. (Німеччина)	3,180	7 000	15
10	Arcor (Аргентина)	3,000	20 000	40

Джерело: [8]

Україні свідчить, що основним джерелом формування пропозиції на ринку є вітчизняне виробництво, його продукція становить близько 95% в загальному обсязі. Ринок кондитерських виробів України с висококонцентрованим, на ньому працює близько 800 компаній.

На ринку присутні кілька великих світових концернів – це Nestle (АТ «Львівська кондитерська фірма Світоч»), Kraft foods (АТ «Крафт Фудз Україна»), Western NIS Enterprise Fund (АТ «АВК»), Sigma Bleyzer (АТ «Полтаваконди-тер»), Trilini International (АТ КФ «Харків'янка»). Решта фабрик в більшості своїй належать колективу підприємства і українським інвесторам.

Кондитерський ринок України представлений декількома виробниками – Кондитерська корпорація «Roshen», «Конті», «АВК», Корпорація «Бісквіт-Шоколад», Житомирська кондитерська фабрика «Житомирські Ласощі», Компанія «Nestle», ПАТ «Монделіс Україна» (до 2014 року називалось «Крафт Фудз Україна»), ПАТ «Полтавкондитер», ПрАТ «КФ «Лагода», ПрАТ «Одесакондитер» та ін.

Кондитерська корпорація «Roshen» безперечний лідер ринку кондитерської продукції. Вона існує з 1996 р. і її продукцію можна купити в США, Канаді, ОАЕ, Китаї, Японії, Алжирі, Ізраїлі, країнах ЄС та СНД. Roshen стабільно входить у ТОП-100 кондитерських компаній світу (табл. 1).

В 2015 р. «Roshen» посіла 22 місце (табл. 2). Загальний обсяг виробництва продукції досягає 450 тис. т у рік. Головний офіс корпорації розташований у м. Київ.

Таблиця 2

Українські кондитерські компанії в ТОП-100 кондитерських компаній світу за підсумками 2015 року

№ п/п	Кондитерська компанія	Чисті продажі, млрд. дол. США	Кількість працівників, осіб	Кількість фабрик, од.
22	Roshen	800	10 000	8
38	Конті	473	8097	5
62	АВК	269	2300	3

Джерело: [8]

У рейтингу ТОП-100 кондитерських компаній світу від Candy Industry потрапили 3 українські виробники: кондитерська корпорація «Roshen», виробниче об'єднання «Конті» та кондитерська компанія «АВК» (22, 38 та 62 місця відповідно).

Компанія «Конті» входить у трійку лідерів українського ринку кондитерських виробів. В 2015 р. вона ввійшла до рейтингу ТОП-100 кондитерських компаній світу і посіла 38 місце. У загальному обсязі виробництва кондитерських виробів в Україні частка її становить 14%. Щомісяця на фабриках групи виробляється 17 тис. т продукції – близько 11 тис. т в Україні і 6 тис. т в Росії. Щорічно компанія експортує майже 30% виробленої продукції. Однією з візитних карток компанії є шоколадна цукерка «Джек».

Компанія «АВК» на ринку України є лідером у категорії шоколадних цукерок. Експортує продукцію у більше ніж 20 країн світу, серед яких Німеччина, Великобританія, Латвія та Ізраїль. У світовому рейтингу кондитерів в 2015 р. компанія посіла 59 місце. До складу АВК входять три кондитерські фабрики, розташовані в Донецьку, Дніпропетровську і Луганську. Через військові дії в зоні АТО довелось зупинити роботу Донецької та Луганської фабрик.

Корпорація «Бісквіт-Шоколад» – харківське підприємство, один з найбільших в Україні виробників кондитерської продукції. Вона посідає четверте місце в Україні за обсягами виробництва і реалізації продукції. Компанія постачає продукцію більше, ніж у 20 країн світу з питомою вагою експорту близько 30%. Експортує продукцію в: Казахстан, Киргизстан, Грузію, Азербайджан, Молдову, Латвію, Литву, Монголію, США, Канаду, Ізраїль, Німеччину [6].

Житомирська кондитерська фабрика «Житомирські Ласощі» входить до п'ятірки лідерів кондитерського ринку України. Продукція компанії успішно експортується в Німеччину, Ізраїль, Росію, Молдову, США, Естонію, Латвію, Азербайджан та ін. Вона розрахована на споживача з середнім та низьким рівнями доходу. Виробничі потужності розраховані на 80 тис. т продукції в рік.

Компанія «Nestle» належить до найбільших компаній світу у сфері виробництва продуктів харчування. На українському кондитерському ринку вона представлена Львівською кондитерською фабрикою «Світоч».

ПАТ «Монделіс Україна» (до 2014 року називалось «Крафт Фудз Україна») – українське підприємство, що належить до групи компаній швейцарського гіганта «Mondelez International» – однієї з найбільших у світі компанії-вироб-

ника шоколадної продукції, печива та цукерок, а також другого найбільшого в світі виробника жувальної гумки.

ПАТ «Полтавкондитер» має виробничі потужності більше 200 т продукції на добу. Експортує в Естонію та Грузію.

ПрАТ «КФ «Лагода» займає 6,5% українського ринку у виробництві вафель та печива. Асортимент містить 140 найменувань.

ПрАТ «Одесакондитер» випускає понад 300 найменувань кондитерських виробів.

Дві треті частини всього українського ринку та три чверті експорту контролюють «Roshen», «АВК», «Конті», «Світоч (Nestle)», «Монделіс Україна», «Бісквіт-Шоколад», «Житомирські ласощі», «Полтавкондитер». Обсяг виробництва кондитерських виробів у 2014 р. представлений на рис. 1.

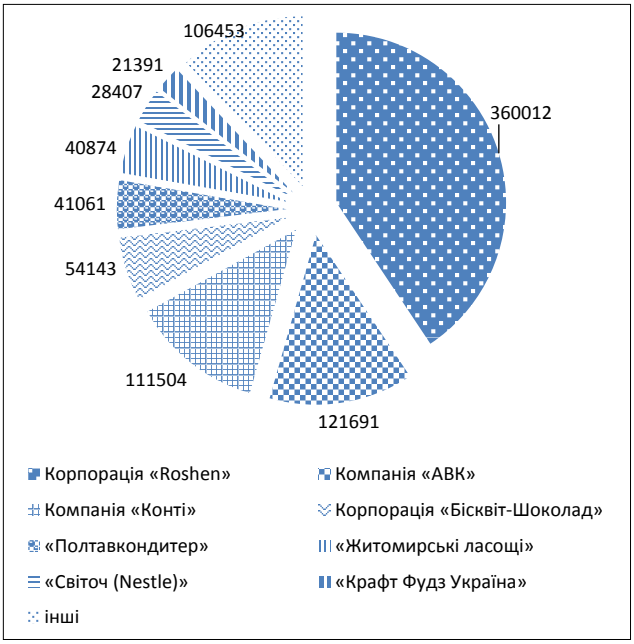

Рис. 1. Обсяг виробництва кондитерських виробів в Україні у 2014 р., т

Джерело: [6]

На українському ринку кондитерських виробів якість продукції тримається на високому рівні, рівень задає корпорація Roshen. Лідери українського ринку постійно потрапляють в ТОП-100 кондитерських компаній світу. Критерій відбору для рейтингу – річна виручка від реалізації. Втрата ринків збуту в Криму, а також на території проведення АТО, закриття російського ринку та перешкоди транзиту по території Росії суттєво вплинули на стан галузі. Roshen зменшила обсяги продажу і втратила позиції в світовому рейтингу. Для збільшення продажів необхідно виходити на інші ринки, зокрема на Азіатський, оскільки цей регіон на даний момент є лідером споживання шоколаду.

Українська кондитерська галузь залежна від експорту, тому запровадження торгівельних обмежень негативно впливає на її динаміку та зумовлює пошук нових ринків збуту. Українські виробники також наражаються на високі політичні ризики (в серпні 2013 р. було введено заборону на ввезення продукції компанії Roshen на територію Росії). З іншого боку, кондитерський ринок Євросоюзу досить насичений, що потребує від українських виробників розширення власного асортименту, а також приведення якості продукції до європейських стандартів для конкурування з європейською продукцією не лише на зовнішньому ринку, але й на внутрішньому.

Рівень споживання кондитерських виробів в Україні значно нижчий, ніж у країнах ЄС, що зумовлюється низьким рівнем доходу у порівнянні з європейськими країнами. Покращення економічної ситуації в країні дасть можливий невеликий ріст ринку за рахунок збільшення платоспроможного попиту.

Враховуючи специфіку кондитерських виробів, які не є товарами першої необхідності, попит на них залежить від рівня доходу споживачів. У зв'язку з цим найвищим показником споживання солодощів на душу населення характеризуються країни Європи. Найбільше цукрових кондитерських виробів споживають у Швеції, Фінляндії та Данії; шоколадної продукції – у Швейцарії, Норвегії та Великобританії; борошняних кондитерських виробів – у Нідерландах, Бельгії та Італії [7].

За останніми даними обсяг світового кондитерського ринку за підсумком 2015 р. склав близько 183,5 млрд. дол. США (табл. 3).

Найбільшу частку світового виробництва кондитерських виробів займає Західна Європа, і складає 28,7%. На другому місці по виробництву кондитерських виробів у світі стоїть Азіатсько-тихоокеанський регіон – 21,1%. За даними Міністерства сільського господарства США, світовий ринок кондитерських виробів досяг рекордного обсягу в 198 млрд. дол. США в 2014 році, збільшившись у порівнянні з підсумком 2013 р. Нарощенню загального обсягу ринку сприяло зростання попиту на кондитерські вироби на ринках, що розвиваються, зокрема на Близькому Сході, в Африці, Латинській Америці, Східній Європі та Азіатсько-Тихоокеанському регіонах. Дина-

Таблиця 3

Обсяги світового виробництва кондитерської продукції за 2012-2015 рр.

Тип	2015		2014		2013		2012	
	Продаж, млрд. дол. США	Обсяг світового ринку, %	Продаж, млрд. дол. США	Обсяг світового ринку, %	Продаж, млрд. дол. США	Обсяг світового ринку, %	Продаж, млрд. дол. США	Обсяг світового ринку, %
Шоколадні вироби	101,10	55,1	111,10	56,0	110,00	56,0	107,40	55,6
Кондитерські вироби з цукру	59,60	32,5	62,60	31,6	61,20	31,1	59,40	30,7
Жувальна гумка	22,80	12,4	24,60	12,4	25,30	12,9	26,40	13,7
Всього	183,50	100,0	198,40	100,0	196,60	100,0	193,20	100,0

Джерело: сформовано автором за даними [8]

міка світового ринку кондитерської продукції за регіонами представлено на рис. 2.

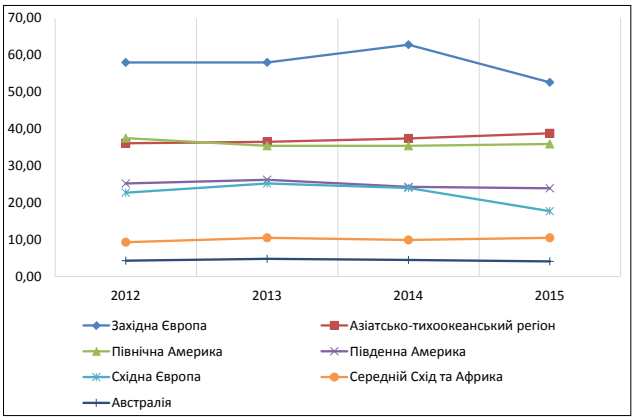

Рис. 2. Обсяги продажів кондитерської продукції у світі за 2012-2014 рр., млрд. дол. США.

Джерело: сформовано за даними [8]

Якщо розглянути структуру світового ринку кондитерської продукції, то можна побачити, що найбільшу питому вагу займають в структурі кондитерського ринку шоколадні вироби, які складають 101,1 млрд. дол. США за результатами 2015 р., що охоплює 55,1% усього ринку (рис. 3).

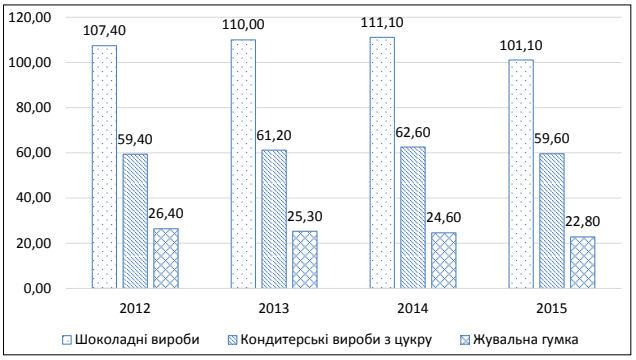

Рис. 3. Обсяги світового кондитерського ринку за типами продукції у 2012-2015 рр., млрд. дол. США

Джерело: сформовано за даними [8]

Друге місце належить кондитерським виробам з цукру (цукровим виробам), які в загальному обсязі продажів становлять 59,6 млрд. дол. США, що складає 32,5 %. Решта світового ринку належить виробництву жувальної гумки, що складає 22,8%.

За даними Candy Industry [8] на 10 найбільших за обсягами випуску кондитерських виробів країн: США, Бразилія, Великобританія, Росія, Китай, Німеччина, Японія, Франція, Італія, Мексика припадає близько 76% світового ринку. Це як країни з високим рівнем споживання (Великобританія, Франція, США), так і країни з доволі містким ринком (Росія, Китай). Останні, шляхом підвищення рівня платоспроможного попиту населення мають можливість значно розширити власні ринки кондитерської продукції.

2015-2016 рр. важкі для харчових виробників України. Купівельна спроможність населення падає, і споживачі обмежують купівлю необов'язкових продуктів, більше економлять, ретельніше обирають товари. Харчова промисловість є важливою галуззю національної економіки. Протягом 2014 року виробництво кондитерської продукції в Україні скоротилось на 22%. Серед причин такої тенденції – скорочення внутрішнього попиту на кондитерську продукцію, згортання зовнішніх ринків, зупинка або зниження обсягів виробництва кондитерської продукції.

В 2014 р. обсяг виробництва кондитерських виробів зменшився порівняно з попереднім роком на 8,7% і склав 230 тис. т. Динаміка виробництва кондитерських виробів в Україні представлена на рис. 4.

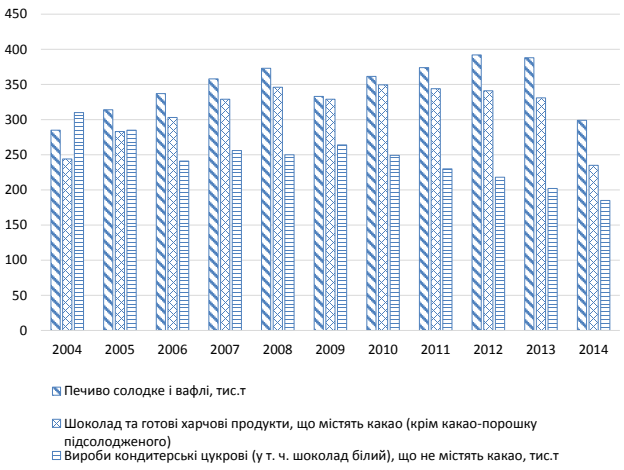

Рис. 4. Обсяги виробництва кондитерської продукції в Україні у 2004-2014 рр., тис. т

Джерело: сформовано за даними [5]

Незважаючи на те, що різного роду кондитерські вироби – продукти не першої необхідності, кондитерська галузь однією з перших подолала

Таблиця 4.

Виробництво основних кондитерських виробів в Україні у 2004-2014 рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Печиво солодке і вафлі, тис. т	285	314	337	358	373	333	361,5	374	392	388	299
Шоколад та готові харчові продукти, що містять какао (крім какао-порошку підсолодженого)	244	283	303	329	346	329	349,5	344	341	331	235
Вироби кондитерські цукрові (у т. ч. шоколад білий), що не містять какао, тис. т	310	285	241	256	250	264	249,2	230	218	202	185
Всього	839	882	881	943	969	926	960,2	948	951	921	719

Джерело: розроблено за даними [5]

негативну динаміку виробництва під час кризи. За даними Держкомстату, обсяги виробництва на кондитерському ринку України за підсумками 2010 року збільшилися на 3,7% в натуральному вираженні в порівнянні з попереднім роком (табл. 4).

Проте, вже з наступного року вітчизняний кондитерський ринок постійно з кожним роком зменшується. В 2015 р. компанії не втрачали прибутків тільки за рахунок підвищення цін, шоколадні вироби подорожчали на третину. Якщо до кризи 2014 р. преміум сегмент складав 21-25% прибутку, і компанії навіть відмовлялись від випуску дешевших марок на користь дорогих, то зараз ситуація змінилася. Нижча вартість зефіру, желе, мармеладу, вафельних цукерок, цукатів та ірисок зіграла на користь. Споживач шукає баланс якості та ціни, і зупиняється на виборі саме таких недорогих солодощів. Знизити собівартість виробництва дуже складно, оскільки основну сировину для шоколадних цукерок складають какао-боби, а вони ростуть в Африці, в країнах з погано розвиненими технологіями. Засуха чи затяжний сезон дощів автоматично спричиняє подорожчання сировини, що в свою чергу, призводить до підвищення цін. Деякі компанії жертвують якістю при спробі здешевити продукт, але і попит на такий товар буде меншим, як тільки споживач помітить зміни на гірше, а довіру споживача повернути буде складно.

Відомо, що великі кондитерські компанії і особливо транснаціональні не можуть успішно розвиватися без експортної діяльності. Українська кондитерська промисловість вже довела свою конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках: продукція цієї галузі відповідає європейським показникам якості. Оскільки частка експорту в загальному обсязі виробництва окремих підприємств становить від 30 до 70%, це суттєво впливає на їхню стратегічну політику і обумовлює подальше нарощування виробничого потенціалу.

Щороку Україна близько третини кондитерської продукції направляє за кордон. У структурі експорту 96 % припадає на країни колишнього Радянського Союзу: 57% – Росія, 12,5% – Казахстан, від 5,5% до 3% Азербайджан, Грузія, Туркменістан, Киргизія, Білорусія, Молдова, Таджикистан, Узбекистан (країни указані у порядку зменшення частки експорту) [7].

Найбільшу частку експортерів становлять великі підприємства (15 підприємств). Серед середніх підприємств лише – 5, а серед малих – лише одне підприємство експортує свою продукцію за кордон. Частка продукції, що експортується, дуже різна. Так, більше 50% підприємств експортують до 30% виробленої продукції, близько 40% підприємств – експортують від 30 до 70% виробленої продукції. Є невеличка кількість підприємств, в яких за кордон йде більше 71% виробленої продукції.

Головною перевагою українських виробників на зовнішньому ринку найчастіше є ціна на вироби. Наприклад, досвідом підтверджується, що українська карамель на російському ринку виграє порівняно з російською за рахунок вартості навіть за введення Росією мита на ввезення цукристих кондитерських виробів з України.

Крім того, перевагами українських виробників є також якість продукції, увага до оновлення асортименту, вивчення попиту на зовнішніх ринках та вдосконалення дизайну.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного ґрунтовного аналізу кондитерської галузі України можна визначити такі основні тенденції її розвитку: 1) через затяжні кризові явища в національній економіці і постійне падіння платоспроможного попиту відбувається падіння обсягів споживання кондитерської продукції; 2) через зменшення платоспроможності населення відбувається переорієнтація споживачів на більш дешеву, але не менш якісну продукцію. Зокрема споживачі віддають перевагу не шоколадним цукеркам, які стали дорожчими, а мармеладно-помадковим та вафельним кондитерським виробам, які в рази дешевші; 3) відбувається орієнтація в більшій мірі на експорт, оскільки внутрішній ринок через падіння платоспроможності і зростання матеріальних витрат стає все меншим за своєю часткою, і тому виробники вимушені шукати нові ринки збуту; 4) з метою забезпечення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках відбувається постійне підвищення якості кондитерської продукції, приведення її до рівня міжнародних, а не лише національних стандартів; 5) у світлі світових тенденцій все більше українських виробників починають впроваджувати екологічний менеджмент і орієнтуватися на соціальну відповідальність бізнесу.

Список літератури:

1. Корніковський Д.О. Аналіз економічних факторів впливу на кондитерську промисловість України / Д.О. Корніковський // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 4(24) – С. 17-23.
2. Тюха І.В. Сучасні тенденції розвитку світового ринку кондитерських виробів / І.В. Тюха, Н.В. Кравчук // Ефективна економіка. – 2012. – № 5. – С. 53-58.
3. Шестак О.В. Сучасний стан та тенденції розвитку кондитерської галузі / О.В. Шестак // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 6(980). – С. 132-137.
4. Шашина М. В. Удосконалення ресурсного потенціалу кондитерської галузі / М. В. Шашина // Ефективна економіка. – 2014. – № 5. – С. 34-39.
5. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Анализ украинского рынка конфет. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://koloro.ua/blog/issledovaniya/Analiz-ukrainskogo-rynka-konfet.html
7. Огляд кондитерського ринку за 2012 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/Confect_2012_review.pdf
8. Спеціалізований сайт світового кондитерського ринку Candy Industry. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.candyindustry.com

Демяненко Е.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КОНДИТЕРСКОГО РИНКА УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Проанализированы структура и динамика производства кондитерских изделий в Украине, определены основные участники рынка. Исследованы объемы мирового производства кондитерской продукции, динамика мирового рынка в разрезе отдельных регионов и типов продукции. Проанализирован украинский кондитерский рынок, объемы производства основных кондитерских изделий, определены основные тенденции развития национального кондитерского рынка.
Ключевые слова: кондитерская отрасль, конкурентоспособность, экспортный потенциал, тенденции развития, стабильное развитие.

Demyanenko K.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

TRENDS OF THE UKRAINIAN CANDY INDUSTRY DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

Summary
The dynamics and structure of candy industry production in Ukraine are analyzed; the main players of the market are defined. The global production of Candy industry is researched both product type and different regions. The Ukrainian candy market and its production are analyzed; the main trends of national candy industry development are defined.
Keywords: candy industry, competitiveness, export potential, development trends, Sustainable development.

УДК 339.1

СИСТЕМА ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ

Катран М.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Проаналізовано тенденції розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів, що пов'язані з підвищенням якості та безпечності продукції в умовах глобальної конкуренції. Визначено, що система технічного регулювання сприяє конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку споживчих товарів в умовах інтенсифікації інтеграційних процесів України до ЄС.
Ключові слова: внутрішній ринок споживчих товарів, технічне регулювання, якість, безпечність, інтеграція.

Постановка проблеми. Дослідження внутрішнього ринку в умовах динамічних глобалізаційних процесів є надзвичайно актуальним в сучасній економічній теорії. Оскільки внутрішній ринок відіграє важливу роль у стимулюванні розвитку національного виробництва, підвищенню добробуту народу, зміцненні економічної та політичної незалежності.

Останнім часом, на внутрішньому ринку під впливом сучасних глобалізаційних процесів розвивається тенденція споживчих переваг на користь якісної та безпечної продукції. Технічне регулювання є основною складовою національної політики у сфері якості, яка зорієнтована на потреби людини. Саме стан системи технічного регулювання свідчить про технологічний прогрес будь-якої країни, конкурентоспроможність її продукції та технічну спроможність її виробників та оцінювачів відповідності.

Технічне регулювання є одним з ключових факторів створення ефективних умов для формування і реалізації державної промислової та соціально-економічної політики, включаючи активне конкурентне середовище, впровадження інновацій, зняття адміністративних бар'єрів, усунення бар'єрів у внутрішній і зовнішній торгівлі, збільшення на цій основі обсягів інвестицій..

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Дослідженню питань функціонування ринку, в т.ч. внутрішньому ринку, та регулюванню конкурентних відносин в умовах глобалізації присвячено дослідження таких вітчизняних вчених-економістів, як: В. Апопія [17], В. Геєця [4],

© Катран М.В., 2016

В. Лагутіна [2; 3], А. Мазаракі [3; 13], О. Пустовойта [14], В. Точиліна [15], Ю. Уманціва [2; 19] та ін. Теоретичні та практичні питання технічного регулювання, забезпечення якості і конкурентоспроможності продукції досліджуються у наукових працях вітчизняних вчених: П. Калити [8], Л. Віткіна [1] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність проблеми забезпечення якості продукції, як необхідної умови підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на внутрішньому ринку в контексті євроінтеграційних процесів, недостатньо висвітлені у науковій літературі питання взаємозалежності якості та конкурентоспроможності продукції визначили тему цієї статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження системи технічного регулювання як чинника розвитку внутрішньому ринку в умовах інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2000–2013 рр. середньо річні темпи зростання внутрішнього ринку України становили 3,6%. У 2013 р. його обсяг становив 88,7% [7; 14] За величиною внутрішнього ринку Україна не поступається багатьом країнам – учасникам світового господарства. Про що свідчать дані Всесвітнього економічного форуму, так «за індексом розміру внутрішнього ринку» Україна у 2007–2008 рр. займала 27 місце (зі 131), у 2008–2009 рр. – 29 місце (зі 134), у 2009–2010 рр. – 29 місце (зі 133), у 2010–2011 рр. – 28 місце (зі 139), у 2011–2012 рр. – 37 місце (зі 142), у 2013–2014 рр. – 38 місце (зі 142) [21]. Зміна рейтингу є невтішної для економіки в цілому.

Внутрішній ринок споживчих товарів та показники його розвитку є віддзеркаленням загальноекономічної ситуації та формуються під істотним її впливом. Так, науковці В. Лагутін і А. Мазаракі [3] визначають наступні тенденції розвитку вітчизняного внутрішнього ринку: нерозвинута сфера споживання, криза у сфері вітчизняного товарного виробництва, висока імпортна залежність, загострення дисбалансів між виробництвом і споживанням, що, у свою чергу, зумовлює звуження місткості внутрішнього ринку. Дедалі більше проявляється нездатність вітчизняного виробництва задовольняти зростаючі потреби внутрішнього ринку в конкурентоспроможних і якісних товарах [10].

В умовах інтенсифікації інтеграційних процесів України до ЄС розвиток вітчизняного внутрішнього ринку визначається станом і динамікою зовнішньоекономічної кон'юктури [2].

Так, динаміка зовнішньоторговельного обороту України з ЄС свідчить, що у 2009 р. відбулося скорочення експорту товарів та послуг у 1,8 рази порівняно з попереднім 2008 р., а також зменшення попиту вітчизняних споживачів на європейську продукцію. Проте в 2010 р. показники зовнішньої торгівлі свідчать про відновлення докризових тенденцій. У 2013 р. обсяги експорту й імпорту практично не змінилися порівняно з попереднім роком, що однаково може свідчити про стабілізацію позицій українських експортерів на ринку ЄС. За період 2009 – 2013 р. експорт товарів до ЄС збільшився на 8356,0 млн дол. США, або на 66,74%, а імпорт зріс на 11393,2 млн. дол. США або на 61,80%. Результати аналізу динаміки зовнішньої торгівлі показують значне перевищення обсягів імпорту над обсягами експорту, що традиційно для української зовнішньої торгівлі і є однією зі стратегічних проблем розвитку економіки. У 2015 році загальна вартість українського товарного експорту склала 34,4 млрд. євро, що на 29,3% менше порівняно з попереднім роком. Імпорт товарів в Україну також суттєво скоротився (на 31,1%) та склав 33,8 млрд. євро [5].

В свою чергу частка імпорту продовольчих товарів проданих через торгову мережу зросла з 9,1% у 2005 році до 19,8% у 2015 році, а частка імпорту непродовольчих товарів проданих через торгову мережу з 42,4% до 85,2%. (див. рис. 1).

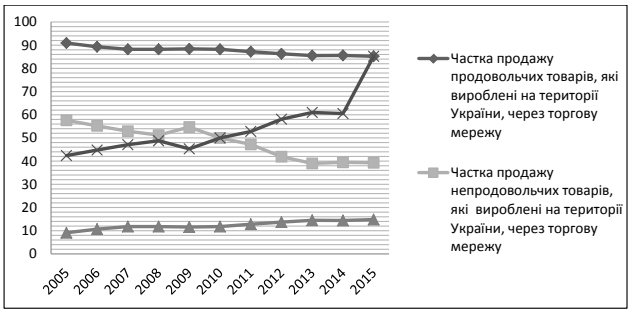

Рис. 1. Частка продажу продовольчих і непродовольчих товарів, вітчизняного виробництва та імпортного походження, через торгову мережу за досліджувані період

Джерело: розраховано на основі [5]

Як свідчать статистичні дані, обсяг імпортованої з ЄС продукції у тих сферах, що підпадають під дію гармонізованого законодавства ЄС, перевищує обсяг продукції, експортованої з України до ЄС. У цілому технологічний рівень європейської продукції задовольняє потреби українського ринку і відповідає вимогам, встановленим в українських технічних регламентах та національних стандартах.

Основними причинами переважання імпорту над експортом стали недостатня конкурентоспроможність українських товарів, нездатність українських виробників задовольняти споживчий попит, недотримання міжнародних стандартів з якості та безпечності.

Технічне регулювання є основною складовою національної політики у сфері якості, яка зорієнтована на потреби споживачів. Саме, система технічного регулювання є чинником розвитку внутрішнього ринку, сприяє розвитку добросовісної конкуренції, виробництву конкурентоспроможної і якісної продукції, забезпечує безпеку та відповідність товарів та послуг, сприяє розвитку новітніх технологій та підвищенню конкурентоспроможності економіки.

В умовах загострення міжнародної конкуренції Україна має підвищувати ефективність економіки і конкурентоспроможність країни, що є головною умовою підвищення якості життя. Глобалізація ринків товарів, капіталу, праці та інформації; прискорення науково-технічного прогресу; забрудненість довкілля, обмеженість ресурсів підсилюють значущість технічного регулювання у суспільстві (див. рис. 2).

Економічні процеси в ЄС відбуваються відповідно до державно-правових норм, які регулюють відтворювальні процеси. Передусім, це стосується вимог до безпеки продукції та послуг, охорони навколишнього середовища, енергозбереження.

Товари, які розміщуються на внутрішньому ринку ЄС в обов'язковому порядку повинні відповідати усім вимогам Європейського Союзу, спрямованим на забезпечення захисту споживачів. Ці вимоги суттєво різняться у залежності від конкретного товару, але у цілому можуть бути згруповані за такими напрямами: технічні вимоги; екологічні вимоги; вимоги у сфері санітарних та фітосанітарних заходів [16; 22].

Крім того, до певних видів продукції на рівні ЄС встановлюються маркетингові стандарти, а також застосовуються імпорті обмеження, що також можуть розглядатися як механізми захисту внутрішнього ринку від імпортних товарів, якість і безпека яких не відповідає вимогам Євросоюзу.

Зі вступом України до Світової організації торгівлі і в рамках інтеграції до Європейського Союзу, Україна зобов'язалася гармонізувати національну систему стандартизації та систему технічного регулювання з правилами і вимогами системи ГАТТ/СОТ, (зокрема Угоду про технічні бар'єри в торгівлі) і зблизити її у відповідність до європейської практики [18].

Вітчизняна політика технічного регулювання на протязі 2000-2015 років змінювалася. Особливо заслуговує на увагу реформування 2010-2015 років, створюється законодавча база та інфраструктура на основі децентралізованого підходу. В Україні на постійній основі забезпечується гармонізація національних стандартів з міжнародними і європейськими, в першу чергу тих, добровільне застосування яких є доказом відповідності продукції вимогам технічних регламентів, аналогічних відповідним директивам Нового та Глобального підходів.

На сьогодні фонд національних стандартів становить 15 133 національних стандартів, з яких 11 300 гармонізованих з міжнародними та європейськими. У 2015 році прийнято 3996 національних нормативних документів (стандартів та змін до стандартів), з яких 2970 – гармонізовані з міжнародними та європейськими. В Україні прийнято 50 технічних регламентів, з них 47 розроблено на основі актів законодавства ЄС, у тому числі директив Нового та Глобального підходу, з яких 45 вже є обов'язковими до застосування [9].

Перспективними завданнями для України є побудова системи технічного регулювання на європейських принципах, приведення правил і процедур у відповідність до міжнародної та європейської практики. А підписання Угоди між Україною та ЄС про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів (Agreement on conformity assessment and acceptance of industrial products, угода АССА) сприятиме скороченню дисбалансу між імпортом та експортом споживчих товарів.

Висновки і пропозиції. Отже, можна стверджувати, що вітчизняна система технічного регулювання сприяє зростанню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому

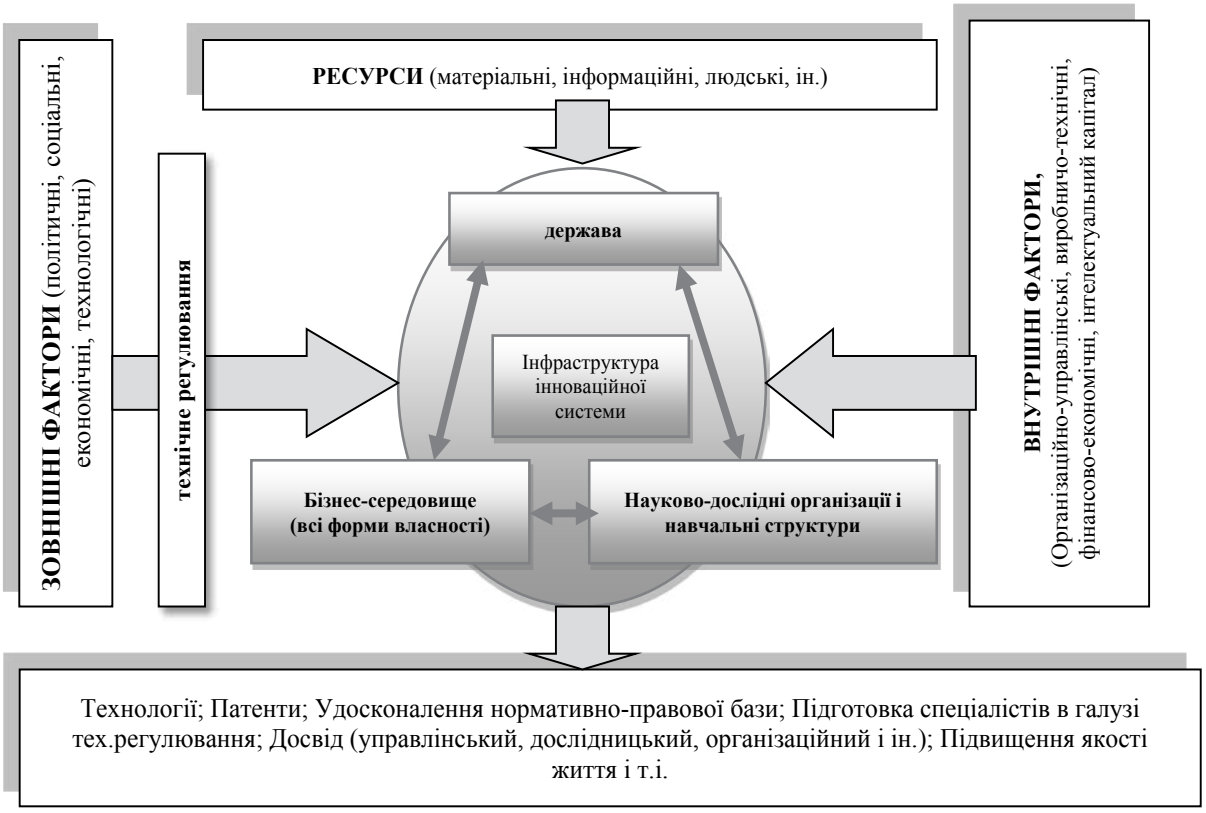

Рис. 2. Система технічного регулювання в економічній системі країни

Джерело: авторська розробка

ринку споживчих товарів, сприяє розвитку торговельного та інвестиційного співробітництва з країнами Європейського Союзу, а також усуненню технічних бар'єрів в торгівлі. Наразі, потребує подальшої ефективної трансформації у відповідність до європейських вимог, оскільки не сприяє реалізації експортного потенціалу в торгівлі з країнами ЄС.

Список літератури:

1. Віткін Л.М. Модель реформування системи стандартизації України в контексті міжнародних зобов'язань та необхідності модернізації економіки / Л. Віткін, Д. Луценко // Стандартизація. Сертифікація. Якість . – 2013. – № 3. – С. 3-12.
2. Внутрішній ринок і торгівля України: структурно-інституціональна трансформація:монографія / В.Д. Лагутін, Ю.М. Уманців, А.Г. Герасименко та ін.; за ред. В.Д. Лагутіна. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 432 с.
3. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням / А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутін // Економіка України. – 2016. – № 4. – С. 4-18.
4. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний аспект) // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 3–18.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
6. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / А.А. Мазаракі [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А. Мазаракі. К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т., 2010. – 717 с.
7. Інститут економіки та прогнозування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ief.org.ua/?page_id=1182
8. Калита П.Я. Грани качества. Лирика. Публицистика. К.: Украинская ассоциация качества. – 2014. 366 стр.
9. Міністерство економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/
10. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні : кол. моногр. ; [за ред. М.І. Скрипниченко]. – К. : Інт. екон. та прогнозув. НАН України, 2015. – 544 с.
11. Про підтвердження відповідності: Закон України № 3164-IV від 17.05.2004 р. // Відомості Верховної Рада України. – 2010 р.
12. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України № 4954 від 29.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51130
13. Проект Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine
14. Пустовойт О. Ринок споживчих товарів України: тенденції розвитку і вплив на структуру економіки / О. Пустовойт // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 59–69.
15. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.]; за ред. В.О. Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 552 с.
16. Світовий досвід та стратегія розвитку систем технічного регулювання / Л. Віткін // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2013. – № 4. – С. 3-11.
17. Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / В.В. Апопій [та ін.] ; за ред. В.В. Апопія та І.М. Копича. – К. : Академвидав, 2012. – 424 с.
18. Угода з технічних бар'єрів у торгівлі від 15.04.1994 №981_008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.portal.rada.ua
19. Уманців Ю.М. Корпоративні структури у глобальному конкурентному просторі : монографія. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 407 с.
20. International Organization for Standardization (ISO). Assessing Economic Benefits of Consensus-Based Standards: The ISO Methodology. January 2010
21. World economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.weforum.org./
22. World Standards Cooperation for the Information Society [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.iso.org/iso/wsc.
23. Global Competetiveness report [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015/

Катран М.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СИСТЕМА ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО РЫНКА

Аннотация
Проанализированы тенденции развития внутреннего рынка потребительских товаров, связанные с повышением качества и безопасности продукции в условиях глобальной конкуренции. Определено, что система технического регулирования способствует конкурентоспособности отечественной продукции на внутреннем рынке потребительских товаров в условиях интенсификации интеграционных процессов Украины в ЕС.
Ключевые слова: внутренний рынок потребительских товаров, техническое регулирование, качество, безопасность, интеграция.

Katran M.V.
National University of Trade and Economics

SYSTEM OF TECHNICAL REGULATION AS A FACTOR OF INTERNAL MARKET DEVELOPMENT

Summary
The article about development trend of the domestic consumer`s market related to improving the quality and safety of products in global competitive. It was determined that the system of technical regulation contributes to the competitiveness products in the domestic consumer`s market in the conditions of intensification and integration process of Ukraine in the EU.
Keywords: domestic consumer`s market, technical regulation, quality, safety integration.

УДК 336.226:631

РЕГУЛЮЮЧИЙ ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Лемішко О.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто основні аспекти регулюючого впливу податкового навантаження на економічні процеси у сільському господарстві. Опрацьовано методики розрахунку податкового навантаження з урахуванням специфіки галузі. Проаналізовано рівень податкового навантаження на сільськогосподарські підприємства. Досліджено динаміку взаємозв'язку податкового навантаження, середньозваженої вартості капіталу, чистого прибутку на 1 га ріллі по сільськогосподарським підприємствам за період 2013-2015рр. Доведено, що новітні зміни податкової політики АПК повинні йти у напрямку помірного зниження і рівномірності розподілу податкового навантаження між платниками.
Ключові слова: податкове навантаження, сільське господарство, регулюючий вплив на економічні процеси, фінансовий механізм, державна політика.

Постановка проблеми. Податкова політика завжди була ключовим питанням у державному регулюванні економічних і соціальних процесів. Стимулюючий або стримуючий вплив на розвиток економіки, як на макро- так і на мікрорівні, відбувається, у тому числі, завдяки встановленому податковому навантаженню – дієвому інструменту фінансового механізму та фінансово-економічної політики держави, спрямованої на оптимальне поєднання наповнення бюджетів всіх рівнів та гармонізацію фінансово-економічних потреб суб'єктів господарювання. Зміна правил і умов оподаткування в агарному секторі економіки щодо переводу сільськогосподарських підприємств на загальні умови оподаткування ПДВ, які продиктовані, передусім, складними викликами сьогодення, гостро ставить питання дослідження податкового навантаження, його регулюючого впливу на економічні процеси у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми визначення впливу податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання та економіку в цілому спонукала науковців до проведення досліджень щодо формування визначальних характеристик податкового навантаження, а також побудови теоретичного фундаменту оптимізації його рівня. У цьому напрямку працюють такі вчені-економісти: О. Балашов, О. Башуцька, Н. Берч, В. Білостоцька, І. Благун,В. Вишневський, Н. Гавриленко, А. Крисоватий та ін. Питанням розвідин теоретичного базису та особливостей практичних аспектів впливу податкового навантаження на розвиток економічних процесів у сільському господарстві приділяли увагу провідні українські вчені О. Безкровний, М. Дем'яненко, І. Долженко, В. Жук, Н. Малініна, Н. Пилипенко, Л. Тулуш та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема податкового навантаження залишається дискусійною: більша частина науковців у своїх працях акцентує увагу на дослідженні даної категорії на макрорівні, при цьому, по-сьогодення, не сформовано єдиного концептуального визначення податкового навантаження. Вивчення праць вітчизняних і зарубіжних вчених з окресленого питання дозволило виявити проблеми в частині аналізу податку на додану вартість, фіксованого сільськогосподарського податку, оподаткування праці та інших платежів в контексті розрахунку податкового навантаження сільськогосподарських підприємств. Актуальність визначених проблем визначила вибір теми, завдання й мету дослідження.

Метою дослідження є аналіз податкового навантаження суб'єктів господарювання агарного сектору економіки, опрацювання методик розрахунку податкового навантаження з урахуванням специфіки галузі та виявлення його впливу на економічні процеси у сільському господарстві.

© Лемішко О.О., 2016

Виклад основного матеріалу дослідження. Сиситемний аналіз теоретико-методологічних досліджень вітчизняних та закордонних вчених щодо функціонування податкової політики показав повне усвідомлення незаперечної важливості формування податкового навантаження та його оптимізації, і, в той же час, відсутність, на сьогоднішній день, узагальненого показника податкового навантаження на міжнародному рівні – який би надав можливість порівнювати рівень оподаткування в різних країнах, на макрорівні – для порівняння рівню оподаткування в різних галузях народного господарства в межах однієї країни, на мікрорівні – для порівняння рівню оподаткування суб'єктів господарювання даної країни.

Так, доречним є тлумачення В.Г. Аранчій та Т.Г. Мисник рівню податкового навантаження на економіку та доходи юридичних і фізичних осіб як важливої характеристики податкової політики держави [1]. Цілковито погоджуємося з висновками вчених, в яких зауважено, що, здійснюючи податкове регулювання економіки, держава шляхом зміни обсягу податкових надходжень, кількості податків, їхніх видів і ставок, форм і методів оподаткування, застосування податкових пільг може суттєво впливати на процеси розподілу і перерозподілу ВВП між окремими секторами економіки, регіонами, верствами населення і на цій основі забезпечити їх поступальний розвиток та позитивні зрушення у виробничій і соціальній сфері у підвищенні життєвого рівня населення [1, с. 22-23]. Але подальше визначення оптимального рівню податкового навантаження, під яким автори розуміють рівень, при якому платники податків, відносно до своєї платоспроможності, згодні платити встановлені державою податкові платежі, одержуючи від держави якісні суспільні блага [1, с. 23], вважаємо не обґрунтованим повною мірою: по-перше, обов'язковий характер сплати податків виключає погодження або відмову від їх сплати, по-друге, необхідно чітко визначити, які саме якісні суспільні блага для платників податків маються на увазі. В свою чергу, В.О. Орлова і Г.О. Козак стверджують, що «формування оптимального рівня податкового навантаження – це одна з найбільш дискусійних проблем у теорії та практиці вдосконалення системи оподаткування» [20, с. 271], О. М. Тищенко та А. О. Эніна-Березовська визначають податкове навантаження, як кількісний, відносний показник, що дає змогу оцінити частку активів, яку підприємству потрібно віддати у вигляді податку [26]. А. А. Славкова, М. М. Степура вважають податкове навантаження явищем об'єктивним, та обґрунтовують свою думку тим, що за допомогою податків відбувається вилучення частини доходів економічних суб'єктів, обмежуючи в деякій мірі їх економічну свободу; при цьому автори наполягають, що акумулювання державою податків є необхідною умовою виконання нею своїх функцій, а тому вельми важливою є величина податкового навантаження на платників [23, с. 157].

На нашу думку, цілковито доречним є трактування А. М. Соколовською категорії «податкове навантаження» з позиції ефекту впливу податків на економіку в цілому та на окремих платників, пов'язаного з економічними обмеженнями, що виникають у результаті сплати податків і відволіканням коштів від інших можливих напрямів їх використання [25, с. 8]. Важливою для нашого дослідження є позиція О.В. Безкровного, щодо необхідності обчислення податкового навантаження як на рівні держави, так і в розрізі галузей економіки та окремих підприємств [4, с. 35].

Економіка АПК значною мірою залежить від прямої та непрямої державної підтримки і потребує суттєвого фінансування, а тому механізм організації податкових відносин має специфічний характер. Головним чином це проявлялося у тому, що основними елементами системи оподаткування сільського господарства були – по-перше, фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), який сплачувався у рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів): податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне водокористування, по-друге, спеціальний режим нарахування податку на додану вартість (ПДВ) для виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. У результаті податкової реформи 2014 року відбулося формальне включення ФСП до складу єдиного податку (ЄП), а згідно Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» [14] з 2016 року всі сільськогосподарські підприємства мають перейти на загальний режим стягнення податку на додану вартість. Яким чином наголошені зміни вплинуть на рівень податкового навантаження як на окреме сільськогосподарське підприємство, так і на аграрний сектор АПК в цілому? Для визначення регулюючого впливу податкового навантаження на економічний розвиток сільського господарства необхідно, по-перше, оприділитися з методикою розрахунку даного показника, по-друге, встановити, як позначиться на фінансовому результаті зміна умов оподаткування та загальний показник податкового навантаження.

Як було зазначено вище, на сьогоднішній день відсутнє узагальнене визначення показника податкового навантаження підприємств. Однак, системний аналіз методик визначення рівня податкового навантаження [1-10; 12; 13; 15-17; 19-21; 23-28], дозволив зробити висновок, що розрахунок цього показника проводиться шляхом віднесення суми всіх нарахованих податків і податкових платежів до певного економічного результату (як правило, виручки або суми чистого прибутку). Для наших розрахунків по типовим сільськогосподарським підприємствам була використана методика В.М. Орлової [19], яка, вважаємо, більш адекватно визначає податкове навантаження в сфері сільськогосподарського виробництва. Прийняття рішення, щодо обрання саме цієї методики серед багатьох запропонованих, відбулося завдяки тому, що саме вона дозволяє визначити частку податків у виторзі підприємства та дозволяє розраховувати

податкове навантаження по групах податків у співвідношенні з відповідним джерелом сплати; для розрахунків податкового навантаження в суму податків включаються всі податки, що сплачують підприємства, з урахуванням податку на доходи фізичних осіб [19]. Також для проведення досліджень ми скористалися науковим доробком О. М.Тищенко та А.О. Єніної-Березовської [26]. Рівень податкового навантаження (%) нами розраховано як співвідношення суми сплачених податків і сумарної виручки підприємства. У таблиці 1 наведено розрахунок податкового навантаження по сільськогосподарським підприємствам за 2013–2015 рр.

Скористаємось розрахунками табл. 1 для визначення середнього рівня податкового навантаження по досліджуваним сільськогосподарським підприємствам (табл. 2).

Таблиця 1

Податкове навантаження на сільськогосподарські підприємства

Рік	Показники					
	ПДВ, тис. грн.	ФСП, тис. грн.	Оподаткування праці, тис. грн.	Виручка, тис. грн.	Сума сплачених податків, тис. грн.	Податкове навантаження, %
ТОВ Валуйсть МТС						
2013	823,1	48,3	206,4	7756,4	1077,8	13,9
2014	987,4	53,7	260,0	8805,2	1301,1	14,8
2015	1021,0	64,3	407,3	10076,0	1492,6	14,8
ТОВ Лотуре Агро						
2013	46,6	12,6	250,0	2957,0	309,2	10,4
2014	9,4	13,2	95,0	2937,0	117,6	4,0
2015	5,7	14,0	95,0	2768,0	114,7	4,1
ТОВ Мирне Плюс						
2013	1137,4	73,9	626,1	11894,0	1837,4	15,4
2014	1359,2	77,2	758,0	13640,0	2194,4	16,1
2015	1523,0	88,6	1110,0	19262,0	2721,6	14,1
ТОВ Сельхозхімія						
2013	346,4	49,6	268,0	7254,0	664,0	9,1
2014	227,6	52,5	304,0	5635,0	584,1	10,4
2015	334,7	69,1	424,0	14759,0	827,8	5,6
ПП Агро						
2013	8411,4	1156,6	8920,0	244101,0	18488,0	7,6
2014	16353,6	1234,4	14009,0	263994,7	31597,0	11,9
2015	18579,0	1710,3	26704,0	443057,0	46993,3	10,6
ТОВ Авіс						
2013	3470,2	76,6	268,0	65544,0	3814,8	5,8
2014	3573,2	85,3	344,0	64921,0	4002,5	6,2
2015	3752,1	105,4	363,0	70499,0	4220,5	5,9
ТОВ Олекс						
2013	168,2	27,8	249,0	3423,0	445,0	13,0
2014	282,6	29,0	159,0	2896,0	470,6	16,2
2015	302,4	33,2	246,0	1604,0	581,6	36,2
ПП Провалье						
2013	263,6	106,8	685,0	9509,0	1055,4	11,1
2014	1215,8	111,6	938,0	12870,0	2265,4	17,6
2015	863,6	127,8	910,0	13584,0	1901,4	13,9
ТОВ Іллірія						
2013	114,8	8,7	50,6	1461,5	174,1	11,9
2014	10,4	8,3	52,3	1068,0	71,0	6,6
2015	12,3	8,0	87,0	1455,3	95,0	6,3
СФГ Колос						
2013	80,7	17,5	35,3	1004,8	133,6	13,3
2014	79,6	15,4	36,0	812,0	131,0	16,1
2015	76,4	17,6	41,7	1615,8	59,3	3,7
ТОВ Україна						
2013	79,2	40,6	55,0	5053,0	174,8	3,5
2014	307,0	41,4	56,0	6839,0	404,4	5,9
2015	206,1	46,8	59,0	7602,0	105,8	1,4
ТОВ Степове						
2013	201,2	51,9	38,0	4702,0	291,1	6,2
2014	371,8	54,2	50,0	8596,0	476,0	5,5
2015	346,7	62,1	55,0	9350,0	117,1	1,3

Закінчення таблиці 1

ТОВ Небулон						
2013	69,2	315,6	32,0	2830,0	416,8	14,7
2014	82,4	33,0	35,0	3720,0	150,4	4,0
2015	93,1	39,4	37,0	3770,0	76,4	2,0
ФГ Гарант						
2013	77,0	19,2	34,0	2971,0	130,2	4,4
2014	91,4	20,1	38,0	3431,0	149,5	4,4
2015	102,3	24,0	39,0	3788,0	63,0	1,7
ПП Агрофірма						
2013	41,4	8,1	33,0	552,0	82,5	14,9
2014	3,2	8,5	38,0	468,0	49,7	10,6
2015	5,6	9,7	37,0	571,0	46,7	8,2
ТОВ АБТ						
2013	359,4	30,5	167,0	7519,0	556,9	7,4
2014	67,6	29,7	218,0	6734,0	315,3	4,7
2015	84,3	37,2	348,0	8820,0	385,2	4,4
ПП Селянин						
2013	177,0	21,0	29,6	1864,2	227,6	12,2
2014	254,4	21,9	44,0	2462,0	320,3	13,0
2015	301,7	25,1	45,0	3445,0	70,1	2,0

Джерело: розраховано автором на основі [19; 26; 11; 18]

Таблиця 2

Середній рівень податкового навантаження на сільськогосподарські підприємства

Підприємство	Роки			Середнє значення податкового навантаження, %
	2013	2014	2015	
ТОВ Валуйсть МТС	13,9	14,8	14,8	14,5
ТОВ Латуре Агро	10,4	4,0	4,1	6,2
ТОВ Мирне Плюс	15,4	16,1	14,1	15,2
ТОВ Сельхозхімія	9,1	10,4	5,6	8,4
ПП Агро	7,6	11,9	10,6	10,0
ТОВ Авіс	5,8	6,2	5,9	5,9
ТОВ Олекс	13,0	16,2	36,2	21,8
ПП Провалье	11,1	17,6	13,9	14,2
ТОВ Іллірія	11,9	6,6	6,5	8,3
СФГ Колос	13,3	16,1	3,7	11,0
ТОВ Україна	3,5	5,9	1,4	3,6
ТОВ Степове	6,2	5,5	1,3	4,3
ТОВ Небулон	14,7	4,0	2,0	6,9
ФГ Гарант	4,4	4,4	1,7	3,5
ПП Агрофірма	14,9	10,6	8,2	11,2
ТОВ АБТ	7,4	4,7	4,4	5,5
ПП Селянин	12,2	13,0	2,0	9,1
Середнє значення	10,3	9,9	8,0	9,4

Розраховане автором

Якщо взяти до уваги, що податкове навантаження на економіку у країнах Центральної та Східної Європи, які входять до ЄС, знаходиться на рівні 30%, то коливання в межах від 1,3% (ТОВ Степове 2015 рік) до 36,2% (ТОВ Олекс 2015 рік) по досліджуваним підприємствам не перевищує значно релевантного діапазону. Порівняння з середнім рівнем (9,4%) засвідчить суттєве коливання відхилення податкового навантаження: відхилення сягає від -8,1% до 26,8%.

Найбільша питома вага у загальній сумі податкового навантаження досліджуваних сільськогосподарських підприємств припадає на ПДВ, який збільшився за три роки з 53% у 2013 році до 61% у 2015 році. Таке зростання сталося за рахунок скорочення питомої ваги соціальних платежів з фонду оплати праці на 3,7% до 35,7% та суми фіксованого сільськогосподарського податку з 7,1% до 3,1% у 2015 році з урахуванням коефіцієнту індексації нормативної вартості сільськогосподарських земель. Також необхідно зауважити, що має місце нерівномірне податкове навантаження на суб'єктів господарювання. Збільшення податкового навантаження за період 2013-2015 рр. зумовлене, в першу чергу, випередженням податкових виплат відносно зростання виручки сільськогосподарських підприємств – тобто має місце розширення податкової бази.

Основними індикаторами впливу податкового навантаження на економічні процеси у сільському господарстві є показники прибутковості, вартісні і структурні пропорції капіталу підприємства. Аксіоматичним є твердження, що прибуток безпосередньо змінюється під впли-

вом податків; в свою чергу, результативність фінансово-економічної діяльності підприємства впливає на ендогенність формування власного капіталу, тобто, формування за рахунок власного прибутку. Окрім того, слід враховувати, що функціонування основного капіталу також пов'язане з регулюючим впливом податкових інструментів, а саме, основні фонди оподатковуються у процесі їх придбання, їх розмір опосередковано впливає на інвестиційні процеси підприємств. Інвестиційна активність має пряму залежність від ступеня прибутковості підприємства та розміру власного капіталу, а відповідно, і від податкового навантаження.

Для оцінки регулюючого впливу податкового навантаження у розрізі досліджуваних сільськогосподарських підприємств було визначено його вплив на середньозважену вартість капіталу та розмір чистого прибутку на 1 га ріллі (рис. 1). На рис. 1 простежується наявна протилежна залежність між податковим навантаженням і чистим прибутком на 1 га ріллі – збільшення податкового навантаження приводило (серед інших чинників, які не враховувалися у даному дослідженні) до зменшення чистого прибутку на 1 га ріллі та, відповідно, на зменшення резерву окремого сільськогосподарського підприємства, який формується в ході його поточної господарсько-фінансової діяльності для покриття постійних витрат.

Як уже зазначалося, достатній розмір прибутку і капіталу є підґрунтям активізації інвестиційної діяльності та залучення інноваційних технологій до сільськогосподарського виробництва. Волатильність зміни вартості капіталу та податкового навантаження може бути пояснена тим, що більшість аграрних підприємств фінансують свою діяльність за рахунок власного прибутку та кредиторської заборгованості.

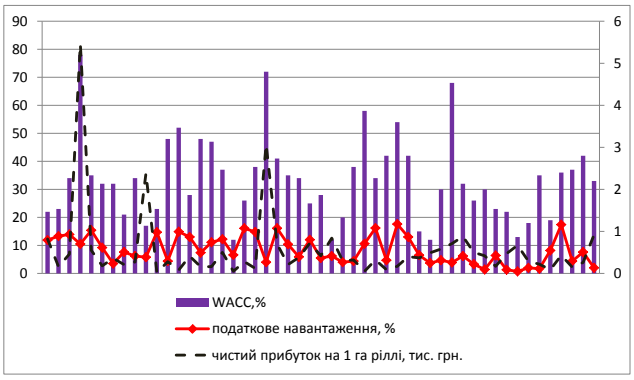

Рис. 1. Динаміка взаємозв'язку податкового навантаження, середньозваженої вартості капіталу, чистого прибутку на 1 га ріллі, по сільськогосподарським підприємствам, 2013-2015 рр.

Джерело: побудовано на основі [11; 18]

З 1 січня 2016 року набрали чинності зміни до Податкового кодексу та норми нового бюджету [14; 22]; для сільгоспвиробників запроваджена диференційована система дії спецрежимів оподаткування за видами сільськогосподарських операцій. Цілком зрозуміло, що такі зміни продиктовані, насамперед, зміною економічних умов, а зміна податкової політики в АПК – це, до того ж, одна з ключових вимог МВФ в рамках програми розширеної підтримки української економіки, яка має розвиватися та бути ефективною. Вважаємо, що підґрунтям змін податкової політики АПК повинна стати органічна нормативно-правова база, яка забезпечить для аграріїв можливість фінансування раціональних витрат та адаптує до наступних реформ. Основні критерії ефективності системи оподаткування будуть продовжувати працювати у площині регулювання та оптимізації податкового навантаження.

Висновки. На основі проведених досліджень, робимо наступні висновки: регулюючий вплив податкового навантаження на економічні процеси у сільському господарстві в першу чергу, повинен проявлятися через сприяння економічної активності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки, що приведе до нарощення виручки та прибутковості підприємств. Зменшення податкового навантаження вивільняє додаткові кошти, які, в свою чергу, підприємство може вкладати на розширення виробничого потенціалу та збільшення основного капіталу, по-друге, у поповнення оборотного капіталу, а також інвестування додатково вивільнених коштів у неосновний вид діяльності. Новітні зміни податкової політики АПК повинні йти у напрямку помірного зниження і рівномірності розподілу податкового навантаження між платниками (вартісні та структурні пропорції податкового навантаження повинні бути такими, щоб аграрний товаровиробник в цілому платив не більше 20-25% від прибутку). Результативність ефективного використання додатково вивільнених коштів через зменшення податкового навантаження проявиться нарощенням та оптимізацією прибутковості, збільшення прибутку суб'єктів господарювання надасть можливість податкового наповнення бюджету держави, а чистий прибуток стане ендогенним джерелом збільшення власного капіталу сільськогосподарських підприємств та підвищить їх фінансову стійкість. Подальші дослідження необхідно зосередитим у напрямку розробки варіантів диференціації податкового навантаження в залежності від форм господарювання в АПК (фізичні особи, особисті селянські господарства, фермерські, кооперативи, великі сільгосппідприємства, агрохолдинги) та галузевих відмінностей (рослинництво, тваринництво, харчова та переробна промисловість).

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Аранчій В.І. Податкове навантаження та методологічні основи його виміру / В. І. Аранчій, Т. Г. Мисник // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії: серія економічні науки. – 2013. – Вип. 2 (7). – Т. 2. – С. 21–27.
2. Балашова О.В. Податковий механізм управління підприємством / О.В. Балашова // Економіка : проблеми теорії і практики. – 2003. – № 5. – С. 918–925.
3. Башуцька О. С. Податкове планування та прогнозування в системі податково- бюджетного регулювання / О. С. Башуцька // Наука й економіка. – 2010. – № 1 (17). – С. 7–10.

4. Безкровний О.В. Особливості та необхідність розрахунку податкового навантаження для сільськогосподарських товаровиробників / О.В. Безкровний // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 2. – Т. 3. Економічні науки. – Полтава : ПДАА. – 2011. – С. 32–37.
5. Берч Н.Я. Податкове навантаження як окрема економічна категорія: теоретична сутність та спроби обрахунку / Н.Я. Берч // Наукові праці НДФІ. – 2008. – № 2(43). – С. 111–118.
6. Білостоцька В.О. Податкове навантаження в Україні / В.О. Білостоцька, В.О. Острівецький // Фінанси України : науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал Міністерства фінансів України. – 2002. – № 12. – С. 75–79.
7. Благун І.Г. Передумови виникнення і тенденції становлення податкового механізму ринкової економіки / І.Г. Благун, М.І. Когут, Л.А. Склярська // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2013. – № 4. – С. 8–24.
8. Вишневський В.П. Оцінка можливості зниження податкового тягаря / В.П. Вишневський, Д.В. Липницький // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 93–105.
9. Гавриленко Н.В. Вплив податкового навантаження підприємницької сфери на національну економіку / Н.В. Гавриленко // Науковий вісник. – 2007. – № 3(40). – С. 12- 17
10. Дем'яненко М.Я. Проблеми адаптації податкової системи до умов агропромислового виробництва / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 17–25.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
12. Долженко І.І. Оцінка ефективності бюджетно-податкової підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні / І.І. Долженко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2015. – Вип. 222. – С. 238–245.
13. Жук В.М. Стан та розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу / В.М. Жук // Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 33–42.
14. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 р. №909-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19
15. Крисоватий А.І., Валігура В.А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 248 с.
16. Льовочкін С. Податкова структура в Україні та шляхи її вдосконалення / С. Льовочкін // Економіка України. – 2012 р. – № 8. – С. 62-71.
17. Малініна Н. М. Концептуальні засади побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 242–260. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps._2012_1_26
18. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/
19. Орлова В.М. Современные методики расчета налоговой нагрузки на предприятия / В.М. Орлова // Налоги. – 2007. – № 31. – С. 23–28
20. Орлова В.О. Методика оптимізації податкового навантаження в системі управління банком / В.О. Орлова, Г.О. Козак // Бізнес Інформ. – 2014. – № 7. – С. 270–276.
21. Пилипенко Н.М. Оцінка податкового навантаження в контексті соціально-економічного розвитку сільського господарства / Пилипенко Н.М., Профатило О.Ю. // «Вісник СНАУ: серія Економіка і менеджмент». – 2015. – № 8(65). – С. 178–184.
22. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon6.rada.gov.ua/laws/ show/71-19
23. Славкова А. А. Оптимізація податкового навантаження та пільгове оподаткування в контексті зміцнення фіскального значення податку на доходи фізичних осіб / А.А. Славкова, М.М. Степура // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – Вип. 20. – С. 156–174.
24. Соколовська А. М. Податкова система України в контексті світового досвіду // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 77-89.
25. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. Соколовська // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 4–12.
26. Тищенко О.М. Визначення податкового навантаження на підприємства коксохімічної промисловості / О.М. Тищенко, А.О. Єніна-Березовська [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/fkd/2011_1/part2/37.PDF
27. Тулуш Л.Д. Стимулювання розвитку сільського господарства за рахунок спеціального режиму справляння ПДВ / Л.Д. Тулуш // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – № 1. – С. 155-168
28. Тулуш Л. Особливості формування системи прямого оподаткування аграрного сектору в розвинутих країнах [Електронний ресурс] / Л. Тулуш, Н. Малініна // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1 (6). – С. 124–134.
29. Laffer Arthur. The Laffer curve: Past, Present, and Future [Електронний ресурс]: Режим доступу: http:// www.heritage.org/research/Taxes/bg1765.cfrn

Лемишко Е.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РЕГУЛИРУЮЩЕЕ ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация
В статье рассмотрены основные аспекты регулирующего воздействия налоговой нагрузки на экономические процессы в сельском хозяйстве. Рассмотрены методики расчета налоговой нагрузки с учетом специфики отрасли. Проанализирован уровень налоговой нагрузки на сельскохозяйственные предприятия. Исследована динамика взаимосвязи налоговой нагрузки, средневзвешенной стоимости капитала, чистой прибыли на 1 га пашни по сельскохозяйственным предприятиям за период 2013-2015гг. Доказано, что новейшие изменения налоговой политики АПК должны идти в направлении умеренного снижения и равномерности распределения налоговой нагрузки между налогоплательщиками.
Ключевые слова: налоговая нагрузка, сельское хозяйство, регулирующее влияние на экономические процессы, финансовый механизм, государственная политика.

Lemishko O.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

REGULATORY IMPACT OF TAX BURDEN ON THE ECONOMY IN AGRICULTURE

Summary
The article discusses the main aspects of the regulatory impact of the tax burden on the economic processes in agriculture. Processed method of calculating the tax burden, taking into account the specifics of the industry. Analyzed the level of tax burden on agricultural enterprises. The dynamics of the relationship of the tax burden, the weighted average cost of capital, net income per 1 ha of arable land for agricultural enterprises for the period 2013-2015. It is proved that the latest changes in tax policy AIC should go in the direction of a moderate decline and uniform distribution of the tax burden between taxpayers.
Keywords: tax burden, agriculture, regulating influence on economic processes, financial mechanism, public policy.

УДК 332.8

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РОЗДІЛЬНОГО ЗБОРУ ТА ПЕРЕРОБЛЕННЯ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ

Римар М.В., Дембицький М.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

Зроблено спробу проаналізувати процес збору та перероблення побутових відходів. Запропоновано рекомендації щодо роздільного збору та перероблення побутових відходів. Запропоновано систему тарифного стимулювання виробників побутових відходів. Охарактеризовано основні тенденції на ринку побутових відходів. Визначено основних виробників побутових відходів.
Ключові слова: житлово-комунальні послуги, побутові відходи, тарифи, збір відходів, сортування та переробка відходів.

Постановка проблеми. Збільшення кількості населення Землі зумовлює збільшення обсягів споживання різних продуктів та товарів, будівництва, а також тягне за собою збільшення кількості побутових відходів. Варто зазначити, що:

– на повний розклад картонної коробки потрібно до трьох років;

– консервна банка потребує від 10 до 30 років для повного розкладу;

– пластмаса найнижчої якості розкладається близько 50 років, а більш кращі види можуть зберігати структуру протягом 500 років;

– скляна пляшка може перетворитися в пісок лише за декілька тисяч років.

Повторне використання, переробка і правильна утилізація відходів дозволяють значно зменшити кількість сміття, за допомогою відбору речей, які б можна переробити у вторинну сировину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних вчених досліджують проблеми поводження з побутовими відходами, зокрема: Ходарев О. В., Карпенко В. І., Козлов В. В., Голодок Л. П., Горлінський О. В. Проблеми роздільного збору, вивезення, розміщення та

© Римар М.В., Дембицький М.І., 2016

захоронення чи утилізації на сьогодні є дуже важливими і досліджуються багатьма вченими, зокрема Романів М. В. та Матушевська Н.Р. аналізують методи та проблеми утилізації побутових відходів, разом з тим Харченко Т.Б. та Сагайдак Ю.А. надають пропозиції щодо удосконалення системи переробки побутових відходів.

Важливим питанням при поводжені з побутовими відходами є вибір моделі роздільного збору відходів та впровадження ефективних систем утилізації та диференціація тарифів для населення у відповідності до розподілу відходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль у житлово-комунальному господарстві відіграє галузь поводження з побутовими відходами. Ця галузь, на мою думку, хоча і є однією з найбільш інвестиційно привабливих, але попри це вона є недопрацьованою, так як у більшості населених пунктів країни відсутні утилізаційні заводи та нормальний роздільний збір побутових відходів.

Система роздільного збирання дозволяє найбільш якісно вилучати вторинну сировину з потоку побутових відходів. Це зменшує кількість відходів, які підлягають захороненню, сприяє розв'язанню екологічних, соціальних проблем та ресурсозбереженню і підвищує рентабельність сфери поводження з побутових відходів.

Основною проблемою отримання вторинної сировини є її відокремлення від іншого сміття. Для досягнення високого ступеню участі населення система роздільного збирання ТПВ потребує ретельної просвітницької роботи та стимулювання. Необхідне чітке повідомлення про те, яким чином кожний мешканець має брати участь у цій діяльності.

Часто у всьому процесі поводження з побутовими відходами утилізування відходів є найбільш дорогим етапом. Тому його правильна організація дозволить зекономити значні кошти.

Варто розглянути способи збирання побутових відходів:

– змішане в сміттєзбиральну машину;
– змішане в контейнери;
– роздільне в сміттєзбиральну машину;
– роздільне в два або більше ніж у два контейнери;
– роздільне в пункті збору ТПВ;
– використання перевантажувальної станції.

Змішане збирання в сміттєзбиральну машину проводять за графіком у районах з невеликою щільністю населення (сектор приватної забудови). Зібрані відходи можна вивантажувати на перевантажувальній станції або направляти безпосередньо на сортування чи полігон.

Змішане збирання в контейнери проводить населення на спеціально обладнаних майданчиках. З контейнерів ТПВ вивантажують у сміттєзбиральні машини та вивозять на сортувальну станцію, де відбирають ресурсно-цінну сировину. Залишок вивозять на полігон для захоронення.

Роздільне збирання в сміттєзбиральну машину передбачає попереднє сортування сміття населенням та спеціальне обладнання машин. Громадяни сортують відходи на дві фракції – органічну та змішану суху (решту), основна частина якої становить вторинну сировину. Машина рухається за встановленим графіком. Періодичність вивезення залежить від утворення органічної складової відходів, оскільки необхідно уникнути неприємного запаху від їх розкладання. Органічна фракція відходів надходить на корм худобі або компостування.

Роздільне контейнерне збирання може бути орієнтоване на вилучення вторинної сировини та на вилучення вторинної сировини і харчових відходів. Вторинну сировину вивозять у сортувальні пункти, а змішані відходи – на полігон. При необхідності змішані відходи можна пресувати. Періодичність вивезення має бути орієнтована на вологу складову відходів, щоб уникнути неприємного запаху від їх розкладання. Суху фракцію можна вивозити рідше з урахуванням терміну заповнення контейнерів. Схема з вилученням харчових відходів передбачає встановлення двох типів контейнерів – для харчових відходів та іншого сміття. Харчові відходи надходять на корм худобі або компостування, а змішані – на полігон. При необхідності змішані відходи розвантажують на перевантажувальній станції або пресують.

Роздільне збирання більш ніж у два контейнери передбачає встановлення окремих маркованих та спеціально обладнаних контейнерів для різних видів вторинної сировини (скла, полімерів, паперу) та контейнерів для змішаних і харчових відходів. Кількість контейнерів визначає специфіка району. Вторинну сировину вивозять у пункти прийому, а змішані відходи – на полігон. При необхідності змішані відходи транспортують на перевантажувальну станцію або пресують.

Роздільне збирання в приймальному пункті передбачає можливість здати вторинну сировину за встановлену плату або залишити змішані ТПВ. Приймальний пункт містить контейнери для одного або декількох видів відходів. Працівники пункту сортують змішані відходи. Залишок від сортування завантажують у машину та вивозять на полігон. Приймальні пункти можна створити у місцях, куди мешканці приносять звичайні ТПВ, а також поблизу торговельних центрів та універмагів, ринків тощо.

Перевантажувальні станції обладнують в районах з невеликою щільністю населення (сектор приватної забудови) та великою площею. На цих об'єктах відходи накопичують для подальшого транспортування на полігон. Тут відходи можна пресувати та частково сортувати. Сміттєзбиральні автомобілі з невеликим об'ємом завантаження обслуговують район та вивозять ТПВ на перевантажувальну станцію. Зі станції автомобілі великої вантажопідйомності вивозять ТПВ на полігон. Перевантажувальні станції доцільно використовувати також при створенні регіональних полігонів ТПВ, які обслуговують декілька населених пунктів в радіусі 30–40 км.

Важливе значення має система обліку та контролю потоків ТПВ, тому об'єкти кондиціювання вторинної сировини, сортування, перероблення та захоронення відходів мають бути оснащені ваговим обладнанням.

Керування системою поводження з ТПВ здійснюють міська рада через уповноважений орган управління та спеціалізовані підприємства. Суб'єкти процесу додатково визначають його

засади. Керувати полігоном повинно підприємство, уповноважене безпосередньо міською владою. Розмір тарифу на видалення відходів визначають витрати за відповідними складовими:

– утримання місць збирання ТПВ;
– перевезення до місця захоронення;
– захоронення на полігоні.

Вартість захоронення ТПВ на полігоні є відправною точкою тарифної політики. Використання коштів за видалення ТПВ необхідно здійснювати у строгій відповідності до структури тарифу.

Персонал та керівники підприємств, що забезпечують збирання відходів та вторинної сировини, перероблення відходів, експлуатування полігонів, повинні отримати відповідну підготовку, необхідну для забезпечення екологічної безпеки, технічної та економічної ефективності поводження з ТПВ.

Важливе значення має підготовка вчителів початкової школи та викладачів природничих наук, які мають володіти знаннями щодо ТПВ, та бути спроможні передавати їх дітям. Саме від дітей залежить зміна стереотипів поведінки населення щодо поводження з ТПВ у сім'ях.

Вагоме значення має інформаційно-просвітницька робота серед громадськості, без участі якої впровадження системи роздільного збирання ТПВ неможливе. Щоб забезпечити активну участь населення, необхідно наступне:

– починати роздільне збирання ТПВ з невеликих пілотних проектів на невеликій площі;

– добре проінформувати жителів про стан, проблеми і прийняття рішень стосовно проекту за один-два місяці до початку його реалізації;

– надати мешканцям таку інформацію: навіщо потрібна вторинна переробка; яку користь вона принесе конкретному мікрорайону та його жителям; де і коли будуть приймати вторинну сировину; як підготувати матеріали до збирання;

– чітко організувати роботу служб з вивезення ТПВ, приймання вторинної сировини і таке інше;

– постійно інформувати населення про результати впровадження проекту, а також збирати зауваження та побажання з боку громадян.

Важливе значення слід приділити етапності впровадження роздільного збирання ТПВ у місті. Необхідно розробити програму, яка включає послідовність дій технічного, технологічного, територіального, організаційного плану. Цей документ розробляють та погоджують учасники процесу впровадження роздільного збирання, а саме виконавчі органи міської ради та спеціалізовані підприємства з поводження з ТПВ. Поетапне впровадження роздільного збирання ТПВ дозволяє набути досвід, детально вивчити ринки та підготуватися до розширення масштабів проекту.

Необхідно враховувати етапність у територіальному та технічному планах. Загалом, можна виділити наступні етапи впровадження роздільного збирання ТПВ у місті:

– впровадження роздільного збирання ТПВ в організаціях та установах;

– проведення пілотного проекту в окремому мікрорайоні;

– організація комплексу з оброблення роздільно зібраних компонентів та залишку ТПВ;

– впровадження роздільного збирання ТПВ у районах міста відповідно до плану-графіку.

На кожному з етапів проводять коригування вихідних даних для реалізації наступного етапу.

Таким чином, при впровадженні роздільного збирання ТПВ доцільно врахувати наступні аспекти:

1. Сектор з багатоквартирними будинками. Харчові відходи становлять найбільшу небезпеку. Їх окреме збирання допустиме лише при забезпеченні вимог санітарно-гігієнічної безпеки та доцільне при наявності інфраструктури подальшої переробки та утилізації. На першому етапі впровадження роздільного збирання необхідно забезпечити вилучення ресурсно-цінних компонентів (макулатури, скла, ПЕТ-пляшок), відокремити будівельні та великогабаритні відходи.

2. Приватний сектор. Першочерговою задачею є налагодження регулярного вивезення ТПВ. Пропаганда методу індивідуального компостування дозволить знизити навантаження по харчовим та рослинним відходам.

3. Організації, установи. Необхідно розробити і впровадити систему цільового вилучення ресурсно-цінних компонентів з відходів установ та організацій.

4. Промислові підприємства. На кожному промисловому підприємстві слід розробити і впровадити систему поводження з ТПВ (відходами 3, 4 класів небезпеки, що видаляють на полігон ТПВ).

Моделі поводження з побутовими відходами

У Європейському Союзі впроваджена розширена відповідальність виробника. Це означає, що він несе відповідальність за переробку та утилізацію своєї продукції після її споживання.

Такий підхід запровадили на початку 1990-х років деякі країни теперішнього Європейського Союзу – Німеччина, Швеція, Франція. Згодом це було визнано як найкращий принцип та впроваджено на рівні ЄС.

На сьогодні таким принципом керується більшість країн світу, його впроваджують також в Азії та Африці.

Впровадження цієї моделі зазвичай має дві основні мети: перша полягає у збільшенні ставки збору і переробки вторинної сировини; друга – в тому, щоб перекласти фінансову відповідальність з громадян та державних органів і тим самим стимулювати екологізацію виробів, зниження їх негативного впливу на довкілля.

Наприклад, в Японії введення цього механізму підвищило на 27% збір і переробку відходів тари та упаковки з 1997 по 2000 роки.

Також існує практика об'єднання виробників та створення неприбуткової організації, можливе існування декількох таких організацій, в які спрямовуються кошти на утилізацію використаної продукції. Організація ж натомість займається виконанням зобов'язань, спрямуванням коштів, звітуванням. Такі моделі використовують Польща, Австрія, Франція та Іспанія.

Іншим шляхом є встановлення оподаткування для виробників, а кошти, отримані від цього податку, спрямовуються державними органами на управління відходами. Така система існує в Данії та Угорщині.

Можливе також і встановлення комбінованої системи – коли у виробника є можливість або

сплати екологічного податку, або ж членства у неприбутковій організації. Таке можливо в Хорватії, Естонії, Латвії.

Водночас, незважаючи на існування цих моделей, не виключена організація окремим виробником самостійного збору та утилізації відходів.

Отже, нашій країні необхідно терміново змінювати підходи щодо роздільного збору та утилізації побутових відходів через систему тарифного заохочення населення (тобто диференціація тарифів від виду сміття) та залучати інвестиції для будівництва утилізаційних та сміттєпереробних заводів.

Список літератури:

1. Кривенко С. В. Сучасні тенденції і перспектива впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://waste.ua/eco/2012/municipal-waste/separate-collection/.
2. Как устроен сбор мусора в Швейцарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://skitalets.livejournal.com/97970.html.
3. Тетяна Тевкун. Три європейські моделі поводження зі сміттям. Що вибрати Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/15/7046195/.
4. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 24 червня 2006 року [чинний] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.634.9&nobreak=1.
5. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21 червня 2012 року №5007-VI [чинний] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5007-17.

Рымар М.В., Дембицкий М.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО РАЗДЕЛЬНОМУ СБОРУ И ПЕРЕРОБКИ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ

Аннотация
Сделана попытка проанализировать процесс сбора и переработки бытовых отходов. Предложено рекомендации по раздельному сбору и переработки бытовых отходов. Предложена система тарифного стимулирования изготовителей бытовых отходов. Сделана характеристика основных тенденций на рынке бытовых отходов. Определены основные производители бытовых отходов.
Ключевые слова: жилищно-коммунальные услуги, бытовые отходы, тарифы, забор отходов, сортировка и переработка отходов.

Rymar M.V., Dembytskyi M.I.
Lviv Polytechnic National University

PROPOSALS FOR SEPARATE COLLECTION AND RECYCLING OF DOMESTIC WASTE

Summary
An attempt to analyze the process of collection and recycling of household waste was made. The recommendations for separated collection and recycling of household waste were made. A system of tariff incentives for manufacturers of household waste was proposed. The main trends in the market of household waste were characterized. Determined the main producers of waste.
Keywords: public utility services, household waste, tariffs, waste collection, sorting and recycling of household waste.

УДК 338.5:658.115.31

ОЦІНЮВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ КОМУНАЛЬНОЇ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ

Саранюк А.Ю.
Тернопільський національний економічний університет

У статті проаналізовано існуючі підходи до трактування поняття «витрати» та за результатами надано більш повне визначення даної категорії. Досліджено особливості витрат підприємств комунальної теплоенергетики та проведено оцінку даних витрат. Виявлено причини виникнення економічно необгрунтованих витрат. Надано рекомендації щодо проведення заходів, які дозволять підвищити ефективність управління витратами на підприємствах теплоенергетики житлово-комунального господарства.
Ключові слова: витрати, підприємства комунальної теплоенергетики, управління витратами, житлово-комунальні послуги,структура витрат, фінансове становище, ефективність управління.

Постановка проблеми. На даний час в житлово-комунальному господарстві України існує безліч проблем, які обумовлені неефективною системою управління і незадовільним фінансовим станом, високими витратами, високим ступенем зносу основних засобів, неефективною роботою підприємства, великими втратами води, енергії та інших ресурсів. Тому управління ефективністю житлово-комунального господарства є важливим та пріоритетним завданням держави.

Управління витратами в сучасних умовах ринкової економіки є одним з найважливіших напрямків менеджменту підприємств житлово-комунального господарства та являє собою складний процес, що охоплює всі аспекти діяльності підприємств і враховує специфічні особливості житлово-комунальних послуг як товару. Витрати відіграють провідну роль в діяльності підприємств комунальної теплоенергетики. Вони є не тільки основним фактором формування фінансових результатів діяльності підприємств, але і основою тарифоутворення на ринку житлово-комунальних послуг. Особливої уваги потребують проблеми управління витратами підприємств комунальної теплоенергетики, результати діяльності яких безпосередньо впливають на якість життя практично кожного жителя країни, і які, в той же час, найменш пристосовані до сучасних реалій ринкової економіки. Ряд проблем в управлінні витратами підприємств комунальної теплоенергетики в ринковому середовищі випливає зі специфічних особливостей виробництва теплової енергії і специфічних властивостей тепла як товару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день в Україні питаннями управління витратами підприємств комунальної теплоенергетики науковці майже не займалися. Однак, окремі розробки з даної проблематики наявні у працях Бражнікової Л. М. [1], Дубаса А. О. [2], Полуянова В. П [3], Щеглова К. Я. [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Витрати підприємств теплоенергетики житлово-комунального господарства є не тільки результуючим фактором їх діяльності, а й основою тарифоутворення житлово-комунальних послуг, у зв'язку з цим управління витратами розглядається як основоположний принцип менеджменту підприємств комунальної теплоенергетики. У той же час критичний фінансовий стан вітчизняних комунальних підприємств свідчить, що діюча система управління витратами є неефективною та потребує вдосконалення.

Метою статті є оцінка витрат підприємств комунальної теплоенергетики та розробка пропозицій щодо ефективного управління ними.

Виклад основного матеріалу. Стабільність і розвиток підприємств теплоенергетики житлово-комунального господарства передусім залежить від створення ефективної системи управління витратами.

Витрати – це важлива та складна економічна категорія, яка займає вагоме місце в управлінні підприємством теплоенергетики житлово-комунального господарства. Це пояснюється тим, що витрати мають вирішальний вплив на фінансові результати функціонування підприємств та застосовуються для визначення цінової політики [4, с. 62].

У сучасній економічній літературі існують різні підходи до трактування поняття «витрати». Скрипник М. І. під витратами розуміє певну кількість ресурсів, витрачених для виготовлення продукції [5]. Садовська І. Б. вважає, що витрати – це фактично спожиті матеріальні і нематеріальні ресурси в процесі виробництва і реалізації продукції, робіт чи послуг, а також управління ними [6]. Грищенко О. В. розглядає витрати, як вартість використання ресурсів, які повністю витрачені протягом певного періоду часу для отримання доходу [7].

Відповідно до П(С)БО-16 витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками) за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [8].

Витрати підприємств комунальної теплоенергетики мають свої характерні особливості: особлива специфіка структури, тому що частина витрат підприємств теплоенергетики відшкодовується за рахунок плати населення, а частина за рахунок держави; державне регулювання тарифів на житлово-комунальні послуги; проблематичність розподілу загальновиробничих витрат обумовлена залежністю від нерівномірного споживання послуг; недосконала методика перерахунку затрат теплової енергії у гіга-калорії; проблематичність включення до собівартості деяких інших операційних витрат [9].

© Саранюк А.Ю., 2016

Враховуючи вище зазначені особливості під витратами підприємств теплоенергетики житлово-комунального господарства слід розуміти зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які пов'язані з використанням у виробничому процесі сировини, матеріалів, палива, енергії, основних виробничих засобів, трудових та фінансових ресурсів, а також інших витрат на виробництво та збут, включаючи встановлені державою як обов'язкові відрахування податки та платежі, що призводять до зменшення власного капіталу підприємства.

Варто відзначити, що діяльність підприємств комунальної теплоенергетики впродовж останніх років є збитковою (рис. 1).

Як видно з рис. 1 збитки підприємств комунальної теплоенергетики становлять більше 60 % загального обсягу збитків підприємств житлово-комунального господарства.

Незадовільні фінансові результати функціонування підприємств теплоенергетики житлово-комунального господарства зумовлені, в першу чергу, високим рівнем економічно необґрунтованих витрат.

Важливим інструментом пошуку шляхів оптимізації витрат та ефективного управління ними на підприємствах комунальної теплоенергетики є ретельне проведення їх аналізу.

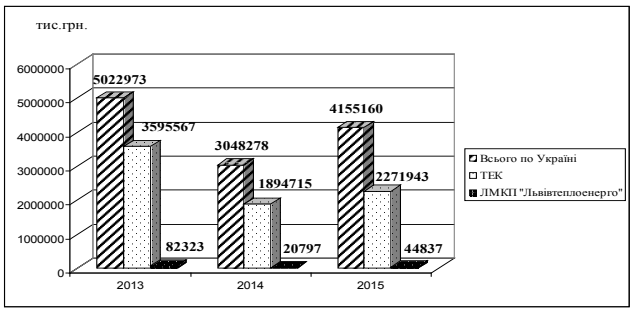

Рис. 1. Збитки підприємств житлово-комунального господарства за 2013-2015 рр.

Складено автором на основі [10]

Висока енергоємність виробництва житлово-комунальних послуг пояснюється значною енергетичною складовою в складі витрат. Житлово-комунальне господарство займає третє місце за рівнем споживання енергоносіїв. При цьому витрати енергетичних ресурсів під час виробництва і надання житлово-комунальних послуг в два-три рази вище, ніж в країнах Європейського союзу [11]. У структурі витрат розмір енергетичної складової в різних джерелах становить від 50 до 80%.

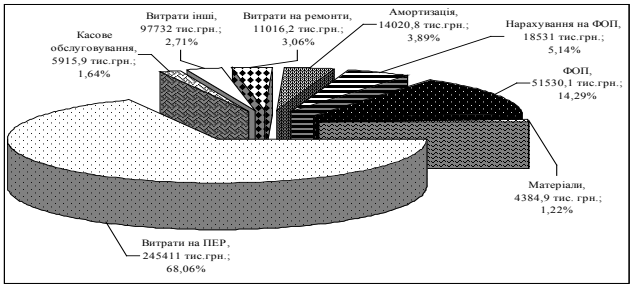

Рис. 2. Структура загальних витрат ЛМКП «Львівтеплоенерго» станом на 01.01.2016 р.

Складено автором на основі даних ЛМКП «Львівтеплоенерго»

Розглянемо детальніше структуру витрат ЛМКП «Львівтеплоенерго» (рис. 2).

Найбільшу частку в структурі загальних витрат становлять витрати на енергоносії – 68,06%. В структурі загальних енерговитрат ЛМКП «Львівтеплоенерго» найбільшу частку займає паливо (газ) – 83,91%, та електроенергія покупна – 5,62%.

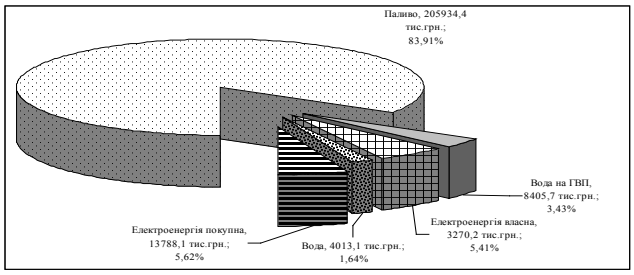

Рис. 3. Структура загальних енерговитрат ЛМКП «Львівтеплоенерго» станом на 01.01.2016 р.

Складено автором на основі даних ЛМКП «Львівтеплоенерго»

Високий рівень зносу обладнання, мереж, труб на фоні значних об'ємів споживання енергоресурсів є причиною високого рівня технологічних втрат (витоку води, втрат тепла, що на даний час, перевищує допустимі нормативні значення) та аварійності основних виробничих засобів.

Втрати теплової енергії складають 11,3 млн. Гкал в рік, а це близько 11,5% від об'єму відпущеної теплової енергії [12]. Згідно з даними Державної служби статистики України втрати тепла в 2015 році в порівнянні з 2014 роком зросли з 11,2 до 12,4 млн. Гкал, а це становить 14% від всієї кількості тепла, що було відпущено споживачам [13]. Разом з цим, як показує аналіз, при зменшенні виробництва теплової енергії доля втрат має тенденцію до зростання (рис. 4)

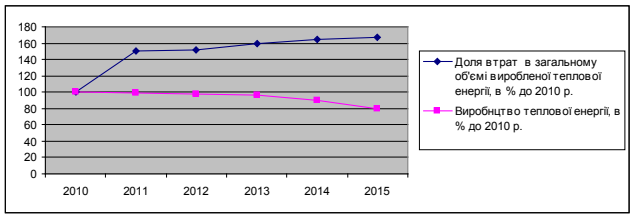

Рис. 4. Виробництво теплової енергії в Україні і частка втрат в загальному об'ємі виробництва теплової енергії, в % до 2010 р.

Складено автором на основі [10]

Втрати теплової енергії у 2015 році на ЛМКП «Львівтеплоенерго» становили 541,9 тис. Гкал, що становить 14,1% усієї виробленої або 16,6% усієї відпущеної на ЛМКП «Львівтеплоенерго» теплової енергії.

Дані негативні наслідки пояснюються високим рівнем зносу основних засобів і потребують додаткових витрат на проведення ремонтів в аварійному режимі.

Висока аварійність основних виробничих засобів, в першу чергу інженерних мереж, як наслідок високого ступеня їх зносу, низької якості труб, порушення будівельних норм та нормативів прокладки труб призводять до частих аварій, що в свою чергу призводить до збільшення втрат і як наслідок веде до зростання витрат ЛМКП «Львівтеплоенерго».

Фактичні витрати на ремонти на ЛМКП «Львівтеплоенерго» в 2015 році становили 11016,2 тис. грн., або 3,06% загальних витрат (рис. 2), що на 1556,8 тис. грн. (або на 17%) більше від запланованих витрат.

Фактичні витрати на сировину та допоміжні матеріали в 2015 році збільшились на 746,7 тис. грн. (або на 40,9%), що було зумовлено ростом цін на матеріали, порівняно із закладеними в плані, а також тим, що планом в витратах на ремонт не передбачено матеріальних витрат, необхідних для безперебійної роботи ТЕЦ-1, а також не включенням в план необхідної суми витрат на проведення аварійних ремонтних робіт.

На сьогодні, при високому ступені зносу основних виробничих засобів і значної кількості аварійно-відновлювальних робіт, запланованих засобів не достатньо для покриття витрат на проведення даних робіт. У зв'язку з цим підприємства комунальної теплоенергетики змушені проводити виключно аварійно-відновлювальні роботи, об'єднуючи ресурси ремонтного фонду та аварійно-відновного. Це призводить до дефіциту ресурсів ремонтного фонду, в результаті чого планово-попереджувальні ремонти проводяться в недостатньому обсязі або не проводяться взагалі, що, в свою чергу, є передумовою подальшого зростання аварійності.

Високий рівень втрат теплової енергії та аварійності теплових мереж є однією з основних причин економічно необгрунтованих витрат.

Тому для покращення фінансово-економічного становища підприємств теплоенергетики житлово-комунального господарства потрібно здійснювати управління витратами. Про те важливо зауважити, що метою данного управління повинно бути спрямування управлінських впливів не на мінімізацію витрат, а на ефективне використання ресурсів підприємства, їх економію та максимізацію віддачі на всіх етапах виробничого процесу. Формальна мінімізація витрат підприємств комунальної теплоенергетики може призвести до зменшення обсягів виробництва теплової енергії, а це суперечить соціальній місії даних підприємств [14]. Отже, основною метою управління витратами підприємств комунальної теплоенергетики має бути оптимізація управлінський рішень, спрямованих на поліпшення поточних показників діяльності та довгострокове підвищення прибутковості при дотриманні встановлених пріоритетів розвитку комунальних підприємств.

Хоча частка підприємств житлово-комунального господарства у ВВП країни становить 5-6%, галузь споживає 30% всієї енергії в країні. Більше 11 % теплових мереж перебувають в аварійному стані. Сумарні втрати енергії наближаються до 30% [10; 13]. Кожен п'ятий котел експлуатується більше 20 років. Як правило, це старі котли радянського зразка з ККД 50-80 %. Зараз теплова енергія в ЖКГ в основному виробляється за допомогою газу – дорогого імпортного палива. У 2015 році на потреби житлово – комунального господарства було витрачено 10 млрд. кубометрів блакитного палива. За цінами ПАО «Газпром » це більше 4 млрд дол. [10; 13]. Потрібно проводити заміну та модернізацію котлів малої потужності, які в даний час експлуатуються у комунальній теплоенергетиці і мають низький ККД (близько 70%) на сучасні котли з ККД 95%. Таким чином, на сьогодні потрібно зменшити втрати енергії до європейських показників і порушити монополію газу у виробництві теплової енергії, тобто перевести котельні на альтернативні види палива. Модернізація котелень комунального підприємства та альтернативні види палива – це найефективніший шлях до енергонезалежності, та зниження рівня витрат даних підприємств.

На ТЕЦ-2, яка постачає тепло у 142 будинки Шевченківського району, ЛМКП «Львівтеплоенерго» розпочало експеримент з упровадження альтернативних видів палива, а сааме тирси. Якщо сьогодні «Львівтеплоенерго» купує газ по 686 гривень за тисячу кубометрів, то використання альтернативного палива дозволить зменшити витрати на закупівлю енергоносіїв приблизно на половину. Тобто, щоб виробити таку кількість електроенергії, як з однієї тисячі кубометрів газу, зараз потрібно приблизно дві тонни відходів деревини. А нещодавно до альтернативних видів енергетики додали ще один – енергію, яка виробляється з соломи. Саме на солому сьогодні припадає 0,3 відсотка всіх енергоресурсів, що споживаються в Україні, хоча все-таки, досі, її надлишок в Україні оцінюється в майже 5 мільйонів тонн.

Сезонний характер надання комунальних послуг призводить до того, що діяльність більшості підприємств комунальної теплоенергетики характеризується нерівномірністю як надходження доходів так і нерівномірністю здійснення витрат. Тому основним впливом на погашення сезонних коливань може бути створення ремонтних фондів, резервів майбутніх витрат і платежів або залучення короткострокових кредитів банку. Для зниження негативного впливу фактора аварійності варто створити на підприємствах комунальної теплоенергетики фонд аварійно-відновлювальних робіт.

Для забезпечення якісного теплопостачання споживачів, зменшення втрат теплової енергії в трубопроводах необхідно тепломережі ретельно теплоізолювати і захищати їх від корозії. Найбільший ефект з точки зору потенційної економії паливно-енергетичних ресурсів, збільшення терміну служби тепломереж, як показує досвід експлуатації, при будівництві нових, реконструкції і капітального ремонту існуючих теплових мереж дає застосування теплоізоляційних матеріалів з поліпшеними характеристиками і застосування попередньо ізольованих трубопроводів.

Реалізація даних заходів на підприємствах комунальної теплоенергетики дозволить оптимізувати витрати та покращити фінансово-господарські показники діяльності підприємств.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вдосконалення системи управління витратами є основним фактором підвищення ефективності функціонування і розвитку підприємств теплоенергетики житлово-комунального господарства. Для досягнення беззбиткового функціонування і стабільного розвитку в ринковому середовищі підприємствам житлово-комунального комплексу, особливо підприємствам комунальної теплоенергетики, необхідно впроваджувати такі методи управління витратами, які засновані на використанні нових систем, що забезпечують реалізацію всіх функцій управління і дозволяють

оптимізувати управлінські рішення, спрямовані на поліпшення поточних показників діяльності і довгострокове підвищення прибутковості, адже відсутність адекватних ринковим умовам господарювання наукових методів управління витратами на даних підприємствах може призвести до ряду вкрай негативних наслідків їх функціонування і розвитку.

Список літератури:

1. Бражнікова Л. М. Учетно-аналитическое обеспечение управления затратами на предприятиях теплоснабжения [Електронний ресурс] / Л. Н. Бражникова, А. В. Аллахвердян // Економічний простір. – 2012. – № 67. – С. 213-226.
2. Дубас А. О. Вдосконалення методики розрахунку витрат на послуги водопрово-дно – каналізаційного господарства/ А. О. Дубас / Інноваційна економіка. – 2012. – № 30. – С. 124-127.
3. Полуянов В. Реформа жилищно – комунального хозяйства в свете теории экономических систем Гэлбрейта В. Полуянов, К. Щеглов // Економіст. – 2004. – № 4. – С. 48-53.
4. Чернишова Л. І. Особливості формування системи управління витратами на вітчизняних підприємствах / Л. І. Чернишова // Інноваційна економіка. – 2014. – № 3. – С. 61-68.
5. Скрипник М. І. Затрати і витрати : проблеми трактування понять [Електронний ресурс] / М. І. Скрипник. – Режим доступу: http: www.nbuM.goM.uaJ portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat26.pdf
6. Садовська Б. І. Бухгалтерський облік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/buh_oblik_sadovska.pdf
7. Грищенко О. В. Понятие терминов «издержки», «затраты», «расходы», «себестоимость» [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.aup.ru/books/m166/2_1.htm
8. Положення {стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 року № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/ main.cgi.
9. Усатенко О. В. Витрати на виробництво підприємств теплового господарства: визначення та класифікація для цілей бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2012_67_37
10. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua
11. Гура Н. О. Облік у житлово-комунальному господарстві : теорія і практика / Н. О. Гура. – К. : Знання, 2006. – 351 с.
12. Про підсумки роботи житлово-комунального господарства за І півріччя 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua
13. Статистичний бюлетень Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
14. Бражникова Л.Н. функционально-целевой подход к классификации затрат предприятий ЖКХ для целей управления [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/1909/Теорет.3%20стр.182.pdf?sequence=1

Саранюк А.Ю.
Тернопольский национальный экономический университет

ОЦЕНКА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ КОММУНАЛЬНОЙ ТЕПЛОЭНЕРГЕТИКИ

Аннотация
В статье проанализированы существующие подходы к трактовке понятия «расходы» и по результатам предоставлено более полное определение данной категории. Исследованы особенности расходов предприятий коммунальной теплоэнергетики и проведена оценка данных расходов. Выявлены причины возникновения экономически необоснованных расходов. Даны рекомендации по проведению мероприятий, которые позволят повысить эффективность управления затратами на предприятиях теплоэнергетики жилищно-коммунального хозяйства.
Ключевые слова: затраты, предприятия коммунальной теплоэнергетики, управление затратами, жилищно-коммунальные услуги, структура расходов, финансовое положение, эффективность управления.

Saraniuk A.Yu.
Ternopil National Economic University

EVALUATION AND EFFICIENCY OF THE MUNICIPAL POWER SYSTEM ENTERPRISES COST MANAGEMENT

Summary
Existing approaches to the interpretation of the concept of «costs» are analyzed and there are provided more complete definition of this category by results of such analysis. The features of municipal power system enterprises costs are researched and data costs evaluation is performed. Causes of economically unjustified costs emerge are revealed. There are given recommendations on the conduct of activities that will improve the costs management effectiveness of the municipal power system housing enterprises.
Keywords: costs, municipal heating enterprises, cost management, public utilities, cost structure, financial position, management efficiency.

УДК 336.2

ІНФОРМАЦІЙНІ МАСИВИ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ: ПИТАННЯ ЕФЕК-ТИВНОСТІ, ПРОЗОРОСТІ, ІНТЕГРОВАНОСТІ

Святаш С.В.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено питання вхідних, вихідних та внутрішніх інформаційних потоків в сфері оподаткування. Окреслено функціональні особливості інформаційних масивів податкових органів та платників податків. Зазначено основні важливі кроки в напрямку реформування адміністрування податків на сучасному етапі та ефект від таких впроваджень. Акцентовано увагу на необхідності впровадження інтегрованої інформаційної бази даних/ інформаційної системи та вихід на простоту, ефективність та прозорість співпраці платників податків та податкових органів. Зазначено основні кроки до побудови міцної та стабільної системи оподаткування.
Ключові слова: податки, адміністрування, електронна звітність, інформаційні потоки, інформаційні масиви, єдиний рахунок, єдина податкова декларація, електронні сервіси, прозорість, реформа.

Постановка проблеми. Система оподаткування, поряд із постійними змінами у сфері фінансового регулювання, також зазнала чималих змін та стала однією з найважливіших у фінансових відносинах між державою і суб'єктами господарювання. Вона різнопланова і впливає практично на всі аспекти діяльності підприємств. Діюча податкова система постійно удосконалюється, що свідчить про намагання впровадити ефективно діючі відносини між державою і платниками податків, які штовхають економіку держави вперед. Однією з базових умов ефективної діяльності підприємства є своєчасне та вірне здійснення податкового рахівництва та формування податкової звітності. Податковий облік створює та відповідно користується податковими інформаційними потоками, які поділяються залежно від приналежності до платника податку чи контролюючого органу, напрямку переміщення та виконуваних функцій інформації та ін. Тому, правильне використання та побудова систем інформаційних масивів дозволить налагодити ефективність системи оподаткування як з боку податкових органів, так і зі сторони платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні активно здійснюється чергова податкова реформа, яка системно та якісно зачіпає реформування адміністрування податків. Над даною тематикою – податкових інформаційних потоків, електронних сервісів та підвищення ефективності роботи ДФС і полегшення оподаткування для платників – працює ціла гільдія експертів та спеціалістів, зокрема ГО «Реанімаційний пакет реформ», ГО «Інститут податкових реформ», які разом з Міністерством фінансів України напрацьовують зміни відповідно до плану дій Уряду на наступні роки. Окрім сьогоднішніх напрацювань, слід відзначити наукові доробки О. І. Малишкіна, Я. В. Соколова, М. М. Коцупатрого, А. Г. Загороднього, Ю. Б. Іванова, А. І. Крисоватого, В. Мурашко, О. Є. Власової, Т. А. Бурової та ін. Проте, дана тематика настільки широка та динамічна, що потребує постійного поточного дослідження та імплементування отриманих позитивних результатів на практиці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Забезпечення ефективного прозорого адміністрування податків органами ДФС та полегшення податкового обліку і зменшення витрат на його ведення платниками податків розглядалося неодноразово, однак відсутність системного розширеного розгляду залежності зростання ефективності оподаткування та зменшення затрат часу, а відтак і фінансових ресурсів від структурної та простої інтегрованої інформаційної податкової системи не дозволяла напрацювати науковцям та експертам лінію реформування податкової системи у даному напрямку. Наразі, це питання як ніколи актуальне, а тому саме розгляд впровадження єдиного рахунку, єдиної податкової декларації, зменшення кількості первинних документів, повний перехід на електронні сервіси оподаткування та податкового контролю і відкритості податкових органів є надто важливим для стимулювання поступального руху економіки держави в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження питання вхідних, вихідних та внутрішніх інформаційних потоків в сфері оподаткування і відповідно впровадження інтегрованої інформаційної системи та вирішення питання підвищення ефективності співпраці між платниками податків та податковими органами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облікова система покликана забезпечити ефективне управління економічними подіями суб'єкта господарювання. Облік готує фінансову інформацію для процесу прийняття управлінських рішень, тому він є частиною інформаційної системи управління підприємством [1, с. 49]. Оскільки левова доля обліку припадає на податкове рахівництво (за даними Doing Business в 2016 році 350 год. витрачалося на податкове рахівництво в середньостатистичному українському підприємстві, порівняно із 232,7 год. в 2015 році [2]), то дуже важливими як для суб'єктів економічних відносин так і для контролюючих (податкових) органів є вхідні та вихідні податкові інформаційні потоки. На рис. 1 зображена спрощена схема кругообігу інформації у сфері оподаткування.

При тому, слід розуміти, що всі інформаційні потоки неможливо чітко поділити на вхідні, вихідні чи внутрішні потоки, адже інформація несе декілька характеристик та виконує зазвичай кілька функцій. Очевидно, що податковий

© Святаш С.В., 2016

орган переважно працює з інформацією, яка надходить від суб'єктів господарювання, тобто від платників податків, для податкових органів такі інформаційні потоки є вхідними, а для підприємств навпаки вихідними. Отже варто інформаційні потоки розглядати в єдності та відокремлено за корисністю та використанням суб'єктами оподаткування.

Власне, інформація податкового органу включає весь набір показників, документів, класифікаторів, кодів, методів їх використання в системі податкових органів, а також інформаційні масиви даних на машинних носіях, які використовуються під час поточної роботи. Інформація формується для задоволення різноманітних професійних потреб користувачів системи оподаткування. Вона має бути чітко організована для сприйняття, обробки та передачі, а тому формується у вигляді масивів, баз даних, банків даних (наприклад, АІС). Масиви, як і дані що в них знаходяться, по ступеню стійкості можна розділити на змінні (зміни в якій протягом року становлять або перевищують 20%) та постійні (або умовно-постійні). Умовно-постійна інформація в податкових органах зазвичай представлена внутрішньою інформацією (класифікатори, законодавство тощо), а змінна – інформація про перевірки, оперативний контроль та результати іншої поточної роботи.

У зв'язку з розвитком ДПС, одночасно зі збільшенням кількості платників податків та обов'язкових платежів до бюджету, надзвичайно збільшився потік інформації, що надходить на адресу податківців, зросла кількість документів, що потребують негайного реагування, обсяг інформації давно перейшов межу, коли прості засоби обробки інформації дозволяють оперативно та доброякісно її обробити. Це можна здійснити лише за умови функціонування інформаційних систем (ІС).

Власне, інформаційна система ДПС ґрунтується на трьох основних елементах: центральній базі даних (ЦБД) податкових органів, корпоративній інформаційній телекомунікаційній мережі (надає можливість податковим органам використовувати інформацію ЦБД та інформаційних архівів інших міністерств та відомств), сучасних інформаційних технологіях (для опрацювання максимальної кількості інформації).

На сьогодні у ДФС функціонує ряд автоматизованих інформаційних систем АІС, які використовуються залежно від напрямку поточної роботи та рівня контролюючого органу (обласний, районний та ін.) та системні локально-мережеві АРМи районного рівня: «Підприємці», «Земля», «Облік платників», «Аудит», «Пільги», «Свідоцтво», «Касові апарати», «Банк», «Звіт» тощо [3].

Відповідно до призначення чи приналежності інформації до відповідної сфери, структурування даних в інформаційні масиви баз даних повинно забезпечувати дотримання таких вимог:

– об'єднання в єдину базу даних, що характеризуються близьким предметним змістом і забезпечують реалізацію інформаційної технології одного чи декількох взаємопов'язаних процесів діяльності податкових органів;

– повноту та достатність забезпечення інформацією посадових осіб податкових органів в межах номенклатури даних, що містяться у вхідних документах;

– організацію даних в інформаційні структури і управління ними шляхом використання систем керування базами даних та забезпечення інформаційної сумісності між різними базами даних;

– організація даних в базах даних з врахуванням існуючих інформаційних потоків між об'єктами автоматизованої інформаційної системи та всередині податкових органів;

Рис. 1. Схема інформаційних податкових потоків

Джерело: сформовано автором

– забезпечення інформаційної сумісності з даними, що поступають із зовнішніх рівнів, з якими взаємодіє дана система;

– виконання принципу системності і однократності вводу.

Поряд з вимогами до самої інформації, повинен забезпечуватися інформаційний взаємозв'язок, як між задачами, що вирішуються кожною функціональною підсистемою, так і зовнішніми органами. Зовнішніми вважаються не тільки підприємства, організації і фізичні особи, але й органи податкової поліції, фінансові органи, банки, митні органи та інші [3].

Інформаційне забезпечення має великий вплив на усі процеси, а тому на сучасному відтинку розвитку національної економіки воно може підвищити ефективність функціонування, зокрема, податкової системи. Адже саме податки складають вирішальну частину доходів держави і місцевого самоврядування, тих фінансових потоків, від яких залежить життєдіяльність органів державної влади та управління, національна оборона і безпека, перспектива розвитку громадянського суспільства [4, с. 3].

Зворотна сторона роботи з податковою інформацією – податковий облік платника податків. У зарубіжних країнах розрізняють дві моделі співіснування бухгалтерського і податкового обліку [5]. Перша модель – континентальна – являє собою положення, за яким бухгалтерській і податковий облік фактично співпадають і перший виконує усі фіскально-облікові завдання (Германія, Швеція, Іспанія, Італія та ін.). Друга модель – англосаксонська – передбачає співіснування і ведення паралельно як бухгалтерського, так і податкового обліку (США, Англія, Австрія, Канада та ін.).

За ступенем участі бухгалтерського обліку в системі податкового обліку можна виділити три види податкового обліку [6, с. 17-18]:

– бухгалтерський податковий облік – показники податкового обліку формуються виключно на даних бухгалтерського обліку;

– змішаний податковий облік – показники податкового обліку формуються на основі даних бухгалтерського обліку, але з використанням певних методів для цілей оподаткування;

– абсолютний податковий облік – показники податкового обліку формуються без участі бухгалтерського обліку (мито, державне мито) [5; 6, с. 18].

Так, платник податків самостійно обирає облікову політику на підприємстві та працює відповідно до неї. Власне, податковий облік має 3-рівневу структуру:

1-й – рівень первинних облікових документів – у випадку, коли форми первинних документів податкового обліку не передбачені, замість них на практиці використовуються первинні облікові документи бухгалтерського обліку;

2-й – рівень податкових регістрів – ведені форми систематизації даних податкового обліку за звітний (податковий) період, згруповані відповідно до вимог податкового законодавства (розробляються платниками податків самостійно, за винятком встановлених законодавчо);

3-й – рівень податкової звітності з конкретного податку [7].

В сучасних умовах господарювання показники бухгалтерського обліку максимально повинні використовуватися для складання податкової звітності, задовольняти інформаційні потреби податкових органів по нарахуванню і своєчасності сплати податків та зборів кожної юридичної і фізичної особи. Облікова політика для підвищення її ефективності має включати робочий план рахунків, графік документообігу документів [8, с. 29].

Кожен вид податку чи збору має власну особливу інформаційну модель обліку податкової бази та нарахування сум податкових платежів, що досить ускладнює роботу податкових служб платника та потребує великих часових затрат. Формування податкового рахівництва дає можливість у межах податкового законодавства, зокрема податкового кодексу, визначити зрозумілу для користувачів схему облікового процесу з атрибутами науки: предмет, мету обліку, записи в регістрах, формування звітності тощо [9, с. 12].

Так, поряд із вказаними в аналітичній розробці ГО «Реанімаційний пакет реформ» [10] за підтримки Посольства Чеської республіки в Україні пропозиціями щодо реформи ДФС України, такими як забезпечення відкритості ДФС через оприлюднення узагальнюючих (статистичних) показників з основних напрямків її діяльності, підключення податкових органів до всіх публічних реєстрів тощо, стоїть одна з вихідних (основних) практичних рекомендацій, що полегшить роботу платникам податків – сприяння запровадженню єдиного рахунку для сплати податку [12, с. 30].

Наразі, в Україні здійснюється чергова податкова реформа. Однак, цього разу значна увага приділяється сфері адміністрування податків. Так, план пріоритетних дій Уряду на 2016 рік у розрізі податкової реформи акцентує значну увагу на переході до електронної взаємодії платників податків та ДФС, зменшенні часу на заповнення декларації з податку на додану вартість, підвищенні ефективності аналітичної роботи ДФС (інтегрувати інформаційні системи податкової та митної служб). Власне, в документі зазначається, що ефективна аналітична робота дозволить зменшити тягар податкових перевірок, одночасно підвищивши здатність ДФС протидіяти ухиленню від податків. Внаслідок реформи, – зазначається, – платники податків отримають зменшення часових витрат на взаємодію з податківцями, також суттєво знизяться можливості для хабарництва з боку податківців [13].

В підтримку необхідності електронних сервісів для платників податків та зборів, єдиної інтегрованої інформаційної бази податкового органу та єдиного рахунку для сплати податків є також програма податкової реформи ГО «РПР» в частині адміністрування, яка вказує на необхідність:

– впровадження єдиного рахунку для сплати податків (крім ПДВ);

– впровадження електронних сервісів для платників податків (електронний кабінет, електронний реєстр чеків, реєстр акцизних марок);

– зменшення кількості первинних документів, можливостей їх використання в електронному вигляді та часу на ведення обліку;

– забезпечення відкритості ДФС шляхом оприлюднення зведеної інформації щодо діяльності служби та платників податків [10].

Згідно коментарів ГО «Інститут податкових реформ», електронний кабінет платника податків повинен максимально мінімізувати витрати часу платників податків на виконання податкових зобов'язань та контроль за дотриманням законодавства. «Зважаючи на це, – вказують експерти ГО «Інститут Податкових Реформ», – даний сервіс має охоплювати технічні рішення стосовно:

– подачі податкової звітності;
– сплати податкових зобов'язань у електронному вигляді;
– пошуку інформації стосовно контрагентів;
– отримання податкових консультацій та оцінювання рівня задоволення послугами, що надані органами ДФС; видачі необхідних платникам довідок та документації [11].

Наразі обговорюється питання прийняття ключових показників ефективності (KPIs) для ДФС, які включають в себе кількісні та якісні показники, покликані проконтролювати ефективність роботи податкових органів щодо належного виконання сервісних функцій, організаційної структури, добровільної сплати, ризик-орієнтованого підходу, аудиту та апеляції, роботи з боргом, ПДВ та митниці [14]. Такими ключами також очікується отримувати інформацію і про ефективність роботи електронних сервісів податкової сфери.

Отже, подання звітності в електронному вигляді – пріоритетний напрям у розвитку партнерських стосунків між центральними органами виконавчої влади та суб'єктами господарювання. До переваг такої подачі податкової звітності належать:

– економія робочого часу суб'єктів господарювання, а також їх коштів на придбання бланків звітних документів;
– відсутність дублювання на паперових носіях та зберігання паперових копій звітності;
– уникнення витрати часу у чергах до інспектора або вікна приймання звітності при подачі звітності;
– гарантія автоматичної перевірки підготовлених документів на наявність арифметичних помилок та описок;
– можливість оперативного оновлення форматів подання документів в електронному вигляді телекомунікаційними каналами зв'язку;
– підтвердження доставки звітності;
– конфіденційність інформації;
– оперативність обробки отриманої інформації в органах ДФС [15].

Власне, ефективність побудови системи інформаційних потоків, організації співпраці платників податків та зборів з податковими органами залежить від розвитку системи комунікації, слідування технічному прогресу та максимальній відкритості ДФС поряд із простотою процесів оподаткування.

Висновки і пропозиції. Зважаючи на матеріал, поданий вище, для практичного продовження трансформації податкової сфери, яка покращить ефективність роботи податкових органів та платників податків з одночасним скороченням витрат на її провадження є наступні кроки, визнані більшістю експертів.

По-перше, перехід на електронний документообіг та ведення обліку в електронному вигляді (всіх видів обліку, що дозволить відійти від застарілого паперового формату) та підвищити швидкість обміну інформацією між відповідними контрагентами чи державними органами.

По-друге, виходячи з наведеного вище кроку, виникає необхідність інтегрованих інформаційних баз, з одного боку, державних органів (які б мали необмежений (згідно з законодавством) доступ до інформаційних масивів один одного), та з іншого боку – технічне рішення для платників податків у формуванні простих інформаційних масивів електронної документації з автоматичним віднесенням документу до відповідного виду звітності та формування таким чином блоку первинних документів, а на основі них і формування кінцевої звітності.

По-третє, оскільки платники податків в кінцевому вигляді матимуть від-повідне програмне забезпечення для сфери обліку, в т. ч. податкової сфери, то очевидним буде те, що дані «робочі місця» будуть частиною великої єдиної інтегрованої інформаційної податкової системи, яка буде давати доступ податковим органам до звітності платників податків без спеціального пересилання звітності на електронну пошту, а платники податків, в свою чергу, отримають миттєве оновлення законодавства, форм звітності чи інших вимог та порад. Обов'язковим має бути фіксування перегляду звітності платника податковим органом чи ознайомлення з результатом перевірок та оновленнями платником податків з метою усунення спірних питань.

По-четверте, одним із блоків такого програмного забезпечення платника та відповідною частиною сайту ДФС має бути розділ інфографіки, в якому всі зацікавлені матимуть змогу отримати наочну інформацію з різного роду питань податкового органу, а саме стосовно ефективності його роботи чи виконання бюджету, плану перевірок тощо. Така інфографіка має бути представлена у вигляді діаграм, схем, графіків різного роду за обраний користувачем період, в обраному користувачем вигляді за декількома вибраними показниками з можливістю завантаження зображення (з обов'язковою вказівкою авторського права на розробку графіка). Окрім того, має бути передбачена можливість доступу до повної зведеної інформації, на основі якої будується тематична інфографіка.

І нарешті, обов'язковим кроком є впровадження єдиного рахунку для сплати податків. Власне, цьому впровадженню має передувати впровадження єдиної податкової декларації, а відтак і єдиного податкового рахунку, який не буде змінюватися з року в рік.

Отже, саме пройшовши вище вказані кроки реформування адміністрування податків та сфери оподаткування в цілому, країна вбере найкращі практики зарубіжних держав стосовно вирішення податкових питань та матиме стійку, прозору та просту систему оподаткування.

Список літератури:

1. Денчук П. Облік, як система підготовки інформації для управління // П. Денчук, В. Рожелюк. – Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі / Матеріали науково-практичної конференції, 25-26 листопада 2010 р. / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2010. – С. 49–52.
2. Офіційний сайт Doing Business: http://www.doingbusiness.org
3. Касьяненко М. М. Організація роботи та управління органами дер-жавної податкової служби України [Електронний ресурс] / М. М. Касьяненко, М. В. Гринюк, П. В. Цимбал // Ірпінь: Академія ДПС України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://www.vuzllib.su/Upr_DPS/_index.htm.
4. Алєксєєв І. Планування інформаційного забезпечення податкових потоків підприємств / І. Алєксєєв, О. Червінська. // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – №19. – С. 3–6.
5. Іванов Ю. Б. Податкове рахівництво: Конспект лекцій. / Ю. Б. Іванов, О. Є. Найденко. – Х.: Вид ХНЕУ, 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bestreferat.ru/referat-174884.html.
6. Власова О. Є. Конспект лекцій з курсу «Податковий облік» (для студентів 4, 5 курсу денної і заочної форм навчання напрямку підготовки 6.030509 «Облік і аудит» 0501 – «Економіка і підприємництво», спеціальності «Облік і аудит») / О. Є. Власова; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. – ХНАМГ – 2010. – 218 с.
7. Податковий менеджмент [Електронний ресурс] / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисовати, А. Я. Кізима, В. В. Карпова // Знання. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.info-library.com.ua/books-book-179.html.
8. Бурова Т. А. Удосконалення організації обліку податкових платежів на підприємстві / Т. А. Бурова, О. М. Волковицька. // Науковий вісник МДУ імені В . О . Сухомлинського. – 2014. – №5. – С. 28–33.
9. Мурашко В. Податкове рахівництво як вид обліку для оподаткування // В.Мурашко, Ю.Якимов. – Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі / Матеріали науково-практичної конференції, 25-26 листопада 2010 р. / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2010. – С. 11-13.
10. Офіційний сайт ГО «Реанімаційний пакет реформ»: http://rpr.org.ua.
11. Офіційний сайт ГО «Інститут податкових реформ»: http://ngoipr.org.ua.
12. Дроговоз Ю. Інституційні проблеми української податкової системи та шляхи їх вирішення / Ю. Дроговоз, В. Дубровський // РПР. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://rpr.org.ua/uploads/files/source/Policy_Tax_Reform_RPR.pdf
13. План пріоритетних дій Уряду на 2016 рік. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249104044
14. Офіційний сайт Міністерства фінансів України: http://www.minfin.gov.ua/
15. Плисенко А. Подання звітності в електронному вигляді [Електронний ресурс] / А. Плисенко // Вісник. Право знати все про податки і збори. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.visnuk.com.ua.

Святаш С.В.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ИНФОРМАЦИОННЫЕ МАССИВЫ В СИСТЕМЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НАЛОГОВ: ВОПРОС ЭФФЕКТИВНОСТИ, ПРОЗРАЧНОСТИ, ИНТЕГРИРОВАННОСТИ

Аннотация
Исследованы вопросы входящих, исходящих и внутренних информационных потоков в сфере налогообложения. Определены функциональные особенности информационных массивов налоговых органов и налогоплательщиков. Указаны основные важные шаги в направлении реформирования администрирования налогов на современном этапе и эффект от таких внедрений. Акцентировано внимание на необходимости внедрения интегрированной информационной базы даннях / информационной системы и выход на простоту, эффективность и прозрачность сотрудничества налогоплательщиков и налоговых органов. Указаны основные шаги к построению прочной и стабильной системы налогообложения.
Ключевые слова: налоги, администрирование, электронная отчетность, информационные потоки, информационные массивы, единый счет, единая налоговая декларация, электронные сервисы, прозрачность, реформа.

Sviatash S.V.
Kyiv National Economic University of Vadym Hetman

INFORMATION ARRAYS IN THE TAX ADMINISTRATION SYSTEM: THE ISSUES OF EFFICIENCY, TRANSPARENCY, INTEGRITY

Summary
The article focuses on inbound, outbound and internal flow of information in the field of taxation. Functional features of the information arrays of the tax authorities and taxpayers are determined. The main important steps in reforming of the tax administration at the modern stage and the effect of such implementations are defined. Attention is focused on the necessity of introducing of an integrated information database / information system in order to achieve simplicity, efficiency and transparency of the cooperation of taxpayers and tax authorities. The article shows the main steps to build a solid and stable tax system.
Keywords: taxes, administrative tools, electronic reporting, information flows, information collections, single bill, single tax declaration, e-services, transparency, reform.

УДК 330.117

ОПТИМИЗАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ КАПИТАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ЗА СЧЕТ ВНУТРЕННИХ РЕСУРСОВ

Стрельников Р.Н.
Донецкий национальный технический университет

Исследованы теоретические вопросы формирования источников финансирования капитальных инвестиций промышленного предприятия. Определена значимость внутренних ресурсов при реализации инвестиционных проектов. Доказана значимость амортизационных отчислений при формировании внутренних источников финансирования капитальных инвестиций. Рассмотрены инновационные формы начисления амортизации на промышленном предприятии. Предложена новая методика начисления амортизации с целью оптимизации денежных потоков, направляемых на капитальные инвестиции.
Ключевые слова: капитальные инвестиции, источники финансирования, денежные потоки, амортизация, эффективность, оптимизация.

Постановка проблемы. Обновление средств производства является неотъемлемой частью деятельности любого промышленного предприятия, поскольку устаревшие основные фонды являются менее производительными и требуют больших затрат на поддержание их в надлежащем техническом состоянии, что приводит к повышению себестоимости производимой продукции (работ, услуг), и, тем самым, к снижению конкурентоспособности данного предприятия.

Обновление (покупка, создание) основных фондов всегда связано со значительными финансовыми расходами, которые имеют характер капитальных инвестиций. Соответственно, поиск наиболее оптимального источника финансирования капитальных инвестиций в конкретный заданный отрезок времени, является важным участком аналитической и расчетной работы экономических служб промышленного предприятия.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы классификации источников капитальных инвестиций и их роль в инвестиционных потоках производственных предприятий отражены в большом количестве отечественных и зарубежных научных трудов, таких исследователей как А.И. Амоша, Г.В. Козаченко, Е.В. Талавира, В.Я. Шевчук, Б.В. Буркинский, М.П. Денисенко, Г.В. Козаченко, Т.П. Блажкевич Л. Гитман, Г. Александер, У. Шарп, Г. Бирман, Ф. Фишер, Дж. Бейли, С. Бригхем и др.

Нерешенной ранее частью общей проблемы является то, что при большом объеме работ, посвященных данной тематике, все еще имеется недостаточная проработка вопросов определения приоритета при выборе источников финансирования в условиях экономического кризиса. Соответственно, анализ основных источников капитальных инвестиций, которые присущи украинским промышленным предприятиям и определение оптимальных направлений обеспечения финансирования инвестиционных проектов, является актуальным объектом научных исследований.

Целью данной статьи является определение основных источников капитальных инвестиций, которые присущи украинским промышленным предприятиям и оптимизация обеспечения финансирования инвестиционных проектов, с точки зрения экономической безопасности предприятия.

Изложение основного материала. Возможность промышленного предприятия систематически реализовывать инвестиционные проекты по модернизации и обновлению производства, является, по сути, катализатором его экономического состояния. Так, украинский ученый Е.В. Талавира отмечает, что «объем привлеченных инвестиций является одной из основных характеристик экономической деятельности как отдельных хозяйствующих субъектов, так и государства в целом, с учетом того, что инвестиционный климат определяется, прежде всего, политической и экономической ситуацией в стране» [1]. В свою очередь Т.П. Блажкевич подчеркивает, что «эффективность инвестирования тесно связана с процессом капитализации средств производства, поэтому в расчетах необходимо принимать во внимание изменения стоимости вложенных капиталов и дисконтирование денежных эквивалентов» [2]. То есть необходимо реально представлять и рассчитывать, сколько необходимо вложить в основные фонды денежных средств сегодня, чтобы обеспечить окупаемость производственных мощностей в течение заданного периода времени.

Одновременно с этим, экономисты отмечают, что в украинской экономике существуют проблемы с привлечением финансовых ресурсов для реализации инвестиционных проектов. Выбор источников финансирования и приоритеты при их определении являются достаточно дискуссионными и не имеют однозначного толкования в среде отечественных ученых. Например, М.Ф. Гончар считает, что наилучшими источниками финансирования определенного инвестиционного проекта являются средства от эмиссии обычных (простых) акций и банковские кредиты [3]. Н.П. Резник в качестве основных источников инвестирования выделяет собственные ресурсы предприятия, в частности прибыль, часть оборотных активов и доходы от реализации части основных фондов [4]. К.С. Салига также считает, что собственные источники финансовых ресурсов предприятия являются самыми надежными, так как в условиях самофинансирования снижается риск банкротства и на первый план выходят преимущества перед конкурентами, кото-

© Стрельников Р.Н., 2016

рые таких возможностей не имеют [5]. Значение собственных средств предприятий в источниках финансирования капитальных инвестиций подтверждаются и данными статистических наблюдений (табл. 1, рис. 1).

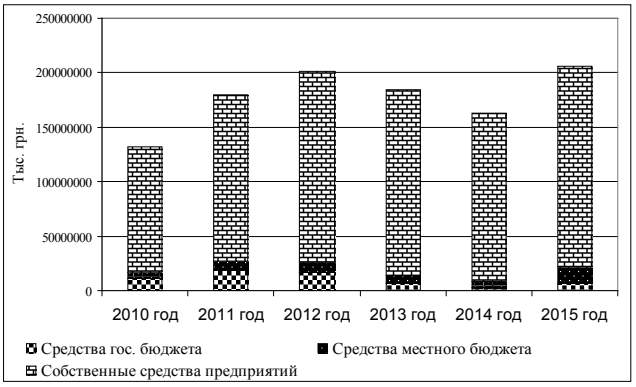

Рис. 1. Капитальные инвестиции по источникам финансирования

Источник: разработано автором по данным [6]

Существенную роль в формировании положительных денежных потоков играет амортизация, которая формируется за счет ежемесячных амортизационных отчислений предприятия. Амортизационный фонд предназначен для осуществления простого воспроизведения основных средств и нематериальных активов, и он не должен по своей экономической природе использоваться в качестве оборотных средств. Согласно данным статистики доля амортизационных отчислений в структуре собственных источников финансирования капитальных инвестиций составляла 20,9% в 2010 году, 17,2% в 2011 году, 14,7% в 2012 году, 16,2% в 2013 году, 16,7% в 2014 году и 18,4% в 2015 году (см. рисунок 2) [6].

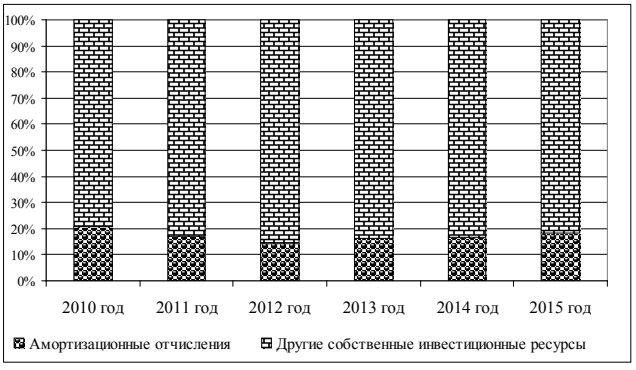

Рис. 2. Доля амортизационных отчислений в структуре собственных источников финансирования капитальных инвестиций

Источник: разработано автором по данным [6]

Из приведенных статистических данных, можно вывести закономерность, что наибольшие размеры направляемых на капитальные инвестиции амортизационных отчислений, приходились на наименее благополучные для Украины экономические периоды. Соответственно, следует вывод, что амортизация является стабильным резервом внутренних источников для реализации инвестиционных проектов на промышленных предприятиях.

С практической точки зрения для промышленных предприятий необходимо формирование финансовых ресурсов именно в те периоды, когда возникает необходимость в покупке нового оборудования (взамен физически или морально изношенного старого), необходимость роста расходов на ремонт и модернизацию и т.п.. Соответственно, именно в эти временные рамки и необходимо увеличивать себестоимость продукции за счет дополнительных амортизационных отчислений [7]. Таким образом, размер начисленной амортизации должен обеспечивать больший приток ресурсов с каждым последующим годом эксплуатации основных фондов, для чего необходимо применять новые прогрессивные методы амортизации.

Следует также отметить, что большинство исследователей, занимающихся вопросами определения эффективности реализации инвестиционных проектов, при расчетах используют два основных метода:

– краткосрочный – когда рассчитываются суммы денежного потока в разрезе каждого года (рассматриваемый период окупаемости до 5-7 лет);

– долгосрочный – когда деятельность предприятия разбивается на два периода: первый (5 лет) осуществляют по краткосрочному методу, а второй – рассматривают как постоянный бесконечный денежный поток.

Если же рассмтаривать фактические потребности реальных промышленных предприятий, то необходимо подчеркнуть, что желаемый период окупаемости инвестиционных проектов обычно не превышает семи лет. Это касается, в том числе, и капитальных инвестиций, осуществляемых по системе финансового лизинга [8]. Кроме того, практикующие экономисты стараются не апелировать с некорректными категориями, к которым относится и понятие «бесконечность». Так, например, профессор И.Б. Скворцов подчеркивает, что при втором методе «...постоянное или ускоренное развитие деятельности предприятия на протяжении бесконечности имеет весьма оптимистичный прогноз, который необоснованно увеличивает эффективность проекта, который в конечном результате не подтверждается факти-

Таблица 1

Капитальные инвестиции по источникам финансирования, тыс. грн.

Источники	2010 год	2011 год	2012 год	2013 год	2014 год	2015 год
Средства гос. бюджета	10952218	18394657	17141215	6497846	2738652	6919520
Средства местн. бюджета	6367712	8801277	9149239	7219174	5918198	14259982
Собственные средства предприятий	114963608	152279106	175423906	170675613	154629521	184351294
из них амортизационных отчислений	24076279	26175653	25799878	27654237	25851755	33987780

Источник: разработано автором по данным [6]

ческой деятельностью, а потому потенциальные инвесторы относятся к таким обоснованиям с большой осторожностью» [9].

На наш взгляд, в данном контексте, заслуживает внимания метод определения эффективности инвестиционного проекта, который предлагает в своей работе [9] профессор И.Б. Скворцов, базирующийся на следующих положениях: за основу берется модель жизненного цикла товара; определяется зависимость изменения суммы денежного потока (прибыли) от объема изготовленной продукции; определяется формула для расчетов суммарных значений возрастающего (убывающего) денежного потока; проверяется чистая настоящая стоимость этих потоков. В данном случае, по аналогии с жизненным циклом товаров, жизненный цикл денежных потоков делится на три этапа:

1 этап – рост (когда объемы изготовленной продукции возрастают от начального значения к плановой производительности);

II – этап постоянный выпуск (когда производительность изготовления продукции практически не меняется);

III этап – спад (когда объемы изготовленной продукции и, особенно, прибыль от операционной деятельности, уменьшаются, что вызвано износом основных средств, а соответственно расходами на их ремонт и обслуживание).

Таким образом, необходимость поиска инвестиционных ресурсов возникает именно на третьем этапе жизненного цикла товаров, что обуславливает и поиск возможностей увеличения дополнительных положительных денежных потоков.

Для решения данной проблемы автором предлагается метод расчета амортизационных отчислений, который условно можно назвать «нарастающий». Суть его сводится к тому, что в формуле по кумулятивному методу в числителе показывается не количество лет, оставшихся до конца срока полезного использования объекта основных средств, а год эксплуатации объекта необоротных активов. Так, годовая сумма амортизации определяется как произведение амортизируемой стоимости и обратно-кумулятивного коэффициента. Обратно-кумулятивный коэффициент рассчитывается делением года эксплуатации объекта основных средств, на сумму числа лет его полезного использования.

$$Агод = АмС \times (Гэ / Сл), \quad (1)$$

где Агод – годовая сумма амортизации;

АмС – амортизируемая стоимость;

Гэ – год эксплуатации объекта ОС;

Сл – сумма числа лет полезного использования объекта ОС.

Например, для объекта основных средств со сроком службы 5 лет кумулятивное число составит 15. Соответственно, при первоначальной стоимости 1 млн. грн. амортизация по данному объекту составит: в первый год – 66,7 тыс. грн.; во второй год – 133,3 тыс. грн.; в третий год – 200 тыс. грн.; в четвертый год – 266,7 тыс. грн.; в пятый год – 333,4 тыс. грн.

Как видно из приведенных расчетов наибольшая сумма амортизации, а соответственно, и наибольший положительный денежный поток, будет обеспечен именно в последний период эксплуатации объекта основных средств (на третьем этапе жизненного цикла), когда возникает прямая необходимость осуществления капитальных инвестиций.

Выводы. Оптимизация источников финансирования капитальных вложений является неотъемлемой частью деятельности экономических служб промышленного предприятия, направленной на повышение эффективности использования финансовых ресурсов. Определено, что основным источником финансирования инвестиционных проектов на украинских предприятиях являются их собственные средства, в структуре которых важную роль играют положительные денежные потоки, получаемые от амортизационных начислений. Соответственно, необходимо использовать инновационные методы амортизации, которые позволят аккумулировать денежные средства именно в те периоды, когда возникает необходимость в капитальных инвестициях.

Список литературы:

1. Талавіра Є.В. Інвестиційне забезпечення реалізації інноваційних проектів в умовах обмеженості фінансових ресурсів / Є.В. Талавіра // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2013. – № 4. – С. 387-393.
2. Блажкевич Т.П. Вплив чинника часу на інвестиційні проекти у водному господарстві аграрного сектору / Т.П. Блажкевич. – Львів: Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК, 2014 – № 21(1). – С. 245–252.
3. Гончар М.Ф. Вдосконалення механізму прийняття управлінських рішень щодо раціоналізації структури джерел фінансування інвестиційних проектів розвитку підприємства / М.Ф. Гончар, О.Ю. Ємельянов // Інвестиції: практика та досвід. Науково-практичний журнал.-Київ: ТОВ«ДКС центр», 2009. – № 24. – С. 3-6.
4. Резнік, Н.П. Фінансування інвестиційних проектів / Н.П. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 8. – С. 48-51.
5. Салига К.С. Визначення періоду повернення інвестицій в інноваційні проекти / К.С. Салига // Економічний вісник НГУ. – 2011. – № 2 – С. 25-33.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
7. Стрельников Р.Н. Формирование реальных инвестиционных ресурсов на предприятиях промышленной группы / Р.Н. Стрельников // Mechanism of Sustainable Development of Economic Systems Formation – Collective monograph – Vol. 2. Verlag SWG imex GmbH, Nьrnberg, Deutschland, 2014. – С. 346-353.
8. Перстok Т.Ю. Лізинговий механізм формування інвестиційних ресурсів інтегрованих структур Дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04. / Т.Ю. Перстok. – Д., 2014. – 182 с.
9. Скворцов І.Б. Обґрунтування ефективності інвестиційного проекту з використанням життєвого циклу товару / І.Б. Скворцов, Х.Я. Яремик // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 17. – С. 6-9.

Стрельников Р.Н.
Донецький національний технічний університет

ОПТИМІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗА РАХУНОК ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ

Анотація
Досліджено теоретичні питання формування джерел фінансування капітальних інвестицій промислового підприємства. Визначено значимість внутрішніх ресурсів при реалізації інвестиційних проектів. Доведено значимість амортизаційних відрахувань при формуванні внутрішніх джерел фінансування капітальних інвестицій. Розглянуто інноваційні форми нарахування амортизації на промисловому підприємстві. Запропоновано нову методику нарахування амортизації з метою оптимізації грошових потоків, що направляються на капітальні інвестиції.
Ключові слова: капітальні інвестиції, джерела фінансування, грошові потоки, амортизація, ефективність, оптимізація.

Strielnikov R.M.
Donetsk National Technical University

OPTIMIZATION OF SOURCES OF FINANCING OF CAPITAL INVESTMENTS OF INDUSTRIAL ENTERPRISE AT THE EXPENSE OF INTERNAL RESOURCES

Summary
Theoretical questions of forming of sources of financing of capital investments of industrial enterprise are researched. The importance of internal resources in case of implementation of investment projects is determined. The importance of the depreciation charges when forming internal sources of financing of capital investments is proved. Innovative forms of a depreciation on industrial enterprise are considered. The new technique of a depreciation for the purpose of optimization of the cash flows directed to capital investments is offered.
Keywords: capital investments, financing sources, cash flows, depreciation, efficiency, optimization.

УДК 658.012

АВТЕНТИЧНІСТЬ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЙОГО ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

Товма О.А.
Національна академія Національної гвардії України

Досліджено ділову репутацію торговельного підприємства з метою визначення шляхів підвищення її рівня та розвитку. Запропонований портфель заходів з підвищення рівня ділової репутації. Розроблений науково-методичний підхід до оцінки ефективності заходів з посилення автентичності торговельного підприємства для розвитку його ділової репутації. На відміну від існуючих, він ґрунтується на визначення економічних ефектів у поєднанні з використанням атрибутивних і когнітивних. Це дає можливість виявити сильні та слабкі сторони за окремими компонентами репутації, визначити вплив інформаційних повідомлень та покращити фінансові результати діяльності підприємства.
Ключові слова: ділова репутація підприємства, автентичність, ефективність, розвиток, бренд.

Постановка проблеми. Як показують результати досліджень з визначення рівня ділової репутації торговельного підприємства, його значення коливається в залежності від методу, за яким здійснювався розрахунок. Недоліки методичного інструментарію суттєво впливають на кінцевий результат, тому в однаковий період часу результати розрахунку за різними методами відрізняються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час в економічній літературі немає загальноприйнятих рекомендацій щодо оцінки та розвитку ділової репутації підприємства. Розмаїття існуючих методів і підходів вражає, але їх систематизація та конкретизація сфери використання отримують поступове висвітлення в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів. Насамперед, це питання певною мірою розкрито в працях Т. Ахтямова, І. Бабич, Н. Бонг, Є. Буніна, І. Варьяша, О. Гребешкової, Г. Даулінга, А. Іванова, В. Лашхия, В. Шкардуна та А. Школіна, Ж. Зобкової, А. Пахомова, О. Пахомової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Методи управління діло-

© Товма О.А., 2016

вою репутацією знаходяться на стадії розробки і на даний момент не існує чіткого алгоритму дій щодо підвищення рівня репутації підприємства [1]. Ситуація ще ускладнюється тим, що кожне підприємство, навіть в рамках однієї галузі, є унікальним, що не дозволяє розробити один напрям дій в рамках управління діловою репутацією. До того ж, специфіка торговельної галузі дещо скорочує перелік важелів управління через перепродаж товарів інших підприємств, що не дає змоги втручання в процес виробництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування системи оцінки ефективності заходів з посилення автентичності торговельного підприємства для розвитку його ділової репутації.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що ділова репутація підприємства має багатогранний характер та уособлює результати діяльності підприємства та враховуючи результати попередніх досліджень, нами пропонується перелік заходів з підвищення рівня ділової репутації торговельного підприємства формувати у послідовності, представленій на рис. 1.

У зв'язку з тим, що різні аспекти вивчення факторів формування ділової репутації у торгівлі було розглянуто у попередніх дослідженнях [3], вважаємо доцільним більш детально розглянути формування портфеля заходів з розвитку ділової репутації:

1. Автентичність підприємства (за рахунок створення товарів власного виробництва або власних торгових марок) є необхідною умовою формування високого рівня репутації. В умовах жорсткої конкуренції, яка спостерігається на ринку останнім часом, підприємство має знайти важелі впливу на споживачів шляхом, звертаючи увагу на себе, свої товари, акції, заходи та ін. Причому, просто рекламних заходів, як показали дослідження, вже недостатньо, адже цим інструментом користуються майже всі конкуренти.

Отже, необхідно шукати свою власну особливість, яка б відрізняла підприємство з-поміж інших. Наприклад, деякі підприємства, імпортують такі товари, яких немає на полицях магазинів конкурентів; інші – впроваджують власну торгову марку, товари якої мають нижчу ціну у порівнянні з аналогами; треті – займаються виробництвом товарів майже у торговельному залі з демонстрацією споживачеві прозорості процесу, що зацікавлює його у здійсненні покупки і т.д.

2. Впровадження світових стандартів якості. В Україні сертифікація ISO має добровільний характер, але якщо мова йде про підвищення якості продукції власного виробництва (чи її створення), а також упевненість у безпеці товарів, які продає підприємство, доцільно впровадити стандарти у свою діяльність або керуватися ними при виборі товарів. До того ж, є багато інших переваг роботи на основі сертифікованої системи управління, серед них: підвищення конкурентоспроможності підприємства можливість участі у міжнародних проектах, залучення іноземних інвесторів та ін.

3. Управління інформаційними потоками є однією з найважливіших функцій сучасного торговельного підприємства, адже будь-який процес супроводжується інформативними даними, наприклад: первинними документами, звітністю, планами та рекомендаціями. Це означає, що всі працівники залучені в інформаційне поле та несуть відповідальність за своєчасне та сумлінне виконання своїх обов'язків, у зв'язку з тим, що інформація поширюється дедалі швидше, що може призвести до зниження рівня ділової репутації підприємства. Саме тому, велике значення має створення команди, що дійсно була б не байдужа до майбутнього підприємства.

4. Соціальна спрямованість означає відповідність рівня репутації підприємства соціальним потребам, як споживачів, так і постачальників, працівників, інвесторів. Тобто, маючи за мету підвищити рівень ділової репутації, підприємство здійснює ряд заходів, що направлені на задоволення цих потреб. І. І. Решетнікова вважає, що досягнутий імідж – це збіг інтересів у зовнішньому та внутрішньому середовищі господарювання підприємства на даний момент [2]. Але цей стан миттєвий, баланс інтересів зберігається недовго, що знову спонукає підприємство підвищувати свій імідж, тобто розвиватися.

Рис. 1. Формування портфеля заходів з розвитку ділової репутації торговельних підприємств

Джерело: розроблено автором

Ураховуючи, що в межах однієї статті неможливо охопити всі напрями розвитку торговельних підприємств, метою подальшого дослідження стало визначення можливих шляхів підвищення рівня ділової репутації з метою удосконалення процесу управління нею.

За результатами попередніх досліджень було виявлено, що серед низки торговельних підприємств лише у небагатьох − високий рівень репутації за даними кількісної оцінки, що підтримують рівень ділової репутації за рахунок впровадження товарів власних торгових марок та управління брендами, що дало підґрунтя для рекомендацій підприємствам з більш низьким рівнем репутації та дозволило обрати автентичність підприємства з впровадженням власних торгових марок як напрям розвитку ділової репутації.

На прикладі одного з торговельних підприємств м. Харкова розглянемо особливості впровадження в асортимент товарів власної торгової марки, у зв'язку з тим, що наявність товарів власного виробництва (кулінарна продукція та випічка) не дає бажаних результатів за досягненням високого рівня ділової репутації. Відповідно з цим пропонуємо розширити асортимент за рахунок пакування круп в екологічній упаковці, що дасть змогу залучити додаткову кількість споживачів. Статті затрат на розширення асортименту відповідно включені до сценаріїв та складатимуть: затрати на реєстрацію торгової марки, транспортування, закупка якісної сировини, еко-тара, придбання необхідного обладнання для фасування (або оренда виробничих потужностей іншого підприємства).

У зв'язку з тим, що специфіка підприємства передбачає здійснення збуту продукції як основного виду діяльності, на початковому етапі необхідно сформувати центри факторної відповідальності (ЦФВ) [3]., тобто визначити з якою саме дільницею планується подальша робота з підвищення рівня репутації підприємства. Для цього необхідно розподілити обов'язки щодо управління діловою репутацією за підрозділами, що формуються за принципом факторного розвитку, де ЦФВ відповідають за вибір напрямів (на вибір та за рішенням керівника):

− ЦФВ № 1 − відділ розвитку (формує критерій відповідальності перед контактною аудиторією); відділи продажів та закупок (анкетування постачальників та покупців); будь-який функціональний менеджер; програміст (для узагальнення інформації).

− ЦФВ № 2 − відділи: фінансовий, маркетинговий (продажів, закупок); аналіз: на рівні підрозділів за ієрархічним принципом.

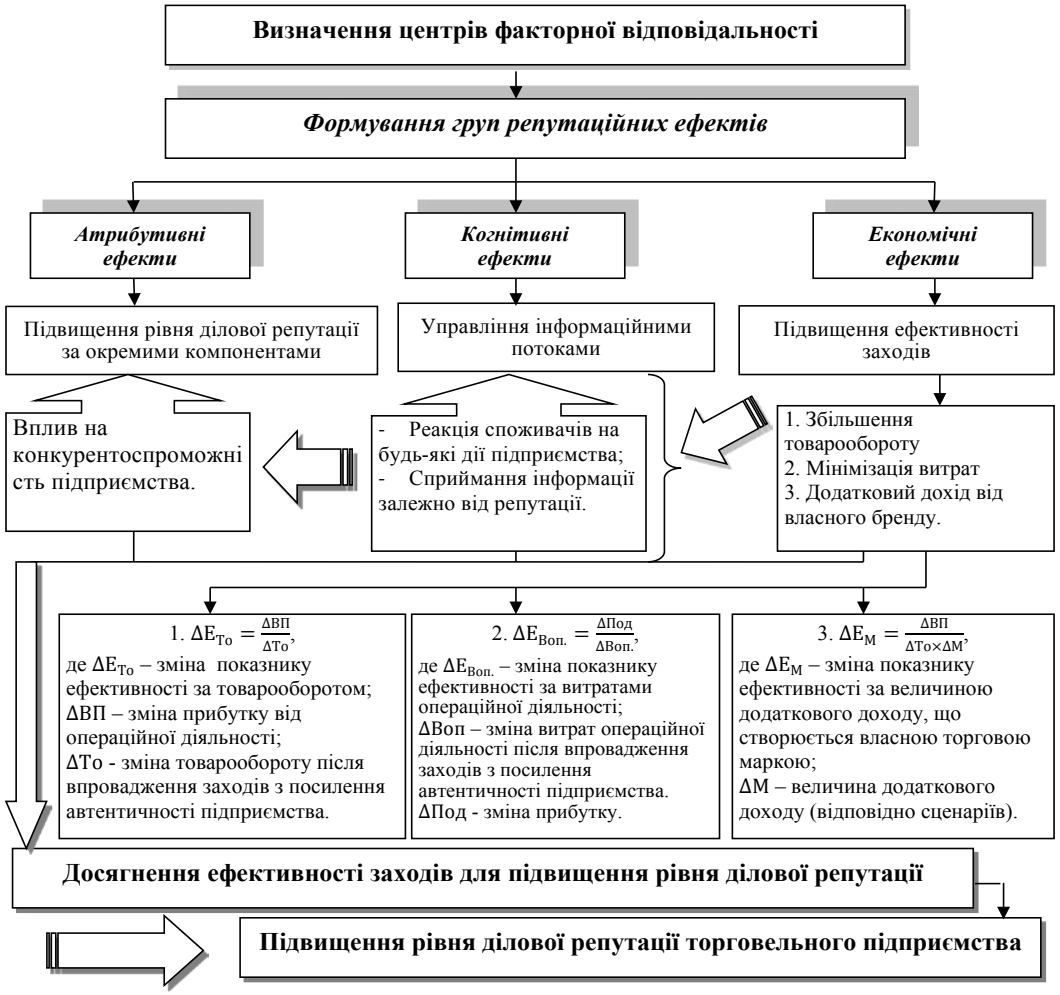

Рис. 2. Оцінка ефективності заходів з посилення автентичності торговельного підприємства для розвитку його ділової репутації

Джерело: розроблено автором

– ЦФВ № 3 – відділ стратегічного розвитку, керівництво;

– ЦФВ № 4 – на рівні підрозділів за ієрархічним принципом;

– ЦФВ № 5 – на рівні підрозділів за ієрархічним принципом; загальний контроль: керівництво.

Виконання функцій підрозділами щодо розвитку ділової репутації відбувається в рамках факторних задач, а прийняття остаточних рішень щодо проміжних результатів та кінцевих висновків залишається за керівництвом торговельного підприємства.

Після визначення центрів факторної відповідальності, необхідно визначити основні показники ефективності, що будуть виступати своєрідними індикаторами для контролю отриманих результатів. Нами пропонується використати три групи репутаційних ефектів, що пов'язані між собою та повною мірою відображають якісний та кількісний характер ділової репутації: атрибутивні, когнітивні та економічні.

Атрибутивні ефекти означають підвищення ділової репутації підприємства за окремими компонентами, виявляючи їх сильні та слабкі сторони, дозволяючи прийняти управлінське рішення за конкретним компонентом з безпосереднім впливом на нього. Використовуючи атрибутивні ефекти для ідентифікації стану компонента, підприємство має змогу значно підвищити конкурентоспроможність, здійснюючи вплив на ті компоненти репутації, які гірше розвинені у підприємства-конкурента.

Актуальність виокремлення когнітивних ефектів зумовлена збільшенням ролі інформації в процесі функціонування підприємств на ринку. У сучасному середовищі значною часткою успіху торговельне підприємство завдячує керованому управлінню інформаційними потоками. Починаючи з будь-якої інформації про підприємство, споживач складає своє враження від нього, навіть ні разу не відвідавши один з магазинів; орієнтуючись на інформацію про платоспроможність, банк видає кредит підприємству, а постачальник може відвантажити товари без передплати. Відома, також, реакція споживачів на інформацію про будь-які дії підприємства, що може викликати підвищення або зниження попиту. Об'єктивним результатом впливу інформаційних повідомлень є суб'єктивне сприймання контрагентами інформації залежно від репутації підприємства: однакові дії двох підприємств (з високим рівнем репутації та низьким) можуть викликати кардинально різні реакції.

У зв'язку з необхідністю економічного розрахунку ефективності заходів з підвищення рівня ділової репутації, доцільно запропонувати економічні ефекти. Серед кількісних показників ефективності слід виокремити збільшення товарообороту, мінімізацію витрат операційної діяльності та додатковий дохід, що створюється власним брендом, що дозволить продемонструвати доцільність запропонованих заходів щодо підвищення рівня ділової репутації торговельного підприємства, оцінка ефективності проведення якого наведено на рис. 2.

Враховуючи досвід торговельних підприємств з високим рівнем ділової репутації, перспективність напрямку впровадження товарів власного виробництва та власних торгових марок, можливість самостійно контролювати процес виробництва/пакування та здатність здійснювати ці процеси згідно міжнародних стандартів якості та брендінгу, нами пропонується такі сценарії впровадження реструктуризації: оптимістичний – частка продукції власного виробництва (власної торгової марки) буде складати 5%, базовий – 3% та песимістичний – відповідно, 1%.

Для розрахунку товарообороту сценарним методом було використано його середньо геометричну величину за попередні 5 років. Базовий сценарій відповідає поточному рівневі товарообороту при інших незмінних умов. Якщо обсяг товарообороту буде зменшуватися внаслідок впливу різних факторів, розраховані показники за песимістичним сценарієм. За умови збільшення обсягу товарообороту, відповідно розраховані показники за оптимістичним сценарієм.

Проведені розрахунки були здійснені на прикладі торговельного підприємства згідно з розробленим науково-методичним підходом до оцінки ефективності підвищення рівня ділової репутації торговельного підприємства (рис. 2). Результати розрахунків наведені в табл. 1.

Висновки і пропозиції. Отримані результати свідчать, що впровадження заходів з посилення автентичності підприємства за рахунок виробництва власних торгових марок дозволить збільшити товарооборот та мінімізувати витрати, а формування обізнаності серед покупців та зростання їх довіри до таких товарів сприятимуть підвищенню

Таблиця 1

Оцінка економічної ефективності заходів з розвитку ділової репутації торговельного підприємства

Сценарій / Показник	Факт.	Оптимістичний (5%)		Базовий (3%)		Песимістичний (1%)	
		Значення	Відх. від факту	Значення	Відх. від факту	Значення	Відх. від факту
Ефективність заходів за динамікою товарообороту (ΔE_{To})	0,367	0,386	0,019	0,379	0,012	0,371	0,004
Ефективність заходів за витратами операційної діяльності ($\Delta E_{Воп}$	0,006	0,104	0,098	0,045	0,039	0,006	-
Ефективність заходів за величиною додаткового доходу, що створюється власними торговими марками (ΔE_{M})	0	0,368	0,368	0,368	0,368	0,367	0,367

Джерело: розроблено автором

ділової репутації підприємства. Рівень довіри споживачів, постачальників та інших контрагентів поступово буде зростати по мірі того, як підприємство посилить роботу над усіма напрямками діяльності, які потребують ретельного аналізу щодо впливу факторів на рівень репутації в цілому.

Таким чином, запропонований науково-методичний підхід до оцінки ефективності підвищення рівня ділової репутації торговельного підприємства через впровадження товарів власного виробництва (власної торгової марки) з метою посилення автентичності може бути використана для досягнення цілей підприємства щодо управління його ділової репутацією.

Список літератури:

1. Заман А. Репутационный риск: управление в целях создания стоимости : [пер. с англ.] / А. Заман. – М. : Олимп-Бизнес, 2008. – 416 с.
2. Решетникова И. И. Формирование и развитие делового имиджа фирмы / И. И. Решетникова. – М. : Экономика, 2008. – 271 с.
3. Осипенко С. М. Управління діловою репутацією підприємства на основі факторно-операційного підходу / С. М. Осипенко, О. А. Товма // Комунальне господарство міст : наук.-техн. зб. – Х. : ХНАМГ, 2012. – № 104. – С. 172–176.

Товма О.А.
Национальная академия Национальной гвардии Украины

АУТЕНТИЧНОСТЬ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЕГО ДЕЛОВОЙ РЕПУТАЦИИ

Аннотация
Исследована деловая репутация торгового предприятия с целью определения путей повышения ее уровня и развития. Предложен портфель мероприятий по повышению уровня деловой репутации. Разработан научно-методический подход к оценке эффективности мероприятий по усилению аутентичности торгового предприятия для развития его деловой репутации. В отличие от существующих, он основывается на определении экономических эффектов в сочетании с использованием атрибутивных и когнитивных. Это дает возможность выявить сильные и слабые стороны по отдельным компонентам репутации, определить влияние информационных сообщений и улучшить финансовые результаты деятельности предприятия.
Ключевые слова: деловая репутация предприятия, аутентичность, эффективность, развитие, бренд.

Tovma O.A.
The National Academy of the National Guard of Ukraine

AUTHENTICITY OF TRADE ENTERPRISE AS THE BASIS OF ITS BUSINESS REPUTATION

Summary
The reputation of commercial enterprise to determine ways to improve its level and development. The proposed list of measures to enhance business reputation. Designed scientific and methodical approach to evaluating the effectiveness of measures to strengthen the authenticity commercial enterprise to develop its business reputation. Unlike existing, it is based on determining economic effects in combination with the use of attributes and cognitive. This makes it possible to identify the strengths and weaknesses of the individual components by reputation, to determine the impact of information and communications to improve the financial performance of the company.
Keywords: business reputation of enterprise, authenticity, efficiency, development, brand.

УДК 338.314:633–027.3

ЩОДО РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Томашевська О.А., Шихненко А.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено основні тенденції розвитку вітчизняного рослинництва, здійснено аналіз рівня рентабельності в залежності від сільськогосподарської культури, проаналізовано деякі аспекти виробничої діяльності ТОВ «Укрзернопром-Іванків», фінансові результати та економічну ефективність виробництва продукції рослинництва в контексті формування рентабельності виробництва.
Ключові слова: виробництво продукції рослинництва, сільськогосподарські культури, рентабельність, прибутковість, економічна ефективність.

Постановка проблеми. Аграрна галузь є основою забезпечення життя населення, від ефективності її роботи залежить продовольча безпека держави. Фінансові результати господарської діяльності в аграрній сфері є дуже нестійкими, оскільки на них впливає значна кількість чинників. Окрім тих факторів, що стосуються технології виробничих процесів, сільськогосподарське виробництво знаходиться в залежності від мінливості та аномалій погодних умов, нашестя шкідників і хвороб, диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та засоби виробництва, помилок управління, нестабільного законодавства тощо. Тому прагнення винайти шляхи стабілізації й підвищення рівня доходів, як основної складової рентабельності сільськогосподарських виробництв є метою багатьох економічних досліджень. А пошук шляхів підвищення рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції загалом і продукції рослинництва, зокрема, в умовах сьогодення не втрачає своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прибутковості та рентабельності виробництва продукції сільського господарства досліджували в своїх працях багато вчених-економістів: В.Г. Андрійчук, П.С. Березівський, О.А. Біттер, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, Д.А. Янок, І.Ф. Яновська, Н.Є. Ціцька та інші. Практичним аспектам забезпечення рентабельності аграрного виробництва приділяли увагу такі економісти як М.І. Мальований, Р.В. Лавров, Ю.В. Баранчук, Ю.Б. Білан, Н.М. Буняк, Л.Л. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток галузі рослинництва протягом останніх декількох років характеризується низкою негативних коливань, зокрема зниженням рентабельності окремих сільськогосподарських культур. Уже в 2013 р. рентабельність вирощування пшениці, кукурудзи та соняшнику суттєво знизилася. За даними прес-служби асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» рентабельність вирощування основних сільськогосподарських культур (пшениця, кукурудза, соняшник, соя, рапс) у тому ж 2013 р. зросла лише у 23% аграріїв, тоді як більшість виробників сільгосппродукції вказали на зниження рентабельності по кожній з основних культур [4]. І ця тенденція збереглася й донині. Тому, не дивлячись на те, що питання рентабельності сільськогосподарської продукції та продукції рослинництва широко розглядалося науковцями й практиками, необхідним є його подальше дослідження в контексті специфічних умов сьогодення.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є вивчення окремих аспектів формування рентабельності виробництва продукції рослинництва в умовах сучасності на прикладі реально діючого підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останнього десятиліття, аграрна сфера демонструє кардинально протилежні показники рентабельності залежно від виду продукції, що виробляється. Наприклад, виробництво сої та ріпаку в окремі роки супроводжувалося рівнем рентабельності до 100%. А рентабельність виробництва продукції скотарства коливається на рівні 5-10%, а подекуди є збитковим.

Рівень рентабельності в межах галузі рослинництва так само має широкий діапазон значень. Так у рослинницькій галузі протягом 2013-2015 рр. фіксувалося зростання рівня рентабельності виробництва рису – 18,1 і 80% відповідно; рентабельність проса в 2015 р. коливалася на рівні 66%, тоді як у 2013 році було тільки 3%; зростала рентабельність ячменю, яка у 2013 році становила 0,6%, а в 2015 р. – близько 22%. Але при цьому знижувалася рентабельність виробництва пшениці – до 11-19% у 2015 р. проти 25-26% у 2013 р. та кукурудзи на зерно – до 18,6% при 26,2% у 2014 році. Також негативну тенденцію демонструє рівень рентабельності виробництва овочів відкритого ґрунту, який у 2015 р. знизився порівняно з 2014 роком майже на третину і становив 11%. А виробництво овочів закритого ґрунту, рентабельність якого в минулі роки коливалася на рівні 12%, внаслідок підвищення витрат на електроенергію та опалення стало майже всюди нерентабельним [6].

Зрозуміло, що неможливо досягти однакового рівня рентабельності для всіх сільськогосподарських культур, однак певні кроки щодо уникнення зниження рівня рентабельності тих чи інших культур потрібно робити. Це є необхідним перш за все в зв'язку з тим, що у виробничій структурі сільського господарства України продукція рослинництва займає близько 65%, а експортні можливості вітчизняного рослинництва відомі в усьому світі [1]. Тому недопустимо втрачати наявний потенціал.

© Томашевська О.А., Шихненко А.О., 2016

Рентабельність виробництва в рослинництві, так само як і в сільськогосподарському виробництві в цілому, формується під впливом багатьох факторів. Виділяють низку чинників, що впливають на формування рентабельності сільськогосподарського виробництва. По-перше, внутрішні чинники: матеріально-технічні, організаційно-управлінські, фінансові, кадрові. По-друге, зовнішні чинники – ринкові, адміністративні, зовнішньоекономічні [6].

Із метою дослідження формування рентабельності аграрного виробництва було проаналізовано окремі аспекти діяльності ТОВ «Укрзернопром-Іванків», яке входить до складу ТОВ «Укрзернопром Агро» – дочірнього підприємства холдингу MCB Agricole Holding AG (Австрія).

Основна діяльність компанії та зазначеного товариства – вирощування й реалізація сільськогосподарських культур – переважно соняшнику, вівса, жита. Протягом останніх років компанія постійно розширює площу орендованих земель, які відразу ж вводяться у виробництво. Показники врожайності стабільно перевищують середні по Україні.

Рис. 1. Структура посівних площ ТОВ «Укрзернопром-Іванків»

ТОВ «Укрзернопром-Іванків» розташоване на півдні Київської області, в зоні Лісостепу. Сільськогосподарські угіддя, площа яких у 2015 р. становила 2981 га, представлені ріллею [5]. У структурі посівних площ досліджуваного підприємства найбільша питома вага припадає на соняшник – 82% (рис. 1).

Разом із соняшником, у господарстві вирощують овес – 16% в структурі посівних площ і в незначних обсягах жито – 2%. Наявність в структурі посівних площ досліджуваного підприємства жита й вівса свідчить, швидше за все, про наявність певних каналів збуту цих культур, тому що рівнем рентабельності вони приваблювати не можуть. В цілому по країні виробництво жита було збитковим -15,3% 2013 року та -5,6% у 2014 р., щоправда в 2015 р. дане виробництво характеризувалося рівнем рентабельності 9-10%. Виробництво ж вівса було збитковим: – 6%.

За даними Державної служби статистики України, фінансовий результат до оподаткування підприємств від реалізації продукції сільського господарства та надання послуг у рослинництві і тваринництві у 2015 р. становив 89,5 млрд. грн прибутку (проти аналогічного показника у 2014 р. в 35,3 млрд грн та 12,3 млрд грн у 2013 р.). У середньому існувала тенденція до зростання рівня рентабельності, що досягнув 45,7%, що в 1,7 рази більше ніж у 2014 р. Переважну частку прибутку в 2015 р. традиційно було отримано в результаті реалізації продукції рослинництва – 91,2% (80 млрд грн; рівень рентабельності – 50,9%), з яких на зернові та зернобобові культури припадає 46,6% (37,2 млрд грн; 43,2%), насіння соняшнику – 36,5% (29,2 млрд грн; 80,3%). Окремої уваги заслуговує показник рентабельності насіння соняшнику, який у 2015 р. досяг найвищого значення з 1996 року.

У 2014 р. рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 26,3% проти 11,4% у попередньому році. Прибутки від виробництва продукції сільського господарства та надання послуг у рослинництві й тваринництві отримали 81,5% підприємств, у середньому на одне підприємство сума прибутку становила 5,8 млн грн (у 2013 р. – відповідно 64,3% і 3,2 млн грн). У той же час 18,4% вітчизняних підприємств отримали від сільськогосподарського виробництва збитки, сума

Таблиця 2

Економічна ефективність виробництва продукції рослинництва (на прикладі ТОВ «Укрзернопром-Іванків»)

Показники	Роки			2015 р. у % до 2013 р.
	2013	2014	2015	
Виручка, тис грн	10197	3913	4593	45,04
Повна собівартість, тис грн	11519	3756	4399	38,19
Вартість валової продукції, грн:	8886900	7003800	5904900	66,4
на 1 га сільськогосподарських угідь	3920	3134	2785	71,0
на 1 середньорічного працівника	91617	74508	60254	65,8
на 1 гривню виробничих витрат	0,98	0,97	0,54	55,1
Прибуток (збиток), грн	-1455000	862000	3832000	X
на 1 га сільськогосподарських угідь	642	386	1808	зб. у 2,8 р.
на 1 середньорічного працівника	15000	9170	39102	зб. у 2,6 р.
на 1 гривню виробничих витрат	0,16	0,12	0,35	зб. у 2,2 р.
Рівень рентабельності (збитковість), %	-11,2	8,5	29,6	X
Норма прибутку, %	8,1	6,5	22,0	X

Розроблено авторами за даними річної звітності ТОВ «Укрзернопром-Іванків»

яких у розрахунку на одне підприємство становила 3,5 млн грн (у 2013 р. – відповідно 31,2% і 2,2 млн грн) [2].

Фінансові результати діяльності ТОВ «Укрзернопром-Іванків» у 2013-2015 рр. де в чому співпадають з середніми фінансовими результатами функціонування сільськогосподарських підприємств у цілому по Україні. Так, якщо в 2013 р. сільськогосподарське виробництво в досліджуваному підприємстві було збитковим, то в 2015 р. було отримано 3,8 млн грн прибутку. Прибуток із розрахунку на 1 на с.г. угідь протягом 2013-2015 рр. збільшився у 2,8 рази, з розрахунку на одного середньорічного працівника – у 2,6 рази, на 1 гривню виробничих витрат – у 2,2 р.

Первісним результатом взаємодії факторів виробництва, матеріальною та вартісною основою інших кінцевих результатів, що в натуральній формі представлені всіма виробленими протягом року первинними продуктами рослинництва й тваринництва, а у вартісній – оцінені за порівняльними цінами відповідного року, є валова продукція сільського господарства. Протягом 2013-2015 рр. вартість валової продукції в досліджуваному господарстві зменшилась на 33,6%. Вартість валової продукції на 1га с.г. угідь протягом досліджуваного періоду зменшилась на 29%, а вартість валової продукції на 1 середньорічного працівника зменшилась на 34% (табл. 2). Якщо взяти до уваги класичні теоретичні засади, то відомо, що показник виробництва валової продукції на гектар сільськогосподарських угідь характеризує рівень ефективності використання землі, а його зростання засвідчує поліпшення господарської діяльності підприємств і призводить до зростання решти кінцевих результатів господарської діяльності – товарної, кінцевої і чистої продукції та прибутку.

Аналіз табл. 2, де представлена інформація щодо економічної ефективності виробництва продукції рослинництва (на прикладі ТОВ «Укрзернопром-Іванків») показує протилежне, що й є ознакою специфічних сучасних умов господарювання. При зменшенні вартості валової продукції в досліджуваному підприємстві фіксується зростання прибутковості й рентабельності. Пояснити цей факт можна тим, що, по-перше, зменшилась собівартість виробництва продукції, а, по-друге, зросли ціни реалізації. Реалізаційні ціни ж зросли переважно за рахунок інфляційних процесів, які відбувалися як в галузі рослинництва, так і в цілому в аграрній сфері та державі.

Протягом 2013-2015 рр. в ТОВ «Укрзернопром-Іванків» суттєво зрісла норма прибутку – з 8 до 22% (табл. 2). Зростання цього показника, як і показника рівня рентабельності, свідчить про підвищення ефективності виробництва в досліджуваному підприємстві.

Динаміка основних показників рентабельності виробничої діяльності ТОВ «Укрзернопром-Іванків» (табл. 3) свідчить, що більшість показників має тенденцію до збільшення. Так, рентабельність реалізації за валовим прибутком у 2015 році порівняно з 2013 роком зросла на 20,4%. Таке зростання показника пояснюється тим, що відбувається зростання частки валового прибутку в складі чистого доходу, тобто про збільшення розміру прибутку, який припадає на 1 гривню виручки, а також про позитивні зміни у ціноутворенні.

Рентабельність реалізації за чистим прибутком має дещо нестабільну тенденцію, бо цей показник у 2015 р. порівняно з 2014 роком зменшився в 3,7 рази, але це краще, ніж у 2013 р., коли взагалі в підприємстві фіксувалась збитковість реалізації за чистим прибутком.

Різке зниження рентабельності реалізації за чистим прибутком свідчить про стрімке зростання витрат операційної діяльності (собівартість реалізованої продукції, адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати) та фінансової діяльності. Рентабельність активів за чистим прибутком характеризує ефективність використання авансованого капіталу підприємства, тобто показує рівень прибутку створеного всіма активами підприємства, що є в його розпорядженні. Так, у 2015 році порівняно з 2013 роком рентабельність активів за чистим прибутком зросла на 33,7%, а порівняно з 2014 роком – на 18,2%.

Рентабельність реалізації за валовим прибутком у 2015 році порівняно з 2013 роком зросла на 20,4%. Таке зростання показника пояснюється тим, що відбувається зростання частки валового прибутку в складі чистого доходу, тобто про збільшення розміру прибутку, який припадає на 1 гривню виручки, а також про позитивні зміни у ціноутворенні.

Таким чином можна сказати, що у ТОВ «Укрзернопром-Іванків» показники рентабельності у своїй сукупності мають тенденцію до зростання, що характеризує підвищення ефективності діяльності.

Висновки і пропозиції. Загалом же, проведене дослідження свідчить, що рентабельність виробництва продукції рослинництва в умовах сьогодення є показником, рівень якого постійного змінюється. Мінливість показника залежить від величезної низки факторів – від виду продукції,

Таблиця 3

Динаміка показників рентабельності ТОВ «Укрзернопром-Іванків» у 2013-2015 рр., %

Показник	2013	2014	2015
Рентабельність реалізації за валовим прибутком (Rвп)	13,9	34,2	34,3
Рентабельність (збитковість) реалізації за чистим прибутком (RЧП)	-100,5	532,7	155,4
Рентабельність (збитковість) активів за чистим прибутком (RА)	-9,4	6,1	24,3
Рентабельність виробничих фондів (RВФ)	14,4	58	99,4
Термін окупності активів (ТОА)	-10,6	16,4	4,1
Рентабельність (збитковість) власного капіталу (RВК)	-11,8	9,1	32,5
Рентабельність (збитковість) інвестованого капіталу (RІК)	-4	3	10,7
Рентабельність (збитковість) діяльності (RД)	-11,7	6,4	22,8

Розроблено авторами за даними річної звітності ТОВ «Укрзернопром-Іванків»

що виробляється, від каналів збуту, від рівня реалізаційних цін, від собівартості виробництва продукції тощо. Сучасному сільськогосподарському товаровиробнику потрібно орієнтуватися в сукупності факторів, які впливають на формування рентабельності для того, щоб досягти певного рівня розвитку. Певною мірою більшість виробників із цим справляється, як свідчить діяльність ТОВ «Укрзернопром-Іванків» і тенденції розвитку сучасної вітчизняної галузі рослинництва. Проте для стабільного розвитку в тривалій перспективі показник рентабельності продукції рослинництва вимагає постійної прискіпливої уваги як науковців, так і практиків.

Список літератури:

1. Васильєва Н.К. Прогнозування цін у галузі рослинництва в Україні та її регіонах / Н.К. Васильєва // Економіка та управління національним господарством. – 2013. – № 11-12(2). – С. 26-29.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Зінченко О.А. Визначення показників рентабельності на основі величини якості прибутку / О.А. Зінченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 28. – С. 150-155.
4. Рентабельність вирощування пшениці, кукурудзи та соняшнику в 2013 р. істотно знизилася, – УКАБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.rbc.ua
5. Річна звітність ТОВ «Укрзернопром-Іванків».
6. Цього року рівень рентабельності у рослинництві очікується на рівні 25,9% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com

Томашевская О.А., Шихненко А.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОТНОСИТЕЛЬНО РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Исследованы основные тенденции развития отечественного растениеводства, проведен аналіз уровня рентабельности в зависимости от сельскохозяйственной культуры, проанализированы отдельные аспекты производственной деятельности Общества «Укрзернопром-Иванков», финансовые результаты и экономическую эффективность производства продукции растениеводства в контексте формирования рентабельности производства.
Ключевые слова: производство продукции растениеводства, сельскохозяйственные культуры, рентабельность, прибыльность, экономическая эффективность.

Tomashevska O.A., Shuhnenko A.A.
National University of Life and Enviromental Sciences of Ukraine

IN RELATION TO PROFITABILITY OF PRODUCTION OF GOODS OF PLANT-GROWER IN THE CONDITIONS OF PRESENT TIME

Summary
Basic progress of home plant-grower trends are investigational, the analysis of level of profitability is carried out depending on an agricultural culture, some aspects of productive activity of LTD «Укрзернопром-Іванків», financial results and economic efficiency of production of goods of plant-grower, are analysed in the context of forming of profitability of production.
Keywords: production of goods of plant-grower, agricultural cultures, profitability, economic efficiency.

УДК 51-7

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ КРИТЕРІЮ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ

Шевченко І.В.
Національний авіаційний університет
Паламарчук Ю.А.
Московський фінансово-промисловий університет «Сінергія»

Досліджено роль транспорту у вирішенні соціально-економічних проблем розвитку підприємств різних галузей. Виділено основні причини, що зумовлюють необхідність проведення реструктуризації. Розглянуто поняття економічної ефективності реструктуризації автотранспортного підприємства. Обґрунтовано необхідність проведення реструктуризації підприємств автотранспортного підприємства. Запропоновано критерій вибору стратегії напрямки розвитку автотранспортного підприємства.
Ключові слова: економічна ефективність, реструктуризація, автотранспортне підприємство, критерій вибору стратегії, оптимальна стратегія.

Постановка проблеми. До транспортної системи, як однієї з визначальних систем, що забезпечують реалізацію трансформаційних процесів, в ринкових умовах ставляться високі вимоги щодо якості, регулярності і надійності транспортних зв'язків, збереження вантажів, безпеки перевезень пасажирів і вантажу, швидкості та вартості доставки. Саме транспорт створює умови для формування регіонального та державного ринку. З одного боку, від транспортного чинника залежить ефективність роботи підприємства, що в умовах ринку прямо пов'язане з його життєдіяльністю, а з іншого боку, сам ринок має на увазі обмін товарами і послугами, що без транспорту неможливо, тому неможливий і сам ринок.

Як найважливіша складова частина ринкової інфраструктури суспільного виробництва, яка тісно пов'язана з результатами діяльності всіх його галузей, підприємства транспорту, зокрема автотранспортні підприємства, виявилися в системній економічній кризі, яка проявляється в падінні платоспроможного попиту на транспортні послуги, в зростанні ціни на споживчі матеріальні ресурси, в гострій нестачі інвестицій на планомірне оновлення парку рухомого складу та інших елементів виробничо-технічної бази.

З іншого боку, конкурентне середовище, в якому функціонують транспортні підприємства, постійно вимагає від АТП пошуку нових, або удосконалення вже існуючих шляхів розвитку в сфері надання транспортних послуг.

Отже, на сьогодні залишається актуальним дослідження питання щодо недопущення або подолання кризового стану транспортного підприємства, визначення оптимальної стратегії його розвитку та ефективного функціонування через процеси структурних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні дослідження щодо розроблення і проведення процесів структурних змін транспортних підприємств розглядалися і розглядаються багатьма науковцями.

Так, у роботах Варфоломєєва В.М. [1], Левковця П. Р. [2, с. 204-211], Воркута Т.А. [3, с. 166] пропонуються структурні зміни на транспортних підприємствах через реконструкцію, технічне переозброєння, модернізацію виробництва, оптимальні рівні спеціалізації тощо. Бідняк М.Н. та Бондар Н.М. пропонують підвищення ефективності підприємства шляхом залучення додаткових інвестицій [4].

Біліченко В.В. [5] пропонує варіанти стратегій організаційно-технічного розвитку виробничих систем: диверсифікація, оновлення або розширення, спеціалізація. Дослідження Біліченка В.В. і Огневого В.О. присвячені формуванню стратегії трансформації підприємств автомобільного транспорту в умовах конкуренції. У роботі [6, с. 12–17] виділено основні варіанти проведення реструктуризації та критерії оцінки реальних ринкових можливостей підприємства при виборі варіанта реструктуризації. У статті Огневого В.О. [7, с. 109-120] сформовано стратегії трансформації підприємств автомобільного транспорту, впровадження яких призведе до розвитку підприємства, тобто підвищення конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг та підвищення прибутковості. Всі запропоновані стратегії описано та зведено в чотири напрямки можливих трансформаційних змін. А у роботі [8, с. 96-97] розглянуто й проаналізовано методи оцінки конкурентоспроможності підприємств в ринкових умовах. Обґрунтовано використання інтегрального індексу конкурентоспроможності підприємства автомобільного транспорту при визначенні стратегії його розвитку.

Бочаровою Н.А. запропоновано інструменти діагностування кризового стану та сформовано модель антикризових заходів на автотранспортному підприємстві [9, с. 80-94].

Цимбал С.В. у своєму дисертаційному дослідженні розглядає питання підвищення ефективності роботи автотранспортних підприємств за рахунок вибору оптимального варіанту розвитку виробничої діяльності [10].

У вищезазначених наукових дослідженнях розглянуто багато питань і запропоновано шляхи їх вирішення. Разом з тим, метою подальших досліджень є оптимальність та перспективність запропонованих стратегій для транспортної галузі, зокрема автотранспорту, та формування методичних розробок щодо реструктуризації автотранспортних підприємств. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

© Шевченко І.В., Паламарчук Ю.А., 2016

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість наукових досліджень має вузьку направленість вирішення зазначеної проблеми. Тобто відсутній системний підхід до застосування заходів реструктуризації автотранспортних підприємств, що не дозволяє використовувати можливості для організації ефективного подолання кризового стану в повній мірі. Вибір напрямку розвитку автотранспортного підприємства за допомогою реструктуризації є методично менш розроблений, що, в свою чергу, ускладнює прийняття підприємством необхідних заходів щодо виходу з кризового становища або недопущення такого стану.

Формулювання цілей статті. Дана стаття присвячена розгляду реструктуризації автотранспортного підприємства, формуванню оптимальної стратегії реструктуризації за допомогою критерію вибору напрямку розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із шляхів вирішення кризових проблем є реструктуризація підприємств. Реструктуризацію автотранспортних підприємств в загальному розумінні можна визначити як адаптацію підприємств до роботи в умовах ринку, які постійно змінюються. Це зумовлює докорінну трансформацію їх організаційно-правових форм, виробничо-технологічної структури, системи менеджменту і взаємодії з контрагентами і державою. Процес реструктуризації повинен спиратися на постійні дослідження, які визначають можливості роботи певної компанії або підприємства на конкретних ринках, на підставі яких виробляються стратегія і заходи щодо використання цих можливостей.

Таким чином, можна виділити основні причини, що зумовлюють необхідність проведення реструктуризації:

– більшість великих підприємств, як державних, так і акціонерних, мають великий апарат управління;

– більшість підприємств мають застарілу неефективну структуру управління, що не відповідає суспільним потребам і не впливає на ефективність господарювання;

– більшість підприємств перебувають на межі банкрутства і розпаду;

– жорстка конкуренція на ринках товарів і послуг;

– недостатні знання кон'юнктури ринку, зміна ринкових умов;

– входження України в світову систему господарювання, що передбачає відповідність міжнародним стандартам.

Особливість формування стратегічних альтернатив реструктуризації полягає в розробці можливих для організації варіантів стратегічних планів, тобто базових стратегій або окремих складових одного стратегічного плану. Стратегія являє собою розроблену перспективну концепцію досягнення успіху на певному ринку або у певній галузі.

З позиції автомобільного транспорту реструктуризацію можна визначити як процес структурних змін, який здійснюється через застосування комплексу внутрішніх і зовнішніх заходів для адаптації системи управління транспортним процесом мінливості ринку транспортних послуг з метою забезпечення ефективності та конкурентоспроможності автопідприємства.

Метою проведення реструктуризації автотранспортного підприємства є створення умов для формування на ринку конкурентоспроможного підприємства, а саме: зменшення витрат і підвищення продуктивності праці, зниження витратності, посилення контролю якості надання послуг; запровадження ретельно обґрунтованої нової технології надання послуг; модернізацію або заміну рухомого складу.

Для досягнення цієї мети використовуються типові для автотранспортних підприємств заходи: реагування на введення нових законів або певних нормативних актів на рівні державного управління, вивчення діяльності конкурентів, розподіл сегментів ринку, діяльність постачальників, посередників, поведінка споживачів, також вивчаються можливості і конкурентоспроможність власного підприємства: стан основних виробничих фондів, наявність сучасних технологій, кваліфікованість кадрів, фінансовий стан.

Невід'ємним елементом успішної діяльності автотранспортного підприємства є вивчення конкуренції, оцінки конкурентоспроможності (якості, собівартості, ціни) для своєчасного вжиття заходів щодо запобігання збитковості і банкрутства.

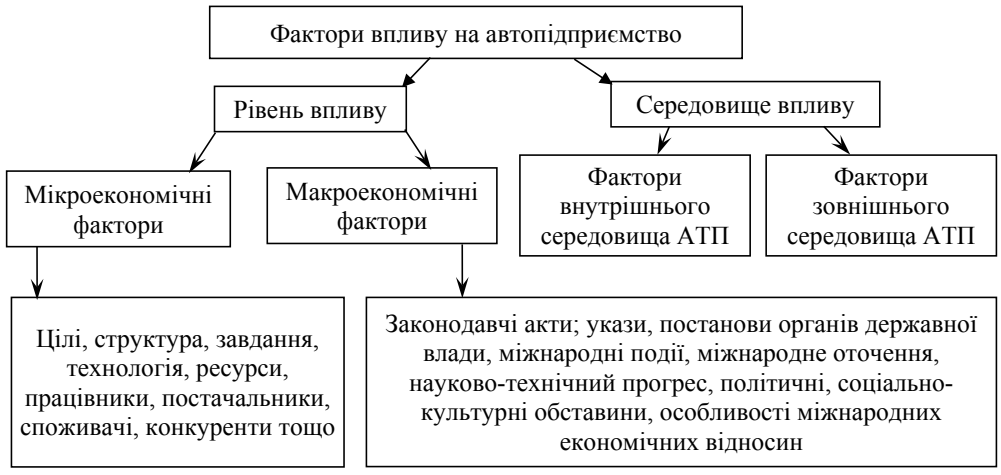

Рис. 1. Фактори впливу адаптовані для автотранспортного підприємства

Джерело: розроблено авторами

Відносно автотранспортного підприємства, ми вважаємо, що конкурентні стратегії висловлюють, яким чином підприємство реалізує свої сильні сторони, щоб відповідно до цілей протистояти змінам у зовнішньому середовищі.

Диференціація відповідно до автотранспортних підприємств – це конкурентна перевага в послугах, які краще задовольняють потреби споживачів, ніж конкуренти. Така перевага може ґрунтуватися на наданні більш якісної послуги завдяки швидкості доставки і реагування на запити споживачів.

Підсумувавши вище сказане, можна відзначити, що конкурентні переваги автотранспортного підприємства – це напрямок усіх стратегій в бізнесі. Вони формуються під впливом різноманітних факторів – високої якості роботи, переваг в менеджменті, маркетингу, швидкого реагування на запити споживачів, надання нових видів послуг тощо.

Аналіз конкурентних переваг можна здійснити під час діагностики підприємства, з'ясувати сильні і слабкі позиції, виявити можливості та загрози зовнішнього середовища. Це дозволить відшукати слабкі місця в організації життєдіяльності підприємства з метою збільшення його конкурентного та виробничого потенціалу. На цьому етапі важливо розглянути роль факторів впливу на автопідприємство – рушійних сил, що впливають на господарську діяльність та забезпечують певний рівень отриманих результатів (рис. 1).

За ознакою рівня впливу фактори поділяють на мікроекономічні, що діють на рівні підприємства та макроекономічні, що впливають на рівні галузі та держави. За середовищем впливу фактори поділяють на фактори внутрішнього та зовнішнього середовищ. Звичайно, що залежно від особливостей та стану господарської діяльності на підприємстві фактори внутрішнього та зовнішнього середовищ можуть впливати як позитивно, так і негативно.

Як відомо, фактори зовнішнього середовища поділяють на фактори прямої і непрямої дії. Фактори прямої дії безпосередньо впливають на діяльність автопідприємства і залежать від цієї діяльності. Фактори непрямої дії впливають опосередковано через певні механізми та взаємовідносини, а також фактори прямої дії (рис. 2).

Оцінюючи фактори зовнішнього середовища, слід враховувати такі характеристики [11; 12, с. 67–77]: взаємозалежність усіх факторів зовнішнього середовища, тобто зміна одного фактора може спричинити зміну інших; складність зовнішнього середовища, тобто значна кількість факторів, способів впливу; рухливість зовнішнього середовища, тобто швидкість зміни оточення підприємства; динамічність зовнішнього середовища – змінність оточення автотранспортного підприємства; невизначеність зовнішнього середовища – обмеженість інформації; взаємозалежність факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ; багатогранність зовнішнього середовища.

Рис. 2. Фактори зовнішнього середовища автопідприємства

Джерело: розроблено авторами

Внутрішнє середовище автотранспортного підприємства визначається рядом функціональних структур, які розробляють рішення щодо діяльності підприємства в умовах впливу з боку сил найближчого оточення, до якого входять споживачі, постачальники, кадровий склад, фінансові інститути, конкуренти та інвестори. Підприємство постійно контактує з цим оточенням і тому повинно знати, що можна очікувати від обмежуваних впливів та як можна їх подолати або змінити на підставі своєї основної діяльності [13, с. 89–93].

Якщо метою є стимулювання попиту на автопослуги, то автотранспортне підприємство може бути суб'єктом впливу, а об'єктом впливу – споживачі та підприємства-конкуренти. А для стимулювання пропозиції на автопослуги підприємство виступатиме як об'єкт впливу, а суб'єктом впливу будуть підприємства-конкуренти [14].

До факторів, що діють на рівні конкретного підприємства відносять його виробничий потенціал та виробничі ресурси, фінансовий стан підприємства, зв'язки з клієнтурою, постачальниками, відносини з конкурентами тощо.

Весь комплекс факторів впливає на вибір загальної економічної стратегії підприємства. Її цілі є основою для формування його конкурентної стратегії.

Конкурентоспроможність послуги, яку надає автотранспортне підприємство, – це можливість задовольнити на належному рівні будь-яку потребу в перевезенні вантажів або пасажирів найбільш економічним способом з виконанням всіх вимог до безпеки, з відповідним сервісним обслуговуванням, здатністю бути виділеним споживачем з аналогічних послуг, пропонованих на ринку підприємствами-конкурентами. Споживач завжди прагне отримати максимальний споживчий ефект з розрахунку на одиницю його витрат. Тому умовою конкурентоспроможності надання послуги (К) є максимізація питомого споживчого (корисного) ефекту $E_{сп}$: $K = \frac{E_{сп}}{Ц_{сп}} \to max$, де $Ц_{сп}$ – – ціна споживання.

Оцінивши конкурентоспроможність автотранспортного підприємства, в подальшому можна визначити шляхи реалізації оптимальної форми реструктуризації. Це передбачає подальший більш докладний розвиток субстратегій автотранспортного підприємства.

Ефективність діяльності будь-якого підприємства – це узагальнене відображення кінцевих результатів за певний проміжок часу. Під економічною ефективністю реструктуризації автотранспортного підприємства будемо розуміти здатність автотранспортного підприємства при проведенні реструктуризації отримувати економічний ефект, а також реалізацію цієї здатності. Найпоширенішим способом її визначення є розподіл величини ефекту на величину витрат, здійснених для його досягнення.

Для визначення економічної ефективності реструктуризації автотранспортного підприємства необхідним є аналіз змін, які відбуваються при реструктуризації автотранспортного підприємства з метою прийняття вчасно необхідних заходів для усунення небажаних змін; підготовки реальних планів і бюджетів на майбутнє, з'ясування конкретних цілей для окремих напрямків діяльності.

Економічну ефективність реструктуризації автотранспортного підприємства визначають за основними показниками, які повинні відображати зміни в продуктивності. Тобто ті показники, які пов'язані з виробництвом послуг і витратами, а також необхідно враховувати стандарти обслуговування при пошуку заходів щодо підвищення продуктивності.

У теорії економічної ефективності головним є питання про критерій і створення на його основі узагальнюючого (синтетичного) показника ефективності діяльності або виробництва. Кінцевою метою вирішення проблеми по створенню узагальнюючого показника, межею його уточнення стає критерій.

Формування оптимальної стратегії реструктуризації автотранспортного підприємства і відхилення ризикованих стратегій будемо проводити за допомогою критерію ефективності реструктуризації, який пропонуємо обчислювати за формулою

$$E^{p}_{АТП} = \frac{\sum\limits_{i=1}^{N} П_i + ФН_{дод} - Z_{дод} + П_{інв}}{\sum\limits_{i=1}^{N} PC_i Zk_{1_i} + Z_{дод} + Z_{інв}} \cdot 100, \qquad (1)$$

де $\sum\limits_{i=1}^{N} П_i$ – прибуток від експлуатації зайнятого рухомого складу; $ФН_{дод}$ – додаткові фінансові надходження, які включають економію від суми продажу або оренди автомобілів, які не плануються до експлуатації ($S_{оп}$) і економію у витратах за рахунок вивільнення працівників ($ЕК_{П}$); $Z_{дод}$ – додаткові витрати автотранспортного підприємства, включають витрати на простій рухомого складу, витрати від відхилення заявок, які автотранспортне підприємство не змогло задовольнити; $П_{інв}$ – середньорічний дохід, отриманий за рахунок інвестування; $Z_{інв}$ – середньорічний дохід, отриманий за рахунок інвестування.

У формулі (1) прибуток від використання зайнятого рухомого складу $\sum\limits_{i=1}^{N} П_i$ обчислюється за формулою

$$\sum_{i=1}^{N} П_i = \left(\sum_{i=1}^{N} PC_i \tau_i - \sum_{i=1}^{N} PC_i Z_i \right) k_{1i}.$$

Додаткові фінансові надходження ($ФН_{дод}$), які містить формула (1), можна знайти за формулою

$$ФН_{дод} = S_{оп} + ЕК_{П},$$

де $S_{оп}$ – сума продажу або оренди автомобілів, які не плануються до експлуатації; $ЕК_{П}$ – економія у витратах за рахунок вивільнення працівників.

Додаткові витрати автотранспортного підприємства ($Z_{дод}$) у формулі (1) визначаємо за формулою

$$E^{p}_{АТП} = \frac{\sum\limits_{i=1}^{N} П_i + ФН_{дод} - Z_{дод}}{\sum\limits_{i=1}^{N} PC_i Zk_{1_i} + Z_{дод}} \cdot 100.$$

Формуючи стратегію реструктуризації, вибираємо ту стратегію, для якої

$$E^{p}_{АТП} \to \max.$$

Висновки з даного дослідження і перспективи. Запропонований критерій вибору

напрямку розвитку автотранспортного підприємства цілком відповідає вимогам до критеріїв оптимальності і враховує основні параметри функціонування підприємств. Він дозволяє отримувати комплексну оцінку ефективності стратегій розвитку на основі розрахунку витрат і прогнозованого прибутку з урахуванням упущеної вигоди від того, що частина потоку заявок, яку могло б обробляти автотранспортне підприємство, надходить до конкурентів. Інтегральний економічний ефект при використанні певної стратегії реструктуризації автотранспортного підприємства дає можливість вибрати найкращу стратегію із запропонованих, що дозволить вивести підприємство з кризового стану, запобігти ліквідації підприємства, підвищити ефективність функціонування та конкурентоспроможність підприємств галузі.

Список літератури:

1. Варфоломеев В.Н. Реконструкция и техническое перевооружение предприятий автомобильного транспорта / В. Н Варфоломеев, Н. А. Волошина. – К.: УМК ВО, 1991. – 124 с.
2. Левковець П. Р. Оцінка якості управління ефективністю функціонування автотранспортних підприємств / П. Р. Левковець, Ю. С. Грисюк // Вісник національного транспортного університету. – 2005. – №10. – С. 204-211.
3. Воркут Т. А. Загальні принципи реструктуризації підприємств автомобільного транспорту / Т. А. Воркут // Вісник ТАУ та УТУ. – 1998. – № 2. – С. 166.
4. Бідняк М. Н. Планування інвестицій на автомобільному транспорті України / М. Н. Бідняк, Н. М. Бондар. – К. : Б. В., 2000. – 118 с.
5. Біліченко В. В. Наукові основи стратегій розвитку виробничих систем автомобільного транспорту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. техн. наук: спец. 05.22.20 «Експлуатація та ремонт засобів транспорту» / В. В. Біліченко – К., 2013. – 40 с.
6. Біліченко В. В. Трансформаційні процеси та стратегії розвитку автотранспортних підприємств [Текст] / В. В. Біліченко, В. О. Огневий // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2008. – № III (46), т. II. – С. 12–17.
7. Огневий В. О. Формування стратегій трансформації підприємств автомобільного транспорту // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Технічні науки. – 2010. – № 2 (53), Т. 2. – С. 109-120.
8. Огневий В. О. Визначення конкурентоспроможності підприємства автомобільного транспорту в ринкових умовах при виборі стратегії розвитку [Текст] / В. О. Огневий // Матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку автомобільного транспорту», 14-16 квітня 2015 р. – 2015. – С. 96-97.
9. Бочарова Н., Верьовка Р. Формування моделі антикризових заходів на АТП // Економіка транспортного комплекса. – 2012. – Вип. 19 – С. 80-94.
10. Цимбал С. В. Обґрунтування стратегій та варіантів розвитку автотранспортних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.22.20 «Експлуатація та ремонт засобів транспорту» дис. 05.22.20 – експлуатація та ремонт засобів транспорту / С. В. Цимбал. – Вінниця, 2015. – 20с.
11. Дафт Р. Л. Менеджмент / Р. Л. Дафт. – СПб. : Питер, 2002. – 832 с.
12. Пушкар Р. М. Менеджмент: теорія та практика / Р. Пушкар, Н. Тарнавська. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 490 с., с. 67–77.
13. Чигринець О. А. Економічна стабільність автотранспортних підприємств / О. А. Чигринець. – К. : НТУ, 2003. – 260 с.; с. 89–93.
14. Плікус І. Й. Державне регулювання підприємств пасажирського автотранспорту / І. Й. Плікус // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 133–138.

Шевченко И.В.
Национальный авиационный университет
Паламарчук Ю.А.
Московский финансово-промышленный университет «Синергия»

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ОПТИМАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ С ПОМОЩЬЮ КРИТЕРИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ

Аннотация
Исследована роль транспорта в решении социально-экономических проблем развития предприятий различных отраслей. Выделены основные причины, обусловливающие необходимость проведения реструктуризации. Рассмотрено понятие экономической эффективности реструктуризации автотранспортного предприятия. Обоснована необходимость проведения реструктуризации предприятий автотранспортного предприятия. Предложен критерий выбора стратегии направления развития автотранспортного предприятия.

Ключевые слова: экономическая эффективность, реструктуризация, автотранспортное предприятие, критерий выбора стратегии, оптимальная стратегия.

Shevchenko I.V.
National Aviation University
Palamarchuk J.A.
Moscow Financial and Industrial University «Synergy»

THE ECONOMIC-MATHEMATICAL APPROACH TO FORMATION OF OPTIMUM STRATEGY BY CRITERION OF RESTRUCTURING EFFICIENCY

Summary
The role of transport in the social and economic problems decision of the enterprises progress of various branches is investigated. The principal reasons that carrying out of re-structuring causing an indispensability are allocated. The concept of economic efficiency of the motor transportation enterprise re-structuring is considered. The indispensability of the motor transportation enterprise re-structuring carrying out is proved. The criterion of a choice of a direction of the motor transportation enterprise progress strategy is offered.
Keywords: economic efficiency, re-structuring, the motor transportation enterprise, criterion of a strategy choice, optimum strategy.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

UDC 004.056.53

DETECTION OF COMPUTER ATTACKS USING OUTLINER METHOD

Balakin S.V., Zhukov I.A.
National Aviation University

Results of detection of computer attacks by the method of variations (outliers) have been analyzed. Identified errors in the calculation of the deviations and made adjustment that increases performance of the system. Discussed detection of computer attacks by deviations, as well as its capabilities in comparison with other traditional approaches. Developed model of intrusion detection based on information about the behavior of outliers in the network. The techniques of intrusion detection are proposed.
Keywords: attack, computer system, deviation, intrusion, informational system, object.

Formulation of the problem. The intensive use of the Internet network security has become a key foundation for all web applications. Intrusion Detection and identification of attacks by analyzing the information in the records of network processes – all of this can be seen as one of the important ways for effective solutions in the field of network security problems [1].

Invasion could jeopardize the security of both data and the system itself. With the development of information networks and the increase in the data rate, there is a risk of malicious use of the Internet. A need for more reliable and effective control system, crucial network security problem without human interaction.

Using the tools of detection of anomalies and attacks depends on areas of implementation. The narrower scope, the easier it is to apply to it or that research tools.

The possibility of working with neural networks (NN). A distinctive feature of NN is that they cannot be programmed and trained. This is one of the main NN advantages over traditional algorithms. The training consists of connections between neurons that determine the ratio of input and output signals of the neuron. NN based on "learning" and does not allow analytically to calculate the level of errors. The disadvantage is that the topology of the network nodes and weight are determined only after a sufficiently large number of trials and errors. The main disadvantages of IDS (Intrusion Detection Systems) NN:

- lack of precision detection U2R and R2L attacks;
- low reliability of the detection.

Analysis of recent research and publications. To solve these problems, we propose a new approach based IDS deviation method. Detection of deviations is made in order to improve the accuracy and stability of detection. The proposed approach consists of two phases: training to normal data sets and test data sets with samples of intrusion. Different data set is used to prepare the initial stage of IDS in a distributed storage environment. Normal data sets improve the performance of intrusion detection system. With the invasion of the data set, which is used to calculate the value of the error with the training data sets. If the number of errors is incremented by a certain threshold, then the test data set should be regarded as an anomaly.

Various methods can be used for intrusion detection, but each is specific for a particular method [2]. The main purpose of the intrusion detection system – effectively detect attacks. It is important to identify the attack at an early stage, in order to reduce its impact. An approach deviations sculpt the values at which the data set anomaly measured deviation factors (DF).

learning model consists of data sets distributed storage environment to enhance the intrusion detection system performance. Experimental results have shown that this approach detects anomalies efficient than known methods.

The first work is conceptual, as they attempted to use is not defined filters or methods, and theory of probability and mathematical approaches to solving problems.

Known methods of machine learning (temptation-governmental neural network) for intrusion detection.

Development of methods for detection of attacks based on the information about the behavior of outliers in a network devoted to the work.

Bold of unsolved aspects of the problem. Classification of problems contributes to the selection of the best approaches to solving problems. Intrusion detection systems are divided into three categories:

- host-based IDS;
- networking IDS;
- IDS vulnerability assessment.

There are basic models used to analyze the events and intrusion detection:

- misuse detection model – an intrusion detection system by searching for known vulnerabilities or intrusion signatures.

Model of anomaly detection – intrusion detection system by using the search function abnormalities network traffic.

Some IDS can detect signs of intrusion without specifying types of attacks, but they are sensitive to false alarms. We used the proposed IDS approach based on anomaly detection model [3].

© Balakin S.V., Zhukov I.A., 2016

Fig. 1. The proposed architecture of the system

The main goal is to develop an IDS based on anomaly detection model, which would have a low threshold of false alarms was adaptive and worked in real time. Fig. 1 shows architecture of the system in which packets are received from the Internet, and SNORT is used to collect data. Original features extracted from the data packets are transmitted to the IDS, then the proposed IDS calculate the distance between the extracted features and the training model. learning model consists of large amounts of distributed data storage environment to improve the intrusion detection system performance. Thus, if the abnormal value exceeds a predetermined threshold, it generates a false alarms [4].

The aim of the study is to developed-thief IDS based on anomaly detection model, which would have a low threshold for false alarms and to la adaptive and worked in real time.

The main material. These samples have normal dense neighborhood, whereas they are dispersed at deviations away from each other. Dropping deviations are the objects of the outer layers [5].

The basic idea of the approach is to assign the data with a factor of the deviation, and to find the data, whose behavior is different compared with more normal flow of information.

The steps of the algorithm used to calculate deviations for these examples are as follows:

- calculate the maximum deviation (D) for each sample data (D);

- calculated distance reachable for each of the examples of D relative to each other (n): the maximum distance (D, n) = max {O (n), d (D, n)} – is the distance between the data of Example D and data Example n;

- calculated by the local density reachability for each example D, based on the return on availability medium distances reachable via MinPts (the minimum number of objects), and sample D with its immediate neighbors;

- are determined to reject all examples of D with respect to the averaged data with coefficients density reachable MinPts nearest neighbors.

The advantages of the proposed approach the deviations are shown in Figure 2. Clusters are defined as dense sets of related objects. A simple two-dimensional array of data taken from a much larger number of samples in cluster R1 and then in R2. Thus, the density higher than the density K1 K2. For each example, be considered an object within the cluster K1, where the distance between him and his nearest neighbor is greater than the distance between P2 and its nearest neighbor cluster of K2. Therefore, P2 is not regarded as abnormal values.

Therefore, detection of outliers is in the field of statistics. However, in the P1 deviation can be detected using only the nearest neighbor distances. Alternatively, the deviation can capture both values (P1 and P2) in connection with what they consider grouping all points (Figure 2).

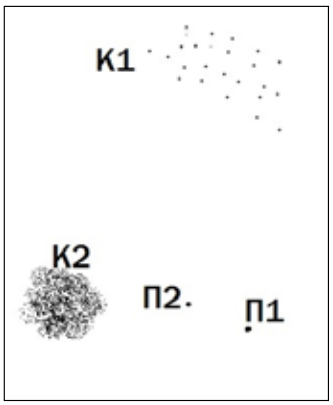

Fig. 2. Accuracy of detection of abnormalities

In the study of the number of experiments it was based on the extracted data to measure the performance of IDS systems. Experiments were carried out on the basis of configuration: Windows 8, Core2Duo (R), CPU T7300 2,90 GHz.

The extracted data set included over two thousand entries compounds. Test data included five thousand records connections. The data set includes the features derived from each compound, and the group of labels identifying a recording status connections for deviations.

The distance and the deviation of the data values are calculated by a method of detection of deviations. These calculations show that the deviation values increase when the distance between lessons and test data increases. The results are shown in the table.

Table 1

The dependence of the distance and the sample variance

№	Distance	Variance
1	3.5	5
2	1.2	2
3	4.6	8
4	2.7	3
5	3.6	7

Conclusions and suggestions. In the approach developed for the detection of deviations to detect intrusion into a computer network. learning model consists of data sets distributed environment, which increases the performance of the system when it detects intruders. The proposed approach is applied using data sets KDD. Machine learning approaches of intrusion detection in computer networks are promising, since it is possible

to fully automate the detection of intrusions in the networks. In the study evaluated the performance of the proposed method, which can detect anomalies in most computer network. The results of using the approach of intrusion detection in computer networks.

Further research is planned to use the results to samples of learning models or test data.

References:

1. Gamayunov, D. Y., Smelianskiy, R. L. Model povedeniya setevih elementov v raspredilitel'nikh vicheslitel'nikh sistemakh [Model of behavior of network objects in distributed computing systems]. Programming, 2007, pp. 20–31.
2. Cramer, H. Mathematical Methods of Statistics. Prinseton University Press, 1962, 590 p.
3. Korchenko, O. G. Postroenie system zashiti informacii na nechetkikh mnozestvakh [Building security systems on fuzzy sets]. Programming, 2006, 320 p.
4. Masayoshi, M. The Design and Implementation of Session Based NIDS. IEICO, 200, pp. 551-562.
5. Sheyner, O. Scenario Graphs and Attack Graphs. Carnegie Mellon University, 2004, 141 p.

Балакін С.В., Жуков І.А.
Національний авіаційний університет

ВИЯВЛЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ АТАК ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ ВІДХИЛЕНЬ

Анотація
Представлений аналіз результатів виявлення комп'ютерних атак за допомогою методу відхилень (значень відхилення). Обговорюється виявлення комп'ютерних атак методом відхилень, а також його можливості в порівнянні з традиційними підходами. За результатами аналізу визначено похибки в розрахунках відхилень процесів та внесені коректування, які значно підвищують показники продуктивності отримані раніше. Розроблено модель виявлення атак на основі інформації про поведінку значень відхилень в мережі і їх виявлення.
Ключові слова: атака, комп'ютерна система, відхилення, вторгнення, інформаційна система, стан об'єкта.

Балакин С.В., Жуков И.А.
Национальный авиационный университет

ОБНАРУЖЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ АТАК С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА ОТКЛОНЕНИЙ

Аннотация
Проведен анализ результатов обнаружения компьютерных атак с помощью метода отклонений (отклоняющихся значений). Обсуждается обнаружение компьютерных атак методом отклонений, а также его возможности в сравнении с традиционными подходами. По результатам анализа определены погрешности в расчетах отклонений процессов и внесены корректировки, которые значительно повышают показатели производительности. Разработана модель обнаружения атак на основе информации о поведении отклоняющихся значений в сети и их выявление.
Ключевые слова: атака, компьютерная система, отклонение, вторжение, информационная система, состояние объекта.

УДК 664.849

БЕЗПЕЧНІСТЬ РЕЦЕПТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ТА НОВИХ ПАСТ ПІДВИЩЕНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ЦІННОСТІ НА СМЕТАННІЙ ОСНОВІ

Вежлівцева С.П., Рудавська Г.Б., Портянко О.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто шляхи формування сучасного асортименту емульсійних продуктів типу паст. Визначено що комбінування рослинної та тваринної сировини вітчизняного виробництва з метою формування структурно-механічних властивостей паст, дозволяє одночасно підвищити їх біологічну цінність. Виявлено, що дослідження в галузі вдосконалення якості паст спрямовані загалом на продукцію ресторанного господарства, яка характеризується обмеженим терміном зберігання, тому актуальним є введення на ринок паст на сметанній основі. Досліджено безпечність сировинних компонентів, а саме хріну, гірчичного порошку та волоських горіхів для обґрунтування можливості їх використання в рецептурах нових паст та визначено мікробіологічні показники готових паст на сметанній основі в процесі зберігання. Встановлено, що пасти характеризуються високою мікробіологічною стійкістю та безпечністю, що дозволяє рекомендувати нову продукцію для безпечного споживання впродовж 30 діб.

Ключові слова: емульсійні продукти, асортимент, пасти на сметанній основі, рослинна сировина, біологічна цінність, здорове харчування, безпечність, термін зберігання.

Постановка проблеми. Пасти як емульсійні продукти відносяться до одних із найбільш перспективних систем збагачення організму людини біологічно активними речовинами і вирішення проблеми мікронутрієнтного дефіциту. Обумовлено це тим, що вживання продукту у вигляді пасти – дрібнодисперсної водно-жирової емульсії зменшує навантаження на ендокринну систему, сприяє стабілізації фізіологічних функцій шлунково-кишкового тракту. Сучасний асортимент емульсійних продуктів, в тому числі паст формується, переважно, за рахунок використання імпортних штучних смакоароматичних добавок, консервантів, емульгаторів, стабілізаторів тощо, які забезпечують стійку консистенцію та смакові властивості готових продуктів. При цьому споживання даної продукції не відповідає принципам здорового харчування.

Світові тенденції структури споживання емульсійних продуктів промислового виробництва свідчать про зростаючий попит на продукцію із натуральних інгредієнтів, а імпортозаміщення при їх виробництві може бути забезпечено достатньою кількістю вітчизняної натуральної сировини, зокрема сметани, яєць, гірчиці, хріну. Тому вдосконалення споживних властивостей паст на сметанній основі, виготовлених із натуральної сировини без застосування штучних харчових добавок, дозволить задовольнити потреби споживачів у незмінних нутрієнтах, а унікальні можливості пастоподібної продукції як емульсійних систем з багатокомпонентним складом дозволяють розширити їх асортимент з метою формування продукції оздоровчо-профілактичного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом традиційні способи виробництва емульсійних продуктів почали стрімко змінюватися. Широко вивчається використання в їх складі овочевих та фруктових паст і пюре, які за рахунок пектинових речовин можуть виконувати одночасно роль стабілізатора та емульгатора. Також за рахунок їх використання емульсійні продукти збагачуються біологічно активними речовинами, вітамінами, білками, мінеральними речовинами, харчовими волокнами. Комбінування рослинної та тваринної сировини для формування структурно-механічних властивостей готової продукції, а саме паст, дозволяє одночасно підвищити якість і розширити асортимент харчових продуктів, а також раціонально використовувати місцеві ресурси [1-2].

Вирішенню проблеми підвищення біологічної цінності та розширення асортименту емульсійних продуктів, в тому числі паст присвячені роботи таких вчених як Г.В. Дейниченко, Н.І. Козіна, М.Ф. Кравченка, А.П. Нечаєва, М.І. Пересічного, Ф.В. Перцевого, П.П. Пивоварова, Г.Б. Рудавської, А.А. Шмідта, S.G. Mason, W.C. Welihg, M.P. Ennis та ін.

Обранню сметани в якості основи для низки продуктів та вивченню їх споживних властивостей присвячені праці як вітчизняних так і закордонних авторів: Скорченко Т.А., Ромоданової В.О., Поліщук Г.Є., Грек О.В., Кочубей О.В., Шидловская В.П., Опарін Н.А. Пасти на сметанній основі мають в'язку і пластичну консистенцію. Теплова обробка забезпечує більш повне розчинення внесених рецептурних компонентів, сприяє підвищенню реологічних показників (в'язкості) та подовження терміну зберігання [3].

Перспективність створення нових комбінованих емульсійних продуктів з використанням рослинної сировини та сметани полягає в тому, що вона містить лецетин та широкий спектр біологічно активних речовин (білків, вітамінів, мінеральних речовин та ін.) відсутніх у рослинній сировині. Лецетин має дуже важливе значення у профілактиці атеросклерозу, так як підтримує холестерин в розчиненому стані, тим самим перешкоджає відкладанню на стінках судин білково-холестеринових сполук, які зумовлюють профілактику атеросклерозу. У світі існує проблема – близько 5% населення страждає на непереносимість лактози та алергію на молочний білок, тому при розробці нових продуктів, сметана привертає увагу багатьох науковців, оскільки на відміну від інших молочних продуктів, остання, як ферментований молочний продукт, є менш алергенною та не викликаю ефекту непереноси-

© Вежлівцева С.П., Рудавська Г.Б., Портянко О.М., 2016

мості лактози, для споживачів, які страждають на алергію молочного білка та нездатність засвоювати значну кількість лактози [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що дослідження в галузі вдосконалення якості паст спрямовані загалом на продукцію ресторанного господарства, яка характеризується обмеженим терміном зберігання. Враховуючи попит на продукцію промислового виробництва, що реалізується через торговельні мережі, актуальним є задоволення динамічних потреб споживачів у товарній пастоподібній продукції підвищеної біологічної цінності шляхом введення на ринок паст на сметанній основі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження безпечності сировинних компонентів, а саме хріну, гірчичного порошку, волоських горіхів для обґрунтування можливості їх використання в рецептурах нових паст та визначення мікробіологічних показників готових паст на сметанній основі за для встановлення термінів зберігання.

Виклад основного матеріалу. З метою удосконалення асортименту паст підвищеної біологічної цінності на сметанній основі до складу їх рецептури було включено низку рослинних природних компонентів, а саме хрін, гірчичний порошок, волоські горіхи. Враховуючи мінливість хімічного складу, біологічної цінності та безпечності рослинної сировини зумовленої низкою факторів (грунтово-кліматичні умови вирощування, сортова приналежність, ступінь дозрівання, тривалість та умови зберігання) було обрано сировину, отриману із центральних регіонів України.

Вибір в якості рослинного компоненту гірчиці обумовлений вмістом глікозиду сінігріна, який під впливом наявного в рослині ферменту мірозіну розщеплюється на алілове гірчичне масло (з гострим запахом і смаком) та лізоцимом, що має бактерицидні властивості, завдяки якому гірчиця має сильну консервуючу здатність. Гірчичні ефірні олії даної рослинної сировини використовують як антисептик у харчовій промисловості, оскільки запобігають псуванню продуктів [5].

Хрін має унікальний склад, характеризується високим вмістом ароматичних речовин (30-70 мл/100г), фітонцидів (40-59 мг/100г), лізоциму (331 мкг/100г), флавоноїдів, сапонінів, міозинів, галактуронової кислоти, що сприяє його використанню для консервування продуктів та пригнічення патогенної мікрофлори. Корінь хріну містить значну кількість аскорбінової кислоти (в 5 раз більше ніж в цитрусових). Поліфеноли хріну регулюють діяльність багатьох органів та систем організму. У складі вільних амінокислот виявлені в значній кількості аспарагін, глютамін, аргінін [6].

Пектинові речовини, що містяться в рослинній сировині (гірчиці та хріні), зв'язують та виводять із організму токсичні речовини, знижують рівень глюкози та холестерину, покращуючи периферичний кровообіг та прискорюючи відчуття ситості завдяки зв'язуванню води в кишечнику [7].

З метою отримання у готових пастах наближеного до рекомендованого співвідношення жирнокислотного складу, нами було обрано в якості рецептурного компоненту – волоські горіхи як джерело ПНЖК, зокрема ліноленової та її похідних: ейкозапентаєнової та декозагексаєнової (омега-3). Також волоські горіхи є джерелом Селену у вигляді селеновмісних амінокислот (селенометіоніну та селеноцистину). Селенометіонін заміщує метіонін в білках організму, забезпечуючи збереження селену в органах та тканинах. Доведено, що всі фізіологічно необхідні метаболічні форми Селену можуть бути створені із селенометіоніна [8-9].

В даний час ставляться високі вимоги щодо безпечності харчових продуктів, в тому числі й до безпечності продуктів емульсійного походження типу паст. Значне надходження мінеральних та органічних речовин в об'єкти природного середовища створює передумови до накопичення в них таких потенційно небезпечних для здоров'я речовин, як пестициди, солі важких металів, радіонукліди, нітрати та продукти їх відновлення та ін., які погіршують технологічні властивості сировини або унеможливлюють виготовлення з неї високоякісних безпечних продуктів.

Тому для обґрунтування можливості використання в рецептурах нових паст перерахованих вище рослинних компонентів було досліджено їх безпечність. Безпечність сировинних рослинних компонентів встановлювали за вмістом токсичних елементів, пестицидів, радіонуклідів (табл. 1) та мікробіологічними показниками (табл. 2).

За результатами досліджень показники безпечності за вмістом токсичних елементів, пестицидів, радіонуклідів не перевищують гранично допустимих норм, тобто знаходяться в межах безпечних для здоров'я людини.

Таблиця 1

Вміст токсичних елементів, радіонуклідів та нітратів в рослинній сировині

Назва показника	Допустимі рівні, не більше	Хрін сорту «Валковський»	Гірчичний порошок ТМ «Світлана»	Волоські горіхи
Токсичні елементи, мг/кг:				
Плюмбум	0,500	0,200	0,100	0,070
Кадмій	0,030	0,010	0,010	0,005
Купрум	5,000	2,000	1,000	1,000
Цинк	10,000	3,500	2,000	1,500
Нітрати, мг/кг	250,000	20,000	3,600	1,900
Радіонукліди, Бк/кг				
Цезій – ^{137}Cs	100,000	18,000	8,610	7,900
Стронцій ^{90}Sr	30,000	5,900	1,060	2,600

Джерело: досліджено авторами

Із мікробіологічних показників визначали загальну мікробну забрудненість (КМАФАнМ), кількість бактерій групи кишкової палички (БГКП), кількість пліснявих грибів та дріжджів та наявність патогенних мікроорганізмів. Результати досліджень наведені в табл. 2.

Проведені дослідження показали, що за мікробіологічними показниками рослинна сировина не перевищує допустимі рівні.

В попередніх наших дослідженнях науково обґрунтовано раціональні рецептури нових паст

Таблиця 2

Мікробіологічні показники рослинної сировини

Назва показника	Допустимі рівні, не більше	Хрін сорту «Валковський»	Гірчичний порошок ТМ «Світлана»	Волоські горіхи
КМАФАМ, КУО/г,	6,8 * 105	6,5 * 103	6,1 * 103	5,3 * 103
Дріжджі, КУО/г	-	1,5 * 101	1,1 * 101	1,0 * 101
Плісневі гриби, КУО/г	1,0 * 103	3,0 * 101	2,3 * 101	2,2 * 101
БГКП в 1г	Не допускаються	Не виявлено	Не виявлено	Не виявлено
Патогенні м/о, у т.ч. Salmonella в 25 г	Не допускаються	Не виявлено	Не виявлено	Не виявлено

Джерело: досліджено авторами

на сметанній основі з додаванням натуральних рослинних компонентів таких як хрін, гірчичний порошок, волоські горіхи і дієтична добавка «Ламідан», які дозволили гармонізувати їх сенсорні, фізико-хімічні характеристики та подовжити терміни зберігання [10-11]. В зв'язку з тим, що проведені раніше органолептичні та фізико-хімічні дослідження не дають можливість точно визначити гарантійні терміни зберігання нових паст, важливим етапом при їх встановленні є мікробіологічні дослідження.

Внаслідок високого вмісту вологи та враховуючи швидке псування основної сировини паст – сметани та сприятливі природні умови розвитку мікрофлори, дослідження мікробіологічного стану нових паст в процесі зберігання є актуальним завданням. При дослідженні мікробіологічних показників паст важливим є визначення патогенних організмів, в тому числі бактерій роду Salmonella, умовно-патогенних бактерій групи кишкової палички (БГКП), які є показниками дотримання санітарного стану в процесі виробництва та товароруху готової продукції. В пастах також можливий розвиток дріжджів та плісневих грибів, який може подовжуватися при подальшому їх зберіганні, останні можуть продукувати речовини з вираженою токсичністю. Динаміку мікробіологічних показників визначали протягом 35 діб. Результати досліджень наведені в табл. 3.

Отже аналіз мікробіологічних показників безпечності засвідчив відповідність розроблених продуктів вимогам нормативної документації. БГКП та патогенних мікроорганізмів, в тому числі роду Salmonella, впродовж всього терміну зберігання досліджень не виявлено. Незначна кількість пліснявих грибів та дріжджів, які знаходяться в продукті суттєво не впливає на якість продукції і свідчить про безпечність паст при їх споживанні.

Висновки і пропозиції. Отже введення до складу рецептури нових паст на сметанній основі таких рослинних інгредієнтів як хрін сорту «Валковський», гірчичного порошку ТМ «Світлана» та волоських горіхів не спричинить негативного впливу на зміну мікробіологічних та інших показників безпечності розроблених продуктів та дозволить задовольнити потреби споживачів

Таблиця 3

Мікробіологічний стан нових паст на сметанній основі

Назва показника	Тривалість зберігання, діб	Норма для сметани	Паста на сметанній основі	
			з хріном	з хріном
Дріжджі,КУО/г	0	не більше 50,0	< 10	< 10
	10		< 10	< 10
	20		< 10	< 10
	30		< 10	< 10
	35		< 10	10
Плісені, КУО/г	0	не більше 50,0	< 10	< 10
	10		< 10	< 10
	20		< 10	< 10
	30		10	10
	35		15	17
БГКП в 0,1г	0	Не допускаються	Не виявлено	
	10			
	20			
	30			
	35			
Патогенні м/о, у т.ч. Salmonella в 25г	0	Не допускаються	Не виявлено	
	10			
	20			
	30			
	35			

Джерело: досліджено авторами

у незамінних нутрієнтах шляхом використання виключно натуральної сировини, що є вагомою конкурентною перевагою цієї продукції. Гігієнічна надійність та безпечність нових паст також зумовлена температурною обробкою сировини. Пасти характеризуються високою мікробіологічною стійкістю та безпечністю, що дозволяє рекомендувати нову продукцію на сметанній основі для безпечного споживання впродовж 30 діб.

Список літератури:

1. Эмульсионные продукты функционального назначения / О.С. Восконян, В.Х. Паронян, Т.В. Шленская // Пищевая промышленность. – 2004. – № 9. – С. 114-115.
2. Василенко З.В. Плодоовощные пюре в производстве продуктов / З.В. Василенко, В.С. Баранов. – М.: Агропромиздат, 1987. – 125 с.

3. Органолептические свойства молока и молочних продуктов: справочник [состав. В.П. Шидловская]. – М.: Колос, 2000. – 280 с.
4. Горбатова К.К. Физико-химические и биохимические основы производства молочных продуктов / К.К. Горбатова. – СПб.: ГИОРД, 2003. – 352 с.
5. Овсянникова Л.К. Дослідження фізико-технологічних властивостей гірчиці / Л.К. Овсянникова, А.В. Колісніченко // Наук.пр.ОДАХТ. – О., 2004. Вип. 27. – С. 23-26.
6. Александрова Е.Ю. Фитохимическое изучение хрена обыкновенного: дис. ... канд. хим. наук: 15.00.02 / Е.Ю. Александрова. – М., 2005. – 131 с.
7. Черевко А.И. Прогрессивные процессы концентрирования нетрадиционного сырья: монография / А.И. Черевко, Л.В. Киптеля, В.В. Михайлов, Л.Е. Загорулько. Харьков: ХГУПТ, 2009. – 241 с.
8. Голубкина Н.А. Грецкие крехи как источник эссенциального микроэлемента селена / Н.А. Голубкина, М.В. Капитальчук, И.П. Капитальчук // Вопросы питания. – 2009. Т. 78. – № 6. – С. 73-77.
9. Dumont E., De Pauw E., Vanhaecke F. Et al. // Food Chem. – 2006. – Vol. 95. – Iss. 4. – P. 684-692.
10. Рудавська Г.Б. Споживні властивості сметанно-рослинних соусів / Г.Б. Рудавська, О.М. Жукевич // Товари і ринки. – 2011. № 2(12). – С. 126-134.
11. Рудавська А.Б. Динамика свободной и связанной воды в сметанно-растительных соусах и пастах / А.Б. Рудавська, Е.М. Жукевич // Технология и товароведение инновационных пищевых продуктов. – 2013. – № 3 (20). – С. 64-69.

Вежливцева С.П., Рудавская Г.Б., Портянко Е.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

БЕЗОПАСНОСТЬ РЕЦЕПТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ И НОВЫХ ПАСТ ПОВЫШЕННОЙ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ НА СМЕТАННОЙ ОСНОВЕ

Аннотация
Рассмотрены пути формирования современного ассортимента эмульсионных продуктов типа паст. Определено что комбинирование растительного и животного сырья отечественного производства с целью формирования структурно-механических свойств паст, позволяет одновременно повысить их биологическую ценность. Выявлено, что исследования в области совершенствования качества паст направлены в целом на продукцию ресторанного хозяйства, которая характеризуется ограниченным сроком хранения, поэтому актуальным является выведения на рынок паст на основе сметаны. Исследованы безопасность сырьевых компонентов, а именно хрена, горчичного порошка и грецких орехов для обоснования возможности их использования в рецептурах новых паст и определены микробиологические показатели готовых паст на основе сметаны в процессе хранения. Установлено, что пасты характеризуются высокой микробиологической устойчивостью и безопасностью, что позволяет рекомендовать новую продукцию для безопасного потребления на протяжении 30 суток.
Ключевые слова: эмульсионные продукты, ассортимент, пасты на основе сметаны, растительное сырье, биологическая ценность, здоровое питание, безопасность, срок хранения.

Vezhlivtseva S.P., Rudavska, A.B., Portyanko E.N.
Kyiv National University of Trade and Economics

SAFETY OF COMPOUNDING COMPONENTS AND NEW PASTES OF HIGH BIOLOGICAL VALUE ON SOUR CREAM BASIS

Summary
The ways of forming of modern assortment of emulsive foods are considered home production is with the aim of forming of structural-mechanical as pastes. Certainly that combining of vegetable and animal raw material of properties of pastes, allows simultaneously to promote them biological value. It is educed that researches in industry of perfection of quality of pastes are sent on the whole to the products of restaurant economy, that is characterized by a limit expiration date, that is why actual is introduction to the market of pastes on sour cream basis. The safety of raw material components is investigational, namely horseradish, mustard powder and walachian nuts for the ground of possibility of their use in compounding of new pastes and the microbiological indexes of the prepared pastes are certain on sour cream basis in the process of storage. It is set that pastes are characterized by high microbiological stability and safety that allows recommending new products for a safe consumption during 30 days.
Keywords: emulsion products, range, sour cream basis, plant material, biological value, nutrition, safety, shelf life.

УДК 621.384.4

ДОСЛІДЖЕННЯ БІОФІЗИЧНОГО ЕФЕКТУ ОПТИЧНОГО ДІАПАЗОНУ

Кузь В.І.
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Проаналізовано низку методів дослідження та механізми проходження оптичного випромінювання крізь біооб'єкт та встановлено залежності оптичних параметрів опромінення в процесі оздоровлення шкіри. Змодельовано і створено критерії для неперервного аналізу параметрів з метою підвищення ефективності його застосування. Проведено імітаційне моделювання та систематизовано взаємодію біооб'єкта з оптичним випромінюванням.

Ключові слова: біооб'єкт, ультрафіолетове випромінювання, фототерапія, світлодіодна матриця, динамічне опромінення, фотоприймач.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день все більшого значення та застосування набули світлотехнічні технології, особливо у світлолікуванні, яке передбачає оптичне опромінення біологічного середовища певної інтенсивності та довжини хвилі на визначену область. Встановлено, що жоден з існуючих випромінювальних пристроїв не надає необхідної рівномірності та динамічності опромінювання також відсутня можливості контролю над рівнем випромінювання і поглинанням енергії світлового потоку об'єктом опромінення в процесі опромінення.

У світлотехнічній промисловості існує ряд задач, які зводяться до моделювання проходження процесу опромінення, та дослідження його ефекту.

Для розвитку існуючих технологій є потреба удосконалення пристроїв опромінення із впровадженням зворотнього зв'язку та регуляції основних параметрів опромінення з подальшою корекцією процесу опромінення та контролю за рівнем поглинання енергії світлового потоку.

Аналіз останніх публікацій. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано ряд публікацій та практичних матеріалів, у тому числі закордонних, таких як:

· –Круковская Л.П. Ультрафиолетовое излучение – его биологическая воздействие, приемники, 2009.

· –Photobiology: The science of life and light / Lars Olof Bjorm. 2010.

· –Івах М.С. Розроблення медичних оптико-електронних пристроїв динамічного випромінювання, контролю та корекції фотоферезу, 2012.

· –Ткачук Р.А, Опромінення шкіри людини із безперервним контролем та регулюванням параметрів процесу, 2014.

· –Пушкарева А.Е. Методы математического моделирования в оптике биоткани., 2008.

Аналіз цих та багатьох інших професійних технічних посібників дозволяє зробити попередній висновок, що моделювання опромінення та удосконалення наявних технічних засобів є невід'ємною складовою якісного проведення процесу опромінення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для забезпечення якісного опромінення слід розглянути оптичні властивості біологічного об'єкту, а саме коефіцієнти відбивання та поглинання з урахуванням технічних характеристик апаратури і особливостей випромінення. Методи лікування та застосування технічних засобів, які розглядаються в статті для досягнення необхідної дози опромінення в режимі реального часу, вимагають безперервної передачі даних в режимі он-лайн.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження процесу проходження оптичного випромінювання крізь біологічно-активне середовище. Інтегрування засобів зворотного зв'язку та обладнання контроллера, з урахуванням динамічного розвитку сучасних світлотехнічних технологій.

Виклад основного матеріалу. Використання напівпровідникових елементів для оптико-електронних пристроїв випромінювання у світлолікуванні, є перспективним напрямком розвитку фотомедичних технологій.

Світлодіодні джерела світла володіють високим коефіцієнтом корисної дії і можливістю регулювання просторового розподілу енергії в малих площинах для різного спектру випромінювання. Також вони характеризуються незначною величиною робочої напруги та струму (1,5–3,0 В, 3–50 мА), малою інерційністю при роботі в імпульсному режимі, високою надійністю, низькою вартістю тощо.

У світлолікуванні шкірних захворювань таких як псоріаз, екзема застосовують ртутні джерела світла в діапазоні довжин хвиль (320-550) нм, які несуть небезпеку для пацієнта і потребують заміну кожні 500-1000 год., що в свою чергу є основним недоліком.

Розглянемо процес опромінення біологічного середовища із регулюванням енергетичних характеристик випромінювання в імпульсному режимі за допомогою світлодіодної матриці.

Структурна схема складатися, з трьох частин – випромінювальної – 3, приймальної – 2,

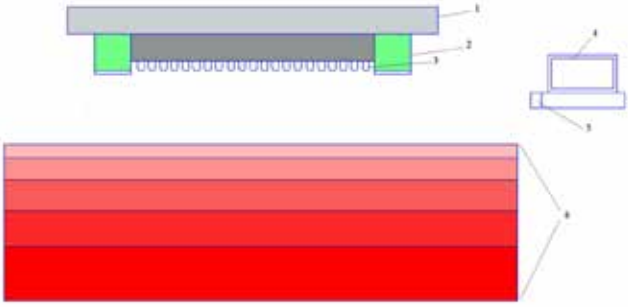

Рис. 1. Структурна схема процесу опромінення
Джерело: розроблено автором

© Кузь В.І., 2016

передавальної – 1 (рис. 1). Джерело випромінювання являє собою матрицю СВД ультрафіолетового діапазону 3, а в приймальній – розташований фотоприймач 2, передавальну функцію даних з фотоприймача виконує Wi-fi передавач 5, 4 – персональний комп'ютер, 6 – біологічний об'єкт (шкіра).

В залежності від стану ураженої поверхні шкіри, змінюються коефіцієнти поглинання біооб'єкта та відбитої енергії, що потрапляє на розташовані в площині матриці фотоприймачі (рис. 2).

Конструктивна рамка СВД-матриці, в якій розміщено тридцять світлодіодів (рис. 2), обмежує кути випромінювання у кожному зі світлодіодних каналів і захищає від небажаного розсіювання. Корпус рамки виконано з електроізоляційного, непрозорого, міцного та нетоксичного матеріалу, який забезпечує надійне кріплення всіх елементів матриці.

Світлові потоки від кожного з СВД, потрапляючи на біооб'єкт поглинаються та частково відбиваються на фотоприймач приймальної частини. Після прийняття фотоприймачем відбитого від шкіри опромінення, сигнал з фотоприймача проходить до передавальної ланки wi-fi, а далі безпровідниково передається до персонального комп'ютера де оцінюється лікарем. Така структура дає можливість порівняння оптичних характеристик біообєкта на початку світлолікування.

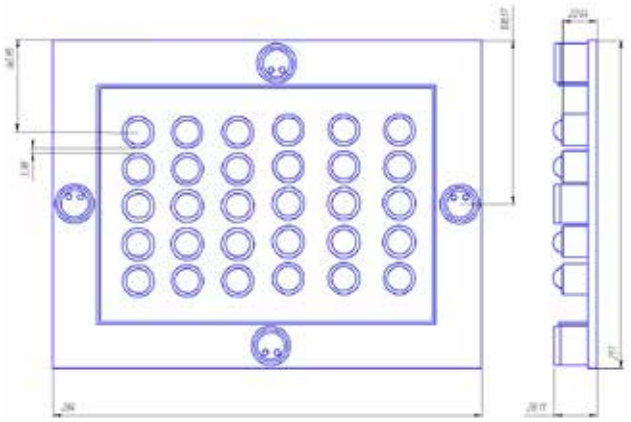

Рис. 2. Конструкція СВД матриці із фотоприймачами
Джерело: розроблено автором

Для кожного окремого шару шкіри визначаються параметри за формулою (1) їх межі змін, які згодом вносяться в підпрограми Bulk Scatter, та Material програмного середовища Trace Pro 6, в основі якої є метод Монте-Карло [6; 7]

$$p(\theta) = \frac{1}{4\pi} \cdot \frac{1-g^2}{(1+g^2-2g\cos\theta)^{3/2}}, \quad (1)$$

На основі математичного моделювання процесу поширення оптичного випромінювання в БО встановлено оптимальні параметри, які визначають характеристики випромінювання оптико-електронного пристрою, а саме: товщини шару БО (до 3 мм), чутливості фотоприймача (1..10 мкА), оптичної потужності джерел випромінювання (0.6 мВт), частоти випромінювання (4-0,4 Гц). Потужність відбитого оптичного випромінюванян СВД-матриці залежить від стану поверхні пошкодженого епідермісу.

Наведені (рис. 3, 4) діаграми розподілу потужності та інтенсивності величини поглинутого ультрафіолету шарами шкіри в програмному середовищі Trace Pro 6 підтвердили правильність підходу до створення технічної системи динамічного опромінення із можливістю подальшого керування, контролю і корекції параметрів опромінення.

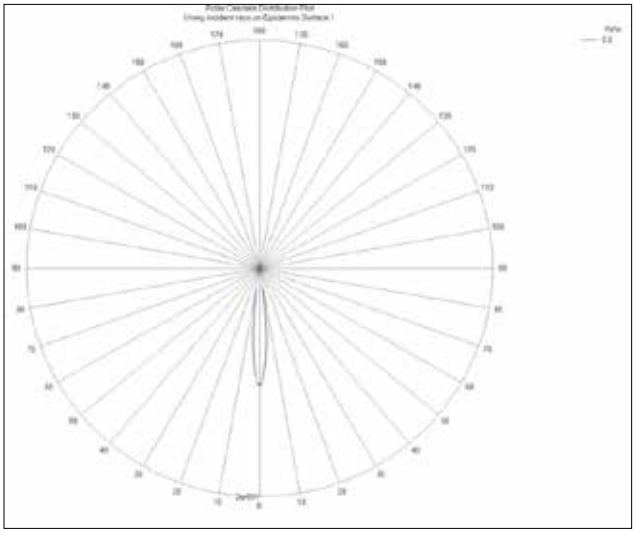

Рис. 3. Полярний розподіл інтенсивності падаючого УФ променя при повному випромінюванні СВД-матриці у нижньому роговому шарі
Джерело: розроблено автором

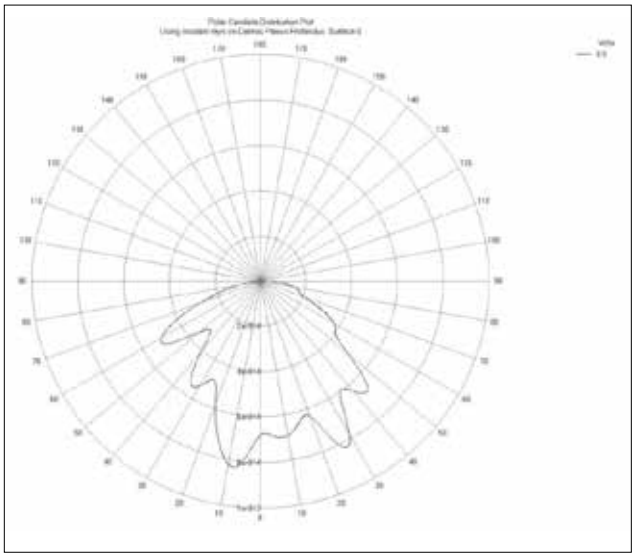

Рис. 4. Полярний розподіл інтенсивності падаючого УФ променя при повному випромінюванні СВД-матриці у нижньому шарі дермусу
Джерело: розроблено автором

В результате математичного моделювання при режимі повного випромінювання (включені усі СВД матриці) сумарна кількість променів на верхньому роговому шарі 2495, а повна потужність становить $5{,}94 \cdot 10^{-13} Bm/cp$. На нижньому шарі кількість променів зменшилась до 978, а потужність до $2{,}3 \cdot 10^{-13} Bm/cp$. У режимі повного випромінювання встановлюється рівномірний розподіл світлового поля на віддалі 10-20 мм від поверхні випромінення

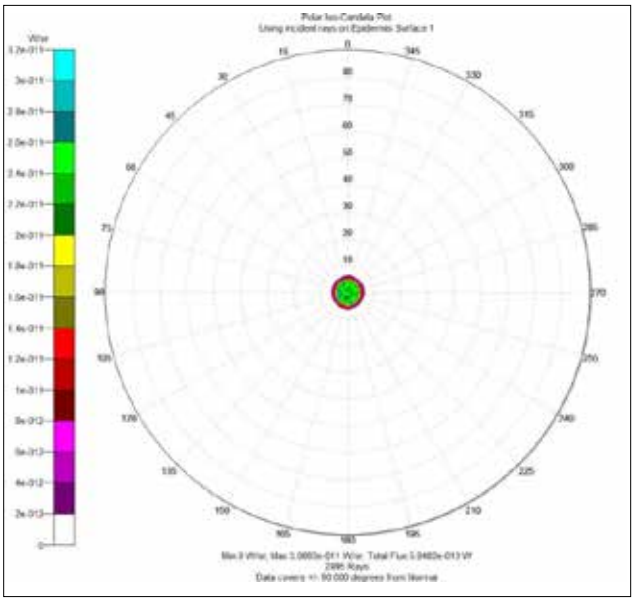

Рис. 5. Розподіл величини поглинутого опромінення нижнім роговим шаром

Джерело: розроблено автором

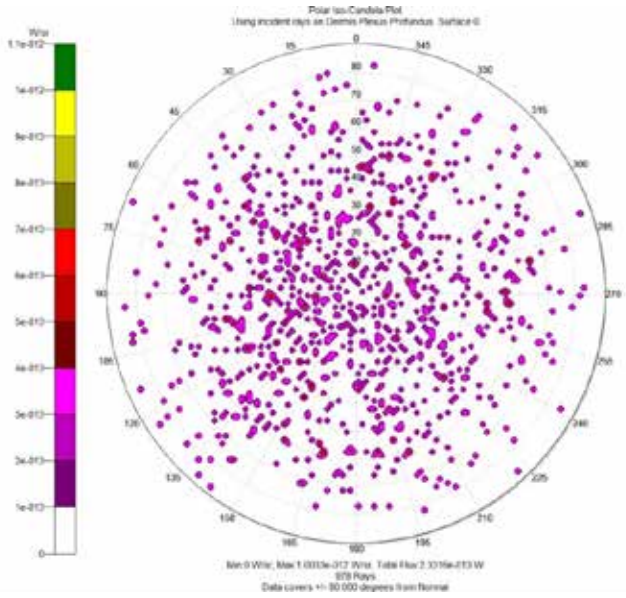

Рис. 6. Розподіл величини поглинутого опромінення нижнім шаром дермусу

Джерело: розроблено автором

В ультрафіолетовій областях поглинання тканини визначається спектрами поглинання пігментів, зокрема для шкіри – спектрами поглинання меланіну. Для розрахунків інтерес представляє величина оптичної щільності (OD) епідермісу, яка є результатом наступного виразу:

$$OD = \mu_{mel} \cdot h_e , \qquad (2)$$

де μ_{mel} – коефіцієнт поглинання меланіну, h_e – товщина шару епідермісу.

Оптична щільність залежить від кількості меланіну в базальному шарі, що в свою чергу, залежить від багатьох факторів, основним з яких є тип шкіри. Залежно від нього, процентний вміст меланіну в базальному шарі епідермісу шкіри людини може змінюватися від 1,5% до 43%. Тому оптична щільність епідермісу має сильну залежність від типу шкіри людини.

Біологічні тканини є сильно розсіюючими об'єктами, поширення світла через які може вважатися дифузним процесом [8]. Важлива властивість розсіювання тканини – анізотропія, яка визначається величиною, так званої фактором анізотропії g – середній косинус кута розсіювання.

Отримані результати досліджень в змодельованій системі, що складається з СВД-матриці на базі світлодіодів типу BIO-UV LED S8D31D та контролера відбитого потоку енергії від опроміненої поверхні, дозволяють припустити, що коефіцієнт поглинання значно менше коефіцієнта розсіювання в області коротких довжин хвиль.

Розсіювання грає головну роль у визначенні глибини проникнення випромінювання в шкіру, для випромінювання з більшою довжиною хвилі глибину проникнення визначає поглинання.

Удосконалення технічної системи на базі проведених досліджень дозволить ширше застосовувати світлотехнічні технології опромінення при захворюваннях псоріазу внаслідок автоматизованого контролю параметрів процесу та його ефективного керування, скорочення часу та кількості процедур.

Висновки і пропозиції. Запропоновано, на основі експериментальних результатів комплексний підхід щодо створення альтернативи існуючим пристроям фототерапії на нових принципах об'єднання максимально мініатюризованих оптоелектронних елементів в єдиний оптико-електронний пристрій рівномірного динамічного випромінювання та контролю.

На основі аналізу фототерапевтичних пристроїв опромінення, запропоновано реалізувати у вигляді матриці СВД. Така матриця повинна забезпечувати технологічні вимоги, такі як спектр випромінювання, оптичну потужність випромінювання, рівномірність опромінення та низькі робочі температури, що необхідно математично оцінити.

Досліджено полярний розподіл інтенсивності падаючих променів на біологічний об'єкт, відбитих та поглинутих в системі випадково розміщених величин, що дозволяє вирахувати кількість поглинутих променів в біооб'єкті.

Список літератури:

Физика и биофизика : учебник / Под.ред. В.Ф. Антонова. – М. : ГЭОТАР- Медиа, 2008. – 480 е., ил.

1. Медицинская и биологическая физика: Учеб.для вузов / А.Н. Ремизов, Г.Максина. А.Я. Потапенко. – 4-е изд.. перераб. и дополн. – М.: Дрофа, 2003. – 560 с.
2. Tkachuk R. Modelling dynamic irradiation with ultraviolet light in the complex treatment of psoriasis / Tkachuk R.A, Kuz V.I, Robulova B.M. // Proceedings TO NTSh. – 2014. – № 9. – P. 176-183.
3. R. Tkachuk. Study of effect of modeling biophysical light scattering in biological media / Tkachuk R.A, Kuz V.I. // Вимірювальна та Обчислювальна Техніка в Технологічних Процесах № 2'2015, 121-125.
4. Оптическая биомедицинская диагностика. В 2 т. Т. 1 / Пер. с англ. под ред. В. Тучина. М. : ФИЗМАТЛИТ, 2007. – 560 с.

5. Фотобиофизика. Версия 1.0 [Электронный ресурс] : електрон, учеб.пособие / И.Е. Суковатая. В.А. Кратасюк. В.В. Межевикин и др. – Электрон, дан. (9 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ. 2008. – 438 с. – ISBN 978-5-7638-0890-2.
6. Photobiology: The science of life and light / Lars OlofBjorm. – 2-nd edition. Lund :Springer. 2010. – 695 p.
7. Круковская Л.П. Ультрафиолетовое излучение: – его биологическая воздействие, приемники: Методическое пособие. – СПб.: СПбТПУ, 2009. – 26 с.

Кузь В.И.
Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя

ИССЛЕДОВАНИЕ БИОФИЗИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА ОПТИЧЕСКОГО ДИАПАЗОНА

Аннотация
Проанализированы ряд методов исследования и механизмы прохождения оптического излучения через биообъект и установлены зависимости оптических параметров облучения в процессе оздоровления кожи. Смоделирован и создан критерии для непрерывного анализа параметров с целью повышения эффективности его применения. Проведено имитационное моделирование и систематизированы взаимодействие биообъекта с оптическим излучением.
Ключевые слова: биообъект, ультрафиолетовое излучение, фототерапия, светодиодная матрица, динамическое облучения, фотоприемник.

Kuz V.I.
Ivan Pul'uj Ternopil National Technical University

RESEARCH BIOPHYSICAL EFFECT OPTICAL RANGE

Summary
Analyzed a number of research methods and mechanisms of optical radiation passing through biological objects and dependencies of optical parameters of radiation treatment in the healing of the skin. Modeled and established criteria for continuous analysis of options to improve the efficiency of its use. A simulation of biological objects and systematized interaction with optical radiation.
Keywords: biological objects, ultraviolet radiation, phototherapy, LED matrix, dynamic radiation sensor.

УДК 621.746.6

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ НИЗЬКОЧАСТОТНОЇ ВІБРООБРОБКИ ТА МОДИФІКУВАННЯ НА ЯКІСТЬ ВИЛИВКІВ ІЗ СПЛАВУ СИСТЕМИ AL – SI, ЩО ТВЕРДІЮТЬ В КОКІЛІ

Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Хорішко А.Ю., Корнійчук А.І.
Національна металургійна академія України

Представлені результати промислових випробувань технології віброобробки з частотою 100–200 Гц та модифікування розплаву ультрадисперсним модифікатором при виробництві циліндричних заготовок із сплаву АК7 способом лиття в кокіль. Визначені механічні властивості литого металу, одержаного із застосуванням різних видів обробки, а також металу виливків, що отримані за традиційною технологією. Досліджений вплив низькочастотної вібрації в процесі затвердіння та модифікування на макроструктуру виливків. Виявлений зв'язок між наявністю ліквацийних явищ та режимами віброобробки. Отримані дані показали перспективність проведення подальших досліджень з метою розробки та удосконалення відповідних технологічних процесів.
Ключові слова: лиття в кокіль, вібраційний вплив, модифікування, виливок, технологія, зразок, механічні властивості, макроструктура.

Постановка проблеми. Відомо, що використання активних методів зовнішніх фізичних впливів та управління структуроутворенням забезпечує не тільки значне зниження браку виливків, але й підвищення механічних властивостей литого металу, зокрема при литті в кокіль. До таких активних методів, в тому числі, можна віднести низькочастотний вібраційний вплив на твердіючий в ливарній формі розплав та традиційне модифікування. Тому однією з актуальних проблем є отримання науково обгрунтованих результатів, що дозволяють здійснити удоскона-

© Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Хорішко А.Ю., Корнійчук А.І., 2016

лення існуючих, а також розробку нових ефективних, а також комбінованих технологічних процесів отримання якісних литих заготовок.

Аналіз попередніх публікацій. Низькочастотна вібрація, що використовується на практиці, характеризується частотою до 200 Гц та амплітудами, що не перевищують 2–3 мм [1; 2]. Оскільки амплітуди, що використовують, перевищують величину контактних зазорів, при низькочастотній вібрації можливе використання різних схем введення упругих коливань: як крізь дно та стінки ливарної форми, так і безпосередньо в розплав. Наявність в металі, що кристалізується, хвиль стискання та розтягування може призводити до розвитку газової кавітації, чим пояснюється інтенсивна дегазація металу та поліпшення макроструктури виливків [2; 3].

Аналіз даних літературних джерел щодо використання газодинамічного впливу та модифікування при литті в кокіль алюмінієвих сплавів показав доцільність розгляду питання розробки диверсифікованих технологічних процесів із застосуванням різних видів комбінованих впливів на розплав в процесі формування виливка [4-12]. Проте, для визначення ефективності комбінованої обробки сплаву низькочастотною вібрацією та модифікуванням необхідне дослідження значної кількості фізико-технологічних параметрів литого металу, до числа яких можна віднести, в тому числі, механічні властивості та макроструктуру. Тому актуальною задачею є проведення експериментальних досліджень зазначених параметрів металу виливків, отриманих безпосередньо в промислових умовах із застосуванням традиційної та комбінованої технології.

Ціль роботи – дослідження механічних властивостей і макроструктури металу виливків із сплаву АК7, отриманих з використанням модифікування і віброобробки з частотою 100-200 Гц в процесі затвердіння, та за традиційною технологією лиття в кокіль.

Основний матеріал. В умовах ливарного цеху ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод» проводили плавку сплаву марки АК7 (табл. 1) в печі САТ – 04. Заливку здійснювали ківш – ложкою в сталевий витряхний кокіль середнім діаметром 60 мм з товщиною стінки 5 мм та висотою робочої порожнини 150 мм. Внутрішню поверхню кокілю, підігріту до температури 380-400 °С, покривали ливарною фарбою на основі дистен – силіманіту. Температура випуску – 720±5 °С. Підігрітий кокіль встановлювали та закріпляли на вібраційній установці (рис.1).

Заливку металу в кокіль здійснювали при увімкненій вібраційній установці при частоті коливань 100 Гц, 150 Гц, 200 Гц та амплітуді 0,7 мм. При даних частотах заливали не модифікований розплав та розплав з додаванням 0,1 мас. % експериментального модифікуючого препарату «Typhoon-Z». Окремо здійснювали заливку не модифікованого розплаву та розплаву з модифікатором в кокіль без застосування вібраційної обробки.

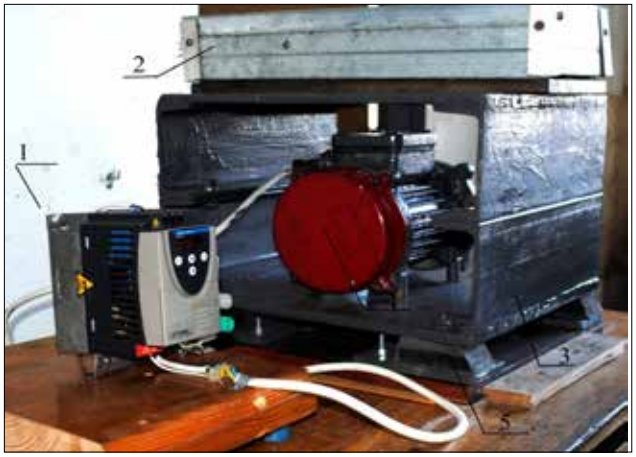

Рис. 1. Загальний вигляд вібраційної установки:
1 – перетворювач частоти; 2 – місце для кокілю; 3 – корпус; 4 – двигун; 5 – вібраційні опори

Механічні властивості матеріалу виливків визначали відповідно до ГОСТ 1497 – 84 на універсальній дослідній машині «ІНСТРОН», на стандартних зразках, вирізаних із циліндричних виливків: № 1, 2, 3 – що отримані з застосуванням вібраційного впливу; № 4, 5, 6 – що отримані з застосуванням модифікування та комплексної обробки (табл. 2). Вимірювання твердості зразків у вихідному стані та після вібраційного впливу на розплав визначали за стандартною методикою Бринеля.

Дослідження щільності алюмінієвого сплаву визначали методом гідростатичного зважування з точністю 0,001 г/см^3. Зразок, який не містить тріщин і порожнин, зважували на аналітичних вагах на повітрі та в чотирихлористому вуглеці. Щільність зразка розраховували за формулою:

$$d_{обр} = \frac{P_в}{P_в - P_ж} \cdot (d_ж - 0{,}0012) + 0{,}0012, \qquad (1)$$

де $d_{обр.}$ – щільність зразка, г/см^3;
$P_в$ – маса зразка в повітрі, г;
$P_ж$ – маса зразка в $CC1_4$, г;
$d_{ж.}$ – щільність CCl_4, г/см^3

Результати досліджень щодо визначення щільності металу дослідних виливків представлені в таблиці 3.

Механічні властивості металу, що піддавався віброобробці з частотою 200 Гц не вдалося повністю встановити з причини неможливості отримати якісні зразки із-за наявності грубих дефектів у вигляді раковин та шпаристості в тілі виливка.

Наведені в таблиці 2 дані свідчать про те, що найбільше значення середньої межі міцності спостерігається у металу першого, другого та шостого виливків (відповідно 175 МПа, 171 МПа та 166 МПа). Найбільші значення відносного подовження наявні у першого та шостого виливків

Таблиця 1

Хімічний склад сплаву

Марка сплаву	Вміст елементів, %						
	Mg	Cu	Si	Al	Fe	Zn	Ni
АК7	0,39	0,05	8,35	Осн.	0,48	0,03	0,01

(4,55% та 2,12% відповідно). Проте, великий розбіг значень (майже в три рази) відносного подовження у зразків першого виливка може свідчити про наявність в цьому виливку ліквацийних явищ.

Результати визначення щільності зразків металу дослідних виливків показали значний розбіг значень від 2,729 г/см^3 до 2,852 г/см^3. Окрім того, найбільші діапазони коливань значень щільності спостерігаються у зразках металу, що піддавався віброобробці. Наприклад, при частоті 150 Гц без застосування модифікування щільність сплаву коливається в межах 2,750 – 2,852 г/см^3 (різниця 3,5%), без обробки – 2,739 – 2,773 г/см^3 (1,2%), з застосуванням тільки модифікування – 2,736 – 2,737 г/см^3 (0,04%).

Наведені в таблиці 3 дані свідчать про наявність ліквацийних зон у виливках, що піддавалися віброобробці, та отриманих за традиційною технологією лиття в кокіль. Це підтверджується результатами досліджень щільності металу зразків, що містили таку зону, або її частину.

Проведені дослідження показали підвищення усередненої щільності металу виливків, що піддавалися віброобробці разом з модифікуванням на 1,2% відносно металу виливків, отриманих за традиційною технологією.

Таблиця 2

Механічні властивості металу виливків

№ виливка	Вид обробки	Частота, Гц	№ зразка	$\sigma_{0,2}$	$\sigma_в$	δ_5	ψ	Твердість, НВ
				МПа (Н/мм$_2$)		%		
1	вібрація	100	1.1	109	183	6,8	2,5	680
			1.2	115	165	2,3	1,7	670
			1.3	118	177	-	-	660
2	вібрація	150	2.1	-	166	0,97	5,02	640
			2.2	111	176	1,3	1,7	660
			2.3	113	171	1,47	3,31	700
3	вібрація	200	3.1	-	-	-	-	660
			3.2	-	-	-	-	630
			3.3	-	-	-	-	650
4	вібрація + модифікування	100	4.1	117	161	0,91	1,7	620
			4.2	119	142	2,17	0,35	620
			4.3	115	172	1,47	4,4	700
5	вібрація + модифікування	150	5.1	115	143	1,9	-	580
			5.2	109	143	2,17	2,36	400
			5.3	108	160	1,73	4,67	580
6	модифікування	-	6.1	113	158	2,2	5,99	520
			6.2	109	180	2	3,49	530
			6.3	117	162	2,17	2,66	500

Таблиця 3

Щільність металу виливків

№ зразка	Обробка	Частота, Гц	Маса зразка в повітрі, г	Маса зразка в CCl_4, г	Щільність зразків, г/см^3	
1	без обробки	-	16,585	6,955	2,744	2,752
2	без обробки	-	15,265	6,385	2,739	
3	без обробки	-	8,945	3,805	2,773	
1.1	вібрація	100	15,810	6,615	2,739	2,733
1.2	вібрація	100	18,765	7,820	2,731	
1.3	вібрація	100	20,565	8,560	2,729	
2.1	вібрація	150	21,415	9,040	2,757	2,786
2.2	вібрація	150	16,085	7,100	2,852	
2.3	вібрація	150	21,775	9,160	2,750	
3.1	вібрація	200	15,355	6,490	2,760	2,784
3.2	вібрація	200	22,435	9,600	2,785	
3.3	вібрація	200	14,095	6,095	2,808	
4.1	вібрація + модифікування	100	18,880	8,160	2,806	2,768
4.2	вібрація + модифікування	100	18,970	7,975	2,749	
4.3	вібрація + модифікування	100	16,360	6,890	2,749	
5.1	вібрація + модифікування	150	20,515	8,555	2,732	2,734
5.2	вібрація + модифікування	150	21,515	8,975	2,734	
5.3	вібрація + модифікування	150	16,530	6,900	2,736	
6.1	модифікування	-	18,530	7,745	2,737	2,736
6.2	модифікування	-	17,285	7,220	2,736	
6.3	модифікування	-	18,075	7,545	2,736	

Макроструктура дослідних виливків представлена на рис. 2, 3. В результаті вібраційної обробки сплаву АК7 з частотою 200 Гц у надливній частині виливка утворилися грубі дефекти у вигляді порожнин різного об'єму та розосередженої шпаристості, що розповсюджується також у тіло виливка.

Макроструктура виливка, що піддавався віброобробці з частотою 150 Гц, включає концентровану усадкову раковину правильної форми глибиною 18 мм з наявними багатьма тріщинами довжиною 3-10 мм на бічній поверхні раковини за відсутності розосередженої шпаристості.

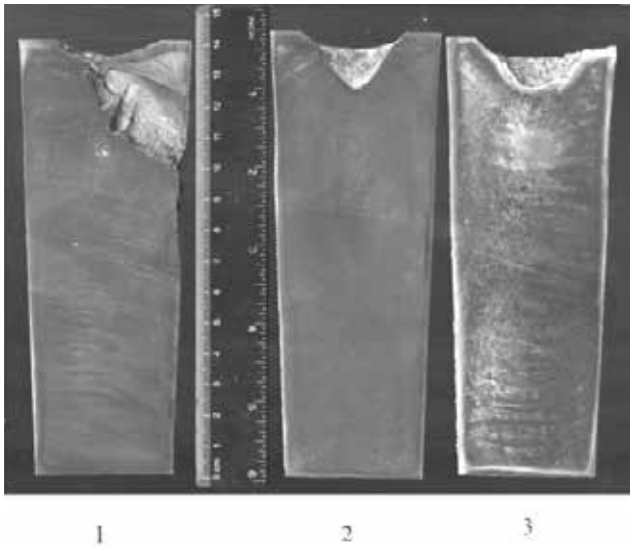

Рис. 2. Макроструктура виливків після віброобробки (без модифікування розплаву): 1- 200Гц; 2 – 150Гц; 3 – 100Гц

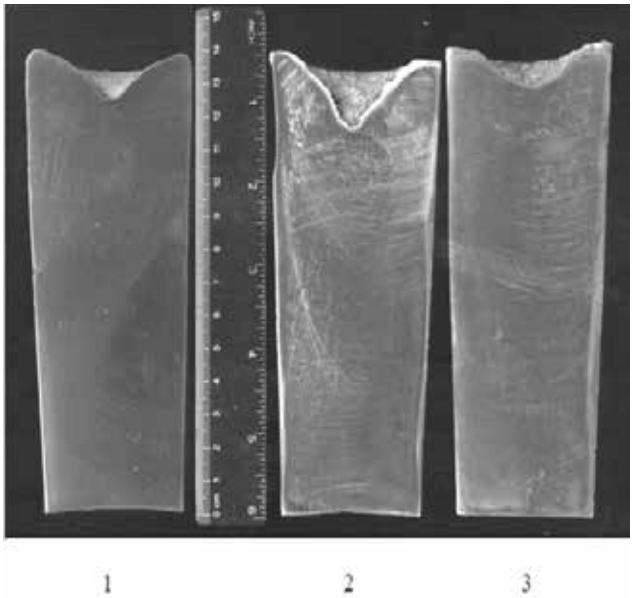

Рис. 3. Макроструктура виливків: 1– модифікування розплаву; 2 – модифікування + вібрація 150Гц; 3 – модифікування + вібрація 100Гц

Макроструктура виливка, що піддавався віброобробці з частотою 100 Гц, включає концентровану усадкову раковину правильної форми глибиною 13 мм з поодинокими тріщинами довжиною 2-8 мм на бічній поверхні раковини за відсутності розосередженої шпаристості.

Макроструктура металу виливка, що піддавався тільки модифікуванню також включає концентровану усадкову раковину правильної форми глибиною 10 мм з гладкою бічною поверхнею за відсутності розосередженої шпаристості.

Макроструктура металу виливка, що піддавався модифікуванню та віброобробці з частотою 150 Гц, включає концентровану усадкову раковину правильної форми глибиною 25 мм з поодинокими тріщинами довжиною 4-6 мм на бічній поверхні раковини за відсутності розосередженої шпаристості.

Макроструктура металу виливка, що піддавався модифікуванню та віброобробці з частотою 100 Гц, включає концентровану усадкову раковину правильної форми глибиною 12 мм з поодинокими дрібними тріщинами довжиною 1-3 мм в центральній частині раковини за відсутності розосередженої шпаристості.

Висновки:

1.–В промислових умовах проведені випробування технології лиття в кокіль циліндричних виливків із сплаву АК7 середнім діаметром 60 мм і висотою 150 мм з застосуванням окремо віброобробки в процесі затвердіння з частотою 100 Гц, 150 Гц, 200 Гц, та комплексної технології низькочастотної віброобробки та модифікування ультрадисперсним препаратом «Typhoon-Z» у кількості 0,1 мас. %. Встановлена можливість та перспективність використання даного комплексного технологічного процесу.

2.–В результаті досліджень механічних властивостей металу дослідних виливків встановлено, що найбільше значення середньої межі міцності спостерігається у металу виливків, що піддавалися віброобробці з частотою 100 Гц, 150 Гц та модифікуванню без вібраційного впливу (175 МПа, 171МПа та 166 МПа відповідно). Найбільші значення відносного подовження наявні при віброобробці з частотою 100 Гц та модифікуванні без віброобробки (4,55% та 2,12% відповідно). Проте, виявлений великий розбіг значень (майже в три рази) відносного подовження при віброобробці, що може свідчити про наявність в металі ліквацийних явищ.

3.–Результати визначення щільності зразків металу дослідних виливків показали значний розбіг значень від 2,729 г/см^3 до 2,852 г/см^3. Найбільші діапазони коливань значень щільності спостерігаються у зразках металу при віброобробці. Результати досліджень свідчать про наявність ліквацийних зон у виливках, що отримані за традиційною технологією та з використанням тільки віброобробки. Встановлено підвищення усередненої щільності металу виливків при віброобробці разом з модифікуванням на 1,2% відносно металу виливків, отриманих за традиційною технологією.

4.–Встановлено, що підвищення частоти вібрації до 200 Гц в процесі затвердіння виливка в кокілі призводить до утворення у надливній частині грубих дефектів у вигляді порожнин різного об'єму та розосередженої шпаристості, що розповсюджується також у тіло виливка. Найменша кількість дефектів та найбільш сприятлива макроструктура виливків спостерігається при використанні комплексної технології, що включає віброобробку з частотою 100 Гц та модифікування, а також при застосуванні тільки модифікування.

Список літератури:

1. Ефимов В.А. Перспективы развития работ по применению внешних воздействий на жидкий кристаллизирующийся расплав / Влияние внешних воздействий на жидкий и кристаллизующийся металл. Сборник научных трудов – Киев: Изд. ИПЛ АН УССР. – 1983. – С. 10-15.
2. Ефимов В.А, Эльдарханов А.С. Физические методы воздействия на процессы затвердевания сплавов. – М.: Металлургия. – 1995. – 272 с.
3. Специальные способы литья: Справочник / В.А. Ефимов, Г.А. Анисович, В.Н. Бабич и др.; Под общ. ред. В.А. Ефимова. – М.: Машиностроение, 1991. – 436 с.
4. Доценко Ю.В. Влияние комплексной технологии на свойства отливок из сплава АК7ч с повышенным содержанием железа / Ю.В. Доценко, В.Ю. Селиверстов //Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2011. – № 6/5 (54). – С. 45-48.
5. Доценко Ю.В. Особенности затвердевания отливок из алюминиевых сплавов при нарастающем давлении и модифицировании / Ю.В. Доценко, В.Ю. Селиверстов //Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2012. – № 1/5 (55). – С. 18-22.
6. Доценко Ю.В. Использование комбинированного воздействия на расплав системы Al-Si при затвердевании / Ю.В. Доценко, В.Ю. Селиверстов // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Збірник наукових праць. Серія: «Нові рішення в сучасних технологіях». – Харків: НТУ «ХПІ», 2012. – № 33 – С. 7-16.
7. Доценко Ю.В. Аналіз впливу газодинамічного тиску і модифікування на властивості виливків із ливарного сплаву А356/ Ю.В. Доценко, В.Ю. Селівьорстов, Н.В. Доценко, О.І. Дмитренко, А.І. Тоцька // Науковий журнал «Молодий вчений». – Херсон, 2015. – № 1 (16). Частина І. – С. 10-12.
8. Selivyorstov V. The use of gas-dynamic pressure to improve the mechanical properties of aluminum casting alloys with high iron content / V. Selivyorstov, Y. Dotsenko, T. Selivyorstova, N. Dotsenko // Системні технології. Регіональний міжвузівський збірник наукових праць. – Випуск 2 (97). – Дніпропетровськ, 2015. – С. 68-74.
9. Dotsenko Yu. Influence of heterogtneous crystallization conditions of aluminum alloy on its plastic properties / Yu. Dotsenko, V. Selivorstov, T. Selivorstova, N. Dotsenko // Науковий вісник Національного гірничого університету. – Дніпропетровськ, 2015. – № 3 (147). – С. 46-50.
10. Effect of Additions of Ceramic Nanoparticles and Gas-Dynamic Treatment on Al Casting Alloys / K. Borodianskiy, V. Selivorstov, Y. Dotsenko, M. Zinigrad // Metals. – Basel, Switzerland, 2015. – Volume 5, Issue 4 (December 2015). – P. 2277-2288.
11. Selivorstov V. Using gas-dynamic influence and modification to improve operational properties of the alloy SC51A / Selivorstov V., Dotsenko Y., Dotsenko N., Selivorstova T. // XVII International scientific conference. New technologies and achievements in metallurgy, material engineering and production engineering. A collective monograph edited by Jarosław Boryca, Rafał Wyczółkowski. Series: Monographs No 56. Czestochova 2016. – P. 174-178.
12. Доценко Ю.В. Аналіз впливу обробки розплаву алюмінієвого ливарного сплаву А356 тиском і модифікуванням на властивості виливків / Ю.В. Доценко, В.Ю. Селівьорстов, Н.В. Доценко // Спеціальна металургія: вчора, сьогодні, завтра [Електрон. ресурс]; матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 19 квітня 2016 р. / [редкол.: В.С. Богушевський (відпов. ред..) та ін.]. – К.: НТУУ «КПІ», 2016. – С. 373-379.

Селиверстов В.Ю., Доценко Ю.В., Хоришко А.Ю., Корнийчук А.И.
Национальная металлургическая академия Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ НИЗКОЧАСТОТНОЙ ВИБРООБРАБОТКИ И МОДИФИЦИРОВАНИЯ НА КАЧЕСТВО ОТЛИВОК ИЗ СПЛАВА СИСТЕМЫ AL – SI, ЗАТВЕРДЕВАЮЩИХ В КОКИЛЕ

Аннотация
Представлены результаты промышленных испытаний технологии виброобработки с частотой 100-200 Гц и модифицирования расплава ультрадисперсным модификатором при производстве цилиндрических заготовок из сплава АК7 способом литья в кокиль. Определены механические свойства литого металла, полученного с применением разных видов обработки, а также металла отливок, полученных по традиционной технологии. Исследовано влияние низкочастотной вибрации в процессе затвердевания и модифицирования на макроструктуру отливок. Выявлена связь между наличием ликвационных явлений и режимами виброобработки. Полученные данные показали перспективность проведения дальнейших исследований с целью разработки и усовершенствования соответствующих технологических процессов.
Ключевые слова: литье в кокиль, вибрационное воздействие, модифицирование, отливка, технология, образец, механические свойства, макроструктура.

Selivorstov V.Yu., Dotsenko Yu.V., Khorishko A.Y., Korniychuk A.I.
National Metallurgical Academy of Ukraine

A STUDY OF THE INFLUENCE OF LOW-FREQUENCY VIBRATING PROCESSING AND MODIFICATION ON THE QUALITY OF CASTS FROM ALLOY AL – SI, WHICH SOLIDIFIES IN METALLIC FORM

Summary
The results of industrial tests of technology of vibrating processing of the melt with a frequency of 100-200 Hz and modifying the melt using ultrafine modifier in the production of cylindrical castings of alloy AK7 method of casting in a metal mold. Determined mechanical properties of cast metal obtained with the use of different types of processing, and also metal castings, produced by traditional technology. The influence of low-frequency vibration during solidification and modification on macrostructure of castings. Correlation between the presence of phase separation phenomena and modes of vibrating processing. The data obtained showed promising for further research to develop and improve relevant processes.
Keywords: casting in a metal mold, exposure to vibration, modification, cast, technology, sample, mechanical properties, macrostructure.

УДК 616.71-001.5-089.84:669.295

МЕТОДИКА ПРОЕКТУВАННЯ ТА БІОМЕХАНІЧНОЇ ОЦІНКИ КОНСТРУКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ НАКІСТКОВИХ ФІКСАТОРІВ ДЛЯ ЛІКУВАННЯ ПЕРЕЛОМІВ ТРУБЧАСТИХ КІСТОК

Сорочан О.М., Азархов О.Ю.
Приазовський державний технічний університет
Олексюк І.С.
Буковинський державний медичний університет
Білов М.Є.
Чернівецька медична інвестиційна компанія
Шайко-Шайковський О.Г.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

За допомогою методів порівняльного аналізу та розрахунковим шляхом проведено оцінку міцності накісткових фіксуючих конструкцій при переломах довгих трубчастих кісток. Проведено теоретичну оцінку параметрів міцності накісткових пластин при різних міжцентрових відстанях між отворами на корпусі пластин та встановлено мінімально допустимі значення цих відстаней. Показано як впливають на міцність накісткової конструкції розміри поперечного перерізу накісткових фіксаторів та відстані між отворами. Запропонована проектна методика визначення оптимального розташування фіксуючих та блокуючи гвинтів на корпусі пластини при всіх простих та складних видах навантажень на біомеханічну систему «кістка-фіксатор» Отримані розрахунковим шляхом результати дозволяють визначити найбільш ефективні варіанти фіксації конструкції при накістковому остеосинтезі переломів трубчастих кісток опорно-рухового апарату.
Ключові слова: остеосинтез, накісткові фіксатори, міцність, конструктивні параметри.

Постановка проблеми. Лікування переломів та пошкоджень кісток опорно-рухового апарату залишається в наш час однією з важливих та актуальних проблем, які потребують свого подальшого розв'язання. Переломи і пошкодження кісток, особливо верхніх і нижніх кінцівок є однією з основних причин втрати працездатності. Це особливо важливо також під час ведення військових дій в зоні АТО, де відбувається багато травмувань та поранень [3].

На сьогодні частота переломів кісток (у цивільних випадках) складає 3,6 випадків на 100 чоловік населення на рік. Витрати на лікування переломів при цьому досягають величезних обсягів. Наприклад у США, вони щорічно складають 1,5 млрд дол. При цьому біля половини хворих лікуються стаціонарно, потребують оперативного лікування, яке здійснюється за допомогою сучасних металевих, металополімерних і полімерних конструкцій.

В Україні щоденно, за різними літературними даними, отримують травми понад 120 постраждалих. Серед вказаної кількості пацієнтів 30 залишаються інвалідами, при цьому 3-5 постраждалих гинуть [4].

За даними ВООЗ тільки внаслідок автокатастроф та ДТП на автошляхах світу щорічно реєструється більше 10 млн постраждалих, 500 тис людей гине, ще більша кількість з них залишається інвалідами. Слід зазначити що переважна

© Сорочан О.М., Азархов О.Ю., Олексюк І.С., Білов М.Є., Шайко-Шайковський О.Г., 2016

більшість переломів та пошкоджень за думкою великої кількості спеціалістів-травматологів повинна лікуватись оперативно. Це суттєво (порівняно з консервативними способами лікування) прискорює повернення постраждалих до активного способу життя.

Створення сучасних, зручних, ефективних і надійних конструкцій для оперативного лікування пошкоджень і переломів кісток опорно-рухового апарату стає, таким чином, важливою медичною, інженерно-технічною задачею. Величезні економічні втрати суспільства внаслідок втрати постраждалими працездатності, необхідності витрат на подальше лікування та реабілітацію роблять цю проблему також ще й соціально-економічною [2].

Тому успішне рішення такої задачі можливо лише завдяки спільним зусиллям медиків-травматологів, спеціалістів у галузі опору матеріалів, матеріалознавства, будівельної механіки, моделювання, біомеханіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Все більше розповсюдження в наш час отримують так звані системи «біологічного остеосинтезу», які у максимальній степені повинні наближати роботу біомеханічної системи « кістка-фіксатор» до умов здорової непошкодженої кістки та сприяти створенню властивостей для якнайскорішого зростання відламків кістки. Задача ускладнюється тим, що в реальних умовах виникає велика кількість видів та типів переломів (поперечні, косі, гвинтові, осколкові, детензійні), причому – різного рівня локалізації (діафізарні, проксимальні, дистальні, суглобові). Кожний з цих типів переломів вимагає свого індивідуального підходу, відповідної технології лікування, використання конкретної, найбільш ефективної конструкції для остеосинтезу.

Проте, запорукою ефективного, успішного зрощення та створення умов для виникнення первинного й вторинного мозоля є жорстка та надійна взаємна фіксація відламків зламаної кістки.

З усіх видів сучасного остеосинтезу (інтрамедулярний, накістковий, стержневий, через кістковий) найбільш простим, розповсюдженим і доступним на сьогодні є накістковий остеосинтез, для здійснення якого використовуються різноманітні пластини [1]. Вважається та загально визнаною є доцільність застосування саме накісткового виду остеосинтезу як найбільш доступного, дешевого, простого для здійснення в умовах районних стаціонарів та лікарень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В наш час існує досить велика кількість різновидів накісткових конструкцій. Їх конструктивні параметри залежать від виду та типу перелому, який повинен лікуватись, анатомічних розмірів та розташування пошкодженої кістки. Це, у свою чергу, пов`язано із величиною можливих зовнішніх навантажень, яких буде зазнавати пошкоджена кістка. Отже – забезпечення міцності та надійності накісткового фіксатора буде залежати від зазначеної низки факторів. Проте, необхідно забезпечити також і медичні, фізіологічні вимоги до конструкцій та частин майбутньої біотехнічної системи. Для забезпечення ефективного зростання кісткових фрагментів необхідне вільне, безперешкодне постачання біологічних рідин до місця перелому, створення певної дозованої компресії між відламками, уникання виникнення ефекту «шунтування». З цією метою широкого розповсюдження набули так звані мало контактні накісткові конструкції [2]. Такі фіксатори в мінімальній степені контактують з періостом, практично його не пошкоджуючи, забезпечують хороше кровопостачання до зони перелому, а також мають досить невелику масу. Полегшення конструкцій позитивно впливає на перебіг зростання, створює більш комфортні умови для постраждалого. Проте – полегшення конструкції, зменшення її матеріалоємності негативно впливає на її міцність та жорсткість. Тому залишається не вирішеним питання про мінімально допустимі розміри поперечного перерізу накісткового фіксатора, а також – про мінімально допустимі відстані між отворами на корпусі фіксатора, які знижують його міцність та є своєрідними концентраторами напружень, що також суттєво знижує його розрахункову міцність.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка методики та оцінка впливу на міцність накісткової конструкції відстані між отворами в корпусі накісткового фіксатора для подальшого проведення фіксуючих та блокуючих гвинтів, їх діаметрами, а також – між розмірами поперечного перерізу для різних типів і видів накісткових конструкцій різноманітного призначення. В роботі також викладено методику визначення варіантів раціонального розташування фіксуючих та блокуючи гвинтів на корпусі накісткового фіксатора при впливі на нього комплексу простих та складних видів навантажень.

Виклад основного матеріалу. В роботі за допомогою програми Solid Works, методу кінцевих елементів проведено моделювання напружено – деформованого стану матеріалу пластин для остеосинтезу (сталь 12Х18Н9Т) при розташуванні на їх корпусі різної кількості отворів (тобто – різних відстанях між центрами отворів).

Досліджувалась відстань між центрами отворів: 24 мм, 28мм, 32мм. Розрахунки та результати моделювання показали, що при стисканні корпуса пластини силою 1000Н (біля 100кг), що відповідає навантаженню ваги дорослої людини при статичному, та динамічному (екстремальному) зовнішньому впливі на фіксуючу конструкцію.

Отримані результати показали, що мінімальна відстань між центрами отворів не повинна бути меншою у цьому випадку 32 мм. Отриманий результат справедливий для перерізу пластини 16Ч4мм і зміниться в той чи інший бік, якщо розміри перерізу збільшаться або зменшаться.

Проте – розроблена методика дозволяє подібним шляхом визначати мінімальну відстань між отворами для корпусів пластин будь – яких розмірів, забезпечуючи їх міцність і надійність роботи у складі біотехнічної системи «відламки кістки – накістковий фіксатор».

Розрахунки здійснено для всіх найбільш розповсюджених типорозмірів накісткових фіксаторів.

На рис. 1 наведено діаграми змінення необхідної ширини ділянки накісткової конструкції для різних типорозмірів перерізів для двох значень

різних розмірів перерізів корпусу фіксатора (рис. 1а – 2,4 см, рис. 1б – 4 см).

Розроблена методика дає можливість ще на етапі проектування встановлювати мінімально необхідну відстань між отворами для гвинтів на корпусі фіксатора, забезпечувати міцність конструкції, та як слідство –ефективність та надійність остеосинтезу, надійне зрощення відламків пошкодженої кістки.

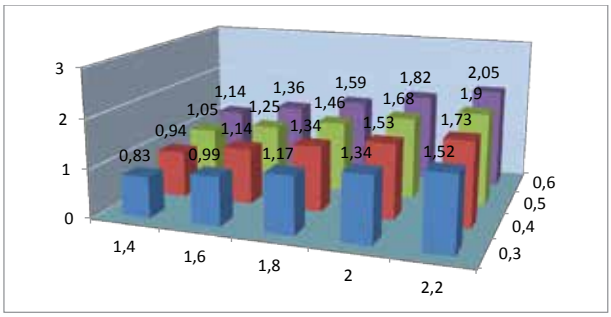

а)

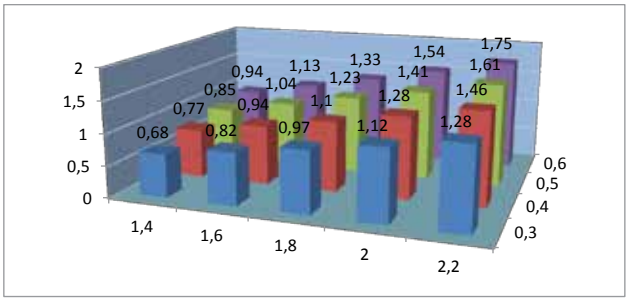

б)

Рис. 1. Діаграми змінення ширини корпусу накісткового фіксатора в залежності від розмірів поперечного перерізу корпуса пластини:
а) для ширини 2,5 см, б) для ширини 2 см

Дуже важливим та остаточно не розв'язаним залишається питання про кріплення накісткового фіксатора до кортикальної речовини кістки за допомогою фіксуючих гвинтів. Їх кількість, напрямок проведення та, головним чином, взаємне розташування до цього часу є предметом суперечок та дискусій у спеціалістів – травматологів [1; 2; 3].

В медичній практиці широке розповсюдження знайшли пластини з мінімальним контактом, які мають 12 отворів для проведення фіксуючих та блокуючих гвинтів. Отвори розташовані у шаховому порядку (для зручності проведення фіксуючих гвинтів незалежно від положення та форми лінії зламу) та створення надійної фіксації усіх елементів біотехнічної системи «фіксатор-кісткові відламки». Особливо важливим є питання про оптимальне розташування фіксуючих гвинтів для створення стабільного остеосинтезу.

В роботі за допомогою методу скінчених елементів та програми Solid Works Simulation Xpress змодельовано та проаналізовано напружено-деформований стан матеріалу накісткового фіксатора при крученні, конструкція якого виготовлена з біоінертної сталі 12Х18Н9Т. Силовий вплив імітувався двома рівними та протилежно направленими моментами, які прикладалися до обох кінців накісткової пластини [4].

За допомогою спеціально розробленого алгоритму послідовно моделювалося кріплення накісткових конструкцій шляхом використання 3-х, 4-х, 5-ти и 6 гвинтів по обидві сторони від лінії поперечного діафізарного перелому. Число можливих комбінацій з n елементів (отворів) по m штук (гвинтів) визначалося за відомим з комбінаторики виразу:

$$C_n^m = \frac{A_n^m}{P_m} = \frac{n!}{m!(n-m)!}.$$

де P_n – число перестановок з n елементів;
A_n^m – число розміщень з n елементів по m.

Можливе число комбінацій для кожного зі вказаних варіантів фіксації, яке визначається з m числа фіксуючих гвинтов представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Число можливих комбінацій кріплення пластини при використанні різного числа гвинтів для створення накісткового остеосинтеза

№ варіанта кріплення	Число отворів n	Число гвинтів m	Число комбінацій Cmn
1	6	3	20
2	6	4	15
3	6	5	6
4	6	6	1

На рис. 2 показано загальний вигляд накісткової пластини, де вказано номери отворів, що використовувались при моделюванні.

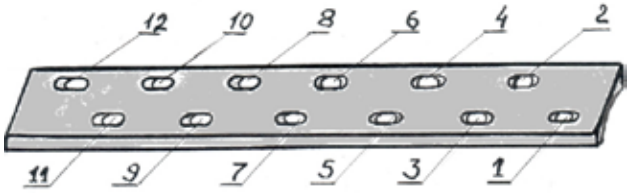

Рис. 2. Загальний вигляд накісткової пластини з номерами отворів для фіксуючих і блокуючи гвинтів

Математичне комп`ютерне моделювання всіх можливих варіантів кріплення при різній кількості та розташуванні фіксуючих і блокуючих гвинтів дозволили визначити виникаючі при цьому напруження, деформації, переміщення та запас міцності матеріалу конструкції накісткового фіксатора.

Як найбільш доцільні приймалися варіанти кріплення, за яких всі вказані вище параметри були мінімальними. У таблиці № 2 наведено номери гвинтів для найбільш оптимального кріТаблиця 2

Оптимальні варіанти розташування фіксуючих і блокуючих гвинтів на корпусі пластини при ротаційних впливах

Число фіксуючих чи блокуючих гвинтів	Номери фіксуючих і блокуючих гвинтів
3	2.4.5 8.9.11
4	2.3.4.5 8.9.10.11
5	1.2.3.4.5 8.9.10.11.12

плення накісткового фіксатора (при їх різній кількості).

Нижче, на рис. 3 для зручності анализу та наочності представлено оптимальне розташування фіксуючих і блокуючих гвинтів при ротаційних зовнішніх впливах на корпус накісткової пластини при остеосинтезі поперечних діафізарних переломів.

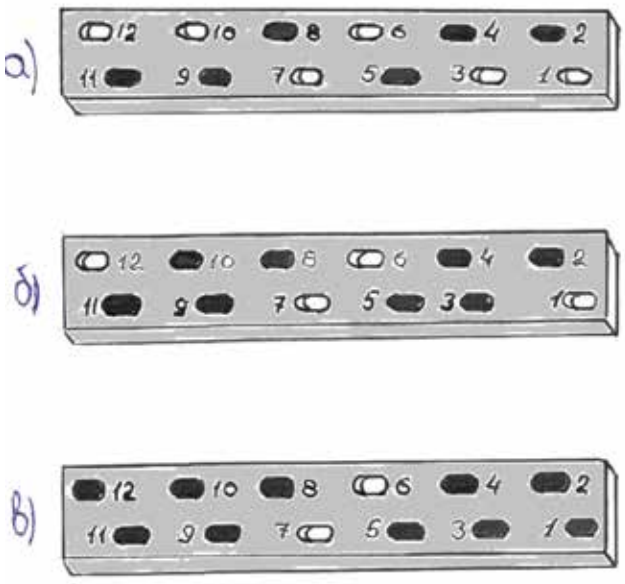

Рис. 3. Оптимальне розташування фіксуючих і блокуючих гвинтів при остеосинтезі поперечних діафізарних переломів при ротаційних впливах на біотехнічну систему «відламки кістки – накістковий фіксатор»:

а) для 3-х гвинтів по обидві сторони перелома;
б) для 4-х гвинтів по обидві сторони перелома;
в) для 5-ти гвинтов по обидві сторони перелома

В особливо тяжких випадках, при оскольчастих чи розтрощених переломах, для створення надійного стабільного остеосинтезу використовуються всі 6 отворів як для фіксуючих, так і для блокуючих гвинтів.

На вибір числа гвинтів для фіксації та блокування створює вплив вид і тип перелому, тому кінцеве рішення щодо створення того чи иншого виду остеосинтезу приймається лікарем-травматологом, так само, як і вибір того чи іншого числа гвинтов для остеосинтезу.

Співставлення результатів комп`ютерного моделюваниня для аналогічного виду переломів з використанням тієї же накісткової пластини при деформаціях розтягу–стиску та кручення дозволило зробити наступні узагальнення [4]:

А) при використанні 3-х фіксуючих й такого ж числа блокуючих гвинтів співпадають номера 2-х гвинтів (4, 9);

Б) при використанні 4-х фіксуючих і аналогічного числа блокуючих гвинтів співпадають номера 4-х гвинтів (2, 5 та 8, 11);

В) при використанні відповідно 5-ти гвинтів – співпадають номера 5-ти гвинтів (1, 2, 3, 5 та 8, 10, 11, 12).

Ці результати дозволяють узагальнити дослідження та використати їх у найбільш розповсюджених реальних випадках складних видів впливів на біотехнічну систему «відламки кістки–фіксатор».

Аналіз сукупності отриманих результатів проведених досліджень дозволяє зробити практичні рекомендації лікарям-травматологам для подальшого використання в медичній практиці.

Висновки і пропозиції:

1. Запропонована методика комп`ютерного моделювання для оцінки параметрів напружено-деформованого стану матеріала накісткових фіксаторів при разному числі та розташуванні отворів для фіксуючих елементів, визначено мінімально допустима відстань між отворами при різних розмірах поперечного перерізу накісткових пластин.

2. Розроблена та запропонована методика комп'ютерного моделювання для визначення оптимального розташування фіксуючих та блокуючи елементів на корпусі накісткового фіксатора при різних видах простих та складних навантажень.

3. Результати проведеного математичного моделювання дозволяють виділити найбільш раціональні та найменш вдалі варіанти розташування фіксуючих елементів при заздалегідь заданій їх кількості.

4. Отримані розрахунковим шляхом результати повністю підтверджуються даними практичної медичної оперативної діяльності.

Список літератури:

1. Романенко К.К. Функции и виды пластин и винтов в современном остеосинтезе/ К.К. Романенко, А.И. Белостоцкий, Д.В. Прозоровский, Г.Г. Голка – Ортопедия, травматология и протезирование, 2010, № 1. – С. 68-75.
2. Бондаренко А.В. Разрушение имплантатов при накостном остеосинтезе переломов длинных костей / А.В. Бондаренко, В.А. Пелеганчук, Е.А. Распопова, С.А. Печенегин. – Вестник травматологии и ортопедии им. Н.Н. Приорова. – 2004. – № 2. – С. 41-44.
3. Гайко Г.В. Стан і проблеми ортопедо-травматологічної допомоги населенню України / Г.В. Гайко, А.В.Калашніков, Є. В. Лимар. – Ортопедия, травматология и протезирование. – 2004. – № 2. – С. 5-9.
4. Гайко Г.В. Діафізарні переломи в структурі травм опорно-рухової системи у населення України / Г.В. Гайко, А.В. Калашніков, В.А.Боєр, П.В. Нікітін, А.М. Чигирко, Т.П. Чалайдюк.- Вісник ортопедії, травматології та протезування. – 2006. – № 1. – С. 84-87.
5. Shaiko-Shaikovskij A., Belov M., Bilik S., Dudko O., Oleksyuk I., at ol. Mathematical Modelling and optima Allocation of Fixing Elements on Plate body in osteosynthesis. The Advanced science open access Journal. GHINA, December, 2013, p. 28-30.

Сорочан Е.Н., Азархов А.Ю.
Приазовский государственный технический университет
Олексюк И.С.
Буковинский государственный медицинский университет
Белов М.Е.
Черновицкая медицинская инвестиционная компания
Шайко-Шайковский А.Г.
Черновицкий национальний университет имени Юрия Федьковича

МЕТОДИКА ПРОЕКТИРОВАНИЯ И БИОМЕХАНИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ КОНСТРУКТИВНЫХ ПАРАМЕТРОВ НАКОСТНЫХ ФИКСАТОРОВ ДЛЯ ЛЕЧЕНИЯ ПЕРЕЛОМОВ ТРУБЧАТЫХ КОСТЕЙ

Аннотация
С помощью методов сравнительного анализа и расчётным путём проведена оценка прочности накостных фиксирующих конструкций при переломах длинных трубчатых костей. Проведена теоретическая оценка параметров прочности накостных пластин при разных межцентровых расстояниях между отверстиями на корпусе пластин, установлены минимально допустимые значения этих расстояний. Показано как влияют на прочность накостной конструкции размеры поперечного сечения накостных фиксаторов и расстояния между отверстиями. Предложеана проектная методика определения оптимального расположення фиксирующих и блокирующих винтов на корпусе пластины при всех простых и сложных видах нагрузок на биомеханическую систему «кость-фиксатор» Полученные расчётным путём результаты позволяют определить наиболее эффективные варианты фиксации конструкции при накостному остеосинтезе переломов трубчатых костей опорно-двигательного аппарата.
Ключевые слова: остеосинтез, накостные фиксаторы, прочность, конструктивные параметры.

Sorochan E.N., Azarkhov A.Y.
Azov State Technical University
Oleksyuk I.S.
Bukovina State Medical University
Belov M.E.
Chernivtsi Medical Director of the Investment Company
Shayko-Shaykovskyy A.G.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

METHODS OF DESIGN AND EVALUATION OF DESIGN PARAMETERS BIOMECHANICAL BONE FIXING DEVICE FOR FRACTURES TUBULAR BONES

Summary
Using the methods of comparative analysis and by calculation evaluated the strength of extramedullary fixation constructs for fractures of long bones. The theoretical estimation of parameters of strength of plate plates at different intercenter distances between the holes on the plate body, established the minimum allowable values of these distances. It is shown as affect the strength of the design of plate cross-sectional dimensions of plate clamps. Predlozheana the calculated method of determining the optimal arrangement of the locking and locking screws on the body of the plate at all simple and complex types of loads on the biomechanical system of "latch bone" obtained by calculation results allow us to determine the most effective ways of fixing the structure by osteosynthesis of fractures of long bones of the musculoskeletal system.
Keywords: osteosynthesis, bone fixing device, durability, design parameters.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.08

ГАРМОНІЗАЦІЯ ТА БІОТЕХНОЛОГІЧНЕ ОНОВЛЕННЯ МЕТОДІВ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЯКОСТІ БІОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Гончарова О.В., Пугач А.М.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті представлені дані щодо ефективності використання методів газорозрядної візуалізації («кірліанографії») при аналізі потенціалу біологічних об'єктів. На основі отриманих результатів зроблений висновок відносно визначення основних інформативних параметрів стану об'єктів. ГРВ-діагностика може стати розумним компромісом при виборі методологічних, технічних засобів вимірювання для проведення досліджень в невеликих лабораторіях. На базі отриманих даних можна визначити комплекс параметрів, які дозволять сформувати діагностичне заключення індивідуально. При визначенні якості біологічної продукції використання у комплексі з іншими методами (біотехнологічними, фізіологічними та ін.) ГРВ-діагностики дозволить отримати вірогідні дані у вимірі реального часу про можливості біопотенціалу об'єктів дослідження у майбутньому.

Ключові слова: біоелектрографія, метод газорозрядної візуалізації (ГРВ), діагностика, біологічні об'єкти, продукція, потенціал.

Постановка проблеми. Враховуючи, що сьогоднішній споживач надає перевагу екологічно-безпечній продукції аграрного сектору, виникає нагальна потреба у вдосконаленні існуючих та розробці новітніх біотехнологічних методів виробництва певної продукції для визначення її якості. Втім, напрям до членства ЄС, що обрала Україна передбачає відповідність чималій кількості стандартам, законам правилам, вимогам ЄС [4]. Українські товаровиробники мають бути конкурентоспроможними наряду з закордонними. В більшості європейських країн надана увага для окремого сектору, наприклад, «bienktre des animaux» (Франція). В Україні сьогодні відбувається гармонізація біотехнологічних методів, національного законодавства, стандартів з сучасними міжнародними вимогами. Акцент має той чинник, що здійснення контролю за виробництвом продукції має відбуватися послідовно впродовж всього ланцюга [5]. Вже існуючі методи дещо поступаються сучасним, оскільки останні дозволяють на тлі отримання високої якості продукції досягти ресурсозберігаючого ефекту, є більш інформативними та здійснюються у більш стислі строки. Метод визначення якості біологічної продукції, запропонований в даній публікації, має наукову новизну та практичну цінність, оскільки в доступних літературних джерелах більш детальна інформація відсутня.

Аналіз останніх досягнень в дослідженнях і публікацій. Гармонізація стандартів, методів являє собою ключовий інструмент, яким можна керуватися для розповсюдження здобутого досвіду в цьому напрямку, забезпечення функціональної сумісності інноваційних підходів. В доступній літературі науковці відмічають, що метод газорозрядної візуалізації («кірліанографії») є одним з небагатьох способів, що дозволяють швидко в експерс-режимі на тлі вірогідних результатів провести дослідження конкретного об'єкту [3]. При чому цей метод дає змогу набагато раніше виявити той чи інший параметр. Найпоширеніше використання визначення біопотенціалу об'єкту фіксується в медицині при діагностиці фізіологічного статусу організму, при фіксації різної структури води [6]. У тваринництві, аграрному секторі така практика відсутня. Втім метод набуває актуальності за умов продовження наукових досліджень в цьому напрямку [1]. Об'єктам для діагностики може буди біологічна рідина, тваринний організм, зерно, біологічно активна добавка, що планується впровадити до технологічної схеми тощо. Наприклад, професор Коротков К. в своїх дослідженнях акцентує увагу, що «кірліанівська аура» або «світіння» краплі води різної структури не може бути лише фізичним явищем, а ще залежить від енергії, яка безпосередньо впливає на об'єкт. Про це свідчить фото, на якому представлені знімки, зроблені за допомогою ГРВ-камери [6].

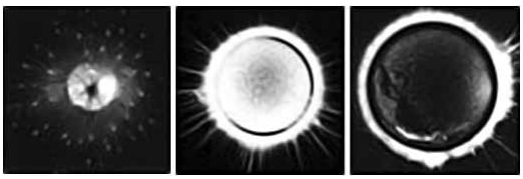

Рис. 1. 1) вода після сорбційоного фільтру; 2) тала вода; 3) водопровідна вода [3; 6]

Отже, цей метод дозволяє зафіксувати біоенергетичний потенціал будь-якого об'єкту, враховуючи його інформативний «месседж», що дозволить детермінізувати майбутній потенціал. Всі дослідження ґрунтувалися на тому, що відбувається генерація енергії у навколишнє середовище, при цьому утворюється навколо «енергетична оболонка», біополе. Ці явища науковці

© Гончарова О.В., Пугач А.М., 2016

інтерпретують, як біоплазма або «кирліанівське свічіння», біоелекгретний ефект [3; 6]. Метод має широкі межі використання, оскільки «ефект Кірліану» можна спостерігати на біологічних, органічних, неорганічних об'єктах різного походження у вигляді статичного розряду.

Формулювання мети статті. При проведенні експериментальної частини було поставлено на вирішення декілька логічно-послідовних завдань. Однією з головних задач постала розробка методу визначення потенціалу біологічного об'єкту, води різної структури, як прикладного в комплексі з іншими способами у біотехнології в експрес-режимі. На основі отриманих результатів, доцільним стало питання розробки методу корекції фізіологічно-адаптаційних механізмів організму для оптимізації зв'язку «навколишнє середовище – об'єкт (організм) – виробництво продукції» та вивчення плазмічного «світіння» електричного розряду на поверхні предметів, які знаходяться в змінному електричному полі високої частоти, з поверхневим натяжінням між електродом та об'єктом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Основна експериментальна частина досліджень базувалася на основних аспектах: розробити, оновити методику визначення якості біологічної продукції в аграрному секторі. Отже, використання газорозрядної візуалізації при аналізі потенціалу конкретного об'єкту (в даному випадку – краплі води різної структурної фактури, крові дослідної, контрольної груп, страусиних яєць). Проводили визначення потенціалу (біопотенціалу, випромінювання) краплі води, яка була активована БАР природного походження на тлі контрольного взірця (водопровідна вода). Таку воду використовували при напуванні страусенят. Крім класичних фізіологічних, біохімічних та зоотехнічних методів використовували метод – ГРВ (рис. 2). А саме: всі обрані об'єкти досліджували на рівень здатності їх взаємодії з електромагнітним полем. При цьому враховували, що емісія заряджених часточок, фотонів впливає на конкретні параметричні данні електромагнітного поля, газового розряду. В результаті ми отримали ГРВ-грамми в різних інтерпретаціях, с індивідуальним «світінням», інтенсивністю, кольоровою гамою тощо. На страусиному комплексі після постановки експерименту, формування груп (дослідної, контрольної) вводили при напуванні до води біологічно активні речовини з вираженою адаптаційною, імуномоделюючою, стрес-протекторною діями. Ці БАР являють собою кислотно-основний комплекс, є донорами та акцепторами аніонів, катіонів, протонів, електронів, є складовими різних окисно-відновних реакцій, ферментно-субстратних взаємодій, детоксикаціях ксенобіотиків та утворенні комплексних сполук, в тому числі хелатних. Враховуючи такі властивості, дослідження грв-грами та впливу такої активованої води було цікавим. Отже, організм страусенят має певні біологічні особливості, хоча вже ця птиця адаптована до промислового вирощування в географічній зоні України. Але ж, її організм надмірно сенсорний до технологічних чинників (в тому числі температури води, її кольору, розташування поїлок та годівниць, наявності персоналу тощо). Негативна реакція – типовий стрес, що знижує резистентність організму, адаптаційно-компенсаторні механізми, отже і швидкість росту, прирости, якість біологічної продукції. Введення таких БАР сприяло поліпшенню захисних механізмів, активації метаболічних процесів. Цікавим фактом було дослідження фіксації біопотенціалу краплі води (без сторонніх домішків, контрольна група) та краплі води з БАР (дослідна група). Структура води в дослідній групі була змінена, активована БАР, отже «GDV Capture» зафіксувало інтенсивність випромінювання на грв-граммі (рис. 2). Як показали результати досліджень, форма «корони світіння», її площа у воді, що була активована (рис. 2) були вище, ніж у пробі з контрольної групи (рис. 2а). Це може свідчить про вищий спектр електромагнітного випромінювання в дослідній пробі.

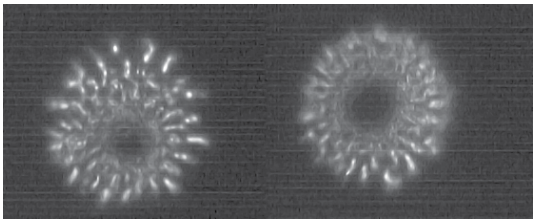

Рис. 2 Рис. 2а

Рис. 2. ГРВ-грамма, результати дослідження біопотенціалу води різної структури

Можна допустити, що зазначена зміна положення одного структурного елементу (молекули води) під впливом чинників (в даному випадку біологічного активних речовин) відбулася за рахунок зміни орієнтування молекул, що локалізувалися поряд («пам'ять води»). Для вивчення впливу БАР на організм страусенят нами проводилося чимало експериментів з дослідженням в умовах лабораторії зразків крові, екскрементів, сечі (аналіз адаптаційно-компенсаторних механізмів), аналізом швидкості росту, збереженості тощо) [1]. ГРВ-методика дозволила попередньо

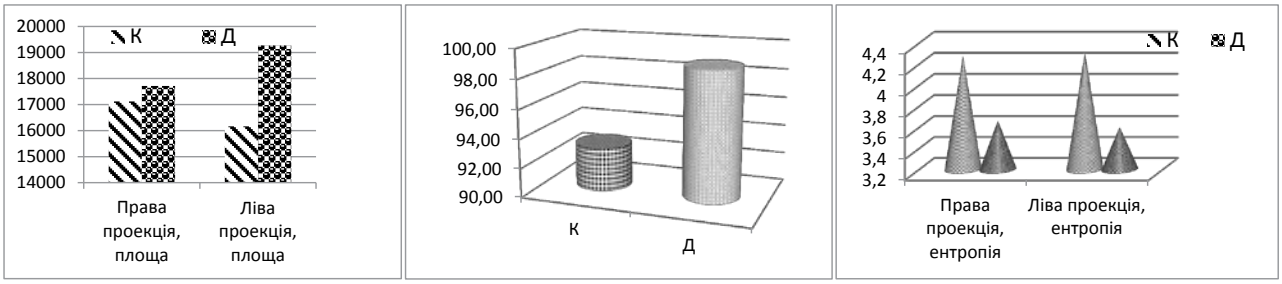

Рис. 3. Порівняльна характеристика та аналіз ГРВ-грам об'єктів експерименту контрольної (К) та дослідної (Д) груп

зробивши фіксацію «GDV Capture» краплі крові страусенят з кожної групи, наочно проаналізувати таке зображення і візуально відмітити спектр потенціалу, що випромінюється на кожному фото. Крім того, є спеціальна програма, що дозволяє інтерпретувати кожен промінь навколо «корони зображення» в залежності від його довжини, розташування тощо. Отриманні данні були оброблені у спеціальній програмі, статистично. При цьому виникло чимало питань, над якими планується працювати у майбутньому. Крім того, планується використовувати спеціальні прикладні насадки, дозатори при фіксації потенціалу саме краплі крові.

Враховуючи відносно високі ціни на біологічну продукцію страусівництва, важливим є як змога рання ідентифікація відсотка фертильних яєць страуса.

При овоскопуванні яєць проведення ГРВ-діагностики надало можливість фіксації «тонких» змін стану енергетики досліджуємих об'єктів на ранніх стадіях онтогенезу. Отриманні результати дозволили визначити основний критерій при відборі фертильних яєць. Отриманні результати виділили основні показники, які були інформативними та мали різницю в контрольній і дослідній групах (фронтальна, ліва, права проекція ентропія, симетрія тощо). Аналіз експериментальних даних надав змогу відокремити ГРВ-параметри – коефіцієнти форми, які в залежності від фізико-хімічних властивостей, емісійних процесів, біологічно-активних зон (рефлексогенних) мають різний спектр «світіння», цифрові значення (після обробки ГРВ-грам).

Експеримент проводився в умовах інкубатора корпорації «Агро-Союз» (Дніпропетровська область). Зйомку проводили на партіях страусиних яєць. Всього було оброблено 890 шт. яєць з 10-ти кратному зйомкою кожного. Методом вибірки на початку продуктивного періоду було визначено 6 гнізд основного стада страусів, які складалися з одного самця і 1-2 самок. При визначенні фертильності яєць використовували спеціальне обладнання для ГРВ-аналізу – базові допоміжні пристрої (електроди). Реєстрацію здійснювали з використанням програми «GDV Capture» в статичному режимі (окремі кадри з розрахунком середнього значення). Досліджувані яйця були різних партій, в залежності від термінів закладки яєць в інкубатор, і були розділені за даними овоскопування на 2 групи: незапліднені і фертильні (запліднені) яйця [1]. Газорозрядне «світіння» з поверхні яєць здійснювали за допомогою спеціалізованих пристроїв, що забезпечують заземлення та нерухомість об'єкта при ГРВ-зйомці. Отримані результати зйомок були оброблені статистично з подальшим складанням звіту в форматі Microsoft Office. Такі показники як права проекція площі, фронтальна проекція площі, ліва проекція площі на зйомках незапліднених яєць були менше, ніж цифрові значення фертильних яєць. Основні показники, що відображають енергетичний біопотенціал яєць страуса, партія 1 (n = 445). Оскільки експериментальна частина, представлена в даній статті, проводилася вперше, а дані, отримані в ході експерименту носять характер наукової новизни, виникли деякі аспекти для подальших досліджень і доробок. Відзначимо, що крім того, ГРВ-прилад адаптований для визначення біоенергетичного потенціалу параметрів людини, тому всі програми враховують симетрію тіла. При проведенні досліджень і при зйомці фіксував яйце на моніторі приладу, тим самим надаючи власне біоенергетичне поле на об'єкт дослідження. Тому методика вимагає продовження дослідження в цьому плані (на камеру можна було б помістити яйце таким чином би виключити безпосередній вплив оператора). Така інформація може скоротити час і витрати при закладці яєць в інкубатор (при використанні ГРВ-методики при овоскопуванні відбирати відразу запліднені яйця до інкубатору) з метою отримання якісної біологічної продукції.

Висновки, перспективи подальших пошуків у цьому напрямі. Методика газорозрядної візуалізації (ГРВ), за рахунок її відносної простоти і безпеки, може стати розумним компромісом при виборі технічних засобів вимірювання для проведення досліджень в невеликих лабораторіях, які не мають висококваліфікованого персоналу. На базі отриманих даних можна визначити комплекс параметрів, які дозволять сформувати діагностичне заключення.

Ефективність біотехнологічних методів при визначенні якості біологічної продукції залежить від формування комплексних інтегрованих систем, що в свою чергу охоплюють с.-г. тварин, техніку та людину (персонал). Особливістю нового напряму в розвитку біотехнологічних систем у тваринництві є інтегроване застосування технічних засобів механізації та автоматизації, обчислювальної техніки, створення систем управління біотехнологічними процесами. Позитивними аспектами впровадження методу ГРВ-діагностики до технологічної карти у тваринництві є простота виконання, неінвазивність, оперативність отриманих результатів, стерильність. Методика ГРВ дозволить здійснити комплексну оцінку якості лікарських препаратів, кормових добавок, біохімії крові, сечі, води, біологічних об'єктів тваринництва наряду з отриманням констант в реальному вимірі часу.

Список літератури:

1. Гончарова Е.В. Перспективы использования современных технологий биоэлектрографии при определении качества биологической продукции страусоводства / Е.В. Гончарова // XVII Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы интенсивного развития животноводства», 29-30 мая 2014 г. Горки – Беларусь – Вып. 17. Ч. 2. – С. 51-56.
2. Кобець А.С. Спосіб визначення живих зародків в період інкубації яєць / А.С. Кобець, Гончарова О.В., А.М. Пугач // заявка на винахід (корисну модель) № u201606065 від 13.06.2016р.
3. Коротков К. Г. Принципы анализа в ГРВ биоэлектрографии / К.Г. Коротков // СПб.: «Реноме» – 2007. – 286 с.
4. Пугач А.М. Пріоритетні напрями забезпечення розповсюдження науково-технологічної інформації в аграрному секторі України / А.М. Пугач // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 17. – С. 95-98.

5. Пугач А.М. Державне стимулювання науково-дослідної діяльності та створення інноваційної продукції в аграрному виробництві / А.М. Пугач // Інвестиції : практика та досвід. – 2014. – № 5. – С. 140–143.
6. Application of Electrophoton Capture (EPC) Analysis Based on Gas Discharge Visualization (GDV) Technique in Medicine: A Systematic Review / K.G. Korotkov, P. Matravers, D.V. Orlov [et al.] // J of Alternative and Complementary Medicine. – 2010. – Vol. 16. – № 1. – P. 13–25.

Гончарова Е.В., Пугач А.Н.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ГАРМОНИЗАЦИЯ И БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ ОБНОВЛЕНИЕ МЕТОДОВ ДЕТЕРМИНАЦИИ КАЧЕСТВА БИОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация
В статье представлены данные об эффективности использования методов газоразрядной визуализации («кирлианографии») при анализе потенциала биологических объектов. На основе полученных результатов сделан вывод относительно определения основных информативных параметров состояния объектов. ГРВ-диагностика может стать разумным компромиссом при выборе методологических, технических средств измерения для проведения исследований в небольших лабораториях. На базе полученных данных можно определить комплекс параметров, которые позволят сформировать диагностическое заключение индивидуально. При определении качества биологической продукции использование в комплексе с другими методами (биотехнологическими, физиологическими и.т.д.) ГРВ-диагностика позволит получить достоверные данные в измерении реального времени про возможность биопотенциала объектов исследования в будущем.
Ключевые слова: биоэлектрография, метод газоразрядной визуализации (ГРВ), діагностика, биологические объекты, продукция, потенциал.

Honcharova O.V., Pugach A.M.
Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University

HARMONIZATION AND BIOTECHNOLOGICAL UPDATE METHOD DETERMINATION QUALITY OF BIOLOGICAL PRODUCTION

Summary
This article presents information about the efficient use of gas discharge visualization techniques ("Kirlian photography") during the analysis biological objects potential. On the basis of these results the conclusion about the determination of the basic informative parameters of the state of biological objects. GDV-diagnostics can be a reasonable compromise in the choice of methodological, technical methods of measurement for research in minilabs. The results showed that it is possible find out the complex of parameters that will form a diagnostic conclusion individually. During determining the biological quality of production use in combination with other methods (biotechnological, physiological, etc.) GDV-diagnostics will provide reliable data about the real-time measurement of the possibility biopotential research objects in the future.
Keywords: bioelectrography, gas discharge visualization method (GDV), diagnostics, biological objects, production, potential.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 551.510.534

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ЕЛЬ-НІНЬО-ПІВДЕННОГО КОЛИВАННЯ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ ВМІСТОМ ОЗОНУ У ЗАХІДНОМУ СЕКТОРІ ПІВДЕННОЇ ПІВКУЛІ

Бургаз О.А.
Одеський державний екологічний університет

Показані особливості впливу Ель-Ніньо-Південного Коливання на формування полів загального вмісту озону. Визначені статистично значущі періоди взаємодій між параметром Ель-Ніньо, яким є нормалізована різниця атмосферного тиску між пунктами Дурбін і Таїті та головними компонентами полів загального вмісту озону.
Ключові слова: Ель-Ніньо-Південне Коливання, загальний вміст озону, головні компоненти.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч явище Ель-Ніньо-Південне Коливання і його впливи на атмосферні процеси ретельно вивчаються багатьма вченими. Є докази того, що Ель-Ніньо-Південне Коливання (ЕНПК) чинить вплив на розвиток процесів не тільки у тропічній зоні Західного сектору південної півкулі, але й пов'язане з відповідними атмосферними явищами в різних регіонах [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показано в [1], значні кореляційні зв'язки на різних часових інтервалах спостерігаються між параметром Південного Коливання (ПК), яким є нормалізована різниця атмосферного тиску між пунктами Дурбін і Таїті, та циркуляційним режимом у південній півкулі взагалі і її західними регіонами в особливості.

Великомасштабна вихрова складова циркуляції в стратосфері чинить вплив на характер найбільш значної за масштабом структуру полів загального вмісту озону (ЗВО) у західному секторі південної півкулі, яку віддзеркалює перша компонента цих полів. Великою енергією взаємодії й значним кореляційним зв'язком характеризуються квазіодинадцятирічний період, що збігається з періодом процесів на Сонці, а також квазіп'ятирічний період. У першому з них змінення циркуляційних процесів в стратосфері, що розглядаються, випереджають формування великомасштабної компоненти полів ЗВО (першої головної компоненти) на п'ять років, а у другому періоді – на 3 роки.

Окрім зазначених великих періодів взаємозв'язків, наявність яких можна, пояснити проявами фотохімічних процесів, існує ряд відносно короткоперіодних взаємозв'язків. До них належать квазідворічна, річна, піврічна й сезонні взаємодії. Необхідно відзначити той факт, що змінення вихрової компоненти циркуляційних процесів у стратосфері випереджають змінення великомасштабної структури полів ЗВО.

Значні за взаємною енергією й когерентністю взаємозв'язки спостерігаються на періодах, які збігаються з періодами сонячної активності і що еволюції полів геопотенціалу, яка відбиває циркуляції в стратосфері відносно малого масштабу, випереджають еволюцію полів ЗВО відповідно на 8 і 5 років. Крім цих довгоперіодних взаємодій, спостерігаються ще взаємозв'язки між циркуляційними процесами зазначеного масштабу на періодах близько 5 років, річна, піврічна й сезонна взаємодії з великими коефіцієнтами кореляцій й відносно значними енергіями. Короткоперіодні взаємозв'язки є майже синхронними [2].

Оскільки, статистичні зв'язки між циркуляційними процесами різних масштабів й компонентами полів ЗВО в стратосфері Західного сектору південної півкулі добре проявляються, є сенс розглянути питання про статистичні зв'язки між ЕНПК, з одного боку, та полями концентрації озону з іншого боку. Для цього був застосований взаємний спектральний аналіз між зазначеними вище параметром Південного Коливання й першими трьома головними компонентами полів ЗВО, які охоплюють, як було показано в роботі [3], більшу частину сумарної дисперсії цих полів.

Матеріали і методи дослідження. Для дослідження взаємозв'язків між полями загального вмісту озону та явищем Ель-Ніньо-Південне Коливання були використані головні компоненти полів ЗВО [3] та параметр Південного Коливання (ПК) [4].

У якості методу дослідження взаємозв'язків між параметром Південного Коливання та головними компонентами полів ЗВО, був використаний метод взаємного спектрального аналізу [5].

Характер взаємозв'язку між двома випадковими функціями визначають взаємна коваріаційна – $K_{xy}(t_i t_j)$ та взаємна кореляційна – $R_{xy}(t_i t_j)$ функції.

Для системи випадкових процесів розглядаються взаємні спектральні щільності $S_{x_i x_j}(\omega)$, які є перетвореннями Фур'є від відповідних взаємних коваріаційних функцій. Взаємна спектральна щільність є функцією комплексною

$$S_{xixj}(\omega)=C_{xixj}(\omega) - iQ_{xixj}(\omega), \quad (1)$$

де $C_{xixj}(\omega)$ – ко-спектр, $Q_{xixj}(\omega)$ – квадратурний спектр.

Ко-спектр характеризує розкладання по частотах енергії синхронної взаємодії процесів $X_i(t)$ та $X_j(t)$. Квадратурний спектр характеризує розподіл по частотах енергії несинхронної взаємодії процесів $X_i(t)$ та $X_j(t)$.

Ко-спектр характеризує розкладання по частотах енергії синхронної взаємодії процесів $X_i(t)$

© Бургаз О.А., 2016

та $X_j(t)$. Квадратурний спектр характеризує розподіл по частотах енергії несинхронної взаємодії процесів $X_i(t)$ та $X_j(t)$.

Модуль взаємної спектральної щільності

$$|S_{x_ix_j}(\omega)|=\sqrt{(C_{x_ix_j}{}^2(\omega)+Q_{x_ix_j}{}^2(\omega)}, \quad (2)$$

називають амплітудним спектром, а функцію

$$\psi_{x_ix_j}(\omega)=arctg\left[\frac{Q_{x_ix_j}(\omega)}{C_{x_ix_j}(\omega)}\right], \quad (3)$$

фазовим спектром.

Фазовий спектр визначає відставання по фазі процесу $X_j(t)$ від процесу $X_i(t)$ за умови, що величину $\psi_{x_ix_j}(\omega)$ вважають додатною від 0° до 180° і відставання $X_i(t)$ від $X_j(t)$, якщо фазовий спектр є від'ємним, тобто розташовується в межах від 180° до 360° [5].

Щоб перейти до одиниць часу використовують формулу:

$$\psi^{\tau}_{x_ix_j}(\omega)=\frac{T_k}{360^\circ}\psi^{0}_{x_ix_j}(\omega), \quad (4)$$

де $\psi^{0}_{x_ix_j}(\omega)$ – зсув фаз між двома процесами в градусах; T_k – період коливання в одиницях часу, який відповідає частоті ω_k і розраховується як

$$T_k=\frac{N_1\Delta t}{k}, \quad (5)$$

де $N_1=2^m$, $m=1,2,3,...$

При частотному зображенні процесів з'являється можливість порівняти взаємну енергію на фіксованій частоті з енергіями кожного з процесів на цій же частоті за допомогою такого співвідношення

$$\gamma(\omega)=\sqrt{\frac{C^2_{x_ix_j}(\omega)+Q^2_{x_ix_j}(\omega)}{S_{x_i}(\omega)S_{x_j}(\omega)}}. \quad (6)$$

Дана величина має сенс спектрального коефіцієнта взаємної кореляції процесів $X_i(t)$ та $X_j(t)$, який визначає тісноту кореляційного зв'язку між цими процесами на фіксованих частотах. Вона має назву когерентності й може приймати значення від 0 до 1 [5].

Виклад основного матеріалу. В ході дослідження були отримані та проаналізовані ко-спектри, квадратурні, амплітудні й фазові спектри, а також когерентності.

Амплітудні спектри індексу Ель-Ніньо Південне Коливання та перших трьох головних компонент загального вмісту озону представлені на рисунках 1–3.

У табл. 1 представлені характеристики взаємозв'язків між параметрами ПК і першою головною компонентою ЗВО.

Як свідчить табл. 1, спостерігаються річна, піврічна та сезонні періоди взаємодії з великими когерентностями. У всіх цих випадках процес ПК, який полягає у перерозподілі мас повітря в тропічних широтах між акваторіями Тихого та Індійського океанів, відбувається раніше, ніж великомасштабні змінення полів ЗВО.

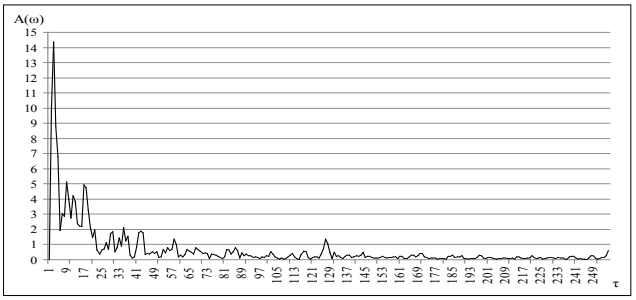

Рис. 1. Амплітудний спектр індексу Ель-Ніньо Південне Коливання та першої головної компоненти ЗВО

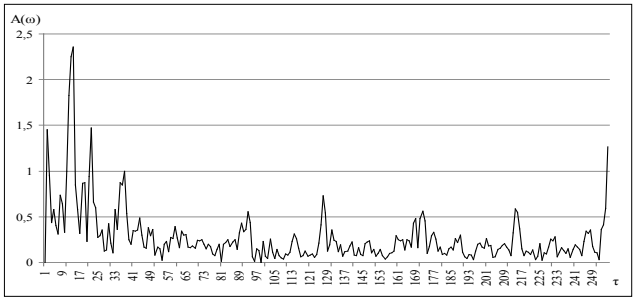

Рис. 2. Амплітудний спектр індексу Ель-Ніньо Південне Коливання та другої головної компоненти ЗВО

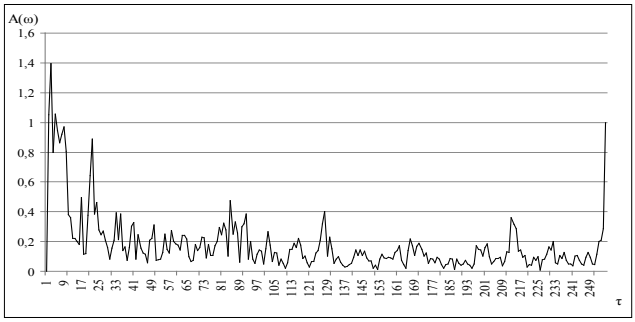

Рис. 3. Амплітудний спектр індексу Ель-Ніньо Південне Коливання та третьої головної компоненти ЗВО

Оскільки, як було сказано, ПК чинить вплив на циркуляційні процеси у Західному секторі південної півкулі, а циркуляційні процеси в стратосфері є одним з факторів крупномасштабних особливостей ЗВО, то попередження перерозподілу мас повітря у тропічних широтах і дає зазначений взаємозв'язок з крупномасштабними характеристиками полів ЗВО.

Таблиця 1

Характеристики взаємозв'язків між параметрами ПК і першою головною компонентою ЗВО

№ п/п	T_k, місяць	T_k, рік	A(ω)	γ(ω)	ψ(ω), град.	ψ, місяць	ψ, рік
1	28,4	2,37	4,74	0,93	249,6	19,7	1,6
2	17,07	1,42	1,85	0,93	135,0	6,4	0,5
3	10,07	0,89	0,53	0,88	16,6	0,49	–
4	6,24	0,52	0,69	0,83	53,7	0,93	–
5	3,74	0,31	0,29	0,85	85,4	0,89	–
6	30,7	0,26	0,29	0,83	1,15	0,01	–
7	2,32	0,19	0,27	0,99	7,46	0,05	–

Таблиця 2

Характеристики взаємозв'язків між параметром ПК і другою головною компонентою ЗВО

№ п/п	$T_к$, місяць	$T_к$, рік	A(ω)	γ(ω)	ψ(ω), град.	ψ, місяць	ψ, рік
1	23,27	1,94	1,47	0,71	60,7	3,9	–
2	10,7	0,89	0,38	0,73	175,0	5,1	–
3	7,11	0,59	0,25	0,90	1,3	0,03	–
4	5,69	0,47	0,43	0,83	37,5	0,60	–
5	2,71	0,23	0,30	0,99	168,26	1,3	–
6	2,21	0,18	0,28	0,96	5,6	0,03	–

Таблиця 3

Характеристики взаємозв'язків між параметрами ПК і третьою головною компонентою ЗВО

№ п/п	$T_к$, місяць	$T_к$, рік	A(ω)	γ(ω)	ψ(ω), град.	ψ, місяць	ψ, рік
1	23,27	1,97	0,89	0,97	36,14	2,34	–
2	10,24	0,85	0,31	0,97	37,47	1,04	–
3	7,11	0,59	0,23	0,92	95,18	1,88	–
4	3,53	0,29	0,14	0,82	41,85	0,41	–
5	2,40	0,20	0,36	0,97	31,92	0,20	–

У табл. 2 представлені характеристики взаємозв'язків між параметрами ПК і другою головною компонентою ЗВО.

Як і у випадку з першою головною компонентою, проявляється взаємодія між ЕНПК та другою компонентою полів ЗВО, яка віддзеркалює аномалії розподілу озону у Західному секторі південної півкулі [3].

Квазірічний, піврічний та сезонні періоди взаємодії чітко проявляються сплесками взаємного енергетичного спектру та високими значеннями когерентностей. Періоди в межах річних взаємодій відзначаються тим, що проява ЕНПК випереджує прояву аномалій ЗВО, а взаємодія на піврічному й менших періодах відбувається майже синхронно.

Третя головна компонента полів ЗВО у Західному секторі південної півкулі характеризується дисперсією, близькою до дисперсії другої компоненти і дає порівняно невеликий внесок в еволюцію цих полів. Тим паче, представляє інтерес виявити чи є взаємодія явища ЕНПК з характеристиками структури полів ЗВО, а якщо є, то на яких періодах взаємодії.

Аналіз відповідного амплітудного спектру (рис. 3) і спектру когерентності дав можливість виявити періоди на яких великим (близьким до одиниці) когерентностям відповідають сплески амплітудного спектру, тобто частинні максимуми енергії взаємодії. Для них на основі фазового спектру були визначені зсуви за фазою між процесами, що розглядаються. Результати аналізу утримуються у табл. 3.

З табл. 3 випливає, що найбільшим періодом взаємодії є квазідворічний період, причому йому притаманна порівняно найбільша енергія взаємодії. Характеристики інших періодів взаємодії – квазірічної, піврічної й сезонних мало відрізняються від відповідних, розглянутих вище характеристик тих самих періодів взаємодії між явищем ЕНПК і другою компонентою полів ЗВО. Це пояснюється тим, що дисперсії другої й третьої головних компонент полів ЗВО, по-перше, дають, порівняно з першою головною компонентою, незначний внесок в сумарну дисперсію полів, по-друге, вони мало відрізняються за величиною одна від одної і, по-третє, і та і інша характеризують маломасштабні аномалії цих полів.

Висновки. В результаті дослідження статистичних взаємозв'язків між параметром Південного Коливання й першими трьома головними компонентами полів ЗВО були виявлені взаємодії з великими когерентностями.

Між параметром ПК та першою головною компонентою спостерігаються річна, піврічна та сезонні періоди взаємодії.

Взаємозв'язки індексу Ель-Ніньо Південне Коливання та другої головної компоненти ЗВО проявляються з квазірічним, піврічним та сезонними періодами. Періоди в межах річних взаємодій відзначаються випереджанням прояву ЕНПК, а взаємодія на піврічному й менших періодах відбувається майже синхронно.

Найбільшим періодом взаємодії параметру ПК та третьої головної компоненти загального вмісту озону є квазідворічний. Крім цього спостерігаються зв'язки з періодами близько року, піврічні та сезонні.

Список літератури:

1. Галич Е.А., Школьный Е.П. Особенности взаимосвязи между основними осцилляционными механизмами общей циркуляции атмосферы // Метеорологія, кліматологія та гідрологія. – Одеса. – 2008. – Вип. 50. Ч. 1. – С. 36–43.
2. Бургаз О.А. Особливості взаємозв'язків полів загального вмісту озону та циркуляційних процесів у стратосфері західного сектора південної півкулі // Український гідрометеорологічний журнал – Одеса. – 2012. – № 10. – С. 50–57.
3. Школьный Е.П., Бургаз А.А., Галич Е.А. Статистическая структура полей общего содержания озона в атмосфере западного сектора южного полушария // Український гідрометеорологічний журнал – 2010. – № 6. – С. 35–53.
4. Служба даних CPC/NCEP [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу http://www.cpc.ncep.noaa.gov/products/analysismonitoring
5. Школьний Є.П., Лоєва І.Д., Гончарова Л.Д. Методи обробки та аналізу гідрометеорологічної інформації: Підручник – К.: Міносвіти України, 1999. – 600 с.

Бургаз А.А.
Одесский государственный экологический университет

ВЗАИМОСВЯЗИ ЭЛЬ-НИНЬО-ЮЖНОГО КОЛЕБАНИЯ С ОБЩИМ СОДЕРЖАНИЕМ ОЗОНА В ЗАПАДНОМ СЕКТОРЕ ЮЖНОГО ПОЛУШАРИЯ

Аннотация
Показаны особенности влияния Эль-Ниньо-Южного Колебания на формирование полей общего содержания озона. Определены статистически значимые периоды взаимодействий между параметром Эль-Ниньо, которой является нормализованной разницей атмосферного давления между пунктами Дурбин и Таити и главными компонентами полей общего содержания озона.
Ключевые слова: Эль-Ниньо-Южное Колебание, общее содержание озона, главные компоненты.

Burgaz A.A.
Odessa State Environmental University

INTERCOMMUNICATIONS OF EL NICO-SOUTHERN OSCILLATION WITH THE TOTAL OZONE IN THE SOUTHERN HEMISPHERE WESTERN SECTOR

Summary
The features of El Nico-Southern Oscillation influencing on forming of total ozone fields are shown. The statistically significant interactions periods between El Nico parameter, which is atmospheric pressure normalized difference between Tahiti and Durbin points and main components of total ozone fields are determined.
Keywords: El Nico-Southern Oscillation, ozone general maintenance, main components.

УДК 631/147(477)

СЕРТИФІКАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ЗОН ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Цуркан Н.В.
Одеський державний аграрний університет

Проаналізовано досвід сертифікації земель сільськогосподарського призначення вітчизняний та закордоном. Виявлено, що в Україні є унікальні можливості для виробництва органічної продукції, від родючих ґрунтів до сприятливих природно-кліматичних умов. Для цього, земля на якій вирощується органічна продукція та технологія виробництва продукції мають бути задокументовані, а саме повинна бути проведена сертифікація таких ґрунтів. Розвиток органічного сільського господарства дасть змогу покращити економічний, соціальний та екологічний стану в Україні, крім цього сприятиме комплексному розвитку сільської місцевості та поліпшенню здоров'я населення країни.
Ключові слова: сільськогосподарські землі, сертифікація земель, екологобезпечна продукція, органічне сільське господарство.

Постановка проблеми. Вимога споживача до харчової продукції з кожним роком в Україні змінюється. Основним чинником для відбору так званої продуктової корзини для покупця стає не ціновий критерій, а якість продукції, її відповідність установленим нормам виготовлення й екологічна чистота продукції. Одним з головних показників доброякісної харчової продукції є вирощування її в екологічно безпечній зоні, на землях сільськогосподарського призначення, де провадиться комплексний моніторинг ґрунтів.

Сільськогосподарські землі – основний засіб виробництва сільськогосподарської продукції, а також першооснова для вирощування екологічно безпечної продукції. Сертифікація цих земель – реалізація прав споживачів на якісну продукцію.

Основною технологією вирощування сільськогосподарської продукції є інтенсивне сільське господарство, яке передбачає внесення мінеральних добрив, застосування хімічних засобів захисту і генетично модифікованого насіння. Застосування інтенсивних технологій веде до погіршення стану повітряного і водного середовища. Внаслідок накопичення в ґрунті отрутохімікатів, мінеральних солей, деградує і втрачає свою родючість ґрунт. Крім цього всі накопичення потім переходять в овочі і фрукти, які ми споживаємо, а потім в клітини нашого тіла.

© Цуркан Н.В., 2016

Нині забруднення ґрунтів і довкілля призвело до зростання попиту на рослинну продукцію, вирощену без використання пестицидів, мінеральних добрив та інших хімічних речовин, з метою зменшення ризиків на захворювання.

Такий попит буде зростати. Зразком можуть стати США, ринок їх органічних товарів оцінюється в межах мільярдів доларів та передбачається його подальше зростання у два рази за наступні декілька років [2].

Актуалізує поширення сертифікації земель і спрямованість України на набуття членства у Європейському Союзі. Для цього потрібно привести у відповідність зі стандартами ЄС показники родючості ґрунтів і ступінь їх захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сертифікації земель сільськогосподарського призначення для виробництва органічної продукції вивчали вітчизняні науковці і практики: В.В. Бальковський, М.М. Городній, Д.О. Мельничук, С.А. Подолинський, В.В. Сінтинський, І.А. Шувар та інші.

Своїми працями вагомий внесок у розвиток сертифікації зробили такі вчені, як Д.І. Сапожник, К.Г. Кошман, Л.В. Тихоненко, Л.Ф. Кожушко, М.П. Скрипчук, Н.В. Язвинська, Т.Г. Ковальчук та ін. [4; 6; 7].

Проведені дослідженя у різних регіонах України щодо можливості надання окремим господарствам статусу спеціальних сировинних зон. Так, М.Й. Шевчук, І.М. Мерленко, О.В. Повх проводили аналіз у Волинській, В. П. Гордієнко [2] – у Сумській, В.І. Долженчук [3] – у Рівненській, А.В. Вдовиченко [1] – у Київській областях.

Мета статті. Проаналізувати досвід сертифікації земель сільськогосподарського призначення вітчизняний та закордоном, а також можливість розвитку органічного сільського господарства згідно з вимогами світових стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні сертифікація сільськогосподарських земель – це обов'язкова вимога всіх розвинених європейських держав.

Така процедура здійснюється з метою отримання незалежної від зацікавлених сторін об'єктивної інформації щодо якості земельних ділянок, сприяння їх ефективному використанню, збереженню родючості ґрунтів та встановленню їх придатності для виробництва сільськогосподарської конкурентоспроможної продукції.

Сертифікація – оцінка об’єкта дослідження на предмет відповідності його функціональному призначенню. Тоді як будь-який об’єкт сертифікації, маючи невідповідності стандартам може бути ліквідований або представлений на подальше доопрацювання, то із земельними ділянками цього зробити неможливо. Їх використання потрібно адаптувати до конкретної виробничої ситуації.

На сьогодні система сертифікації впроваджена наказом Міністерства аграрної політики України "Про добровільну сертифікацію земель (ґрунтів) сільськогосподарського призначення" від 9 квітня 2008 року № 235.

Закордонна система земельного ринку починається з того, що всі земельні ділянки повинні бути зареєстровані і сертифіковані. Кожна земельна ділянка має особисту справу, в якій міститься її характеристика, адреса, прізвище власника, зафіксована діяльність. Інакше кажучи, власник ділянки не може її застосовувати як йому заманеться, а тільки відповідно до дозволу, що видається під час купівлі.

Під органічне сільське господарство в світі використовуються великі площі земель: в Європі – 5,1 млн га, Північній Америці – 1,5 млн га, Латинській Америці – 4,7 млн га, в Австралії – 10,6 млн га. Тільки в країнах ЄС кількість органічних господарств за останні 15 років зросла більше ніж в 20 разів. Цьому сприяла прийнята в 1993 р загальна політика підтримки фермерів в перші роки після переходу від звичайного до органічного агровиробництва. Середній показник кількості органічних господарств досяг в країнах ЄС 4%, в Австрії 11,3% (285500га), Італії 7,9%, Данії 6,5%.

В Україні площа земель під органічним виробництвом всього 0,4%. При цьому приблизно 40% території України займають потенційно родючі ґрунти, які не забрудненні і на яких можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні світових стандартів. Високий вміст гумусу (3-5%) і суглинковий механічний склад чорноземів забезпечують високу врожайність, особливо зернових та олійних культур. Виробничий потенціал сільського господарства України, який використовується лише на 30%, дозволяє виробляти у 10 разів більше продукції, ніж було витрачено [9].

В Європейських країнах виробництво органічної продукції регламентується стандартами ЄЕС № 2092/91, які діють з 1991 року і доповненими новими в 2008 році. На їх основі розроблені українські стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування продукції і продуктів харчування Міжнародною громадською асоціацією учасників органічного виробництва «БІОЛан Україна». Також створено український сертифікаційній орган, що здійснює інспекцію та сертифікацію органічного виробництва ТОВ «Органік стандарт». На сьогодні у всіх регіонах України проводиться органічна сертифікація в партнерстві з Інститутом агроекологічного маркетингу (ІМО, Швейцарія) і вже близько 300 000 га сільськогосподарських площ зайняті органічним виробництвом. Велика частина сертифікованих органічних продуктів, вирощених на території України, йде на експорт. Крім цього 3 вересня 2013 року в Україні прийнято закон «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», що позитивно позначиться на розвитку цього напрямку.

Однією з конкурентних переваг України на міжнародному ринку є найвища у світі забезпеченість родючими чорноземами (30% всього світово-го запасу) [8].

Запровадити обов’язкову сертифікацію земель сільськогосподарського призначення неможливо, бо це є втручанням з боку держави у приватну власність і порушує конституційні права власників земельних ділянок. Та для гарантії якості і безпеки продукції, така сертифікація необхідна.

Кожен фермер повинен розуміти для себе позитивні сторони сертифікації та перехід на органічне землеробство, так як це дасть можливість йому отримувати вищі прибутки за рахунок зростання ціни екологічно чистої продукції

та економії на придбанні мінеральних добрив та пестицидів.

Крім цього, ґрунтовий сертифікат виконуватиме такі функції:

– засвідчуватиме якість сільгосппродукції з подальшим її маркуванням як екологічно чистої, при цьому гарантуватиметься, що ця продукція відповідає критеріям органічної чистоти;

– сприятиме підвищенню конкурентоспроможності;

– дозволятиме споживачеві здійснити компетентний вибір продукції;

– надаватиме додаткову можливість участі суб'єктів підприємницької діяльності в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві й у міжнародній торгівлі.

Отримання сертифікату як гарантії якості потребують землі зі статусом спеціальних сировинних зон, що використовуються для виготовлення продуктів дитячого й дієтичного харчування та в перспективі – «органічні виробництва» сільгосппродукції. Спеціальні сировинні зони мають відповідати вимогам:

1) розташування на угіддях земель сільськогосподарського призначення;

2) відокремлення полів з органічною та звичайною системою землекористування буферними зонами;

3) обґрунтована віддаленість від промислових підприємств та інших об'єктів, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище, магістральних і регіональних автомобільних доріг, залізниць;

4) високий рівень родючості ґрунтів (вміст гумусу, %, запас гумусу, т/га, глибина гумусового горизонту, см).

Використання сертифікату земельної ділянки дозволить подивитися на землі (ґрунти) сільськогосподарського призначення як на самостійний об'єкт цивільних правовідносин у системі товарообігу. У цьому випадку якість ґрунтів відіграє важливу роль для визначення їх економічної вартості як природного ресурсу і грошової оцінки земельних ділянок. Для здійснення експертної грошової оцінки обов'язково мають бути в наявності матеріали про фізичні характеристики конкретної земельної ділянки, якість її ґрунту, характер і стан земельних поліпшень, її використання згідно з Постановою Кабінету Міністрів «Про експертну грошову оцінку земельних ділянок», що і є змістом ґрунтового сертифікату. Таким чином, земельний сертифікат установлюватиме належність земельної ділянки до певної категорії якості, що служить підставою для оцінки вартості земель сільськогосподарського призначення.

Висновки і пропозиції. В Україні є унікальні можливості для виробництва органічної продукції, від родючих ґрунтів до сприятливих природно-кліматичних умов. Земля на якій вирощується органічна продукція та технологія виробництва продукції мають бути задокументовані, а саме повинна бути проведена сертифікація таких ґрунтів.

Органічне землеробство в Україні є перспективною сферою діяльності вітчизняних сільськогосподарських виробників.

Розвиток органічного сільського господарства дасть змогу покращити економічний, соціальний та екологічний стану в Україні, крім цього сприятиме комплексному розвитку сільської місцевості та поліпшенню здоров'я населення країни.

Для подальшого розвитку органічного виробництва в Україні слід збільшити площі для органічної продукції за рахунок використання не забруднених агрохімікатами угідь, створити умови для належного стимулювання сільськогосподарських виробників, максимально узгодити сертифікацію з вимогами світових стандартів, підвищувати рівень інформованості та екологічної свідомості населення щодо органічної продукції, залучати державні органи, екологічні асоціації й організації споживачів у процес формування ринку органічної продукції в Україні.

Система сертифікації земель (ґрунтів) сільськогосподарського призначення є важливим і необхідним для цільового використання земель, для здійснення державного контролю за зміною показників родючості та забруднення ґрунтів токсичними речовинами та радіонуклідами, для їх раціонального використання.

Список літератури:

1. Вдовиченко А. В. Агроекологічне обґрунтування створення та експлуатації спеціальних сировинних зон : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 03.00.16 «Екологія» / А. В. Вдовиченко. – К., 2008. – 20 с.
2. Гордієнко В. П. Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / В. П. Гордієнко. – Суми, 2010. – 20 с.
3. Долженчук В. І. Агроекологічний стан ґрунтового покриву Рівненської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 03.00.16 «Екологія» / В. І. Долженчук. – Житомир, 2011. – 20 с.
4. Клименко М.О., Скрипчук П.М. Екологічна сертифікація як інструмент виробництва та споживання екологічно чистої продукції // Економіка України. – 2006. – № 3 – С. 55-63.
5. Ковальчук Т.Г. Законодавче забезпечення якості та безпеки продуктів харчування // Вісн. Київ. ун-ту: Юрид. науки. – 1998. – № 36 – С. 30-36.
6. Кошман К. Становлення та розвиток стандартизації в Україні // Підпр-во, госп-во і право. – 2002. – № 11. – С. 33-34.
7. Скрипчук П. Екологічна сертифікація як інструмент виробництва та споживання екологічно чистої продукції // Економіка України. – К.: Преса України. – № 3(532). – 2006.
8. Федерація органічного руху України (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. organic. com.ua/.
9. International Federation of Organic Agri culture Movements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifoam.org.

Цуркан Н.В.
Одесский государственный аграрный университет

СЕРТИФИКАЦИЯ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ И УСТАНОВКА ЗОН ОРГАНИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация
Проанализирован опыт сертификации земель сельскохозяйственного назначения отечественный и за рубежом. Выявлено, что в Украине есть уникальные возможности для производства органической продукции, от плодородных почв до благоприятных природно-климатических условий. Для этого, земля на которой выращивается органическая продукция и технология производства продукции должны быть задокументированы, а именно должна быть проведена сертификация таких почв. Развитие органического сельского хозяйства позволит улучшить экономическое, социальное и экологическое состояние в Украине, кроме этого будет способствовать комплексному развитию сельской местности и улучшению здоровья населения страны.
Ключевые слова: сельскохозяйственные земли, сертификация земель, эколого-безопасная продукция, органическое сельское хозяйство.

Tsurkan N.V.
Odessa State Agrarian University

CERTIFICATION OF AGRICULTURAL LAND PURPOSE AND INSTALLATION ZONESORGANIC PRODUCTION

Summary
The experience of certification farmland home and abroad. Found that in Ukraine there are unique opportunities for the production of organic products from the fertile soil to favorable climatic conditions. To this end, land where grown organic products and the manufacturing of products must be documented and it must be conducted certification of soil. The development of organic agriculture to enhance the economic, social and environmental situation in Ukraine, in addition promote integrated rural development and improving the health of the population.
Keywords: agricultural land, certification of land ecologically safe products, organic agriculture.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 796.072.2

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ ЯК СУТТЄВИЙ ЧИННИК В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Вареник О.М.
Національний університет фізичного виховання і спорту України

Мета статті – визначити місце фізичної культури і спорту в процесі функціонування системи медичного страхування. Вивчено умови залучення фахівців сфери фізичної культури і спорту до цього виду діяльності. Основним принципом, серед тих, що декларуються в державному регулюванні охороною здоров'я, повинен стати пріоритет превентивних заходів у справі охорони здоров'я населення, медичного страхування. Ключовим напрямом практичної реалізації превентивної функції страхування повинна стати участь страховика у фінансуванні профілактичних заходів, включаючи використання засобів фізичної культури і спорту. Лише на основі узгодження економічних інтересів усіх суб'єктів медичного страхування можна досягти ефективного функціонування цієї системи.
Ключові слова: медичне страхування; охорона здоров'я; фізична культура; менеджмент; взаємодія.

Постановка проблеми. На думку переважного числа авторів, на сьогодні у суспільстві дане поняття медичного страхування розглядається у дещо звуженому значенні, і це не сприяє розкриттю сутності соціального страхування повною мірою та її істинному розумінню. Медичне страхування визначається як система економічних відносин між учасниками створення грошових фондів, призначених для забезпечення страхового захисту майнових інтересів громадян, пов'язаних з втратою здоров'я [2].

Особливістю усієї соціальної сфери суспільних відносин є те, що центром уваги повинна стати людина з її потребами та інтересами, рівень та якість задоволення яких в решті має вплив на розвиток економіки та на рівень добробуту населення країни. Безперечно це стосується і таких її складових як соціальне та медичне страхування, а також такої важливої сфери як фізична культура і спорт, значення якої у процесі збереження та зміцнення здоров'я на сьогодні залишається недооціненим.

Загальносвітовою тенденцією є зростання державних і приватних витрат на охорону здоров'я, зумовлене появою нових дорогих медичних і фармацевтичних технологій, посилення уваги людей до власного здоров'я, і збільшенням у суспільстві частки осіб старшого віку [3]. Ті самі тенденції є характерними і для України, але при цьому спостерігаються і суттєві відмінності. Якщо у найбільш розвинених країнах спостерігається зростання тривалості життя населення, переміщення інтересів сучасної медицини від клінічних до переважно превентивних форм збереження здоров'я, то в Україні говорити про такі позитивні зміни поки що рано.

До негативних тенденцій, належать: несприятлива економічна ситуація, жорстка та недобросовісна конкуренція на ринку медичних товарів та послуг, високий рівень безробіття, низький рівень платоспроможності населення, недосконалі законодавчі акти, неузгодженість економічних інтересів суб'єктів ринку, захоплення фармацевтичними, медичними, страховими компаніями значної частки ринку та створення ситуації, яка не відповідає рівню платоспроможності населення, низький професіоналізм кадрів тощо. Спостерігається збільшення дефіциту коштів бюджетної системи та розширення інших каналів надходження ресурсів, де в основному переважають кошти населення [5]. Стало зрозумілим, що недофінансування цих витрат сьогодні може призвести до багатократного їх перебільшення в найближчому майбутньому [4]. В сучасних умовах від вказаних чинників найбільше страждають представники малозабезпечених верств населення. Існує суттєва нерівність можливостей різних соціальних груп в отриманні якісних послуг, що спрямовані на збереження здоров'я [3].

Разом з тим в Україні з'явилися нові обставини, що загострили потребу реформування не лише системи охорони здоров'я населення, але й діяльності тих сфер економіки, що прямо, чи опосередковано впливають на ефективність її функціонування. Серед таких важливе місце посідає і сфера фізичної культури і спорту. На сьогодні об'єктивною потребою є розвиток медичного страхування, що здатне піднести рівень охорони здоров'я населення, забезпечити надходження коштів у соціальну сферу [2].

Суб'єкти сфери фізичної культури і спорту можуть і повинні при цьому відігравати важливу роль, адже використання регулярної дозованої рухової активності є на сьогодні загальнодоступним та дієвим засобом збереження і зміцнення здоров'я, визнаним у найбільш розвинених країнах світу, та такий що не повною мірою використовується в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З урахуванням багаторічного досвіду, що був накопичений за час функціонування системи медичного страхування, найбільший внесок в обґрунтуванні теоретико-методологічних основ охорони здоров'я населення саме на таких засадах було зроблено зарубіжними авторами: А. Аткінсоном, Е. Берковіцем, К. Блеком, Р. Бол-

© Вареник О.М., 2016

лом, В. Глейзером, П. Кохом, В. Крістофоліні, Е. Коломіним, Л. Рейтманом, С. Хантом та ін.. В Україні теоретичним та практичним аспектам організації соціального страхування (у т.ч. медичного страхування) присвячені роботи вітчизняних вчених Т. Артюх, Е. Вальяна, Н. Вигдорчика, К. Воблия, В. Базилевича, О. Василика, А. Гальчинського, В. Грушка, Е. Лібанової, Б. Надточого, В. Найдьонова, В. Новікова, С. Осадця, Т. Ротової, С. Саркісова, Г. Сулєйманової, Т. Федорової та ін.

Значний внесок в обґрунтування ролі рухової активності як важливого елементу здорового способу життя внесли представники медичної науки: М.М. Амосов, Ю.П. Лісіцин, І.В. Муравов, І.М. Саркізов-Серазіні та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на авторитетність авторів та фундаментальність досліджень, наукові праці західних вчених не завжди можуть бути адекватно реалізовані на вітчизняному підґрунті, оскільки базуються на засадах, які не повною мірою відповідають умовам національної економіки [2]. Що стосується вітчизняних вчених, то, незважаючи на досить глибокі дослідження, ними приділено недостатньо уваги питанням застосування превентивних заходів, а саме рухової активності як дієвого засобу запобігання неінфекційним захворюванням в процесі розбудови національної системи медичного страхування. Бракує ґрунтовних досліджень, які стосуються комплексних проблем медичного страхування і наукових розробок, орієнтованих на практичне застосування та узагальнення нагромадженого досвіду в усіх сферах, що пов'язані з процесом забезпечення належного рівня охорони здоров'я населення, в тому числі, і у сфері фізичної культури і спорту [5]. Існує необхідність комплексного розгляду предмета дослідження у вітчизняній літературі з урахуванням національної специфіки, особливостей трансформаційного періоду, нормативно-правової бази тощо [4].

Мета статті – визначити місце фізичної культури і спорту у процесі підвищення ефективності функціонування системи медичного страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи надзвичайну багатовекторність запропонованої проблематики та необхідність її системного осмислення, вбачаємо актуальними визначення місця та ролі окремих суб'єктів соціально-економічної діяльності в процесі запровадження медичного страхування, а саме тих, що представлені сферою фізичного виховання і спорту. Приймаючи до уваги взаємоузгодженість та взаємозалежність соціально-економічного, медико-біологічного, організаційно-управлінського та особистісного напрямів розвитку ідеї запровадження медичного страхування в Україні, результати дослідження дозволять наблизитись до розв'язання актуальних проблем подальшого розвитку країни. На нашу думку, саме ці чотири аспекти найбільше розкриває концепція вдосконалення системи соціального страхування в Україні та такої його форми як медичне страхування.

Нині в Україні відбувається інтеграція сфери фізичної культури і спорту у ринкове середовище. Це об'єктивно веде до виникнення у ній якісно нових процесів та явищ. Відбуваються істотні зміни у системі соціально-економічних відносин, утворюються нові форми власності та господарювання, що впливає на поведінку всіх учасників фізкультурно-спортивної діяльності.

Сфера фізичної культури і спорту являється виробником продукту, основу якого складають різні види послуг. Активно впливаючи на збереження, зміцнення здоров'я населення та відновлення робочої сили, вона робить свій вагомий внесок у процес формування «людського капіталу», як невід'ємного чинника виробничої діяльності суспільства. Отже, як вважають більшість дослідників, здоров'я людини, це біосоціальна категорія, і його збереження не може концентруватись лише в межах однієї сфери, необхідним є об'єднання дій ряду галузей зі спільною місією задля забезпечення і покращення стану здоров'я населення [1]. Це ще раз доводить важливість гармонізації відносин у системі «природа – людина – економіка».

Але такий підхід у сучасній практиці забезпечення необхідного рівня охорони здоров'я супроводжується низкою суперечностей, на які звертають увагу більшість авторів [5]. Існує ряд протиріч перехідного періоду, що зумовлюють посилення негативних явищ як у сферах охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, так і в інших. На шляху до збільшення прибутку, учасники ринку часто змушені зменшувати соціальні видатки, що врешті решт призводить до втрат «людського капіталу», і, як наслідок, це не може не відобразитись на стані процесу збереження здоров'я населення. Отже, виникає відповідна конфронтація між комерціалізацією виробництва та гуманізацією соціально-економічних відносин. Наявність такого протиріччя суттєво шкодить процесу реалізації соціальних функцій економіки.

Серед основних проблем, що потребують вирішення у межах кола соціально-економічних інтересів, дослідники зазначають наступні:

– через наявність тісної кореляції між рівнем економічного розвитку країни та мірою державних зобов'язань із забезпечення належного рівня охорони здоров'я населення, на сьогодні важко очікувати суттєвого припливу ресурсів у цю сферу;

– відсутність у громадян та підприємств, закладів охорони здоров'я, лікарів економічної зацікавленості у покращенні умов праці й оздоровленні умов життя, в природоохоронній діяльності, у зменшенні захворюваності за рахунок проведення комплексу превентивних заходів;

– відсутність соціально обґрунтованих та економічно раціональних форм залучення коштів населення у цей процес, наявність масштабного розриву між гарантіями держави і їх фінансовим забезпеченням та розмірами заміщення цього розриву витратами самого населення [3; 4];

– відсутність дієвого об'єднуючого механізму, що дозволив би транспонувати цю проблематику із площини власних інтересів окремих суб'єктів у площину інтересів цілого суспільства і отримати в результаті очікуваний синергетичний ефект від запровадження взаємоузгоджених та координованих дій у вигляді якісного людського капіталу, без якого жодна модель економічної системи не може успішно розвиватись [2].

Для подолання кола зазначених протиріч постає необхідність зміни погляду на здоров'я людини не лише як надбання кожної окремої особи, не лише як джерело витрат держави, предмет впливу однієї сфери охорони здоров'я, а як загальнонаціональну цінність. Вирішення проблеми, на думку переважного числа авторів, залежить від якості налагодження діалектичного взаємозв'язку між ринковим механізмом соціального (в т.ч. медичного) страхування, факторами виробництва, зокрема, людським капіталом, гуманістичним підходом та тотальною соціальною згуртованістю навколо процесу реалізації цієї ідеї. Витрати на охорону здоров'я на запобігання виникнення захворювань, в тому числі і засобами фізичної культури і спорту, повинні сприйматись суспільством як його платою за соціальний мир, стабільність соціальної системи і можливість нормальної господарської діяльності [4]. Медичне страхування є об'єктивною необхідністю та невід'ємним компонентом ринкової економіки як один із засобів реалізації принципів ринку. Соціальне страхування повинно стати явищем, що поєднує, взаємоузгоджує та реалізує інтереси основних рушійних сил суспільства [2].

Розглядаючи здоров'я людини в контексті медичного страхування як категорію медико-біологічну, слід повернутись до відомого слова видатного хірурга М.І. Пирогова про те, що майбутнє – за медициною саме профілактичного спрямування. Особливої актуальності набувають ці слова і в умовах сьогодення. Все більшої уваги науковців викликає тематика розвитку системи превентивної медицини. Вислів Полєтаєва А.Б.: «Прогностика і превенція – це не поле для теоретичних роздумів, а конкретний шлях до збереження здоров'я людини та її активне довголіття», – має стати центральним лозунгом сучасної медицини і тих сфер життєдіяльності, що здатні позитивно впливати на процес збереження та зміцнення здоров'я населення.

Філософія превентивної медицини принципово відрізняється від традиційної медицини. Сучасна медицина повинна відступати від парадигми лікування вже виниклих хвороб, та зосередити максимум уваги на виявленні змін в організмі, здатних вести до захворювань і прийнятті адресних, переважно немедикаментозних заходів, спрямованих на запобігання хвороб. Як стверджує Полєтаєв А.Б.: «Превентивна медицина – це ідеологія і методологія персоніфікованого управління станом здоров'я і резервами організму, спрямована на продовження повноцінного здорового життя людини». Застосування досвіду використання засобів фізичного виховання і спорту з метою збереження та зміцнення здоров'я може і повинен якісно збагатити процес реалізації системами охорони здоров'я та соціального страхування (в тому числі й медичного страхування) їх превентивної функції.

Організаційно-управлінська діяльність щодо розбудови системи медичного страхування, на нашу думку, повинна зосередитись в першу чергу на процесі налагодження належного рівня організаційної взаємодії між усіма зацікавленими суб'єктами (стейкхолдерами) з метою отримання бажаного синергетичного ефекту [6]. Практичне застосування медичного страхування слід розглядати з точки зору ймовірної корисності його для зацікавлених суб'єктів та врахування їх економічних інтересів [5; 8]. Серед осіб, участь яких у розбудові системи медичного страхування може бути найбільш корисною, в першу чергу виступає людина, як одночасно і суб'єкт, і об'єкт цього процесу.

Така сумісна діяльність загалом повинна бути направлена, в першу чергу, на подолання існуючих бар'єрів, що стоять на заваді залучення до неї усіх зацікавлених осіб, включаючи й фізкультурно-спортивні організації. Конкретним проявом організаційної взаємодії стейкхолдерів повинні стати організаційне, технічне та кадрове забезпечення, вирішення питань професійної підготовки достатньої кількості фахівців, які професійно володіють предметом (медиків, фахівців з фізичного виховання і спорту, науковців, управлінців, юристів, економістів з питань страхування та ін.). Потребує налагодження довгострокова науково-дослідницька діяльність з пошуку шляхів вирішення основних проблемних питань, включення відповідних тем до планів НДР міністерств та наукових установ.

Особливої уваги потребує вивчення питань фінансового забезпечення системи медичного страхування. Кошти розподіляються централізовано відповідно до наявних потужностей закладів охорони здоров'я без врахування обсягу та якості наданих послуг. Фінансові ресурси використовуються в основному на підтримку надмірного ліжкового фонду стаціонарних медичних установ замість розвитку профілактичної роботи [3]. Спрямовуючи кошти до централізованого фонду соціального страхування, підприємства, організації, представники малого та середнього бізнесу, громадяни втрачають економічну зацікавленість у покращенні умов праці на місцях, запровадженні заходів, направлених на збереження та зміцнення здоров'я працюючих, організацію та використання засобів фізичної культури і спорту тощо. Вважаємо, що за умови зменшення частки обов'язкових соціальних внесків, до централізованих фондів та залишаючи їх у розпорядженні підприємств, організацій, не змінюючи їх цільового призначення, можна було б говорити про підвищення ефективності їх використання, а головне – про підвищення рівня мотивації усіх зацікавлених осіб у збереженні та покращенні стану здоров'я найманих працівників та інших груп населення.

Медичне страхування повинно стати не лише інструментом перерозподілу прибутків, а й засобом акумуляції власних коштів застрахованих осіб. Як наголошує Педченко Т.В., з фінансового погляду – це вкладення ресурсів, їхнє накопичення, перетворення на капітал, одержання доходу й повернення у вигляді коштів чи послуг в майбутньому через дії соціального ризику [4]. Дуже важливо не допустити при цьому перетікання страхових внесків громадян на користь лише медичних закладів, страхових та фармацевтичних компаній, що може мати місце за умов непрофесійних організаційно-управлінських дій. У такому випадку всі намагання покращити стан справ у цій галузі буде зведено нанівець, суспільні інтереси змушені будуть поступитись комерційним інтересам окремих суб'єктів. Як наголошувалося вище, усі зусилля учасників повинні бути максимально направлені на запобі-

гання захворюваності та врахування економічних та соціальних інтересів усіх зацікавлених осіб.

Пріоритетним напрямом зниження цін на послуги страхування і стабілізації тенденцій щодо рівня виплат є, на думку автора Стецюк Т.І., фінансування страховими компаніями профілактичних заходів, спрямованих на зменшення страхових випадків, у тому числі і тих послуг, що виробляються сферою фізичної культури і спорту. Попереджувальні дії таким чином можуть виконувати важливу роль у зміцненні фінансового підґрунтя добровільного медичного страхування. Проведення превентивних заходів дозволить поліпшити показники збитковості медичного страхування для страхових компаній, отже – знизити ціну такого страхування і зробити його більш доступним для широких верств населення [5; 7].

Взаємовідносини страхових компаній та медичних закладів за відсутності належного державного регулювання призводять до перекосів у розвитку системи. На державу повинна лягти відповідальність за управління соціальними ризиками [4; 8]. Вона повинна забезпечувати чітке дотримання прав усіх учасників процесу, у першу чергу, шляхом його ефективного нормативно-правового регулювання та фінансової підтримки нової бюджетно-страхової моделі охорони здоров'я населення.

З точки зору особистого ставлення усіх учасників процесу охорони здоров'я, слід зазначити, що на сьогодні в Україні поки що не сформовано сталого позитивного ставлення населення, лікарів, представників інших зацікавлених структур до рухової активності як дієвого загальнодоступного та маловитратного, у порівнянні з іншими, засобу збереження та зміцнення здоров'я. Але було б несправедливим не звернути увагу на те, що створення у 2003 році та розвиток системи спорту для всіх, запровадження заходів щодо запобігання шкідливим звичкам (підвищення акцизів на тютюнові вироби, заборона та обмеження реклами та умов реалізації тютюнових виробів та алкогольних напоїв, пива, та ін.), хоча і не так динамічно, але веде до деяких позитивних зрушень. Число людей, що виявляють бажання займатись організованою руховою активністю поступово зростає. Як показує досвід найбільш розвинених країн світу, ця динаміка могла б бути більш відчутною, за умов вжиття ряду заходів організаційно-управлінського характеру [1; 3], реалізація яких у майбутньому призвела б до підвищення ефективності дій щодо залучення населення до рухової активності, і як наслідок, – до попередження захворювань, та можливості перенаправлення вивільнених коштів на інші нагальні потреби охорони здоров'я та інші соціальні потреби.

За твердженням П. Сорокіна, економічний фактор чинить суттєвий вплив на можливості суспільства розвивати духовну культуру: науку, мистецтво, освіту, виховання тощо. Бути здоровим з позиції пересічного громадянина, запобігати захворюванню замість його лікування з позиції лікаря повинно стати економічним пріоритетом. Але лише на основі узгодження економічних інтересів суб'єктів медичного страхування можна досягти ефективного функціонування цієї системи [5].

Підходити до формування особистого пріоритетного ставлення населення до збереження власного здоров'я також необхідно комплексно. Актуальності набуває проблема фізичного виховання саме дорослого населення. На сьогодні достатньо високим залишається рівень довіри населення лікарям, і авторитет лікаря можна було б використовувати для проведення роз'яснювальної роботи серед осіб, що звертаються до закладів охорони здоров'я (особливо первинної її ланки) про ефективність використання рухової активності з метою збереження та зміцнення, відновлення стану здоров'я осіб після перенесення хвороби тощо [1]. Але рівень довіри самих лікарів до рухової активності як дієвого засобу запобігання захворювань не є достатньо високим, рівень їх власної фізичної культури потребує підвищення. Свідченням цього є те, що переважне число робіт, присвячених проблемам запровадження превентивної медицини, акцентують увагу в основному лише на питаннях протиінфекційної вакцинації та профілактичних оглядів, оминаючи питання використання засобів фізичної культури і спорту. Про усунення такої проблеми, на нашу думку, повинні належним чином подбати заклади освіти медичного спрямування, залучаючи до цього процесу також фахівців сфери фізичної культури і спорту. Для цього потребують відповідного вдосконалення програми навчальних дисциплін за якими навчаються майбутні та підвищують кваліфікацію досвідчені фахівці системи охорони здоров'я. Просвітницька робота, спрямована на формування у широкого контингенту населення та фахівців уявлення про те, що превентивна медицина здатна реально забезпечити істотне збільшення тривалості здорового та повноцінного життя, а також суттєвий економічний ефект як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

Висновки і пропозиції. На сьогодні в Україні постала необхідність створення економічно обґрунтованої і соціально спрямованої моделі охорони здоров'я населення, яка має ґрунтуватися на засадах солідарності, обов'язковості та доступності. Основним принципом, серед тих, що декларуються в державному регулюванні охороною здоров'я, повинен стати пріоритет превентивних заходів у справі охорони здоров'я населення та медичного страхування, у тому числі й з використанням засобів фізичної культури і спорту. Пріоритетним напрямом практичної реалізації превентивної функції страхування повинна стати участь страховика у фінансуванні профілактичних заходів, у тому числі, й тих, що передбачають застосування засобів фізичної культури і спорту. Лише на основі узгодження економічних інтересів суб'єктів медичного страхування можна досягти ефективного функціонування цієї системи. Держава повинна гарантувати фінансування найбільш важливих соціальних програм, та дотримання прав їх учасників.

Вивчення умов налагодження ефективної організаційної взаємодії в системі медичного страхування та участі в ній суб'єктів системи фізичного виховання і спорту та інших зацікавлених осіб, розробка економіко-правової моделі такої взаємодії та науково-методологічних засад її впровадження повинні лягти в основу подальших досліджень.

Список літератури:

1. Вареник О.Н., Шлепаков Л.Н. Приоритетные направления усовершенствования деятельности системы спорта для всех на местном уровне // Наука и спорт: современные тенденции: научно-теоретический журнал / Академия физической культуры, спорта и туризма», Якубов Ю.Д. (гл. ред..). Казань, № 1 (Том 2), 2014 г. – Режим доступу : http://www.scienceandsport.ru
2. Губар О.Є. Основні напрями зміцнення фінансової бази добровільного медичного страхування в Україні // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. – 2003. – Випуск 8. – С. 70-78.
3. Корецький Б. Трансформація гарантій медичного обслуговування населення в країнах з перехідною економікою / Б. Корецький, Е. Лукаш // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 2(35).– С. 95-100 – (економіка та управління національним господарством).
4. Педченко Т. Соціально-економічні умови запровадження в Україні загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 393-397.
5. Стецюк Т.І. Сутність медичного страхування та його місце у системі соціального захисту громадян / Т.І. Стецюк // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2008. – Вип. 11. – С. 142–148.
6. Freeman R. Edward Strategic Management: A stakeholder approach / R. Freeman. – Boston: Pitman, 1984.
7. Kutzin J. Implementing Health Financing Reform [Електронний ресурс] / J. Kutzin, C. Cashin, M. Jakab // WHO on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies. – 2010. – № 4. – С. 425–435. – Режим доступу : http://uhcforward.org/sites/uhcforward. org/files/E94240.pdf.
8. Randall P. Ellis Comparisons of Health Insurance Systems in Developed Countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https:// www.elsevier.com/books/encyclopedia-of-health-economics/culyer/978-

Вареник О.Н.
Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ КАК СУЩЕСТВЕННЫЙ ФАКТОР В КОНТЕКСТЕ ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
Цель статьи – определить место физической культуры и спорта в процессе функционирования системы медицинского страхования. Изучены условия привлечения специалистов сферы физической культуры и спорта к этому виду деятельности. Основным принципом, среди декларируемых в государственном регулировании здравоохранением, должен стать приоритет превентивных мер в деле охраны здоровья населения, медицинского страхования. Основополагающим направлением практической реализации превентивной функции страхования должно стать участие страховщика в финансировании профилактических мероприятий, включая использование средств физической культуры и спорта. Только на основе согласования экономических интересов всех субъектов медицинского страхования можно достичь эффективного функционирования этой системы.
Ключевые слова: медицинское страхование; здравоохранение; физическая культура; менеджмент; взаимодействие.

Varenyk O.N.
National University of Physical Education and Sport of Ukraine

PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS AN ESSENTIAL FACTOR IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC HEALTH INSURANCE

Summary
The purpose of the article is to determine the role of physical culture and sport in the health insurance system. Conditions of participation of experts of physical training and sports are defined in this kind of practice. The basic principle should be priority preventive measures in the field of public health and health insurance. The main direction of the practical implementation of the preventive function of insurance is a participation of insurance companies in the financing of preventive measures. The use of physical culture and sport are very important in this kind of practice. Only on the basis of coordination of economic interests of all subjects of health insurance, you can achieve the efficient functioning of the system.
Keywords: health insurance; health service; Physical Culture; management; interaction.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.379-008.64

ПАТОГЕНЕТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДІАБЕТИЧНОЇ СТОПИ, ЩО ОБҐРУНТОВУЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО ЛІКУВАННЯ

Антощук Р.Я.
Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського

У статті проведено дослідження патогенетичних факторів формування діабетичної стопи, що обґрунтовують необхідність комплексного підходу до лікування. Здійснено аналіз статистичних даних щодо поширення цукрового діабету в Україні. Доведено що цукровий діабет є поширеним ендокринним захворюванням, яке викликає часті ураження різних органів і систем, зокрема синдром діабетичної стопи. Виявлено систему внутрішніх та зовнішніх факторів, які здійснюють вплив на поширення синдрому діабетичної стопи та визначено заходи щодо боротьби з ним.
Ключові слова: цукровий діабет, патогенетичні фактори формування діабетичної стопи, комплексний підхід до лікування, поширеність, захворюваність, діабетичні ускладнення, профілактика захворювання.

Постановка проблеми. Сьогодні цукровий діабет (ЦД) залишається хворобою ускладнень, що справляє вагомий вплив на економіку усіх країн світу, є одним із найбільш витратних захворювань і посідає 4-5-е місце серед причин втрати працездатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що цукровий діабет – предмет дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців. Rajbhandari S.M., Piya M.K. [9] і Балаболкін М.І. [2] більш ніж 40 років вивчають ЦД і його етіологію. Малахов В.О. [7] висловлює рекомендації щодо комплексного лікування цукрового діабету. Клініко-терапевтичні аспекти цукрового діабету стали темою досліджень Дедова І.І. [4], Єфімова А.С. [5]. Гендерні та статеві особливості цукрового діабету вивчав Тронько М.Д. [8].

В останнє десятиліття фахівці, що займаються лікуванням хворих із ЦД, в більшій мірі звертаються до синдрому діабетичної стопи (СДС). Це обумовлено зростанням даного ускладнення – з однієї сторони й незадовільними результатами лікування – з іншої.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За критеріями Міжнародної угоди по діабетичній стопі (International Consensus on the Diabetic Foot, 2007) СДС діагностується в 4-25% всіх хворих зі ЦД. Щорічно нові випадки становлять 2,2-5,9% «діабетичної популяції» [3]. За даними Міжнародної діабетичної федерації від 25% до 47% госпіталізованих хворих з ЦД пов'язане з виразками стоп [1].

У цілому виразкові ураження стоп розвиваються в 4-20% хворих зі ЦД протягом життя й спостерігаються в 6-20% госпіталізованих хворих. Найбільша частота виразок стоп відзначена у віці 45-64 років.

Незважаючи на певні успіхи в профілактиці й лікуванні СДС, зазвичай 40-60% всіх не травматичних ампутацій нижніх кінцівок проводиться у хворих із ЦД. У деяких регіонах цей показник досягає 70-90% [1]. Щорічна частота «великих» ампутацій в індустріально розвинених країнах коливається від 0,06 до 3,86 на 10000 пацієнтів зі ЦД. При глобальному розгляді даної проблеми встановлено, що щогодини виконується 55 ампутацій при цій патології [9].

Наведені епідеміологічні показники визначають найвищу соціальну й економічну значимість проблеми СДС [4]. Це спричиняє пильну увагу різних державних і суспільних служб як у нашій країні, так і за кордоном, тим більше, що в ряді країн уже доведено на практиці можливість запобігання 50% ампутацій [9].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення патогенетичних факторів формування діабетичної стопи, що обґрунтовують необхідність комплексного підходу до лікування захворюваності населення на цукровий діабет, його ускладнень, організації медичної допомоги хворим.

Виклад основного матеріалу. Основним документом по СДС на сьогоднішній день прийнято вважати Міжнародну угоду по діабетичній стопі із прийнятими виправленнями (International Consensus on the Diabetic Foot, 2007). Відповідно до цього документа, СДС – це інфекція, виразка й/або деструкція глибоких тканин, пов'язана з неврологічними порушеннями й зниженням магістрального кровотоку в артеріях нижніх кінцівок різного ступеня важкості.

У літературі СДС визначається як патологічний стан стоп хворого із ЦД, що виникає на тлі ураження периферичних нервів, судин, шкіри й м'яких тканин, кісток і суглобів, і проявляється гострими й хронічними виразками, кістково-суглобовими ураженнями і гнійно-некротичними процесами [4]. Таким чином, СДС – це, насамперед, гнійно-деструктивні ураження нижніх кінцівок внаслідок ЦД. Близько 85% цих уражень становлять трофічні виразки стоп, а частину, що залишилася – абсцес, флегмона, остеомієліт, тендовагініт, гнійний артрит й інші процеси, що розвиваються або як ускладнення трофічної виразки, або первинно, без попередньої виразки. Крім того, до СДС відноситься асептичне деструктивне ураження кісток кінцівок – діабе-

© Антощук Р.Я., 2016

тична остеоартропатія Шарко [6]. У дану групу входять пацієнти зі стійкими наслідками описаних процесів, внаслідок перенесених ампутацій кінцівок на різному рівні [4]. Класична патогенетична тріада СДС включає ішемію, нейропатію й інфекцію. Всі ці фактори можуть викликати розвиток СДС як самостійно, так й у комплексі з іншими причинами. Виходячи з переваги того або іншого фактора розрізняють 3 форми СДС: нейропатичну (60-75%), нейроішемічну (20-30%) і ішемічну (5-10%) [4]. Ряд дослідників, що займаються вивченням гнійно-некротичних ускладнень ЦД [3; 4; 6]. пропонують не розділяти ішемічну й нейроішемічну форми, тому що ішемічна форма (без ознак нейропатії) зустрічається рідко (5-10% випадків), а наявність ішемії є визначальним чинником для прогнозу й лікування хворих. Крім об'єднання цих двох форм запропоновано [8]. виділяти нейроартропатичну форму (діабетична полінейропатія в сполученні з остеоартропатією) у силу ряду особливостей ураження стоп у цих хворих.

Діабетична периферична нейропатія – наявність симптомів і/або ознак порушення функції периферичного нерва у хворих із ЦД після виключення інших причин [10].

Для нижніх кінцівок характерно переважне ураження симпатичних волокон, що при СДС досягає ступеня аутосимпатектомії. Десимпатизація стопи при діабетичній автономній нейропатії приводить до розвитку «феномена обкрадання» нутрітивних судин, набрякового синдрому, гіпоксії тканин, сповільнює протікання раневого процесу при ЦД. Периферична полінейропатія розглядається як основна причина розвитку безсимптомних форм хронічної артеріальної недостатності нижніх кінцівок, які зустрічаються в 23,5-73,8% пацієнтів хворіючих ЦД 2 типу [8]. Крім діабетичної полінейропатії одним з основних факторів у патогенезі СДС є ураження периферичних артерій, що служить причиною зростання ризику інфекції, утворення виразок, гангрени й, в кінцевому результаті, приводить до високої ампутації.

Атеросклеротичне ураження судин, що приводить до ішемії кінцівки не є незалежним чинником ризику для несприятливого результату лікування СДС і погіршує найближчий прогноз тільки в сукупності з великою глибиною ураження або наявністю інфекційного процесу [7]. Однією з важливих ланок патогенезу діабетичної мікроангіопатії при СДС є погіршення реологічних властивостей крові й порушення тромбоцитарної ланки гемостазу.

У розвиток макроангіопатії у хворих зі ЦД включаються багато патологічних механізмів (атеросклеротичні й коагулогічні), які в цей час об'єднані поняттям «атеротромбоз». Його виникнення й розвиток приводить до різкого зниження кровообігу в ураженій кінцівці, створюючи умови для розвитку критичної ішемії.

Особливу роль у патогенезі СДС грає інфекція. Тривала гіперглікемія й транзиторний кетоз приводять до серйозних порушень в антимікробному захисті з первинним ураженням клітинної ланки імунітету. Це проявляється в зниженні хемотаксису фагоцитів і бактерицидної функції нейтрофілів, неспроможності лімфоцитів.

Інфекція при СДС являє собою загрозливий стан для кінцівки, що є причиною виконання екстрених ампутацій в 25-50% випадків і високої післяопераційної летальності, що досягає 10-15% [7].

Мікробний пейзаж гнійно-некротичних вогнищ у хворих із ЦД носить полівалентний характер[2]. У типових випадках збудниками поверхневих інфекцій є грампозитивні коки. Глибока інфекція, особливо при наявності некрозів або на тлі ішемії, звичайно полімікробна і являє собою асоціації аеробних й анаеробних грампозитивних і грамнегативних мікроорганізмів. В 87,6-93,6% випадків виділяються асоціації за участю факультативно й облігатно анаеробних неклостридіальних мікроорганізмів [2]. Наявність множинних асоціацій у гнійно-некротичному вогнищі сполучається з високим мікробним обсемененням тканин рани 106-1011 мікроорганізмів в 1 гр. тканини [2]. Гнійна інфекція у хворих зі ЦД протікає важко, нерідко здобуває септичний характер. Важкість процесу обумовлена швидким розвитком гнійного ураження із захопленням великих навколишніх тканин. У ранах переважають некротичні процеси, у той час як класичні симптоми запалення часом бувають слабко виражені, а деякі з них можуть бути зовсім відсутні.

Діагностувати інфекцію в хронічній рані важко, тому що перехід від стадії колонізації до стадії розгорнутої раневой інфекції майже непомітний. Загальною закономірністю всіх хронічних інфікованих ран при СДС є нездатність до загоєння, що супроводжується прогресивним погіршенням стану раневого дефекту.

Вибір методу лікування хворих зі СДС визначається вираженістю судинних і неврологічних порушень, характером запальних процесів, важкістю протікання й ступенем компенсації ЦД, загальним станом і віком хворих, з супутніми захворюваннями. Алгоритм консервативної терапії включає: 1) компенсацію ЦД; 2) цілеспрямована антибактеріальна терапія з урахуванням чутливості мікрофлори; 3) купірування явищ критичної ішемії кінцівки; 4) місцеве лікування ранневого процесу з використанням сучасних перев'язувальних матеріалів; 5) адекватне розвантаження стопи; 6) симптоматична терапія з урахуванням супутніх захворювань (International Consensus of Diabetic Foot, 2007).

Лікування хворих із СДС починається з оцінки попередніх метаболічних і електролітних порушень, які повинні бути скореговані [4]. Гіперглікемія є одним з найважливіших факторів, перешкоджаючих нормальному перебігу раннего процесу, елімінації інфекції й епітелізації. Тому досягнення нормоглікемії – важлива умова успішного лікування, нерідко визначальна ефективність інших заходів. Інтенсифікація інсулінотерапії особливо важлива при розповсюдженому гнійно-некротичному процесі, коли має місце феномен «взаємного обтяження».

Антибактеріальна терапія є одним з найважливіших компонентів консервативного лікування. Стратегія антимікробної хіміотерапії будується, у першу чергу, з урахуванням полімікробного характеру інфекції [5]. Стартова антибактеріальна терапія базується на емпіричному підході з урахуванням переважного впливу на грампо-

зитивні коки. Препаратами вибору є інгібіторозахистні пеніциліни й цефалоспорини, трохи менш ефективні фторхінолони. У випадку наявності ознак ішемії й помірних проявів інфекції виникає необхідність застосування комбінації антибіотиків цефалоспоринового ряду або фторхінолонів з метронідазолом або кліндаміцином [8]. Як показало дослідження, при ознаках остеомієліту найкращі результати досягнуті при використанні лінкозамідів і високих доз цефалоспоринів або фторхінолонів.

Перехід на етіотропну антибактеріальну терапію ґрунтується на результатах динамічного мікробіологічного дослідження ран. При резистентній мікрофлорі застосовують антибіотики резерву: ванкоміцин, карбопенеми, сучасні фторхінолони, сульперазон, лінезолід, а також монолактами, рифампіцин і фузідин.

В основі сучасної дезагрегантної і антикоагуляційної терапії лежить застосування препаратів групи глікозаміногліканів, що є одним з основних компонентів лікування хворих із гнійно-некротичними формами СДС. Із цієї групи препаратів ефективний Вессел Дуэ Ф (Сулодексид). Він володіє антитромботичною активністю, знижує адгезію й агрегацію тромбоцитів, зменшує рівень фібриногену й вміст у крові ліпідів.

Фармакотерапія критичної ішемії в цей час базується на застосуванні простаноїдів. Тільки препарати простогландину Е1 (вазапростан) показують ефективність при лікуванні пацієнтів з артеріальною недостатністю нижніх кінцівок 3-4 стадії. Застосування низькомолекулярних гепаринів і пентоксифіліну при лікуванні СДС обмежено. Основним напрямком профілактики й лікування діабетичної полінейропатії є досягнення рівня глікемії, що відповідає нормальним значенням [4]. Існують два основних підходи до медикаментозного лікування діабетичної полінейропатії, у якомусь ступені протилежних один одному, хоча вони можуть використовуватися й у комбінації: 1) застосування препаратів, що покращують метаболізм нервової тканини; 2) використання препаратів симптоматичної дії для усунення болю й парастезій. Найкращі результати отримані при використанні а-ліпоєвої (тіоктової) кислоти, сучасних лікарських форм вітамінів групи В, трициклічні антидепресантів і протисудомних препаратів.

Одним з основних компонентів комплексної терапії СДС є адекватне розвантаження кінцівки. «Золотим стандартом» служить знімна розвантажувальна пов'язка з полімерних фіксуючих матеріалів (Total contact cast), що дозволяє ходити, а при необхідності – щодня обробляти рани . Total contact cast зменшує навантаження в області рани на 80-90%, що сприяє прискоренню процесів репарації трофічних виразок.

Як і при лікуванні звичайних гнійних ран, основну роль у комплексній терапії раневой інфекції при СД займає принцип лікування залежно від стадії раневого процесу. Разом з тим, незважаючи на технічне вдосконалювання хірургічних прийомів, можливості місцевого медикаментозного лікування не втратили свого значення, а навпаки отримали подальший розвиток.

Ключем до хірургічного лікування хворих із гнійно-некротичними формами СДС є участь у лікувальному процесі групи фахівців у яку повинні бути включені: фахівець із хірургічної інфекції, ангіохірург, ендокринолог, терапевт, анестезіолог-реаніматолог, подіатр [3].

Багаточисельні дослідження показують, що міждисциплінарний підхід, рання діагностика й навчання хворих дозволяють знизити кількість виразок стоп й ампутацій кінцівок на 49-85% [9]. Тактика хірургічного лікування гнійно-деструктивних форм СДС формується залежно від форми СДС, характеру й поширеності гнійно-некротичного процесу, перебігу ЦД, загального стану хворого й супутніх захворювань [3]. Хірургічні втручання при гнійно-некротичних процесах на стопі в даний час не є всього лише етапом підготовки до ампутації кінцівки на рівні стегна або гомілки. Вони мають самостійне значення й спрямовані на збереження опорної функції кінцівки [7; 8]. Хірургічний етап повинен носити, по можливості, відстрочений характер, сполучаючись із комплексним обстеженням пацієнта й консервативним лікуванням, спрямованим на корекцію показників гомеостазу, розвантаженням ураженої кінцівки.

Більшість фахівців пропонують двохетапний підхід до оперативного лікування: санаційний етап – який заключається в проведенні некрсеквестректомії, розкриття і дренування гнійних запливів, залежно від його результатів – виконання реконструктивно-пластичних втручань або ампутації сегмента кінцівки. На тлі усунення набряку, адекватного дренування гнійного вогнища, антибіотикотерапії й стабілізації глікемії вдається досягнути обмеження запального процесу, а застосування етапних некректомій дозволяє досягнути повної ліквідації гострого запалення. Ціль хірургічної обробки гнійно-некротичнго вогнища – видалення субстрату, що підтримує інфекцію, а також попередження її подальшого поширення. Доступ повинен забезпечити найменш травматичне й анатомічне оголення патологічного вогнища з урахуванням можливих шляхів поширення інфекції. Висічення нежиттєздатних тканин проводиться з урахуванням анатомічної доцільності. Провідні спеціалісти в області лікування СДС (Armstrong D.G., Frykberg R.G.,) поділяють ампутації кінцівки на «великі» й «малі». Умовною межею що розділяє ці дві категорії операцій, є articulatio tarsometatarsea (суглоб Лисфранка). Таким чином, до «малих» ампутацій автори відносять ампутацію дистальних відділів стопи, трансметатарзальну ампутацію (по Шарпу) і ампутацію по Лисфранку.

«Великі» ампутації – це операції по Шопару, Сайму, а також нижче коліна й вище коліна.

Провідні спеціалісти по лікуванню СДС рекомендують надавати перевагу «малим» операціям, обмеженим некректоміям, екзартикуляціям і ампутаціям кінцівки на рівні стопи, використовуючи для цього всі можливі технології. Збереження максимальної довжини кінцівки є одним з основних завдань у лікуванні гнійно – некротичних уражень нижніх кінцівок у хворих із ЦД.

Висновки й пропозиції. Сьогодні стає очевидним, що застосування хірургічних операцій завжди повинне поєднуватись з адекватним комплексним консервативним лікуванням. Це

дозволяє домогтися обмеження некрозів, відновлення уражених тканин, що надалі збільшує пластичний резерв стопи й дає можливість використати збережені тканини при виконанні відновлюючих операцій [4]. Одним з нових напрямків лікування хворих СДС є організація комплексного лікування не тільки стаціонарного типу, але й створення територіальних центрів і кабінетів «Діабетична стопа». Формування таких структур дозволить створити умови довічного моніторингу ускладнень ЦД й істотно підвищити якість проведеного хірургічного лікування. Таким чином, комплексна терапія хворих із СДС, заснована на принципах мультидисциплінарного підходу, може дати потужний додатковий фактор у покращенні результатів лікування цієї категорії пацієнтів. Однак ці питання розроблені недостатньо й вимагають ряду уточнень.

Список літератури:

1. Атлас Диабету IDF, шестое издание. Международная Федерация Диабета, 2013.
2. Балаболкин М.И. Диабетология. [Текст] / М.И. Балаболкин. – М.: Медицина, 2000. – 672 с.
3. Галстян Г.Р. Хронические осложнения сахарного диабета: этиопатогенез, клиника, лечение. [Текст] / Г.Р. Галстян // Русский медицинский журнал. – 2002. – № 27. – С. 12-66.
4. Дедов И.И. Сахарный диабет. [Текст] / И.И. Дедов, М.В. Шестакова. – М.: Универсум паблишинг, 2003. – 544 с.
5. Єфимов А.С. Клинико – терапевтические аспекты сахарного диабета. [Текст] / А.С. Ефимов // Вестник АМН СССР. – 1989. – № 35. – С. 57-65.
6. Зубкова С.Т. Особенности лечения диабетических ангиопатий нижних конечностей. [Текст] / С.Т. Зубкова // Врачебное дело. – 1979. – № 10. – С. 76-79.
7. Малахов В.О. Застосування озонотерапії в неврології / В.О. Малахов [та ін.]: метод. реком. – К. – 2007. – 32 с.
8. Тронько М.Д. Гендерні та статеві особливості цукрового діабету [Текст] / М.Д. Тронько, О.В. Корпачова-Зінич. – К., Книга Плюс, 2008. – 205 с.
9. Rajbhandari S.M. A brief review on the pathogenesis of human diabetic neuropathy Observations and Postulations / S.M. Rajbhandari, M.K. Piya // Int. J. Diab. Metab. – 2005. – Vol. 13. – P. 135-140.
10. Zimmet P.Z. Diabetes epidemiology as a tool to trigger diabetes research and care [Text] / P.Z. Zimmet // Diabetologia. – 1999. – Vol. 42. – P. 499-518.

Антощук Р.Я.
Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского

ПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ СТОПЫ, КОТОРЫЕ ОБОСНОВЫВАЮТ НЕОБХОДИМОСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА К ЛЕЧЕНИЮ

Аннотация
В статье проведено исследование патогенетических факторов формирования диабетической стопы, которые обосновывают необходимость комплексного подхода к лечению.. Осуществлен анализ статистических данных относительно распространения сахарного диабета в Украине. Доказано что сахарный диабет является распространенным эндокринным заболеванием, которое вызывает частые поражения разных органов и систем, в частности синдром диабетической стопы. Обнаружена система внутренних и внешних факторов, которые осуществляют влияние на распространение синдрома диабетической стопы и определенно мероприятия по борьбе с ним.
Ключевые слова: сахарный диабет, патогенетические факторы формирования диабетической стопы, комплексный подход, к лечению, распространенность, заболеваемость, диабетические осложнения, профилактика заболевания.

Antoshchuk R.Ya
I. Horbachevsky Ternopil State Madical University

PATHOGENETIC FACTORS OF DIABETIC FOOT, JUSTIFYING THE NEED FOR AN INTEGRATED APPROACH TO TREATMENT

Summary
In the article research of nosotropic factors is conducted formings of diabetic foot, which ground the necessity of the complex going near treatment. The analysis of statistical data is carried out in relation to distribution of saccharine diabetes in Ukraine. It is well-proven that saccharine diabetes is a widespread endocrine disease which causes the frequent defeats of different organs and systems, in particular syndrome of diabetic foot. Found out the system of internal and external factors which carry out influence on distribution of syndrome.
Keywords: diabetes prevalence, pathogenetic factors of diabetic foot, justifying the need for an integrated approach to treatment, morbidity, diabetic complications, prevention of disease.

УДК 616-002.7; 616.24-002-08; 616.5-076; 617.725-002

САРКОЇДОЗ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ МЕДИЦИНИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ). ОПИС ВИПАДКУ СИСТЕМНОГО КОМБІНОВАНОГО САРКОЇДОЗУ

Єркович Н.О.
Відділення онкологічної патології
КЗ «Дніпропетровське обласне патологоанатомічне бюро»

Стаття присвячується проблемі саркоїдозу. В ній представлено сучасні уявлення про морфологію, епідеміологію, механізми розвитку та труднощі в діагностиці цього захворювання. Саркоїдоз є найпоширенішим системним захворюванням з нез'ясованою етіологією, морфологічна основа котрого полягає в розвитку епітеліоїдно-клітинних гранульом. Мультисистемність ураження, різноманітність клінічних та лабораторних даних, схожість морфології з туберкульозом, аутоімунними та пухлинними захворюваннями робить цю нозологію актуальною проблемою сучасної медицини. Згідно з епідеміологічними даними на сьогоднішній час показник розповсюдженості саркоїдозу в Україні коливається від 10 до 40 на 100 тис. населення в різних областях України. За останні роки відмічається неухильне поступове зростання частоти цього захворювання. В статті наведено дані про етіологію, вірогідні механізми патогенезу та теорії виникнення саркоїдозу, клінічні та морфологічні прояви в різних органах та системах, описується випадок комбінованого саркоїдозу.

Ключові слова: саркоїдоз, некротизирующий саркоїдний гранульоматоз(NSC), багатоядерні гігантські клітини типу Лангханса, біопсія, гістологічна діагностика.

Постановка проблеми. Серед системних захворювань з гранулематоз-ною реакцією особливе місце посідає саркоїдоз. Саркоїдоз (хвороба Беньє – Бека-Шаумана) один з найпоширеніших системних гранулематозів нез'ясованої етіології, який характеризується розвитком не казеозних грану-льом в різних тканинах та органах [1]. Саркоїдоз пошкоджує різноманітні системи, проявляється в багатьох клінічних варіантах. Захворювання зустрічається в усьому світі, у людей різної статі та рас [2]. Пік захворюваності спостерігається між 30 та 60 роками. В 5 разів частіше хворіють жінки [3]. В Європі розповсюдженість саркоїдозу серед населення становить 40 випадків на 100 тисяч, особливо в скандинавських країнах. Серед афроамериканців та жителів ЮАР розповсюдженість складає від 32 до 65 на 100 тис. населення. У жителів південної Азії захворюваність складає від 60 до 150 випадків на 100 тис. населення. Найменший рівень захворюваності на саркоїдоз відмічають в Японії – 0,5 випадків на 100 тис. населення. На сьогоднішній час показник розповсюдженості саркоїдозу в Україні коливається від 10 до 40 на 100 тис. населення. Прояви саркоїдозу залежать від етнічної належності і значно відрізняються у представників різних рас. Так, в США саркоїдоз набагато частіше зустрічається у афроамериканців. Для них притаманні важкі позалегеневі ураження, яскраві шкіряні прояви, більш важкий перебіг [3]. Для європейців характерна вузлова еритема, набагато частіше буває безсимптомний перебіг. Вузлова еритема практично не зустрічається у темношкірих пацієнтів. У жителів Японії найбільш часто спостерігається ураження саркоїдозом серця та очей. За останні роки відмічається неухильне поступове зростання частоти цього захворювання.

Формулювання цілей статті. Метою роботи було провести аналіз інформації, яка викладена в літературних джерелах, щодо етіологічних, клініко-патогенетичних та морфологічних аспектів саркоїдозу, висвітлити проблеми клінічної та морфологічної диференційної діагностики захворювання на прикладі випадку комбінованого саркоїдозу з тяжким перебігом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження останніх десятиріч довели, що в 90% випадків саркоїдозу виявляється двостороння лімфаденопатія прикореневих лімфатичних вузлів та ураження легень [18; 19; 21; 22; 23; 24]. Слідуючими за частотою є ураження очей [33] та шкіри [4; 5; 34]. В 8 % випадків гранулеми виявлені в носовій порожнині, слинних залозах та піднебінних мигдалинах [6; 7; 8; 9; 10]. Рідкими вважаються ураження нирок [11], плеври [12; 17], очеревини [13; 14; 15; 16], серця [25], кишково-шлункового тракту [26; 46; 47; 48; 49], статевих органів: шийки матки [27], тіла матки [28], яєчників [29], яєчок [44]. Таким чином різноманітність проявів саркоїдозу призводить до звернень пацієнтів до лікарів різних спеціальностей.

Пошук збудника саркоїдозу охопив більше століття. До цього часу невідомо викликає його один агент або саркоїдоз представляє собою стереотипну імунну відповідь на різні фактори. За цей час науковцями були запропоновані такі агенти, які ймовірно запускають каскад імунологічних реакцій та виключення яких є першочерговим в діагностиці саркоїдозу [2] (таб. 1):

Інфекційні агенти	Неінфекційні агенти
Mycobacteria tuberculo-sis *Mycobacteria bo-vis Mycobacteria avium complex Chlamydia pneumoniae Rickettsia helvet-ica Paratuberculosis Borrelia burgdorferi Corynebacterium spp. Propionibacterium acnes Tropheryma whip-pleii Mycoplasma Fungi Cryptococcus spp. Cytomegalovirus Epstein-Barr virus Herpes simplex virus	Пил Пилок рослин Продукти горіння деревини Клей Тальк Метали: Aluminum Beryllium Zirconium

© Єркович Н.О., 2016

Не дивлячись на численні спроби ідентифікації достовірних збудників або агентів викликаючих захворювання впродовж останнього століття вияви-лись невдалими. Тому на теперішній час саркоїдоз залишається хворобою з нез'ясованою етіологією. Саме тому саркоїдоз в усьому світі вважається діагнозом виключення [9; 33]. Насамперед виключення інфекційного, особливо туберкульозного ураження*, аутоімунного та пухлинного процесів. Досвід світових клінік показує, що проведення в поєднанні клінічних, бактеріологічних та морфологічних досліджень дозволяє з високою точністю виставити діагноз саркоїдоз.

В сучасному розумінні патогенезу саркоїдозу необхідно поєднання трьох факторів: антигену, придбаного клітkового імунітету проти антигену та поява імунних клітин, які забезпечують неспецифічну запальну відповідь [31]. Природа можливих антигенів не вивчена. Припускають, антиген-презентуючі клітини, такі як макрофаги, пізнають, оброблюють та презентують антиген CD4+ Т-хелперам 1 типа за допомогою молекул ГКГС (головний комплекс гістосумісності) на антиген-презентуючих клітинах. Ці активовані макрофаги виробляють інтерлейкін-12, який провокує заміну лімфоцитів на Т-хелпери 1 типу та визиває продукцію інтерферону-γ Т-лімфоцитами. Активовані Т-клітини вивільняють интерлейкін-1 та фактори хемотаксису, які визивають приплив моноцитів та макрофагів. Інтерлейкін-2 та інші цитокіни також збільшують кількість різноманітних Т-клітинних клонів. Інтерферон-γ в подальшому активує макрофаги та трансформує їх в гігантські клітини.Фактор некрозу пухлини, интерлейкін-2 та інші цитокіни можуть також бути важливими факторами в стимуляції макрофагів [30; 44]. В визначенні етіології саркоїдозу велике значення мають генетичні фактори. Так частіше захворювання виявляється у жінок носіїв певних варіантів генів головного комплексу гістосумісності (HLA-DRB1*03 и HLADQB1*02), також кодуючих цитокіни (альфа-фактор некрозу пухлин) та молекули адгезії (Е-селектин). Подальше вивчення генетичних маркерів схильності до саркоїдозу надзвичайно актуальне, оскільки може дозволити наблизитися до розуміння закономірностей, детермінуючих перебіг саркоїдозу та його терапії [30].

Різноманітність клінічних симптомів тягне за собою не менш різноманітні морфологічні ознаки. Саркоїдоз з гістологічної точки зору, це системний гранульоматоз невідомої етіології, який характеризується скупченням активованих Т-лімфоцитів і мононуклеарних фагоцитів з утворенням епітеліоїдно-клітинних гранульом в уражених органах (мал. 1). Під мікроскопом гранульоми виглядають, як скупчення тісно розташованих епітеліоїдних клітин, серед яких виявляються багатоядерні гігантські клітини типу Лангханса або типу чужорідних тіл (мал. 1, 2, 3 – Гістологічна картина: забарвлення гематоксилін-еозин, 200х). Іноді в центрі гранульоми виявляється зона некрозу (мал. 2). Характерною особливістю гранульоми при саркоїдозі є наявність кровоносних судин синусоїдного та капілярного типу, що є відмінністю від туберкульозного горбка. Гіперпластична фаза розвитку саркоїдозу характеризується проліферацією ретикулярных клітин строми. За 4-6 тижнів формується саркоїдна гранулема – гранульоматозна фаза. Далі відбувається розсмоктування гранульоми без остаточных змін або з гіалінізацією та склерозом-фіброзно-гіалинова фаза [44]. Іноді утворюються пластинчасті відкладення вапна та білків у вигляді тілець Шаумана або зірчастих «астероїдних» тілець. Довгий час вважалося, що при саркоїдозі утворюються не некротичні гранульоми але в 1973 році Liebow провів цілий ряд досліджень та описав Necrotising sarcoid granulomatosis (NSG) [35] який характеризується наявністю саркоїдозних гранулем, васкуліту та різним ступенем некрозу [36; 37; 39; 40; 41; 42] (мал. 2).

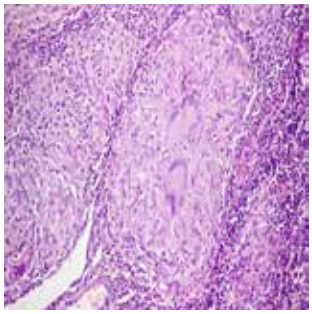

мал. 1

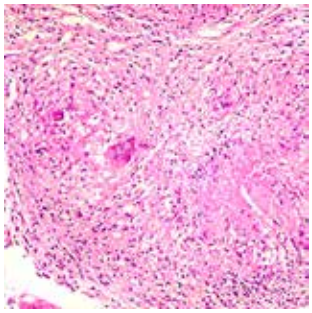

мал. 2

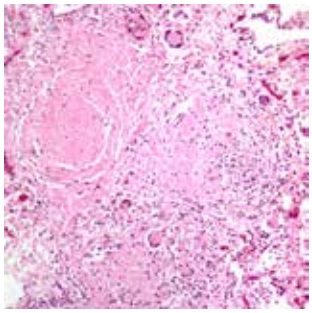

мал. 3

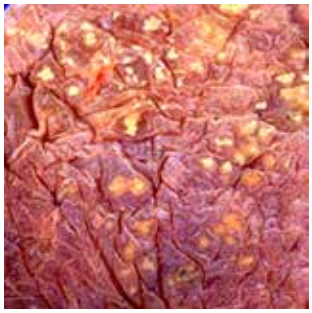

мал. 4

Практично в усіх випадках в процес залучаються легені, в яких утворюються сірі щільні вузлики від 0,1 до 2 см, звичайно вони розміщені уздовж бронхів, судин та лімфатичних вузлів. За класифікацією 1975 р саркоїдоз легень ділиться на 3 стадії: **I стадія, лімфо-залозиста форма**, характеризується двостороннім ураженням бронхопульмональных лімфовузлів, зрідка трахеобронхіальних та паратрахеальних. **II стадія, медиастинально-легенева форма**, характеризується ураженням медиастинальних лімфовузлів та легеневої тканини. **III стадія, легенева форма**, характеризується значними змінами в легенях при відсутності збільшення лімфатичних вузлів. При прогресуванні процесу збільшується пневмофіброз та емфізема. За МКБ-10 саркоїдоз віднесений до « хвороб крові, кровотворних органів та порушень з залученням імунних механізмів» ділиться на слідуючи підрозділи: D86.0 Саркоїдоз легень; D86.1 Саркоїдоз лімфатичних вузлів; D86.2 Саркоїдоз легень з саркоїдозом лімфатичних вузлів; D86.3 Саркоїдоз шкіри; D86.8 Саркоїдоз інших уточнених та комбінованих локалізацій; D86.9 Саркоїдоз неуточнений.

До процесу часто залучається плевра, яка дифузно потовщується, виявляються зливні добре сформовані епітеліоїдні гранульоми з різним ступенем некрозу, чіткі, щільні, сірувато кольору (мал. 4), в плевральній порожнині з'являється серозний та фібрінозний ексудат [17], що в подальшому приводить до розвитку адгезивного плевриту. Схожі ознаки, але набагато рідше виявляють в черевній порожнині з утворенням множинних вузликів на очеревині з розвитком асциту, що може симулювати перитонеальний канцероматоз [13; 14; 15].

В 24% випадків саркоїдоз має шкірні прояви неспецифічні або специфічні. Ураження перш за все локалізуються на шкірі голови та шиї, мають симетричну або несиметричну локалізацію. З морфологічної точки зору типовими формами є саркоїд Бека, вовчанка Бенье-Теннессона, ангіолюпоїд Брока-Потріє, підшкірний саркоїд Дарьє-Руссі. Основними проявами саркоїда Бека є виникнення рожево-червоних або жовтих плям, папул, вузлів від 2 мм до 3 см, телеангіоектазій на шкірі голови, шиї, верхніх кінцівок та тулуба. Форми саркоїда Бека: дрібновузловий, великовузловий та дифузно-вузловий. Вовчанка Беньє-Тенессона вражає шкіру обличчя та тильні частини рук, в вигляді еритематозних плям, які згодом зливаються в фіолетові плями та вузли. Ангіолюпоїд Брока-Потріє – це поодинока бляшка на шкірі обличчя, до 2 см, чітка, м'якої консистенції. Зберігається декілька місяців і самостійно зникає. Підшкірний саркоїд Дарьє-Руссі – це рідка форма саркоїдоза шкіри, характеризується виникненням поодиноких, рідше множинних щільних вузлів до 3 см в підшкірній клітковині. Розвиток хвороби призводить до дистрофії та атрофії дерми, алопеції, пігментації та рубцювання. Серед неспецифічних шкірних проявів саркоїдозу частіше виявляються ознаки вузлової еритеми. Вона не відноситься до специфічних проявів саркоїдозу шкіри. Це глибокий васкуліт , який розвивається як токсико–алергічна реакція при онкологічних , ревматологічних та інфек-ційних захворюваннях, як реакція на деякі ліки, барвники, харчові доданки, при токсикозах вагітності та в тому числі і при саркоїдозі. Біопсія елементів вузлуватої еритеми не дозволяє встановити діагноз, тому що виявляються ознаки васкуліту, а самі саркоїдні гранульоми відсутні. При специфічних формах саркоїдозу шкіри в гістологічних зрізах визначаються епітеліоїдно-клітинні гранульоми, частіше без некрозу, нерідко виявляються тільця Шаумана. [5; 30]. Біопсія шкіри дозволяє підтвердити діагноз лише у 2/3 хворих, а приблизно у кожного четвертого виявити характерні гранульоми у шкірі не вдається.

В 12-32% випадків ураженню піддаються очі з розвитком переднього або заднього увеїту, іриту, іридоцикліту, хоріоідиту. Гранульоматозне запалення райдужної оболонки та циліарного тіла призводить до помутніння рогівки, набряку макули, глаукоми та повної втрати зору. Ізольований саркоїдоз очей виникає рідко, майже завжди супроводжується ураженнями внутрішньогрудних лімфатичних вузлів, легень та інших органів [2; 33]. Саркоїдозний іридоцикліт в багатьох випадках поєднується з гранульоматозним запаленням слізних та слинних залоз, що носить назву синдрома Мікуліча (J. Miculicz в 1892 р.). Зазначені симптоми, а саме збільшені слинні залози (найчастіше навколовушні), зниження зору обумовлені преднім увеїтом, паралічем лицевого нерву, підвищенням температури тіла, а також збільшені внутрішньогрудні лімфатичні вузли на рентгенограмі дійсно відповідають саркоїдозу. Дані зміни настільки характерні, що вони об' єднані в окремий синдром – «синдром Хеєрфордта». Даний синдром відноситься до сприятливого перебігу захворювання[50]. Ще один синдром при саркоїдозі синдром Лефгрена – це варіант гострого перебігу саркоїдозу. Для даного синдрому обов'язковим є наявність наступних ознак: вузлової еритеми на гомілках та стегнах, набряки і болі у суглобах нижніх кінцівок , збільшені медиастинальні та лімфовузли коренів легень, а також субфебрилітет. У прогностичному плані синдром має сприятливий перебіг захворювання зі спонтанним зникненням симптомів.

В 4-13% випадків у хворих спостерігається нефропатія з гіперкальціємією. Яка на морфологічному рівні проявляється нефрокальцинозом та інтерстеціальним нефритом [6; 7; 8; 9; 10]. Значне тривале підвищення рівню кальцію в крові та сечі згодом може призвести до розвитку ниркової недостатності.

В 2-7% випадків серед хворих на саркоїдоз розвивається ураження міокарду серця [25]. Частіше за все в ділянці лівого шлуночка та перегородки. Гранульоми як правило дрібні, щільні, не некротичні, з наявністю астероїдних тілець та тілець Шаумана. Проявляється в вигляді різноманітних порушень ритму, кардіоміопатією з подальшим розвитком серцевої недостатності та навіть раптової смерті пацієнта.

Достатньо рідко у пацієнтів з хронічною закладеністю носа під час ріноскопії з подальшим взяттям біопсії виявляють саркоїдозні гранулеми [2], які в половині випадків вирішуються самостійно [6; 7; 8; 9].

Залучення шлунково-кишкового тракту у пацієнтів з системним саркоїдозом являється відносно рідким. Шлунок, особливо антральний відділ, є найчастіше ушкодженим органом ШКТ при саркоїдозі. Іноді на слизовій оболонці можно виявити поліпи, вузлики, потовщення, які призводять до шлункової обструкції. Такі зміни можуть помилково прийняти за рак. При гістологічному дослідженні біоптатів визначаються епітеліоїдно-клітинні гранульоми без некрозу [46; 47]. Доволі часто саркоїдозні гранульоми розвиваються в селезінці та печінці, в вигляді ледь помітних вузликів. Органи при цьому дещо збільшені, іноді болісні. Збільшення селезінки часто супроводжується зменшенням кількості тромбоцитів і лейкоцитів у крові. Саркоїдоз печінки зустрічається в 60-80% всіх випадків, частіше симптоматика відсутня навіть при поширених ураженнях. Для підтвердження діагнозу необхідна біопсія печінки із подальшим патогістологічним дослідженням [45].

Існують поодинокі випадки саркоїдозного ураження кісток та кісткового мозку, головного мозку, ендокринних залоз, статевих органів [27; 28; 29].

В практиці лікаря при виявленні симптомів та синдромів саркоїдозу постає не легке завдання. В залежності від проявів саркоїдозу основну діагностичну роль відводять біопсіям з подальшим гістологічним дослідженням матеріалу. Тому практично у всіх складних діагностичних випадках лікарем буде проводитися пошук периферичних лімфатичних вузлів і при їх виявлені рекомендуватися біопсія, як один із найбільш безпечних та достовірних методів підтвердження діагнозу. Інформативність даного методу сягає 75% і більше. В разі тяжкого перебігу захворювання високо інформативними є біопсії очеревини, плеври, бронхів, шлунку взяті за допомогою ендоскопії, лапароскопії, лапаротомії та торакотомії.

Таблиця 2

Процентне співвідношення ураження систем та органів серед хворих на саркоїдоз

ОРГАНИ	%
ЛЕГЕНІ	95
ПЕЧІНКА	11,5-35
СЕЛЕЗІНКА	7-14
ШКІРА	24
КІСТКИ	<5
М'ЯЗИ	<5
НИРКИ	4-13
СЕРЦЕ	2-7
ПЕРИФЕРИЧНІ Л/ВУЗЛИ	15
СЛИННЫ ЗАЛОЗИ	4
ОЧІ	12-32
НОСОВА ПОРОЖНИНА	1-4

Матеріали та методи досліджень. Під наглядом знаходився пацієнт С. 51 рік, який звернувся до лікаря-онколога в поліклінічне відділення КЗ «КОД»ДОР» зі скаргами на наявність утворень шкіри гомілок та стегон, голови, задишку, виражену слабкість, тяжкість в животі, субфібрилітет.

Результати досліджень. На прийом до лікаря-онколога КЗ «КОД»ДОР» звернувся пацієнт Т. 51 рік. Під час звернення скаржився на наявність утворень на шкірі гомілок, стегон та голови, задишку, слабкість, тяжкість в животі, підвищення температури тіла. Вважає себе хворим півроку, коли з'явились утворення на шкірі гомілок, далі на стегнах. Останній час відмічає появу схожих утворень на шкірі шиї та лоба, задишку у спокої. При огляді пацієнта на шкірі виявлені поодинокі папули до 1 см щільні, красно-коричневого кольору. За даними Ro та КТ ОГП виявлені посилення легеневого малюнку, збільшення лімфатичних вузлів коренів легень, значне потовщення плеври, декілька утворень в 8 сегменті лівої легені (мал. 4) в наддіафрагмальній ділянці та плевральний випіт близько 300 мл. В черевній порожнині виявлені численні вузлики на очеревині від 0,3 до 1 см, помірне збільшення селезінки та печінки, лімфатичних вузлів заочеревинного простору. Враховуючи клінічні данні та розповсюдженість процесу все вказувало на онкологічний процес з розвитком канцероматозу черевної порожнини та метастазами в легені. Була проведена біопсія шкірних утворень (під час гістологічного дослідження саркоїдні гранульоми не виявлені), лапароскопія з подальшим взяттям біопсії очеревини та плеври. Під час гістологічного дослідження біопсійного та операційного матеріалу виявлено картину продуктивного запалення з формуванням епітеліоїдно-клітинних гранульом з різним ступенем некрозу, наявністю гігантських клітин Лангханса. На підставі клінічних, лабораторних та морфологічних даних хворому був встановлен діагноз комбінований саркоїдоз.

Висновки. Таким чином, дані про етіологічні фактори та механізми ви-никнення саркоїдозу за останнє століття та на сучасному етапі медицини залишаються на рівні припущень та здогадок. Не дивлячись на численні спроби ідентифікації достовірних збудників або агентів викликаючих захворювання впродовж останнього століття виявились невдалими. Тому на теперішній час саркоїдоз залишається хворобою з невиявленою етіологією та вірогідним механізмом розвитку. Прогресуюче зростання частоти та розповсюдженості цього захворювання, мультисистемність та різноманітність клінічних проявів, неспецифічність результатів допоміжних методів дослідження призводить до того, що з цією патологією стикається в своїй практиці чи не кожен лікар. Схожість клінічних та морфологічних проявів саркоїдозу з іншими нозологіями робить проблему актуальною для спеціалістів більшості спеціальностей. Саме тому саркоїдоз в усьому світі вважається діагнозом виключення. Аналіз останніх досліджень та досвід світових клінік показує, що проведення в поєднанні клінічних, бактеріологічних та морфологічних досліджень дозволяє з високою точністю виставити діагноз саркоїдоз.

Список літератури:

1. Пальцев М.А., Аничков Н.М., Литвицкий П.Ф. «Патология человека», Москва «Медицина», 2009. – С. 361.
2. Daniel A. Colver// The Cleveland Clinic Fondation,2010 «Sarcoidosis».
3. Dykhuizen R.S. et al.// European Respiratory journal,1997;10:245-247 «Necrotizing sarcoid granulomatosis with extrapulmonary involvement».
4. Вольф К., Голдсмит Л.А., Кай С.И. «Дерматология Фицпатрика в клинической практике» Изд. Панфилова, 2012. – Т. 2. – С. 1621-1629.
5. Пальцев М.А., Потекаев Н.Н., Казанцева И. А., Кряжева С.С. «Клинико-морфологическая диагностика и принципы лечения кожных болезней» Москва «Медицина», 2006.
6. Mallis A., Mastronikolis, N.S., Koumoundourou, D., Stathas, T. and Papadas, T.A. (2010) Sinonasal Sarcoidosis. A Case Report. // European Review for Medical and Pharmacological Sciences, 14, 1097-1099.
7. Dessouky O.Y. 2008, Isolated Sinonasal Sarcoidosis with Intracranial Ex-tension: Case Report // Acta Otorhinolaryngologica Italica, 28, 306-308.
8. Kort K.R., Cherif, F., Mokni, M., Bouraoui, S., Mnif, E., Sahtout, S., et al. 2006 Nasosinusal Sarcoidosis: 2 Cases. A Report of 2 Cases // La Tunisie Mй-dicale, 84, 48-51.

9. Morre T.D., Hamels, K., Clement, P.A. and Bourgain, C. 1998 Nasal Mucosal Sarcoidosis: A Case Report // Acta Oto-Rhino-Laryngologica Bel-gica, 52, 75-77.
10. International Journal of Clinical Medicine, «Systemic sarcoidosis Revealed by Nasal lesion : a case report» 2015, 6, 257-261
11. Case reports in Clinicale Medicine, 2015, 4, 284-288 «Systemic sarcoidosis associated to IgA Nephropathy».
12. Iyer S., Afshar K., Sharma O.P. // Curr Opin Pulm Med. 2008 Sep;14(5):481-7. doi: 10.1097/MCP.0b013e328304ae43. Peritoneal and pleural sarcoidosis: an unusual association − review and clinical report.
13. Nicolini A., Vita M., Lanata S. // Monaldi Arch Chest Dis. 2011 Jun; 75(2):132-4. Peritoneal sarcoidosis: an unusual presentation and a brief review of the litera-ture.
14. Robertson L.E. Jr., Cunningham J.T. // Dig Dis Sci. 1990 Dec;35(12):1545-8. Primary peritoneal sarcoidosis.
15. Uthman I.W., Bizri A.R., Shabb N.S., Khury M.Y., Khalifeh M.J. // Semin Arthritis Rheum. 1999 Apr; 28(5):351-4. Peritoneal sarcoidosis: case report and review of the literature.
16. John V. Brown III, Howard D. Epstein, Mailes Chang / Case report in oncology 2010; 3:9-13 «Sarcoidosis presenting an intraperitoneal mass».
17. Dean R. Chittock, M.D. Mariamma, G. Joseph, M.B. Nidel, A.M. Paterson // CHEST, 106, 3, September, 1994:672-76 «Necrotizing sarcoid granulomatosis with pleural involvement».
18. Criado E., Sanchez, M., Ramirez, J., Arguis, P., de Caralt, T.M., Perea, R.J., et al. 2010 Pulmonary Sarcoidosis:-Typical and Atypical Manifestations at High-Resolution CT with Pathologic Correlation // Radiographics, 30, 1567-1586.
19. Lynch III, J.P., Kazerooni E.A., Gay S.E.,1997,18,755-785 «Pulmonary Sar-coidosis»// Clinics in chest medicine.
20. Stephen JG, Braimbridge MV, Corrin B, Wilkinson SP, Day D, Whimster WF. Necrotizing sarcoidal" angiitis and granulomatosis of the lung // Thorax 1976; 31: 356−360.
21. Spiteri M.A., Gledhill A., Campbell D., Clarke S.W. Necrotising sarcoid granulo-matosis // Br. J. Dis Chest 1987; 81: 70−75.
22. Weisbrod G.L. Pulmonary angiitis and granulomatosis: a review // J. Can Assoc Radiol 1989; 40:127-34.
23. Rosen Y., Moon S., Huang C., Gourin A., Lyons A. Granulomatous pulmonary angiitis in sarcoidosis // Arch Pathol Lab Med 1977; 101:170-74.
24. Sharma O.P., Hewlett R., Gordonson J. Nodular sarcoidosis: an unusual radiographic appearance // Chest 1973; 64:189-92.
25. Arch Pathol labMed − vol 134, july 2010, c. 1039-1046 «Cardiac sarcoidosis: pathology-focused review-Lagana et al.
26. Rasheed S., Zinicola R., Watson D.: Intraabdominsl tuberculosis.Colorectal Dis 2007; 9:773-783.
27. Goldstein B.H., Rettenmaier M.A., Sheffer E.C., Chank, Birk C., Brown J.N.: Sarcoidis imitating metastatic cervical cancer // Arch. Gynecol obstet 2008; 277:441-443.
28. Powell J.L., Cuvill E.S., Gajewski W.H.: Sarcoidosis mimicring recurrent endometrial cancer // Gynecol Oncol 2005; 99:770-773.
29. Fuchs F., Letohic A., Raynal P., Guillot E., Chis C., Mechenstock R. et al: Ovarian end peritoneal sarcoidosis mimicring on ovaria cancer // Gynecol obstet fertile 2007; 35: 41-44.
30. Прохач А.В., Єркович Н.О., Антонюк С.В. Медичні перспективи 2014, том XIX, № 4, ч. 1, с. 46-47, «Саркоидоз: описание редкого случая в практике врача-онколога».
31. Iannuzzi M.C. and Fontana, J.R. 2011 Sarcoidosis: Clinical Presentation, Im-munopathogenesis, and Therapeutics // JAMA, 305, 391-399.
32. Baughman R.P., Lower, E.E. and du Bois, R.M. 2003 Sarcoidosis // Lancet, 361, 1111-1118.
33. European Respiratory journal 2005; 26:778-785 «Necrotizing sarcoid granulomatosis: clinical, functional, endoscopical and radiographical evalu-ations».
34. Khachemoune A. 2006 Papules and Plaques on the Nose. Lupus Pernio // American Family Physician, 73, 1431-1432.
35. Liebow A.A. The J. Burns Amberson lecture: Pulmonary Angiitis and granulo-matosis // Am Rev Respir Dis 1973; 108: 1−17.
36. Koss M.N., Hochholzer L., Feigin D.S., Carancis J.C., Ward P.A. Necrotizing sarcoid-like granulomatosis: clinical, pathologic and immunopathologic findings // Hum Pathol 1980; 11 (Suppl.): 510−519.
37. Saldana M.J. Necrotizing sarcoid granulomatosis: clinico-pathologic observations in 24 patients [abstract] // Lab Invest 1978; 38:364.
38. Churg A., Carrington C.B., Gupta R. Necrotizing sarcoid granulomatosis // Chest 1979; 76:406-17.
39. Spiteri M.A., Gledhill A., Campbell D., Clarke S.W. Necrotizing sarcoid granulo-matosis // Br. J. Dis Chest 1987; 81:70-5.
40. Rolfes D.B., Weiss M.A., Sanders M.A. Necrotizing sarcoid granulomatosis with suppurative features // Am. J. Clin Pathol 1984; 82:602-07.
41. Singh N., Cole S., Krause P.J., Conway M., Garcia L. Necrotizing sarcoid granulomatosis with extrapulmonary involvement: clinical, pathological, ultrastructural, and immunologic features // Am Rev Respir Dis 1981; 124:189-92.
42. Fisher M.R., Christ M.L., Bernstein J.R. Necrotizing sarcoid-like granulomatosis: radiologic-pathologic correlations // J. Can Assoc Radiol 1984; 35:313-15.
43. Gibbs A.R., Jones Williams W. Necrotizing sarcoidal granulomatosis: a problem of identity. Sarcoidosis 1987; 4: 94−96.
44. Бабанов С.А. «Новини медицини та фармації»(454) 2013, тематичний номер «Проблемы дифференциальной диагностики саркоидоза».
45. Hercules H.C., Bethlem N.M. Value of liver biopsy in sarcoidosis // Arch. Pathol. Lab. Med. 1984; 108: 831-4.
46. Levine M.S., Ekberg O., Rubesin S.E. et al. Gastrointestinal sarcoidosis: Radiographic findings // Am. J. Roentgenol. 1989; 153: 293-5.
47. Wiesner P.J., Kleinman M.S., Condemi J.J. et al. Sarcoidosis of the esophagus // Am. J. Digest. Dis. 1971; 16: 943-51.
48. Исрафилова Г.З., Мальханов В.Б., Бабушкин А.Э., Матюхина Е.Н., Гилязова И.И. Восток − Запад. Точка зрения. 2014 // Научно-практический журнал. Выпуск 1 «Клинический случай синдрома Хеерфордта».

Еркович Н.А.
Отделение онкологической патологии
КЗ «Днепропетровское областное патологоанатомическое бюро»

САРКОИДОЗ КАК АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЫ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ). ОПИСАНИЕ СЛУЧАЯ СИСТЕМНОГО КОМБИНИРОВАННОГО САРКОИДОЗА

Аннотация
Статья посвящена проблеме саркоидоза. В статье приведены данные об этиологии, вероятных механизмах, патогенезе и теориях возникновения саркоидоза, клинические и морфологические проявления в различных органах и системах. Саркоидоз является самым распространенным системным заболеванием с невыясненной этиологией, патоморфологическое проявление которого состоит в развитии эпителиоидно-клеточных гранулем. Мультисистемность поражения, разнообразие клинических и лабораторных данных, сходство морфологии с туберкулезом, аутоиммунными и опухолевыми заболеваниями делает эту нозологию актуальной проблемой современной медицины. Согласно эпидемиологическим данным на сегодняшнее время показатель распространенности саркоидоза в Украине колеблется от 10 до 40 на 100 тыс. населения в разных областях Украины. За последние годы отмечается неуклонный постепенный рост частоты этого заболевания. В статье описывается случай комбинированного саркоидоза.
Ключевые слова: саркоидоз, некротизирующий саркоидный гранулематоз (NSC), многоядерные гигантские клетки типа Лангханса, биопсия, гистологическая диагностика.

Yerkovych N.A.
Department of Oncological Pathology
MI «Dnipropetrovsk Regional Pathologicoanatomic Bureau»

SARCOIDOSIS AS A TOPICAL PROBLEM OF MODERN MEDICINE (LITERARY REVIEW). A CASE REPORT OF SYSTEMIC SARCOIDOSIS

Summary
The article is about the problem of sarcoidosis. This article shows mordern concepts of etiology, pathogenesis mechanisms, theories of origin, morphological manifestations and the difficulties of diagnosis of the disease. Sarcoidosis is the most common systemic disease with unknown etiology, pathology manifestation of which is the formation of epithelioid cell granulomas in various organs and systems. This nosology is one of actual problems of modern medicine because of: multisystem lesions, a variety of clinical and laboratory manifestations, its similarity with tuberculosis, autoimmune and neoplastic diseases. According to the epidemiological evidence – sarcoidosis prevalence rate ranges from 10 to 40 cases per 100 thousand of population in Ukraine. During the last years there has been a steady growth of the frequency of sarcoidosis disease in Ukraine. The article describes the case of combined sarcoidosis.
Keywords: sarcoidosis, necrotizing sarcoid granulomatosis(NSC), Langhans-type giant cell, biopsy, histologic diagnosis.

УДК 577.175.8:616.248

ЕФЕКТИ МЕТАБОЛІТІВ АРАХІДОНОВОЇ КИСЛОТИ В ЛЕГЕНЯХ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Нетюхайло Л.Г., Сухомлин Т.А., Сухомлин А.А.
Українська медична стоматологічна академія

Стаття присвячена актуальній проблемі біохімії та пульмонології – вивченню впливу ейкозаноїдів на дихальну систему. Проведено аналіз сучасної літератури вітчизняних та закордонних авторів та представлені основні ефекти ейкозаноїдів у легенях. Біологічно активні медіатори, похідні арахідонової кислоти, включають простагландини, тромбоксан, простациклін, лейкотрієни, епоксиейкозатрієнові кислоти та ліпоксини. Ейкозаноїди регулюють тонус гладеньких м'язів, клітинний цикл, а також секреторну функцію в легенях. Також вони модулюють запальну та імунну відповіді. Цей огляд висвітлює їх потенційну роль в розвитку захворювань дихальної системи та використання з лікувальною метою.
Ключові слова: легені, ейкозаноїди, простагландини, простациклін, тромбоксан, лейкотрієни, ліпоксини.

© Нетюхайло Л.Г., Сухомлин Т.А., Сухомлин А.А., 2016

Арахідонова кислота (АК) – це 20-карбонова поліненасичена жирна кислота, попередник ейкозаноїдів (з грецької ειχοσα – двадцять) [1; 5; 11]. Ейкозаноїди є потужними вазоактивними сполуками. До простагландинів та інших метаболітів арахідонової кислоти, що утворюються в легенях, відносять простагландини (PGE_2, PGD_2), простацикліни, тромбоксани, лейкотрієни (LTB_4, LTC_4, LTD_4, LTE_4) та ліпоксини [5; 18; 21; 28]. Ці речовини не депонуються в легенях, їх синтезують різні легеневі клітини: мастоцити, гладенька мускулатура бронхів, фібробласти, альвеолярні макрофаги, альвеолоцити II типу, ендотелій [1; 8; 23]. Наприклад, в ендотелії синтезуються переважно простацикліни, які підтримують низький тонус легеневих судин, запобігаючи вазоконстрикції. Синтез ейкозаноїдів починається з виділення АК з фосфоліпідів мембран під дією фосфоліпази A_2. Фосфоліпаза A_2 може діяти на фосфатидилхолін або фосфатидилетаноламін. Активність цього фермента регулюється різними факторами. Наприклад, брадикінін, адреналін, протеази (такі як тромбін) стимулюють виділення АК. Глюкокортикоїди індукують синтез ліпокортинів, які інгібують активність фосфоліпази A_2, таким чином пригнічують утворення усіх видів ейкозаноїдів. В тому числі тих, що беруть участь у запаленні, що обумовлює протизапальну дію глюкокортикоїдів. Крім того, вивільнення АК може відбутись завдяки фосфоліпазі С, яка діє на фосфатидилінозитол, при цьому утворюється діацилгліцерол, при розщепленні якого виділяється АК [8; 16; 22; 28].

Простагландини утворюються циклооксигеназним шляхом, в цьому процесі беруть участь PGH-синтази (мають циклооксигеназну та пероксидазну активність), відомі циклооксигенази 1 та 2 (конституїтивна ЦОГ-1 та індуцибельна ЦОГ-2). При цьому формуєтья 5-членне кільце і приєднуються дві молекули кисню, утворюючи нестабільний пероксид – PGG_2. Він швидко відновлюється до PGH-2 пероксидазою, що використовує відновлений глутатіон як донор кисню [12; 22; 23].

Ліпооксигеназний шлях за допомогою цитозольної 5-ліпоксигенази веде до утворення 5-гідропероксиейкозатетраєнової кислоти (5-ГПЕТЕ) – попередника лейкотрієнів та ліпоксинів. По епоксигеназному (цитохром Р450-монооксигеназному) шляху в мікросомах синтезуються епоксиейкозатрієнові кислоти. Останні, разом з оксидом азоту, є потужними вазодилятаторами. Вони регулюють транспорт іонів в епітелії, склад ендобронхіальної рідини, ступінь запалення, активують ноцицептори [4; 5; 9; 31].

PGE_2 синтезується в бронхіальному епітелії, гладеньких м'язах бронхів, макрофагах та лімфоцитах [1; 6]. Стимулює виробку PGE2 високий рівень внутрішньоклітинного цАМФ. Викликає бронходилятацію та вазодилятацію. Існує принаймні 4 типи рецепторів до PGE_2 (PTGER1-4). Взаємодія PGE-2 з EP1 рецептором підвищує рівень внутрішньоклітинного кальцію та викликає скорочення гладенької мускулатури. Дія на рецептори EP2 та EP4 активує аденілатциклазу через G_s-протеїни та підвищує рівень цАМФ, водночас, взаємодія з рецептором EP3 знижує вміст цАМФ та збільшує рівень внутрішньоклітинного кальцію. Отже, PGE_2 може чинити протилежні ефекти на клітини-мішені. Наприклад, PGE2 може підвищувати (взаємодія з EP3) або знижувати (EP2, EP4) проникність судин у легенях [3; 6; 10]. Відомо, що PGE_2 разом із фактором активації тромбоцитів (ФАТ) забезпечує розвиток набряку легень при запальних процесах, значно підвищуючи судинну проникність. Також PGE2 зменшує секрецію слизу в бронхах, інгібує агрегацію тромбоцитів, бере участь у розвитку гіпертермії. Підтримує функціонування артеріальної протоки у плоду. Крім того, PGE_2 має імунологічні ефекти, наприклад, бере участь у регуляції синтезу IgE та пригнічує активацію альвеолярних макрофагів, Т-лімфоцитів при запаленні, виступає інгібітором TNF-α. PGE_2 також пригічує активність фібробластів через дію на EP2 рецептори, запобігаючи розвитку фіброзу легень. PGE_2 швидко інактивується легеневим ендотелієм [18; 34].

$PGF_{2\alpha}$ синтезується в макрофагах, гладеньких м'язах бронхів. Механізм дії $PGF_{2\alpha}$ полягає в дії на FP рецептори через активацію фосфоліпази С G-протеїнами, що призводить до утворення діацилгліцеролу та іноозитолтрифосфату з наступним відкриттям кальцієвих іонних каналів (фосфатидилінозитольний шлях). $PGF_{2\alpha}$ призводить до звуження бронхів та вазоконстрикції. Збільшує продукцію слизу з високим вмістом глікопротеїнів, зменшує агрегацію тромбоцитів, бере участь у анафілактичних реакціях. Стимулює утворення колагену легеневими фібробластами [15; 21; 33].

PGD_2 – один з найбільш потужних бронхоконстрикторів серед метаболітів АК. Утворюється переважно в опасистих клітинах, або в Т-лімфоцитах під час запальних процесів. Біологічні реакції PGD_2 здійснюються через 2 види рецепторів (DR), звя'заних із G-протеїнами, які активують аденілатциклазу та підвищують рівень внутрішньоклітинного цАМФ [2; 34]. Цей простагландин підвищує проникність капілярів та призводить до системної вазодилятації, водночас, може викликати вазоконстрикцію легеневої артерії. Збільшує секрецію слизу, інгібує агрегацію тромбоцитів, викликає хемотаксис еозинофілів, базофілів та Th2 лімфоцитів. Бере участь у алергічних реакціях, стимулюючи дегрануляцію базофілів [7; 10]. У хворих на бронхіальну астму спостерігається підвищений вміст PGD_2 у бронхіальному секреті. Також PGD_2 інгібує синтез колагену у легеневих фібробластах [15].

Простациклін (PGI_2) синтезується в легеневому ендотелії під дією простациклін синтетази із PGH_2. Стимулюють синтез та виділення простацикліну з ендотелію брадикінін (через B_2 рецептори) та зростання легеневої вентиляції (розтягнення легеневої тканини). Простациклін викликає бронходилятацію, системну та легеневу вазодилятацію, знижує судинний опір в легенях [1; 11; 14]. Механізм дії простацикліну полягає в активації аденілатциклази та зростанні вмісту цАМФ або активації фофсфатилилінозитольного шляху. При цьому PGI_2 тісно взаємодіє із NO-системою (ендотеліальна NO-синтаза / оксид азоту NO / гуанілатциклаза / цГМФ). Простациклін також інгібує агрегацію тромбоцитів, має мембраностабілізуючий ефект. Підтримує функ-

ціонування артеріальної протоки у плоду. Простациклін є антагоністом тромбоксануA_2.

Тромбоксан A_2 синтезується в тромбоцитах та альвеолярних макрофагах. Тромбоксан A_2 зв'язується з ТР рецепторами. TP_α активує, а TP_β інгібує аденілатциклазу, регулюючи вміст цАМФ та змінюючи проникність мембрани для іонів. Також тромбоксан А2 активує фосфоліпазу С за допомогою G-протеїну. Викликає бронхоконстрикцію та вазоконстрикцію [10; 19; 23]. Стимулює агрегацію тромбоцитів, знижує секрецію лейкотрієнів. Відсутність балансу між утворенням простацикліну та тромбоксану призводить до виникнення легеневої гіпертензії. Тому препарати, які є аналогами простацикліну (наприклад, епопростенол, ілопрост), використовують для лікування легеневої артеріальної гіпертензії.

Лейкотрієни утворюються в альвеолярних макрофагах, еозинофілах, опасистих клітинах, нейтрофілах та судинному ендотелії. Свою назву ці ейкозаноїди одержали через те, що вперше були ідентифіковані в лейкоцитах та мають три кон'юговані подвійні зв'яки [31]. Попередником усіх лейкотрієнів є 5-ГПЕТЕ, з якого утворюється LTA_4, нестабільна форма. Під дією LTA-4-гідролази цей лейкотрієн перетворюється на LTB_4, до якого розрізняють 2 типи рецепторів: LTB_1 та LTB_2. LTB_4 – це потужний хемоатрактант для нейтрофілів, який бере участь у розвитку запальних процесів при хронічному обструктивному захворюванні легень та муковісцидозі [16; 24; 29]. Цей лейкотрієн також викликає гіперреактивність бронхів, підвищення судинної проникності та секреції слизу. Також LTA_4 є попереднико групи цистеїнілових лейкотрієнів (LTC_4, LTD_4, LTE_4). Синтез LTC_4 здійснюється в цитоплазмі та на ядерній мебрані за допомогою реакції кон'югації з глутатіоном. Далі LTC_4 перетворюється під дією транспептидази на LTD_4, а LTD_4 за участі дипептидази на LTE_4. Цистеїнілові лейкотрієни діють на рецептори $cysLT_1$ та $cysLT_2$. Рецептори $cysLT_1$ переважно експресуються на клітинах гладенької мускулатури бронхів, макрофагах, опасистих клітинах легень, тоді як рецептори $cysLT_2$ представлені в міокарді, мозку, наднирниках та лейкоцитах [31]. Експресія $cysLT_1$ зростає під впливом IFN_γ, що може пояснити розвиток гіперреактивності бронхів під час вірусних інфекцій. Механізм дії усіх лейкотрієнів полягає в активації фосфоліпази С через G_q-протеїн та збільшенні концентрації внутрішньоклітинного кальцію. Лейкотрієни призводять до розвитку бронхоконстрикції, підвищують судинну проникність, секрецію слизу, активують еозинофіли, фібробласти, збільшуючи синтез колагену, мають хемоатрактантну дію. LTC_4, LTD_4 та LTE_4 відіграють важливу роль у розвитку запалення при бронхіальної астми (компоненти повільно реагуючої субстанції анафілаксії). Здатність блокувати їх ефекти лежить в основі дії антагоністів cysLT та інгібіторів синтезу лейкотрієнів, які успішно застосовуються при лікуванні бронхіальної астми [7; 10; 18].

Ліпоксини (LXA_4, LXB_4) – це ліпідні медіатори, що відіграють важливу роль у регуляції запальних процесів в організмі. Вони є продуктами метаболізму АК, але їх біосинтез, будова та біологічні властивості відрізняються від інших ейкозаноїдів. Їх назва походить від фермента ліпоксигенази (акронім – LX). Існує два основних шляхи синтезу ліпоксинів в тканинах людини [4; 5; 9; 20; 25]. Перший включає перетворення АК під впливом 15-ліпоксигенази в епітеліальних клітинах та моноцитах або 5-ліпоксигенази в нейтрофілах. При цьому утворюються не тільки ліпоксини, а й лейкотрієни, які є їх попередниками. Другий шлях полягає у міжклітинній (наприклад, тромбоцити / лейкоцити) взаємодії та перетворенні продукту 5-ліпоксигенази нейтрофілів LTA_4 на LXA_4 і LXB_4 під дією ліпоксин-синтетазної активності 12-ліпоксигенази в тромбоцитах, такий біосинтез називають трансцелюлярним. Ліпоксини взаємодіють із власними специфічними рецептором (ALX), а також діють на рецептори лейкотрієнів (зокрема, LTD_4). Ліпоксини мають протизапальну дію, пригнічують активацію нейтрофілів та еозинофілів, стимулюють хемотаксис та адгезію моноцитів, без їх дегрануляції та виділення вільних радикалів, посилюють фагоцитоз, інгібують активність фібробластів. Інгібують утворення та виділення прозапальних цитокінів TNF_α, NF-κB, IL-1, IL-6, IL-8, імуноглобулінів. Ліпоксин А4 зменшує вазоконстрикцію легеневих артерій, індуковану $PGF_{2\alpha}$ та ендотеліном, стимулюючи виділення NO в ендотелії. Ліпоксини викликають скорочення гладенької мускулатури бронхів, діючи на рецептори цистеїнілових лейкотрієнів. Однак, у присутності лейтотрієнів LXA_4 послаблює їх скоротливі ефекти на міоцити бронхів [20]. Ліпоксини запобігають пошкодженню легеневої тканини при хронічних запальних процесах. Однак, при важкій формі бронхіальної астми, ХОЗЛ, інших захворюваннях, що супроводжуються сильним запаленням дихальних шляхів, синтез ліпоксинів знижується [9].

При прийомі аспірину в організмі утворюються також епі-ліпоксини. Аспірин ацетелює активний центр ЦОГ-2 та інгібує продукцію простагландинів, але фермент також здатен перетворювати АК на 15-ГЕТЕ [11; 12; 22]. Ця речовина може слугувати субстратом для 5-ліпоксигенази і подальшого утворення 15-епімер-ліпоксинів. Ці ліпоксини підвищують синтез NO, та зменшують лейкоцитарну інфільтрацію при запаленні. Таким чином, аспірин може здійснювати протизапальні ефекти шляхом зменшення синтезу прозапальних простагландинів та збільшення утворення протизапальних 15-епімер-ліпоксинів. Застосування епі-ліпоксинів при експериментальному моделюванні бронхіальної астми значно знижує бронхоспастичні явища та запальні процеси. Тому вплив ліпоксинів та їх епімерів на респіраторну систему потребує подальшого вивчення.

Більшість метаболітів АК синтезується циклооксигеназним (простагландини) та ліпооксигеназним (лейкотрієни) шляхом. Для легень також характерний епоксигеназний шлях перетворення АК з утворенням епоксиейкозатрієнових кислот (ЕЕТ). Давно відомо, що цитохром-Р450 відіграє важливу роль у метаболізмі ксенобіотиків у легенях. Але останнім часом все більше уваги приділяється вивченню продуктів цитохром-Р450-монооксигеназного шляху метаболізму АК, які мають велике значення у регуляції тонусу бронхів та легеневих судин [26; 32].

Основним джерелом ЕЕТ є ендотелій, який експресує CYP2J2 та CYP2C9, що беруть участь у синтезі епоксидів. Продукцію ЕЕТ стимулюють брадикінін, ацетилхолін, також синтез ЕЕТ посилюється при механічному розтягнені легеневої тканини. Арахідонова кислота фосфоліпідів мембран вивільняється фосфоліпазою A_2 та окиснюється CYP-епоксигеназою в мікросомах у присутності НАДФН та O_2. Утворені метаболіти, зокрема, 20-ГЕТЕ (гідроскиейкозатетраєнова кислота), 5,6-ЕЕТ, 11,12-ЕЕТ є потужними вазодилататорами, вони знижують тиск в легеневих артеріях, а також регулюють проникність судин в легенях [12; 32]. Порушення синтезу 20-ГЕТЕ, наприклад, при гіпоксії призводить до розвитку вазоконстрикції.

5,6-ЕЕТ, 20-ГЕТЕ, 8,9-ЕЕТ викликають розслаблення гладенької мускулатури бронхів, шляхом відкриття K^+-каналів та розвитку гіперполяризації. ЕЕТ також регулюють транспорт іонів в епітелії (активує K^+- та Ca^{2+}-канали, інгібує Na^+- та Cl^--канали), склад ендобронхіальної рідини, впивають на ангіогенез, клітинну проліферацію, запальні процеси. ЕЕТ здійснюють протизапальну дію в бронхах, послаблюють NF-κB та TNF-α залежні механізми запалення, посилюють синтез імуноглобулінів [10; 22; 24].

Таким чином, аналіз літератури останніх років вказує на велику зацікавленість в дослідженні ейкозаноїдів. Це обумовлене великим значенням похідних арахідонової кислоти в регуляції тонусу гладенької мускулатури бронхів та кровоносних судин легень, активності лейкоцитів та фібробластів, секреціх залоз бронхів, розвитку запальної та імунної відповіді. Ейкозаноїди відіграють важливу роль у патогенезі таких захворювань, як бронхіальна астма, хронічне обструктивне захворювання легень, легеневий фіброз, первинна легенева гіпертензія. Це дає змогу використовувати похідні арахідонової кислоти а також інгібітори їх синтезу для лікування цих захворювань.

Список літератури:

1. Заболевания органов дыхания у детей / Б.М. Блохин. – М., ИД «Медпрактика-М», 2007. – 616 с.
2. Ayabe S. Prostaglandin D2 Inhibits Collagen Secretion From Lung Fibroblasts by Activating the DP Receptor / S. Ayabe, T. Kida, M. Hori, H. Ozaki [et al.] // J Pharmacol Sci. – 2013. – Vol. 121. – P. 312-7.
3. Bonanno A. Prostaglandin E2 possesses different potencies in inducing Vascular Endothelial Growth Factor and Interleukin-8 production in COPD human lung fibroblasts / A. Bonanno, G.D. Albano L. Siena, A.M. Montalbano [et al.] // Prostaglandins Leukot Essent Fatty Acids. – 2016. – Vol. 106. – P. 11-18.
4. Bonnans C. Lipoxins in asthma: potential therapeutic mediators on bronchial inflammation? / C. Bonnans, P.Chanez, C. Chavis // Allergy. – 2004. – Vol. 59, № 10. – P. 1027-41.
5. Bonnans C. Lipid Mediators as Agonists for the Resolution of Acute Lung Inflammation and Injury / C. Bonnans, B.D. Levy // Am J Respir Cell Mol Biol. – 2007. – Vol. 36. – P. 201-5.
6. Bozyk P.D. Prostaglandin E2 and the pathogenesis of pulmonary fibrosis / P.D. Bozyk, B.B. Moore // Am J Respir Cell Mol Biol. – 2011. – Vol. 45, № 3. – P. 445-52.
7. Calabrese C. Arachidonic acid metabolism in inflammatory cells of patients with bronchial asthma / C. Calabrese, M. Triggiani, G. Marone, G. Mazzarella [et al.] // Allergy. – 2000. – Vol. 61. – P. 27-30.
8. Capra V. Transcellular biosynthesis of eicosanoid lipid mediators / V. Capra, G.E. Rovati, P. Mangano, C. Buccellati [et al.] // Biochim Biophys Acta. – 2015. – Vol. 1851, № 4. – P. 377-82.
9. Chandrasekharan J.A. Lipoxins: nature's way to resolve inflammation / J.A. Chandrasekharan, N. Sharma-Walia // J Inflamm Res. – 2015. – Vol. 30, № 8. – P. 181-92.
10. Claar D. The Role of Prostaglandins in Allergic Lung Inflammation and Asthma / D. Claar, T.V. Hartert, R. Stokes Peebles Jr. // Expert Rev Respir Med.– 2015. – Vol. 9, № 1. – P. 55-72.
11. Dail and Hammar's Pulmonary Pathology / J.F. Tomashefski, P.T. Cagle, C.F. Farver, A.E. Fraire [et al.]. – New York: Springer, 2008. – 1316 p.
12. Fishman's Pulmonary Diseases and disorders / A.P. Fishman, J.A. Elias, J.A. Fishman [et al.]. – New York: McGraw-Hill, 2008. – 2895 p.
13. Fuller B.M. The Use of Inhaled Prostaglandins in Patients With ARDS / B.M. Fuller, N.M. Mohr, L. Skrupky, S. Fowler [et al.] // Chest. – 2015. – Vol. 147, № 6. – P. 1510-22.
14. Gryglewski R.J. Prostacyclin among prostanoids / R.J. Gryglewski // Pharmacol Rep. – 2008. – Vol. 60, № 1. – P. 3-11.
15. Huang S.K. Eicosanoid lipid mediators in fibrotic lung diseases: ready for prime time? / S.K. Huang, M. Peters-Golden // Chest. – 2008. – Vol. 133, № 6. – P. 1442-50.
16. Haworth O. Endogenous lipid mediators in the resolution of airway inflammation / O. Haworth, B.D. Levy // Eur Respir J. – 2007. – Vol. 30, № 5. – P. 980-92.
17. Janssen L.J. Isoprostanes: an overview and putative roles in pulmonary pathophysiology / Am J Physiol Lung Cell Mol Physiol. – 2001. – Vol. 280, № 6. – P. 1067-82.
18. Kendig's disorders of the respiratory tract in children / V. Chernick, T.F. Boat, R.W. Wilmott [et al.]. – Philadelphia: Saunders, 2006. – 1111 p.
19. Levy B.D. Resolution of acute inflammation in the lung / B.D. Levy, C.N. Serhan // Annu Rev Physiol. – 2014. – Vol. 76. – P. 467-92.
20. Maderna P. Lipoxins: resolutionary road / P. Maderna, C. Godson // Br J Pharmacol. – 2009. – Vol. 158, № 4. – P. 947-59.
21. Murray and Nadel's Textbook of Respiratory Medicine / R.J. Mason, V. C. Broaddus, T.R. Martin [et al.]. – Philadelphia: Saunders, 2010. – 1927 p.
22. Park G.Y. Involvement of cyclooxygenase-2 and prostaglandins in the molecular pathogenesis of inflammatory lung diseases / G.Y. Park, J.W. Christman // Am J Physiol Lung Cell Mol Physiol. – 2006. – Vol. 290, № 5. – P. 797-805.
23. Pediatric respiratory medicine / L.M. Taussig, L.I. Landau. [et al.]. – Philadelphia: Mosby, 2008. – 1118 p.
24. Peters T. Protease-activated receptors and prostaglandins in inflammatory lung disease / T. Peters, P.J. Henry // Br J Pharmacol. – 2009. – Vol. 158, № 4. – P. 1017-33.

25. Ramon S. Lipoxin A(4) modulates adaptive immunity by decreasing memory B-cell responses via an ALX/FPR2-dependent mechanism / S. Ramon, S. Bancos, C.N. Serhan, R.P. Phipps // Eur J Immunol. – 2014. – Vol. 44, № 2. – P. 357-69.
26. Roman R.J. P-450 metabolites of arachidonic acid in the control of cardiovascular function / R.J. Roman // Physiol Rev. – 2002. – Vol. 82, № 1. – P. 131-85.
27. Sakai M. Arachidonic acid and cancer risk: a systematic review of observational studies / M. Sakai, S. Kakutani, C. Horikawa, H. Tokuda [et al.] // BMC Cancer. – 2012. – Vol. 606, № 12. – P. 1-27.
28. Sala A. Transcellular biosynthesis of eicosanoids / A. Sala. G. Folco, R.C. Murphy // Pharmacol Rep. – 2010. – Vol. 62, № 3. – P. 503-10.
29. Serhan C.N. Pro-resolving lipid mediators are leads for resolution physiology / C.N. Serhan // Nature. – 2014. – Vol. 510, № 7503. – P. 92-101.
30. Shu-Xin L. Effects of arachidonic acid metabolites on airway sensors / L. Shu-Xin, Y.U. Jerry // Acta Physiologica Sinica. – 2007. – Vol. 59, № 2. – P. 141-9.
31. Singh R.K. Cysteinyl leukotrienes and their receptors: molecular and functional characteristics / R.K. Singh, S. Gupta, S. Dastidar, A. Ray // Pharmacology. – 2010. – Vol. 85, № 6. – P. 336-49.
32. Spector A.A. Cytochrome P450 epoxygenase pathway of polyunsaturated fatty acid metabolism / A.A. Spector, H.Y. Kim // Biochim Biophys Acta. – 2015. – Vol. 1851, № 4. – P. 356-65.
33. Williams textbook of endocrinology / P.R. Larsen Wilmott [et al.]. – Philadelphia: Saunders, 2003. – 1927 p.
34. Yoon Y.S. Macrophages programmed by apoptotic cells inhibit epithelial-mesenchymal transition in lung alveolar epithelial cells via PGE2, PGD2, and HGF / Y.S. Yoon, Y.J. Lee, Y.H. Choi // Sci Rep. – 2016. – Vol. 15, № 6. – P. 209-12.

Нетюхайло Л.Г., Сухомлин Т.А., Сухомлин А.А.
Украинская медицинская стоматологическая академия

ЭФФЕКТЫ АРАХИДОНОВОЙ КИСЛОТЫ В ЛЕГКИХ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме биохимии и пульмонологии – изучению влияния эйкозаноидов на дыхательную систему. Проведен анализ современной литературы отечественных и зарубежных авторов и представлены основные эффекты эйкозаноидов в легких. Биологически активные медиаторы, производные арахидоновой кислоты, включают простагландины, тромбоксан, простациклин, лейкотриены, эпоксиэйкозатриеновые кислоты и липоксины. Эйкозаноиды регулируют тонус гладких мышц, клеточный цикл, а также секреторную функцию в легких. Также они модулируют воспалительный и иммунный ответы. Этот обзор освещает их потенциальную роль в развитии заболеваний дыхательной системы и использования для лечебных целей.
Ключевые слова: легкие, эйкозаноиды, простагландины, простациклин, тромбоксан, лейкотриены, липоксины.

Netukhaylo L.G., Sukhomlyn T.A., Sukhomlyn A.A.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

EFFECTS OF ARACHIDONIC METABOLITES IN LUNGS

Summary
The article is devoted to a actual problem of biochemistry and pulmonology – study of influence of eicosanoids on the respiratory system. The analysis of modern literature of the native and foreign authors is made and the main effects of eicosanoids in lungs are represented. Biologically active mediators deriving from arachidonic acid include prostaglandins, thromboxane, prostacyclin, leukotrienes, EETs and lipoxins. Eicosanoids regulate smooth muscle tone, the cell cycle and various secretory functions in lungs. They also modulate inflammatory and immune reactions. This review highlights their potential role in respiratory tract disorders and the use for therapeutic benefit.
Keywords: lungs, eicosanoids, prostaglandins, prostacyclin, thromboxane, leukotrienes, lipoxins.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 004.738.1:316.772.5

НАВІГАЦІЙНІ ЗАСОБИ ВЕБ-САЙТУ

Компанєєтс М.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті досліджено навігаційні засоби веб-сайту та виявлено їхню роль у забезпеченні ефективного процесу взаємодії користувача з веб-сайтом. Проаналізовано наукові пошуки в цій площині з позиції веб-дизайну. Розглянуто особливості, вимоги та принципи ефективності у проектуванні засобів навігації веб-сайту. Представлено класифікацію основних і додаткових навігаційних засобів. Надано рекомендації щодо закономірностей проектування ефективних систем навігації веб-сайту з урахуванням важливих технічних та художніх аспектів.
Ключові слова: веб-сайт, користувач, навігація, кнопка, посилання, функціональність, зручність, принципи ефективності.

Постановка проблеми. Сьогодні користування Інтернетом – це звичайна повсякденна справа для багатьох людей. А можливість користуватись ним ефективно – це потреба, яка зростає разом із зростанням кількості веб-сайтів і об'єму інформації на них. Ефективність користування сайтом визначається багатьма факторами, і одним із найважливіших з них є якість навігації сайту.

Але в багатьох випадках аналіз навігаційних засобів торкається лише деяких їхніх аспектів, а інші значущі питання залишаються без уваги. А враховуючи те, що розробка ефективної навігації займає дуже важливе місце в процесі проектування веб-сайту, нехтування певними художніми або технічними принципами стосовно навігації може призвести до неможливості або незручності користування сайтом в цілому.

Актуальність поставленої проблеми зумовлена тим, що швидкий розвиток Інтернету, і зокрема збільшення об'єму доступної інформації в ньому, спонукають до більш детального та комплексного аналізу принципів ефективності навігаційних засобів та вимог, які потрібно дотримуватись при розробці елементів навігації для будь-якого веб-сайту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги те, що веб-дизайн – це відносно молодий напрям в проектно-художній творчості, то і кількість бібліографічних джерел лімітована, більшість з яких присвячена лише веб-програмуванню. А серед авторів, що досліджували різноманітні аспекти графічної складової веб-дизайну можна відмітити роботи: Д. Бородаєва, в якій науковець розглядав сайт як об'єкт графічного дизайну; А. Бєляєва, що досліджував особливості графічної моделі інтернет-версій періодичних видань; Н. Кузнєцової, що розглядала веб-дизайн в контексті інструментарію моделювання віртуального простору сучасної культури. Праця Д. Віна «Искусство веб-дизайна» має в собі ідею системного підходу до вивчення веб-дизайну та осмислення його як феномену Інтернету разом з наведенням паралелей між веб-дизайном та дизайном друкованих видань. Монографія російського веб-дизайнера Д. Кірсанова «Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова» спрямована саме на вирішення практичних завдань щодо веб-дизайну, починаючи з теоретичних основ візуального дизайну і закінчуючи інтернет-технологіями і прийомами практичної роботи над веб-сайтом. В роботі Е. Платонової «Интернет-реклама как объект и субъект культуротворчества» в якості складової сайту розглядається саме реклама.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на наявність вищезазначених наукових праць, присвячених різним аспектам проектування веб-сайтів, поза увагою вчених залишилася недостатньо розкритою проблема засобів навігації з художньої та комунікативної сторони, та ролі, яку вони грають у забезпеченні ефективного процесу взаємодії користувача з веб-сайтом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексний аналіз особливостей, вимог та принципів ефективності у проектуванні засобів навігації веб-сайту, а також розкриття значимості тої ролі, яку відіграє навігація при користуванні не тільки окремим сайтом, а і всім Інтернетом в цілому.

Виклад основного матеріалу. Таке поняття, як навігація, характерне будь-якому веб-сайту, який складається більш ніж з однієї сторінки. Це саме той засіб, який дозволяє переходити між сторінками одного і того ж або різних веб-сайтів, або просто пересуватись з одного місця на інше в межах однієї сторінки сайту. Таким чином здійснюється пошук користувачем необхідної йому інформації. Але крім того, поняття навігація характерне також і всій мережі Інтернет в цілому, встановлюючи шляхи пошуку веб-сайтів і шляхи переходу між ними.

Як стверджує Д. Бородаєв, Інтернет являє собою інформаційний простір з навігаційною системою, де користувач пересувається, активізуючи систему гіперпосилань, які встановлюють прямий зв'язок між запитом (ключовим словом/поняттям – своєрідним інформаційним кодом) та відповіддю (його дешифруванням та розгорнутою інформацією з даної теми) [2, с. 14].

© Компанєєтс М.О., 2016

А веб-сайт, який складається з веб-сторінок, є головною складовою інформаційної структури Інтернету [2, с. 9].

Д. Кірсанов обґрунтовує необхідність навігаційної системи в кожному веб-сайті: «Якщо нелінійність змісту – головна відмінність веб-сайту від більш традиційних видів публікацій, то навігаційна система – це необхідний для кожного сайту засіб орієнтування і переміщення в цьому нелінійному просторі» [4, с. 205].

Так само, як і інші компоненти веб-сайту, навігація на сайті теж повинна виконувати свої певні специфічні функції. Список таких функцій наводить П. Макінтайр, зазначаючи, що навігація має виконувати наступне [5, с. 68]:

– забезпечувати концептуальну карту сайту, щоб відвідувач був в змозі уявити модель структури сайту;

– доповідати про поточне місце розташування відвідувача, щоб він знав, де він в даний час перебуває по відношенню до всього сайту;

– нагадувати відвідувачу, як він дістався туди, де він в даний час знаходиться;

– допомагати відвідувачу знайти те, що він хоче;

– оповіщати відвідувача про інші пропозиції на сайті.

За словами Д. Бородаєва, при навігації по Інтернету користувачі стикаються з труднощами визначення свого місцезнаходження та можливостями вибору, що надаються навігаційними системами різноманітних веб-сайтів [2, с. 9]. Тому чіткі принципи навігації по веб-сайту забезпечують можливість швидко з'ясувати розташування відомостей та можливостей, закладених у веб-сайті [2, с. 11].

Як вважає Д. Кірсанов, роль логічної і якісно виконаної навігаційної системи сайту тісно пов'язана з особливою роллю його головної сторінки [4, с. 205]. Далі науковець пояснює свою думку: «Якщо тільки що прийшовшого на першу сторінку користувача ви зможете переконати зробити хоча б один крок всередину сайту, ймовірність того, що в кінці кінців він зацікавиться і розгляне ваш сайт більш детально, різко зростає. І зрозуміло, бажання користувача клацнути по якому-небудь посиланню дуже сильно залежить від того, як це посилання сформульоване, оформлене і розміщене» [4, с. 205-206].

Для того, щоб навігація ефективно виконувала свої функції і якнайбільше допомагала в користуванні веб-сайтом, існують певні загальні принципи, які лежать в основі проектування навігації. Як вказує П. Макінтайр, вони полягають в тому, що потрібно [5, с. 69]:

– створювати просту, видиму та цілісну навігацію;

– брати до уваги те, що відвідувачі знають заздалегідь;

– орієнтувати відвідувача стосовно його точки місцезнаходження;

– мінімізувати зусилля відвідувача;

– забезпечити кілька способів доступу до інформації;

– забезпечити оптимальне користування для відвідувачів з різним рівнем технічної кваліфікації;

– забезпечити зворотний зв'язок;

– переконатись, що навігація є гнучкою і зі здатністю розширюватись.

Також науковець наводить деякі додаткові принципи, які стверджують, що потрібно [5, с. 123-124]:

– використовувати єдиний стиль на всіх сторінках, щоб полегшити відвідувачам процес пошуку необхідної інформації;

– переконатися в тому, що навігація була б очевидною, навіть якщо всі кольори були б прибрані;

– забезпечити настільки багато альтернативних методів навігації, наскільки це можливо, включаючи функцію пошуку, карту сайту, «хлібні крихти» і клавіатурні скорочення.

Навіть дотримуючись цих принципів, веб-дизанер все одно залишається з певною свободою вибору відносно того, яким чином розробити навігацію, і також залишається значна кількість варіантів її розробки, кожен з яких потрібно зважити, а потім обрати найдоречніший з них, який відповідає стилю, структурі та призначенню веб-сайту. З цього приводу слушно зауважує В. Головач: «Єдині принципи побудови навігаційних систем можуть бути застосовані багатьма різними шляхами, головне – провести аналіз вимог до навігаційної системи і підійти до справи творчо» [3, с. 60].

А. Борисенко відзначає, що система навігації залежить від структурної схеми вузла [1, с. 99]. Далі він пише, що спосіб доступу до інформації для клієнта необхідно зробити простим і зрозумілим. Відвідувачі повинні чітко розуміти, в якій частині Web-вузла вони знаходяться, як перейти до наступного або попереднього розділу, як повернутись на домашню сторінку [1, с. 99].

Це питання ретельно розглядає Д. Бородаєв:

«Підтверджено, що гіпертекстовість інтернет-документів уможливлює просторову навігацію, основними принципами якої є дії користувача, що дозволяють йому оцінити своє місцезнаходження на веб-сайті, пройдений ним веб-маршрут, перспективи подальшої навігації, а також конкретні можливості користувача на веб-сайті з урахуванням даного місцезнаходження» [2, с. 14].

«При розгляді питань навігації та основ інформаційного проектування було з'ясовано, що інтерфейс веб сторінки має допомогти користувачу отримати відповідь на три фундаментальних питання навігації: «Де я знаходжусь?», «Де я вже був?», «Куди я можу піти?» [2, с. 12].

На подібні фундаментальні питання теж вказує Д. Кірсанов: «Кожна сторінка сайту повинна, крім всіх інших висунутих до неї вимог, відповідати відвідувачеві на два неминучо виникаючих у нього питання – «де я знаходжусь?» і «куди мені звідси йти?» [4, с. 205].

Багато авторів наводять приклади основних питань, на які повинна відповідати навігація. До цих авторів також відноситься А. Борисенко:

«В гарній системі навігації повинні бути присутні не тільки посилання на інші сторінки Web-вузла – необхідна також інформація про місцезнаходження користувача. Відвідувач повинен знати відповіді на наступні навігаційні питання:

– Де я знаходжусь?

– Куди можу піти?

– Як туди добратись?

– Як повернутись на первісне місце?» [1, с. 100]

А далі він звертає увагу на те, що потрібно, для того, щоб дати відповідь на ці питання:

«Щоб користувач міг відповісти на ці питання, надайте йому наступну інформацію:

– Поточну сторінку і тип відображаємої на ній інформації.

– Місцезнаходження користувача по відношенню до інших сторінок Web-вузла.

– Зв'язні, прості для розуміння посилання.

– Методи альтернативні кнопці оглядача Back (Назад), що дозволяють користувачам повернутися до стартової точки» [1, с. 100].

Я. Нільсен, натомість більш детальніше розглядає можливі способи дати відповідь на ці питання. Пояснюючи, як відповісти на питання «Де я знаходжусь?», він говорить, що поточне місцезнаходження користувача повинно бути показано на двох рівнях [6, с. 232]:

– відносно всього Інтернету в цілому;

– відносно структури сайту.

За його словами, користувачі не дізнаються, на якому сайті вони знаходяться, до тих пір поки ви не скажете їм про це [6, с. 232]. Далі він пояснює, що саме потрібно робити для цього: «Правило номер один – це поміщати логотип (або інший ідентифікатор сайту) на кожній сторінці. Логотип повинен мати постійне місце розташування (бажано в лівому верхньому кутку, якщо мова сайту передбачає читання зліва направо) і повинен бути організований як посилання на першу сторінку.

Місцезнаходження відвідувача на сайті зазвичай вказується таким чином: зображується структура сайту і виділяється той сектор, в якому розміщена поточна сторінка» [6, с. 232-233].

Пояснюючи як відповісти на питання «Де я вже був?», він говорить наступне: «Навігаційні механізми сучасних браузерів надають деяку допомогу в цьому питанні. Кнопка Назад (Back) відправляє на попередню сторінку, список History показує сторінки, які ви відвідали останніми, а посилання, якими ви вже користувались, відзначаються іншим кольором» [6, с. 235].

А відповісти на питання «Куди я можу піти?», на думку науковця, нескладно, користуючись представленими можливостями навігації та посилань. Крім того, якщо користувач зрозуміє структуру сайту, у нього з'явиться загальне уявлення про сторінки, які він не бачить зараз і куди може потрапити [6, с. 235].

Засоби навігації можна поділити на основні, які мають бути присутні на кожній сторінці сайту, і допоміжні. До основних навігаційних засобів П. Макінтайр відносить [5, с. 75-76]:

– ідентифікація сайту за допомогою логотипу або назви та ідентифікація сторінки за допомогою заголовку;

– контактна інформація або посилання на сторінку, що містить контактну інформацію;

– посилання на головну сторінку;

– посилання на важливі сторінки сайту, які називаються постійною глобальною навігацією, бо вона знаходиться на кожній сторінці сайту.

А допоміжні засоби, як вказує науковець, включають в себе: вбудовані посилання, тізери, «хлібні крихти», карти сайту, функцію пошуку та другорядні меню [5, с. 103]. Вбудовані посилання, за його словами, являють собою текстові посилання, які знаходяться в межах звичайного тексту і які можна впізнати тільки по деяким змінам форматування, таким як підкреслення та зміна кольору. Тізер – це будь-який боковий елемент призначений для того, щоб привернути увагу відвідувача. Тізери, зазвичай, використовується для оголошення про продаж товарів або для показу фрагментів новин [5, с. 118].

Також існує таке специфічне поняття, як «хлібні крихти», що є просто стежкою стандартних текстових посилань, які ілюструють, де відвідувач знаходиться в ієрархії сайту і забезпечують простий спосіб для повернення назад по ієрархії. Для більш великих і складних сайтів використовуються карти сайту, покажчик змісту або каталог, що може допомогти користувачам, які не можуть знайти те, що їм потрібно будь-яким іншим способом [5, с. 119].

Далі П. Макінтайр розглядає функцію пошуку і зауважує, що добре розроблені внутрішні функції пошуку на сайті можуть дати користувачу швидкий доступ до необхідної інформації. Також він відмічає, що у більшості випадків, інтерфейс пошуку на кожній сторінці має бути якомога простішим і складатися в основному з текстового поля для введення пошукового запиту [5, с. 114-115].

Д. Кірсанов, крім того, ще розглядає навігацію в межах однієї сторінки, як допоміжний навігаційний засіб:

«Клацання по посиланню вимагає від користувача меншої затрати сил, ніж перетягування движка в смузі прокрутки. Тому об'ємисті сторінки іноді поміщають вгорі зміст з посиланнями на свої ж, розташовані нижче, розділи, а біля кожного заголовку розділу ставлять посилання, що дозволяє одним клацанням повернутися на самий верх» [4, с. 195].

Але перш ніж користувач сайту буде мати можливість переміщуватись по даному сайту бажаним чином, він повинен впізнати навігацію. З цього приводу Д. Кірсанов підіймає слушне питання:

«Як домогтися того, щоб навіть самому недосвідченому користувачу було ясно, що це саме кнопка, а не просто напис або картинка?» [4, с. 208] Далі він наголошує на наступному: «Ідентифікація «клікабельних» областей повинна відбуватися миттєво і абсолютно підсвідомо, – щоб до того моменту, коли відвідувач ознайомиться зі змістом сторінки, рука його вже сама підводила мишку до кнопки» [4, с. 208-209].

П. Макінтайр, розглядаючи такі елементи веб-сайту, як навігаційні зображення, вказує, що вони, як правило, мають наступні ознаки [5, с. 96]:

– симетричні форми, зокрема, кола, прямокутники, овали і закруглені прямокутники;

– ярлики, які здаються навігаційними;

– 3D скоси, які змушують елемент виглядати наче піднята або натиснута кнопка;

– тіні, які збільшують реальний вигляд кнопки;

– ефекти наведення миші;

– значок, який зображає реальні предмети, наприклад, принтер для значка друку сторінки;

– ізоляція від ненавігаційного контенту, а також групування символів.

Науковець зауважує, що ефект наведення миші змінює первісне зображення на нове, і що поширені ефекти наведення миші включають симуляцію руху (наприклад, натиснення кнопки), зміну фонового тексту або кольору, сяюче обрамлення, збільшення або зменшення розміру тіні або коротку анімацію.

Ще він зазначає, що до навігаційних зображень також відносяться навігаційні іконки (маленькі, стилізовані зображення або символи, які займають мінімум місця на екрані) і зображувальна карта (одне зображення з декількома ділянками, які виконують роль посилань) [5, с. 97-98].

Найбільш поширений навігаційний засіб – це меню. За словами П. Макінтайра, меню служать не тільки в якості навігації, але також і як вираження базової архітектури сайту; чітка структура меню допомагає відвідувачу побудувати ментальну карту сайту [5, с. 103]. До основних типів розміщення меню він відносить [5, с. 104]:

– перевернуте L-образне розміщення з головною навігацією зазвичай у верхній частині «L»;

– горизонтальне головне меню з допоміжною панеллю меню під ним для локальної навігації;

– випадне меню для локальної навігації.

Також ним вказується, що зовнішній вигляд меню може бути позначений [5, с. 105-106]:

– розміщенням елементів в межах рамки або блоку іншого фонового кольору;

– розміщенням текстових посилань у вертикальному списку.

Ієрархія меню може бути вузькою, але глибокою, з лише декількома варіантами вибору в кожному меню, або широкою, але неглибокою, з численними варіантами вибору в кожному меню [5, с. 106].

П. Макінтайр відмічає, що для великих сайтів використовуються багаторівневі, розширювані, інтерактивні меню, які часто називаються випадними або каскадними меню, в залежності від їх візуальних характеристик [5, с. 108]. А послідовні меню часто розміщені в нижній частині сторінки і використовуються в тих випадках, коли сторінки призначені для читання послідовно, наприклад, для великої статті, яка охоплює декілька сторінок [5, с. 110].

Висновки і пропозиції. Отже, резюмуючи, відзначимо, що навігація – це необхідний засіб орієнтування і переміщення в межах окремого веб-сайту та в межах всієї мережі Інтернет. Для максимально ефективного функціонування навігація повинна бути простою, видимою та цілісною, доступною для відвідувачів з різним рівнем технічної кваліфікації, а також повинна орієнтовувати відвідувача стосовно його точки місцезнаходження і відповідати на такі питання користувача: «Де я знаходжусь?», «Де я вже був?», «Куди я можу піти?». А відповідь на ці питання можуть дати такі основні навігаційні засоби: логотип сайту та заголовок сторінки; посилання на сторінку, що містить контактну інформацію; посилання на головну сторінку; посилання на важливі сторінки сайту.

Список літератури:

1. Борисенко А. А. Web-дизайн. Просто как дважды два / А. А. Борисенко. – М.: Эксмо, 2008. – 320 с.
2. Бородаєв Д. В. Веб-сайт як об'єкт графічного дизайну : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 05.01.03 / Д. В. Бородаєв. – Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків, 2004. – 20 с.
3. Головач В. В. Дизайн пользовательского интерфейса / В. В. Головач. – 141 с.
4. Кирсанов Д. Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова / Д. Кирсанов. – СПб.: Символ-Плюс, 2004. – 376 с.
5. McIntire, Penny. Visual Design for the Modern Web. Berkeley: New Riders, 2008, 352 p.
6. Нильсен Я. Веб-дизайн: книга Якоба Нильсена / Я. Нильсен. – Пер. с англ. – СПб.: Символ-Плюс, 2001. – 512 с.

Компанеетс М.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НАВИГАЦИОННЫЕ СРЕДСТВА ВЕБ-САЙТА

Аннотация
В статье исследованы навигационные средства веб-сайта и выявлена их роль в обеспечении эффективного процесса взаимодействия пользователя с веб-сайтом. Проанализированы научные поиски в этой плоскости с позиции веб-дизайна. Рассмотрены особенности, требования и принципы эффективности в проектировании средств навигации веб-сайта. Представлена классификация основных и дополнительных навигационных средств. Даны рекомендации относительно закономерностей проектирования эффективных систем навигации веб-сайта с учетом важных технических и художественных аспектов.
Ключевые слова: веб-сайт, пользователь, навигация, кнопка, ссылка, функциональность, удобство, принципы эффективности.

Kompaneyets M.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

NAVIGATIONAL MEANS OF A WEBSITE

Summary
This article investigates navigational means of a website and reveals their role in ensuring effective process of user-website interaction. Scientific research in this area is analyzed from the standpoint of web design. Characteristics, requirements and principles of effectiveness in designing navigational means of a website are examined. Classification of main and complementary navigational means is presented. Recommendations regarding the principles of designing effective navigational systems of websites are given, taking into consideration important technical and artistic aspects.
Keywords: website, user, navigation, button, link, functionality, usability, principles of effectiveness.

УДК 7.032(045)

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФЕНОМЕНА ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА ПЕРЕДНЕЙ АЗИИ

Романенкова Ю.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

Статья посвящена анализу корпусу сохранившихся произведений ювелирного искусства Передней Азии. Степень его изученности можно назвать достаточно слабой. Уцелевший материал дает не много для систематизации выявления основных тенденций и факторов формирования картины ювелирики Двуречья. Однако оставшегося достаточно для того, чтобы провести компаративный анализ с иными картинами развития ювелирного искусства, например, с древнеегипетским феноменом, выявить отличительные черты, составляющие самобытность явления. Акцентирована плохая сохранность ряда произведений, актуализирована проблема хранения предметов в музейных коллекциях и краж многих з них в начале 2000-х гг., в результате чего шумерскому ювелирному материалу был нанесен невосполнимый ущерб.
Ключевые слова: ювелирное искусство, урские захоронения, Леонард Вулли, золото, серебро, лазурит, сердолик, шейные украшения, украшения для головы, ковка, литье, гравировка, зернь, инкрустация.

Постановка проблемы. Среди всех вех в истории мирового искусства, о которых мы мало знаем, история ювелирного искусства Передней Азии, наверное, может претендовать на особое место – об искусстве шумеров, ассирийцев, золотой мощи Вавилона мы знаем не так много по сравнению, например, с древнеегипетским миром, и корпус сохранившихся произведений, увы, не так велик. Земли между Тигром и Евфратом, где ныне расположены Ирак, частично – Турция и Иран, не так благоприятны для строительства, почта там болотистая, влажность высокая, и от архитектуры и живописи сохранилось крайне мало, скульптура тоже зачастую доходила до нас в очень поврежденном состоянии. В Двуречье знали золотые века и страницы краха государства Шумер, Аккад и Вавилон. Малая Азия и Северная Сирия породили государство хеттов и хуриттское государство Митанни, много страниц в сокровищницу истории списали и Ассирия и Урарту, лежавшие севернее и северо-восточнее Тигра [4, с. 64]. Мы не так много знаем и о мифологических системах этих земель, поэтому читать сюжеты рельефов бывает затруднительно. Основные источники знаний об этой культуре – ее керамика, остатки скульптуры и, как это ни парадоксально, – ювелирное искусство. Казалось бы – фрагментарные данные о мифологических системах, почти не сохранившиеся здания, осколки архитектурных элементов, выборочно дошедшая до наших дней скульптура, – все это дает мало надежд на то, чтобы и так подверженное множеству опасностей и уязвимое ювелирное искусство могло порадовать глаз своим наличием. Однако судьба была милостива к этим землям: в 1920-е гг. благодаря раскопкам Ч.-Л. Вулли свету предстали сокровища, реанимирующие славу Передней Азии в ее мастерстве, – среди почти двух тысяч прочих погребений было обнаружено шестнадцать гробниц царей Ура, две из которых были не тронуты грабителями. На одной и той же территории были исследованы два некорополя разных периодов, располагающихся практически друг над другом, – шумерский и асссирийский. Увы, часть находок, которым было суждено пережить несколько тысяч лет и стать свидетелями краха великих государств, не смогла пройти сквозь пламя последней иракской войны немногим более десятка лет назад, уже в начале III тыс. н.э. – некоторые находки Вулли были или утрачены, или серьезно пострадали. Урские сокровища изначально рассредоточены по нескольким мировым коллекциям – в Багдаде, где им и при-

© Романенкова Ю.В., 2016

шлось пострадать в начале 2000-х гг., в Филадельфии и Лондоне. Наиболее любопытные и значимые вещи, наверное, стоит все же искать в Британском музее, однако и артефакты из иракского и американского собраний тоже не нужно обделять вниманием.

Анализ исследований и публикаций. Степень изученности ювелирного искусства Передней Азии действительно с полным правом можно назвать перспективной – самостоятельных исследований на эту тему попросту нет, и не только в отечественном искусствознании. Информацию об изделиях шумерских мастеров, ассирийском ювелирном искусстве, драгоценностях Вавилона можно найти в трудах, посвященных декоративно-прикладному искусству в целом, в главах о художественном металле или ювелирном искусстве Древнего мира, как это было, например, в классической работе А. де Морана [4]. Описания ювелирики Междуречья практически всегда отрывочны, упоминаются чаще всего лишь самые известные произведения, отсутствует [6] систематизация, анализ характерных тенденций. В трудах более популярного и обобщенного характера часто анализ ювелирного богатства Месопотамии вообще отсутствует, уступая древнеегипетскому или античному «золотому информационному дождю».

Выделение нерешаемых ранее аспектов проблемы. Бесценным источником информации стал труд Л. Вулли «Ур халдеев», в котором содержится подробное описание того, что было найдено при раскопках урских захоронений [2]. Однако сочетания исторических данных и материаловедческого анализа, информации об особенностях используемых техник, материалов и исторических справок найти практически негде. Увы, грамотный анализ, где сочетаются корректтиын искусствоведческие выврды и данные о технологии изготовления изделия, почти невозможен – чаще доминирует искусствовведческая канва при неграмотности данных о технологии изготовления, свойствах металлов и камней. Бывает и наоборот, хотя намного реже – качественный текст из области практики ювелирного дела камуфлируется безграмотным описанием из области истории искусства пр отсутствии даже банального стилистического анализа и исторического контекста.

Цели статьи. В силу вышеперечисленных брешей в искусствоведческой литературе к целям данного очерка можно отнести попытку объединить разные типы анализов ювелирного искусства Месопотамии, с упором на искусствоведческий, но не обходя вниманием по возможности технологические стороны процесса изготовления той или иной вещи. Грамотно это делает обычно лишь ювелир-практик, но, увы, практики чаще всего не владеют словом и инструментарием искусствоведческого анализа, поэтому поставленная задача довольно сложна, а в некоторых аспектах вообще может показаться утопической. Тем не менее, для комплексного изучения истории ювелирного искусства ее решение необходимо.

Изложение основного материала. Золотыми днями для ювелирного искусства можно считать I пол. III тыс. до н.э., а местом рождения ювелирной славы справедиво назвать Ур. В конце 1920-х гг. Ч.-Л. Вулли стал человеком, подарившим миру урские сокровища, как в свое время сделал Шлиман с золотом Трои. Основной материал для изучения ювелирного искусства Передней Азии, наиболее ранних периодов его развития, – это как раз материал из раскопок Вулли. Именно шумерское декоративно-прикладное искусство может приоткрыть завесу над ювелирным миром Передней Азии того времени. Несколько царских гробниц, обнаруженные Л. Вулли во время его пятилетних раскопок в Уре, содержат в себе изделия разных групп, по которым можно составить представления как о месте ювелирного искусства в шумерской культуре, так и о тенденциях формирования его традиций, о предпочитаемых материалах и применяемых техниках, технологическом уровне. Наряду с сугубо локальными традициями шумерские мастера явно тяготели и к взаимодействию с древнеегипетским искусством – это видно по многим произведениям, в которых встречаются египетские изобразительные мотивы, элементы орнаментации, наблюдается сходство в колористическом решении.

Из всего корпуса найденных предметов выделяются утварь (посуда, мебель), музыкальные инструменты, мелкая пластика, оружие и личные украшения, как это было и в фиванской гробнице юного Тутанхамона. Но приоритеты у шумеров можно наблюдать несколько иные. Роднит шумерских мастеров с древнеегипетскими любовь к богатству и роскоши, обусловленное спецификой погребального ритуала. Однако соотношение используемых материалов у шумерских мастеров было другим. Не останавливаясь на большом количестве изделий из бронзы, которые сопровождали усопших в их загробном существовании, все же упомянем об их наличии и изобилии, что по отношению к древним египтянам все же делает эти погребения несколько более скромными, хотя художественная ценность изделий из этого металла неоспорима и разнообразит «ассортимент» декоративно-прикладного искусства урских гробниц. Множество идолов, предметов оружия, комплектов конской сбруи, сделанных как из бронзы, так и из меди, украшали захоронения как урские, так и, например, иранские (луристанская бронза) [4, с. 224-226], и свидетельствовали о высоком уровне художественной обработки металла на территории Передней Азии в целом.

Однако истинные ювелирные шедевры все же были найдены в урских гробницах царя Киша Меслима (XXVIII в. до н.э.), царицы Шубад (Пуаби) и правителя Мескаламдуга, датируемых XXVI в. до н.э., а также при раскопках урского храма богини Нимгал, где был найден золотой клад. Помимо многочисленных сосудов, выполняемых из золота, не витиевато, чаще геометризированно орнаментируемых, здесь было обнаружено немало предметов, поразивших тонкостью работы и изысканностью исполнения.

Урские мастера, в отличие от египетских, не сделали доминантой своей работы исключительно желтый металл. Хотя они часто прибегали к золоту, однако, вместе с бронзой и медью нередко использовали и серебро, не ставшее фаворитом в Египте, не пропускали мимо

своих экспериментов и электр – сплав золота и серебра, несколько тверже податливого золота (твердость электрума – 2,5-3), богатый по своей палитре, имеющий диапазон от довольно выраженного желтого до почти белого, в зависимости от лигатуры. При доминировании серебра сплав становится почти белым, что визуально обманчиво приближает его к белому золоту.

Шумеры владели техниками ковки, чеканки, литья [4, с. 222], гравировки, зерни, филиграни, применялась и инкрустация. Но, в отличие от египтян, шумеры часто делали акцент не на металле, а на камне, который использовали при создании украшения или оружия. Если изделие предполагало только металл, например, золото, то часто прибегали к листовому, как это было и в Египте, где это называлось «техникой золотого листа». Но если предполагалось сочетание металла и камней, то металл выполнял скорее функцию драгоценного сопровождения, оправы для камней. Как и египетские умельцы, шумеры любили лазурит и сердолик. Встречались перламутр, использование дерева, керамики. Многие из найденных ожерелий и бус состояли полностью или преимущественно из халцедоновых бусин, иногда, например, с ракушками в качестве дополнительных вкраплений (например, ожерелье из Британского музея, из раскопок Вулли, состоит из лазуритовых и алебастровых бусин, чередующихся с небольшими ракушками).

Среди урских сокровищ, не только прославивших Переднюю Азию, но вошедших в ювелирную сокровищницу мирового уровня, – утварь, доспехи и оружие, украшения.

Группу произведений, которые можно было бы классифицировать как сакральную скульптуру, если бы не материалы, из которых они сделаны, возглавляют ставшие знаменитыми статуэтки козликов, датируемые XVIII в. до н.э. (рис. 1). Эти парные статуэтки, которые были найдены в урской усыпальнице, ныне разлучены – хранятся в двух разных музеях, филадельфийском и британском, хотя изначально предназначались для того, чтобы поддерживать один своеобразный алтарь. Сюжет мифа, иллюстрированного двумя козликами, не известен, иногда встречаются и предположения, что фигурка изображена попросту в писках пищи – козлик встал на задние ноги и упирается в дерево передними копытами, возможно, просто чтобы снять с ветвей лакомые для него листья. Фигурка козлика, которая имеет 45,7 см в высоту, стоит на своеобразной подставке, инкрустированной серебряными полосами и красноватыми известняковыми вставками. Сама фигурка имеет деревянную основу, покрытую слоем битума, которая покрыта разгравированными раковинами, воткнутыми в битум для создания имитации шерсти. Морда и копытца фигурки покрыты золотым листом, инкрустированным перламутром и лазуритом.

Дерево, на которое опирается козлик, тоже создано в технике «золотого листа» – сердцевина покрыта листовым золотом.

Не менее знаковыми для истории ювелирного искусства Передней Азии стали арфы из урских гробниц, прежде всего – инструмент из гробницы правительницы Шубад (рис. 2). Одна из арф, сумевшая уцелеть и выжить сквозь пламя более 4,5 тысяч лет, практически уничтожена иракскими событиями уже начала III тыс. нашей эры. Дошедшие до наших дней в полуразрушенном состоянии, арфы (лиры), найденные в урских гробницах, были восстановлены реставраторами. Техника исполнения этих инструментов тоже имеет очень высокий уровень, как и мастерство создания золотого козлика. Такая арфа была найдена и в гробнице царицы Шубад. С типом инструмента иногда возникает путаница: часто его называют арфой, первой в мире из известных инструментов такого вида, однако в Британском музее этот предмет под инвентарным номером 121198,а, не находящийся, кстати,

Рис. 1. Золотой козлик. XVI в. до н.э., Ур

Рис. 2. Арфа. XVI в. до н.э., Ур

в постоянной экспозиции музея, все же именуется лирой царицы.

Инструмент создан из дерева, ныне преимущественно реконструированного в силу утраты аутентичных частей, как и восковых элементов, используемых для крепления. Дерево инкрустировано лазуритом и перламутром, а резонатор, украшенный сюжетными композициями с зооморфными мотивами, завершается головой быка, созданного снова-таки с применением золотого листа и лазурита. Даже сам глаз быка сделан из излюбленного урскими мастерами лазурита, навершия колышков для крепления струн тоже сделаны из золота. Рядом с лирой был найден человеческий скелет – инструмент и за гранью жизни не был обречен на молчание.

Немалый интерес представляют оружие и доспехи из урских гробниц. Тем же XXVI в. до н.э. датируется и легендарный шлем правителя Мескаламдуга (рис. 3), иногда упоминавшегося как пасынок царицы Шубад, а иногда даже называемого царем. Происхождение Мескаламдуга доподлинно неизвестно, на некоторых сосудах из гробницы были надписи, где он именовался царем, однако Вулли не согласился с этой версией, предположив, что перед ним – останки представителя царского рода, но не царь [5]. Найденный в гробнице вместе с сосудами и оружием, шлем до сих пор являет собой объект обсуждений. Его часто называют золотым, хотя на самом деле этот любопытный экземпляр шумерских доспехов сделан из электра, но, исходя из его цвета, в составе, видимо, все же преобладало золото, поэтому за шлемом и закрепился такой красивый, но некорректный ярлык.

Шлем выполнен из цельного листа металла, с применением ковки, чеканки. Он имитирует парик, повторяя локоны прически, между которыми расположена ушная раковина, а на затылке помещается узел волос, имитированный в металле. Щеки закрывались находящими глубоко на скулы пластинами. Шлем был надет на голову усопшего, надвинут на лоб. Магический золотой блеск шлема Мескаламдуга сыграл с ним злую шутку – шлем до сих пор так и не найден после похищения из багдадского музея, где на сегодняшний день хранится его копия.

Рис. 3. Шлем Мескаламдуга. XXVI в. до н.э., Ур

Среди ювелирных изделий, найденных в немалом количестве, даже позволяющем ученым сравнивать по роскоши урские захоронения с гробницей Тутанхамона, было и оружие. Кинжал, который часто называют некорректно кинжалом Мескаламдуга, может стать доказательством того, что урские мастера хорошо знали и зернь, и гравировку, – оружие исполнено из золота (клинок, украшения лазуритовой рукояди, ножны) с применением различных техник.

При всем разнообразии изделий из драгоценных металлов и камней, от утвари до оружия, пожалуй, наибольший интерес представляет группа личных украшений, которые были в довольно большом количестве найдены как в шумерских усыпальницах, так и в захоронениях уже ассирийского периода. Знаменитое захоронение правительницы Шубад, в котором были обнаружены и сосуды из драгоценных металлов, и упоминаемые выше арфы (лиры), и ладьи, множество останков как самой усопшей, так и ее приближенных, что давало возможность приоткрыть занавес над заупокойным обрядом шумеров, дало истории ювелирного искусства еще один прелюбопытнейший образец – ставший всемирно известным головной убор Пуаби. На почти истлевшее теле Шубад был надет сложный про конструкции, многослойный и поликомплнентный наряд, состоящий из части, покрывающей тело от шеи почти до пояса, и части, покрывающей голову (рис. 4). Нижняя чсть представляла собой практически одеяние – от шеи, скрепленные вверху и внизу, тянулись десятки низок бусин – золотых, серебряных, агатовых, сердоликовых, лазуритовых, скрепленных внизу наборным поясом из таких же по материалам бусин и колец. Реконструировал облик царицы (чаще всего ее называют все же так) Вулли, что представляло собой большую сложность поскольку многое, включая череп Шубад, было разрушено. Часть материала пришлось восстанавливать по останкам тех двух с половиной десятков человек, которые были погребены вместе с Пуаби. Существуют разные реконструкции убора правительницы, основные отличия между которыми – в наличии или отсутствии пышного парика, на который определенным образом накладывались составлящие своеобразной диадемы и венки, а часть волос оплеталась лентами из золотого листа. Иногда можно встретить варианты убора для более скромной прически, что менеят общий силуэт. Имея множество описаний убора Шубад, мы все же обращаемся к варианту того, кто подарил ей вторую жизнь в веках, – Вулли, который описал гробницу и убранство царицы в своем труде «Ур халдеев». Он пишет, что головной убор царицы мог одеваться только на огромный парик [2].

Но основной принцип составления убора в целом во всех вариантах описания совпадает. Нижняя же часть, наверное, наиболее богата по материалам – кроме традиционных золота, лазурита и сердолика мы встречаем здесь бусины и из серебра, агата. Это подтверждает высокий уровень технологических возможностей шумеров в обработке металлов и камней. Халцедон,

одной из разновидностей которого, как и сердолик, является агат, дает многообразие и красоту изделию, в которое входит, – его цветовые возможности очень широки, палитра практически необозрима, он поддается и окрашиванию, к которому прибегали с древности, слегка прозрачен, что делает его невероятно красивым. Но при всех плюсах эти камни довольно трудны для обработки в силу своей твердости – 6,5-7 по шкале Мооса. Даже сейчас агат доставляет немало хлопот мастерам, любящим его красоту. Но его лунно-молочная мутноватая полупрозрачноть издревна притягивала, поэтому камень продолжает быть очень популярным. В уборе Пуаби ест бусины и синего, белого, красного цветов, что в сочетании с серебряным и золотым блеском создавало праздничную красоту наряду. На теле знатной дамы были обнаружены еще и три длинные золотые булавки с лазуритовыми головками и амулеты, тоже изготовленные из золота и ювелирных камней, – лазуритовый, два золотых в форме рыбок и один – золотой в форме двух газелей. Верхняя же часть, собственно головной убор, имеет основой золотую ленту. Верх убора состоит из трех венков. Далее приводим описание самого Вулли: «Первый, свисавший прямо на лоб, состоял из гладких золотых колец, второй – из золотых буковых листьев, а третий – из длинных золотых, листьев, собранных пучками по три, с золотыми цветами, лепестки которых отделаны синей и белой инкрустацией. И все это перевязано тройной нитью сердоликовых и лазуритовых бусин. На затылке царицы был укреплен золотой «испанский гребень» с пятью зубцами, украшенными сверху золотыми цветками с лазуритовой сердцевиной. С боков парика спускались спиралями тяжелые кольца золотой проволоки, огромные золотые серьги в форме полумесяца свешивались до самых плеч, и, очевидно, к низу того же парика были прикреплены нити больших прямоугольных каменных бусин. На конце каждой такой нити висели лазуритовые амулеты, один с изображением сидящего быка, второй – теленка» [2]. Так археолог описал найденный убор царицы, упомянув и о том, что рядом была обнаружена еще одна диадема, основу которой составляла лента из белой кожи. Она была «сплошь расшита тысячами крохотных лазуритовых бусинок, а по этому густо-синему фону шел ряд изящных золотых фигурок животных: оленей, газелей, быков и коз. Между фигурками были размещены гроздья гранатов по три плода, укрытых листьями, и веточки какого-то другого дерева с золотыми стебельками и плодами или стручками из золота и сердолика. В промежутках были нашиты золотые розетки, а внизу свешивались подвески в форме пальметок из крученой золотой проволоки» [2].

Гораздо проще устроены украшения для головы, которые тоже были найдены Вулли в урских захоронениях и датированы приблизительно XXVI в. до н.э. – например, украшение для головы из британской коллекции в виде диадемы с листьями-подвесками (рис. 5). При ее изготовлении использованы те же любимые шумерами материалы – золото, сердолик и лазурит. Листья сделаны из тонкого листового золота, имеющего, вероятно, в силу иной лигатуры, чуть более белесый оттенок в отличие от древнеегипетского, всегда исключительно желтого благодаря составу. Чистота металла – важный вопрос в данном случае, поскольку это влияет не только на качество изделия, но и на его колористическое решение. Во всех упоминаемых случаях лигатуры явно разные, оттенки металла, соответственно, тоже отличаются, что влечет за собой различные характеристики изделий в целом. Аналогично по устройство и ожерелье из лазуритовых бусин с вкраплениями из листового золота – такими же как в этой диадеме подвесками, в том числе – в виде листьев. Эти изделия стилистически едины, ожерелье даже первоначально тоже приняли за диадему.

Украшения для волос шумерские умельцы делали и гораздо более простыми – доказательством тому могут служить золотые спирали, обнаруженные Вулли в захоронениях рядом с приведенными выше, – лишенные всяческого

Рис. 4. Реконструкция убора царицы Шубад.
Ок. 2600 г. до н.э., Ур

Рис. 5. Ожерелье.
XXVI в. до н.э. Ур

декора, сделанные в виде закрученной толстой проволоки. Многие из украшений для волос имели в основе ленту из листового золота, к которой крепились остальные элементы.

Помимо украшений для головы в царских шумерских захоронениях было найдено много украшений для шеи, эта группа была, пожалуй, одной из наиболее многочисленных и подтверждает тяготение урских мастеров к полихромии, которой они достигали путем использования все тех же облюбованных разновидностей халцелона – сердолика и агата – и любимого синего лазурита. Тяга к синему будет впоследствии подтверждаться и в вавилонском искусстве – даже стены знаменитых на весь мир архитектурных шедевров будут облицованы глазурованными насыщенными синими плитками.

XXVI – XXV вв. до н.э. датируется и ряд шейных украшений из урских гробниц, найденных при раскопках в 1928-29 гг. и ныне хранящихся в Британском музее. Ожерелье из царской гробницы XXVI в. до н.э. (рис. 6), ожерелье XXV в. до н.э. (рис. 7) – примеры группы шейных украшений, имеющих одинаковые стилистические характеристики и подтверждающих высказанное выше приоритеты урских мастеров – тяготение к полихромии, любовь к сочетанию синего и красного цветов посредством комбинирования лазурита и сердолика, преобладание камней над металлом в общей стилистике украшений. Интересно, что если в ожерелье XXV в. до н.э. использованы бусины пусть сложной, но одной формы, и эффект достигается благодаря чередованию золотых и синих элементов, то в более раннем украшении, XXVI в. до н. э. комбинируются бусины каплеобразной и продолговатой форм, эффект достигнут как благодаря игре цветов (синий, красный, золотой), так и благодаря контрасту форм – чередованию плоских и объемных элементов. Золотые шарики имеют битумную основу, это не литые элементы, что еще больше усложняет технологию изготовления изделия. Богатство цветовой палитры лазурита используется в полной мере – мастера прибегают как к насыщенной, почти ультрамариновой гамме минерала (рис. 6), так и к более мягкой, приглушенной (рис. 7), и каждый вариант имеет свою прелесть и собственный эффект.

Несколько иной тип, комбинированный, имеет шейное украшение XXV в. до н.э. из урской царской усыпальницы, состоящее из трех крупных бусин, двух лазуритовых и одной золотой, чередующихся мелкими сердоликовыми бусинками, соединенных с золотой цепью, при чем, цепь имеет сложную конструкцию. Такие украшения – свидетельство того, что шумеры не только владели технологиями работы с драгоценными металлами, достаточными для того, чтобы изготовить цепь (при помощи ковки вытянуть проволоку, сплести цепь, по плетению напоминающую современный «бриз») но и качественно шлифовали, полировали минералы – центральные бусины украшения хорошо отполированы.

Сходные характеристики имеют и ожерелья, бусы из коллекции Британского музея, которым повезло сохраниться хуже, – они были реконструированы из отдельных элементов, как чаще всего бывает с шейными украшениями типа бус и ожерелий, перенизаны, но все же эти части уцелели в гробницах. Те же лазуритовые и сердоликовые бусины, но на сей раз преимущественно цилиндрической формы, чередующиеся с золотыми бусинами, только в этом случае наблюдаем большее разнообразие форм и размеров бусин – от крупных до довольно мелких. Встречаются в таких низках и ромбообразные бусины. Есть ожерелья и попроще, из мелких бусин, представляющие собой фактически «фоновые нити», если их можно позволить себе так назвать – они подчеркивают основные, более крупные и значимые элементы. Встречались и ожерелья полностью из сердоликовых бусин разных форм, довольно насыщенного красного цвета, ожерелья из рядов бусин с подвесками в виде золотых колец, ожерелья из золотых и лазуритовых треугольников, т.е. формы шейных украшений были чрезвычайно разнообразны, хоть и обобщены колористическим единством.

Украшения для головы, в частности – для ушей, – серьги – представляли собой у шумеров довольно специфическую картину. В отличие от украшений для шеи или диадем, многих украшений для волос, они часто делались из золота без применения ювелирных вставок, и даже не декорировались. Это могли быть, подобно серьгам

Рис. 6. Ожерелье. XXVI в. до н.э. Ур.

Рис. 7. Ожерелье. XXV в. до н.э. Ур.

правительницы Шубад, монохромные, довольно аскетичные в силу отсутствия декора золотые изделия, не поражающие массивностью, создаваемые чаще из золотого листа разной толщины, поэтому визуально достаточно большие, но легкие (рис. 8). Так были созданы найденные Вулли в одной из царских гробниц кованые золотые серьги в виде двойных лодочек, такими были и серьги Пуаби.

К полихромии склонялись мастера при изготовлении украшений для рук. Интересно, что, как и в случае с Шубад, грань между украшениями и элементами одежды нередко стиралась – как у Пуаби, низки бус фактически превратились в подобие туники, полностью покрывая тело от шеи до пояса, так иногда и украшения для кистей рук сложно классифицировать однозначно – их можно наречь браслетами, а можно и манжетами. Так было с браслетами-манжетами из золота и лазурита, найденными в 1920-е гг. там же, в урских царских гробницах. Вероятно, они нашивались на манжеты длинных рукавов одежды, т.е. выполняли роль элементов костюма, однако могут восприниматься и как самостоятельные наборные браслеты, состоящие из лазуритовых, сердоликовых и золотых цилиндрических бусин (рис. 9).

Интересно, что со временем, уже в период ассирийского господства, и позднее, в вавилонские периоды, характеристики, применяемые к шумерскому ювелирному искусству, будут по-прежнему актуальны. В украшениях будут преобладать те же материалы, будет доминировать чаще не металл, а камень, будет так же присуща тяга к разновидностям халцедона, прежде всего – сердолику, любимцем мастеров и впредь будет лазурит. Однако, несмотря на применение несколько большего спектра камней – встречаются коралл, аметист, – не всегда можно наблюдать повысившийся уровень исполнения украшений, иногда бывало и наоборот. Например, бусы из Британского музея, датируемые уже Сасанидским периодом, представляют собой образец довольно грубо обработанных элементов, хоть и с применением гравировки по камню (использованы сердолик, аметист, коралл, лазурит). Полихромия, достигаемая применением лазурита, сердолика, коралла, гематита, аметиста, окрасила и аккадский период, что видно, например, по бусам XXI – XX вв. до н.э. из той же коллекции Британского музея (сердолик, агат, немного лазурита) и более поздний, вавилонский, и оказалась на редкость стойкой традицией. Вывод о принадлежности золотых изделий более знатным владельцам, а украшений из минералов, более простых и иногда более дешевых – владельцам с возможностями поскромнее, не является корректным – часто и царицам принадлежали довольно простые по декору бусы из минералов. Объясняется это как модой, как индивидуальными пристарстиями, так и тем, что шкала ценности те хили иных камней в ту эпоху значительно отличалась от нынешней.

В обиходе в более поздние периоды чаще встречается серебро, при этом, среди фаворитов по-прежнему и золото. Создаются и изделия полностью из золота, как было и в шумерский период, с применением различных техник обработки металла, примером чего могут служить, например, серьги поздневавилонского периода, созданные с применением литья, ковки, зерни (7500-5500 гг. до н. э., Британский музей).

Колористика изделий остается прежней, хотя можно наблюдать любопытную тенденцию к усиливающемуся тяготению к оттенкам красного, заменяющим доминирующий синий – чаще начинают встречаться изделия полностью из сердолика, иногда с гравировкой на бусинах поражающих многообразием форм. Золото используют, как и прежде, и для изготовления ритуального оружия. В этой сфере, пожалуй, можно как нельзя лучше наблюдать техники работы с желтым металлом, сгубившим столько жизней. Секира XIX – XVIII вв. до н.э., изготовление которой приписывают финикийским мастерам, дает примеры высококлассной гравировки, ковки и филиграни. Тонкость работы заставляет забыть неудачные примеры бус из британской коллекции и вернуться к мнению о высочайшем уровне вавилонских мастеров.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В результате событий начала 2000-х гг. стала особенно острой проблема охраны произведений ювелирного искусства Месопотамии. Немало легендарных произведений было похищено из багдадского музея во время последней иракской войны, что пробило брешь в истории мировой ювелирики, которую ничем невозможно

Рис. 8. Серьги. XXV в. до н.э. Ур

Рис. 9. Манжета-браслет. XXV в. до н.э. Ур.

компенсировать. Среди утраченного и знаменитый шлем Мескаламдуга, копия которого ныне призвана давать представление о том, как выглядел легендарный доспех, даже о материале которого до сих пор нет однозначных указаний. Ограбления багдадских музеев, продемонстрировавшие вандализм по отношению к культурному наследию мирового уровня, вынудили по-новому воспринимать и поднимать на щит вопросы, казавшиеся банальными, а ответы на них – само собой разумеющимися. Поэтому, помимо научного изучения материала, одной из наиболее актуальных сегодня стала необходимость сохранять то уникальное месопотамское ювелирное наследие, которое еще хранится ныне в музейных колекцих мира.

Список литературы:

1. Большая иллюстрированная энциклопедия древностей / пер. на русский Б. Михайлова. – Прага: Артия, 1980. – 496 с.
2. Вулли Л. Ур халдеев /Л. Вулли. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://annales.info/2riv/ur/ur.htm
3. Гураль С. Самые известные драгоценные камни. Путеводитель-определитель / С. Гураль. – М.: Эксмо, 2011. – 144 с.
4. История искусства зарубежных стран. Первобытное общество, Древний Восток, античность / Под ред. М. Доброклонского, А. Чубовой. – М.: Изобразительное искусство, 1981. – 384 с., ил.
5. Корнилов Н. Ювелирные камни / Н. Корнилов, Ю. Солодова. – К.: Недра, 1983. – 239 с.
6. Моран А., де. История декоративно-прикладного искусства / А. де Моран. – М.: Издательство В. Шевчук, 2011. – 672 с.
7. Непомнящий Н. Сто великих кладов / Н. Непомнящий, А. Низовский. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://historylib.org/historybooks/Nikolay-Nepomnyashchiy---Andrey-Nizovskiy_100-velikikh-kladov/1
8. Никифоров Б. Ювелирное искусство: Учеб. пособие / Б. Никифоров, В. Чернова. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 249 с.
9. Пономарев В. Тайны золота / В. Пономарев. – Донецк: ООО ПКФ «БАО», 2006. – 288 с.
10. Флеров А. Материаловедение и технология художественной обработки металлов / А. Флеров. – М.: Изд-во «В. Шевчук», 2001. – 288 с.

Романенкова Ю.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕНУ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ

Анотація
Стаття присвячена аналізу корпусу творів ювелірного мистецтва Передньої Азії, що збереглися. Ступінь його вивченості можна назвати досить слабкою. Матеріал, що вцілів, дає не багато для систематизації виявлення основних тенденцій і факторів формування картини ювелірики Дворіччя. Проте того, що залишилося, достатньо, щоб провести компаративний аналіз з іншими картинами розвитку ювелірного мистецтва, наприклад, з давньоєгипетським феноменом, виявити відмінні риси, що складали самобутність явища. Акцентована поганий стан збереженості низки творів, актуалізована проблема зберігання предметів у музейних колекціях і крадіжок багатьох із них на початку 2000-х рр., у результаті чого шумерському ювелірному матеріалу було завдано непоправної шкоди.

Ключові слова: ювелірне мистецтво, урські поховання, Леонард Вуллі, золото, срібло, лазурит, сердолік, шийні прикраси, прикраси для голови, ковка, литво гравіювання, зернь, інкрустація.

Romanenkova Ju.V.
Institute of Arts of Kiev Boris Grinchenko University

MAIN FACTORS OF FORMATION OF JEWELRY OF SOUTHWEST ASIA

Summary
This article analyzes the case of the surviving of jewelry art of Southwest Asia, the degree of knowledge of which can be quite weak. The surviving material doesn't give a lot to systemize the identification of the main trends and factors shaping the pattern of jewelry of Mesopotamia. However, remaining sufficient in order to conduct a comparative analysis with other pictures of jewelry art development, for example, with Old Egyptian phenomenon, to identify the distinctive features that constitute the identity of the phenomenon. Accented poor preservation of the works covers the problem of storing objects in Museum collections and theft of many of them in the early 2000s, resulting in Sumerian jewelry, material has been irreparably damaged.

Keywords: jewelry, graves of Ur, Leonard Woolley, gold, silver, lapis lazuli, carnelian, neck ornaments, headpieces, forging, casting, engraving, filigree, inlay.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 336.221:330.1

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ НЕБАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИ

Салюк-Кравченко О.О.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Сокіл В.В.
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

У статті розглянуто один із аспектів проблематики економічної безпеки особи, а саме її забезпечення через діяльність фінансових небанківських установ. У цьому зв'язку розглянуто державне управління ринком фінансових небанківських послуг. Запропоновано інструмент підвищення його ефективності через удосконалення контрольної діяльності уповноваженого органу з державного регулювання ринку фінансових послуг. Розглянуто поняття економічної безпеки особи. Також визначено функції суб'єктів фінансових небанківських послуг, пов'язані з інтересами економічної безпеки особи.
Ключові слова: економічна безпека особи, державне управління, ринок фінансових небанківських послуг, страхування, небанківське кредитування, недержавне пенсійне забезпечення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави особливого загострення набули проблеми управління в сфері захисту громадян, суспільства в цілому. Особливість сучасного становища полягає в тому, що, з одного боку, яскраво виявляються ключові ознаки ринкової економіки (множинність форм власності, вільна конкуренція виробників, ринкове ціноутворення), а з іншого боку – стихійні чинники ринку. Нині спостерігається посилення духовної та політичної маргіналізації, які сприяють поширенню кризових явищ в соціально-економічній сфері, подальшій тінізації економіки та криміналізації суспільства. Тож в цих умовах одним із ключових завдань державного управління є розвиток механізмів, які спрямовані на підвищення економічної безпеки особи та суспільства в цілому, та функціонують поза сферою державних фінансів.

Огляд останніх досліджень та публікацій. З огляду на свою новизну в загальній проблематиці, економічна безпека особи є порівняно малодослідженим напрямком. До наукових пошуків у цій сфері зверталися такі науковці як Т. Запорожець, Л. Гончаренко, О. Єлфімова, В. Зиков, В. Бортнік, Д. Зеркалов, О. Аврамов, К. Томашкова, І. Петенко, котрі розглядали порушену проблематику як складову економічної безпеки держави, а також її особливості у контексті завдань державного управління в соціально-економічній сфері, соціальних аспектів забезпечення сталого розвитку, розвитку соціально-економічних систем внаслідок глобалізації.

Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо, що існуючі розвідки не охоплюють всього спектру завдань, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки особи інструментами державного управління, чим зумовлена необхідність в подальших дослідженнях.

Мета статті полягає в удосконаленні засобів державного управління в сфері економічної безпеки особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри існування певних відмінностей в тлумаченні, сучасні концепції економічної безпеки розглядають людину, її соціально-економічне становище як один із найважливіших об'єктів управління. Цим визначається їх новизна, та принципова відмінність від уже застарілих концепцій, пріоритети та цінності яких визначалися інтересами держави. Особливо підкреслюється та обставина, що забезпечення економічної безпеки громадян є основним обов'язком держави, тож і її роль в загальній проблематиці залишається головною.

Відповідно до нормативного тлумачення, життєво важливі інтереси людини та громадянина є головним об'єктом національної безпеки, яка визначається як стан за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам при виникненні негативних тенденцій до їх створення [3].

Економічна безпека особи виражається в збереженні тих чи інших життєво важливих інтересів людини, включеної в соціальні відносини, та виступає необхідною умовою її розвитку [4]; є якісною характеристикою її економічною активності, та ефективності механізму попередження девіантної поведінки, котра може стимулюватися відсутністю певних базових умов [6, с. 84]; системою відносин, яка існує між людиною, яка опинилась у небезпечному стані, суспільством і державою.

Отже, особа як об'єкт і суб'єкт економічної безпеки, присутня у всіх системах її забезпечення, та має системоутворювальне значення. Воно розкривається в тому, що безпека особистості є необхідною умовою забезпечення безпеки всіх інших форм та рівнів системи національної безпеки, але, разом з тим, становище особи визначається становищем у суспільстві та державі – оскільки саме вона перебуває у центрі всіх можливих небезпек (суспільно-політичного, економічного, екологічного характеру, тощо).

© Салюк-Кравченко О.О., Сокіл В.В., 2016

Передумовою економічної безпеки особи є забезпечення її впевненості у завтрашньому дні, яка досягається через подолання психологічних, економічних, фінансових, правових, політичних та інших труднощів для її життєдіяльності. Дефіцит знань людини в сфері оперування головним посередником в економічних відносинах – грошима та низький рівень економічної культури є одними з причин, які породжують злидні та неефективність економічних процесів [8, с. 7]. Тож, особливо важливою є нормативна основа економічного устрою суспільства, її практичне забезпечення та ефективна програма розвитку економічного світогляду населення.

У цьому зв'язку вбачається, що предметом державного управління в сфері економічної безпеки особи є:

· аналіз і синтез факторів, які негативно впливають на систему економічної безпеки людини;

· здійснення такої державної економічної політики та інституціональних зрушень, які елімінували б недосконаліть соціально – економічної політики [6, с. 85];

· розвиток ринкових механізмів, які спрямовані на підвищення економічної безпеки особи та суспільства в цілому.

У сфері фінансових небанківських послуг економічна безпека особи пов'язується з розвитком інститутів, предметом діяльності яких є забезпечення доступності таких благ як:

· послуги страхування (втрати чи пошкодження майна, медичного страхування, втрати працездатності, тощо) – у системі недержавного страхування;

· поліпшення соціального захисту (через пенсійне забезпечення та, частково, страхування) – у системі пенсійного забезпечення;

· кредитування та інвестування – у системі небанківських кредитних установ (кредитних спілок), та інших.

Опосередковано чи безпосередньо ці фінансові інститути сприяють забезпеченню життєво важливих інтересів особи, які сукупності потреб, котрі надійно забезпечують життєдіяльність та можливість фізичного та духовного розвитку людини, зокрема:

· забезпечення прийнятного рівня доходу на члена домогосподарства;

· забезпечення стабільності надходження особистих та сімейних доходів;

· забезпечення умов для збереження та відновлення втраченого (пошкодженого чи викраденого) майна;

· використання інструментів для оптимізації сімейного та особистого бюджетування з метою споживання, економії та заощадження.

Наведені показники характеризуються стан економічної безпеки особи як достатнього джерела для фінансування споживчих потреб, створення продукту, отримання економічної вигоди. Безпосередньо цей зв'язок розкривається через функції вищезгаданих фінансових установ.

Так, у колі економічних інтересів особи система недержавного пенсійного забезпечення дозволяє:

· створити джерело пенсійних виплат (для багатьох громадян – додаткове до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування);

· забезпечити вищий рівень життя при досягненні пенсійного віку [12, с. 203].

Страхування життя дозволяє вирішити низку проблем, які пов'язані з втратою засобів до існування, з тимчасовою або повною втратою працездатності; досягненням пенсійного віку, хворобою тощо. Наприклад, важливість страхування життя для застереження економічних інтересів особи зумовлена можливостями:

· передачі страховій компанії матеріальної відповідальності за наслідки прояву таких страхових ризиків, як смерть застрахованої особи та повна або часткова втрата працездатності;

· формування страхових фондів для їх подальшого перерозподілу на користь осіб, які постраждали внаслідок страхових випадків;

· збереження та повернення коштів своїх клієнтів, (необхідних у визначений момент часу для певних життєвих планів (навчання дитини, придбання будинку, тощо);

· отримання доходу у вигляді виплат страховика за результатами його інвестиційної діяльності;

· збереження коштів страхувальника, необхідних для внеску страхових премій, шляхом скорочення нераціональних витрат та сприяє довгостроковому фінансовому плануванню [7, с. 155, 158].

Відповідно до законодавчого визначення, кредитні спілки – це громадські організації, створені на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування [2]. Особливістю кредитних спілок є набуття її учасниками фінансової вигоди – користування кредитом під мінімальні відсотки. Відносно економічних інтересів особи кредитні спілки забезпечують:

· скорочення витрат економічних суб'єктів на забезпечення руху свого грошового капіталу;

· трансформацію заощаджень у інвестиції;

· зниження процентних ставок;

· моніторинг та управління ризиками інвестування;

· інформування учасників [1, с. 108; 10; 11, с. 85].

Державне управління діяльністю вищезгаданих фінансових установ здійснюється через уповноважений орган – Національну комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг). Із переліку численних обов'язків Нацкомфінпослуг слід згадати наступні, які стосуються економічної безпеки суб'єктів мікрорівня:

· спостереження за ринками фінансових послуг та розробка пропозицій щодо формування державної політики у сфері фінансових послуг;

· здійснення моніторингу руху капіталу в Україну та за її межі через ринки фінансових послуг;

· здійснення державного регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ, на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами відповідно до Закону;

· здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;

· захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;

· видача дозволів та ліцензій з надання фінансових послуг;

· затвердження умов провадження діяльності з надання фінансових послуг та ін.;

· встановлення порядку розкриття інформації та складення звітності учасниками ринків фінансових послуг відповідно до законодавства;

· здійснення контролю за достовірністю інформації, що надається учасниками ринків фінансових послуг;

· проведення у межах своїх повноважень самостійно або разом з іншими уповноваженими органами виїзних та безвиїзних перевірок діяльності фінансових установ [9].

Порядок здійснення Нацкомфінпослуг нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням чинного законодавства встановлено Правилами проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, затверджених розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 27.11.2012 № 2422 [5].

Протягом 2015 року до Нацкомфінпослуг надійшло 5539 звернень громадян та 436 звернень заявників, переважно, з приводу додержання учасниками ринку законодавства у сфері надання фінансових послуг. Слід відзначити, що кількість звернень з року в рік значно відрізняється (11181 за 2010 р., 5108 – за 2011 р., 9645 – за 2014 р.).

Водночас слід зазначити, що відповідно до Законів України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» були встановлені, зокрема, певні обмеження щодо перевірок контролюючих органів на 2014-2015 рр., а саме: з дозволу Кабінету Міністрів України, за заявкою суб'єкта господарювання щодо його перевірки, згідно з рішенням суду, згідно з вимогами Кримінального процесуального кодексу України тощо.

Враховуючи встановлені обмеження щодо інспекційної діяльності на ринку небанківських фінансових послуг,кількість планових перевірок було значно зменшеної наглядові функції Нацкомфінпослуг у 2014-2015 році були більш зосереджені на проведенні пруденційного нагляду.

В той же час зменшення втручання регулятора у діяльність суб'єктів господарювання в період швидкоплинності змін економічних умов діяльності фінансових установ, зокрема факторів, що можуть, вплинути на її платоспроможність, а також високої ліквідності фінансових активів може призвести до порушення прав споживачів фінансових послуг.

За результатами здійснення Нацкомфінпослуг нагляду (контролю) за наданням фінансових послуг і дотриманням чинного законодавства суб'єктами господарювання та розгляду звернень громадян постійно встановлюються багаточисельні порушення законодавства на ринку фінансових послуг та прав споживачів фінансових послуг. За результати проведених планових перевірок та розгляду скарг Нацкомфінпослуг у 2015 р. було застосованого такі заходи впливу як: анулювання ліцензії – до 201 установи; виключення із реєстру фінансових установ – до 201 установи накладено штрафних санкцій на суму 1452 тис. грн.; призначено тимчасову адміністрацію в 1 установі.

Узагальнення статистичних даних проведено без характеристики впливу можливих макроекономічних, політичних та глобальних факторів, котрі могли позначитися на неспроможності суб'єктів надання фінансових небанківських послуг виконувати свої зобов'язання. Тому за цими даними не можна робити однозначного висновку про якість діяльності уповноваженого органу. Але значна кількість скарг та вжитих щодо порушників заходів впливу показує, що недоліком діючої системи планового контролю є неврахування можливих ризиків, які в умовах економічної кризи відіграють вирішальну роль для результативності господарюючого суб'єкта.

Зниження ефективності контрольної діяльності відбувається також через невизначеність періодичності проведення Нацкомфінпослуг планових заходів державного нагляду (контролю). З цієї ж причини, діюча система контролю пов'язана з додатковими фінансовими витратами та витратами часу суб'єктів господарювання.

Тож завданнями державного регулювання, які безпосередньо пов'язані з розв'язанням цієї проблеми,є:

· вдосконалення наглядової діяльності та впорядкування проведення планових заходів державного нагляду (контролю);

· зменшення кількості випадків порушень прав споживачів фінансових послуг, що визначається за кількістю скарг споживачів фінансових послуг на виконання суб'єктом господарювання своїх зобов'язань, які надходять до Нацкомфінпослуг;

· підвищення ефективності захисту прав споживачів фінансових небанківських послуг у їх взаємодії з суб'єктами надання цих послуг;

· визначення періодичності проведення заходів державного нагляду (контролю) у сфері надання фінансових послуг в залежності від ризиковості діяльності суб'єктів господарювання.

Механізмом розв'язання проблеми є встановлення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері ринків фінансових послуг, та врегулювання періодичності здійснення Нацкомфінпослуг планових заходів державного нагляду (контролю).

Критеріями, за яким оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері ринків фінансових послуг, можуть бути визначені такі:

· види фінансових послуг, що надаються суб'єктами господарювання;

· обсяг послуг, наданих суб'єктом господарювання;

· строк провадження суб'єктом господарювання діяльності у сфері ринків фінансових послуг;

· дотримання вимог законодавства у сфері ринків фінансових послуг;

· стан виконання своїх зобов'язань перед споживачами фінансових послуг, що визначається за кількістю скарг споживачів фінансових послуг на виконання суб'єктом господарювання своїх зобов'язань;

· укладення суб'єктом господарювання договорів про надання фінансових послуг, загальний обсяг яких перевищує десятикратний розмір власного капіталу суб'єкта господарювання, та/або договорів про надання фінансових послуг з однією особою у розмірах, що перевищує половину розміру власного капіталу суб'єкта господарювання;

· дохідність від інвестування пенсійних активів, обсяг пенсійних коштів, що було виплачено учасникам недержавного пенсійного фонду та/або переведено до інших осіб, розірвання договору про адміністрування пенсійного фонду з суб'єктом господарювання з ініціативи ради пенсійного фонду, зменшення кількості учасників недержавного пенсійного фонду та зменшення чистої вартості активів та/або чистої вартості одиниці пенсійних активів недержавного пенсійного фонду (для суб'єктів господарювання, що є недержавними пенсійними фондами або адміністраторами недержавного пенсійного фонду).

Відповідно до визначених критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері ринків фінансових послуг, суб'єкти господарювання можуть відноситися до одного з трьох ступенів ризику – високого, середнього або незначного.

Планові заходи державного нагляду (контролю) щодо суб'єктів господарювання можуть проводитися з такою періодичністю:

· з високим ступенем ризику – не частіше ніж один раз на рік;

· із середнім ступенем ризику – не частіше ніж один раз на два роки;

· з незначним ступенем ризику – не частіше ніж один раз на три роки.

Визначення періодичності проведення планових заходів державного нагляду на ринку фінансових послуг слід здійснювати з урахуванням необхідності забезпечення стабільності діяльності фінансових установ, захисту прав споживачів та цілей пруденційного нагляду.

Результативність дії запропонованого механізму у т.ч. можна оцінювати за такими параметрами як:

· рівень поінформованості суб'єктів господарювання щодо умов діяльності на ринку фінансових небанківських послуг та діяльності Нацкомфінпослуг, який забезпечуватиметься шляхом розміщення відповідних актів на офіційному вебсайті Нацкомфінпослуг у мережі Інтернет;

· кількість планових перевірок за звітний рік, в залежності від розподілу суб'єктів господарювання за ступенями ризику;

· кількість випадків порушень прав споживачів фінансових послуг, що визначається за кількістю скарг споживачів фінансових послуг;

· кількість суб'єктів господарювання на яких поширюватиметься дія акта.

Розглянемо детально порядок віднесення суб'єктів господарювання до одного з трьох ступенів ризику на основі застосування визначених вище критеріїв. Так, до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику відносяться суб'єкти, які:

1) суб'єкти господарювання здійснюють діяльність з видів страхування, інших, ніж страхування життя, мають діючі ліцензії на один, декілька або всі види страхування, визначені в пунктах 3, 4, 6, 12, 21, 22 частини четвертої статті 6, пунктах 1, 9 та 12 частини першої статті 7 Закону України «Про страхування» та розмір чистих страхових премій таких суб'єктів господарювання, отриманих за договорами страхування із зазначених видів страхування, складає 50 і більше відсотків усіх чистих страхових премій, або суб'єкти господарювання, які здійснюють страхування життя.

При цьому діяльність зазначених суб'єктів господарювання характеризується систематичним (два та більше разів протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг) порушенням на будь-яку дату вимог законодавства в частині формування та/або розміщення страхових резервів, інших гарантійних страхових резервних фондів, а також обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами;

2) суб'єкти господарювання надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення та є:

· недержавними пенсійними фондами, що відповідають хоча б одному із зазначених нижче критеріїв:

· кількість учасників недержавного пенсійного фонду перевищує 50 тисяч осіб;

· відбулось зменшення кількості учасників недержавного пенсійного фонду більше ніж на 20 відсотків протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг;

· чиста вартість активів та/або чиста вартість одиниці пенсійних активів недержавного пенсійного фонду зменшилась протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг, на 20 відсотків і більше;

· середньозважена дохідність від інвестування пенсійних активів недержавного пенсійного фонду більш ніж на 50 відсотків менша, ніж середньозважена дохідність пенсійних активів всіх недержавних пенсійних фондів;

· обсяг пенсійних коштів, що було виплачено учасникам недержавного пенсійного фонду та/або переведено протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг, складає 20 і більше відсотків від загальної кількості пенсій-

них коштів, облікованих на пенсійних рахунках його учасників;

· або адміністраторами недержавних пенсійних фондів, що відповідають хоча б одному із зазначених нижче критеріїв:

· кількість недержавних пенсійних фондів, адміністрування яких здійснює суб'єкт господарювання, становить 5 і більше;

· протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг, відбулось розірвання договору про адміністрування пенсійного фонду з суб'єктом господарювання з ініціативи ради пенсійного фонду;

· недержавний пенсійний фонд, адміністрування якого здійснює суб'єкт господарювання, віднесений до високого ступеня ризику;

3) суб'єкти господарювання надають фінансові послуги, що передбачають пряме або опосередковане залучення активів від фізичних осіб (крім коштів, залучених від фізичних осіб-учасників господарського товариства) та недотримувались на будь-яку дату протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг, обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами, та/або вимог законодавства щодо формування резервного капіталу;

4) суб'єкти господарювання надають послуги з довірчого управління фінансовими активами;

5) суб'єкти господарювання надають послуги з адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах;

6) суб'єкти господарювання надають послуги з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та мають зобов'язання перед довірителями фонду фінансування будівництва або власниками сертифікатів фондів операцій з нерухомістю;

7) Нацкомфінпослуг протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг, встановлено два та більше фактів порушень суб'єктом господарювання законодавства у сфері ринків фінансових послуг (крім страховиків);

8) протягом останніх п'яти років до суб'єкта господарювання Нацкомфінпослуг застосовувались заходи впливу у вигляді відсторонення керівництва від управління фінансовою установою та введення тимчасової адміністрації та/або вимоги скликання позачергових зборів учасників фінансової установи та/або було затверджено план відновлення фінансової стабільності фінансової установи;

9) мають укладені договори про надання фінансових послуг, загальний обсяг яких перевищує десятикратний розмір власного капіталу суб'єкта господарювання, та/або договори про надання фінансових послуг з однією особою у розмірах, що перевищує половину розміру власного капіталу суб'єкта господарювання (крім страховиків).

До суб'єктів господарювання з середнім ступенем ризику відносяться суб'єкти, які:

1) суб'єкти господарювання, які мають право на провадження страхової діяльності, крім тих, що належать до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику, а також тих, що не здійснювали страхову діяльність (не отримували страхових премій (платежів) або не формували страхові резерви за договорами страхування життя) протягом останніх дванадцяти календарних місяців, що передують включенню суб'єкта господарювання до плану заходів зі здійснення державного нагляду (контролю), який затверджується Нацкомфінпослуг (далі – протягом періоду оцінки відповідності критеріям);

2) суб'єкти господарювання надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпеченнякрім тих, що належать до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику, а також тих, що не здійснювали діяльність протягом періоду оцінки відповідності критеріям;

3) суб'єкти господарювання надають фінансові послуги, що передбачають пряме або опосередковане залучення активів від фізичних осіб,крім тих, що належать до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику, а також тих, що не здійснювали діяльність протягом періоду оцінки відповідності критеріям;

4) суб'єкти господарювання надають фінансові послуги, що передбачають пряме або опосередковане залучення активів (крім залучення активів від фізичних осіб) та недотримувались на будь-яку дату протягом періоду оцінки відповідності критеріям, обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами, та вимог законодавства щодо формування резервного капіталу;

5) суб'єкти господарювання здійснюють операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів;

6) суб'єкти господарювання є страховими та/або перестраховими брокерами, що укладають договори страхування та/або перестрахування та отримують кошти від страхувальників та/або перестрахувальників на свій власний рахунок;

7) Нацкомфінпослуг протягом періоду оцінки відповідності критеріям, встановлено один факт порушення суб'єктом господарювання законодавства у сфері ринків фінансових послуг (крім страховиків);

8) суб'єкти господарювання почали здійснювати діяльність з надання фінансових послуг протягом періоду оцінки відповідності критеріям. Датою початку провадження діяльності вважається дата укладення суб'єктом господарювання першого договору про надання фінансових послуг.

До суб'єктів господарювання з незначним ступенем ризику відносяться суб'єкти, які:

1) суб'єкти господарювання, які надають послуги з обслуговування платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків, клірингу, інших форм забезпечення розрахунків, фінансового лізингу, факторингу, здійснюють діяльність з обміну валют, надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту (що не передбачають пряме або опосередковане залучення активів), надають гарантії та поручительства;

2) суб'єкти господарювання, які не належать до суб'єктів господарювання з високим та середнім ступенем ризику.

Висновки. Отже, забезпечення економічної безпеки особи в системі державного управління може відбуватися через сприяння розвитку ринкових інститутів з надання фінансових послуг фізичним та юридичним особам, а також шляхом забезпечення системи дієвого нагляду та контролю за їх діяльністю. Державне регулювання ринку фінансових небанківських послуг, опосередковане в діяльності Нацкомфінпослуг, має певні недоліки, які полягають у зниженні ефективності контрольної діяльності через невизначеність періодичності проведення Нацкомфінпослуг планових заходів державного нагляду (контролю). Запропоновано механізм ризикоорієнтованої системи державного контролю, обґрунтовано критерії віднесення господарюючих суб'єктів до груп ризику та періодичність проведення контрольних перевірок. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у обговоренні шляхів удосконалення організаційно-економічного механізму здійснення державного регулювання ринку фінансових небанківських послуг.

Список літератури:

1. Вірченко В.В. Кредитні спілки як механізм кооперації та фінансової підтримки працівників підприємств // Формування ринкових відносин Україні. – 2011. – № 6. – С. 105-109.
2. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 № 2908-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 3. – С. 1. – Ст. 79.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV: із змінами, внесеними згідно із Законом № 630-VIII від 16.07.2015 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (29.08.2016). – Назва з екрану.
4. Запорожець Т.В. безпека особистості в умовах глобалізації: проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zaporochec.pdf (26.08.2016). – Назва з екрану.
5. Правила проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2012. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0211-13 (29.08.2016). – Назва з екрану.
6. Степичева О.А. Целевая функция и угрозы экономической безопасности личности / О.А. Степичева, В.В. Чернова, М.А. Котельникова // Социально-экономические явления и процессы. – 2015. – № 2. – С. 83-89.
7. Стецюк Т.І. Сутність страхування життя: значення, функції, ризики // Наука й економіка. – 2015. – №1. – С. 154-160.
8. Томашкова К.Т. Механізм державного управління економічною безпекою особистості : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / К.Т. Томашкова ; Донец. держ. ун-т упр. — Донецьк, 2009. — 20 с.
9. Указ Президента України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» від 23.11.2011 №1070/2011 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2012. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011 (29.08.2016). – Назва з екрану.
10. Швець Н.Р. Кредитні спілки в структурі фінансового посередництва [Електронний ресурс] / Н.Р. Швець, О.М. Осадець // Науковий огляд. – 2015. – №8. – Режим доступу: http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/570/741 (26.08.2016). – Назва з екрану.
11. Школьник І.О. Взаємодія інститутів фінансового посередництва з реальним сектором економіки / І.О. Школьник, А.Ю. Семеног // Фінанси України. – № 1, 2011. – С. 83-93.
12. Шпильовий С.Є. Недержавні пенсійні фонди як альтернатива пенсійного забезпечення в Україні // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2012. – № 12. – С. 202-206.

Салюк-Кравченко А.А.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Сокол В.В.
Национальная комиссия, которая осуществляет государственное регулирование в сфере рынков финансовых услуг

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ФИНАНСОВЫХ НЕБАНКОВСКИХ УСЛУГ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрен один из аспектов проблематики экономической безопасности личности, а именно ее обеспечениеепосредством деятельности финансовых небанковских учреждений. В этой связи рассматривается государственное управление рынком финансовых небанковских услуг. Предложен

инструмент повышения его эффективности путем совершенствования контрольной деятельности уполномоченного органа государственного регулирования рынка финансовых услуг. Рассмотрено понятие экономической безопасности личности. Также определены функции субъектов финансовых небанковских услуг, связанные с интересами экономической безопасности личности.
Ключевые слова:экономическая безопасность личности, государственное управление, рынок финансовых небанковских услуг, страхование, небанковское кредитование, негосударственное пенсионное обеспечение.

Saliuk-Kravchenko O.O.
Odessa I.I. Mechnikov National University
Sokil V.V.
National Commission for the state Regulation of Financial Services Markets

STATE REGULATION OF FINANCIAL SERVICES MARKET AS AN INSTRUMENT OF PROVIDING OF ECONOMIC SECURITY OF PERSON

Summary
The article deals with one aspect of the problems of economic security of person, in particular its provision through the activity of financial non-bank institutions. In this context, it discuss public administration of financial non-bank.It offers a tool to improve its efficiency by improving the control of the authorized body of state regulation of financial services market. It was considered the concept of economic security of person. Also determinate the functions of subjects of non-bank financial market services, related with interests of economic security of the individual.
Keywords: economic security of person, public administration, non-bank financial market services, insurance, non-bank lending, private pension system.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

UDC 130.2

ANDROGYNY: THE WAY TO OVERCOME GENDER ASYMMETRY

Pavlishcheva Ya.O.
Yaroslav the Wise National Law University

The author has examined an androgyny in the context of gender relations. The author has researched various interpretations of the androgyny phenomenon and worked out her own conception, based on theories of S. Bem and K.G. Jung. The androgyny is interpreted as specific state of mind of the human, who has reached integrity and overcome gender opposition's male/female. The author stresses, that androgyny has become a necessity in the modern technological world for its effective functioning and progress. An androgyne is an embodiment of future human, because the world viewing of the contemporary mankind is still under gender asymmetry. The phenomenon of gender asymmetry and its negative consequences for the development of human and society have been analysed. The author has argued, that androgyny appears to be an effective way to overcome gender asymmetry.
Keywords: androgyny, androgyne, gender asymmetry, male, female.

Formulation of the problem. The phenomenon of androgyny is one of the most controversial and fundamental question in the culture throughout the history of mankind. For centuries the problem of androgyny has become more complex, because it has turned out the subject-matter of many modern humanities, such as psychology, social and gender studies, literature. This phenomenon had been interpreted and analyzed since ancient times starting with the well-known Plato's «Symposium». Vivid interest didn't exhaust in the Renaissance, the Age of Enlightenment and the period of the Romanticism. Researches have been lasting till now. Among the most significant modern scientists of 20-21th centuries, who study androgyny, we should mention M. Eliade with his work «Mephistopheles i Androgyne», C.G. Jung and his concept of an androgyne as a realization of perfect human being. The most exhausting researches in the sphere of psychology were made by American psychologist Sandra Bem, who developed the scale of measurement of the androgyny.

Analysis of the last researches and publications. The problem of androgyny also was touched upon by psychologists Sh. Burn and by J. Butler, B.P. Hopkins in gender studies. Among Ukrainian and Russian researchers, whose works are dedicated to the different aspects of the androgyny, we should mark out V. Sukovataya, I. Klyocyna, N. Kopylova, N. Kalka, N. Groshovkina.

Being guided mostly by the elaboration of S. Bem and using her measurement of psychological androgyny, these scientists examined the level of androgyny and its correlation with masculinity and feminity in some social aspects (for example, in family relationships). The most of them agreed that androgyne is more balanced and harmonic type of person than individual, who has dominating masculine or feminine characteristics.

Emphasis of undetermined parts of the common problem. We should emphasize that researchers mainly depict attractive features of an adrogyne, but, from our point of view, there is no profound and many-sided analysis of the adrogyne potential., i.e. what kind of challenges and risks this phenomenon can provoke.

Aim of the article. That's why we aim to study such aspect of androgyny potential, as overcoming of gender asymmetry. For reaching this aim the following tasks has been set: 1)to analyze main conceptions of androgyny and working out our own view; 2)to investigate the essence of the gender asymmetry's problem; 3)to study androgyny as an effective way to neutralize gender asymmetry.

Setting out of the main material. There are many various approaches to examining the androgyny phenomenon. Modern humanities in some way appeal to the figure of the androgyne. They may have different interpretations of this problem, but the fact is that the great interest is provoked by the archetypal, profound nature of this phenomenon. We can trace androgynous characters in ancient mythologies, literature, art, where human mind associates with this figure ambivalent peculiarities – this person is an embodiment of perfection, has the best features of human being, but at the same time he/she is too perfect to be entered to the society. That's why androgyne is a little bit out of the «normal» social life, anticipates it.

In religious studies there is almost the same situation. Christianity has versions about hermaphroditic nature of the first man in the Earth, Adam. An outstanding religious philosopher N.A. Berdyaev emphasized that, neither man, nor woman, but only androgyne is the closest to the image of God. He believed that differentiation between male and female is the consequence of cosmic defeat of Adam. Appearance of Eve makes Adam to be strongly attached to the «natural», profane world. M. Eliade developed similar interpretation and declared, that Adam is «an image of divine archetype» and also the androgyne. Moreover, as the mankind descends from Adam, every person has such potential perfection of the androgyne.

In Judaism, in cabbala and some Christian theologian one can find the version about androgynous nature of Jesus Christ. For example, Irish philosopher and theologian of 7th century Johannes Eriu-

© Pavlishcheva Ya.O., 2016

gena interpreted myth of the androgyne's splitting as the part of global cosmic process. He considered that splitting had been the result of the first-born sin, and this process ends when human assumes his/her integrity again. And the very Jesus Christ was first, who had reached such reintegration. Thus he unites both sexes in his own nature, because after his resurrection he was neither man, nor woman.

The figure of the divine androgyne, who is both mother and father and the origin of all existing is traced in Hinduism and Egyptian religion as well: Indian divine cow-bull Aditi, mother and father of all gods; Ra, who copulated with himself and bore another gods, people and the whole world.

As for psychology and psychoanalysis, we should stress that the figure of the androgyne became the basis for C.G. Jung's «Self», that is the final result of person's individualization. C.G. Jung marks, that during the cultural development of the European civilization the androgyne has become a symbol of person's integrity, who has overcome the conflict of oppositions. Androgynous «Self» appears the distant goal for human to reach the highest personal ideal.

It is remarkable that C.G. Jung also mentioned androgynous nature of Christ, referring to the Catholic mystics. He claims that androgynous feature of Christ testifies initial contamination of oppositions, and not the existence of primitive atavism. Androgynous Christ is the symbol of the person's inner goal, which must be reached during his/her earth life.

Modern psychological and gender studies also appeal to the figure of androgyne and research the phenomenon of psychological androgyny. The most influential theory of androgyny has become S. Bem's conception, based on her test of androgyny's measurement. This study is significant for both psychology and genderology. Sandra Bem took many tests and found out what characteristics androgynous type of person has. She also marked out and compared feminine, masculine and unidentified types. The scientist concluded that androgynous psychological type is characterized by high adaptivity, flexibility, moral stability, successfulness in contrast with masculine or feminine types. Androgyne takes the best qualities of male and female and doesn't prefer anyone. He uses one or another way of doing («male»/«female») which will be the most relevant to the situation. Researcher argued the person who has both masculine and feminine features, androgyne, is healthier and more developed individual in all respects. S. Bem defined androgyny as «an emancipation of both sexes, and not the fight of women for equality in the men-oriented society», not the fight between men and women. Moreover, the psychologist claimed that masculinity and feminity are social and historical constructs, they are the result of cultural discourse. So, these categories and their peculiarities are rather artificial than natural, biological. S. Bem proved that masculine or feminine characteristics depend on cultural values dominating in some society and they may vary. As we can see, her theory correlates with the M. Foucault's conception about the role of discourse in gender formation. This outstanding philosopher believed that such social discourses, as family, school, law, church, science, medicine, history have imposed « the truth about sex», tried to fix and prescribe all its aspects and to determine its «norms». Thus, according to Foucault, all gender's characteristics appear to be unnatural and false, because they are results of the discourse. So, because of discourse person is held away from the truthful idea of the gender. Moreover, in traditional societies people's right to choose one or another type of behavior is strictly limited by their gender.

Apart from S. Bem's theory we should mention three modern conceptions of androgyny developed by Fabio Lorenzi-Cioldi, famous social psychologist of the last of XXth – early XIXth centuries. He has summed up existing psychological researches about androgyne and marked out three main conceptions. In the first item he defines androgyne according to the Bem's theory and characterizes him as balanced person, who combines equally both male and female features and is more flexible than traditional gender type. But, at the same time, under this theory androgyne is still within the prescribed type of gender behavior. The author declares that androgyne is personification of stereotypical male and female characteristics, so that androgyny is «a socially approved gender dichotomy».

In the second conception Lorenzi-Cioldi states the idea of «merging» male and female in androgynous personality. But, as opposed to previous conception, this merging means absolute removing differences between two gendres, masculine or feminine characteristics don't appear at all. Merging of male and female produces another, unique type of person, unlike both genders. This person is free from any feature of gender. But this conception can hardly ever be realized in social life because of its incompatibility with existing gender stereotypes.

The third and the most radical conception is based on category of gender cognitive scheme. If in the first conception androgyne embodies equally male and female features, chooses one or another depending on situation; in the second one gender characteristics merge and transform in some unique form; then in last conception dichotomy male/female doesn't exist at all. Androgyne here is the person who hasn't this opposition at the cognitive level. This person is out of gender.

From our point of view, «cognitive» conception is the least actual nowadays. Modern society is realizing the Bem's type of androgyne even in the most developed and progressive countries. But still adrogyne – is the person of future, because the great part of contemporary world is under strong «usual», stereotypical differentiation of male/female and associating with it forms of personal behavior, the set of psychological features and norms of world viewing.

Our own conception of androgyny is the closest to S. Bem's theory and C.G. Jung's idea. So, we consider that androgyny of gender based on present reality is rather psychological process than final result. This is symbolic action intended for neutralization of conflict binary opposition masculine/feminine, for gaining personal integrity, rather via acceptance and harmonic co-existing and balance

of both male and female features, then through refusal from one or another gender's attributes. Actually, individual, the notion synonymous to the human, person, literally means «indivisible», «integer», «not-dualized» from the Latin «in-dividus». The effectiveness, adaptivity, stability and flexibility of androgynes, discovered by S. Bem, are determined not only by their harmonic joining both male and female forms of behavior, but by their capacity to break though the limits of social stereotypes. They manage to change usual gender discourse and to create their own, unique.

Apparently, the phenomenon of androgyny is much wider than the only relationship between two opposite genders and the way of dichotomy neutralization. It deals with problems of social stereotypes and «force of discourse under the things» (Foucault). But what is more subjected to the pressure of the traditional society's stereotypes than gender question? So, at the very field of gender the problem of stereotype's pressure can be solved first of all, and androgyny has such potential.

One of the most important issue provoked by the gender stereotype is gender asymmetry, which is characterized by domination of one gender and discrimination of another one. Gender asymmetry runs through the all spheres of social life. Moreover, gender asymmetry roots in the deepest level of the language and discourse. For centuries, in the most of European countries gender asymmetry concerns the rule of patriarchy. This significant shift in gender aspect has resulted to global consequences in the matter of male/female. The point is that male features have associated with «true» human characteristics, and women are at the periphery, they are a little bit defective. Thus gender asymmetry means superiority of men's significance in society and has resulted to such negative phenomenon, as strict regulation of «male» and «female» qualities. This regulation applies to almost all spheres of life: both personal, emotional side (for example, spread stereotypes of female high emotionality and a lack of rationality, vice versa man should be more reserved in his feelings, be rational and aggressive), and social. In social life gender asymmetry has provoked limitation of opportunities for person to realize him/herself in professional areas, because nowadays such negative stereotype, as «male/female» profession still exists. Inadequate positioning in the gender aspect not only declares some set of «male/female» features, but it has imperative character and places person within strict framework – exit out of limits is considered to be deviation from social norms, and such individual will be a marginal.

However, basic and the most influential field, where gender asymmetry expands is the language, because it defines peculiarities of world viewing and serves for certain discourse formation that, in turn, becomes a powerful instrument of person's mind control. According to modern linguistic studies, in English, French and German languages man is a center of the world's image, he is a starting point in the most of grammar structure's buildings. Thus constructing of reality's picture arises from masculine's point of view and female serves as a passive object or is ignored at all. This linguistic attribute is realized in features such, as identifying notions of «man», «woman» and «human» which have the same root «man» («homme» in French and «Mann» in German); the most of feminine nouns are derived from masculine; masculine nouns can denote notions of any gender, especially in social and professional lexicology. Besides, male and female are sharply opposed and demarcated to one another in qualitative and quantitative aspects, that has brought to domination of male as common to all mankind and developed gender asymmetry.

However, for the last twenty years one can observe a tendency of changing in correlation of male/female in the most progressive European countries, first of all among Scandinavian states. Gender asymmetry is getting weaker, because roles of men and women are becoming more equal in society. And what is more important – traditional gender discourses are also changing. As Scandinavian experience shows, society is able to be flexible and open concerning the question of person's social roles and refuse from strict differentiation and regulation between male/female.

But still considerable part of the modern world has been under traditional conception of genders' correlation, where male prevails over female, so the problem of gender asymmetry's overcoming is actual one. This is complex and long-term process, based on changing of the discourse from «imposing the truth about gender» to more liberal and open position of society. The process of gender asymmetry's overcoming should take place in all spheres of social life: in family relations, educational programs, professional and economic areas, in politics. Anyway, an overcome of gender asymmetry means going beyond binary opposition of male/female and deep overestimation of these categories. To reach such state of mind an individual should realize the failure of traditional idea of gender; she/he should appear to be in metacontext concerning usual image of the world. One of the reasons to overestimate such incapable way of world viewing is an acute conflict and nonconstructivity of gender asymmetry, because problem of gender always deals with the fight for the power and the right to dominate between men and women. Besides, preferring one set of qualities (traditionally, male) and rejecting another (as a rule, female), people deprive themselves opportunity to be more effective in their lives.

A response to the problem of gender asymmetry should be sought in qualitatively another attitude to the gender as it is. Reality changes much faster than human's mind: its present state demonstrates that in fact men and women have become equal in many spheres – they can equally take care about children, participate in politics and economics, and be in science. Those reasons, which used to make differences between men and women, first of all in social sphere, and after that in their psychological intentions, have exhausted themself. Because of the high level of the technological progress gender differentiation of work (that took place in ancient societies and originally led to the gender asymmetry) both man and women can get job in any sphere and do it professionally. Political power, assigned to men for many centuries because of the same technological reason (men were stronger physically and do hard work, women took care

about children and home) is carried out effectively by women as well. The care of the children, which during the centuries is considered to be exclusively woman's duty, nowadays is successfully shared between mothers and fathers, as Scandinavian society has proved. As S. Bem stressed in her outstanding work «The Lenses of Gender», principles of work's division, based on sex and the system of male political domination have produced a set of cultural convictions and social practices, which have been dying. Modern technologies have totally changed context of the public life. These obsolete gender forms are not actual nowadays and impede the development of the society and an individual. But modern technologies are not able to finish with the inertia of previous cultural and political heritage.

So, it must be global psychological change, based on androgynous approach to the gender question, when some person's peculiarities are considered as just human's characteristics, and not as «male/female» nature. Androgynous approach to the gender asymmetry takes into account differences between man and women, but at the level of sex, and not the gender as social, psychological category. Androgyny allows solving artificial controversy between genders and neutralizing binary opposition of male/female. Moreover, it can enlarge person's opportunities in self-realization in social and personal life as well, because the more different qualities he/she has, the more instruments of opening up the reality he/she owns. Androgynous person is freer and opener psychologically. Androgyny is able to develop society with another values and guidelines: it is built not around the domination of one gender or another; it is based on equal communication and effective cooperation. Such society is free from strictly prescribed roles of «man's/woman's» kind of activity; here person can choose his/her own type of behavior and emotionality depending on situations. Androgyny effectively solves such an acute problem, provoked by gender asymmetry, as inequality in professional sphere: on the one hand, there is no difference between male or female activity, on the other hand, there is no obstacles choosing the profession in society.

To sum up, the very androgyny appears to be the most adequate response to the problem of gender asymmetry for following reasons: facts of changing reality, provoked by impetuous technological progress, challenge mankind to alter the attitude to the gender, because effectiveness and harmonic cooperation of society have become in the foreground. Traditional division and differentiation male/female, especially in professional and industrial spheres have been obsolete and impeding. The human needs to make the transition and go beyond the conflict opposition of male and female, but it would be psychologically hard to refuse totally from rooted, traditional gender differentiation. Thus androgyny is the «middle way», which can facilitate the transition and at the same time realize it, because androgyny doesn't demand to refuse from gender attributes or cardinally change them – it enlarges the concept of the human and gender, integrates various human's features, traditionally marked as «male» or «female». Moreover, the essence of androgyny is wider than only gender asymmetry's issue – androgyne is a result of centuries-old development of the human, his/her the most perfect embodiment and guideline for modern society. This correlates with ideas of many outstanding philosophers and psychologists (such as C.G. Jung, M. Eliade, N. Berdyaev, S. Bem etc.) about the highest level of human's evolution, the «Self», divine personality, who experiences all controversies inherent to the world and finds his/her own way to overcome them, that will take human to the personal transformation.

Conclusion and proposals. Resuming this article, we should mark out following points. The phenomenon of androgyny has long-standing history, an androgyne is always considered as an embodiment of perfect human, who managed to overcome dichotomy of the world viewing, the high level of the person's self-realization. The androgyny is a specific state of mind, reached by an individual experience of going out social gender stereotypes. Generally, in the modern world to be an androgyne is rather psychological process than final result. This process means gaining personal integrity, rather via acceptance and harmonic co-existing and balance of both male and female features, then through refusal from one or another gender's attributes. But one of the most serious obstacles in the way to androgyny is gender asymmetry, which has deep roots in the European cultural and social heritage. Gender asymmetry substantiates domination of male features and periphery of female ones, it produces strict differentiation between male and female, and what is more, – regulations what man/woman must do, having male/female sex, and impossibility to vary these norms. Gender asymmetry imposes restrictions not only on the gender aspect of human, but on his/her professional, social, economic possibilities, diminishes person's effectiveness in society and his/her own life. But such gender restrictions, provoked by gender asymmetry have already obsoleted in conditions of modern technological progress. So, the acute necessity to overcome gender asymmetry has appeared. The most adequate solution of this problem is the androgyny, changing guidelines first of all in the attitude to the gender issue. The androgyny is the way to facilitate the transition from the traditional, obsolete image of the world, based on gender asymmetry, which hinders the progress, to the new, more effective world viewing, intended to cooperation and integration without gender prejudices. Androgyny takes into account differences between man and women, but at the level of sex, and not the gender as social, psychological category. Androgyny neutralizes binary opposition of male/female and solves conflict controversy between genders.

References:

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем; пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 336 с.

2. Грошовкина Н.А. Гендерный потенциал андрогинности // Вестник ВГУ. Серия: Философия. – Воронеж, 2015 – № 4 – С. 123-129.
3. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты (монография). – Интернет-ресурс [http://www.dissercat.com]
4. Клецина И. Гендерный подход в системе психологического образования // Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках. Материалы 2-й Международной Летней Школы по Гендерным Исследованиям (Фарос-1998) / ХЦГИ. – Харьков, 1998. – С. 193-215.
5. Копылова Н.А. Мифологема андрогина в европейской культуре (от романтизма к постмодерну). – Интернет-ресурс [http://www.sworld.com.ua]
6. Токарев С.А. Двуполые существа // Мифы народов мира. – Т. 1. – М.: Наука, 1991. – С. 358-359.
7. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
8. Элиаде М. Мефистофель и андрогин. Пер. с франц. – СПб.: Алетейя, 1998. – 374 с.
9. Юнг К.Г. Бог и бессознательное: Пер. с нем. – М.: Олимп, 1998. – 480 с.
10. Hopkins, Bobbi Paige. The Bible as a Medium for Social Engineering: Jesus as the Androgynous Role Model // Journal of Research in Gender Studies. – Vol. 3, No. 1. – 2013.
11. Bem S. L. The Measurement of Psychological Androgyny // Journal of Consulting and Clinical Psychology – 1974. – Vol. 42, No. 2. – P. 155-162.

Павліщева Я.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

АНДРОГІННІСТЬ: ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ АСИМЕТРІЇ

Анотація
Автор статті досліджує андрогінність у контексті гендерних відносин. Автор наводить різноманітні трактування явища андрогінності та розробляє власну концепцію, базовану переважно на теоріях С. Бем та К.Г. Юнга. Андрогінність трактується як специфічний психологічний стан людини, яка досягла внутрішньої цілісності та подолала гендерні опозиції чоловіче/жіноче, що постає необхідністю в умовах сучасного, технологічно розвиненого світу для його ефективного функціонування та подальшого розвитку. Андрогін, на думку автора, є людиною майбутнього, оскільки свідомості більшої частини сучасних людей притаманне бачення світу з позиції гендерної асиметрії. В статті детально аналізується явище гендерної асиметрії, його негативні наслідки для розвитку людини та суспільства. Автор доводить, яким чином андрогінність виявляється дієвим способом подолання гендерної асиметрії.
Ключові слова: андрогінність, андрогін, гендерна асиметрія, маскулінний, ремінний.

Павлищева Я.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

АНДРОГИННОСТЬ: СПОСОБ ПРЕОДОЛЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ АСИММЕТРИИ

Аннотация
Автор статьи исследует андрогинность в контексте гендерных отношений. Автор изучает различные трактовки феномена андрогинности и разрабатывает собственную концепцию, которая базируется преимущественно на теориях С. Бем и К.Г. Юнга. Андрогинность трактуется как специфическое психологическое состояние человека, который достиг внутренней целостности и преодолел гендерные оппозиции мужское/женское, что становится необходимостью в условиях современного, технологически развитого мира для его эффективного функционирования и дальнейшего развития. Андрогин, по мнению автора, является человеком будущего, поскольку сознанию большей части современных людей всё ещё свойственно мировоззрение, обусловленное гендерной асимметрией. В статье детально анализируется явление гендерной асимметрии, его негативные последствия для развития человека и общества. Автор последовательно доказывает, каким образом андрогинность оказывается действенным способом преодоления гендерной асимметрии.
Ключевые слова: андрогинность, андрогин, гендерная асимметрия, маскулинный, феминный.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2-1.Шев

ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ЦИКЛ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Кухарєва Н.М., Коркач С.О.
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

У статті вперше дано визначення такого поняття як «Переяславський цикл творчості Т. Г. Шевченка», який охоплює всю літературну, епістолярну, художню спадщину, пов'язану з Переяславщиною та дослідницьку роботу Т. Г. Шевченка з опису та вивчення археологічних пам'яток рідного краю.
Ключові слова: переяславський цикл творчості, лікар Андрій Козачковський, пам'ятки Переяслава, епістолярна та літературна творчість.

Постановка проблеми. Переяслав і Переяславщина займали визначне місце в житті і творчості геніального поета України Т. Г. Шевченка. Наше старовинне місто особливо приваблювало Кобзаря, бо тут жив його щирий друг, переяславський лікар А. О. Козачковський (1812-1889). На запрошення А. Козачковського Т. Шевченко приїздив до Переяслава чотири рази: влітку і восени 1845 року і двічі в 1859 році.

Про місто, пам'ятки Переяслава Т. Шевченко залишив багато спогадів, описів у своїх творах, зокрема, у повісті «Близнецы», «Археологічних нотатках», у листуванні, поезіях, малюнках. Переяславська осінь 1845 року – пора найвищого творчого піднесення поета.

Стаття допоможе дати визначення та розкрити поняття «Переяславський цикл творчості Т. Г. Шевченка», який включає періоди раннього романтизму («Петербурзький Переяслав»), роботу Т. Шевченка в Археографічній комісії у перший його приїзд в серпні 1845 р. на Переяславщину, цілком зрілого реалізму («Переяславська осінь Кобзаря», 1845 р. – другий приїзд до нашого краю), переяславський період творчості поета у 1859 р. (четвертий приїзд до Переяслава), а також епістолярну та літературну спадщину Кобзаря періоду заслання, де подаються спогади та описи про Переяславщину, яку він відвідував у 1845-1859 рр. та про спілкування і дружбу з переяславським лікарем А. О. Козачковським, а також виокремити, систематизувати, узагальнити це поняття з усієї творчої спадщини Кобзаря.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автори для вирішення поставленої проблеми використали певну джерельну базу, яку можна поділити на дві групи. До першої групи джерел належить вся творчість Т. Г. Шевченка переяславського циклу – літературна, епістолярна, художня та «Археологічні нотатки». Другу групу джерел становлять праці дослідників його творчості, що стосується переяславського циклу, як сучасників Т. Шевченка (П. Куліша, О. Бодянського, М. Максимовича, М. Чалого, О. Лазаревського та ін.), так і представників української інтелігенції другої половини XIX-XXI ст. (І. Франка, Б. Грінченка, В. Щурата, М. Грушевського, Д. Багалія, О. Дорошкевича, В. Якубського, С. Балея, С. Єфремова, В. Міяковського, Д. Ревуцького, І. Огієнка, М. Драгоманова, С. Смаль-Стоцького, В. Дорошенка, Ф. Щербаківського, Ф. Колесси, М. Шагінян, Б. Лепкого, О. Лотоцького, Є. Маланюка, Д. Чижевського, Ю. Івакіна, С. Шаховського, Є. Шабліовського, Т. Осьмачки, Є. Пеленського, П. Зайцева, Г. Паламарчука, О. Білецького, С. Гординського, Б. Стебельського, Б. Кравціва, В. Смілянської, М. Коцюбинської, І. Дзюби, О. Левицького, М. Шугурова, О. Журби, Г. Сергієнка, О. Сваричевського та ін.

Не дивлячись на досконале висвітлення творчості Великого Кобзаря в сучасному шевченкознавстві, слід вказати на відсутність цілісного дослідження про його переяславський цикл творчості.

Мета статті. Головною метою представленої роботи є визначення поняття «Переяславський цикл творчості Т. Г. Шевченка» та виокремлення даного циклу із літературної, художньої, епістолярної творчості поета та його досліджень, проведених на Переяславщині за завданням Київської археографічної комісії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шевченкознавці України не виділяють окремо переяславський цикл творчості Т. Г. Шевченка. Автори статті вважають доцільним включити до наукового обігу зазначене поняття, так як Тарас Шевченко приїздив на Переяславщину чотири рази і жив у будинку свого друга, місцевого лікаря Андрія Козачковського, в приміщенні якого розміщений єдиний в Україні Музей «Заповіту» Т. Г. Шевченка.

До Переяславського циклу творчості Шевченка автори відносять:

1) літературні твори, які охоплюють період раннього романтизму («Петербурзький Переяслав»), в яких Т. Шевченко розповідає про історичні події, пов'язані з історією Переяславщини;

2) роботу Тараса Григоровича у Археографічній комісії, коли він вперше приїхав до Переяслава в серпні 1845 р. і залишив нам малюнки переяславських архітектурних пам'яток та «Археологічні нотатки» – записи Шевченка про археологічні пам'ятки, старовинні будівлі та про знайдені в них церковне начиння, писемні твори, інші предмети;

3) літературні твори, які охоплюють період цілком зрілого реалізму («Переяславська осінь

© Кухарєва Н.М., Коркач С.О., 2016

Кобзаря» – перебування Т. Г. Шевченка на Переяславщині у жовтні-грудні 1845 р.);

4) переяславський період творчості поета у 1859 р. (третій і четвертий приїзди в червні та серпні 1859 р.);

5) епістолярну та літературну спадщину Кобзаря періоду заслання, де подаються спогади та описи про Переяславщину, яку відвідував у 1845-1859 рр., та про спілкування і дружбу з переяславським лікарем А. О. Козачковським.

Ще до знайомства з А. Козачковським Т. Шевченко знав про наше місто від Євгена Гребінки, який відвідав Переяслав у 1831 р., та від історика Миколи Маркевича, який був тут у 1837 р. [2, с. 6].

Задовго до приїзду на Переяславщину світ побачила романтична поема Т. Шевченка «Тарасова ніч» (1838 р.), яка розповідає про історичну подію – розгром повсталими козаками на чолі з Тарасом Федоровичем (Тарасом Трясилом, як називають його джерела, якими користувався Шевченко) 25 травня 1630 р. під Переяславом польського війська коронного гетьмана С. Конецпольського. Поразка війська одержала назву «Тарасова ніч». Так, услід за «Історією Русів», називає перемогу козаків на чолі з Тарасом Федоровичем (Трясилом) над військом С. Конецпольського й Шевченко.

Цей період творчості Т. Г. Шевченка у структурі експозиції літературно-художнього залу музею умовно називається «Петербурзький Переяслав» [5, с. 225]. Поема «Тарасова ніч» (1838 р.) була першим твором, яким Т. Г. Шевченко вселив українцям віру у їхню силу, здатну громити будь-якого ворога.

Шевченкова поема «Тарасова ніч» та перемога під Переяславом над польсько-шляхетським військом у травні 1630 р. висвітлені в експозиції Музею Заповіту Т. Г. Шевченка Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у історико-літературному контексті, а саме, у розділі ІІ «Переяслав історичний» (зал № 1) та у розділі ІV «Т. Г. Шевченко і Переяславщина» (літературно-художній зал № 6, присвячений «Петербурзькому Переяславу» та «Переяславському земляцтву у Петербурзі: 1838-1845 рр.») [6, с. 66].

Ранній Шевченко – поет-романтик. Романтичний герой раннього Шевченка – це насамперед борець за волю – Тарас Трясило («Тарасова ніч»), Підкова («Іван Підкова»), Гонта, Залізняк, Ярема («Гайдамаки»), Гамалія («Гамалія»).

Т. Шевченко вперше приїхав до Переяслава в серпні 1845 року. У цей час, виконуючи завдання Археографічної комісії, він замалював архітектурні пам'ятки Переяслава. Збереглися малюнки Т. Г. Шевченка «Вознесенський собор», «Церква Св. Михаїла в Переяславі», «Церква Покрови в Переяславі», «Андруші» (два малюнки під цією назвою), «В'юнища», «Кам'яний хрест св. Бориса».

Першим малюнком, який зробив Т. Шевченко в Переяславі, був ансамбль Вознесенського собору, збудованого коштом гетьмана Івана Мазепи у 1695-1700 рр. [13, с. 202]. У «Археологічних нотатках» поет записав: «Бывший монастырь, ныне Соборная церковь во имя Вознесения Господня, построенная 1701 года гетманом Мазепою, великолепная снаружи и до невозможности искажена внутри возобновлениями» [11, с. 214].

Виконуючи завдання Київської археографічної комісії, Шевченко зацікавився стародруками, що знаходилися в бібліотеці Переяславської семінарії. Серед них було й Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української культури, створена в 1556-1561 роках архімандритом Григорієм і переписувачем Михайлом Василієвичем із Сянока.

Судячи з усього, пам'ятка справила на поета сильне враження і тому він залишив про неї запис у своїх археографічних нотатках. Ось зміст цього запису:

«В скромной семинарской библиотеке хранится два Евангелия, писаны на пергамени изящными славянскими буквами, чернилом и киноварью – с прекрасными разноцветными рисунками по золоту. Первое писано в 7053 году… Второе Евангелие, также на пергамени, изящнее и раскошнее первого, писано малороссийским наречием [1556] года, с надписью на краях первых листов…» [11, с. 215].

І, нарешті, варто звернути увагу на те, що Т. Шевченко у своїх археологічних нотатках наводить повністю дарчий запис гетьмана І. Мазепи, який передав книгу Переяславській єпархії: «Сіе Евангеліе прислано и дано отъ Ясновельможного Его милости пана, Іоана Мазепы, войскъ царського пресвітлаго величества запорозкихъ, обоихъ сторон Днипра Гетмана, и славного чина Святого Апостола Андрея кавалера до престола Переяславского епископского, который отъ его жъ милости созданъ отъновленъ, и драгоценнъми утварьми украшенъ при преосвященномъ епископи Захаріи Корниловычи року [1701] апреля [17] день» [11, с. 215].

Майже 100 років Євангеліє зберігалося в соборі, а потім опинилося в бібліотеці Переяславської духовної семінарії, де й ознайомився з ним Тарас Шевченко.

Серед пам'яток, описаних Т. Шевченком в «Археологічних нотатках» в Переяславі – древній дитинець Переяслава (за висловом Т. Шевченка «цитадель») з валами, спорудженими Великим князем Володимиром Святославовичем; Михайлівська церква XVII ст., збудована на місці Михайлівського собору XI ст., зруйнованого монголо-татарами в 1239 році; Вознесенський собор, Покровська церква, збудована переяславським полковником І. Мировичем у 1704 р., Успенська церква 1760 року, збудована на місці тієї церкви, у якій в 1654 році Б. Хмельницький присягав на вірність московському царю.

Головною спорудою цитаделі був величний Михайлівський собор, збудований у XI ст., стіни якого були вкриті фресками і мозаїками, а підлога вистелена різнокольоровими полив'яними плитками. Навколо собору знаходилися різні прибудови з багатими усипальницями князів. Цитадель і Михайлівський собор зруйновані монголо-татарами 1239 р. «В той же цитадели церковь С. Михаила, по преданию бывший монастырь, построенный каким-то князем черниговским Михаилом. Ни снаружи, ни внутри не осталось никаких признаков ее древности, окроме колокольни и при ней трапезы, где теперь помещается уездное казначейство» [11, с. 213-219].

Зберігся малюнок Т. Шевченка Покровської церкви, збудованої в 1704-1709 рр. на честь взяття Азова переяславським полковником Іваном Мировичем.

Зовнішній архітектурний образ церкви Покрови Пресв. Богородиці в Переяславі викликав у Т. Шевченка критичні зауваження, а мальована картинна композиція (запрестольна ікона), що зберігалася в храмі, – захоплення: «Церковь во имя Покрова – неуклюжей и бесхарактерной архитектуры, воздвигнута в знамение взятия Азова полковником переяславским Мировичем, другом и соучастником проклинаемого Ивана Мазепы. В этой церкви хранится замечательная историческая картинаё кисти, должно думать, Матвеева, если не иностранца какого. Картина разделена на две части: вверху Покров Пресвятыя Богородицы, а внизу Петр I с Екатериной I, а вокруг их все знаменитые сподвижники его, в том числе и Мазепа, и ктитор храма во всех своих регалиях» [11, с. 213-219].

У нотатках Т. Шевченка знаходимо й опис змальованого ним у церкві села Борисівка кам'яного хреста на місці вбивства св. князя Бориса: «На месте, где по преданию убит князь Борис, построена недавно церковь (отсутствие всякого понятия о изящном и снаружи, и внутри), в ней стоит у иконостаса величиною в три аршина серого гранита крест с высеченною надписью: «Сей крест зде на месте сем убиенно святого страстотерпца Христова Бориса великаго князя росийскаго водрузи Григорий Бутович протопоп переяславки споспешествовал во оном Селивана Кириловича Билого головы стрелецкаго лета от сотворения мира 7171, от Р. Х. 1661, мая в 2 день». На обороте: «а делал крест сей Харько безпалчий мельник с товарищем своим Мартыном» [11, с. 216].

Т. Шевченко був одним з перших дослідників археологічних пам'яток Переяславщини. Він вивчає і описує кургани та вали поблизу Переяслава. Археологічна наука тоді ще тільки зароджувалась і кургани не були досліджені. Т. Шевченко називав їх могилами – «Вибла могила», «Богданова могила», «Три брати»: «По Киевской дороге в пяти верстах от Переяслова над самой дорогой три высокие кургана, называемые *Трибратни могилы*. По Золотоношской дороге в семи верстах от города высокий курган, называемый Богданова могила...» [11, с. 213-219]. – Шевченко, вірогідно, сприймав кургани на Лівобережному Придніпров'ї як свідків героїчної боротьби українського народу, зокрема козацтва, за свою свободу і незалежність. Насправді ж всі кургани давніші. У місті на той час ще зберігалися численні кургани на давньоруських могильниках, якими зацікавився Т. Шевченко. Курганів було так багато, що, за висловом Т. Шевченка, «здається все місто на могилах збудоване» [11, с. 223].

Т. Шевченка цікавили також пам'ятки околиць Переяслава, навколишніх сіл, пов'язаних з героїчним минулим нашого краю. Він відвідав середньовічні козацькі наддніпрянські села Андруші, В'юнища, Козинці та задніпрянські села Трахтемирів і Монастирок.

У селі Андруші Т. Шевченко замалював дерев'яну церкву 1768 року та вербу і хату на Староселиці, в якій за народним переказом зупинявся поет. У селі В'юнище Т. Шевченко замалював сільський будинок (є думка, що то будинок збіднілого поміщика Степана Ничипоровича Самойлова, в якого жив Т. Шевченко наприкінці листопада-грудні 1845 р. під час ремонту в будинку А. Козачковського в Переяславі).

Удруге Т. Шевченко приїхав на Переяславщину в жовтні 1845 р. Це був найдовший період його перебування – три місяці (жовтень-грудень 1845 р.). Восени 1845 р. Т. Шевченко написав на Переяславщині такі твори: поеми «Наймичка» (13 листопада), «Кавказ» (18 листопада), присвяту до поеми «Єретик» (22 листопада), вірші «І мертвим, і живим...» (14 грудня), «Холодний Яр» (17 грудня), «Давидові псалми» (19 грудня), «Маленькій Мар'яні» (20 грудня), «Минають дні, минають ночі...» (21 листопада), «Три літа» (22 листопада), «Заповіт» (25 грудня) Цей період його творчості називають Переяславською осінню Кобзаря, адже саме в цей час митець переживає надзвичайне творче піднесення [8, с. 164].

Одним із перших творів Переяславського циклу є соціально-побутова поема із життя українського села – «Наймичка», написана у будинку А. Козачковського 13 листопада 1845 р. Їдучи дорогою із с. В'юнища до Переяслава, А. Козачковський розповів Тарасу про козака Соломка, що жив на хуторі поблизу міста. Вірніше, не про Соломка, а про його наймичку. З'явилася вона на хуторі після того, як старим Соломкам підкинули дитя. Доглядала хлоп'я як свою рідну дитину, то й стали говорити, що то вона і підкинула його. А нині дорослим став той парубок, уже чумакує. У Тарасовій уяві зринули болісні думки й образи: зганьблена дівчина, підкинута дитина, наймичка, а насправді – мати! Вражаюча трагедія і бездонна велич материнського серця! Жорстокий брудний світ і чистота всесильної любові. І вже перед очима – картини майбутньої поеми. Саме тут, у Переяславі, Шевченко почув цю розповідь і створив на її основі поему «Наймичка» [3, с. 208].

18 листопада 1845 р. у Переяславі Тарас напише поему «Кавказ», присвячену своєму другові Якову де Бальмену, який ілюстрував його ранні твори.

Поема «Єретик», яку Т. Шевченко писав восени 1845 р. у селі Маріїнському (датував 10 жовтня), а початок-присвяту трохи пізніше – 22 листопада 1845 р. у Переяславі, присвячена чеському вченому-просвітителю Павлові Шафарикові, про якого чимало розповідав поетові вчений-славіст Осип Бодянський. Головним героєм поеми виступає національний герой Чехії Ян Гус. В деяких рукописних списках поема ще називалась «Іван Гус». За свідченням В. Білозерського, «Шафарик, читаючи оце послання Шевченкове, плакав вдячними сльозами» [1, с. 236]. Поема з її посвятою стала найповнішим виявом поглядів Т. Шевченка на слов'янство як сім'ю рівноправних народів, «дітей старих слов'ян», які мають усвідомити цю єдність і вкупі вести боротьбу проти колоніальної залежності від різних «господарів» за своє національне, політичне, соціальне, релігійно-духовне відродження.

У В'юнищах у грудні 1845 р. поет відчував не менш потужний творчий спалах, ніж у Переяславі в листопаді.

Чи не найважливішим із творів, написаних Т. Шевченком у В'юнищах, є послання «І мерт-

вим, і живим...» (14 грудня), адресованого «землякам» – українській дворянській інтелігенції, ліберальному панству із євангельським епіграфом: «Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложъ есть. Соборно[е] посланіе Іоанна. Глава [4, с. 20].

Зміст цього послання насамперед сатиричний: поет викриває фальшиве «народолюбство» лібералів, нещирість їхнього «патріотизму» та небажання знати ту реальну криваву ціну, яку сплачував народ, відстоюючи незалежність України.

Про історію написання вірша «Маленькій Мар'яні» у В'юнищах поширена легенда: «Одного морозного дня йшов Шевченко вулицею села. Назустріч маленька дівчинка несла воду. Кароока, гарна, як маків цвіт, але одягнена в лахміття. Шевченка вразила краса дівчинки та її вигляд. Він спитав, чия вона. Дівчинка розказала, що сирота. Служить у багатих Крячків за харчі, а звуть її Мар'яною. Поет дав їй монету, щоб купила собі хустку» [3, с. 209].

Приїхавши вдруге до Переяслава в кінці жовтня 1845 р., Т. Шевченко був дуже хворим. Наприкінці листопада поет переїхав до В'юнища у зв'язку з ремонтом будинку Козачковського. Майже місяць жив поет у Степана Ничипоровича Самойлова.

А наприкінці грудня стан здоров'я хворого різко погіршився. З кожною годиною йому ставало все гірше. Наляканий господар закутав поета в кожух і повіз у Переяслав до Козачковського.

У ніч на 25 грудня Тарас Григорович підвівся з ліжка і засвітив свічку. Глупа ніч огорнула землю. Майнула думка: «Невже кінець? Мені ж тільки 31 рік...» І раптом його погляд упав на папір. Рука потяглася до пера, і з-під нього з'явилися перші слова: «Як умру, то поховайте...»

В уяві поета постає образ милої України, переяславські ландшафти: лани широкополі, могили, Дніпро, дніпрові кручі, які дуже добре видно з Переяслава. Поет використовує топонім «ревучий». У В'юнищах так називалося урочище – «Ревуче». Навесні Дніпро розливався, затоплюючи луки, ліси, вибалки, населені пункти. Прибутна вода з великою силою, з ревінням падала і затоплювала всі низини. Старожили села В'юнище згадують, що коли прибувала «велика вода» і падала з ревінням в урочище, то це ревіння було чути на все село і його околиці. Тому урочище й називали Ревучим. Поет використовує цей місцевий топонім і створює потужний образ «як реве Ревучий» [7, с. 215].

Завдяки турботам Козачковського Шевченко незабаром одужав і за завданням Археографічної комісії поїхав до Чернігівщини. А «Заповіт» пішов межи людей. Його переписували від руки, читали в тісному колі однодумців.

Улітку 1859 р. Шевченко знову побував в Україні та на Переяславщині, відвідавши свого друга А. Козачковського у червні та в серпні.

18 серпня 1859 р. у Переяславі Тарас Шевченко написав вірш «Якби-то ти, Богдане п'яний...».). Ця поезія – підсумок сумних роздумів про долю України.

Окрему групу Переяславського циклу становить епістолярна та літературна спадщина Кобзаря періоду заслання, де подаються спогади та описи про Переяславщину, яку відвідував у 1845-1859 рр. та про спілкування і дружбу з переяславським лікарем А. О. Козачковським – це листи Т. Г. Шевченка до А. Козачковського від 16 липня 1852 р., від 30 червня 1853 р., від 14 квітня 1854 р. з Новопетровського укріплення, а також поема «Сон» («Гори мої високії...», 1847 р., Орська кріпость), повість «Близнецы» (1855 р., Новопетровське укріплення).

Першого листа до свого приятеля поет написав 16 липня 1852 р. з Новопетровського укріплення. Саме на засланні розпочалося листування поета з Андрієм Осиповичем (збереглися чотири листи Шевченка і два листи Козачковського). У цьому листі він просить допомогти в лікуванні недуги, з болісним гумором описує свою зовнішність і одночасно згадує переяславські краєвиди: «Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши и за Днепр в Монастырище на гору? Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму и посередине ее длинную, широкую фиолетовую ленту, а за лентой фиолетовой блестит, как из золота кованный, Переяславский собор... [12, с. 61-62].

Про сусіднє з Переяславом середньовічне село Андруші (нині затоплене водами Канівського водосховища) Тарас Григорович згадує в листі від 14 квітня 1854 р., адресованого Андрію Козачковському з Новопетровського укріплення: «Друже мій милостивий! Як получиш сіє нехитростное посланіє моє, то вибери хороший погодній день та повели запрягти у бричку коні, та возьми посади коло себе жіночку свою і діточок своїх невеличких, і поїдьте собі з Богом у Андруші, погуляйте собі гарненько у архієрейському гаї, та, гуляючи попід дубами та вербами, згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гуляли... Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші...» [12, с. 78].

У одному з листів, який, на жаль, не зберігся, А. Козачковський написав Т. Шевченку про своє велике горе – смерть сина. Т. Г. Шевченко в листі-відповіді А. Козачковському від 30 червня 1853 р. намагається хоч якось утішити свого друга у зв'язку зі смертю дитини, просить Козачковського молитися й вірувати «разумно» й «глубоко» Господу, називаючи Його «наш общий помощник и сердцеведец» [4, с. 70-71].

Ще один цікавий, сповнений гумору, уривок із листа Т. Шевченка до А. Козачковського від 14 квітня 1854 р., який характеризує їхні стосунки: «Спасибі тобі, друже мій єдиний, за твои десять рублей, чи, як ти пишеш, якогось хорошого общезнакомого нашого. І йому, і паче тобі, йому спасибі за гроші, а тобі спасибі за те, що послав ти мені їх. Тільки за те спасибі не скажу, чому ти не написав мені, хто се такий общезнакомий наш, такий пам'ятливий та щедрий? Троха лиш (я сам собі міркую), чи не ти се сам посилаєш мені, убогому, із своєї власної дірявої кишені. Я думаю, що так... Спасибі ж тобі ще раз, друже мій єдиний!..» [12, с. 79].

У повісті «Близнецы» (1855 р.) митець згадує, як він любувався мальовничим краєвидом любого його серцю Переяслава, на тлі якого виділявся золотоглавий Вознесенський собор та головна баня Успенської церкви: «Далеко, очень далеко от моей милой, моей прекрасной, моей

бедной родины я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестися мыслию на берег широкого Днепра и сесть где-нибудь, хоть, например, у Трахтемирове, под тенью развесистой вербы, смотреть на позолоченную закатом солнца панораму, а на темном фоне этой широкой панорамы, как алмазы, горят переяславские храмы Божии, и один из них ярче всех сверкает своею золотою головою. Это собор, воздвигнутый Мазепою. И много, много разных событий воскресает в памяти моей, воображая себе эту волшебную панораму» [10, с. 110].

Пізніше він згадає про це в поезії «Сон» («Гори мої високії...», 1847 р., Орська кріпость):

Гори мої високії,
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека.
З Переяслава старого,
З Виблої могили!
Ще старішої ... [9, с. 39]

Згадуючи на засланні подорож з Києва до Переяслава, Т. Шевченко коротко описав у повісті «Близнецы» про смерть князя Бориса: «... хотя и скудной, но знаменитой реки Альты, верстах в четырех от города Переяслава, место, где бешеный честолюбец, окаянный Святополк, зарезал родного праведного брата своего Глеба» (насправді Бориса) [10, с. 18].

Т. Шевченко присвятив на засланні своєму другу чудове послання «А. О. Козачковському», де є такі рядки:

А може, ще добро побачу?
А може, лихо переплачу?
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь.
І може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій [9, с. 62].

Переяслав і Переяславщина займали визначне місце в житті і творчості геніального поета України Т. Г. Шевченка. Тарас Григорович дуже любив наш прадавній край, багатий природою, історією, пам'ятками, щирими, гостинними людьми. Чотири рази приїздив Шевченко на Переяславщину: двічі у 1845 р. (серпень, жовтень-грудень) та двічі у 1859 р. (червень, серпень). Не забував він про наш край і на далекому засланні. Все, виокремлене із багатющої шевченкової спадщини, що стосується Переяславщини, автори називають Переяславським циклом творчості Т. Г. Шевченка.

Висновки і пропозиції. Уперше до наукового обігу вводиться визначення поняття «Переяславський цикл творчості Т. Г. Шевченка», який охоплює період раннього романтизму («Петербурзький Переяслав») і цілком зрілого реалізму («Переяславська осінь Кобзаря») та Переяславщину, описану і змальовану в епістолярній, дослідницькій та художній спадщині Кобзаря за часів перебування його на нашій рідній землі та на далекому засланні. Уведення до наукового обігу даного поняття дасть змогу внести зміни у структурний та тематико-експозиційні плани залів №1, 2, 6-7 музею, де висвітлюється Переяславський цикл творчості Т. Г. Шевченка. Стаття є коротким цілісним систематизованим дослідженням з історії рідного краю, яке в подальшому слугуватиме також для друкування колективного нарису «Шевченківський Переяслав».

Список літератури:

1. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури / Ю. Бойко. – К., 1992. – 306 с.
2. Коломієць О. Тарас Шевченко та Переяславське земляцтво // О. Коломієць // Вісник Переяславщини. – 2008. – № 93. – С. 6.
3. Коцур В. Переяслав у віках / В. Коцур, О Колибенко. – Київ, 2007. – 423 с.
4. Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 584.
5. Кухарєва Н. До історії створення Музею Заповіту Т. Г. Шевченка // Н. Кухарєва // Волинський музей: історія і сучасність: Наук. зб.: М-ли IV Всеукраїнської наук.-практ. конф., присв. 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – С. 225.
6. Кухарєва Н. З досвіду створення експозиції Музею Заповіту Т. Г. Шевченка в Переяславі / Н. Кухарєва // Музейна експозиція: сучасний погляд і досвід побудови (м-ли наук.-практ. конф.). – К.: ДАКККіМ, 2009. – С. 66.
7. Мельник В. Музей Шевченкового Заповіту / В. Мельник // Пам'ять століть. – К.: Фенікс, 2008. – № 1-2. – С. 214-219.
8. Сікорський М. І. На землі Переяславській / М. І. Сікорський, Д. Т. Швидкий. – К.: Наукова думка, 1983. – 253 с.
9. Шевченко Тарас. Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 2. – 784 с.
10. Шевченко Тарас. Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – 600 с.
11. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – 496 с.
12. Шевченко Тарас. Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – 632 с.
13. Яцюк В. Шевченко малює Переяславщину / В. Яцюк // Пам'ять століть. – К.: Фенікс, 2008. – № 1-2. – С. 201-205.

Кухарева Н.М., Коркач С.А.
Национальный историко-этнографический заповедник «Переяслав»

ПЕРЕЯСЛАВСКИЙ ЦИКЛ ТВОРЧЕСТВА Т.Г. ШЕВЧЕНКО

Аннотация
В статье впервые дано определение такого понятия как «Переяславский цикл творчества Т. Г. Шевченко», который охватывает всё литературное, эпистолярное, художественное наследие, связанное с Переяславщиной и исследовательская работа Т. Г. Шевченко по описи и изучению археологических памятников родного края.
Ключевые слова: переяславский цикл творчества, врач Андрей Козачковский, памятники Переяслава, эпистолярное и литературное наследие.

Kukhareva N.M., Korkach S.O.
National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

PEREYASLAV CYCLE OF CREATIVITY OF T.G. SHEVCHENKO

Summary
The article first the definition of such concepts as «Pereyaslav cycle of creativity of T. G. Shevchenko», which covers all literary, epistolary, artistic heritage, connected with Pereyaslav and research work of T. G. Shevchenko from the description and study of archaeological monuments of the country is reveals.
Keywords: Pereyaslav cycle of creativity, doctor Andrew Kosakowskiy, attractions of Pereyaslav, epistolary and literary works.

УДК 94(477.8) «1938»

РЕПРЕСОВАНИЙ ВЧЕНИЙ-МАТЕМАТИК, АКАДЕМІК АН УРСР КРАВЧУК МИКОЛА ПИЛИПОВИЧ (1892–1942 рр.)

Ніколаєва Н.Б.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено життєвий шлях і подробиці арешту вченого-математика Миколи Пилиповича Кравчука. Детально проаналізовано обставини його арешту органами НКВС УРСР та засудження в 1938 р. На прикладі долі відомого вченого-математика показано, як радянськими спецслужбами створювались сфальсифіковані кримінальні справи щодо науковців в 1930-х роках. Доля М.Кравчука виявилась типовою для заарештованих науковців у 1930-х рр. Його було звинувачено в «українському буржуазному націоналізмі» і засуджено до 25 років ув'язнення.
Ключові слова: політичні репресії, арешти, вчені, чекісти, НКВС.

Постановка проблеми. Однією з показових сфальсифікованих справ НКВС УРСР проти видатних українських вчених за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» є архівна кримінальна справа, заведена чекістами на академіка АН УРСР, видатного математика Миколу Пилиповича Кравчука.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що, при тому, що про вченого-математика М. Кравчука існують наукові дослідження, його постать є відомою і шанованою в українській науці, але ситуація із обставинами його арешту та архівні документи кримінальної справи щодо нього є маловивченими.

Стан вивчення теми дослідження. В останні роки дослідники про нього написали чимало досліджень, зокрема, Є. Букет [1], Н. Вірченко [2; 3; 4; 5], В. Добровольский [7; 8], П. Кравчук [9], О. Пугач [10], Г. Сита [4; 13], М. Сорока [11; 12], М. Чайковський [14] та інші. Тому ми не будемо детально зупинятися на його біографії, а більше зосередимося на аналізі причин його арешту НКВС УРСР.

Завданням цього дослідження є за допомогою опублікованих та маловідомих документів НКВС та Комуністичної партії України детально з'ясувати обставини арешту викладача історичного факультету Київського державного університету Кравчука М.П. і обставини його засудження в 1938 р.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що про арешт М.П.Кравчука все ще недостатньо публікацій. Стаття сприятиме введенню до наукового обігу інформації про все ще недостатньо вивчену картину сталінських політичних репресій в Київському університеті.

Виклад основного матеріалу. Кравчук М.П. народився 27 вересня 1892 р. в с. Човниця в 20 км.

© Ніколаєва Н.Б., 2016

від м. Луцька на Волині. Мав вищу освіту. За національністю – українець. Його батько був землеміром, помер в 1920 р. Вищу освіту М. Кравчук отримав в 1914 р. в Київському університеті св. Володимира. З 1917 р. був приват-доцентом Київського університету, з 1924 р. – доктором математики, викладав у різних вищих навчальних закладах Києва, активно публікував свої наукові праці. Був обраний академіком ВУАН у 1929 р. Постійно працював в кількох вищих навчальних закладах Києві. Його родина на момент арешту складалась з дружини Есфірі Йосипівни Шварцман, єврейки, 44 років; сина Євгена, 12 років; доньки Наталії, 8 років; брата – Костянтина Пилиповича, 48 років, який працював в інституті кераміки в м. Києві; сестри Єви Пилипівни, 42 років, рахівника Київського сільськогосподарського інституту; сестри Вікторії Пилипівни, 50 років, друкарки в одній з установ Києва, яка жила на вул. Боровського 14 або 16. Ці дані взяті з анкети арештованого вченого а також з вищезгаданих сучасних публікацій [2-5; 7-14].

Що ж потрібно було чекістам від М.Кравчука і чому його арештували? Справа в тому, що він в роки українізації підтримував активні контакти з багатьма вченими ВУАН, в тому числі з тими, які в кінці 1920–1930-х років були репресовані радянськими каральними органами. До того ж він прекрасно читав лекції українською мовою, брав активну участь впроцесі українізації. Це і видавалось підозрілим чекістам. В роки погрому української культури всі, хто викликав підозри – заарештовувалися.

Спочатку радянські каральні органи збирали компромат на вченого, а потім розпочали справжню його травлю. На нашу думку, серйозні підозри щодо його «політичного обличчя» у чекістів виникли вже у 1930 рр. Тоді М.Кравчук повинен був виступати від обвинувачення, як представник вчених міста Києва, на інспірованому ДПУ УСРР процесі «СВУ», але в останній момент письмово повідомив Найвищий суд УСРР про свою хворобу і не поїхав до Харкова. Судилище пройшло без його участі, і чекісти це запам'ятали.

Період 1936-1937 рр. був позначений масовими арештами українських вчених за підозрою в «троцькізмі», «націоналізмі» інших т.зв. «ухилах». Більше того, чекісти дійшли до того, що навидумували обвинувачень у сколочуванні «блоку» між «троцькістами» та «націоналістами», які буцім-то мали намір повалити радянську владу. До того часу чекістами вже було заарештовано чимало знайомих М. Кравчука, які на слідстві під тиском слідчих НКВС розповіли багато чого брехливого про нього.

14 вересня 1937 р. в журналі «Комуніст» з'явилась явно замовна, погромна стаття «Академік Кравчук рекламує ворогів». Під нею стояли підпис учителя вченого – академіка-орденоносця Д. Граве, який на той час був директором інституту математики АН УРСР та вченого секретаря К. Бреуса. Чи писали вони подібну погромну статтю – невідомо, та це й не має значення, адже ясно, що весь процес був інспірований радянськими каральними органами і тому вони змушували вчених паплюжити один одного, погрожуючи арештами і розправою. В статті зазначалося, що у вересні 1937 р. в третьому номері журналу «Успіхи математичних наук» академік М. Кравчук опублікував статтю, де вихвалялись «вороги народу». Далі слідували звинувачення, що ця стаття «викликала глибокий гнів у всіх чесних радянських математиків», бо автор «з уродливістю» рекламував «заклятих ворогів народу», які уже давно були викриті органами НКВС. Також зазначалося, що появу статті М.Кравчука не можна було вважати випадковістю, адже було достатньо часу щоб забрати свою статтю з редакції або внести в неї відповідні правки, а М.Кравчук цього не зробив. Далі зазначалось, що М. Кравчук підтримував тісні контакти з «ворогами народу», що він в співавторстві з ними був автором деяких книг. І, нарешті, останній висновок про те, що редакція журналу проявила політичну сліпоту і безтурботність, вмістивши цю статтю у видання [6, т. 1, арк. 157].

Якщо ж говорити мовою фактів, то у статті «Про роботи інституту математики Академії наук УРСР», опублікованій в журналі «Успіхи математичних наук», вип. 3 за 1937 р. (публікація всесоюзної математичної асоціації; збірник був виданий об'єднаним науково-технічним видавництвом НКТП СРСР (Москва-Ленінград) М. Кравчук згадав про наукову діяльність вчених Смогоржевського, Можара, Кулика, Тополянського та інших, які на той час вже перебували «під ковпаком» НКВС [6, т. 1, арк. 158]. Отож, формальну причину для нападок на вченого було знайдено.

Звісно що після такої погромної статті питання про перебування М. Кравчука на керівних посадах в АН УРСР було фактично вирішене. В інституті математики АН УРСР, в Київському індустріальному інституті та в КДУ відбулись інспіровані чекістами зібрання колективів, які «засудили» поведінку М. Кравчука. Вчений намагався виправдовуватись, але його слухати не стали. Зразу ж постало питання про його «політичну благонадійність», він був звільнений з посади завідувача відділом в інституті математики АН УРСР, і хоча продовжував працювати, але розумів, що його можуть арештувати.

У справі М. Кравчука збереглися документи про обговорення справи академіка М.Кравчука в АН УРСР, завірені начальником спецсектору АН УРСР Пустовою, а саме: витяг з протоколу засідання Президії АН УРСР № 31 від 4 жовтня 1937 р., витяг з протоколу засідання президії АН УРСР № 36 від 10 грудня 1937 р. та висновок комісії з обслідування справи М. Кравчука [6, т. 2, арк. 137]. Ці документи є прикладом того, як комуністична система впливала на думки та рішення керівництва АН УРСР в часи, коли масово репресувались вітчизняні науковці.

Зокрема, протокол засідання Президії АН УРСР № 31 від 4 жовтня 1937 р. підписали в.о. президента АН УРСР академік Є. Патон та неодмінний секретар академік Палладін. В ньому зазначено, що в цей день слухалось питання про наслідки обстеження справи академіка М.Кравчука у зв'язку з статтею в газеті «Комуніст» від 14 вересня 1937 р. Доповідав голова комісії академік Гольдман. Заслухавши висновки комісії Президія АН УРСР ухвалила: 1) засудити дії академіка М.Кравчука, як антирадянські, буржуазно-націоналістичні; 2) зняти ака-

деміка М.Кравчука з завідування відділом в інститут математик АН УРСР; доручити комісії додатково вивчити справу для вирішення після її доповіді на Президії АН УРСР питання про можливість перебування М. Кравчука в складі дійсних членів АН УРСР [6, т. 2, арк. 138].

Про що ж йшлося у висновку комісії АН УРСР з обстеження справи М. Кравчука? Рішення, прийняті Комісією (чи то продиктовані її членам чекістами-особістами) були цілком передбачувані. На підставі всього наведеного вище Комісія вважала за необхідне: «1. Осудити дії акад. Кравчука, як антирадянські, буржуазно-націоналістичні; 2) зняти акад. Кравчука з завідування відділом і інституті математики; 3) вважати за необхідне додатково вивчити справу акад. Кравчука, після чого вирішити питання про його перебування в складі дійсних членів Академії наук УРСР» [6, т. 2, арк. 139-141].

І додаткове вивчення справи М. Кравчука таки було проведене. Його результати у 1937 р. також були цілком прогнозованими.

У протоколі № 36 засідання Президії АН УРСР від 10 грудня 1937 р. зазначалося, що висновки про обслідування діяльності академіка Кравчука доповідав голова комісії академік Гольдман. Вислухавши його доповідь про обслідування діяльності академіка М. Кравчука Президія АН УРСР ухвалила такі рішення (цитуються повністю):

«1. Визнати, що академік Кравчук у своїй роботі, як керівник відділу в математичному інституті і як автор підручників, не виявив достатньої пильності щодо складу своїх співробітників, внаслідок чого серед них виявились навіть вороги народу, і що він рекомендував на посаду помічника директора Чайковського, якого згодом було викрито, як польського шпигуна.

2. Констатувати, що академік Кравчук не виправдав тих надій щодо якості наукової роботи в останні роки, якої можна було чекати на підставі його попередніх наукових робіт.

3. Констатувати, що академік Кравчук розпорошував занадто свої сили численним сумісництвом в різних вишах, де він керував кафедрами математики, і писанням елементарних підручників недостатньої наукові цінності.

4. В зв'язку з вищезазначеним звільнити академіка Кравчука від керівництва відділом в інституті математики, залишивши його в складі інституту.

5. Запропонувати академіку Кравчуку звернути увагу на вищезазначене зниження якості його наукової продукції і на кончу потребу піднесення цієї якості шляхом концентрації своїх сил на науковій академічній роботі в Інституті математики» [6, т. 2, арк. 142]. Цей документ підписали президент АН УРСР академік Богомолець та неодмінний секретар АН УРСР академік Палладін.

З цього документу можна зробити висновок, що керівництво АН УРСР, хоча й засудило діяльність М. Кравчука (цілком ймовірно – через тиск з самого верху), але все ж не звільнило його з роботи в АН УРСР взагалі, залишивши працювати в інституті математики і рекомендувавши йому зосередитись на науковій роботі. За інших умов це могло б стати порятунком для М. Кравчука. Але чекісти вирішили не дати йому працювати, і, що називається, дотиснути його.

До арешту вченого справа дійшла в лютому 1938 р. 20 лютого 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР Хромий розглянув наявні в чекістів матеріали на М. Кравчука, якого обвинувачували за ст. 54-6, 54-8 та 54-11 КК УРСР. На думку слідчих НКВС, його провина виразилась в тому, що він був учасником «української контрреволюційної націоналістичної організації» і підозрювався в «проведенні шпигунської роботи на користь Польщі». Зважаючи на те, що перебування М. Кравчука на волі видавалось чекістам небезпечним і могло відобразитись на ході проведення слідства, Хромий керуючись ст. 143, 145 та 156 КПК УРСР постановив обрати мірою запобігання до М. Кравчука утримання під вартою в спецкорпусі Київської тюрми (тепер – Лукянівська тюрма). Копія цієї постанови була представлена військовому прокурору Київського військового округу. Постанову затвердили начальник 6 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Коркунов та помічник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР Перцов [6, т. 1, арк. 1].

У той же день 20 лютого 1938 р. військовий прокурор Київського військового округу диввоєнюрист Калошин розглянув матеріали, представлені 4 відділом УДБ НКВС УРСР на М. Кравчука. Він вирішив, що цими матеріалами М.Кравчук викривається, як член «української контрреволюційної націоналістичної організації» і підозрюється в шпигунській роботі, за що передбачалося покарання за ст. 54-6, 54-8 та 54-11 КК УРСР. Керуючись ст. 156 КПК УРСР та інструкцією 1933 р. Калошин постановив заарештувати М. Кравчука і утримувати його під вартою в Київській тюрмі [6, т. 1, арк. 2].

21 лютого 1938 р. керівництво НКВС УРСР підписало ордер № 1699 про арешт М. Кравчука [6, т. 1, арк. 3]. 21 лютого 1938 р. співробітники УДБ НКВС УРСР Ладков і Шубняков в присутності коменданта будинку Ф. Гунько провели обшук в квартирі М. Кравчука, який на той час проживав в м. Києві на вул. Енгельса б. 21, кв. 23. Під час обшуку було вилучено паспорт № 607918, 7 різних особистих документів, папка з особистим листуванням, папка з закордонним листуванням, папка з листуванням з приводу реабілітації, друкарська машинка «Адлер», облігації на суму 5850 крб., золоте обручальне кільце, золота брошка, 6 срібних рюмок, 9 різних срібних предметів, 4 томи записок історико-філологічного відділу М. Грушевського, книга «Історія України-Русі» М. Грушевського [6, т. 1, арк. 4].

У справі М. Кравчука збереглися квитанції тюрми УДБ НКВС УРСР про отримання на зберігання його особистих речей: чемодану, краватки, станка для гоління, срібних і золотих речей, друкарської машинки «Адлер» [6, т. 1, арк. 5-8]. Все це після засудження М. Кравчука було конфісковано в користь держави.

28 лютого 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Казін (чи Хазін) розглянув слідчі матеріали на М. Кравчука і дійшов до того ж самого висновку, що і його попередники. Він вирішив, що М. Кравчук був учасником «української контрреволюційної націоналістичної організації» і під-

озрювався в «проведенні шпигунської роботи на користь Польщі». Казін постановив притягнути М. Кравчука до кримінальної відповідальності у якості обвинувачуваного і пред'явити йому обвинувачення в участі в «контрреволюційній організації» та проведенні шпигунської роботи. Копія постанови була направлена прокурору Київського військового округу. Постанову затвердили начальник 7 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Акімов та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР (щоправда, підпису останнього на документі навіть немає) [6, т. 1, арк. 10].

21 травня 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Казін розглянув матеріали справи СВУ за 1929 р. і постановив додати до справи на М. Кравчука витяги з протоколів допитів О. Гермайзе, В. Дурдуківського, Г. Холодного і інших. З цим рішенням погодились начальник 7 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Акімов та заступник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Гольдман [6, т. 1, арк. 11].

Будь-яких протоколів допитів М. Кравчука до 3 травня 1938 р. в справі не збереглося. Між активні допити з застосуванням погроз, позбавленням сну проводилися постійно, про що вчений згодом написав у своїх скаргах керівництву НКВС. Лише 3 травня 1938 р. М. Кравчук погодився давати свідчення і оговорювати себе. Як він згодом зізнавався, на це вплинуло в першу чергу погрози слідчих винищити його родину.

Свідчення М. Кравчука є показовим прикладом того, яку нісенітницю вкладали заарештованим у вуста співробітники НКВС, щоб засудити їх. Він зізнався у тісних зв'язках із членами СВУ, у проведенні «націоналістичної роботи», в участі у армії УНР тощо. Фактично всі ці свідчення були надиктовані слідчими, які заздалегідь знали, в чому обвинувачувати вченого. Ми не будемо зупинятись на їх датльному аналізі. Зауважимо лише те, що у справі М. Кравчука збереглися навіть чорнетки його свідчень, написані ним власноручно, у тезовому вигляді, очевидно, під диктовку слідчих... 5 вересня 1939 р. заступник начальника 1 спецвідділу НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Смірнов та оперуповноважений сержант держбезпеки Смолкін з листом № 524275 надіслали заступнику начальника 1 спецвідділу НКВС СРСР Баштанову власноручні свідчення М. Кравчука для зберігання у його справі. Цих свідчень набралось аж на 124 с. [6, т. 2].

21 вересня 1938 р. народний комісар держбезпеки УРСР комісар держбезпеки 3-го рангу Успенський затвердив обвинувальний висновок у справі № 817 з обвинувачення М. Кравчука за ст. 54-8 та 54-11 КК УРСР. Цей з дозволу сказати «документ» є прикладом того, що чекісти не зважали на наукові і викладацькі заслуги обвинувачених «пришивали» їм «контрреволюцію» з метою фізично їх знищити. У висновку зазначалося, що УДБ НКВС УРСР була «викрита та ліквідована антирадянська націоналістична терористична організація», якою керували колишні члени партії боротьбистів, яка ставила за мету «насильницьке повалення радянської влади і встановлення фашистського устрою». М. Кравчука чекісти вважали одним з активних учасників цієї «організації». Далі його обвинувачували, що він в 1918 р. був в армії УНР та воював з радянськими військами. Також вважали, що після повернення до Києва в 1922 р. він проводив «активну антирадянську націоналістичну діяльність» в науково-педагогічній роботі. Далі пред'явили обвинувачення, що він в 1928 р. «примкнув» до «Спілки визволення України», куди його начебто залучив О. Гермайзе. Звинувачували, що в 1933 р. М. Кравчук встановив контакт з «контрреволюційним підпіллям на Україні», яке очолювали нарком просвіти УСРР Д. Затонський, Хвиля і П. Любченко, що було повною нісенітницею. І, звичайно ж, не забули звинуватити в тому, що йому були відомі «терористичні установки організації» і «наміри шпигунської діяльності». «Шпигунська діяльність» М. Кравчука, на думку чекістів, полягала у встановленні контактів з УНДО в Галичині, сприянні переїзду в Україну культурних (тобто чекістською мовою – «націоналістичних») діячів, зокрема, М. Яворського, Чайковського та інших. Обвинувачували і в тому, що М.Кравчук створив в інституті математики ВУАН (згодом – АН УРСР) «націоналістичну групу», куди «завербував» доцентів Смогоржевського та Кулика. Навидумували, що вказівки про шкідницьку діяльність в АН УРСР М.Кравчуку у 1937 р. давав народний комісар просвіти Затонський. Загалом чекісти зробили висновок, що М.Кравчук «провів велику підривну роботу на культурному фронті» Щоб надати справі більш переконливого вигляду, підшили до неї свідчення «вибиті» чекістами з відомих заарештованих вчених – Дурдуківського, Холодного, Іваниці, Гермайзе, Луковського, Іванушкіна, Полонського, Крістера, Затонського, Супруненка Птухи...

На підставі всіх цих брехливих тверджень чекісти звинуватили М.Кравчука у тому, що він був «активним учасником антирадянської української націоналістичної терористичної організації», яка «ставила своїм завданням насильницьке повалення радянської влади в Україні і встановлення фашистського ладу»; що він «знав та розділяв терористичні та шпигунські установки організації»; що він «особисто завербував до організації математиків Кулика та Сморжевського»; що він «проводив підривну роботу на ідеологічному та культурному фронті»; що він «особисто спряв приїзду в УРСР з Польщі українських культурних діячів, які вважалися радянською владою ворогами – Чайковського та Яворського і інших». У підсумку автори обвинувального висновку – заступник начальника 4 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Прохоренко та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Яралянц (замість нього підписав хтось інший) пропонували судити М.Кравчука Військовою колегією Верховного суду СРСР в порядку постанови ЦВК СРСР від 01.12. 1934 р. [6, т. 1, арк. 124-128].

У той же день 21.09.1938 р. відбулось підготовче засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР у складі голови – дивоєнюриста Орлова А.М., членів – бригвоєнюриста Галенкова та воєюриста Кліміна, секретаря воєнюриста 1 рангу Кудрявцева, за участі помічника головного військового прокурора

бривоєнюриста Калугіна. Судилище заслухало інформацію Орлова про справу М. Кравчука та вирішила затвердити обвинувальний висновок і прийняти справу до свого провадження. Було вирішено судити М. Кравчука судом Військової колегії Верховного суду СРСР за ст. 54-7, 54-8 та 54-11 КК УРСР з застосуванням постанови ЦВК СРСР від 01.12. 1934 р. Справу було вирішено слухати без участі обвинувачення та захисту і без виклику свідків. Міру запобігання до М. Кравчука залишили ту ж, що і раніше – утримання під вартою [6, т. 1, арк. 129].

Копію обвинувального висновку М. Кравчуку було вручено в той же день 21.09.1938 р., про що збереглася відповідна розписка в справі [6, т. 1, арк. 130].

22 вересня 1938 р. відбулось закрите судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР. Судилище відбувалось у тому ж складі, що і напередодні: дивоєнюрист Орлов (головуючий), члени – бригвоєнюрист Галенков та воєнюрист Клімін, секретар воєнюриста 1 рангу Кудрявцев. Судилище розпочало роботу в 13.45. Головуючий оголосив, що розглядається справа на М. Кравчука, секретар доповів, що обвинувачений доставлений в зал. Головуючий переконався в особистості підсудного і запитав, чи вручена йому копія обвинувального висновку, на що М. Кравчук відповів ствердно. Ніяких клопотань про відвод суду М. Кравчук не робив, та й не міг зробити, бо ніхто б не став його слухати. Далі було оголошено обвинувальний висновок, головуючий запитав, чи визнає себе М. Кравчук винним, то й відповів ствердно (хоча тепер годі з'ясувати, як там було насправді). В протоколі засідання є інформація, що М. Кравчук підтверджував свою участь у «контрреволюційній роботі», виконанні доручень Затонського з проведення «шкідницької роботи» тощо. Але все це зрозуміло, адже чекісти були майстри залякувати в'язнів і фальсифікувати подібні документи. В останньому слові М. Кравчук начебто попросив дати йому можливість завершити свою математичну працю. Судилище на хвилину вийшло на нараду, а потім повернулись назад (вирок вже звісно був підготовлений) і в 14.15 засідання завершилось [6, т. 1, арк. 131].

Вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР від 22 (23).09.1938 р. академік М. Кравчук був засуджений до двадцяти років тюрми з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією всього особистого майна [6, т. 1, арк. 132-133]. Йому ще пощастило, адже багатьох за такі обвинувачення розстрілювали.

Про те, як насправді відбувались подібні судилища, збереглися свідчення вижившим у таборах політв'язнів. Їм пощастило, що їх засудили до тривалого строку ув'язнення, а не до розстрілу. Вони розповідали, що на судилищі їх ніхто не слухав, і судилище тривало зовсім недовго, тобто було лише формальністю.

Згодом вирок намагалася оскаржити дружина вченого. Але перевірка Військовою прокуратурою Київського військового округу в 1939-1940 рр. ніяких змін у справу не внесла. Згодом Е. Кравчук було повідомлено, що М. Кравчук помер в 1942 р. в Магадані, в інвалідному містечку (8 кілометр).

Відновлення історичної справедливості щодо М.Кравчука настало лише в період масової реабілітації після смерті Сталіна, в середині 1950-х років. Зокрема, в червні 1955 р. Е. Кравчук написала заяву до генерального прокурора СРСР Р. Руденка. Вона повідомила, що на побаченні після арешту М. Кравчук їй розповів про те, як він оговорив себе внаслідок фізичного і морального тиску з боку слідства. Зокрема, слідчі які його допитували погрожували, що коли він не підтвердить свої свідчення на суді Військової колегії, то його родину знищать, а йому самому відмовав від зізнань не допоможе. Саме тому М. Кравчук в суді оговорив себе. Е. Кравчук зазначила, що М. Кравчука вислали в м. Магадан, і звідти він писав скаргу в Прокуратуру СРСР, де детально описав всі знущання в київській тюрмі, назвав прізвища слідчих, які його допитували. Але ця скарга залишилася без задоволення. Е. Кравчук двічі до початку війни опротестовувала рішення суду, але влітку 1941 р. розпочалась німецько-радянська війна і справу переглянуто не було (в той час ніхто б її і не переглядав). Е. Кравчук у 1941 р. виїхала з Києва в евакуацію з дітьми, при переїзді частина її документів загубилася, в т.ч. копії заяв про перегляд справи М. Кравчука.

28 травня 1956 р. заступник головного військового прокурора полковник юстиції Б.Вікторов затвердив висновок № 9н-51439-38 за справою М. Кравчука та направив його у Військову колегію Верховного суду СРСР. Автором висновку був військовий прокурор відділу Головної військової прокуратури СРСР підполковник юстиції Сєріков, з ним погодився помічник головного військового прокурора полковник юстиції Зарубін. Розглянувши матеріали архівної кримінальної справи на М. Кравчука Сєріков встановив, що всі обвинувачення проти М. Кравчука у приналежності до «антирадянської організації» було виписано на основі його ж свідчень, а також учасників «Спілки визволення України» Дурдуківського, О. Гермайзе, Г. Холодного та Іванці. В радянський час СВУ вважалась справжньою організацією, причому майже до розпаду СРСР. Але всі ці свідчення не викликали довіри, бо вони неконкретні і не перевірялись в суді, а сам М Кравчук від свідчень даних на слідстві відмовився і заявив що дав їх під тиском слідства через застосування до нього заборонених методів слідства. Обвинувачення М. Кравчука у проведенні «антирадянської націоналістичної діяльності» була обґрунтована лише на свідченнях Крістера, Затонського, Птухи і інших, але станом на 1956 р. більшість з них вже була реабілітована, як засуджені безпідставно. Їх свідчення також були неконкретні та судом у встановленому законом порядку не перевірялись. Між тим, інші свідки охарактеризували М. Кравчука, як порядну людину, знаного математика, наукові праці якого і в подальшому використовувались науковцями. Все це дало підстави Сєрікову вважати, що під час додаткового розслідування 1956 р. було встановлено нові обставини, які заперечували звинувачення М. Кравчука, які раніше не були відомі суду. Тому згідно з ст. 378 КК РРСФР він пропонував вирок військової колегії Верховного суду СРСР від 23.09.1938 р. щодо М. Кравчука відмінити а

справу на нього припинити у зв'язку з відсутністю складу злочину [6, т. 1, арк. 186-187].

15 вересня 1956 р. Військова колегія Верховного суду СРСР у складі головуючого полковника юстиції Копова, членів майора юстиції Конопльова та полковника юстиції Александрова винесла ухвалу № 1/4н 012635 і вирішила відмінити свій вирок від 23.09.1938 р. щодо М. Кравчука за нововиявленими обставинами і припинити справу на нього у зв'язку з відсутністю складу злочину [6, т. 1, арк. 188-189]. 15 жовтня 1956 р. цей документ було оголошено під підпис дружині М. Кравчука – Е.Кравчук [6, т. 1, арк. 191].

Висновки. Трагічна доля відомого вченого, викладача КІНО та КДУ М. Кравчука засвідчила, що для радянського режиму наукові досягненя відомих вчених не значили нічого, якщо вони сприймалися владою, як «антирадянський елемент». На сьогодні М. Кравчук посів гідне місце в історії української математики. Дуже прикро, що його життя обірвалося так швидко і трагічно, адже він міг ще багато зробити для вітчизняної математики.

У 1992 р. за рішенням ЮНЕСКО, після довгих років забуття, наукова громадськість України та світу широко відзначили 100-річчя від дня народження видатного науковця. До ювілею в село Човниця проклали асфальтну дорогу. У 1992 р. в селі Човниця стараннями сім'ї Степана та Євгенії Лукашуків відкрили кімнату-музей і встановили погруддя Михайла Кравчука. У Луцьку встановлено меморіальну дошку Михайлу Кравчуку на приміщенні колишньої гімназії, де навчався майбутній учений. У 2002 р. ім'я М. Кравчука внесено ЮНЕСКО до переліку найвидатніших людей світу. В 2003 р. на території Політехнічного інституту в Києві, вперше в Україні, відкрито пам'ятник всесвітньовідомому математикові Михайлові Кравчуку. В 2009 році у Києві, на Харківському житловому масиві, одну з нових вулиць було названо на честь Михайла Кравчука. Луцька гімназія № 21 також носить ім'я М. Кравчука. У 2012 році під час урочистостей, присв'ячених 110-річчю від дня народження, у ній було відкрито кімнату-музей видатного вченого. 11 січня 2012 року Верховна Рада України прийняла постанову про відзначення на державному рівні 120-річчя з дня народження Михайла Кравчука.

Слід зазначити, що з 1992 року в Києві проходить Міжнародна наукова конференція імені академіка Михайла Кравчука (англ. International Mathematical Kravchuk Conference), науковий захід, який збирає в стінах НТУУ «КПІ» найкращих представників світової математики. Конференції проводяться на честь репресованого українського математика, академіка АН УСРР Михайла Пилиповича Кравчука. Основна мета конференцій – узагальнювати, стимулювати наукові пошуки математиків, заразом віддаючи належну шану великому математикові й патріоту України, який так багато зробив для розбудови математичної науки на своїй Батьківщині. Робота конференції традиційно проходить у чотирьох секціях: «Диференціальні та інтегральні рівняння, їх застосування», «Алгебра і геометрія. Математичний та чисельний аналіз», «Теорія ймовірностей та математична статистика», «Історія та методика викладання математики». Ініціатор проведення конференцій – доктор фізико-математичних наук, професор, академік АН ВШ України Ніна Опанасівна Вірченко, автор біографічних досліджень про долю М.Кравчука, яка багато зробила для вшанування його памяті. Організаторами конференції є Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Інститут математики НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова [1; 2; 3; 4; 5; 7].

Список літератури:

1. Букет Є.В. Легендарний Кравчук // Слово Просвіти. – 2002. – 31 травня. – 6 червня. – Ч. 22 (138). – С. 9.
2. Вірченко Н.О. Корифей української математики // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Зб. нарисів / Упорядн. і передм. О.К. Романчука. – Львівська істор.-просвіт. організ. «Меморіал», 1992. – С. 89-109.
3. Вірченко Н.О. Математик – від БОГА, педагог – від СЕРЦЯ // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 16 (653). – 19-25 квітня. – С. 6, 10.
4. Вірченко Н.О., Сита Г.М. Михайло Пилипович Кравчук (серія біобібліографія вчених України). – К.: Наук. думка, 1992. – 40 с.
5. Вірченко Н. О. Велет української математики. – К.: ВД «Науковий світ», 2012.
6. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 38009-фп (на Кравчука М.П.).
7. Добровольский В.А. Выдающийся украинский математик Михаил Филиппович Кравчук (к 75-летию со дня рождения) – Успехи матем.наук. – М., 1968. – Т. 23. – В. 4. – С. 236-239.
8. Добровольський В.О. Опальний академік. Вісник АН України. К. – 1992. – № 11. – С. 86-91.
9. Кравчук П. «Книга рекордів Волині». – Любешів: «Ерудит», 2005. – 304 с.
10. Пугач О.В. Гордість української математики // Українознавство. – 2010. – № 2(35). – С. 30-33.
11. Сорока М. О. Колимська теорема Кравчука: Біограф. роман. – 2-ге вид., доп. – К.: Молодь, 1991. – 240 с.
12. Сорока М. Великий мученик науки // День. – № 224. – 21.12. 2007 р.
13. Сита Г.М. Слідча справа Михайла Кравчука. Україна. Наука і культура, вип. 28. – К.: Знання, 1994. – С. 116-127.
14. Чайковський М.А. Михайло Пилипович Кравчук (1892-1942). До сторіччя з дня народження. Нариси з історії природознавства і техніки. – К., 1994. Вип. 41. – С. 28-32.

Николаева Н.Б.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕПРЕССИРОВАННЫЙ УЧЕНЫЙ-МАТЕМАТИК, АКАДЕМИК АН УССР КРАВЧУК НИКОЛАЙ ФИЛИППОВИЧ (1892-1942 гг.)

Аннотация
В статье освещены жизненный путь и подробности ареста ученого-математика Николая Филипповича Кравчука. Детально проанализированы обстоятельства его ареста органами НКВД УССР и осуждения в 1938 г. На примере судьбы известного ученого-математика показано, как советскими спецслужбами создавались сфальсифицированы уголовные дела по ученых в 1930-х годах. Судьба М.Кравчука оказалась типичной для арестованных ученых в 1930-х гг. Его обвинили в «украинском буржуазном национализме» с вынесением приговора о 25 годах тюремного заключения.
Ключевые слова: политические репрессии, аресты, ученые, чекисты, НКВД.

Nikolaeva N.B.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

REPRESSED SCIENTIST, MATHEMATICIAN, ACADEMICIAN OF THE USSR ACADEMY OF SCIENCES NIKOLAI FILIPPOVICH KRAVCHUK (1892-1942)

Summary
The life and details of the arrest of the scientist and mathematician Mykola Pylypovich Kravchuk are are analyzed in this article. The circumstances of his arrest by the NKVD and the conviction in 1938 are shown in details. On the example of the famous scientist and mathematician's fate it is demonstrated how the Soviet secret police created falsified criminal cases against scientists in the 1930s. The destiny of M.Kravchuk was typical for arrested scientists in the 1930s. He was accused of «Ukrainian bourgeois nationalism» and sentenced of 25 years of imprisonment.
Keywords: political repression, arrests, scientists, secret police, NKVD.

УДК 94(47+57):364.4-055.2-053.2/.5»1965/1985»

ЖУРНАЛ «РАДЯНСЬКА ЖІНКА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА В УРСР (1965-1985 рр.)

Тищенко Ю.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано матеріали журналу «Радянська жінка», як джерела з історії радянського дитинства в УРСР в 1965-1985 роках. Здійснено спробу реконструювати образ дитинства, визначити які проблеми дитини піднімались авторами, прослідкувати державну політику з охорони матері та дитини, зрозуміти ступінь відповідності журнального образу дитинства радянським реаліям.
Ключові слова: УРСР, соціальна політика, охорона материнства та дитинства, радянське дитинство, періодична преса.

Постановка проблеми. Історія повсякдення впродовж останніх декількох десятиліть привернула увагу учених різних наукових галузей, залишаючись одним із перспективних і мало досліджених напрямків сучасної гуманітарної науки. Такий інтерес дослідників пов'язаний із потребою осмислення повсякдення не лише як цінності певної соціальної культури, але й як окремого предмета історичних досліджень [1, с. 4]. Історія повсякдення належить до сфер, яка дозволяє сформувати цілісну картину певної історичної епохи, а також реконструювати як життя певного суспільства, так і життя окремої людини на різних етапах її розвитку. Для людини надзвичайно важливий період дитинства, коли відбувається формування світогляду, базових життєвих принципів, закладається основи майбутньої громадянської позиції. Від часу захоплення влади і практично до завершення існування радянської держави, комуністичні ідеологи приділяли особливу увагу проблемам виховання нового покоління. Піклування про дитину проголошувалось одним із найважливіших пріоритетів у діяльності партії та радянської держави. Особливий інтерес становить партійно-державна політика дитинства періоду кризи радянської системи 1965-1985 років, коли відбувається певний відхід від попередніх методів виховання дер-

© Тищенко Ю.А., 2016

жавою радянського громадянина і в центрі уваги опиняється сім'я – як найважливіший соціальний інститут.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній історіографії не існує єдиної точки зору на поняття дитинства. Через його полідисциплінарність вчені розглядають цей термін через призму історії, соціології, психології, педагогіки, етнології і т. д. Історичний аспект дитинства залишається на разі є малодослідженим в українській історіографії. На сьогодні існує фундаментальна праця відомих українських етнологів з галузі дитячої субкультури, яка являє собою збірку «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура», що вийшла друком у січні 2009 р. Дослідження присвячене віковій групі дітей і містить певні матеріали з історії сільського дитинства XIX століття і до кінця 20-х років XX-го століття [2]. Деякі регіональні дослідження з історії повсякдення і окремих проблем, пов'язаних із дитинством знайшли відображення в наукових працях Олени Стяжкіної [3], Наталії Касьянової [4]. Багатотомна узагальнююча праця науковців Інституту Історії НАН України, «З історії повсякденного життя в Україні» містить окремі аспекти з історії дитинства. Однак останній том дослідження «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба» [5] закінчується 1964 роком і, відповідно, наступний період залишається на сьогоднішній день не висвітленим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи, що дитинство розглядається науковцями як специфічна соціальна реальність, що являла собою сукупність ідей, культурних об'єктів, соціальних інститутів та подій [8, с. 49], то для його реконструкції необхідно використовувати різні види джерел. Так, для вивчення історії дитячих років важливим джерелом виступають опубліковані документи, періодичні видання, мемуари та джерела усної історії, які фіксували «пам'ять дитинства» [6, с, 65-78]. Опубліковані документи дозволяють інтерпретувати сконструйований, а потім відредагований пам'яттю образ. Безпосередньо світ дитинства (повсякденні практики і стратегію поведінки, норми і цінності світосприйняття, ігри, захоплення, фольклор), знайшов відображення в документах, що надходять від самих дітей (щоденники, листи, твори). Таких джерел з історії радянського дитинства лишилося дуже мало, значна кількість із них написані при прямому втручанні дорослих і мають певне політичне забарвлення [7, с. 117].

Для вивчення державної політики щодо дітей особливу цінність являють ті джерела, що відображають різні аспекти історії дитинства і сприяють розширенню рамок розуміння дитинства як соціального інституту. Важливу роль у формуванні розуміння феномену радянського дитинства відіграють періодичні видання тієї доби, які з одного боку висвітлювали офіційну соціальну політику компартії, з іншого дозволяють спостерігати трансформацію ставлення влади до проблем формування підростаючого покоління майбутніх радянських громадян впродовж всього існування СРСР.

Популярні масові радянські журнали для жінок – «Робітниця», «Селянка», «Радянська жінка» – більшою мірою формували, ніж відображали радянську дійсність. Вони містять різноманітні вербальні та візуальні матеріали про дитинство в радянській державі. В центрі уваги опинився статус сім'ї, материнства, дитинства в контексті державної гендерної політики, що варіювалася впродовж існування СРСР від розкріпачення жінки, поступового відмирання сім'ї, ідеї усуспільнення дітей в умовах переходу до комуністичного суспільства, до проголошення материнського обов'язку перед державою, визнанням сім'ї важливим соціальним інститутом та стимулюванням його зміцнення та розвитку. Всебічне вивчення відображення дитинства на сторінках журналів дозволить розширити наше уявлення про радянські жіночі журнали, як історичне джерело.

У радянських жіночих журналах активно використовувалися ідеологічні прийоми пропаганди «щасливого радянського дитинства». Однак, ці видання були розраховані на абсолютно різні читацькі категорії, тому і образ дитинства дещо відрізнявся. Так, журнали «Робітниця» і «Селянка», виконуючи ідеологічні завдання, були адресовані виключно радянській міській та сільській читачці. Дещо відрізнявся від них журнал «Радянська жінка», який в УРСР виходив друком з 1946 по 1991 роки. Реконструюючи радянську дійсність, журнал мав завдання вести пропагандистську діяльність як для читачок республіки, так і за кордоном. Журнал «Радянська жінка» орієнтувався на широке коло жінок, від робітниць заводу, домогосподарок і до жінок із високим освітнім та соціальним статусом.

Метою запропонованої статті є аналіз матеріалів журналу «Радянська жінка», як джерела з історії радянського дитинства в 1965-1985 роках. Статті та повідомлення, наведені на сторінках журналу дозволяють реконструювати образ дитинства, визначити які проблеми дитини піднімались авторами, прослідкувати державну політику з охорони матері та дитини, зрозуміти ступінь відповідності журнального образу дитинства радянським реаліям.

Виклад основного матеріалу. Журнал «Радянська жінка» був заснований ще в 1945 році Комітетом радянських жінок при підтримці Всесоюзної центральної ради профспілок. Виходячи друком у видавництві ЦК КПРС «Правда», журнал і його редакція підтримували зв'язки з міжнародною демократичною федерацією жінок, пропагуючи ідеї міжнародного жіночого руху. На сторінках журналу неодноразово виступали із своїми поглядами відомі діячки міжнародного жіночого руху: Ежені Котон (Франція), Фатіма Ахмед Ібрагім (Судан), Брігітта Трімме (Німеччина), Елізабет Рен (Фінляндія). Водночас журнал був офіційною трибуною Комітету радянських жінок. Майже в кожному номері розміщувалася ділова, офіційна інформація про роботу Комітету, участь його керівниць у з'їздах народних депутатів, засіданнях ЦК КПРС [9, с, 20-21]. Комітет радянських жінок і його підрозділи – жіночі ради, поставивши важливим завданням «навчити дітей вищого щастя» [10, с, 6-7], лишалися чи не єдиними партійними органами, які в 1960-1980-х роках на найвищому рівні опікувалися різними соціальними питаннями, і, зокрема,

охороною материнства та дитинства. Публікуючи на сторінках журналу матеріали засідань, звіти діяльності, Комітет радянських жінок прагнув привернути увагу міжнародної спільноти і ООН до поліпшення становища дітей у всьому світі [11, с. 1-3]. Комітет наводив на сторінках журналу статистичні дані про свою активну участь у охороні материнства і дитинства та піклування про дітей в СРСР і УРСР зокрема [12, с. 15].

Впродовж свого існування журнал часто змінював проблематику, відповідно до завдань, які визначалися партійною політикою. Так, у перше післявоєнне десятиліття журнал скоріше виконував роль газети, яка доносила оперативну політичну інформацію, були проаналізовані подвиги матерів-героїнь у роки війни та активна їх участь у відбудові народного господарства. Втілюючи у життя нову програму комуністичної партії, яка передбачала покращення демографічної ситуації в СРСР, політичну інформацію із середини 1960-х років практично витісняють матеріали пов'язані з охороною материнства і дитинства.

Виховання майбутніх будівників комуністичного суспільства офіційно було проголошено сферою особливої уваги держави ще в перші роки становлення радянської влади, що проявилось в активній соціальній політиці та розробці радянської ідеології щасливого дитинства. Закони, постанови, коментарі до них, звіти про їх реалізацію, що друкуватися в «Радянській жінці», висвітлювали офіційну позицію влади щодо проблем дитинства, дозволяли прослідкувати еволюцію поглядів партійних ідеологів на охорону материнства і дитинства в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х років.

Партійно-державна політика у сфері охорони материнства і дитинства визначена нормативно-правовими актами, знайшла відображення на сторінках журналу «Радянська жінка». Так, Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року, складений на основі Закону Верховної Ради СРСР від 27 червня 1968 року «Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про шлюб і сім'ю», визначав як одне з найважливіших завдань радянської держави, піклування про сім'ю, в якій гармонійно поєднуються суспільні та особисті інтереси громадян. Згідно закону, держава брала на себе допомогу сім'ї у вихованні дітей, шляхом будівництва мережі дитячих садків, ясел, шкіл-інтернатів та інших дитячих закладів. Кодекс встановлював порядок та умови вступу до шлюбу та його припинення, регулював особисті та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, між іншими членами сім'ї, унормовував відносини, що виникали у зв'язку з усиновленням, опікою і піклуванням, прийомом дітей на виховання [13, с. 50]. Документ став визначальним у посиленні уваги держави до захисту материнства і дитинства і знайшов широке відображення в журналі «Радянська жінка» в різних рубриках присвячених питанням нормативного забезпечення. Рубрики «Закон гарантує», «Юридична консультація», «Поради юриста» мали на меті ознайомити громадськість із змінами в законодавстві і правами та обов'язками громадян. Окремі статті стосувалися регулювання економіко-правових питань – наданням різноманітних пільг, розмірів допомоги працюючим жінкам, вдовам Другої світової війни, матерям одиначкам та іншим соціально незахищеним категоріям, порядку прийняття на роботу і звільнення жінок, тривалості робочого дня, вихідних днів і багатьох інших питань [14]. Крім того, рубрика «Юрист відповідає» виконувала просвітницьку функцію з питань: особистих прав подружжя, прав і обов'язків батьків і дітей, прав на матеріальну допомогу з народження дітей, прав на аліменти тощо [15].

Проголосивши в «Основах законодавства СРСР і союзних республік про шлюб і сім'ю» 1968 року широку соціальну програму з забезпечення населення СРСР садками і яслами для дітей [16, с. 51], державний апарат приступив до практичного втілення відповідних норм закону. Так, на сторінках журналу з'являється рубрика «Садки і ясла кожному селу», завданням якої було ознайомлення громадськості з досягненнями у цій сфері. Майже у кожному номері журналу містились відповіді редакції на листи читачок з усіх закутків УРСР з приводу забезпечення сіл української республіки дитячими виховними закладами [17]. На жаль оголошення закону ще не означало його належну реалізацію. Відповідно інша рубрика – «Радянська жінка допомогла», яка мала постійне місце на останній сторінці журналу, висвітлювала і певне критичне ставлення з боку читачів до питань втілення оголошеної програми, зокрема щодо: невиконання планів будівництва дитячих закладів, нестачі або некомпетентності кадрів, поганого фінансування соціальної сфери [18].

Окремі тематичні блоки «Читач запитує, редакція відповідає», «Читач звернувся до редакції», «Ваші листи» [19] періодично з'являлися в журналі і досить швидко зникали. Ці рубрики являли собою листи читачок на різноманітні теми: виховання здорових дітей, проблема покарання дітей, необхідність іграшок у житті дитини, питання гігієни дитини. Безперечно, листи, відібрані для обговорення і оброблені редакцією, а в деяких випадках, імовірно написані самими журналістами, не лише відтворювали реальні потреби і запити батьків, але одночасно були інструментом конструювання радянського «дитинства» в суспільній свідомості. З іншого боку, робота з листами була одним із способів маніпуляції суспільною свідомістю і свідченням функціонування каналу зв'язку між читачами і редакцією. Судячи з листів, які друкувалися в журналі, читачки асоціювали «Радянську жінку» з владою, яка могла вирішити багато їхніх проблем. Однак окремої рубрики присвяченої питанням дитинства в журналі «Радянська жінка» не було запропоновано. Проблеми виховання дітей найбільш широко висвітлювалися в матеріалах присвячених зміцненню інституту сім'ї.

Оскільки тема сімейних відносин в другій половині 1960-х стає одним із пріоритетів державної соціальної політики, це не могло лишитися поза увагою головного жіночого журналу республіки. Пріоритетність закріплення за жінкою материнських обов'язків визначалися на законодавчому рівні. Держава робила ставку на інститут сім'ї і акцентувала увагу на її центральній фігурі – матері. В сімейному законодавстві

1968 року підтверджувалась головна роль жінки в сім'ї з акцентуванням на тому, що радянській жінці забезпечуються необхідні соціально-побутові умови для поєднання щасливого материнства з активною і творчою участю у виробничому і суспільно-політичному житті [20]. На противагу цьому ціла низка рубрик журналу, присвячених капіталістичному світу, інколи навіть виключно своєю назвою «У світі капіталізму, у світі безправ'я» аж кричали про дискримінацію жінок в імперіалістичному світі, про їх емансипацію та про небажання поєднувати кар'єру і материнство [21, с. 12]. Так, рубрики «Будні вільного світу», «Мир, жінки і боротьба», «Звідусіль» говорили про жіноче безробіття, безправ'я, відсутність житла, відсутність садків і ясел, дитячу безпритульність, проблеми дитячої наркоманії, торгівлю дітьми, несправедливе сімейне законодавство. Натомість у радянській державі жінка отримувала все необхідне для реалізації себе в політичному, соціально-економічному, сімейному житті [22].

Офіційна перевага моделі сім'ї, зосередженої навколо матері, закріплювалась також і в Конституції УРСР 1978 року, що визначала роль жінки в суспільстві в якості «трудівниці-матері, вихователь ки дітей і домогосподарки» [23]. Важливим пріоритетом державної політики стає орієнтація на надання допомоги жінці у сім'ї та побуті. Це знайшло відображення у рубриках для всієї сім'ї з ведення домашнього господарства, виховання дітей, психології сімейних відносин. Зміцнення радянської сім'ї мало об'єктивно сприяти вирішенню глобальної демографічної проблеми.

Закріплення на законодавчому рівні підтримки державою сім'ї та теоретичні поради спеціалістів не могли кардинально вплинути на критичну демографічну ситуацію в СРСР і в Українській РСР зокрема. Так, статистичні дані свідчили, що починаючи з 1965 по 1980 рік природній приріст населення УРСР зменшився з 7,7% до 3,4% на рік [24; 38]. Кількість дітей в українських сім'ях невпинно скорочувалась. Журнал «Радянська жінка», як частина радянської пропаганди, продовжував виконувати поставлені завдання, публікуючи десятки статей-інтерв'ю з відомими жінками: спортсменками, актрисами, лікарями, науковцями [25, с. 3], а також історії і листи звичайних жінок, які своїм прикладом показували всі переваги поєднання материнства і кар'єри, заохочували читачок до народження більшої кількості дітей [26]. Крім того, постійна рубрика «Куточок здоров'я» майже в кожному номері містила статті про лікування безпліддя, перебіг вагітності, жахіття аборту, що приводить до бездітності. Радянській жінці постійно наголошували, на тому, що головною її проблемою є відсутність дітей і це необхідно виправити [27]. Для тих жінок, яким не судилося пізнати радості материнства редакція журналу підготувала цілу низку статей присвячених реальним історіям жінок-одиначок, які знайшли своє щастя в усиновленні дітей [28, с. 21].

Гортаючи сторінки журналу впродовж 1965-1985 років можна простежити трансформацію образу радянського чоловіка-батька. Після завершення війни радянська пропаганда свідомо сформувала образ чоловіка –переможця, який являв собою ледь не ідеал, але фактично не брав ніякої участі у вирішенні сімейних питань, всі сімейні клопоти лягали на плечі жінок. Так, і на сторінках «Радянської жінки» навіть у 1960-70-х роках чоловік найчастіше був головним героєм гумористичних рубрик журналу, в яких у жартівливій формі чи у якості карикатур, висвітлювали байдужість чоловіків до ведення домашнього господарства, сімейних обов'язків, виховання дітей, сплати аліментів [29].

Із кінця 1970-х років на сторінках журналу різко пожвавлюється тематика, присвячена ролі чоловіків у вихованні дітей. Можливо така тенденція була пов'язана з підписанням СРСР у 1979 році Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Не дивлячись на багаточисленні промови Л. Брежнєва, про рівність чоловіка і жінки у радянській державі, СРСР, як член ООН не міг проігнорувати документ, поява якого мала стимулювати зацікавленість радянських жінок у отриманні вищої освіти, більш активній участі у політичному і економічному житті держави на рівні з чоловіками. Саме тоді, з'явилась ідея компенсувати зайнятість радянської жінки, шляхом залучення чоловіка до виконання сімейних обов'язків. На сторінках журналу з'являються окремі рубрики розраховані безпосередньо на чоловічого читача [30, с. 28-29].

Починаючи з 1980-го року постійна рубрика «Університет батьків», в якій професіонали давали поради подружжю, щодо морального, психологічного, економічного та ідеологічного виховання дітей [31], трансформувалась у рубрику «Відкритий урок для батьків», яка лишала за собою ту ж місію, тільки тепер основна увага статей була зосереджена навколо фігури батька та його ролі у вихованні, особливо хлопчиків. Окремі статті подавалися редакцією як написані власне «щасливими чоловіками-батьками» [32]. Таким чином, рубрики присвячені чоловікам, мали привернути увагу чоловічої статі до обговорення дитячого питання і водночас зруйнувати стереотипи про радянську жінку, яка бере на себе всю відповідальність за домашні справи та виховання дітей.

Уявлення партійних ідеологів про роль сім'ї у вихованні дитини – майбутнього мешканця комуністичного суспільства в післявоєнні роки змінилася. Першочергова ставка на планове виховання дітей у дитячих колективах, яслах, садках, школі, професійних закладах із другої половини 1960-х років відходить на другий план, тепер визначальну роль у вихованні дитини відіграє саме сім'я, яка проголошувалась важливим суспільним інститутом. Однак залишалась актуальною проблема дітей сиріт, які не мали батьків.

У післявоєнне десятиліття сирітство досягло маштабу національної катастрофи і долати це соціальне лихо планувалося через розширення мережі державних дитячих закладів. Звернення уваги в журналі «Радянська жінка» до теми дитячих будинків свідчило про важливість проблем сирітства, безпритульності, бездоглядності з боку батьків. Головною причиною соціальної незахищеності дітей в 1960-1970-х роках називали алкоголізм, усунення від виховного процесу багатьох батьків, а також постійна занятість на

роботі з боку жінки-матері і неможливість приділяти належної уваги дітям [33, с. 26]. Сімейне законодавство 1968 року покладало великі надії на забезпечення дітей державними закладами з виховання та освіти, але актуальною залишалась і проблема недостатнього фінансування соціальної сфери. Більшість дитячих установ могли розраховувати лише на фінансування з місцевого бюджету, якого в умовах економічної стагнації не вистачало. Спроби вирішити проблему безпритульності лише державними заходами були безрезультатними. На сторінках журналу розгортається кампанія по залученню громадськості до вирішення дитячого питання, активно пропагувалися, забуті раніше форми участі небайдужих громадян у житті сиріт: опіка і патронаж, а також шефство і піклувальні ради [34, с. 17]. У журнальних матеріалах наголошувалось, що велика зайнятість батьків на виробництві не дозволяла їм належним чином слідкувати за своїми дітьми. Результатом було зростання дитячої та підліткової злочинності, падіння дисципліни в школах. Певна виховна функція покладалася і на створенні дитячих кімнат міліції, які втілюючи державну політику, мали сприяти виправленню допущених помилок.

В умовах «холодної війни», надзвичайно важливим для влади залишалося питання виховання підростаючого покоління громадян відданих Вітчизні і комуністичній партії. Образ великої перемоги у Другій світовій війні переслідував радянського громадянина впродовж усього його життя. Так, на сторінках журналу досить часто з'являлися статті присвячені вихованню волі і витримки у дітей і підлітків. Всі педагогічні зусилля, як батьків, так і вчителів, мали бути спрямовані на виховання майбутніх героїв для країни [35, с. 21]. Всупереч установленому в 1930-х роках міфу про щасливе дитинство і погляду на дитину як на матеріал для формування слухняного вдячного радянського громадянина, в 1960-1980-х роках під практикою виховання волі та впевненості у вірності обраного партією шляху, передбачався розвиток таких якостей, як самостійність, дисциплінованість, витривалість, вміння долати труднощі і перепони [36]. Серед заходів, які радили автори журналу для виховання волі у дітей юнацького та підліткового віку – нічні походи, походи в дощову пору, холодну погоду. Однак найбільш дієвим засобом виховання в дитині волі проголошувалась праця. Праця з перших років життя дитини повинна була впроваджуватися в ігровій формі. Наступна сходинка звикання до праці, полягала у виконанні домашніх обов'язків, через які дитина вчилася приносити суспільну користь у своєму першому колективі – сім'ї. В будь-який момент дитина повинна зуміти замінити батьків у домашньому господарстві, згодом і на виробництві [37, с. 3].

Натомість важка дитяча праця в капіталістичних країнах, повідомленнями про яку рясніли публікації в «Радянській жінці», оцінювалась однозначно негативно, підкреслювалось, що жорстока експлуатація дітей на Заході позбавляла їх головного – дитинства [38, с. 8-9]. В СРСР же навпаки, праця заради суспільної користі, а не особистого збагачення, ставала невід'ємною частиною дитинства, більше того радянської ідентичності. Праця проникала в усі сфери повсякдення. І хоча законодавство про працю 1968 року забороняло експлуатацію дітей на виробництві, журнальна пропаганда активно засуджувала ледарство і заохочувала більш активно залучати дітей до суспільно корисної праці.

В основу системи виховання волі дитини закладався також фізичний і емоційний аскетизм: суворий режим, дисципліна, стриманість у відносинах між дітьми і дорослими. Особливе місце на сторінках журналу виділялося атеїстичному вихованню дітей. Запроваджувались окремі рубрики, які викривали негативний вплив релігії і церкви на моральне, психічне та ідеологічне виховання радянського громадянина [39]. Дотримання всіх порад у вихованні дитини природнім шляхом означало реалізацію на практиці міфу про щасливе радянське дитинство. У журнальних статтях головним ворогом дітей і їх батьків оголошувався англо-американський імперіалізм, боротьба з яким полягала в захисті дітей не лише від потенційної військової загрози, але і від аморального американського кіно і всього «американського способу життя» [40, с. 10]. За словами авторів журналу діти капіталістичного світу позбавлені можливості зростати у мирі, піклуванні і щасті [41, с. 1-3]. З іншого боку святкові репортажі, статті і фотографії зображували будні радянських дітей. Вони фіксували деталі із життя щасливих та безтурботних дітей: в сім'ї, дитячому будинку, дитячому садочку, яслах, в клубі, на подвір'ї [42]. Такі матеріали формували візуальне сприйняття радянського дитинства.

Висновки. Отже, журнал «Радянська жінка» у 1965-1985 роках відображав і поширював радянську ідеологію дитинства, переваги соціальної політики, висвітлював питання розвитку інфраструктури і матеріальної культури для дітей, педагогічної доктрини. Формування майбутніх будівників комунізму на сторінках журналу втілювали досить суперечливий і неоднозначний образ дитинства, який включав як радянські міфи про дітей, так і реальні проблеми дітей і їх батьків. Фактичний матеріал поданий у журналі є досить неповним і потребує перевірки, але офіційні уявлення, суспільні очікування і настрої по відношенню до дітей, що відображені у публікаціях є цінним матеріалом для вивчення радянської політики виховання нового покоління.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Коляструк О.А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. – Х., 2008. – С. 4.
2. Діти. Дитинство. Дитяча субкультура / ред.: М.В. Гримич; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ун-т Альберти (Канада). – К. : Дуліби, 2008. – 400 с.
3. Стяжкіна О.В. Людина в радянській провінції: освоєння (від)мови. Донецьк, 2013. – 295 с.
4. Касьянова Н.М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943-1953 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 19 с.

5. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – 698 с.
6. Безрогов В.Г. Воспоминания как источник по истории детства // Педагогическая Антропология и история детства. М., 2001. – С. 65-78.
7. Сальникова А.А. Детство как миф: некоторые аспекты изучения российско-советского детства в зарубежной историографии // Clio Moderna. Зарубежная история историография. Казань, 2002. Вып. 3. – С. 117.
8. Щеглова С.Н. Детство: методы исследования. М., 1999. – С. 49.
9. Активістки радяться // Радянська жінка. – 1965. – № 6. – С. 20-21.
10. Голос правди (Нотатки з пленуму Комітету радянських жінок)// Радянська жінка. – 1980. – № 6. – С. 6-7.
11. Найдорожче/ До міжнародного року дитини в УРСР// Радянська жінка. – 1979. – № 6. – С. 1-3.
12. Позднякова Л. / Року дитини присвячений // Радянська жінка. – 1979. – № 5. – С.1 5.
13. Преамбула Кодекса о браке и семье УССР / Законодательство об охране детства. – К., 1982. – С. 50.
14. Оплата державних відпусток колгоспницям / Юрист відповідає // Радянська жінка. – 1966. – № 6. – С. 30; Допомога при народженні дитини / Юридична консультація // Радянська жінка. – 1966. – № 7. – С. 30; Права вагітних жінок / Закон гарантує // Радянська жінка. – 1969. – № 9. – С. 25.
15. Майнові права подружжя / Поради юриста // Радянська жінка. 1966. – № 7. – С. 30; Роди і відпустка / Юрист відповідає // Радянська жінка. – 1969. – № 12. – С. 24; Пільги багатосімейним / Відповіді юриста // Радянська жінка. – 1970. – № 2. – С. 28.
16. Преамбула Кодекса о браке и семье УССР / Законодательство об охране детства. – К., 1982. – С. 51.
17. Садки і ясла кожному селу // Радянська жінка. – 1966. – № 4. С. – 13; Садки і ясла кожному селу // Радянська жінка. – 1966. – № 6. – С.18; Садки і ясла кожному селу // Радянська жінка. – 1966. – № 12. – С. 18-19.
18. Радянська жінка допомогла // Радянська жінка. – 1966. № 3. – С. 30; Радянська жінка допомогла // Радянська жінка. – 1968. – № 1. – С.5; Радянська жінка допомогла // Радянська жінка. – 1970. – № 2. – С. 18.
19. Хай переможе розсудливість / Читач звернувся до редакції // Радянська жінка. – 1972. – № 1. – С. 5; Читач запитує, редакція відповідає // Радянська жінка. – 1972. – № 1. – С. 25; Веселе наше малятко / Ваші листи // Радянська жінка. – 1979. – № 6. – С. 22.
20. Законодательство об охране детства. – К., 1982. – 518 с.
21. Емансипація по-американському /У світі капіталізму, у світі безправ'я // Радянська жінка. – 1980. – № 12. – С. 12.
22. Будні вільного світу // М. – 1968. – № 2. – С. 10; Будні вільного світу // Радянська жінка. – 1968. – № 4. – С. 24; Мир, жінки і боротьба // Радянська жінка. – 1968. – № 6. – С. 8; Мир, жінки і боротьба // Радянська жінка. – 1968. – № 9. – С. 19; Мир, жінки і боротьба // Радянська жінка. – 1969. – № 1. – С. 15; Сімейні кайдани / Звідусіль // Радянська жінка. – 1969. – № 6. – С. 24.
23. Законодательство об охране детства. – К., 1982. – 518 с.
24. Народное хозяйство СССР в 1980 году / Статистический ежегодник. – М. – 1981. – С. 38.
25. Чекаємо захоплюючих поєдинків // Радянська жінка. – 1980. – № 7. – С. 3.
26. Думка матерів / Суспільство і жінка // Радянська жінка. – 1972. – № 1; Розмова друга / Розмова друга // Радянська жінка. – 1972. – № 6. – С. 12.
27. Куточок здоров'я // Жінка. – 1966. – № 4; Куточок здоров'я // Радянська жінка. – 1966. – № 5. – С. 28; Куточок здоров'я // Радянська жінка. – 1966. – № 12. – С. 26; Куточок здоров'я // Радянська жінка. – 1968. – № 1. – С. 28; Куточок здоров'я // Радянська жінка. – 1970. – № 2. – С. 26; Куточок здоров'я // Радянська жінка. – 1980. – № 6. – С. 25.
28. На теми моралі // Радянська жінка. – 1968. – № 3. – С. 21.
29. Для вас, чоловіки // Радянська жінка. – 1966. – № 9; Щоденник молодожона / Гумореска // Радянська жінка. – 1966. – № 4; Чого хоче жінка / Гумореска // Радянська жінка. – 1968. – № 6; Заручини / Гумореска// Радянська жінка. – 1972. – № 1. – С. 23; Добрі наміри // Радянська жінка. – 1980. – № 3. – С. 27; Біг на безкінечну дистанцію // Радянська жінка. – 1980. – № 3. – С. 28.
30. Як здивувати дружину / Школа молодої господині... господаря // Радянська жінка. – 1979. – № 3. – С. 28-29.
31. Пізнай радість / Університет батьків // Радянська жінка. – 1968. – № 4. – С. 17; Важкі роки / Університет батьків // Радянська жінка. – 1969. – № 1. – С. 17; Університет батьків // Радянська жінка. – 1970. – № 2. – С. 22.
32. Любити важко / Відкритий урок для батьків // Радянська жінка. – 1980. – № 3. – С. 27; Хай більшає щасливих / Відкритий урок для батьків // Радянська жінка. – 1980. – № 7. – С. 26; Бюджет сім'ї і діти / Відкритий урок для батьків // Радянська жінка. – 1980. – № 10. – С.2 5; У дітях повторюємося / Відкритий урок для батьків // Радянська жінка. – 1980. – № 12. – С. 24.
33. Твоє з дитям / Гумореска // Радянська жінка. – № 1972. – № 10. – С. 26.
34. Коли кожен відповідає // Радянська жінка. – 1966. – № 7.
35. Пора змужніння // Радянська жінка. – 1968. – № 5.
36. Університет батьків // Радянська жінка. – 1970. – № 2. – С. 22; Важкі роки / Університет батьків // Радянська жінка. – 1969. – № 1. – С. 17.
37. Квіти // Радянська жінка. – 1966. – № 6. – С. 3.
38. На зустріч всесвітньому конгресу жінок // Радянська жінка. – 1969. – № 2. – С.8-9.
39. У вас народилась дитина / На атеїстичні теми // Радянська жінка. – 1972. – № 7. – С. 11; Рядок з реферату // Радянська жінка. – 1980. – № 10. – С. 3.
40. Будні вільного світу // Радянська жінка. – 1968. – № 2. – С. 10.
41. Найдорожче / До міжнародного року дитини // Радянська жінка. – 1979. – № 6. – С. 1-3.
42. Світ очима дітей // Радянська жінка. – 1980. – № 3. – С. 26; Радянська жінка. – 1980. – № 6.

Тищенко Ю.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЖУРНАЛ «СОВЕТСКАЯ ЖЕНЩИНА» КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ДЕТСТВА В УССР (1965-1985 гг.)

Аннотация
В статье проанализированы материалы журнала «Советская женщина», как источника по истории советского детства в УССР в 1965-1985 годах. Предпринята попытка реконструировать образ детства, определить проблемы ребенка поднимались авторами, проследить государственную политику по охране матери и ребенка, понять степень соответствия журнального образа детства советским реалиям.
Ключевые слова: УССР, социальная политика, охрана материнства и детства, советское детство, периодическая пресса.

Tyshchenko Ju.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MAGAZINE «SOVIET WOMAN» AS THE SOURCE OF STUDYING GOVERNMENT POLICY OF CHILD PROTECTION IN THE USSR (1965-1985)

Summary
In the article author analyzed magazine «Soviet woman» as the source of the history of Soviet childhood in USSR years 1965-1985. Attempted to reconstruct the image of childhood, child identify the problems raised by the authors, to trace the national policy on protection mothers and children, to understand the degree of compliance with magazine image of childhood Soviet realities.
Keywords: USSR, protection mothers and children, social policy, soviet childhood, periodical press.

УДК 398.32:2-536.1:271.2](477.43)

ЦІЛЮЩІ ДЖЕРЕЛА – ПРАВОСЛАВНІ СВЯТИНІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Шудляк Н.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті наведено один із можливих варіантів опису та систематизації цілющих і чудодійних джерел на прикладі Хмельниччини. Сьогодні спостерігається посилений інтерес до різнобічного вивчення нашої історії та етнології. Публікація є частиною дослідження ролі та значення святих місць у духовній культурі українців Поділля, результати якого допоможуть висвітлити нові взаємозв'язки у традиційній культурі нашого народу. Наводимо приклади джерел, які у народі вважають святими. Називаємо легенди та перекази пов'язані з ними, вказуємо відомі випадки одужання, або зцілення. Порушуємо проблему повноти вивчення даного питання, недостатньої кількості науково досліджених фактів зцілення водою чудодійних джерел.
Ключові слова: Хмельниччина, джерело, криниця, цілюща вода, чудодійний, святиня, зцілення.

Незбагненні речі викликали у богобоязких українців острах та поглиблювали їх віру у Боже милосердя. Найкраще це прослідковується у ставленні до джерел. Їх поява завжди пов'язувалася із легендою, а поліпшення здоров'я після вживання джерельної води лише підтверджувало їх цілющу силу. З наукової точки зору лікувальний ефект можна пояснити вмістом мінералів та мікроелементів у воді, або ж звичайним ефектом плацебо. У народній уяві чудодійні властивості води сприймались як прояв Божої ласки. Біля найвідоміших джерел розчищають та облагороджують територію, споруджують каплички, ставлять хрести, служать відправи на великі релігійні свята. Кожне з них помалу обростає легендами про свою появу та здійснені чуда. Ще однією ознакою чудодійності води у народі було незамерзання джерела взимку. Науковці пов'язують це з глибинним походженням води, що зумовлює її підвищену температуру та тиск.

Постановка проблеми. На сьогодні немає загального зведеного реєстру чи звичайного переліку відомих джерел, як релігійного типу, які відвідують віруючі, де відбуваються служіння, так і звичайних, які в народі просто шанують та доглядають. Відсутність широкої наукової бази призводить до частого дублювання інформації у різних ресурсах, що робить процес збирання та класифікації матеріалів складним та менш продуктивним. Недостатня наукова увага до цього питання робить дослідження складових

© Шудляк Н.О., 2016

релігійності народу неповним та незавершеним. Це може призвести до втрати важливих причинно-наслідкових зв'язків у системі народної релігійності. Вивчення ролі та впливу цих локусів є складовою більш ґрунтовного дослідження про святині та святі місця в духовній культурі населення Поділля.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наш час спостерігається активне пропагування паломницьких поїздок, нових маршрутів у зеленому туризмі та багато ідей для дослідження наших територій у краєзнавчій сфері. Проте у цих напрямках перевагу отримують красиві краєвиди, архітектура, ріки та озера і досить побіжно згадуються джерела та криниці, які в народній культурі мають неабияке значення. Так само мало знаходимо відомостей і у науковій та науково-популярній літературі. Цю прогалину частково покриває інформація, розміщена у мережі Internet, проте її подання часто є далеким від об'єктивного. Зумовлено це в першу чергу типом ресурсів – у своїй більшості це сайти релігійних громад, які таким чином прагнуть зацікавити паломників та отримати прибуток. Інший блок – краєзнавчі розділи на сайтах органів державної влади. Інформація тут подається перевірена і достовірна. Проте її вкрай мало, щоб вважати це питання повністю дослідженим [8; 13]. Частково тему розкриває А. Мельник у своїй книзі «Чудотворні джерела України». Даючи досить детальну інформацію про місцезнаходження джерел та криниць, автор із захопленням оповідає про чуда зцілення біля них, не вказуючи точних даних про інформаторів. Щоправда, ця проблема відома нам не лише у випадку одужання від води, це стосується і зцілень від ікон, святих мощей та ін. Пояснити це можна по-різному – від бажання залишатись невідомим, через власну скромність, до відсутності факту зцілення чи чуда як такого, підтвердженого документально. Корисні дані знаходимо також у невеликій публікації «Водні багатства Хмельниччини». Авторський колектив ґрунтовно підійшов до розкриття питання і у шести невеликих розділах вмістив об'ємний блок інформації з цієї теми. Тут досить органічно поєднались релігійна складова опису та науковий підхід до дослідження теми.

Мета статті. Публікація має на меті максимально конкретно та детально систематизувати відомості про водні ресурси релігійного характеру, а саме джерела та криниці, які серед православного населення вважають цілющими та чудодійними. Принагідно будемо вказувати і поширену в народі «специфіку» джерельної води, тобто, що саме вона допомагає вилікувати.

Виклад основного матеріалу. Територія історико-етнографічного регіону Поділля багата підземними водами. На Хмельниччині їх велика кількість, і значна частина відома своєю лікувальною дією. Можна провести умовний поділ оздоровчих властивостей джерельних вод на два типи. До першого віднесемо ті, вода в яких вивчена й відома багатим вмістом мінеральних речовин та активно використовуються у лікуванні та профілактиці різних хвороб. До другого – усі інші, які не вирізняються особливим хімічним складом, але за переконанням людей, після щирої молитви та вживання води з них, відчувається покращення самопочуття та відбувається зцілення від хвороб, які не піддавалися звичайному медикаментозному лікуванню. Саме останні ми досліджуватимемо у цій публікації. А. Мельник зазначає: «Збираючи оповіді і, ознайомившись з їх змістом, можна зробити висновок, що є і серед цієї категорії джерел окремі, так би мовити, «спеціялізовані» джерела – «від хвороб очей», «від безпліддя», «від захворювань шкіри» тощо, але більшість з них – універсальні «багатопрофільні»... Загальною особливістю майже всіх джерел цієї групи є те, що в переданнях обов'язково є оповіді про дива, пов'язані з об'явленням Богородиці або Спасителя, тобто у водах цих джерел присутня Божа благодать» [7, с. 6].

Розпочнемо з села Сахнівці Ізяславського району. Тут на схилі пагорба на поверхню пробивається джерело, яке бере свій початок з підземного озера біля с. Медці (Красилівський район). Легенда оповідає про часи більшовицького перевороту. Молода графиня, що жила у замку, не бажаючи співпрацювати з новою владою, у молитві просила смерті. Незабаром вона разом із каретою провалилася у велику тріщину в землі, з якої струменем забила вода. Загатити струмок не вдалося і перед замком утворилася трясовина. Замку вже немає давно, болото висушили кілька років тому, а водою і сьогодні лікуються і тамують спрагу. Щороку 7 липня в день Різдва Іоана Предтечі до сходу сонця приходять люди вмиватись та промивати рани цією водою, бо вірять, що саме в цей час вона найбільш цілюща. Підкріплюють своє бажання одужати молитвами у капличці поруч [6].

Неподалік селища Ямпіль, що на Білогірщині, люди власними силами облаштували біля трьох джерел купальню, оскільки переконані, що вода в них має здатність зцілювати. Спочатку встановили хрест, як знак присутності тут Божої благодаті, а згодом побудували невелику капличку, біля якої на третій день Трійці відправляють велику службу. Після освячення джерела закріпилась назва «Святотроїцьке». Багато людей з'їжджаються сюди напитися живущої води, а дехто омиває у купелі ноги, вважаючи, що це допоможе вилікувати варикозне розширення вен. Своїми історіями одужання віруючі діляться зі знайомими, поширюючи славу про святиню [11]. У 2011 році журналісти Хмельниччини провели невелике дослідження і після висновків експертів повідомили, що населення Білогірського району, вживає найкращу воду за всіма основними показниками [14].

У селі Зелена Красилівського району знаходиться відома «Кудюва криниця». З розповідей не відомий той, хто її викопав, але досі живе переказ, що перед битвою кримський хан нахилився напитись води і згубив у ній свою шапку. У 1950-х роках до криниці приїжджали невідомі з метою відшукати скарб на дні, але безрезультатно. Відома ця локація у наші дні з інших причин. Під час тривалої засухи жінки-вдови із сусіднього села Васьківчики йдуть до криниці «виливати» її. Виконують обряд, читаючи «Молитву у час посухи». Як свідчать жителі цих сіл, на наступний після дійства день випадають тривалі дощі [16].

Село Малі Зозулинці славиться криничкою, вода в якій за своїм складом подібна до трускавецької «Юзі». Віряни впевнені, що вмиваючись цією водою можна ставати молодшим [6].

Джерело «Сльози матері» у селі Завалійки Волочиського району має багату історію та безліч розповідей про чудесні зцілення. Його можна віднести до «багатопрофільних» за А. Мельником, оскільки зцілюються тут і хвороби опорно-рухового апарату, і онкологічні, і, навіть, безпліддя. Почалось все у часи татарських набігів, коли місцеву дерев'яну церкву було спалено разом із людьми. Поруч із згарищем забило джерело, а потім ще півтора десятка потічків з'явилось на території села. Та саме перший струмок користується найбільшою популярністю в народі – вода допомагає у загоєнні ран. Поширення відомостей про цю місцину розпочалось разом із одужанням черниць. Монахині, із онкологічним захворюванням одна та серцевим інша, приїхали сюди улітку 2000-го року із надією на одужання. Відчувши покращення самопочуття, залишились на зиму і далі лікуватись водою. У 2006 -2007 роках почалось будівництво монастиря на честь ікони Божої Матері «Живоносне джерело». Започаткування та найменування обителі має кілька історій та пророцтво. У 1930-х роках при руйнації сільської церкви у натовпі ходив чоловік, одні називали його блаженним, інші – юродивим, та заспокоював вірян, кажучи, що «на цьому місці постане три церкви, і збудує їх жінка у розмальованому одязі» [2; 15]. Тоді не надали значення таким словам, але, коли одна із монахинь з намальованими на формі ангелами пішла до причастя, слова згадали і нарекли їх пророчими. Віри у святість цього місця додавали і часті видіння церковних предметів над гладдю води. Бачили їх не лише черниці, а й селяни. Інша легенда щодо назви монастиря пов'язана із джерелом. «Один чоловік із Києва жив у наметі біля джерела, і зцілився. Якраз мова йшла про будівництво монастиря, киянин на знак подяки привіз ікону Божої Матері «Живоносне Джерело» [2]. Подарунок теж сприйняли як промисел Божий. Сьогодні історії чудесного зцілення від ран, безпліддя, онкологічних захворювань та інших недуг записуються черницями у монастирський зошит.

Околиці обласного центру теж славляться криницею з лікувальною водою. Знаходиться вона у лісі села Іванківці (Хмельницький район) та відмінно втамовує спрагу, при постійному використанні очищує шкіру, сприяє швидшому загоєнню ран та допомагає тримати організм у тонусі. Люди переконані, що своїми властивостями вона завдячує блакитній глині, крізь яку циркулює. Місцеві жителі помітивши лікувальний ефект від води обладнали це місце і тепер тут можна перепочити з дороги. В подяку за перепочинок, прохолоду та зцілення люди залишають тут якісь дрібнички – хустини, стрічки, монети чи іконки. Щороку на Водохреща священики місцевої церкви Святого Григорія освячують воду у джерелі. Люди вірять, що після цього ритуалу, вода набирає нових чудодійних властивостей [4].

Головчинецький Свято-Преображенський жіночий монастир, що у Летичівському районі, має велику популярність у вірян через чудотворний образ Онуфрія Великого та джерело, назване в його честь. Щороку 25 червня в день пам'яті святого до обителі з'їжджаються прочани зблизька та здалека. Півкілометрова хресна хода простягається від стін монастиря до джерела. Люди набирають освячену воду з собою, умиваються, занурюються у облаштовану тут купіль в надії на зцілення від хвороб. Паломники вірять, що вода тут може зцілити будь-які хвороби, для цього потрібна лише щира молитва та справжня віра в одужання. Поруч збудована капличка, де бажаючі можуть помолитися та попросити Божої допомоги [1, с. 2].

Про цілющу воду в околицях Сатанова та Іванковця Городоцького району, існували тільки легенди і перекази людей, що свідчили про її життєдайну силу. Один з переказів оповідає про монаха-відлюдника, який жив на лівому березі Збруча, поблизу містечка Сатанова. До нього часто йшли хворі з навколишніх сіл, яких він виліковував цілющою водою. Селяни говорять, що худоба дає жирніше молоко, коли п'є воду з цього струмка. У 1972 році вчена рада Одеського науково-дослідного інституту курортології і фізіотерапії, дослідивши сатанівську воду, дійшла висновку, що «Збручанська нафтуся» немає собі рівних за ефективністю лікувального впливу на організм людини. Це гідрокарбонатно-магнієво-натрієва слабомінералізована вода, подібна до трускавецької «Нафтусі», а відмінність хімічного складу дозволила виділити її у окремий підтип Збручанської «Нафтусі» [5]. Біля згаданих селищ є ряд інших джерел мінеральних вод: «Надія», «Віра», «Наталія», «Сатанівська залізиста», «Спасівська панацея» та «Кринцилівська». На глибині 640 м виявлено хлоридно-натрієво-бромідні води з великим вмістом солей. На базі цих джерел сьогодні працюють цехи мінеральних вод [6; 4]. Ще однією несподіванкою для городоччан стало виявлення у грудні 2015 року у мікрорайоні «Мархлівка» мінеральної води такого ж типу як у Сатанові на глибині 128 метрів. Вода ще проходить дослідження, проте цілком імовірно, що незабаром ми почуємо нові історії про зцілення водою [9; 10].

Ярмолинеччина теж має незвичайну легенду про джерело цілющої води у селі Жилинці. Історія бере початок з 40-х років XV століття. Працюючи на полі, селяни ходили до криниці по воду і вгледіли на дні ікону Божої Матері. Новина блискавично поширилась поміж людей і дуже швидко групи паломників почали навідуватись до святині. Ненавмисно було витоптано посіви, що розізлило пана і він наказав засипати криничку. Незабаром його донька втратила зір, а один із слуг побачив уві сні Богоматір, яка пророкувала одужання панночки після розчищення живця. За переказами саме так і сталося. Аж до 70-х років XX століття ходили люди брати воду і просили одужання у молитвах. Районна влада дала наказ засипати джерело. Територія поступово захаращилась та заросла лісом. Через півтора десятка років відродилась пам'ять про криницю. Жительці села Анісії Вовк явилась Матір Божа, яка наказала їй розчистити покинутий та забутий колодязь. Місце було великим звалищем сміття. Зібравши трохи коштів, найняли із району двох трактористів, які за два дні розчистили половину території, де могло б

бути джерело. Кошти закінчились і робітники відмовились далі працювати. Анісія Софронівна впросила загребти в одному місці ще кілька разів і, на диво, наткнулись на цямрину. Далі робота закипіла жвавіше. Жінка ще раз бачила видіння і вирішила поруч збудувати храм, щоб селяни мали свою церкву і не ходили у сусіднє село. Фінансова ситуація бажала кращого та люди жертвували на будівництво не лише кошти, а й будівельні матеріали. У 2001 році пішла з життя Анісія Софронівна, але її сестра Оксана Софронівна Салій досить добре пам'ятає все та охоче розповідає про ті події [17; 7, с. 212-214]. Сьогодні про криницю з цілющою водою знають далеко за межами області, а через десять тижнів після Великодня тут відправляють велику спільну службу відразу кілька священиків.

Адміністративний центр Деражнянського району теж має свою невелику святиню – криницю св. Пророка Іллі. Легенда переказує, що цією водою панська донька вилікувалась від сліпоти. Згодом тут збудували капличку. В часи радянської влади джерело неодноразово засипали, але вода пробивалася знову. Сьогодні люди вірять у чудодійну властивість води виліковувати хвороби очей, а особливо цілющою вона є 2 серпня у день пам'яті святого [3]. У селі Літки цього ж району незадовго до війни збудували дерев'яну церкву, куди щонеділі та на свята сходилися прихожани з довколишніх сіл. З невідомих причин церква пішла під землю, а на її місці утворився глибокий яр. Через кілька років з-під землі у тому місці пробився струмок. Місце виникнення джерела селяни позначили дерев'яним хрестом і освятили. Вважають, що Бог послав їм цю воду, як благословення і допомогу від недуг. Чудодійним місцеве джерело називають ще й тому, що вода у ньому має здатність не замерзати при низьких температурах [4]. Характерним є той факт, що дуже часто люди нарікають джерельну воду чудодійною після того як туди падали церковні дзвони, на дні знаходили якісь церковні предмети, або вони комусь являлись уві сні. Особливо шановані ті локуси, у легендах про які є згадки про спалення, руйнацію чи провалення церковних будівель під землю.

У смт Чемеровець однойменного району дуже потужна мережа підземних вод, які виходять на поверхню майже в кожному селі. Більшість криниць мають холодну чисту воду, а деякі ще й славляться лікувальними властивостями. Цілюще джерело знаходиться на території так званого Капітанського яру. За народним повір'ям вода тут лікує хворі очі. Вважають, що приходити пити воду та вмиватись найкраще до сходу сонця, саме в цей час вона найбільш лікувальна [6].

Про потічок у селі Дем'янківці Дунаєвецького району побутує багато переказів. Найдавніший з них оповідає про німого підлітка, який уві сні побачив Богоматір. Вона наказала йому йти до живця та пити воду. Хлопчина спочатку розчистив джерельце, а потім напився і відразу заговорив. З часом про цю пригоду забули та занедбали струмок. Однак, через багато років жінка вилікувала хворобу очей і про святиню знову заговорили. Поставили хреста, облаштували купальню для охочих зануритись у холодну воду [12]. Особливо багато прочан приїздить сюди 9 квітня в день Ікони Божої матері «Живоносне джерело», набирають воду в ємності, омиваються нею, вірять у зцілення від недуг [7, с. 210-211]. Неподалік села Липи у лісі щороку 12 липня у день Петра й Павла освячують джерело відоме в народі як «Петрова криниця». Вода з нього вважається чудодійною і теж лікує очі [6]. Район багатий на мінеральні води. Ще до проведення лабораторних досліджень вони користувались шаною в народі, покращували самопочуття, лікували болі, пришвидшували загоєння ран. Люди називали їх цілющими, життєдайними, святими. На базі таких джерел мінеральних вод у селі Маків з 1975 року функціонує санаторій «Україна». Щороку тут оздоровлюється велика кількість людей. Води «Маківська» (типу «Миргородська») і «Перлина Поділля» (типу «Нафтуся»), поліпшують роботу шлунку, печінки, нирок, сприяють виведенню з організму радіонуклідів. Спеціалісти наголошують, що вода дає максимальний лікувальний ефект тільки при вживанні її одразу в санаторії. Цілющі джерела в лісі біля села називають Білою Криничкою. Переповідають, що хтось із лісників розкопав у білій глині кілька джерел і з'єднав їх в одну криницю. З того часу прикріпилася назва «Біла». Очищена глиною вода має приємний м'який смак, чудово тамує спрагу, тонізує та покращує самопочуття [4]. Ще кажуть, що назва походить від хреста висіченого у білому камені над криницею.

У діброві біля поселення Черкасівка Віньковецького району знаходиться природне джерело «Жива вода». Люди здавна помітили, що вода тут має лікувальні властивості та вирізняється дуже низькою, майже крижаною, температурою у будь-яку пору року. За народними переказами у давнину джерельна вода оздоровлювала безнадійно хворих, а сьогодні вона дарує свіжість та неймовірний приплив сил [16].

Лікувальна мінеральна вода типу «Боржомі» витікає із земних надр у невеликому селі Браїлівка Новоушицького району. Джерело розташоване майже у центрі селища, але про місцину знають ще жителі Нової Ушиці та кількох ближніх поселень. Планували збудувати завод мінеральних вод, але ідея залишилась лише на папері. Самі ж мешканці не надто переймаються тим та досі вживають лікувальну воду і майже не хворіють на шлункові хвороби [18]. Більш відома у районі «Глойова криниця» зі своєю давньою історією. Легенда оповідає про часи татарських набігів. У селі Дедижня селяни заховалися в церкві та разом із будовою провалились під землю. Інша версія – татари все ж спалили храм разом з людьми. На цьому місці тепер б'є джерело, а поруч ще сім менших, якраз за кількістю куполів на церкві. Селяни кажуть, що в тиху погоду на дні криниці видно ікону Богоматері, а з-під землі чути дзвін, що й дає підстави, як згадувалось раніше, набожним селянам казати про святість цього місця. Вода допомагає у лікуванні хвороб очей, багата на кремній, підвищує імунітет та тонізує організм. Криницю по кілька разів на рік освячують, ще більше посилюючи віру людей у чудодійність води [6; 18].

Висновки та пропозиції. У статті ми розглянули лише невеликий розділ більш ґрунтовного дослідження святих місць, їх ролі у духовному

житті українців Поділля. В умовах сьогодення, за наявності суспільного запиту на очищення нашої історії від наслідків попередніх режимів, дослідження проблеми, порушеної в цій публікації, є актуальним та потребує активного залучення науковців до цієї діяльності, ефективної її організації, поширення результатів, як серед наукових кіл, так і у суспільстві загалом. Спроби дослідження цього питання піднімають нові пласти роботи та вказують на значні прогалини у його вивченні. З подальшою роботою у цьому секторі етнологічна наука збагатиться новими матеріалами, які більш розлого демонструватимуть тісні зв'язки між матеріальним та духовним світом у системі народної релігійності.

Список літератури:

1. Джерело води святої / Газета Хмельницької єпархії Української Православної Церкви // Благовіст Хмельниччини. Подільські єпархіальні відомості. – Липень 2004. – №7-8 (79-80). – С. 2.
2. Жужа К. Зцілившись від хвороб, черниці збудували біля джерела монастир. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_18178.html.
3. Записано від Шишлевського О. Ю, 1987 р.н., 21.12.2015 р. у м. Деражня Хмельницької обл. – Архів автора.
4. Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_593.html.
5. Кльоц О. Збручанська Жива водиця. – Режим доступу: http://www.nashgorodok.km.ua/index.php/chudesa-horodochchyny/426-zbruchanska -zhyva-vodytsia.
6. Ковальчук С. І., Любінська Л. Г., Сорочан Ю. К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.
7. Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – 236 с.
8. Минеральные источники Хмельницкой области. – Режим доступу: http://www.minvoda.com/mineralnie-istochniki-ukraini/mineralnie-istochniki-hmelnitskoy-oblasti.
9. Мовчан А. На Городоччині виявили ще одне джерело з мінеральною водою. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_22955.html.
10. На Хмельниччині виявили джерело з лікувальною водою. – Режим доступу: http://khm.depo.ua/ukr/khm/na-hmelnichchini-viyavili-dzherelo-z-likuva lnoyu-vodoyu-na-15122015103900.
11. На Хмельниччині є джерело, водою якого лікуються від варикозу. Режим доступу: http://ye.ua/news/news_5216.html.
12. Нікітін О. Благодатна сила Дем'янковецького джерела. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_6039.html.
13. Новоушиччина туристична. – Режим доступу: http://bibliotekanu. jimdo.com.
14. Олійник І. Журналісти замовили спеціалістам аналіз води, щоб дізнатись чи можна хмельницьку воду пити з-під крана? – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_4597.html.
15. Таємниці одного монастиря. – Режим доступу: http://ye.ua/news/ news_4623.html.
16. Цілющі джерела Хмельниччини. – Режим доступу: http://a-starosta.narod.ru/index/0-248.
17. Шандовська Л. Знайти замуроване джерело і збудувати на тому місці храм допомогла Матір Божа. – Режим доступу: http://ye.ua/news/ news_4449.html.
18. Щегельська О. Їдете відпочивати на Дністер? Посмакуйте «Боржомі» у Браїлівці. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_25125.html.

Шудляк Н.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЦЕЛЕБНЫЕ ИСТОЧНИКИ – ПРАВОСЛАВНЫЕ СВЯТЫНИ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье приведен один из возможных вариантов описания и систематизации целебных и чудодейственных источников на примере Хмельницкой области. Сегодня наблюдается усиленный интерес к разностороннему изучению нашей истории и этнологии. Публикация является частью исследования роли и значения святых мест в духовной культуре украинцев Подолья, результаты которого помогут осветить новые взаимосвязи в традиционной культуре нашего народа. Приводим примеры источников, которые в народе считают святыми. Рассказываем легенды и предания связанные с ними, указываем известные случаи выздоравливания, или исцеления. Нарушаем проблему полноты изучения данного вопроса, недостаточного количества научно исследованных фактов исцеления водой чудодейственных источников.
Ключевые слова: Хмельницкая область, источник, колодец, целебная вода, чудодейственный, святой, исцеления.

Shudliak N.O.
Kyiv National Taras Shevchenko University

HEALING SPRINGS – ORTHODOX HOLY PLACES OF THE KHMELNYTSKYI REGION

Summary
The article presents one of the possible ways of the description and systematization of healing and miraculous natural springs on the example of the Khmelnytskyi region. These days, there is an increased interest in the diverse study of our history and ethnology. The publication is a part of the study of the role and importance of holy places in the spiritual culture of Ukrainian Podillia; the results of which will help to highlight new relations in the traditional culture of our people. This article features examples of natural springs that people consider holy as well as legends and stories associated with them, and points out known cases of recovery or healing. Additionally, we raise the issue of the level of studying of the given topic and lack of scientific evidence pointing to healing by miraculous springs.
Keywords: Khmelnytskyi region, spring, well, healing waters, miraculous, sanctuary, healing.

УДК 94(477-25)"1902/1903":351.74

ГУБЕРНСЬКЕ ЖАНДАРМСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ТА ОХОРОННЕ ВІДДІЛЕННЯ В КИЄВІ В 1902-1903 РОКАХ: НАЛАГОДЖЕНА СПІВПРАЦЯ ЧИ ПРИХОВАНА КОНКУРЕНЦІЯ

Яремко К.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Дослідження присвячене діяльності Київського губернського жандармського управління та Київського охоронного відділення у 1902-1903 рр. Проаналізовано їх відносини під час розслідування політичних злочинів, методи роботи цих органів. Вивчено також труднощі та проблеми, з якими вони стикалися під час ведення слідства. Розглянуто причини конфліктів між керівником управління Василем Новицьким та начальником охоронного відділення Олександром Спіридовичем. Особлива увага присвячена спробам вирішення цих спорів як їх учасниками, так і керівництвом задля налагодження ефективної співпраці між органами політичної поліції в Києві та забезпечення державної безпеки в місті.
Ключові слова: політичний розшук, жандарми, Київське губернське жандармське управління, Київське охоронне відділення, В. Новицький, О. Спіридович.

Постановка наукової проблеми та її значення. Посилення революційного та терористичного руху, створення кількох антиурядових організацій на межі XIX-XX ст. ознаменували собою початок нового періоду в суспільно-політичному житті Російської імперії. Внутрішньополітичні події перших років XX ст. істотно вплинули на всю систему управління державою, в тому числі й на політичний розшук. Його модернізація стає нагальною потребою. Ефективна робота державних органів залежала від розуміння характеру суспільних змін, виявлення проблем, що заважали роботі, та реформування їхньої діяльності відповідно до нових умов.

Тривалий час історія політичного розшуку Росії початку XX ст. розглядалася винятково в контексті боротьби більшовиків проти самодержавства, а доступ до архівних матеріалів був обмежений. Незважаючи на те, що вивчення політичної поліції як частини державного апарату почалося в 1960-ті рр., перші дослідження історії реформування системи політичної поліції з'явилися тільки в 1990-х рр. [9]. При цьому основну увагу автори приділяли таким великим реформам, як створення Департаменту поліції (далі – ДП) та його Особливого відділу. Не залишилися без уваги науковців і комплексні проекти модернізації поліції, розроблені, зокрема, Особливою міжвідомчою комісією для підготовки поліцейської реформи в імперії під керівництвом товариша міністра внутрішніх справ сенатора Олександра Макарова, яка працювала у 1906–1912 рр. [7, с. 1].

Разом з тим, створення районних охоронних відділень, що проводилося майже одночасно з роботою комісії О. Макарова, залишаються мало досліджуваними. Такі питання, як розуміння внутрішньополітичної ситуації на початку XX ст. керівниками органів політичного розшуку, усвідомлення ними проблем політичної поліції, їхньої співпраці з іншими органами, на які було покладено подібні функції, внутрішні конфлікти у структурах політичного розшуку, потребують глибокого вивчення.

Мета статті: виявити основні проблеми, що виникали в ході співпраці різних органів політичної поліції в зазначений період, охарактеризувати способи їх вирішення, запропоновані службовцями охоронного відділення і губернського жандармського управління у Києві початку XX ст.

© Яремко К.В., 2016

У дослідженні визначених завдань залучено нормативні акти, внутрішня документація органів політичної поліції та джерела особистого походження: «Положення про районні охоронні відділення», «Положення про охоронні відділення» [5, с. 386–391, с. 392–402], «Положення про начальників розшукових відділень» [2], циркуляри Департаменту поліції, доповідні записки та службові листи працівників ДП, звіти секретних співробітників [10; 11; 12], спогади керівників політичної поліції [3; 8].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування основних результатів дослідження. До початку XX в. політична поліція Російської імперії поділялася на два рівні: загальнодержавний і губернський. Управління всією системою в державі та за її межами здійснювалося Окремим корпусом жандармів (далі – ОЖК) та ДП через його Особливий відділ. На губернському рівні діяли губернські/обласні жандармські управління і три охоронні відділення (в Москві, Санкт-Петербурзі і Варшаві) [4, с. 1]. Істотні зміни, що відбувалися в революційних і опозиційних колах на початку XX ст., не могли не звернути на себе увагу керівництва ДП. Стало очевидним, що система органів політичної поліції, реформування якої завершилося в 1880 р., недостатньо ефективна в новій політичній ситуації.

У 1902 р. в містах найактивнішої діяльності революціонерів були створені розшукові пункти, частину яких у 1903 р. перейменовали в охоронні відділення. Відповідно до таємного циркуляру Департаменту поліції «Про створення розшукових відділень» № 5800 від 16 вересня 1902 р. такий орган з'явився і в Києві [1, с. 20].

На момент його створення вже діяло Київське губернське жандармське управління (далі – КГЖУ) на чолі з генерал-лейтенантом Окремого корпусу жандармів Василем Новицьким, який уже 24 роки поспіль, починаючи з 24 червня 1878 року, обіймав цю посаду, а до цього п'ять років був начальником такого ж управління у Тамбові [3, с. 19].

Не дивлячись на величезний об'єм роботи, КГЖУ за роки керівництва В. Новицького добилося значних успіхів. Так, 1879 р. були арештовані Григорій Іванченко (член одеської організації Заславського) [3, с. 20] та Григорій Гольденберг (вбивця Харківського генерал-губернатора князя Петра Кропоткіна) [3, с. 21], 1883 р. – Олександр Никвіст (активний учасник партії «Народна Воля») [3, с. 23] та інші. Однак на початку XX ст. ситуація ускладнилася: в Києві відбулися багатотисячні політичні демонстрації студентів та робітників, спрямовані проти політики самодержавства; з містом також були пов'язані інтереси багатьох відомих революціонерів, зокрема, активних діячів партії соціалістів-революціонерів Григорія Гершуні та Катерини Брешко-Брешковської [11, арк. 26].

Неможливість КГЖУ впоратися із хвилею політичних злочинів призвела до появи згаданого вище Київського розшукового відділення, перейменованого 13 лютого 1903 р. в охоронне відділення [10, арк. 6]. Сама лише поява цього «ненависного» органу політичного розшуку в Києві, як відгукався про нього сам В. Новицький, викликала обурення в начальника жандармського управління [3, с. 129]. Він сприймав таке нововведення як особисту образу, оскільки, на його думку, воно було фактичним визнанням нездатності КГЖУ власними силами впоратися із складною суспільно-політичною ситуацією в Києві на початку XX ст.

У грудні 1902 р. на посаду начальника Київського охоронного відділення було призначено ротмістра ОКЖ Олександра Спіридовича, який на той момент уже мав досвід роботи в найефективнішому в ті часи Московському охоронному відділенні під керівництвом Сергія Зубатова і декілька місяців служби начальником Таврійської охоронки [11, арк. 12].

Рішення про заміщення зазначеної посади О. Спіридовичем не було випадковим. На думку новопризначеного начальника охоронного відділення, окрім активізації злочинної діяльності в місті, ще однією причиною його роботи в Києві було незадоволення вищого керівництва генералом В. Новицьким [8, с. 115]. Однак не можна забувати, що на той час О. Спіридович мав ще протекцію з боку директора Департаменту поліції Олексія Лопухіна, чий рідний дядько, Сергій Лопухін, був прокурором судової палати в Києві, та генерала Дмитра Трепова, брат якого, генерал Федір Трепов, був тоді київським губернатором [8, с. 92]. Імовірно, що саме заступництво цих впливових осіб дали змогу О. Спіридовичу не лише бути призначеним на посаду, але й досягнути згодом значних успіхів у діяльності київської політичної поліції.

На нашу думку, зародок конфлікту між ГЖУ та охоронним відділенням в Києві полягав саме у глибокій антипатії В. Новицького до С. Зубатова, який з жовтня 1902 р. став начальником Особливого відділу Департаменту поліції, і до всіх його послідовників, в тому числі до О. Спіридовича. Причина негативного ставлення полягала в тому, що В. Новицький, який навчався в кадетському корпусі та кавалерійському училищі, багато років перебував на службі у війську. Як кадровий військовий офіцер, він не розумів і не поважав методів роботи С. Зубатова, вважаючи їх підлими. Ось що начальник КГЖУ написав у своїх спогадах про нього: «В особі Зубатова був найлютіший антиурядовий діяч, соціал-революціонер і безумовний терорист, який організовував політичні вбивства через своїх агентів» [3, с. 129].

На початку січня 1903 р. О. Спіридович, прибувши до Києва, насамперед познайомився з В. Новицьким, Ф. Треповим, С. Лопухіним [8, с. 46] та київським, волинським і подільським генерал-губернатором генерал-ад'ютантом Михайлом Драгомировим [12, арк. 4]. Не дивлячись на те, що до начальника ГЖУ новий керівник розшукового відділення прийшов першим, істотно це не вплинуло на їхні майбутні взаємини. О. Спіридович так згадував про цю зустріч: «Прийняв мене холодно. Він ненавидів Зубатова, і це переносилося на мене, і до того ж мене назначили змінити його улюбленого офіцера, якого визнали невідповідним посаді начальника охоронного відділення, хоча загалом він був хорошим офіцером» [8, с. 46]. Із цієї згадки можна зробити припущення, що попередник О. Спіридовича влаштовував В. Новицького набагато більше. Можливо, через те, що він до призначення на посаду у служив у війську, а не в охоронці.

Відповідно до пункту 4-го «Положення про начальників розшукових відділень» від 12 серпня 1902 р. керівники відділень були прикомандировані до начальників губернських жандармських управлінь, яким вони не лише підпорядковувалися у військових питаннях (за умови, якщо вони мали офіцерське звання), але й повинні були інформувати їх про хід слідства і результати розшуків [2, арк. 29]. Однак на практиці ця норма фактично не виконувалася. Керівник відділення повідомляв начальника ГЖУ про необхідність проведення обшуків та арештів вже після їх завершення, чим викликав обурення останнього [8, с. 32].

Пункт 8-й того ж положення визначав, що в ході слідства розшукові відділення мають право користуватися всією інформацією, яка була у розпорядженні ГЖУ. Керівники управлінь повинні надавати доступ службовцям відділення до всіх справ та листувань ГЖУ, а також перенаправляти до них свідчення, отримані управлінням (анонімні та підписані заяви, донесення), а також скеровувати до начальника відділення осіб, які пропонували свої послуги агентів [2, арк. 30]. Фактичного ж обміну інформацією, здобутого в ході слідства, не було, як і взаємної співпраці між органами. Обидві установи конкурували між собою і намагалися власними силами проводити слідство [13, арк. 8].

Взаємодія органів політичного розшуку при розслідуванні злочинів, яка регламентувалася і в деталях описувалась «Положення про начальників розшукових відділень», зводилася до того, щоб дочекатися службовців іншої структури під час огляду місця злочину і не проводити його самостійно. При цьому О. Спіридович неодноразово наголошував на своїй незалежності від керівника КГЖУ у виконанні службових обов'язків [13, арк. 9].

Підлило масла у вогонь налагодження контактів керівника охоронного відділення з М. Драгомировим, який недолюблював В. Новицького і не дозволяв перевіряти офіцерів на причетність до політичних злочинів [14, арк. 5]. Причина конфронтації достовірно невідома, однак містом ширилися легенди та анекдоти про те, що В. Новицький свого часу написав доповідну записку на М. Драгомирова через зловживання останнім алкоголем [8, с. 117]. Ротмістр же генерал-губернатору прийшовся до душі, що знайшло свій вияв у формальному дозволі О. Спіридовичу перевіряти військових, які дислокувалися в Києві, на політичну лояльність та в подальшій тісній співпраці його з М. Драгомировим [8, с. 47]. Такий поворот подій не міг не викликати обурення з боку начальника КГЖУ, який зумів зіпсувати відносини з більшістю високопосадовців Києва, в тому числі з М. Драгомировим, Ф. Треповим та С. Лопухіним та іншими [3, с. 121].

Насамперед керівники КГЖУ та охоронки не зійшлися в методах роботи політичної поліції: В. Новицький в діяльності свого управління не допускав використання провокації, «співробітництва» та філерського стеження, яких вважав негідним честі офіцера. Натомість О. Спіридович, отримавши досвід роботи в Московському охоронному відділенні, був представником нової школи жандармів, діяльність яких базувалась на цих трьох методах [15, арк. 3]. Разом з тим було би помилкою вважати, що керівник охоронки сприймав їх використання як належне, навпаки, він визнавав, що офіцери вагалися щодо застосування провокації, однак з часом вони приходили до думки, що вона потрібна для політичного розшуку [8, с. 52].

Працівники відділення розрізняли поняття «співробітник» та «провокатор». Першим вони вважали того, хто надавши інформацію політичній поліції (за що отримав платню або ж «послугу» від державних органів), не підставив своїх близьких і колег; він лише повідомляв про злочин, але сам його не вчиняв. Провокатор – це особа, яка сама брала участь у політичному злочині та інформувала про нього, не беручи до уваги чиїсь інтереси; без будь-яких докорів сумління вона ставила під удар поліцій навіть своїх рідних заради отримання власної вигоди [15, арк. 8]. Ставлення до цих двох груп працівників в охоронці також різнилося: якщо перших сприймали позитивно, то других відкрито зневажали. Однак відомості, отримані від провокаторів, активно використовувалися при проведенні слідства [8, с. 52].

В. Новицький же відмінностей між провокаторством та «співробітництвом» не бачив. Ось як писав він про провокаторів та філерів у своїх спогадах: «Цим агентам-підбурювачам (agent provocateur), які працювали в темряві, найбільшою карою було світло, яке проливалося на їх справи, і вони, дійшовши до морального падіння, не можуть викликати до себе нічого, окрім почуття глибокого жалю і зневаги» [3, с. 132]. Генерал відмовлявся від використання цих методів при веденні слідства, чим часто ускладнював роботу своїх підлеглих і викликав нерозуміння в працівників охоронки.

Під час розслідування політичних злочинів Київське охоронне відділення постійно конкурувало з губернським жандармським управлінням, що лише поглибило конфлікт між їхніми очільниками. Суперечки точилися з приводу того, які справи має вести одна структура політичної поліції, а які інша. Однак охоронка, попри складні відносини між нею і КГЖУ, в зазначений період досягла вагомих успіхів: у січні 1903 р. був спійманий та арештований один із найактивніших членів Бойової організації партії соціалістів-революціонерів Михайло Мельников, а згодом (13 травня 1903 р.) і Григорій Гершуні – ідейний натхненник та засновник цієї організації [16, арк. 12].

Саме для розшуку та затримання останнього О. Спірідовичу довелося розширити коло осіб, які збирали агентурні дані, а до зовнішнього стеження залучити всіх співробітників, навіть канцеляристів [8, с. 126]. Особистий внесок начальника Київського охоронного відділення в роботу був значний: окрім організації стеження за революціонером, саме він зміг на допиті «розкусити» Г. Гершуні [8, с. 127]. За успішну роботу і затримання небезпечного державного злочинця всі працівники охоронного відділення отримали грошову винагороду, завідувач зовнішнім стеженням – ще й орден Святої Анни III ступеня, а О. Спіридович – звання підполковника, хоча мав лише десять років офіцерської служби, а

ротмістром став за півроку до згаданих подій [8, с. 130].

Натомість КГЖУ не могло похвалитись успіхами. Жандарми займалися розслідуванням дрібних злочинів і наклепів. В. Новицький знаходив цьому виправдання в невдалому управлінні Департаменту поліції губернськими жандармськими управліннями та охоронними відділеннями на місцях [3, с. 135]. Таке бачення ситуації і розуміння того, що діяльність нового органу політичного розшуку в Києві була на той момент набагато успішнішою від КГЖУ, призвели до ще більшого погіршення ставлення керівника управління до охоронки та небажання з його боку вирішувати конфлікт.

Навесні 1903 р. відносини між керівниками двох структур політичної поліції у Києві загострилися. Наприкінці квітня О. Спіридович повинен був відправитися до М. Драгомирова з рапортом, В. Новицький наполіг на тому, щоб звітуватися разом. Керівник охоронки змушений був погодитися, хоч і розумів, що позитивним результатом для нього це не закінчиться. Приїхавши разом, вони одночасно зайшли до кабінету, але В. Новицький рапортував першим. Однак генерал-губернатор був хитрою і проникливою людиною. Перепитавши генерала, чи має ще що додати, і отримавши заперечну відповідь, М. Драгомиров сказав, що більше не сміє затримувати В. Новицького. Останній змушений був піти, залишивши О. Спіридовича з генерал-губернатором наодинці [8, с. 131]. Після такої демонстрації М. Драгомировим симпатії до молодого керівника охоронки відносини між жандармським управлінням і охоронним відділенням стали настільки напруженими, що мусили вилитися у відкрите протистояння, яке незабаром і трапилося.

Влітку того ж року охоронка здобула інформацію про велику групу есерів [17, арк. 49]. О. Спіридович, посилаючись на внутрішню інструкцію, рекомендував В. Новицькому провести обшуки і затримати підозрюваних. Генерал ж не на жарт розлютився, що якийсь «хлопчисько» вчить його як вести справи [8, с. 32]. Він викликав О. Спіридовича в управління на засідання за участю всіх офіцерів ГЖУ та двох товаришів прокурора. Генерал заявив, що ротмістр, нижчий за нього званням, не може йому вказувати, як вести політичний розшук. Зібравшись з духом, керівник охоронки сказав, що діяв відповідно до інструкції та покинув кабінет [8, с. 132]. Потім О. Спіридович надіслав телеграму в Петербург, в якій описав ситуацію, що склалася, і попросив перевести його на службу в інше місто, оскільки не може співпрацювати з В. Новицьким [17, арк. 51]. Конфлікт досяг свого апогею.

Центральному керівництву було зрозуміло, що в Києві політична поліція не здатна ефективно працювати, доки між начальниками її органів триває відкрите протистояння, тому вирішило залишити на посаді одного з них, а іншого з Києва перевести. Через декілька днів після інциденту В. Новицького викликали до Петербурга. Міністр внутрішніх справ та шеф Окремого корпусу жандармів В'ячеслав Плеве запропонував генералу посаду члена ради міністра внутрішніх справ, але він відмовився і 1 червня 1903 р. подав у відставку, а 13 жовтня того ж року вже залишив службу [3, с. 140].

Навіть після повернення В. Новицького до Києва, попри його фактичну капітуляцію, конфлікт не припинився. О. Спіридович не пропустив можливості зачепити гідність генерала і, посилаючись на інструкцію, прибув до нього з нагоди отримання нагороди, вперше надягнувши офіційно штаб-офіцерські еполети [8, с. 133].

Висновки і пропозиції. Отже, діяльність губернського жандармського управління та охоронного відділення в Києві в 1902-1903 рр. яскраво забарвлена конкуренцією. Через особисту неприязнь між керівниками обох органів політичного розшуку налагодити співпрацю вони і не намагалися. Ще однією причиною непорозумінь між ними була відсутність передбаченого мехінізму співпраці цих установ. Обидві сторони звинувачували одна одну в численних недопрацюваннях та в небажанні йти на компроміс.

Нетривалий період паралельної діяльності двох органів політичного розшуку був надзвичайно важливим для подальшого налагодження роботи політичної поліції. Стало зрозумілим також те, що особисті відносини між працівниками органів, на які покладені функції політичної поліції, відіграють у розшуці одну з визначальних ролей. Функціонування двох органів політичного розшуку в одному населеному пункті виявилось невиправданим, тому згодом їх об'єднали.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Агентурная работа политической полиции Российской империи. Сб. документов. 1880–1917 гг. / Сост. Щербакова Е. Н. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2006. – 352 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 32, оп. 1, спр. 8.
3. Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма / В. Д. Новицкий. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 143 с.
4. Опилкин А. Основные проблемы политической полиции Российской империи в начале XX века глазами служащих Департамента полиции и Отдельного корпуса жандармов / А. С. Опилкин // Государственное управление. Электронный вестник. – № 31. – 2012 г. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2012/vipusk__31._aprel_2012_g./iz_istorii_upravlenija_/opilkin.pdf
5. Перегудова З. И. Политический сыск России: 1880–1917 / З. И. Перегудова. – М.: РОССПЭН, 2000. – 430 с.
6. Письмо помощника московского генерал-губернатора А. Г. Булыгина № 841 министру внутренних дел В. К. Плеве о мерах борьбы с терроризмом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doc20vek.ru/node/14
7. Путятин В. Из исторического опыта реформирования полиции Российской империи (по материалам Особой междуведомственной комиссии по преобразованию полиции в империи сенатора А. А. Макарова, 1906–1912 гг.) / В. Н. Путятин, Е. А. Кузнецова // История государства и права. – 2009. – № 6. – С. 45. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w.pc-forums.ru/m2398.html
8. Спиридович А. Записки жандарма / А. И. Спиридович. – Харьков: изд. Пролетарий, 1928. – 205 с.

9. Фомичев А. Ю. Проекты реформы российской полиции в конце XIX – начале XX века: автореф. дис. канд. юр. наук / А. Ю. Фомичев. – М., 1999. – 33 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 275, оп. 1, спр. 27.
11. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 29.
12. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 2, спр. 61.
13. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 53.
14. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 2, спр. 205.
15. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 2, спр. 103.
16. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 123.
17. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 89.

Яремко Е.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ГУБЕРНСКОЕ ЖАНДАРМСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ОХРАННОЕ ОТДЕЛЕНИЕ В КИЕВЕ В 1902-1903 ГОДАХ: НАЛАЖЕНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ИЛИ СКРЫТАЯ КОНКУРЕНЦИЯ

Аннотация
Исследование посвящено деятельности Киевского губернского жандармского управления и Киевского охранного отделения в 1902-1903 гг. Проанализированы их отношения во время расследования политических преступлений, методы работы этих органов. Изучены также трудности и проблемы, с которыми они сталкивались во время ведения следствия. Рассмотрены причины конфликтов между руководителем управления Василием Новицким и начальником охранного отделения Александром Спиридовичем. Особое внимание уделено попыткам решения этих споров как их участниками, так и руководством для налаживания эффективного сотрудничества между органами политической полиции в Киеве и обеспечения государственной безопасности в городе.
Ключевые слова: политический сыск, В. Новицкий, А. Спиридович, жандармы, Киевское губернское жандармское управление, Киевское охранное отделение.

Yaremko K.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

PROVINCIAL GENDARME DEPARTMENT AND THE DEPARTMENT FOR PROTECTING THE PUBLIC SECURITY AND ORDER IN KYIV IN 1902-1903: WELL-ORGANIZED COOPERATION OR LATENT COMPETITION

Summary
Research is devoted to the activities of the Kiev Provincial Gendarmerie and the Kiev Political Police Department in the 1902-1903. Their relationship during the investigation of political crimes, methods of their work is analyzed. Studied the difficulties and challenges they faced during the conduct of the investigation. The text presents the causes of conflicts between the leader of Gendarmerie Vasily Novitsky and chief of Police Department Alexander Spirydovych. Particular attention is devoted to attempts to resolve these conflicts by their members and leadership.
Keywords: political investigation, gendarmes, Provincial Gendarmerie Kiev, Kiev Police Department, Vasily Novitsky, Alexander Spirydovych.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 17.021.2:614.8

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК АСПЕКТ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Криворучко М.Ю.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена дослідженню ціннісних орієнтирів як важливого психофізичного фактора безпеки життєдіяльності. Охарактеризовано головні загрози психофізичному здоров'ю населенню України. Проаналізовано домінуючі стратегії поведінки людини в кризових ситуаціях. Акцентовано увагу на важливості гуманітарного компонента освіти в процесі загального розвитку особистості, її критичного мислення. Виокремлено ключові ціннісні орієнтири, які можуть служити основою для підтримання психофізичного здоров'я людини.
Ключові слова: система цінностей, психофізичне здоров'я, інформаційна безпека, стратегії поведінки в кризових ситуаціях, безпека життєдіяльності.

Постановка проблеми. Розвиток постіндустріального суспільства, зростання ролі інформації в повсякденному житті сприяють посиленню навантаження на психофізичний стан людини, зумовлюючи її дезорієнтацію. Важливе місце в процесі адаптації людини до інформаційного тиску належить системі цінностей, які лежать в основі її життєвих намірів, мотивів і впливають на вибір поведінкової стратегії. Актуальність дослідження ціннісного виміру безпеки життєдіяльності зростає в контексті сучасних політичних, економічних та соціальних викликів, що постають перед українським суспільством в епоху глобалізму та інформаційного суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Безпека життєдіяльності людини (БЖД) є науковою галуззю, що поєднує надбання різних наук, серед яких важливе місце належить медицині, охороні праці, валеології, основам цивільного захисту, інформаційній безпеці. Важливість безпеки життєдіяльності обумовлює включення її в начальний план при підготовці фахівців різного освітньо-кваліфікаційного рівня та професійної спрямованості. Зміст навчальної дисципліни і науки безпеки життєдіяльності включає в себе головним чином питання безпеки праці, а також поведінки людини в надзвичайних ситуаціях техногенного, соціального та екологічного характеру [7]. В рамках викладання курсу БЖД приділяється також увага проблемам старіння, наркоманії, алкоголізму і поширенню суспільно небезпечних хвороб (СНІД) [2]. Важливе місце належить дослідженню безпеки життєдіяльності в системі «людина-природа», внаслідок перетворюючої діяльності людини зростає рівень навантаження на природне середовище, дана проблема є актуальною для України [8].

Невирішена частина проблеми. Широкий спектр питань, що є предметом науки БЖД, разом з тим, залишає невирішеною проблему аналізу впливу життєвих цінностей на якість життя і його безпеку.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження психофізичних аспектів безпеки життєдіяльності населення України з позиції життєвих цінностей. Реалізація зазначеної мети досягається виконанням таких завдань:

- охарактеризувати головні загрози психофізичному здоров'ю населенню нашої держави;
- проаналізувати домінуючі стратегії поведінки людини в кризових ситуаціях;
- виокремити ключові життєві цінності, які можуть служити основою для підтримання психофізичного здоров'я людини.

Виклад основного матеріалу. Результати емпіричного дослідження Г. Таранюк дозволяють дійти висновку про те, що перебування за межею бідності є головним чинником погіршення здоров'я населення в Україні [12, с. 133]. Ключовим фактором низького рівня життя в країні є високий рівень безробіття як наслідок перманентної соціально-економічної кризи. Складна соціально-економічна ситуація в державі сприяє посиленню депресивних настроїв в суспільстві, наслідком чого стає загальна розгубленість щодо життєвих орієнтирів та руйнування нормальних міжлюдських відносин. В таких умовах зростає актуальність і практична значимість соціального аспекту безпеки життєдіяльності як науки та навчальної дисципліни.

Досліджуючи проблему соціального самопочуття населення в умовах перехідної економіки, М. Єлейко аналізує західні методики його оцінки [3]. Автор аргументовано доводить думку щодо необхідності здійснення подібної оцінки не на основі поширеного на Заході емоційного та раціонально-оціночного підходів, а на основі раціонально-фактологічних суджень щодо доступності соціальних (матеріальних чи нематеріальних) благ. Аналіз структури напруженості і актуальності соціальних потреб як в передкризовому (2008 рік), так і посткризовому періоді (2010 рік) дозволяє виокремити заощадження, порядок у суспільстві і дотримання законів як три найбільш дефіцитних соціальних блага в українському суспільстві. Криза промислового виробництва, сільського господарства, банківської сфери зумовлює знецінення інтелектуальної складової суспільного життя, що підтверджують результати дослідження М. Єлейко: сучасні політичні

© Криворучко М.Ю., 2016

та економічні знання поряд з модним та красивим одягом є тими соціальними благами, які «не цікавлять» значну частину населення України, причому відсутність такого інтересу зростає в період кризи [4].

Т. Російчук акцентує увагу на зміні уявлення про знання в епоху інформаційного суспільства. Знання перестає бути змістом, що розкривається через розуміння предмету, а стає натомість умінням знаходити інформацію про предмет і компілювати. Автор обґрунтовує важливість розвитку внутрішнього діалогу на противагу візуалізації знань в умовах інформаційного суспільства, в даному процесі ключова роль належить діалогічному мисленню як фактору розвитку внутрішнього діалогу в процесі пізнання людиною дійсності [9].

Психологічний аспект змін в процесі мислення людини в умовах інформаційного суспільства досліджений Л. Юр'євою. Вчений зосереджує увагу на аналізі конкретно-образного та абстрактно-логічного типів мислення, обґрунтовуючи думку щодо позитивного впливу книгодрукування і читання книг на рівень грамотності населення. Сучасний розвиток кіберкультури знижує рівень аналітичного мислення і сприяє примітивізації мовлення.

У своєму дослідженні Л. Юр'єва підсумовує, що тотальна комп'ютеризація має наслідком руйнування традиційного, багатовікового стилю міжособистісного спілкування, при якому соціальні відносини є базисом, а інформаційне середовище – надбудовою. Можна погодитися з думкою вченого про те, що в процесі глобальної інформатизації роль базису переходить до інформаційного середовища, а міжособистісні відносини стають надбудовою [13].

Соціально-економічна криза та політична нестабільність в Україні загострюють проблему психічної нестійкості населення. В умовах розбалансованої державної політики, зниження загального рівня добробуту, поглиблення майнової диференціації актуальною є проблема маргіналізації українського суспільства. Досліджуючи дане явище, Т. Кузьменко виокремлює 7 основних довгострокових стратегій адаптації людської поведінки до кризових ситуацій: 1) дотримання традиційного способу життя, роду занять при ігноруванні нових умов і ситуацій; 2) втеча у хворобу, домінування споживацьких настановлень, позиція жертви; 3) втеча від реальності шляхом наркотизації та алкоголізації; 4) спрямування діяльності в напрямку зростання матеріального добробуту та/або суспільного визнання; 5) організація спільнот з метою матеріальної або духовної підтримки її членів; 6) самореалізація у творчості; 7) перехід до натурального типу господарювання [5, с. 62].

Аналізуючи підхід Т. Кузьменко до виокремлення стратегій адаптації до кризових ситуацій, варто зазначити високий рівень його обґрунтованості. Разом з тим, можна висловити критичне зауваження щодо останньої із вказаних стратегій в сучасних українських умовах, так як перехід до натурального типу господарювання значно ускладнюється кризовими тенденціями в сільському господарстві. Інше зауваження відноситься до самореалізації у творчості, цей психологічний феномен можна вважати тимчасовою нейтральною поведінковою стратегією в кризовий період, проте людина має обрати більш довготривалу лінію поведінки (конструктивну чи деструктивну).

Дотримання традиційного способу життя можна вважати найбільш оптимальною стратегією для безпеки життєдіяльності людини. Збереження усталеного способу життя справляє позитивний вплив на психофізичне здоров'я, що є важливим фактором покращення стійкості до стресу, пов'язаного зі змінами в суспільно-політичному житті країни. Головним викликом для дотримання усталеного способу життя є масштабність соціально-економічної та/або політичної кризи, рівень якої може безпосередньо вплинути на умови життя значної частини населення, змушуючи людей змінювати стратегію поведінки.

Втеча у хворобу, домінування споживацьких настановлень, позиція жертви є способом відволікання від реальних проблем сьогодення і справляє деформуючий вплив на особистість людини та її здоров'я. Вибір даної стратегії поведінки пов'язаний з негативною світоглядною позицією, аналіз подібної світоглядної позиції і її корекція є предметом психології, результати напрацювань якої можуть бути використані в процесі опанування безпеки життєдіяльності. Наркотизація та алкоголізація є поширеною стратегією поведінки в кризові періоди. Даний феномен має загальнодержавне значення, тому державна політика має бути спрямована не лише на лікування хворих, а й на профілактику даного суспільно небезпечного явища.

Спрямування діяльності в напрямку зростання матеріального добробуту та/або суспільного визнання в періоди масштабних криз характерне для людей ініціативних і готових йти на ризик, високий рівень якого дозволяє досягти значного виграшу (або програшу) за короткий час. Зубожіння більшої частини населення України в поєднанні з суспільно-політичним збуренням створює сприятливі умови для появи злочинних фінансових груп, діяльність яких пов'язана з організацією подібних до АТ «МММ» структур, різноманітних економічних шкіл та мотиваційних тренінгів, участь в яких покликана зорієнтувати людей на отримання «швидких» грошей, успішне створення власної справи та досягнення суспільного авторитету за короткий проміжок часу.

Особливої уваги заслуговує стратегія, пов'язана з організацією спільнот з метою матеріальної або духовної підтримки її членів. Історичний досвід вказує на те, що в часи політичних криз, масових протестів, революцій та державних переворотів посилюється дезорієнтація людей. Моральна деградація, свавілля влади, незахищеність населення, беззмістовність громадського життя створюють підґрунтя для виникнення релігійних організацій, ідеологічною основою яких є спрощене та/або викривлене подання християнського віровчення, спрямованого на зниження стресового напруження і депресії. Головною небезпекою таких організацій для життєдіяльності людей є формування позитивно-ілюзорного

світогляду, що дозволяє відволікти уваги від проблем сьогодення, які постійно виникають та ускладнюються. Вище зазначена тенденція до примітивізації мовлення і зниження рівня аналітичного мислення в поєднанні з «опіумним» впливом на психіку віровчення релігійних організацій створює світогляду позицію, в основі якої лежить споживацьке ставлення до вищої сили (Бога): розвиток відносин з Богом представляється як необхідна і достатня умова нормалізації особистого, сімейного та фінансового благополуччя, проте відносини з Богом вимагають взаємної жертовності – Бог пожертвував собою заради людства в цілому і заради кожного зокрема, відповідно, кожен має жертвувати себе Богу, такі жертви включають в себе витрачені для потреб релігійної організації час і гроші. Інтеграція в подібні організації може мати негативні наслідки для соціального життя людини, якщо це супроводжується руйнуванням традиційних відносин з близькими людьми, відмовою від активної професійної діяльності та звуженням кола соціальної взаємодії.

Окрім розглянутих вище стратегій поведінки необхідно виокремити прагнення до новаторства і реформаторства, що набуває актуальності на сучасному етапі розвитку України. Бажання за будь-яку ціну, без попереднього ґрунтовного аналізу переваг і недоліків, впроваджувати у вітчизняну практику стандарти інших країн в галузі медицини, освіти, державного управління тощо формує інформаційне поле непослідовності, невизначеності та непостійності, що разом з дією негативного фактору економічної та політичної кризи сприяє значному посиленню психоемоційного тиску на людину. Важливо відзначити ключовий характер постійності і послідовності як запоруки душевного та фізичного здоров'я людини, який знайшов обґрунтовування ще в працях видатних античних мислителів і державних діячів [1, с. 10].

Перебування під впливом сформованої системи цінностей ринкової економіки, яка культивує ідеал успішного підприємця, в умовах деформованої перехідної економіки і несформованих політико-правових інститутів сприяє розчаруванню людей і визначає необхідність пошуку відповідної стратегії поведінки, яка має базуватися на засадах, сприятливих для безпеки життєдіяльності.

Важливу роль в процесі формування необхідних знань з безпеки життєдіяльності належить навчальному курсу БЖД, його актуальність пояснюється активним включенням молоді (студентів) до соціального, економічного та політичного життя, яке за сучасних умов глобальної комерціалізації та інформатизації несе ряд загроз для психічного та фізичного здоров'я людини. Недоліком поширеного нині підходу до вивчення безпеки життєдіяльності є його технічно-інструментальний характер, що передбачає зосередження уваги на техногенних, екологічних та терористичних викликах сьогодення, залишаючи поза увагою засадничі (філософські) аспекти безпеки життєдіяльності.

Соціальний аспект безпеки життєдіяльності зводиться в основному до правил безпеки поводження в натовпі, разом з тим, приділяється увага проблемі інформаційної безпеки – прикладом може служити розроблена програма навчального спецкурсу «Соціально-правові основи інформаційної безпеки», яка охоплює такі питання як деструктивний інформаційний вплив на психіку людини, інформаційні війни, технології маніпулювання свідомістю в практиці новітніх релігійних організацій тощо [6]. Важливо зазначити запропонований в рамках даного курсу розгляд питання розвитку критичного мислення як передумови безпечної життєдіяльності в сучасних умовах. Особливістю даного навчального курсу є його орієнтованість на заклади гуманітарної спрямованості для підготовки викладачів, психологів, психіатрів, журналістів, політологів, кримінологів, релігієзнавців та місіонерів.

Динамізм сучасного економічного, соціального, політичного та інформаційного розвитку зумовлює необхідність формування в особистості високого загального інтелектуального рівня, який дозволить критично осмислювати дійсність і адекватно реагувати на життєві виклики. Відсутність ґрунтовних знань (або їх фрагментарність) з таких фундаментальних галузей науки як філософія, логіка, політична економія формує в молоді заснований на суспільних стереотипах світогляд, яким легко маніпулювати.

Узагальнення вищенаведеного дозволяє сформулювати авторську позицію щодо необхідності комплексного підходу до опанування знань в галузі безпеки життєдіяльності, дана сфера не повинна обмежуватися правилами поводження у випадку надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного та соціального характеру. Гуманітарний компонент освіти відіграє важливу роль у формуванні широкого світогляду особистості, розвиток критичного мислення є ключовим фактором адекватної оцінки дійсності і прийняття рішень в умовах мінливого інформаційного середовища.

В умовах домінування системи цінностей, ядро якої складає позитивний погляд на споживацький спосіб життя, швидкий, легкий заробіток, часту зміну країни проживання, місця роботи і професії, відсутність прив'язаності до сім'ї, об'єктивно виникає необхідність формування у людини світогляду, який має базуватися на 4 ціннісних орієнтирах:

1) інтелектуальність;
2) сімейність;
3) державність (суспільність);
4) професійність.

Інтелектуальність включає в себе розвинене критичне мислення і глибокі знання, які не зводяться до значної кількості накопиченої фрагментарної інформації з різних галузей, а представляють собою комплексне знання всебічно розвиненої людини. Освічена людина з розвинутим мисленням є менш піддатливою соціально-економічним та політичним маніпуляціям, наслідком таких маніпуляцій може стати втрата здоров'я і життя.

Сімейність як ціннісний орієнтир покликана підтримати людину в життєвих труднощах, вона також сприяє соціалізації людини і її загальному розвитку. Думка, що сім'я –

основа держави, залишається актуальною в будь-яку епоху.

Державність як ціннісний орієнтир покликана формувати думку щодо важливої ролі людини як суспільної істоти. Відомий з античних часів вислів «Згодою розростаються малі держави, незгодою – руйнуються навіть найбільші» вказує на важливу роль взаєморозуміння і згоди в процесі державотворення, тому мистецтво згоди набуває актуальності в умовах політичної кризи в Україні.

Професійність як важлива складова безпеки життєдіяльності має сприяти опануванню людиною конкретної суспільно корисної професії (ремесла). Часта зміна професії або її відсутність дезорієнтує людину як особистість і не дозволяє створити стійкої довготривалої системи соціальної підтримки (на ряду з сім'єю) та заробітку. Варто зазначити думку видатного українського мислителя Г. Сковороди щодо важливості професії в житті людини: «Всяке багатство може висякнути й висохнути, як озеро, лише чесне ремесло зостається непослабним джерелом небагатого, але безпечного існування» [11, с. 56]. Здобуття професії і трудова діяльність є важливим аспектом не лише соціалізації особистості, а й безпеки її життєдіяльності.

Висновки. Врахування зазначених ціннісних орієнтирів необхідне при вивченні та викладанні безпеки життєдіяльності як науки і навчальної дисципліни. Цінності є предметом розділу філософії, який називається аксіологія – міждисциплінарний перетин на перший погляд різнопланових предметів є необхідністю сьогодення у зв'язку з ускладненням викликів, що постають перед сучасною людиною в процесі життєдіяльності.

Формування системи цінностей, орієнтованої на покращення безпеки життєдіяльності, є завданням як держави – з метою формування стабільного і добре організованого суспільства, так і окремої людини – з метою формування основи безпечного і продуктивного життя.

Список літератури:

1. Аврелій М. Наодинці з собою. Роздуми / Пер. укр. мовою, прим. Р. Пранька. – Л.: Літопис, 2007. – 212 с.
2. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Березуцький В.В., Васьковець Л.А., Вершиніна Н.П. та ін.; За ред. проф. В.В. Березуцького. – Х.: Факт, 2005. – 384 с.
3. Єлейко М. Емоційно-ціннісний підхід до дослідження соціального самопочуття / М. Єлейко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011. – № 3 – С. 138-162.
4. Єлейко М. Деприваційний підхід до соціального самопочуття населення / М. Єлейко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011. – № 1. – С. 127-146.
5. Кузьменко Т. Соціальна адаптація особистості в нестабільній життєвій ситуації / Т. Кузьменко // Соціальна психологія. – 2009. – № 2. – С. 58-71.
6. Ліщинська О., Петрик В. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Програма навчального спецкурсу / О. Ліщинська, В. Петрик // Соціальна психологія. – № 5. – 2007. – С. 163-178.
7. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 384 с.
8. Рижков С.В. Актуальні питання проблем безпеки життєдіяльності в сучасний період / С.В. Рижков // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 7. – С. 225-263.
9. Російчук Т. Антиутопія інформаційного суспільства / Т. Російчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 1. – С. 85-95.
10. Сенека Л.А. Моральні листи до Луцілія / Пер. укр. мовою, прим. А. Содомори. – К.: Основи, 2005. – 603 с.
11. Сковорода Г.С. Розмова про істинне щастя / Пер. укр. мовою, прим. В.О. Шевчука. – Х.: Прапор, 2002. – 280 с.
12. Таранюк Г. Здоров'я в самооцінках населення / Г. Таранюк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – № 2. – С. 120-133.
13. Юрьева Л. Формирование киберкультуры: от клинописи к Интернету / Л. Юрьева // Новости медицины и фармации в Украине. – 2015. – № 15(558). – С. 20-21.

Криворучко М.Ю.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ЛИЧНОСТИ КАК АСПЕКТ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию ценностных ориентиров як важного психофизического фактора безопасности жизнедеятельности. Охарактеризованы главные угрозы психофизическому здоровью населения Украины. Проанализированы доминирующие стратегии поведения человека в кризисных ситуациях. Акцентировано внимание на важности гуманитарного компонента образования в процессе общего развития личности, ее критического мышления. Выделены ключевые ценностные ориентиры, которые могут служить основой для поддержания психофизического здоровья человека.
Ключевые слова: система ценностей, психофизическое здоровье, информационная безопасность, стратегии поведения в кризисных ситуациях, безопасность жизнедеятельности.

Kryvoruchko M.Y.
Kyiv National University of Trade and Economics

PERSONALITY'S VALUE ORIENTATION AS THE ASPECT OF HEALTH AND SAFETY

Summary
The article is aimed at studying value orientation as the important psychophysical factor of health and safety. The study provides insight into the main challenges for psychophysical health of Ukrainian population. In this article we analyze leading behavioral strategies in crisis situations. The attention is drawn to the importance of humanitarian component of education in the process of personality development as well as development of critical thinking. We outline key value orientations that can serve as the base for sustainable human psychophysical health.
Keywords: value system, psychophysical health, information security, behavioral strategies in crisis situations, health and safety.

УДК 111.852:130.2

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ЭСТЕТИКИ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ПАРАДИГМЫ

Сапега В.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

В современную эпоху эстетика принципиально меняет свое положение. Эстетизацию следует назвать принципом современной культуры и принципом движения от модерна к постмодерну. Главным образом имеется в виду приобретение эстетического характера теми сторонами современной жизни, которые прежде оставались далекими от традиционного предмета эстетики. Речь не идет только о поверхностной эстетизации. Наблюдается эстетизация сознания. Для понимания этого процесса нам следует пересмотреть классическое понимание эстетики. Немецкий романтизм рассматривается как предпосылка возникновения концепта «эстетика жизни», который становится центральным для эстетизации повседневности.
Ключевые слова: современное искусство, эстетика, культура, эстетизация, модерн, постмодерн.

Постановка проблемы. Обозначенная в заглавии тема особенно актуальна в связи с рядом причин. Интерес автора к переосмыслению идеи эстетического определен стремлением понять современное искусство. Сегодня на искусство возложена особая миссия в силу того, что оно находится «в состоянии перманентной революции» [1, с. 360]. Для всех очевидно, что искусство утратило прежний нормативный статус [6, с. 121]. Культурное производство капитализма разрушает классические иерархии творчества и искусства. То, что сегодня представлено в музее современного искусства нуждается в адекватном комментарии. В какой мере мы можем опираться на категории классической эстетики? Ведь при знакомстве с современной художественной практикой напрашивается мысль о том, что искусство вообще вышло за рамки эстетики. В связи с этим все чаще звучат высказывания о кризисе эстетики и даже ее конце. Можно сказать, что происходит описанное в концепции романтического искусства Гегеля: эстетическое перестает быть связанной формой искусства и возвращается в стихию субъективности. В связи с этим нарастающий процесс эстетизации является предметом междисциплинарного осмысления и поводом для самых разноречивых толкований.

Анализ последних исследований и публикаций. Как показывает обзор литературы, обсуждение отмеченной проблемы является актуальным для философов, культурологов, социологов и искусствоведов [8; 10; 12; 13; 14]. Проблеме понимания специфики эстетической деятельности в разных культурных контекстах посвящены работы П. Бурдье, Г.-Г. Гадамера, А. Данто, В. Беньямина, В. Вельша, А. Канарского, Л. Левчук, Е. Павловой. Исследователи отмечают актуализацию эстетического в рамках постклассической культуры, однако специфика этого процесса и его основания остаются актуальным вопросом философского знания. Можно согласиться с Б. Гройсом, что философии нужно научиться доверять искусству после того как она, начиная со второй половины XIX века подвергла критике рассудок, рациональность, метафизику, традиционную логику.

Цель. Определить особенности трансформации эстетики в контексте изменения культурных практик. Когда мы говорим, что изменения в понимании эстетики в современном мире в первую очередь связаны с отказом мыслить эстетический объект как нечто уникальное, а эстетику и искусство – как особую сферу, отделенную от других сфер человеческой жизни [8; 12], нема-

© Сапега В.В., 2016

ловажно проследить философские основания этих процессов. В контексте поставленной цели имеет смысл проследить генеалогию современного эстетического сознания, а также выделить и проанализировать релевантные сложившейся социокультурной ситуации трактовки эстетического опыта.

Романтикам принадлежит заслуга открытия «внутреннего человека». На место абстрактного человека Просвещения они поставили конкретного человека с его неповторимым чувствованием. В конечном счете это привело к эстетизации индивидуальности [9]. За последние два столетия романтизм перестал быть только литературным фактом. Он стал формой нового чувствования, новым способом переживания жизни. Известный специалист по немецкому романтизму А.Б. Ботникова поддерживает тезис о том, что «романтизм не создал собственного стиля в смысле отчетливо распознаваемого формального канона. Искусство романтизма определяется материалом и вытекающими из него настроениями...» [3, с. 232]. Но, как справедливо отмечает исследовательница, романтизм создал новую культуру, предложил новые формы мышления. «Немецкий романтизм возвращается как опыт, в некоторых своих идеях и структурах соответствующий идеям и структурам модернизма, возвращается как аргумент и принцип, не как жизнь, а как наследие, пригодное для новой жизни» [11, с. 4]. Возвращение немецкого романтизма означало его всестороннее изучение, о чем свидетельствует большое число капитальных научных и философских сочинений. Особенно интенсивно исследования немецкой романтической культуры велись в конце 19 – начале 20 вв., а также в 1960-90-е годы.

Сегодня в рамках постмодерна в философии идеи романтиков обретают инновационное звучание и рассматриваются как основание для формирования т.н. «альтернативной философии» и «нового рационализма». Наблюдается совпадение в мироощущении немецких романтиков и людей XXI века: утрата веры в абсолютность своего разума, ощущение ненадежности своего существования, осознание себя включенным в такой поток, где невозможно четко, опираясь на свой разум, определить основы, причины, цели и законы этого движения жизни, где теряет смысл попытка отыскать единый закон, поскольку все рациональные способы определить смысл жизни определены как неистинные.

Когда истина не возвышается на пьедестале ценностей, на первый план выходит опыт, который освобождается «от смертельных объятий истины» [1, с. 361]. Подробная критика «эпистемологии» в разных ее ипостасях, которая подавляла опыт, представлена в сочинении известного европейского философа Франклина Анкерсмита «Возвышенный исторический опыт». «Эпистемология всегда занималась поисками (трансцендентальных) схем, лежащих в основе и субъекта, и объекта. ... Фактически историю эпистемологии можно рассматривать как одну непрерывную атаку на опыт: ведь всякая автономия, дарованная опыту, автоматически разрушит стройную схему, определяющую отношения между субъектом (языком или знанием) и объектом» [1, с. 361]. Можно заключить, что преобладание трансцендентальной философии исключало возможность подвергнуть философской рефлексии эстетический опыт. Такие же проблемы существуют и у аналитической философии: аналитическая эстетика XX века не замечает феномена эстетического опыта в силу приверженности методологическому атомизму [13, p. 5].

Но что такое «эстетический опыт» и в чем его ценность? Это такого рода восприятие мира, которое невозможно разорвать на части, элементы. В классической эстетике эстетический опыт рассматривался как далекий от повседневной жизни, что получило концептуальное выражение в высказывании Канта о нем как «свободном от всякого интереса». В работе «Критика способности суждения» Кант впервые систематически сформулировал основные принципы эстетики и характеристики эстетического суждения. В основе эстетического суждения он увидел особую человеческую способность к получению чувства удовольствия и неудовольствия, возникающего от обнаружения «случайной», непредусмотренной никакими априорными структурами связи между сферами познания и нравственности. Кант обозначает это как «субъективное в представлении, которое не может стать частью познания» [7, с.30]. Применение этой способности философ увидел в искусстве [там же, с. 38]. При дальнейшей философской разработке в течение конца XVIII – XIX вв. сфера действия эстетики была полностью сведена к проблеме анализа искусства.

Р. Шустерман и Ф. Анкерсмит дают понять, что за пониманием сложной природы эстетического опыта надо возвращаться к подходам, сложившимся в начале XX века, например, к прагматизму. Д. Дьюи посвятил этой теме две книги – «Опыт и природа» и «Искусство как опыт». Как видно из названий этих работ, Дьюи сосредоточил внимание на разработке категории «опыт». Он понимает опыт более основательным, чем категории субъекта и объекта познания. В прагматизме Дьюи опыт предшествует истине. Анкерсмит называет такой подход «другая эпистемология», отличная от новоевропейской линии, идущей от Декарта и Канта [1, с. 344]. Она свободна от противоположности субъекта и объекта, ценит такое положение дел, когда мы взаимодействуем с миром и когда «частичная сплавленность субъекта с миром является естественной» [там же]. Собственно, это эпистемология повседневной жизни. И наше взаимодействие с миром находит воплощение в опыте.

Заслуживают внимания рассуждения Вальтера Беньямина, изложенные в том числе в эссе «Произведение искусства в век его технической воспроизводимости» (1936). Немецкий мыслитель впервые использовал термин «эстетизация», хотя и отрицательно относился к самому процессу, рассматривая ее как ключевой инструмент фашистской политики. У Беньямина эстетизация связана с идеологическими и с политическими функциями современного искусства. Но он заново открыл для истории культуры и философии первых европейских фотографов. В итоге у него сложилась теория фотографии, которая позволяет уточнить его философские взгляды. Украин-

ский историк философии В. Ермоленко охарактеризовал его философскую позицию словами «антимодерный модерн» [4, с. 15]. Дело в том, что Беньямин парадоксально соединял левые взгляды, стремление к революции и консервативную ностальгию по традиции, апокалиптическое ожидание будущего и память о прошлом, материалистическое мировоззрение и обращение к мистическим и эзотерическим темам. Он сознательно сохранял эти противоречия, рассчитывая тем самым отойти от «неподлинного модерна», который изменяет сам себе, механизируя новое и банализируя жизненный порыв. Немецкий мыслитель искал по-настоящему нового, подлинной современности, для чего возвращался к домодерным философским темам: философии пространства, философии времени, философии языка, онтологии. В его онтологии по-новому зазвучали домодерные понятия аналогии и ауры [там же, 15]. Все эти развороты его философии можно рассматривать как разные «техники взгляда», разные способы рассматривать реальность. Его мышлением руководит презумпция загадочности мира. Самопонятность настоящего для Беньямина иллюзия, современность надо изучать так, как изучают принципиально чужие культуры. Отсюда перед анализом культуры ставится задача не доверять готовым смыслам, а обратиться к окружению вещей. «В этой ситуации только молчащие вещи: архитектура, фотографии, пустые улицы, коллекции антиквариата, – могут привести к альтернативному осмыслению; только они являются настоящими носителями спрятанного языка» [там же, с. 20]. Эта философия повседневности развивается в «Сочинение о пассажах» – незаконченной работе Беньямина. Беньямин делает массовое общество объектом философского внимания. Под влиянием эстетики сюрреализма (особенно теории образа, которую предложил Андре Бретон в «Первом манифесте сюрреализма» (1924)) Беньямин сосредотачивается на конкретном, образном и микрологическом – на деталях и следах, а не на общих системах.

Сфера эстетического выступает для Беньямина в качестве медиума философского познания. Философ ищет новой эстетики восприятия, которая не была бы заражена стандартным субъект-объектным разделением. Он утверждал, что «прямой» опыт есть нечто вроде «поверхности», нечто, возникающее при взаимодействии субъекта и объекта, и что он сразу утрачивается, стоит нам только начать докапываться до «глубин» объекта или предаться спекуляциям о природе субъекта» [1, с. 356]. В эстетическом опыте целое является данным, а детали – вторичными конструкциями.

Для постклассической методологии все значительное происходит на поверхности, где субъект и объект взаимодействуют друг с другом. И еще одна важная ее особенность – она подчеркивает ценность эстетического опыта. По мнению Дьюи, эстетический опыт – лучшая отправная точка для понимания опыта вообще. И даже больше – о достоинствах философа можно судить по тому, как он относится к эстетическому опыту [1, с. 347]. В прагматистской концепции эстетического опыта не уделяется особого внимания философскому исследованию природы эстетического объекта. Прагматисты, как и Беньямин, призывают «оставаться на поверхности», где взаимодействуют субъект и объект. Важно также, что опыт – «это нечто, что претерпевается, а не (активное) вмешательство в объект опыта со стороны когнитивных схем или категорий, существующих в сознании субъектов» [1, с. 349].

Как видим, все рассмотренные нами концепции эстетического опыта построены на критике трансценденталистских теорий субъекта, в которых он (субъект) имеет неограниченную власть над опытом. Обращение к искусству мотивировано необходимостью демонстрации изменившегося понимания мира.

Формы существования фотографий, киноискусства, телеискусства, рекламы и т.п. радикально отличны от традиционных форм бытия произведения искусства. Они «неподъемны» для классической эстетики, нуждаются в специфической критике, которая анализировала бы не только формы и способы авторского самовыражения, но и место произведения искусства в социуме, заданность его культурной ситуацией и техническими возможностями общества. «Настоятельная потребность в позиционировании неклассики связана с дистанцированием от классического понимания эстетики как метафизики, философии прекрасного, философии искусства, критики способности суждения, с отказом от принципов универсализма и незаинтересованности, с пересмотром античновинкельмановского, гегелевско-кантовского понятийного и категориального аппаратов, ревизией эстетической аксиоматики в целом, с отходом от принципов нормативности, иерархичности» [12, с. 6].

Среди причин размывания устоявшихся границ эстетического исследователи называют неконтролируемое распространение визуальных образов, которые сегодня свободно циркулируют в различных информационных средах, будучи свободными от жесткой привязки к какой-либо заданной символической функции [6, с. 122]. В целом можно зафиксировать отход в средствах коммуникации от вербального способа к визуальному, а нашу цивилизацию называют то цивилизацией образа, то цивилизацией иконического поворота» [10, с. 10]. Термин «иконический поворот» предложил современный теоретик искусства Готфрид Бём. Под последним сегодня понимают сдвиг в социально-культурной ситуации, при котором онтологическая проблематика переводится в план анализа визуальных образов [5, с. 187]. В теориях, составляющих «иконический поворот», образ рассматривается как специфический медиум, обладающий собственной – т. е. альтернативной по отношению к лингвистической – логикой формирования смысла. И. Инишев полагает, что «иконический поворот» следует рассматривать скорее как дополнительный по отношению к лингвистическому повороту [там же, с. 187]. Господство новых средств коммуникации меняет «существо восприятия, что в конечном итоге ведет к изменению понятия реальности» [10, с. 10]. Избыток окружающей нас визуальной продукции приводит к перестройке критериев оценки событий: мы чаще доверяем не слову, а визуальному образу. «Иконический

поворот подразумевает, что в истоке формирования актуальной реальности исключительна роль образа, воздействующего на этико-политическую и экономическую составляющую жизни» [там же, с. 11]. Усложнение визуального ландшафта, характерное для современной культуры, ведет к усложнению восприятия. Усложняется и теория, что выражается в разнообразии существующих сегодня в эстетике и искусствоведении теорий.

Мнения исследователей разделились – одни обращаются к эстетическому оформлению реальности, к эстетике среды и к понятию глобальной эстетизации. Другие теоретики говорят о неприменимости эстетики как инструмента для изучения искусства. Ф. Джеймисон был одним из первых, кто обратил внимание на «поверхностный» характер современной эстетики и подверг его критике. Сегодня эту позицию защищает В. Вельш, который бьет тревогу по поводу глубинной эстетизации, затронувшей само сознание, систему ценностей, понимание человека [15, p. 8]. Альтернативная точка зрения, восходящая к романтизму, выдвигает свои контрагументы. Она расценивает «распространение эстетического за границы артефакта и качества, а также его массированный переход на уровень поверхности (блокирующей возможность дистанцированного, идентифицирующего восприятия) как позитивный момент, который в текущих исторических контекстах поздне-модерного общества активирует ряд ключевых возможностей человеческой жизни» [6, с. 132]. Все это свидетельствует о необходимости радикального изменения в понимании самой эстетики. Наблюдаемые нами сегодня процессы были инициированы не только авангардом и модернизмом начала XX века, а потом подхвачены контркультурой и постмодернизмом [12, с. 6]. В значительной степени они были генерированы романтизмом, с чем связано характерное для неклассики смещение составляющих эстетического поля из метафизической сферы в эмпирическую. Немецкий романтизм можно рассматривать как предпосылку возникновения концепта «эстетика жизни», который становится центральным для эстетизации повседневности.

Вывод. Трансформация предметного поля эстетики, которое мы наблюдаем сегодня (эстетика как философия искусства и наука о генезисе чувственной сферы) находится в прямой связи с трансформацией культурной парадигмы. В центре нашего внимания была культура последнего столетия, переход от модерна к постмодерну. Основной вектор движения лучше всего описывается в терминах усиливающейся эстетизации всех сфер жизни. Сегодня культура в целом претендует на то, чтобы быть эстетически значимой, а произведение искусства утрачивает свою эксклюзивность в процессе многоразового повторения, превращения в разновидность товара. Границы между полем искусства и другими культурными полями релятивизируются. Однозначно негативная оценка релятивизации эстетической сферы возможна лишь в рамках классической рациональности. Автономия эстетики сегодня выступает лишь как автономия ее предмета от трансцендентальной философии (метафизики). Тематизация «эстетического опыта» образует специфическую черту постметафизического мышления. Можно сказать, что осуществляется освобождение всех заложенных в термин «эстетика» значений. Так, нарастает внимание к буквальному значению термина «эстетика» – чувству, чувственности, интенсивности эмоционального переживания, чувственному восприятию. Трансформации подвергается структура субъективности, фигура субъекта, противостоящего объекту, находящаяся в центре модернистского мировоззрения.

Список литературы:

1. Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт. Пер. с англ. Олейников А.А., Борисова И.В., Лямина Е.Э., Неклюдова М.С., Сосна Н.Н. [Текст] / Ф.Р. Анкерсмит. – М.: Издательство «Европа», 2007. – 612 с.
2. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости [Текст] / В. Беньямин // Беньямин В. Избранные эссе. Под. ред. Здорового Ю.А. – М.: Медиум, 1996. – С. 15-65.
3. Ботникова А. Б. Немецкий романтизм: диалог художественных форм. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 352 с.
4. Єрмоленко В. Оповідач і філософ. Вальтер Беньямін та його час [Текст] / В. Єрмоленко. – К.: Критика, 2011. – 280 с.
5. Инишев И. «Иконический поворот» в теориях культуры и общества [Текст] / И. Инишев // Логос. – № 1 [85]. – 2012. – С. 184 – 211.
6. Инишев И.Н. Диапазон эстетического: от дискурса до текстуры // Философский журнал. – 2014. – Т. 13. – № 2. – С. 121-134.
7. Кант И. Критика способности суждения. Пер. М. Левина // Кант И. Собр. соч. в 8-и тт. Т.5. – М.: Чоро, 1994. – С. 5-330.
8. Никонова С.Б. Эстетизация как парадигма современности. Философско-эстетический анализ трансформационных процессов в современной культуре. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук. – СПб., 2012. – 42 с.
9. Рено А. Эра индивида. К истории субъективности / Пер. с франц. С.Рындина под ред. Е.Самарской. – СПб.: Владимир Даль, 2002. – 474 с.
10. Савчук В. Философия фотографии [Текст] / В. Савчук. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. – 256 с.
11. Федоров Ф.П. Художественный мир немецкого романтизма: структура и семантика. – М.: МИК, 2004. – 368 с.
12. Эстетика на переломе культурных традиций. – М.: ИФ РАН, 2002. – 237 с.
13. Shusterman R. Pragmatist aesthetics. Living beauty, rethinking art. – Cambridge: Blackwell, 1992. – 324 p.
14. Welsch W. Aesthetics beyond Aesthetics // Proceedings of the XHIth International Congress of Aesthetics, Lahti 1995, Vol. Ill: Practical Aesthetics in Practice and Theory, ed. Martti Honkanen, Helsinki 1997. – P. 18-37.
15. Welsch W. Undoing aesthetics / W. Welsch; transl. A. Inkpin London; Thousand Oaks; Calif.: Sage Publications, 1997. – 209 p.

Сапега В.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ЕСТЕТИКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація
У сучасну епоху естетика принципово змінює своє положення. Естетизацію слід вважати ведучим принципом сучасної культури і принципом руху від модерну до постмодерну. Головним чином мається на увазі придбання естетичного характеру певними сторонами сучасного життя, які раніше залишалися поза традиційного предмета естетики. Мова не йде тільки про поверхневу естетизацію. Спостерігається естетизація свідомості. Для розуміння цього процесу нам слід відмовитися від класичного розуміння естетики. Німецький романтизм розглянуто як передумову виникнення концепту «естетика життя», який стає центральним для естетизації повсякденності.
Ключові слова: сучасне мистецтво, естетика, культура, естетизація, модерн, постмодерн.

Sapega V.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

THE TRANSFORMATION OF THE SUBJECT FIELD OF AESTHETICS IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF CULTURAL PARADIGMS

Summary
In the modern era, aesthetics has fundamentally changed its position. The aestheticization should be called a principle of modern culture and principles of the movement from modern to postmodern. We mean the acquisition of the aesthetic nature of those aspects of modern life, which previously remained distant from the traditional subject of aesthetics. We are not talking just about surface aestheticization. Occurs aestheticization of consciousness. To understand this process we should abandon the classical understanding of aesthetics. German romanticism is considered as a prerequisite for the emergence of the concept "aesthetics of life", which becomes central to the aestheticization of everyday life.
Keywords: contemporary art, aesthetics, culture, aestheticization, modern, postmodern.

УДК 168.5:159.9.018.5

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МЕТОД ГЕГЕЛЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАННЯ В ПСИХОЛОГІЇ: КЛАСИФІКАЦІЯ МИСЛЕННЯ (ДО 200-РІЧЧЯ ОПУБЛІКУВАННЯ ПРАЦІ ГЕГЕЛЯ «НАУКА ЛОГІКИ»)

Суханов В.Ю.
Енергодарський Центр дитячої та юнацької творчості

Ступінь «наочного моделювання» (Л. Венгер) доповнює класифікацію мислення «трійка», яка відповідає стороні «змісту матеріалу» в кубічній моделі інтелекту Дж. Гілфорда. Комбінування категорій з двох пар протилежностей «видимість – сутність» і «явище – зняття» розкриває генезис чотирьох ступенів класифікації і дозволяє спроектувати діалектичний метод на рівень психології: 1. Явище сутності = наочне моделювання, або символічне (мислення). 2. Явище видимості = наочне-дієве, або поведінкове. 3. Зняття видимості = образне. 4. Зняття сутності = смислове, або семантичне. За аналогією парні категорії «форма – зміст» і «спокій – рух» комбінують ступені іншої лінії розвитку: 1. Емоції (у фізиці – час). 2. Цінності (простір). 3. Знання (поле). 4. Мислення (енергія). За допомогою методу тріади відтворюється категоріальний перехід від другої лінії розвитку до першої.
Ключові слова: класифікація мислення «трійка», наочне моделювання, кубічна модель інтелекту Гілфорда, система категорій діалектики і фізики, тріада Гегеля, лінії розвитку психіки, з`єднування категорій парами, зовнішнє і внутрішнє, явище і зняття, видимість і сутність, форма і зміст, спокій і рух, ритм і перехід.

Постановка проблеми. Категорії діалектики, як «всезагальні філософські поняття, за допомогою яких розкривається суперечливий характер буття» [25, с. 273-274], лежать в основі людського знання і, в своїй сукупності, покликані відображати картину об'єктивної будови світу. Система категорій діалектики повинна надавати організуючий вплив на категоріальну будову окремих наукових дисциплін. І навпаки: критерієм об'єктивності системи категорій діалектики

© Суханов В.Ю., 2016

покликані стати підсистеми окремих дисциплін, які можуть бути підтверджені (або спростовані) практикою. «Енциклопедія філософських наук» Г. Гегеля стала вінцем категоріальної системи. Однак з того часу не вживалося наступних, конкретних кроків, що з'єднували б категоріальний апарат філософії з методологією окремих наук. В даний час наукові «прориви» відбуваються на межах дисциплін. У зв'язку з цим особливо актуальним стає наведення мостів між системою категорій діалектики, розробленою Гегелем, і термінологічним інструментарієм окремих наук, включаючи психологію.

Аналіз досліджень і публікацій по темі. Як приклад предметом нашого дослідження стане відома з часів радянської психології триступінчата класифікація мислення «трійка»: наочно-дієве, наочно-образне (або образне) і словесно-логічне (або абстрактне) мислення [7, с. 107-108; 12, с. 121-123]. На Заході ці ж ступені мислення досліджувалися під іншим кутом зору женевською школою психології Ж. Піаже (періоди доопераціонального мислення, конкретних і формальних операцій [26]). У класичному варіанті «трійки» на наочно-дієвому етапі дитина не здатна мислити без опори на зорове сприйняття об'єкта і без безпосередніх маніпуляцій з ним. На наочно-образному етапі дитина вже не маніпулює об'єктом, а використовує виключно зір і навчається трансформувати об'єкт в розумі. У психології цей етап отримав назву «інтеріоризації» і «внутрішнього плану дій» [9]. На етапі розвитку абстрактного мислення дитина вчиться висловлювати свої думки у словесній, алгебраїчній та геометричній формах з опорою на логічні конструкції.

Важливою подією в розвитку цієї класифікації стали дослідження у віковій психології початкового етапу в розвитку дитячого мислення, який отримав назву «наочного моделювання» (Л. С. Виготський [8], Л. А. Венгер [18]). Цей етап передує становленню наочно-дієвого мислення і полягає в первинному символічному відображенні дитиною оточуючих об'єктів, своїх потреб і емоцій. Це жести, міміка, звуки і примітивні слова, рольові ігри, використання зовнішніх предметів в якості символів. Це період освоєння умовної мови, або способу спілкування дитини з оточуючим світом, за допомогою якого вона зможе сформувати у себе наступні ступені мислення. Своє класичне відображення ця примітивна мова отримала в наскельних малюнках первісної людини, в ієрогліфічних мовах і в жестах - у індіанських народів. Цей фундаментальний ступінь мислення блискуче використав у своїй педагогічній практиці донецький педагог В. Ф. Шаталов у вигляді «таблиць опорних сигналів» [28]. Ступінь наочного моделювання не був введений в класичну «трійку», хоча деякі сучасні українські психологи (наприклад, С. Д. Максименко [14, с. 165-167]) ввели символічне мислення до складу її другого ступеня. Орієнтована на потреби практики кубічна модель інтелекту Дж. Гілфорда виділила всі чотири названі ступені, але ігнорувала при цьому принцип розвитку. На координаті «природи матеріалу або інформації, на основі якої здійснюються дії», вони отримали назви, відповідно, символічного, поведінкового, образного і семантичного змісту мислення [30]. Правда, поведінкове мислення в більшій мірі відображало здатність до розуміння логіки дій соціальних партнерів, ніж здатність оперувати об'єктами при безпосередньому їх сприйнятті. Винятком із загальної традиції стала дисертація О. О. Барташникова [1], в якій при класифікації видів оперативної пам'яті (ОП) було застосовано метод виділення подібностей і відмінностей між ступенями розвитку. В його основу було покладено той же принцип, яким керувався Гегель при систематизації категорій. Першим критерієм для класифікації ОП по цій лінії було покладено «виконання діяльності з опорою на реальні (безпосередньо подані) об'єкти або без такої»; другим – «оперування образом об'єкта або його смисловим значенням». Таким чином, були виділені ті ж три ступені: 1. Практична ОП (з опорою на реальні об'єкти). 2. Образна ОП (без опори на реальні об'єкти, оперування їх образами). 3. Смислова ОП (оперування смисловим значенням об'єкта). Комбінуючи подібності та відмінності далі, слід було очікувати, що класифікація ОП по цій лінії буде успішно завершена останньою комбінацією, що поєднує опору на реальний об'єкт та оперування смисловим значенням іншого об'єкта, але, певно, завадили традиції.

Знаменно, що кубічну модель Гілфорда і класифікацію, яка описана в дисертації Барташникова, об'єднує їх відповідність принципу практичної критеріальності. Остання полягає в тому, що кожен малий кубик Гілфорда (з цих, що складають його великий куб) і кожна комбінація ознак ОП в її класифікації можуть бути практично змодельовані тестами, які ставлять ці фактори (або функції) під переважне навантаження. Важливим є також той факт, що обидві класифікації мають багатовимірну будову.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Неважко помітити, що створювачі класифікацій мислення (крім Барташникова) не намагалися систематизувати подібності та відмінності між рівнями і факторами. Крім того, ні в одній з робіт ми не зустріли спроб співвіднесення категоріальної побудови психології з системою категорій діалектики.

Ціль та задачі. Виходячи з цього, завданнями нашої статті є: визначення категорій діалектики, що включають в себе психологічні поняття, які відображають подібності та відмінності між ступенями мислення; систематизація на їх основі ступенів класифікації мислення; на основі описаного Гегелем переходу одних пар категорій в інші визначення другої лінії розвитку, в основі якої лежать пари категорій, що переходять в пари досліджуваної класифікації. Останнє завдання є метою нашої роботи.

У даній статті ми обмежимося систематизацією лише одного фрагмента класифікації мислення, який ми будемо називати далі «доповненою трійкою» (доповненою рівнем «наочного моделювання» за Венгером).

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглянемо в якості інструменту подальшого дослідження метод тріади, застосований Гегелем в «Науці логіки». Ця тріада є кватернер, що складається з двох взаємопов'язаних пар протилежностей: «загальне – особливе» і «оди-

ничне – всезагальне (універсальне)» [10, с. 345-347]. Виходячи з потреб педагогічної практики, покликаної формувати психіку індивіда, ми, на відміну від Г. Гегеля, ставимо себе на місце Творця, а не Духа, що пізнає себе на шляху повернення до себе. У зв'язку з цим порядок ступенів в тріаді Гегеля буде в ряді випадків зворотним. Таким чином, до першого ступеня названого кватернера, або «полюсу Духа» (тезису), ми повинні будемо віднести категорію «всезагального», або «універсального», під яким слід розуміти якийсь первинний, недіз'юнктивний (за А. В. Брушлинським) синкрет. В якості своєї протилежності (антитезису) цей синкрет на другому ступені виділяє з себе гносеологічну пару «загальне – особливе». Третьому, «полюсу природи» (синтезису), що об'єднує ступені, відповідає категорія «одиничного». Останній є і «загальним», і «особливим» і, за логікою, є кон'юнкцією (єдністю) гносеологічної пари. Первісне «всезагальне», як полюс Духа, є її протилежністю і не вміщає в себе ні «загальне», ні «особливе» (рис. 1).

Рис. 1. Тріада Гегеля як інструмент систематизації категорій

Джерело [10, с. 345-347]

Використовуючи розглянутий вище кватернер як інструмент, Гегель побудував систему взаємопов'язаних пар діалектичних категорій, в якій з кожної попередньої пари зростає подальша. За допомогою сходження від абстрактного до конкретного спробуємо спроектувати метод Гегеля на досліджувану нами «доповнену трійку». Виділимо загальне і особливе у першій і другій парі її ступенів.

Загальне. На перших двох ступенях об'єкт сприймається суб'єктом безпосередньо, через органи відчуттів; на третьому і четвертому ступенях – опосередковано, через своє психічне відображення. Першій парі ступенів відповідає діалектична категорія «зовнішнього», другій – «внутрішнього». Цю пару категорій, введену Кантом, в даний час включають в число основних лише деякі експерти [25, с. 95-96; 19, с. 279-281], але в різних значеннях. В даному випадку ми, як і Гегель, відносимо категорії «зовнішнього» і «внутрішнього» до класу категорій пізнання, а не природи, як це прийнято в більшості випадків в наш час. Разом з В. І. Шинкаруком [25, с. 96] ми вважаємо «зовнішнє, як річ-для-нас, а внутрішнє, як річ-в-собі». В цьому випадку вони будуть відповідати психологічним поняттям «екстеріоризації» і «інтеріоризації». З першої з них збігається за змістом інша категорія – «явище», що класично не має пари [10, с. 281-282]; друга ж передбачає «привласнення» зовнішнього об'єкта суб'єктом за допомогою відображення його в розумі у вигляді образу і, далі, у вигляді смислу (поняття). У класичній філософії такому відображенню відповідає термін «зняття».

Категорія «внутрішнього» у Гегеля не цілком конкретизована: в тексті немає прямих вказівок на включеність в це поняття образного мислення, що не спирається на сприйняття, хоча це і випливає опосередковано з її протиставлення категорії «зовнішнього». Ця неконкретність, поряд із застосуванням цієї пари в схожій логічної формулі разом з парою «сутність – видимість» (наприклад, [10, с. 312]), дала привід для ототожнення цих пар і «втрати» у ряду сучасних філософів ступені «образного поза сприйняття» – того проміжного ступеня, який опосередковує «явище» і «сутність». Психологія, що знаходиться ближче до практики, в більшості випадків відмежовує ступінь «образного поза сприйняття». Так, наприклад, О. Г. Маклаков поділяє теоретичне мислення на «образне» і «понятійне» [13, с. 301-303]. Що ж стосується «Науки логіки», то ми все ж знаходимо в ній іншу пару понять, яка разом з парою «видимість – сутність» однозначно передбачає існування проміжного ступеня «образного поза сприйняття». Це поняття «реальності» (наявного буття) і «ідеальності» (для-себе-буття) [10, с. 236]. «Ідеальність» включає в себе і «образне поза сприйняття», і «понятійне», в той час як «сутність» – тільки «понятійне».

Особливе. На перших двох ступенях суб'єкт: у першому випадку має справу з конкретним об'єктом, який виконує знакову функцію і заміняє якийсь інший, що володіє невизначеністю форми; у другому – з конкретним об'єктом, що представляє самого себе. На наступних двох ступенях: в першому випадку суб'єкт має справу з реальним об'єктом, але представленим не безпосередньо, а у вигляді своєї психічної копії-образу – не має значення, від якого аналізатора; у другому випадку – суб'єкт має справу з об'єктом, що володіє невизначеністю форми і належить до категорії смислів або призначень.

Тепер згруповуємо ступені мислення «доповненої трійки» іншим способом: на внутрішню (другий і третій ступені) і зовнішню пари (четвертий і перший ступені).

Загальне. Внутрішня пара ступенів мислення представлена об'єктами, які характеризуються (граничною) визначеністю. Для позначення такого роду об'єктів в основних західних мовах використовуються артиклі: the, der, le. В цьому випадку психологія називає мислення «конкретним». Гегель співвідносить його з категорією «видимості», яка протилежить «сутності» і лише «знаходиться на шляху до явища» [10, с. 295]. («Видимість» видається не зовсім вдалим терміном, оскільки передбачає участь в роботі на перших двох ступенях мислення тільки зорового аналізатора). Але так само, як і «внутрішнє», поняття «видимості» у Гегеля недостатньо конкретизовано. Якщо побічно очевидно, що «видимість» - це те, що «не-сутність», а значить – і «образне поза сприйняття», то у прямому її визначенні немає віднесення до видимості «психічного відображення реального об'єкта». Це «буття безпосе-

реднє ... як зняте» («гола видимість») [10, с. 265], «найближча істина буття або безпосередності» [10, с. 295], і нічого більше про «видимість» не йдеться. Як результат, ступінь «образного поза сприйняття» був втрачений, і сучасна філософія використовує категорію «видимості» в смислі «спотвореної реальності», або «кажимості» [19, с. 282]. Д. Кирик пропонує альтернативою «видимості» категорію «існування» [25, с. 623], яка також розглядається Гегелем як пара для «сутності» [10, с. 287-289], але «існування» ще жорсткіше обмежує полюс «не-сутності» «образним при сприйнятті». Автор цієї статті пропонує зберегти в подальшому використання категорії «видимості» в класичному розумінні: в якості психічного відображення реальних об'єктів як за участю їх сприйняття за допомогою будь-якого з аналізаторів, так і без нього.

Зовнішня пара ступенів мислення представлена такими об'єктами, котрі не можуть бути сприйняті безпосередньо. Це узагальнені об'єкти і їх смисли. Для їх позначення в основних західних мовах використовуються артиклі: on, ein, un. Психологія в цьому випадку називає мислення «абстрактним», в філософії йому відповідає категорія «сутності». В езотеричній науці категоріям «видимості» і «сутності» відповідають категорії «очевидності» і «дійсності» (останній термін за значенням не збігається з таким в класичній філософії) [15, 3.225, 3.231].

Особливе. У внутрішній парі на другому ступені конкретний об'єкт відображається при його безпосередньому сприйнятті, а на третьому – без його участі. У зовнішній парі: на четвертому ступені суб'єкт мислить абстрактно і без опори на будь-які зовнішні об'єкти – це мислення називають також безóбразним (по О. Кюльпе [16, с. 352]); на першому – суб'єкт при мисленні про абстрактні об'єкти спирається на їх конкретні заступники, які ним безпосередньо сприймаються і виконують роль символів.

Конкретизуючи психологічний зміст двох категоріальних пар, що лежать в основі класифікації «доповнена трійка», ми виявили і інші пари понять, схожих за змістом з основними. Таким чином, виникла необхідність додаткового групування цих пар по класам різного рівня: класу загальних категорій, або категорій Духа, класу гносеологічних категорій і класу окремих дисциплін, або категорій природи. Наприклад, категорії кватернера на рис. 1 мають різну полярність, але в цілому вони повинні бути віднесені до класу гносеологічних, або пізнавальних категорій. Спробуємо тепер згрупувати всі ті пари категорій, які зустрілися нам при дослідженні «доповненої трійки». Зокрема, автор пропонує віднести пари: «явище – зняття», також «реальне – ідеальне», і «видимість – сутність» – до класу загальних категорій; «зовнішнє – внутрішнє» і «конкретне – абстрактне» – до класу гносеологічних категорій; «екстеріоризація – інтеріоризація» і «безóбразне [16, с. 352] – образне» – до класу категорій природи (психології).

В одній з попередніх наших публікацій було описано метод з'єднування ознак парами, відомий з часів Стародавнього Єгипту [24, рис. 3]. Згодом він зустрічається у К. Юнга [27], І. Бріггс-Майерс [6], Г. Айзенка [24, рис. 2 (аналогічно рис. 3)]. В усіченому вигляді він був використаний при класифікації ОП [1]. Автор даної статті застосував цей метод при класифікації ступенів інших ліній розвитку психіки за допомогою з'єднування категорій діалектики парами [20; 21; 22; 23]. Нижче ми використовуємо його при класифікації ступенів лінії розвитку «доповнена трійка». 1. Наочне моделювання, або, за Гілфордом, символічне мислення представляє собою єдність «явища» і «сутності». 2. Наочно-дієве, або, за Гилфордом, поведінкове мислення представляє собою єдність «явища» і «видимості». 3. Образне (поза сприйняття) мислення представляє собою єдність «зняття» і «видимості». 4. Смислове, або, за Гілфордом, семантичне мислення представляє собою єдність «зняття» і «сутності» (рис. 2).

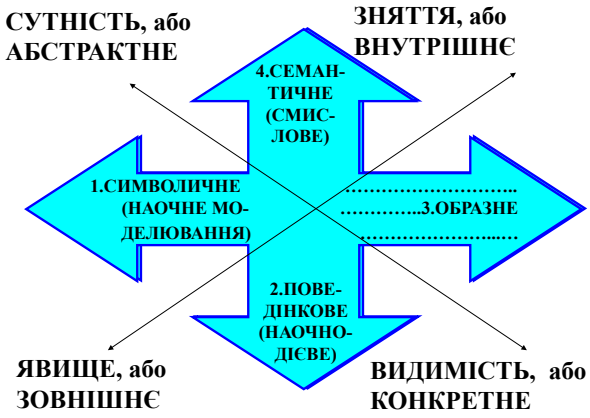

Рис. 2. Класифікація мислення «доповнена трійка» методом з'єднування категорій діалектики парами

Розробка автора за джерелами [24, рис. 2, 3; 30]

Наступним кроком є встановлення зв'язків між «доповненою трійкою» і іншою, вибудуваною нами раніше лінією розвитку психіки на основі діалектичного методу Гегеля. У безпосередньому зв'язку з парою «видимість – сутність» він розглядає пару категорій «форма – зміст» і в якості їх «синтезису» пропонує категорію «субстанції», яку потім замінює категорією «сутності». Остання є «точка входу» в категоріальну основу «доповненої трійки». В одній з попередніх публікацій ми досліджували лінію розвитку, в основі якої лежала пара «форма - зміст» в зв'язку з парою «спокій (рівновага) – рух». Паралельно розглядалася лінія розвитку за участю цих пар категорій у фізиці [22, рис. 3, 2].

1. Рух форми, або сфера емоцій (час).

2. Спокій форми, або сфера цінностей, особистість у вузькому смислі (простір). Коли ми відносили емоції і цінності до категорії «форми», то виходили з того факту, що вони є продовженням «відчуттів» і «чуттєвого» у смислі, який вкладає Гегель [10, с. 110, 114].

3. Спокій змісту, або сфера інтелектуальних умінь і знання (поле або маса, за Гегелем – сила).

4. Рух змісту, або мислення (енергія) (рис. 3).

З часу написання «Науки логіки» зміст, вкладений в категорії на рис. 3 (і 4), еволюціонував. Гегель і сам пише про неминучу еволюцію смислу категорій в зв'язку з еволюцією людського знання [11, с. 20]. «Енергія» і «поле» відносяться до матеріальних феноменів таким же чином, як

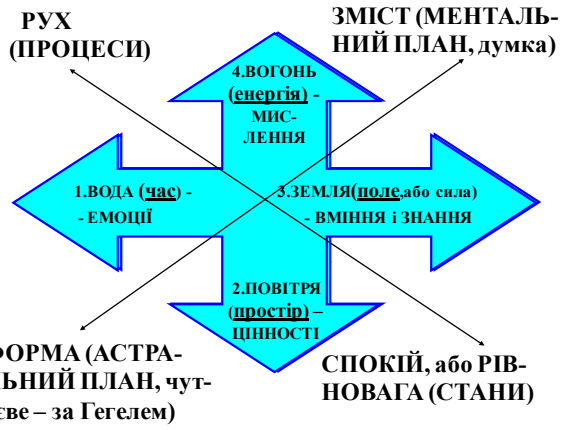

Рис. 3. Співвідносна класифікація стихій, категорій фізики і психології методом з'єднування категорій діалектики парами

Розробка автора за джерелами [24, рис. 2, 3; 3, с. 67, 87; 4, с. 42; англ. вид.: s. 32]

«простір» і «час». Крім того, на прикладах рис. 2 і 3 ми робимо важливе для себе відкриття: основні категорії наукової дисципліни (психології, фізики), які відображають явища світу природи, не є меншими поняттями усередині окремих всезагальних філософських категорій, що відображають першоелементи, але є їх комбінаціями, які поєднаються парами.

Так як ми в своєму дослідженні рухаємося в зворотному напрямку в порівнянні з Гегелем, то «синтезисом» форми і змісту ми повинні покласти «матерію», в той час як «субстанція», яка первісно розуміється як «праматерія» (ефір – за Г. І. Шиповим), повинна займати полюс «тезису», або Духа. Відновлюючи тріаду Гегеля для пари «форма – зміст», розглянемо її будову на рівні психологічного знання. В езотериці рівню форми (за Гегелем – «чуттєвого») відповідає астральний план, а рівню змісту (за Гегелем – «уявлення» і «думки» [10, с. 112-116]) - ментальний [3, с. 67, 77, 95]. У цьому випадку: «видимість» на рівні форми буде представлена емоційними відносинами до конкретних об'єктів, а на рівні змісту – конкретними розумовими об'єктами, функціями та діями; «сутність» на рівні форми має справу з безоб'єктними емоціональними станами і процесами, наприклад, радості або страху, а на рівні змісту – з абстрактними об'єктами і мисленням. Єдністю (кон'юнкцією) «форми» і «змісту» (чуттєвого і розумового) є «особистість» в широкому смислі слова, яка є і «чуттєве», і «розумове». (В езотериці в якості поєднання астрального і ментального планів розглядається також явище нижчого злиття: «кама-манаса» [5, с. 297; англ. вид.: s. 356]). Аналогічного погляду на місце категорії «особистості» в системі психологічного знання дотримується і традиційна психологія.

Протилежністю «особистості» в езотеричній науці вважається «душа», яка є «і не чуттєве і не розумове». Протиставляючи «душу» і «тіло», езотерика визначає останнє, як трирівневу систему: власне фізичне тіло і його ефірну (польову) складову, а також астральну (чуттєву) і ментальну (розумову) складові. «Уебстер (словник, вид. 1923 г.) визначає душу дуже цікаво і, з точки зору східної мудрості, дуже точно. "Сутність, яку можна осягнути як суть, субстанція, або спонукальна причина індивідуального життя, особливо життя, яке виражається у фізичній активності; провідник індивідуального існування, що за своєю природою окремий від тіла і, як зазвичай вважають, має незалежне існування"» [2, с. 56; англ. вид. 1930: – s. 73]. Вважається, що у індивіда, у якого душа починає домінувати, у відносинах з оточуючими наростає безособовість, тобто, індивід перестає діяти, відчувати, мислити з точки зору окремої особистості (своєї або деякої іншої). Його життя починає підкорятися інтересам (групового) більшого цілого. Різниця в житті індивіда настільки ж разюча, як і при переході від провідної ролі форми (бажань) до провідної ролі змісту (ментальної волі). У сучасній традиційній психології «душа» розглядається в рамках поняття «совість». Виходячи з останнього визначення Уебстера, ми співвідносимо категорію «душі» з категорією «сутності», завершуючи таким чином перехід від пари категорій одної лінії розвитку (форма і зміст) до такої на іншій лінії (видимість і сутність) (рис. 4).

Рис. 4. Тріада Гегеля: перехід пари «зміст – форма»

Розробка автора за джерелами [10; 5, с. 284; англ. вид.: s. 389; 2, с. 56; англ. вид.: s. 73]

Можна очікувати, що друга пара цієї ж лінії «спокій - рух» також повинна мати аналогічний перехід до другої пари «доповненої трійки» «зовнішнє - внутрішнє». Категорія «руху» є однією з основних в сучасній філософії. Її протилежність, категорія «спокою», присутня в числі п'яти основних у Платона, але потім виконує епізодичні ролі у Гегеля [11, с. 68-69] і Енгельса в якості «рівноваги» як синтезу «притягання» і «відштовхування» [29, с. 561-564] і, нарешті, зовсім віддається забуттю. В езотеричній науці категорії «спокою» (тамаса) і «руху» (раджаса) розглядаються в якості гун, які з'єднуються третьою: «ритмом» («саттвасом»), – яка є «і те, і інше» [4, с. 42; англ. вид.: s. 32]. Згідно, наприклад, тлумачному словнику (том 8, 1977, с. 542), під ритмом розуміється «рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, мовних, зображальних і т. ін.), циклів, фаз, тих чи інших процесів і явищ». У класичній філософії поняття «ритму» відсутнє, як відносно нове, але розглядається Гегелем в рамках категорії «руху» в якості «синтезису» простору і часу [11, с. 59-68]. У «Науці логіки» ми вже маємо справу з психічним рівнем цієї тріади [10, с. 228-234]. «Синтезис» пари-антитезису «становлення – наявне буття» (або «рух – спокій») є «дурна нескінченність» (ритм), вихід з якої тільки в «переході» (полюсі «тезису»). Але і явище, яке розглядається у Гегеля як процес, «рухається вперед в

нескінченному опосередкуванні стійкою формою» (рефлексією-в-саме-себе) і відсутністю стійкості (рефлексії-в-інше) [10, с. 295-298]. Таким чином, «явище ритму» є другою точкою входу в лінію розвитку «доповнена трійка», безперервність якого визначає категорію «свідомості». Протилежний йому полюс «буття-в-собі», або «зняття» (використання тут поняття «зняття» може бути оскаржене) не має відносин [10, с. 298] і тому є «не тим і не іншим» (рис. 5).

Висновки і перспективи. За допомогою системи категорій і діалектичного методу Гегеля вдалося систематизувати фрагмент класифікації мислення. Застосування методу вимагає: елімінування ліній психічного розвитку; визначення подібностей і відмінностей ступенів на цих лініях; почергове комбінування категорій з двох пар протилежностей, що включають знайдені подібності та відмінності. Виконання цих умов дозволило доповнити класифікацію мислення «трійка» до чотирьох ступенів. Схематично перехід категоріальних пар за методом Гегеля від однієї лінії психічного розвитку в іншу («доповнена трійка») може бути зображений так:

1. (Форма /\ зміст) => (видимість =/= сутність);

(Форма − зміст) = (чуттєве, або астральний план - думка, чи ментальний план);

(Видимість - сутність) = (особистість; конкретне мислення − душа; абстрактне мислення).

2. (Спокій /\ рух) => (явище ритму =/= зняття, або перехід)

(Спокій − рух) = (стани - процеси);

(Явище ритму − зняття, або перехід) = (свідомість; практичне мислення - буття; теоретичне мислення [13, с. 301-303]).

Рис. 5. Тріада Гегеля: перехід пари «рух − спокій»

Розробка автора за джерелами [10; 4, с. 42; англ. вид.: s. 32]

Додаткове групування схожих за змістом категоріальних пар по трьом класам, застосоване в даній статті (всезагальні, або категорії Духа; гносеологічні; спеціальні, або категорії природи), сприяє систематизації наукового знання.

Моделювання тестами елімінує навантаження ступенів психічного розвитку та вирішує питання критеріальності для системи категорій діалектики.

Найближчим завданням по лінії розвитку «доповнена трійка» є побудова схем переходу категоріальних пар «сутності − видимості» і «внутрішнього − зовнішнього» в пари наступної лінії розвитку [20]. Також вважається необхідною категоріальна побудова шостої лінії розвитку: лінії логічного і комбінаторного (за Кантом − конструюючого) мислення.

Список літератури:

1. Барташников А.А. Психологические особенности и формирование оперативной памяти у школьников и шахматистов. − Автореф. дисс. канд. психол. наук. − М.: НИИОПП АПН СССР, 1988. − 19 с.
2. Бейли А. Душа и ее механизм: проблема психологии. − М.: Навна-3, 2003. − 128 с.
3. Бейли А. О космическом огне. Психологический ключ к «Тайной Доктрине». − М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. − 960 с.
4. Бейли А. Свет души. (Пересказ Йога Сутра Патанджали). − М.: Навна-3, 2000. − 384 с.
5. Бейли А. Эзотерическая психология. − Том 1. − М.: Читра, 2000. − 384 с.
6. Бриггс-Майерс И., Майерс П. MBTI. Определение типов. У каждого свой дар. − М.: Бизнес Психологи, 2010. − 320 с.
7. Варій М. Й. Психологія: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / М. Й. Варій. − Вид. 2. − Київ: Центр учбової літератури. − 2009. − 288 с.
8. Выготский Л. С. Мышление и речь. − Изд. 5. − М.: Лабиринт, 1999. − 352 с.
9. Гальперин П. Я. Лекции по психологии: Учебное пособие для студентов вузов. − М.: Книжный дом «Университет», Высшая школа, 2002. − 400 с.
10. Гегель Г. В. Ф. Наука логики // Энциклопедия философских наук. − Том 1 / Г. В. Ф. Гегель. − М.: Мысль, 1974. − 501 с.
11. Гегель Г. В. Ф. Философия природы // Энциклопедия философских наук. − Том 2 / Г. Ф. Г. Гегель. − М.: Мысль, 1975. − 695 с.
12. Крутецкий В. А. Психология: Учебник для учащихся пед. училищ. − М.: Просвещение, 1980. − 352 с.
13. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. − СПб, Питер, 2008. − 583 с.
14. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навч. посібник. − К.: МАУП, 2000. − 256 с.
15. Община / Рерих Е. И. − Riga: «AGNI JOGAS» IZDEVUMS, 1926. − 245 с.
16. Психология: биографический библиографический словарь / Ред. Н. Шихи, Э. Дж. Чепман, У. А. Конрой. − СПб: Евразия, 1999. − 832 с.
17. Психологічний словник / Ред. В. І. Войтко. − К.: Вища школа, 1982. − 216 с.
18. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / Л. А. Венгер, Е. Л. Агаева, Н. Б. Венгер и др. / Ред. Л. А. Венгер. − М.: Педагогика, 1986. − 224 с.
19. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. − Изд. 2. − М.: Гардарики, 2008. − 736 с.
20. Суханов В. Ю. Базові категорії і систематизація психологічного знання [Текст] / В. Ю. Суханов // «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Київ, 7-8 травня 2015 року). − Ч. ІІ. − Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. − С. 31-33.
21. Суханов В. Ю. Дослідження ступенів розвитку самосвідомості методом з'єднання базових категорій парами [Текст] / В. Ю. Суханов // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Ужгород, 08-09 квітня 2016 г.). − Ч. ІІ. − Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. − С. 154-157.

22. Суханов В. Ю. З`єднування категорій парами – ключ до синтезу наукового знання [Текст] / В. Ю. Суханов // «Актуальні питання сучасної науки» (м. Львів, 16-17 жовтня 2015 р.). – Ч. II. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 16-19.
23. Суханов В. Ю. Поєднання категорій парами і діяльнісний підхід в психології [Текст] / В. Ю. Суханов // «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Харків, 04-05 грудня 2015 р.). – Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2015. – С. 136-139.
24. Суханов В. Ю. Рольовий підхід і властивості темпераменту: шлях до класифікації через коло Айзенка [Текст] / В. Ю. Суханов // Молодий вчений. – 2015. – №9. – С. 139-144.
25. Філософський енциклопедичний словник. / Заг. ред. В. І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
26. Флейвелл Д. Х. Генетическая психология Жана Пиаже. - М.: Просвещение, 1967. – 622 с.
27. Шарп Д. Психологические типы. Юнговская типологическая модель. – Изд. 2. – СПб: Б. С. К., 1996. – 216 с.
28. Шаталов В. Ф. Опорные конспекты по кинематике и динамике. Из опыта работы. Книга для учителя / В. Ф. Шаталов, В. М. Шейман, А. М. Хаит. – М.: Просвещение, 1989. – 142 с.
29. Энгельс Ф. Диалектика природы // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. – Изд. 2-е. – Т. 20. – С. 339-626.
30. GuiIford J. P. Three faces of intellect // The American Psychologist, 1959, 14, № 8. – S. 132–156.

Суханов В.Ю.
Энергодарский Центр детского и юношеского творчества

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МЕТОД ГЕГЕЛЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ЗНАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ: КЛАССИФИКАЦИЯ МЫШЛЕНИЯ (К 200-ЛЕТИЮ ОПУБЛИКОВАНИЯ ТРУДА ГЕГЕЛЯ «НАУКА ЛОГИКИ»)

Аннотация
Ступень «наглядного моделирования» (Л. Венгер) дополняет классификацию мышления «тройка», которая соответствует стороне «содержания материала» в кубической модели интеллекта Дж. Гилфорда. Комбинирование категорий из двух пар противоположностей «видимость - сущность» и «явление - снятие» раскрывает генезис четырех ступеней классификации и позволяет спроецировать диалектический метод на уровень психологии: 1. Явление сущности = наглядное моделирование, или символическое (мышление). 2. Явление видимости = наглядно-действенное, или поведенческое. 3. Снятие видимости = образное. 4. Снятие сущности = смысловое, или семантическое. Аналогично парные категории «форма – содержание» и «покой - движение» комбинируют ступени другой линии развития: 1. Эмоции (в физике - время). 2. Ценности (пространство). 3. Знания (поле). 4. Мышление (энергия). Посредством метода триады воспроизводится категориальный переход от второй линии развития к первой.
Ключевые слова: классификация мышления «тройка», наглядное моделирование, кубическая модель интеллекта Гилфорда, система категорий диалектики и физики, триада Гегеля, линии развития психики, сочетание категорий парами, внешнее и внутреннее, явление и снятие, видимость и сущность, форма и содержание, покой и движение, ритм и переход.

Suhanov V.Yu.
Energodar Center of Child and Youth Creativity

HEGEL'S DIALECTICAL METHOD AND SYSTEMATISATION OF KNOWLEDGE IN PSYCHOLOGY: CLASSIFICATION OF THINKING (ON THE 200TH ANNIVERSARY OF THE HEGEL'S LABOR PUBLISHED "SCIENCE OF LOGIC")

Summary
The "visual modeling" stage (L. Wenger) complements the classification of levels of thinking "three", which corresponds to the "content dimension" in J. Guilford's structure of intelligence. The categories combining of the two pairs of opposites "seeing - essence" and "appearance - sublation" reveals the genesis of the classification four stages and allows to project the dialectical method to the level of psychology: 1. Appearance of essence = visual modeling, or symbolic (intelligence). 2. Appearance of seeing = visual-active, or perceptible, behavioral. 3. Sublation of seeing = imaginative, concrete. 4. Sublation of essence = meaningful, or semantic. Similarly paired categories "form – content" and "rest – motion" build another line of development: 1. Emotions (time – in physics). 2. Values (space). 3. Knowledge (field). 4. Thinking (energy). The categorical transition from the second to the first line of development is reproduced by the Hegel's triad.
Keywords: classification of thinking "three", visual modeling, cubic model of intelligence by Guilford, system of dialectical and physical categories, Hegel's triad, lines of mental development, conjoining of categories in pairs, outward and inward, appearance and sublation, seeing and essence, form and content, rest and motion, rhythm and transition.

УДК 378.01

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ

Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У даній статті доводиться думка про те, що виходячи з сучасних законодавчих та економічних факторів інноваційна складова має стати одним з ключових аспектів модернізації філософської освіти в України. Включення її в контексті філософської освіти має розширити спеціалізації підготовки фахівців з даної галузі, а відтак стає необхідністю оновлення навчальних планів на рівні магістратури. Автори наголошують, що серед можливих форм втілення інноваційної складової у зміст підготовки фахівців на філософських факультетах на рівні магістратури мають бути проектні розробки стартапів, тренінги, стажування на виробництві (компанії, фірми, ЗМІ) і в науково-дослідних інституціях. Підкреслюється, що саме завдяки впровадженню і навчання інноваційній діяльності в контексті системи філософської освіти в Україні майбутні випускники та фахівці зможуть стати конкурентоспроможними на ринку праці у різних галузей суспільства – управління, ЗМІ, бізнес тощо.

Ключові слова: філософська освіта, інновація, вітчизняна філософська освіта, вища освіта, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що наразі відбувається активне впровадження основних ідей та аспектів нової редакції Закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII. Серед основних нововведень даного Закону є те, що підкреслюється велике значення інноваційної складової у системі Вищої школи. Вона, на думку авторів Закону, має стати для вітчизняної системи освіти таким же важливим елементом як і наукова. Через це стає важливим ґрунтовне дослідження ролі та значення інноваційних елементів в контексті модернізації вищої освіти в України загалом, і філософської зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в науковій літературі, як у вітчизняній, так і зарубіжній присутні дослідження В. Андрущенка, А. Бистрової, А. Бойко, Л. Губерського, Н. Гулевської, О. Дольської, М. Згуровського, М. Козловець, І. Коновальчук, Є. Пінчук, М. Старостіна та інших, що присвячені як аналізу інноваційної діяльності загалом, так і специфіки її втілення в контексті системи філософської освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість наукових студій, присвячених аналізу сутності інноваційної діяльності та впровадження її в систему вітчизняної вищої освіти, однак можемо констатувати, що наразі відсутні наукові розвідки, які стосуються систематичного та комплексного дослідження ролі та значення інновації в контексті модернізації філософської освіти на Україні.

Мета статті. Отже метою даної статті є цілісне дослідження стосовно висвітлення сутності та значення інновацій в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти.

Виклад основного матеріалу. Зміна динаміки і змістовних ліній сучасного історичного поступу зумовили потребу в модернізації професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного фахівця. Серед об'єктивних передумов цього процесу можна виокремити такі:

1) глобалізаційні зміни (глобалізація, становлення інформаційного суспільства, світова динаміка і нова екологічна епоха, локальні конфлікти і потреба формування "громадянина світу", полікультурного виховання тощо);

2) внутрішні зміни (становлення державності, демократичні і ринкові перетворення, зміна духовно-морального клімату, загострення соціальних проблем, зокрема, бідності, демографії, екології.

До суб'єктивних чинників належать:

а) зміна ідеологічної парадигми розвитку;

б) зміна співвідношення раціонального та ірраціонального знання (науки і релігії);

в) змістовне оновлення системи гуманітарного знання (філософія, політологія, соціологія);

г) зміна загальнонаукової (природничої) картини світу [9, с. 19].

Як бачимо актуальність модернізації гуманітарної освіти, в т.ч. філософської є одним суб`єктивних факторів, які дозволять більш ефективно та адекватно спряти професійній та світоглядно-методологічної підготовці сучасного фахівця незалежно від напрямку спеціальності. Проте, варто наголосити, що оголошена концепція реформи і модернізації освіти, про яку імпліцитно та експліцитно свідчить текст нового Закону України «Про вищу освіту», всю тяжкість її реалізації покладає на регіони і безпосередньо на освітні установи, надавши їм можливість не тільки самостійного ведення фінансово-господарської діяльності в сфері освіти, а й відповідальності. Реалізація національного освітнього проекту, підвищення якості освіти, впровадження профільного та дистанційного навчання, нових інформаційно-комунікаційних технологій в навчальний процес і процес управління, забезпечення матеріальної бази, нові принципи фінансування та самостійного управління – ось далеко не повний перелік завдань, які наразі стоять перед освітніми установами, фахівців різних галузей наукового знання.

«На сьогодні, зазначає О. Дольска, філософія виступає інструментом у формуванні міждисциплінарних та трансдисциплінарних зв'язків. Сучасна наука стрімко рухається в своїх досягненнях, але філософське обґрунтування цих досягнень стає необхідною умовою загального розвитку людства. Не можна зрозуміти хід розвитку наукового знання, якщо не брати до уваги філософські аспекти сучасного розвитку сус-

© Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В., 2016

пільства, інформації, науки, техніки, технологій, освіти тощо. Як наслідок, перед філософією розгортаються нові проблеми, не тільки методологічні та теоретичні, але й практично-орієнтовані та прикладні [7, с. 20].

Головною проблемою є вже не пошук деяких даних або конкретного дослідницького матеріалу, як це було навіть десять років тому, а саме вміння віднаходити у величезному обсязі різноманітних джерел та наявної інформації ту, що дасть змогу успішно й ефективно досягати поставлених цілей, розв'язувати сформульовані проблеми, робити обґрунтовані прогнози, обирати оптимальні рішення у найрізноманітніших ситуаціях. Одним із базових засобів виконання цього складного завдання є університетська освіта, невіддільною частиною якої є філософія та філософська освіта, котра завжди, хоча й на різних рівнях та у різний спосіб (насамперед залежно від того, чи йдеться про спеціалізовану підготовку філософів, чи про викладання філософії для «неспеціалістів»), працює зі світоглядом студента, з його вмінням мислити та обґрунтовувати теоретичні висновки, опрацьовувати інформацію, застосовувати наукові методи пізнання в усіх царинах буття сучасної людини.

Через це А. Бойко у докторській дисертації «Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз» наголошує, що «модернізація освіти» є закономірним процесом оновлення національної системи освіти загалом, та тих чи інших напрямків підготовки зокрема, відповідно до апробованих практикою здобутків у цій галузі провідними країнами світу; у змістовому розумінні модернізація подається як «оновлення», «осучаснення», «узгодження з вимогами часу», що інтелектуалізується на основі таких принципів, як спадкоємність, системність, толерантність, інноваційність, порівняння із зарубіжним досвідом тощо, узагальнюються основні суперечності процесу модернізації освіти в період утвердження ринкових відносин та способи їх раціонального розв'язання [4, с. 6].

Така ситуація наштовхує на впровадження інновацій в систему вищої філософської освіти в Україні, адже, сьогодні цінне саме по собі не освіта, а здатність на основі отриманих знань створювати нове знання, вміння ним керувати на основі теоретичної бази, яка була отримана у вузі на базі навчання не так практичного, скільки має в своїй основі наукову і творчу складову. Відповідно до цього, інновації – це прямий шлях до інтеграції освіти, науки і виробництва. Причому інновації повинні зачіпати всі аспекти освітнього процесу: організаційний, прикладної, методичний. Тільки в цьому випадку інновації стануть реальним інструментом поліпшення якості освіти в т.ч. і філософської.

Разом з тим треба відзначити, що філософія не дає рецептів і безумовних схем життя та діяльності людини. Проте знайомство з її проблематикою може відкрити шляхи до відповідей на важливі життєві питання, що постають перед особистістю та соціумом. Філософія, підкреслює Л. Губерський, може навчити мистецтву розмислів, розмірковувань, толерантному сприйняттю думок та позицій опонентів. У контексті сучасної реальності, коли домінують фінансові та економічні виміри, філософія наголошує самоцінність людини незалежно від статусу та здібностей кожного [5, с. 12-13].

Необхідно відзначити, що інновації у вищій школі розуміються не стільки як реалізація в освіті антропологічних і філософських концепцій людини і культури, що було характерно для другої половини минулого століття, скільки як відповідь на виклики часу, враховуючи вимоги ринкової економіки й процеси входження України в європейську світову спільноту. Причиною цього є також й переважно індустріальна модель вітчизняної економіки, застаріла або недостатньо реорганізована система освіти, відсутність стратегії формування особистості інформаційної доби [9, с. 25].

Інноваційний характер освіти вказує не лише на міру розробки і впровадження нововведень – нового змісту, нових педагогічних технологій, а й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способі діяльності особи, стилі її життя. До основних принципів інноваційних змін в освіті можна віднести: принцип безперервності освіти; особистісно-орієнтованого навчання; єдності навчання і виховання; пошуку нестандартних методів і форм навчання [8; 36, 37]. Також варто відзначити, що концептуальні засади інноваційних процесів у системі вищої освіти визначається комплексом фундаментальних філософських, загальнонаукових та конкретно-наукових закономірностей і принципів, обумовлюється загально-цивілізаційними, національними, соціальними, регіональними умовами розвитку освіти та особистісними детермінантами суб'єктів інноваційних процесів [10, с. 124].

На нашу думку, інноваційність соціально-гуманітарного навчання загалом, та філософського зокрема, являє собою сукупність нововведень, виражених у системі дій і операцій навчальної діяльності, які дозволяють швидко і ефективно досягти прогнозованого результату. Важливим завданням інноваційних технологій навчання в даний час є формування активних життєвих і громадянських позицій того, кого навчають.

В даному контексті, зазначає Н. Гулевська, інноваційні технології, які використовуються в соціально-гуманітарному навчанні, виконують дві важливі для держави функції:

1) готують фахівців нового покоління для ринку інтелектуального праці;

2) є повноправними суб'єктами ринкової економіки в якості розробників, постачальників об'єктів інтелектуальної власності, продукції та послуг з новою якістю, затребуваним споживачами.

У навчальному плані тієї чи іншої гуманітарної спеціальності, в т.ч. і філософської на рівні магістратури мають бути присутні такі форми навчання, як проектні розробки стартапів, тренінги, стажування на виробництві (компанії, фірми, ЗМІ) та науково-дослідних організаціях. Технологічне оснащення навчального процесу має відповідати рівню передової науки [6, с. 36].

Така наповненість навчального плану, зумовлена тим, що інноваційний характер сучасної освіти (в т.ч. і філософської – *В.Т.*), на думку А. Бойко, у нових умовах господарювання інновації перетворився на ключовий фактор зростання конкурентоздатності, забезпечення економічного

зростання, зростання добробуту населення, а також забезпечення оборонної, економічної, технологічної та екологічної небезпеки країни.

А для держав з перехідною економікою саме інновації забезпечують перехід до нової технологічної бази, випуску нової продукції й, в кінцевому підсумку – виходу у фазу економічного зростання. Як результат піднесення ролі інновацій в усіх сферах людської діяльності швидко продукуються, оновлюються і розповсюджуються нескінчені факти, дані і знання про явища природи, технологічні та суспільні зміни. У зв'язку з цим істотно зростає роль системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних з нескінченими потоками різноманітних знань і даних з метою вирішення нових, нестандартних проблем [4, с. 12].

Разом з тим важко не погодитися з позицією В. П. Андрущенка, який висвітлює вирішальну залежність змісту модернізації філософської освіти, впровадження інноваційної складової від ганебного стану сьогоденного українського суспільства: «Інноваційний розвиток освіти в цих умовах має проблематичний характер. Його здійснення знаходиться під загрозою. Неважко спрогнозувати те, що більшість наших дітей у найближчий час належної освіти не отримають й увійти в суспільний процес у якості його повноформатного суб'єкта навряд чи зможуть. Висновок, як кажуть, на поверхні: без належної освіти, виховання, культурної соціалізації підростаючого покоління і дорослих «український прорив» є справою безнадійною» [1, с. 7]. Тим самим проблема модернізації позначається як система структурних та інституційних суперечностей у процесі соціальної трансформації української освіти. До глобальних викликів активного опору модернізації (М. Кастельс) українська система освіти додає неузгодженість, нерівномірність, соціальну неврівноваженість [11, с. 10].

Відповідно до цього, філософсько-методологічною основою інноваційного підходу в освіті має стати гуманістична тенденція розвитку людини, що ґрунтується на принципах вільного індивідуального творчого розвитку особистості, з урахуванням індивідуальних можливостей. Інновації освіти мають забезпечити умови для випереджального зростання потреб людини протягом усього її життя. Традиційний тип освіти характеризується постійним відтворенням певних знань та навичок. Цей тип був спрямований на підтримку і відтворення досвіду людини та соціальної системи в цілому. Сутність традиційної освіти полягає у відтворенні педагогічного досвіду згідно із заданим зразком. Інноваційна освіта стосується не лише розробки і впровадження нововведень – нового змісту, нових педагогічних технологій, а й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способі діяльності особи, стилі її життя. Інноваційна система за основну мету приймає засвоєння способів діяльності людини в незнайомій ситуації, наданні досвіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду [3, с. 227].

У цій новій парадигмі найголовніше місце відводиться аналітичним здібностям фахівців, тобто їх спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і гіпотези, вбачати в сукупностях даних певні закономірності, знаходити розв'язання складних міждисциплінарних задач. Національні економіки більшості країнах світу будуються на засадах інноватики. Вони поєднують такі важливі суспільні складові, як виробництво, науку, освіту та бізнес в єдину інноваційну модель країни, галузі чи кампанії. Тому сучасний фахівець повинен мати цілісні знання про ринкові, інноваційні механізми і вміти їх застосовувати на практиці.

Як відомо, у розвитку філософії можна виділити чотири основні аспекти:

1. Розробка нових філософських систем.
2. Розвиток вже існуючих філософських систем.
3. Формування галузей філософської інноватики як сфери прикладних філософських досліджень і розробок.
4. Популяризація філософських систем.

Перші дві аспекти – розвиток філософії як фундаментальної науки і галузі знання. Третій і четвертий аспекти – галузі філософської інноватики у широкому сенсі: рішення нефілософських проблем за допомогою філософського інструментарію. Здебільшого філософська інноватика орієнтована на комплексні та міждисциплінарні проблеми. З її допомогою здійснюється формування епістемологічного контексту, який згодом залишається «за дужками» міждисциплінарного, або дисциплінарного дослідження [12, с. 4].

Введення моделі, де саме філософське знання і філософська діяльність трактуються як диференціюються залежно від ступеня (рівня) абстрагування і, навпаки, стосовно до розвинутих механізмам перекладу абстрактних схем в практичну діяльність або в духовну діяльність (практику) більш конкретну, ніж філософська, очевидно, здійснюється під впливом і за аналогією з розвиненою науковою діяльністю, де на певному етапі її розвитку, за образним висловом

Філософською інноватикою, на думку М. Старостіна, слід називати сферу інтелектуальних і практичних розробок міждисциплінарного виду, здійснюваних за допомогою інструментарію філософської рефлексії. Потреба позначення цієї галузи діяльності терміном «філософська інноватика» пов'язана насамперед з необхідністю більш точної кваліфікації даного виду діяльності – це не сфера фундаментальної філософії, і навіть не завжди її прикладна частина у вигляді «філософії науки», «філософії політики» або «філософії релігії», а рішення ще більш конкретних і гостро актуальних міждисциплінарних завдань. З іншого боку, це і не власне філософська діяльність, а інтелектуальна діяльність, здійснювана за допомогою філософських засобів.

Інструментарій філософської інноватики орієнтований на рішення складносистемних, міждисциплінарних проблем, де абсолютно недостатній монодисциплінарний інструментарій та необхідно вирішувати завдання виявлення підстави науки, здійснення синтезу різних дисциплінарних галузей, розробки проектів складносістемной діяльності, спрямованої на велику перспективу, вирішення соціально-практичних завдань, пов'язаних з діяльністю суб'єктів з різноспрямованими стратегіями і т.п [12, с. 8-9].

Взаємовплив теоретичної (освіти і науки) та прикладної філософії:

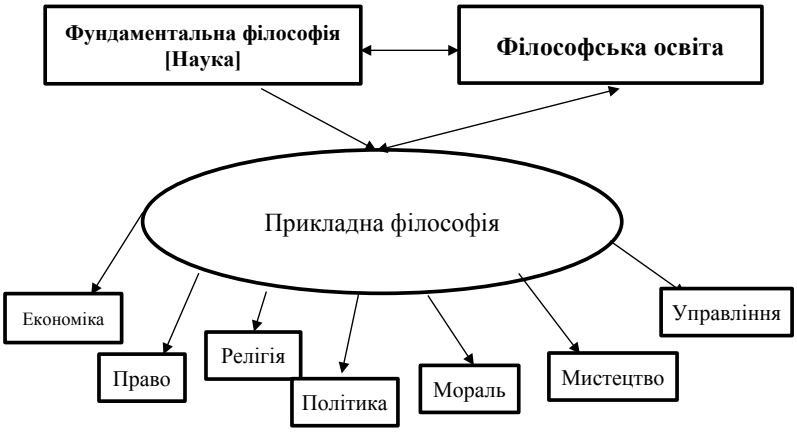

Висновки. Таким чином, проаналізувавши сутність та значення інноваційної складової у вітчизняній вищій освіті загалом, та в контексті модернізації філософської освіти зокрема:

1. Виходячи з сучасних законодавчих та економічних факторів інноваційна складова має стати одним з ключових аспектів модернізації вітчизняної філософської освіти. Включення її в контексті філософської освіти має розширити спеціалізації підготовки фахівців з даної галузі, а відтак стає необхідністю оновлення навчальних планів на рівні магістратури.

2. Серед можливих форм втілення інноваційної складової у зміст підготовки фахівців на філософських факультетах на рівні магістратури мають бути проектні розробки стартапів, тренінги, стажування на виробництві (компанії, фірми, ЗМІ) і в науково-дослідних інституціях.

3. Саме завдяки впровадженню інноваційної складової у систему вітчизняної філософської освіти, майбутні випускники та фахівці зможуть стати повноправними суб'єктами ринкової економіки в якості розробників, постачальників об'єктів інтелектуальної власності, продукції та послуг з новою якістю, затребуваним споживачами.

Список літератури:

1. Андрущенко В. П. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти / В. П. Андрущенко // Вища освіта в Україні. – 2009. – № 3. – С. 5–13.
2. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України / Ю. В. Бистрова // Право та інноваційне суспільство. – № 1 (4). – 2015. – С. 27-33.
3. Бойко А. І. Інноваційний характер сучасної освіти / А. І. Бойко // Філософські обрії. – 2008. – № 19 – С. 223-234.
4. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз [Текст]: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / Бойко Анжела Іванівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 31 с.
5. Губерський Л. В. Філософія і освіта: зустріч перспектив / Л. В. Губерський // Філософська думка. – 2013. – № 3. – С. 3-13.
6. Гулевская Н. А. Инновационные технологии в социально-гуманитарном образовании / Н. А. Гулевская // Известия Волгоградского государственного технического университета. – № 6. – Том 10. – 2009. – С. 35-37.
7. Дольська О. Дієвість прикладного характеру сучасної філософії / О. О. Дольська // Практична філософія. – 2015. – № 1(№ 55). – С. 13-21.
8. Згуровський М. З. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці / М. З. Згуровський // Матеріали Всеукраїнської наради ректорів вищих технічних навчальних закладів «Вища технічна освіта України і Болонський процес». – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – С. 36-45.
9. Козловець М. А. Українська вища освіта в дискурсі глобалізаційних процесів / М. А. Козловець // Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 18-32.
10. Коновальчук І. І. Теоретичні засади реалізації інноваційних процесів у вищих навчальних закладах / І. І. Коновальчук // Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 124-134.
11. Пінчук Є. А. Соціально-філософський аспект модернізації системи освіти як становлення інформаційного суспільства / Є. А. Пінчук // ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка 2010. – № 50. – С. 8-12.
12. Старостин А. М. Философские инновации: Когнитивная и аксиоло- гическая репрезентации / А. М. Старостин. – LAMBERT Academic Publishing (Германия), 2011. – 308 с.

Туренко В.Э., Соболь Т.В., Ярмолицкая Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ И ЗНАЧЕНИИ ИННОВАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В данной статье приходится мнение о том, что исходя из современных законодательных и экономических факторов инновационная составляющая должна стать одним из ключевых аспектов модернизации философского образования в Украине. Включение ее в контексте философского образования должен расширить специализации подготовки специалистов по данной отрасли, а затем становится

необходимостью обновления учебных планов на уровне магистратуры. Авторы отмечают, что среди возможных форм воплощения инновационной составляющей в содержание подготовки специалистов на философских факультетах на уровне магистратуры должны быть проектные разработки стартапов, тренинги, стажировки на производстве (компании, фирмы, СМИ) и в научно-исследовательских институтах. Подчеркивается, что именно благодаря внедрению и обучению инновационной деятельности в контексте системы философского образования в Украине будущие выпускники и специалисты смогут стать конкурентоспособными на рынке труда в разных сфер общества – управление, СМИ, бизнес и т.
Ключевые слова: философское образование, инновация, отечественная философская образование, высшее образование, инновационная деятельность.

Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ON THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF INNOVATION IN THE MODERNIZE UKRAINIAN PHILOSOPHICAL EDUCATION

Summary
This article has the idea that the basis of the current legal and economic factors innovative component should be one of the key aspects of modernization of philosophical education in Ukraine. The inclusion of it in the context of philosophical education is to expand the specialization of training in the industry, and thus becomes a necessity update curricula at the graduate level. The authors emphasize that among the possible forms of embodiment innovative component in the content of training at the Faculty of Philosophy at the graduate level should develop the project start-up, training, training on production (companies, firms, media) and research institutions. It is emphasized that it is through the implementation of training and innovation in the context of the philosophical system of education in Ukraine future graduates and professionals will be able to become competitive in the labor market in various sectors of society – government, media, business and more.
Keywords: philosophical education, innovation, domestic philosophical education, higher education, innovation.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 658.012.32

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ-ІНОЗЕМЦЯМ

Богданова Т.Г.
Київський національний лінгвістичний університет

Обґрунтовано тенденції розвитку освітнього простору у напрямку переорієнтації основного фокуса іншомовного навчання з особистості викладача на особистість учня із застосуванням відповідного вибору методичного інструментарію. Сформовано теоретико-методичні засади комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям: умови, принципи, технологію застосування. Виділено основні прийоми та засоби, що дозволяють підвищити мовленнєвий рівень студентів-іноземців.
Ключові слова: комунікація, іноземний студент, англійська мова.

Постановка проблеми. Освітній простір – це частина соціального простору як метасистеми. В контексті теорії соціального простору П. Бурдьє, освітній простір розглядається як нелінійний, що має потенційні можливості до відкритості за рахунок збагачення соціальних відносин, зокрема через розвиток міжнародних освітніх програм, поширення дистанційного навчання й освітніх інтернет-мереж для всіх різноманітних учасників освітнього процесу [2].

Основна функція мови – це комунікація. Комунікативний підхід до вивчення іноземної мови реалізує дану функцію мови, в першу чергу, уміння правильно використовувати слова, речення у відповідних реальних комунікативних ситуаціях

Актуальність проблеми дослідження. Сьогодні в освітньому процесі відбувається комплексна переорієнтація на особистість учня, на його інтереси, потреби і можливості, а також на вибір методів, способів, форм і технологій навчання, які відповідають індивідуальним особливостям учня.

Використання мови у реальній комунікативній ситуації породило в рамках комунікативного підходу такі тенденції у викладанні іноземної мови:

1) комунікативна спрямованість усіх видів навчання;

2) головним у процесі навчання є не викладач, а студент;

3) зацікавлення студентів процесом навчання відповідно до їхніх інтересів, здібностей і потреб ;

4) навчально-методичні матеріали подаються за ситуативно-тематичним чи функціональним принципом;

5) основними видами роботи студентів є: парна робота (діалог), групова робота (полілог);

6) комунікативний підхід до вивчення мови породив нетрадиційне відношення до помилки [9].

Відповідно, характерним є повна переорієнтація основного фокуса всього процесу іншомовного навчання з особистості викладача на особистість учня і здійснення відповідного вибору методичного інструментарію.

Комунікативний підхід включає вивчення прагматичних аспектів комунікації, співвідношення мовних одиниць з діяльністю людини, вивчення стратегій і тактик комунікантів, що дозволяє навчити студентів моделювати мовленнєві взаємодії, розуміти інтенції комунікантів, використовувати мову як засіб соціальної дії і взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування [3]. Відповідно, застосування комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляд навчання іноземної мови як навчання комунікативної діяльності, що характеризується дослідженням пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, а також проблем формування системи знань учнів здійснено у роботах Бім Є., Пасова І. та ін. дослідників [1; 6; 7; 4]. У працях Рідкозубової С.О. обґрунтоване твердження про підвищення ефективності формування професійних комунікативних умінь іноземних студентів при впровадженні педагогічної технології за такими етапами: мотиваційно-стимулювальний (стимулювання позитивної мотивації), когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-коригувальний [8]. Дослідження Тарнопольського Б. присвячені методиці викладання англійської мови, зокрема, і застосуванню комунікативного підходу [9]. Проте питання використання комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям залишається недостатньо розробленим.

Метою статті є теоретичне обґрунтування гіпотези щодо підвищення мовленнєвого рівня студентів-іноземців за застосування комунікативного підходу у викладанні англійської мови.

Об'єкт дослідження – теоретико-методичні засади комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям.

Предмет дослідження – процеси реалізації комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям.

Завдання дослідження:

– визначення особливостей та видів комунікативного підходу;

– формування умов застосування комунікативного підходу;

– виділення основних складових комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям.

© Богданова Т.Г., 2016

Методи: аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняльний та системний підходи.

Виклад основного матеріалу. Як багаторівневий процес, комунікація формує культуру спілкування, що включає психологічні особливості людини, особливості міркування та соціальні установки (зацікавленість процесом спілкування, мотивація).

Комунікативний метод вивчення іноземної мови застосовується як для групових, так і індивідуальних занять зі студентами.

К. Джонсон виділяє два комунікативних підходи до вивчення іноземної мови:

1) досконала організація навчальної програми (визначає, що саме вивчати за комунікативним принципом);

2) методологія (як і за допомогою яких методів зробити навчання мови більш доступним) [5].

Базові стратегії навчання іноземної мови на основі комунікативного підходу:

– активний обмін у системі «викладач-студент»;

– активізація іншомовного сприймання;

– контекстуалізація мовного матеріалу, який реалізується через різні технології (рольові ігри, презентації та ін.);

– інтеграція мовних навичок у вивчення професійної лексики;

– розширення самостійності (автономне навчання);

– аналіз соціуму, де відбувається навчання.

Комунікативна організація навчального процесу передбачає три основні умови:

– спрямованість навчання студента не на здобуття мовних знань, а на вироблення навичок (граматичних, лексичних, фонетичних, мовленнєвих умінь);

– реалізація принципу комунікативної організації, передбачає комунікативний характер вправ, що використовуються в навчальному процесі для вироблення навичок і мовленнєвих умінь. (принцип ситуативного мовленнєвого спілкування);

– формування у студентів спонукально-мотиваційної фази діяльності – створення потреби в іншомовному мовленнєвому спілкуванні [9].

Комунікативний підхід є орієнтованим на вивчення мови через спілкування. В ньому поєднуються: використання рідної мови студентів для розкриття значення навчального матеріалу, сприйняття мови в процесі навчання як засобу спілкування, розвиток усного мовлення при вивченні іноземної мови, вивчення граматики в мовних моделях, що сприяють кращому засвоєнню мови.

Комунікативний метод базується на таких загально-дидактичних і методичних принципах:

а) принцип мовленнєво-мисленнєвої активності – передбачає, що будь-який мовленнєвий матеріал (фраза, текст) активно використовується носіями мови в процесі спілкування;

б) принцип індивідуалізації – головний засіб створення мотивації при оволодінні мовою;

в) принцип функціональності – відповідно до цього принципу визначаються функції говоріння, читання, аудіювання і письма як засобу спілкування;

г) принцип ситуативності – передбачає визнання ситуації як базової одиниці організації процесу навчання іншомовного спілкування;

д) принцип новизни – забезпечує підтримку інтересу до оволодіння іноземною мовою, формування мовленнєвих навичок, розвиток продуктивності й динамічності мовленнєвих умінь [6].

Під час вивчення лексичного аспекту чужої мови в лінгво-дидактиці виділяють два основні етапи:

1) орієнтувально-підготовчий – етап, що включає добір, організацію і презентацію нового лексичного матеріалу;

2) етап тренування і здобуття лексичних мовленнєвих навичок, який передбачає роботу над закріпленням та активізацією лексичних одиниць у різних видах мовленнєвої діяльності.

У презентації нового лексичного матеріалу на початковому рівні важливим виявляється використання наочного матеріалу. Зокрема, в аспекті наочності прийнято виділяти три основні типи:

– предметну наочність, що реалізується через безпосередній показ предмета та називання закріпленої за ним лексеми;

– зображальну наочність, що реалізується через демонстрування малюнків, схем, відеоматеріалів, які дозволяють сприйняти певний лексичний матеріал;

– моторну наочність, яка реалізується через опис дій і рухів з їх демонстрацією [5].

Вони взаємодоповнюють один одного та дозволяють створити комплексний підхід до репрезентації лексики на початковому етапі.

Застосування комунікативного підходу включає опрацювання комунікативних формул. Це дозволяє досягти високого рівня сполучуваності і створити загальний комунікативний комплекс. Відповідно, навіть за мінімального лексичного матеріалу, проте високо функціонального, у студента буде можливість активно використовувати його в мовленнєвих ситуаціях. Вивчення іноземної мови за допомогою комунікативного підходу надає студентам-іноземцям можливість користуватися нею у конкретних ситуаціях, з конкретною практичною метою. Розвиток мовлення здійснюється за допомогою комунікатив, що є сукупністю прийомів, покликаних навчити ефективному спілкуванню в мовному середовищі. Одним з основних його прийомів є імітація ситуацій з реального життя, покликаних стимулювати учнів до активного говоріння.

На відміну від класичних методів, основу яких становить повторення і запам'ятовування, на заняттях, що проводяться за комунікативною методикою хід уроку залежить від самих учнів – їх відповідей, реакції і т.п. Звичайно ж, більшу частину занять займає розмовна мова, хоча читання і письмо вивчаються теж. Викладачі, в основному, не говорять, а слухають і спрямовують хід заняття.

Засвоєння англійської мови здійснюється за допомогою аутентичних матеріалів (оригінальних текстів, аудіо-записів, відеофільмів), які є нормативними з точки зору мовного оформлення та містять лінгвокраїнознавчу інформацію та показують функціонування мови в її рідному середовищі, мовну поведінку носіїв мови в різних ситуаціях спілкування, розкривають особливості поведінки, пов'язані з народними традиціями, соціальною структурою суспільства, етнічною належністю.

Комунікативна методика спрямована саме на практику спілкування. Комунікативне направлення навчання англійській мові потребує всіх компонентів навчального процесу. Найбільш повноцінно цей метод реалізується в тому випадку, коли викладач використовує нетрадиційні методи комунікативного спілкування. Досить цікавими є методи, що стимулюють активну розумову діяльність і спонукають студента висловлювати свої думки англійською мовою. Одним з таких прийомів в методах комунікативного спілкування є комунікативне завдання.

В комунікативних завданнях можуть бути використані постійні персонажі: герої книг, автор, читач, популярні персонажі кіно, театру, репортер, журналіст та ін. Їх мовна поведінка визначається їх професією, характером, життям.

Сукупність прийомів, направлених на ефективне навчання спілкуванню в мовному середовищі, становить комунікативну методику. Імітація ситуацій з реального життя, покликаних стимулювати студентів до активного говоріння, є одним з основних її прийомів [10].

Комунікативна методика може бути інтегрована з деякими традиційними елементами викладання англійської мови. Ця методика передбачає максимальне заглиблення студента в мовний процес, що досягається за допомогою зведення апеляції студента в рідній мові до мінімуму. Основною метою цієї методики є навчити студента спочатку вільно розмовляти англійською мовою, а потім думати нею. Важливо і те, що механічні репродуктивні вправи також відсутні; замість них з'являються ігрові ситуації, робота з партнером, завдання спрямовані на пошуки помилок, порівняння та співставлення, що підключають не тільки пам'ять, але і логіку, вміння мислити аналітично та творчо.

Такий комплекс допоможе створити англомовне середовище, в якому повинні «функціонувати» студенти: спілкуватись, читати, брати участь в рольових іграх, висловлювати свої думки, робити висновки. Такий метод орієнтований на розвиток не тільки мовних знань, але й також на креативність та загальний кругозір студента.

Висновки. Основним принципом комунікативно-орієнтовного навчання є мовна діяльність. Люди повинні навчитись вирішувати реальні та нереальні завдання спільної діяльності за допомогою іноземної мови. Цей підхід представляє собою реалізацію такого способу навчання, при якому здійснюється систематизоване, співвідносне та упорядковане навчання англійської мові як засобу спілкування в умовах модульованої мовної діяльності на заняттях. Комунікативний підхід до навчання іноземних мов дає можливість викладачу навчити студентів-іноземців моделювати мовленнєві взаємодії, використовувати мову як засіб соціальної дії і взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування.

Існує два комунікативних підходи до вивчення іноземної мови: досконала організація навчальної програми , методологія. Основними принципами комунікативного підходу є принцип мовленнєвомисленнєвої активності, принцип індивідуалізації, принцип функціональності, принцип ситуативності.

Умовами застосування комунікативного підходу є:

– спрямованість навчання студентів-іноземців не на здобуття мовних знань, а на вироблення навичок (граматичних, лексичних, фонетичних, мовленнєвих умінь);

– реалізація принципу комунікативної організації, передбачає комунікативний характер вправ, що використовуються в навчальному процесі для вироблення навичок і мовленнєвих умінь. (принцип ситуативного мовленнєвого спілкування);

– формування у студентів-іноземців спонукально-мотиваційної фази діяльності – створення потреби в іншомовному мовленнєвому спілкуванні.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Подальше опрацювання комунікативного підходу у викладанні англійської мови студентам-іноземцям полягає у формуванні системи засобів та інструментів підвищення ефективності його застосування у розвитку мовленнєвої діяльності.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Бим И.Л. Модернизация структуры и содержания школьного языкового образования (ИЯ) / И.Л. Бим// Иностранные языки в школе. – 2005. – № 8.
2. Бурдьє П. Соціологія соціального пространства: пер. с франц. / П. Бурдье / отв. ред. пер. Н.А. Шматко. – М.: Изд-во ин-та эксперимент. Социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
3. Долматова Н.С. Обучение иностранному языку средствами блочно-модульной технологи / Н.С. Долматова // Актуальные проблемы науки и агропромышленного комплекса в процессе европейской интеграции: сб. междунар. науч.-практ. конф (13-15 ноября 2013 г.). Ч 3: в 3 ч. – Пермь: ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА, 2013. – С. 108-111.
4. Ковалева Ю.Ю. Концепция модульного обучения иностранному языку студентов вузов / Ю.Ю. Ковалева / Автореферат дис. доктора педагогических наук: 13.00.02. – Нижний Новгород, 2013. – 44 с.
5. Мацько Л.І. Мережевий навчально-методичний комплекс вивчення української мови як іноземної / Любов Мацько, Тамара Кудіна // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – «2 (22). – Електронне видання. – Режим доступу: http ://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/2011_2/11
6. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. – М., 1989. – 231 с.
7. Пассов Е.И. Урок иностранного языка / Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. – Феникс: Глосса-Пресс, 2010. – 640 с.
8. Рідкозубова С.О. Формування професійних комунікативних умінь іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів / С.О. Рідкозубова / Дисертація на здобуття ступеня к.пед.наук зі спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Харків, 2015.
9. Тарнопольський Б. Методика викладання англійської мови / Б. Тарнопольський. – К.: Вища шк., 1993. – 167 с.
10. Хоменко О. Іншомовна підготовка як невід'ємний складник вищої освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства / О. Хоменко // Вища освіта України. – 2012. – № 2. – С. 55-61.

Богданова Т.Г.
Киевский национальный лингвистический университет

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ-ИНОСТРАНЦАМ

Аннотация
Исследованы тенденции развития образовательного пространства в направлении переориентации основного фокуса иноязычного обучения с личности преподавателя на личность ученика с применением соответствующего выбора методического инструментария. Сформированы теоретико-методические основы коммуникативного подхода в преподавании английского языка студентам-иностранцам: условия, принципы, технологии применения. Выделены основные приемы и средства, позволяющие повысить речевой уровень студентов-иностранцев.
Ключевые слова: коммуникация, иностранный студент, английский язык.

Bogdanova T.G.
Kyiv National Linguistic University

COMMUNICATIVE APPROACH IN TEACHING ENGLISH TO FOREIGN STUDENTS

Summary
The tendencies of development of educational space in the direction of the reorientation of the main focus of foreign language teaching from individual teacher to individual student with an appropriate choice of methodological tools are researched. Theoretical and methodological foundations of the communicative approach in teaching English to foreign students: the conditions, principles and technology of application are formed. The basic methods and means of improving the speech level of foreign students are determined.
Keywords: communication, foreign student, English.

УДК 821.521

ЯПОНСЬКА ЖІНОЧА ПОЕЗІЯ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОРІЧЧЯ

Вознюк Г.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню стану японської жіночої поезії кін. XIX – поч. XX сторіччя. Особлива увага приділяється соціальним передумовам, які впливали на появу літераторів-жінок. У дослідженні проаналізовано причини популярності для жіночої творчості тих чи інших форм японської поезії. Розглянуло найбільш відомі персоналії жінок-поетів, що творили в зазначений період. Зокрема, діяльність однієї з найвидатніших японських поетес поч. XX сторіччя – Йосано Акіко.
Ключові слова: жіноча поезія, форма танка, хайку, епоха Мейджі, Йосано Акіко.

Постановка проблеми. Письменниця Шімідзу Шікін (1868–1933) на початку епохи Мейджі писала: «Де ховається сучасна Мурасакі? Де Сей-Шьонагон епохи Мейджі? Я з нетерпінням чекаю твоєї появи. Ні, навіть більше за мене, твоєї появи прагне наше суспільство» [4, с. 9]. Так, романістка та борець за жіночі права висловлювалася за необхідність появи жінок-письменниць у сучасній японській літературі.

Провідна роль у японському літературному процесі кін. XIX – поч. XX століття перейшла до чоловіків. Це стосується насамперед прози та драматургії. Щодо поезії, то на цьому поприщі жінкам все ж вдалося зайняти гідне місце [2]. Жінок-письменниць, які творили в зазначений період надзвичайно мало. Проте, кожна постать є виключно важливою для історії японської літератури, оскільки це був час великих змін не лише в японській культурі загалом, а й у свідомості суспільства, яке переосмислювало роль жінки в усіх сферах життя. На жаль, на даний момент мало досліджень, які присвячені цьому питанню, однак воно має велике значення для розуміння літературних тенденцій, що мали місце в Японії кін. XIX – поч. XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жіночу поезію зазначеного періоду досліджувала низка науковців. Зокрема, український дослідник Бондаренко І. П., який зробив переклади численних жіночих поезій та уклав їх в антологію жіночої поезії «Жага кохання». Російський науковець та перекладач Долін О.А. присвятив багато досліджень жіночій поезії різних періодів. Серед західних вчених варто згадати американську дослідницю Ребеку Коупленд та її роботу, що має назву «Сучасна Мурасакі: пись-

© Вознюк Г.А., 2016

менництво жінок в Японії Мейджі». Ґрунтовне дослідження творчості однієї з найпопулярніших японських поетес початку XX століття – Йосано Акіко – виконано американською дослідницею Дж. Бейчман у праці «Embracing the Firebird» («Ухопивши жар-птицю», 2002).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особлива увага нашого дослідження приділяється соціальним передумовам, які впливали на появу літераторів-жінок та аналізу причин популярності для жіночої творчості тих чи інших форм японської поезії.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження є аналіз стану японської жіночої поезії кін. XIX – поч. XX сторіччя. Огляд найбільш впливових постатей жінок-поетів, що творили в зазначений період, зокрема діяльності однієї з найвидатніших японських поетес поч. XX сторіччя – Йосано Акіко, а також їх вплив на подальше розгортання літературного процесу в Японії.

Виклад основного матеріалу. Після Реставрації Мейджі до Японії з Європи приходять абсолютно нові літературні тенденції, впливу яких зазнають більшість тогочасних письменників. З'являються літературно-критичні трактати, автори яких закликають до повного оновлення японської поетики, відмови від традиційних поетичних прийомів, впровадження нових жанрів, використання в поезії розмовної мови тощо. Так, Ямада Бімьо (1868–1910) – один з основоположників японської романтичної школи – написав трактат «Про японські поетичні твори». Заручившись підтримкою відомого на той час перекладача і письменника Фтабатея Шімея (1864–1909), він проголошував принцип «єдності літературної та розмовної мов» (言文一致体 – «*ґембун іччі-тай*») [2].

Поети жанру *танка* (5-7-5-7-7), які творили в останні роки епохи Токуґава (1600–1868) та на початку епохи Мейджі, майже всі без винятку належали до консервативної школи Кейен, заснованої Каґава Каґекі (1768–1843). Ця школа вважала поетичним ідеалом збірку «*Кокіншю*» («Збірка старих і нових японських пісень», 905–913 рр.) та естетику, проголошену її укладачем – Кі-но Цураюкі (бл. 868–945), заохочуючи складання поезії на задану тему (*дайей*). Кі-но Цураюкі вважав *вака* (японську пісню) природньою відповіддю поета на емоційні враження від довколишнього світу. У збірці представлені як вірші укладені з нагоди певних особистих подій: наприклад, написання листа коханій людині, так і формальні поезії, складені під час поетичних змагань на задану тематику. Школа Кейен заохочувала до складання поезії на традиційні теми, тож поети, які належали до неї, створювали словесні образи, що лиш трохи відрізнялися від образів їх попередників [4, с. 30].

Серед жінок-поетів, які активно творили в жанрі *танка* в останні роки епохи Токуґава і продовжували свою видатну діяльність на початку епохи Мейджі, були такі різноманітні постаті, як буддійська черниця, гончар та каліграф Отаґакі Ренґецу (1791–1875); селянка та націоналістка Мацуо Тасеко (1811–1894); ґейша Мацумото Місако (1833–1914); Сайшьо Ацуко (1826–1900) та Шімода Утако (1854–1936), які служили при дворі, а пізніше стали викладати поезію, відкривши власні жіночі поетичні школи. [4, с. 30].

Поетичні школи пропонували освітній курс для дівчат, що базувався на класичній літературі, зокрема імператорських поетичних антологіях і прозі епохи Хейан, як наприклад «*Ісе моноґатарі*» («Повість про Ісе», сер. X ст.) та «*Ґенджі моноґатарі*» («Повість про принца Ґенджі», 1008 р.). Початок епохи Мейджі охарактеризувався втратою достатку для багатьох самурайських та аристократичних родин, тоді як фермери та підприємці значно покращили своє соціальне становище та достаток. Той, хто не міг дати освіту своїм донькам, віддавав їх на навчання традиційним мистецтвам. У поетичних школах дівчат навчали писати класичну прозу, зокрема щоденники та есе, а також класичну поезію. В епоху Мейджі жанр танка представляв жіночу традицію, оскільки складання цих віршів вважалося важливою складовою жіночої освіти. Найвідомішою школою поезії на той час була школа Хаґіноя, заснована найпопулярнішою на той час поетесою жанру *танка* – Накаджіма Утако (1841–1903). Декілька видатних письменниць, зокрема Хіґучі Ічійо (1872–1896) та Міяке Кахо (1868 – 1943), отримали тут ґрунтовну освіту з класичної літератури [4, с. 30].

Декілька жінок-поетів, зокрема Накаджіма Шьоен (відома також як Кішіда Тошіко, 1863–1901), були відомі своєю прозою (*канбун*) та поезією (*канші*), написаною китайською мовою. Проте, майже немає відомих поетес, що писали у жанрі *хайку* (5-7-5). Причиною цього могло слугувати розділення між так званою «жіночою чуттєвістю» та естетикою хайкай, що полягала у відчуженості та об'єктивному описі. Окрім того, форма танка розвинулась із віршів *ренґа* (連歌, досл. «з'єднані вірші»), які складалися колективно. Проте, подібні колективи традиційно не запрошували жіноче товариство. Вірші хайку були популярними впродовж всього періоду Мейджі, але не з'являлося поета, жінки чи чоловіка, що досяг би особливої майстерності у цьому жанрі, поки поет Масаока Шікі (1867–1902) не розпочав рух-реформування традиційних жанрів *танка* і *хайку* у 1890-х роках. Його учень Такахама Кьоші (1874–1959), який продовжував розвивати ідею Шікі, що мала назву *шясей* («замальовки з натури; з реального життя»), у 1902 році створив спілку жінок-поетів, які складали вірші *танка*. Він також публікував вірші поетес у спеціальній колонці, яка з його ініціативи була виділена у журналі «*Хототорісу*» («Зозуля»). До цієї спілки належали Хасеґава Канаджьо (1887–1969), Абе Мідоріджьо (1886–1980), Такешіта Шідзуноджьо (1887), Суґіта Хіса-джьо (1890–1946) [4, с. 31].

Захоплення японського суспільства на початку епохи Мейджі перекладами з західної літератури (особливо популярними були переклади творів Г. Лонгфелло, В. Блейка та В. Шекспіра) поступово привело до популяризації віршів «нового стилю» (*шінтайші*). Це були довгі вірші, інколи вільної форми, але частіше – чергування три-складових та п'яти-складових рядків, які спочатку наслідували переклади західних творів. У *шінтайші* вживалася сучасна мова, як протиставлення класичним віршам *танка* та

високому стилю китайськомовних *канші*. Таким чином, у поезії *шінтайші* можливим було більш пряме природнє вираження людських вражень, які не вдавалося передати засобами традиційних японських поетичних форм. Це включало події тогочасного життя, політичні, філософські та релігійні роздуми, опис власних емоцій ліричного героя – те, що не належало до переліку традиційних усталених тем для віршів жанру *танка* [4, с. 32].

У 1890-х роках відбулося також становлення нових шкіл танка. Серед найвідоміших із них – «*Шіншішя*» («Спілка нової поезії»), заснована поетом Йосано Текканом (Йосано Хіроші, 1873–1935), у якій зібралися в основному поети-романтики. У журналі «*Мъоджьо*» («Вранішня зірка»), редактором якої був Теккан, спілка надрукувала свій маніфест, де проголосила, що її поети не беруть за зразок твори письменників минувшини, а відкривають свій власний шлях у поезії; члени спілки підтримують створення будь-якої поезії, цікавої за змістом та гармонійної за формою; нерівноправні відносини між членами спілки є неприйнятними; члени спілки вважають насолодження красою поезії вродженою здатністю людини, а написання віршів заради слави – ганебним; спілка високо цінує своїх попередників із Сходу та Заходу, проте її члени не бачать сенсу наслідувати їх; поезія спілки є національною, новою поезією епохи Мейджі, що поступово розвинулася на основі традиційних поетичних антологій «*Манйошю*» та «*Кокіншю*» [2].

«Спілка нової поезії» виховала низку поетес-романтиків, серед яких одна з найвидатніших письменниць XX-го сторіччя – Йосано Акіко (1878–1942). Двох інших поетес, Ямакава Томіко (1879–1909) та Чіно (Масуда) Масако (1880–1946), завжди асоціювали з Акіко, як «трьох талановитих жінок» (*сан сайен*) журналу «Вранішня зірка» («*Мъоджьо*»). Вони втрьох опублікували збірку віршів танка «Плащ кохання» («*Коіґоромо*», 1905). Багато жінок-поетів надихалися творчістю Йосано Акіко, для деяких вона стала наставницею, і в подальшому вони публікували свої перші поезії в журналі «Вранішня зірка». Серед них: Окамото Коноко (1899–1939), Ішіґамі Цуюко (1882–1956) та Ядзава Коко (1877–1956) [4, с. 33].

Були також поетеси, яких надихала творчість чоловіків: поетів та вчених. Серед них: Оцука Кусуока (1875–1910) і Такеяма Хідеко (1881–1915).

Окрему увагу варто, на нашу думку, приділити творчості Йосано Акіко, яка є чи не найбільш знаковою поетесою кін. XIX – поч. XX сторіччя. Цей період став часом протесту проти устрою епохи Токуґава (1603–1868), коли індивідуальне щастя людини мало бути принесене в жертву суспільному обов'язку. Так, дебютна збірка поетеси «*Мідареґамі*» («Скуйовджене волосся», 1901 р.), яка налічувала 399 віршів форми *танка* (5-7-5-7-7) фактично стала однією з центральних робіт японського романтизму, а також літературною сенсацією, яка принесла славу молодій поетесі. Вірші Акіко виділялися, перш за все, своєю відвертістю, свободою думки та індивідуалізмом. У своїй збірці поетеса закликала до кохання, вільного від моральних умовностей, думок про майбутнє та суспільного осуду (тут і далі переклад – наш):

道を云はず後を思はず名を問わずここに恋ひ恋ふ君と我と見る

(зі збірки «Скуйовджене волосся», № 352)

Мені байдужі заповіді,
думи про прийдешнє
і слава від людей...
Тут лиш кохання є,
лиш погляд твій і мій.

Сьогодні важко уявити, наскільки відважним було рішення надрукувати збірку віршів поетажінки, особливо зважаючи на те, якими відверто еротичними були деякі вірші. Критик Хінацу Коноске через чверть століття писав, що Акіко, молодій дівчині, вдалося вивільнити японську чуттєвість. Про «Скуйовджене волосся» згадували в усіх провідних літературних журналах того часу, збірку читали, особливо молоді люди, її цитували в історіях та новелах [1]. Молодий Арішіма Такео (1878–1923), до того, як він став відомим новелістом, зізнавався у своєму щоденнику, що він не здатен буди таким «сміливим та егоїстичним», як поет, що написав «Скуйовджене волосся». Він також додавав, що вірші звучать ніби «голос когось із далеких країв», і він бачить у них щось «невизначено чисте, глибоке... і нове». Критики, які підтримували творчість Йосано Акіко, відзначали свіжість мови, сміливість фантазій та їх пристрасність [3, с. 176].

Проте, у молодої та революційної поетеси були також противники. Слід зазначити, що одним із двох найважливіших пунктів, за який критикували поетесу, була незрозумілість її поезії, а другим – надмірний еротизм. Так, наприклад, критик газети «*Токіо Асахі Шімбун*» наводив наступний вірш як приклад того, що «як робота жінки є неприйнятним»:

春みじかし何に不滅の命ぞとちからある乳を手にさぐらせぬ

(зі збірки «Скуйовджене волосся», № 321)

«Весна коротка.
Та нащо ж мені
життя безсмертне?» –
йому у руки свої налиті груди
взяти дозволяю [3, с. 178].

Для порівняння, вірші близької подруги Йосано Акіко – Ямакава Томіко, яка також друкувала свої вірші в журналі «Вранішня зірка», були набагато менш провокативними:

新星の露のにほへる百合の花を胸におしあてて歌おもふ君

(«Мьоджьо», №3, червень 1900 року)

Лілеї квітку,
що до роси
на зорях озвалась,
притиснувши до серця,
ти вірша складаєш.

Критик, чиє ім'я і досі зостається невідомим для дослідників, видав у журналі «Бунко» в жовтні 1901 року анонімну критичну статтю «Поети Нової школи: критика» («*Шінпа каджін хъорон*»), назвавшись «*джінбуші*» («критик»). Він прокоментував звинувачення інших літературознавців щодо відвертих сцен поцілунків, а також щодо вживання виразу «やは肌» («*явахада*» – «ніжна плоть») та звернувся до найбільш провокаційних віршів Йосано Акіко:

病みませるうなじに繊きかひな捲きて熱にかわける御口を吸はむ

(зі збірки «Скуйовджене волосся», № 373)

Ти захворів.
Руками тонкими
твою голівоньку я обійму
і жаром змучені вуста
я поцілую.

Критик нагадує читачам, що Шімадзакі Тосон (1872–1943), відомий на той час поет, ще до Акіко зображував сцени поцілунків, а Сусукіда Кюкін (1877–1945) взагалі надавав виразу «*явахада*» – «ніжна плоть» набагато більш відвертого значення, ніж Йосано Акіко. «Якщо використання таких образів – це гріх, тоді цей гріх було скоєно до неї. Ви звинувачуватимете її, тому що вона жінка, і не звинувачуватимете їх, тому що вони чоловіки? Звичаї в країні поезії не мають бути такими вузьколобими» [3, с. 180].

Таким чином, Йосано Акіко стала поетесою, якій вдалося збурити суспільну думку та змусити багатьох людей, зокрема і жінок, задуматися над їх позицією в суспільством, над рівністю між чоловіком і жінкою. У своїх спогадах вона писала: «Мої перші спроби у письменництві були (в 11 чи 12 років), коли я була шокована незграбністю жіночих *танка* у «*Шьосеншю*» чи «*Шюішю*», наскільки поганими були вірші жінки-аристократки, що звалася Шінчюнагон. Я зрозуміла, що, якщо жінки не проявлять себе, то ніколи не зможуть бути рівними чоловікам, тож я вирішила випробувати свої сили. Це було вперше, коли я написала вірш» [3, с. 65].

Після виходу збірки «Скуйовджене волосся» поезія Йосано Акіко стала символом жіночого тіла та еротичності. Як не намагалося літературне товариство, до якого належала поетеса, захистити її, сприйняття збірки читачами час від часу приймало форми розгубленості, відстороненості або й ненависті. Збірка отримувала дуже радикальні відгуки «за» чи «проти», не залишаючи нікого байдужим. Слід зазначити, що подібна бурхлива реакція на неординарну поезію молодої поетеси нерозривно пов'язана з культурними процесами, які відбувалися на той час в Японії. Зокрема, у мистецьких колах точилася багаторічна дискусія щодо доцільності оголеної натури в живописі (裸体画論争 – «*ратайкаронсо*»). Це явище було невід'ємною частиною просування «політики модернізації» (近代化政策 – «*кіндайкасейсаку*»), запровадженої після «реставрації Мейджі» (明治維新 – «*мейджіішін*») 1868 року. Так, зокрема, змінювалися моральні канони, що стосувалися оголеного людського тіла [7, с. 106]. Тому Йосано Акіко була далеко не єдиним митцем, на якого звернувся гнів консерваторів японського суспільства. Тим не менш, зближення Японії з Європою неспинно рухало країну до докорінних суспільних змін.

Висновки і пропозиції. Названі нами поетеси – це лише невелика кількість тих жінок, що писали поетичні твори в епоху Мейджі. Майже всі жінки-письменниці, навіть прозаїки, так чи інакше, писали вірші, а також мали класичну літературну освіту. Вони опановували мистецтво складання віршів впродовж всього навчання та впродовж всього життя, хоч деякі з них і стали відомими лише своїми прозовими творами. Навчання складанню віршів – було важливою рушійною силою епохи Мейджі, що давала жінкам можливість відкривати себе як письменниць та долати прірву соціальної нерівності, що існувала між чоловіками та жінками тогочасної Японії [Modern murasaki, p. 33].

Незважаючи на відносно невелику кількість жінок-поетів, їх роль у літературному процесі Японії кін. XIX – поч. XX століття була значною. Зокрема, вартою уваги є постать Йосано Акіко – поетеси революціонерки, яка збурила суспільну думку в країні. Зазначений період є переломним моментом в японській культурі, тому, на нашу думку, є вартим подальших детальних досліджень.

Список літератури:

1. Клуб при Японском центре во Владовостоке: Беседы с Александром Долиным: женская поэзия Японии [Електронний ресурс] – 06.01.2013. – Режим доступу до статті: http://www.jp-club.ru/?p=3154
2. Жага кохання. Антологія японської жіночої поезії (IV-XX ст.). Передмова, переклад з японської та коментарі Івана Бондаренко. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 550 с.
3. Beichman, Janine. Embracing the Firebird: Yosano Akiko and the Birth of the Female Voice in Modern Japanese Poetry / Janine Beichman. – Honolulu: University of Hawai'i Press, 2002. – 338 p.
4. Copeland, Rebecca. The Modern Murasaki: Writing by Women of Meiji Japan / Rebecca Copeland. – New York: Columbia University Press, 2006. – 416 p.
5. Keen D. Dawn to the West: Japanese Literature of Modern Era / Donald Keen. – New York: Columbia University Press, 1998. – 1329 p.
6. Reichhold, Jane. A girl with tangled hair / Jane Reichhold, Machiko Kobayashi. – San Bernardino: AHA Books, 2014. – 236 p.
7. 江種, 満子. 『みだれ髪』 : 女性身体とジェンダー / 満子江種 // 文学部紀要 (Bulletin of the Faculty of Language and Literature). – Vol. 11, No. 2. – 1998. – P. 102-118.

Вознюк А.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЯПОНСКАЯ ЖЕНСКАЯ ПОЭЗИЯ КОН. XIX – НАЧ. XX ВЕКА

Аннотация
Статья посвящена исследованию состояния японской женской поэзии кон. XIX – нач. XX века. Особое внимание уделяется социальным предпосылкам, которые влияли на появление литераторов-женщин. В исследовании проанализировано причины популярности для женского творчества тех или иных форм японской поэзии. Рассмотрено наиболее известные персоналии женщин-поэтов, которые творили в указанный период. В том числе, деятельность одной из самых выдающихся японских поэтесс нач. XX века – Ёсано Акико.
Ключевые слова: женская поэзия, форма танка, хайку, эпоха Мэйдзи, Ёсано Акико.

Vozniuk H.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

JAPANESE FEMALE POETRY AT THE END OF 19TH THE BEGINNING OF 20TH CENTURY

Summary
The article deals with the study of the state of Japanese female poetry at the end of 19th – the beginning of 20th century. Special attention is paid to the social circumstances, which influenced the appearance of female writers. The research provides the analysis of reasons for popularity of certain forms of Japanese poetry among female writers. We lay stress upon the most famous female poetesses, which created their poetry during the mentioned period, including the work of one of the most prominent Japanese poetesses of the beginning of the 20th century – Yosano Akiko.
Keywords: female poetry, tanka form, haiku, Meiji period, Yosano Akiko.

УДК 811.161.2'282.2(477.87):811.112.2'276.6

ЗАПОЗИЧЕННЯ З НІМЕЦЬКИМ ЕТИМОНОМ У СФЕРІ БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК УЖГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Гвоздяк О.М.
Ужгородський національний університет

У статті на матеріалі польових записів та лексикографічних джерел розглянуто запозичені з німецької мови слова лексико-тематичної групи «Будівництво». Визначено шляхи потрапляння німецьких запозичень в українські говірки Ужгородщини, а також проаналізовано їх морфологічну структуру. Простежено використання німецьких запозичень представниками різних вікових категорій та виявлено їх міжговіркові паралелі. З'ясовано, що в різних районах Закарпаття можуть бути відмінними вживаність, фонетичне або семантичне засвоєння германізмів. Установлено, що німецька мова відчутно вплинула на угорську, а остання, своєю чергою, – на українські говірки Закарпаття.
Ключові слова: міжмовні контакти, німецькі запозичення, українські говірки Закарпаття, будівництво, етимон, номен, лексема, Ужгородщина.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем сучасних мовознавчих студій одне з провідних місць займає питання взаємодії мов, адже загальновідомо, що міжлінгвальні контакти викликають зміни у мовних підсистемах і призводять до низки лексичних запозичень, вивчення яких має велике значення для з'ясування словникового складу мови. Особливий інтерес у науковців викликають дослідження міжмовних контактів, які відбуваються між неспорідненими мовами.

У науковій літературі знаходимо чимало тлумачень поняття «запозичення». Зокрема, на думку О. Селіванової, «запозичення – це процес уведення до певної мови морфем, слів або висловів іншої мови; слово чи сполука, уведена до певної мови з іншої мови» [9, с. 174]. Ж. Марузо вважає, що запозичення – це акт, внаслідок якого одна мова засвоює елемент іншої мови і сам запозичений елемент [5, с. 104].

Запозичення потрапляють як у літературну мову, так і в говірки, адже діалекти є «віддзеркаленням живого народного мовлення» [7, с. 98], вони не тільки живлять літературну мову, але є джерелом її подальшого розвитку та збага-

© Гвоздяк О.М., 2016

чення. Через них можна вивчати історію народу [4, с. 8]. Говірки, які сьогодні функціонують на Закарпатті, становлять синтез мовних елементів, що належать різним мовам/діалектам, оскільки на території краю спостерігаємо багатовікові внутрішньорегіональні контакти різних мов/діалектів (української, угорської, німецької, румунської, словацької тощо).

Процес взаємопроникнення запозичень із однієї мови в іншу зумовлювався кількома причинами:

– належністю до однієї держави – Угорського королівства (пізніше до Австро-Угорської монархії та Чехословацької республіки) – та пов'язані з цим міжмовні контакти, які, проте, завжди були нерівні, оскільки німці й угорці займали вищий статус, ніж місцеве українське населення;

– наявність спільних державних інститутів (наприклад, армії), що також активізувало інтеретнічні контакти;

– посередницька роль угорської мови, на яку суттєво впливала німецька;

– висока міграційна активність населення Карпатського краю та досліджуваного регіону зокрема [2, с. 11].

Контакти закарпатських українців з іншими етносами (у нашому випадку з німецьким населенням, яке проживає на території краю понад три століття і говірка якого відірвана від основного континууму німецької мови) сприяли лексичним запозиченням у різних сферах (сільське господарство; виробничо-професійна галузь; побутова сфера; торгово-економічні відносини; соціальні й родинні зв'язки; військова справа; суспільно-політичні взаємини тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія поселення німців у Закарпатті, звичаї, побут, традиції, їх говіркові особливості, вплив на інші говірки краю неодноразово були об'єктом наукових студій. Особливий внесок у вивчення цих питань належить науковцям Ужгородського університету (С. Штефуровський, Й. Шрамл, Й. Дзендзелівський, П. Лизанець, Г. Меліка, О. Рот, Л. Владимир, Ф. Куля, В. Шин, Д. Костюк, І. Чолос, Н. Головчак, Л. Цапулич, О. Гвоздяк та ін.). Вплив німецької мови на лексичну систему розмаїтих українських говірок досліджували Г. Меліка, О. Гвоздяк, Т. Пиц, Я. Лопушанський, О. Огуй, Н. Нечаєва, Г. Сеник та інші вчені.

Однак, незважаючи на низку публікацій, все ще залишається чимало недосліджених німецьких запозичень у різних тематичних групах українських говірок Закарпаття.

Об'єктом нашого дослідження є будівельна лексика. **Предмет** аналізу – німецькі лексичні запозичення лексико-семантичного поля (ЛСП) «Будівництво». **Метою** нашої статті є аналіз репертуару будівельної лексики, запозиченої з німецької мови в українські говірки Ужгородщини.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких **завдань**: визначити чинники впливу німецької мови на українські говірки Ужгородського району Закарпатської області; виявити особливості процесу фонетичного засвоєння та морфологічної адаптації німецьких запозичень ЛСП «Будівництво» у досліджуваних говірках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерелом дослідження стали діалектні матеріали, записані авторкою особисто впродовж 2006 та 2012-2014 років за спеціально розробленою програмою, та словники різних типів (тлумачні, етимологічні, перекладні, діалектні), у яких, окрім іншого, подано й будівельну лексику. Опитано 72 респонденти чотирьох вікових категорій: I – старші за 60 років; II – 60-40 років; III – 40-20 років; IУ – молодші за 20 років (у кожній групі – по 18 респондентів).

Зафіксовані нами запозичення з німецьким етимоном у складі ЛСП «Будівництво» подаємо у вигляді словника.

Ба́лка < н. Balken m – укр. 'брус, колода, балка' [3 I, с. 128]. Лексема *ба́лка* поширена серед усіх вікових категорій. Говірковий та літературний варіанти цього запозичення збігаються.

Бето́н < н. Beton m – укр. 'бетон' [3 I, с. 178]. Звідси похідне *бетонувбти.* Усі вікові категорії вживають у мові цей німецький номен.

Бетономіша́лка < н. Betonmischer m – укр. 'бетономішалка'. Однак тут спостерігаємо морфологічну адаптацію назви: український суфікс *-лк-а.* В етимологічному словнику української мови [3 I, с. 178] написано, що всі слова, похідні від *бетон*, утворені на українському ґрунті. У словотворчих словниках це кваліфікують як складносуфіксальне утворення (< бетон+о+мішати+лк-а). Лексема активно вживається всіма віковими категоріями і є літературною.

Блок < н. Block m – укр. 'блок' [3 I, с. 211]. В українських говірках Закарпаття це слово вживається всіма віковими категоріями у значенні 'природний або штучний будівельний камінь, порізаний на плити'.

Бляха < н. Blech n – 1. 'жерсть' [3 I, с. 216]; 2. листовий метал. Цей номен потрапив в українську говірку Ужгородщини через посередництво угорської мови, і тому старше покоління (I вікова категорія) поряд із *бляха* використовує й мадяризм *ба́доґ* (угор. *bádog*).

Буду(о)ва́ти < н. bauen – укр. 'будувати' [3 I, с. 279]. Відбулася морфологічна адаптація назви за допомогою суфікса *-ува-(-ова-).*

Васе(и)рва́га < н. Wasser + н. Waage f; н. Wasserwaage f – укр. 'ватерпас, васервага, рівень (будів.)' [3 I, с. 339]. Синонімом є номен *ватерпа́с.* Обидві лексеми вживаються віковими категоріями I–III, а інші мовці віддають перевагу назві *ватерпа́с.*

Га́мор < н. Hammer – укр. 'молот; молоток'. Лексичним відповідником в українських говірках Закарпаття виступає інший діалектизм – *клепач* (від праслов'янського *клепати*) [3 II, с. 459]. Лексема *га́мор* архаїзувалася, і всі вікові категорії вживають номен *молото́к* [10, с. 418] або *клепа́ч.*

Го́блик < н. Hobel m – укр. 'рубанок'. В українських говірках Ужгородщини цю назву вживають усі респонденти. Звідси похідне дієслово *гобльова́ти, гоблюва́ти* < н. hobeln – укр. 'скоблити, скребти, стругати' [3 I, с. 540].

Ґіпс < н. Gips m – укр. 'гіпс' [3 I, с. 515-516]. Звідси похідні *ґіпсова́ти, гіпсува́ти*, що вживаються всіма віковими категоріями.

Ґіт < н. Kitt m – укр. 'замазка' [6, с. 370]. Лексема *ґіт* широковживана віковими категоріями I – II. Молодше покоління використовує назву *замáз(с)ка.*

Ґланцова́ти < н. Glanz m «блиск» – укр. ‘глянцювати, наводити глянець, глянц’ [3 I, с. 533]. Лексема *ґланцова́ти* вживається в мовленні респондентів І вікової категорії разом із *поліро́вати* (див. нижче).

Дах < н. Dach n – укр. ‘1. дах будинку; 2. покрівля’ [3 II, с. 15] – вживається всіма віковими категоріями.

Ди́лі, ді́лі, ді́ля < н. Diele f – укр. ‘1. підлога з дощок; 2. дошка’ [3 II, с. 70]. На Ужгородщині ця назва вживається всіма респондентами тільки в першому значенні.

Дриль < н. Drillbohrer m – укр. ‘дриль’ [6, с. 173]. Це запозичення вживають усі вікові категорії.

Друт < н. Draht m – укр. ‘дріт’ [3 II, с. 131]. Лексема *друт* поширена серед усіх вікових категорій. Молодше покоління вживає також номен *про́вол(о)ка*.

Ке́льня < н. Kelle f – укр. ‘лопатка мулярна; кельма, мастерок’ [3 II, с. 420]. Це німецьке запозичення використовують переважно І – ІІ вікові категорії. Молодше покоління віддає перевагу назві *мастерок*. Нормативними українськими є назви *ке́льня, ке́льма*.

Кле́ма, клямка < н. Klemme f – укр. ‘затискач; клямка, держак’ [3 II, с. 469]. Респонденти всіх вікових категорій частіше вживають літературномовні синоніми *держа́к, затиска́ч*.

Кран < н. Kran m – укр. ‘механізм для підіймання й переміщення вантажів’ [3 III, с. 75]. Номен *кран* вживається всіма віковими категоріями.

Ла́та, ла́тка < н. Latte f, Leiste f – укр. ‘планка; рейка (будів.), дранка’ [3 III, с. 199]. *Ла́тка* – суфіксальний дериват від *ла́та*. Номени *ла́та, ла́тка* широковживані в українських говірках Ужгородщини.

Лу́йтра (руйтла), лу́йтра < н. Leiter f – укр. ‘драбина’. В говірки Закарпаття ця назва потрапила через угорське посередництво (пор. угор. діал. *liétra, létra* ‘т.с.’). Номени *лэ́йтра (руйтла), лу́йтра* використовують І–ІІІ вікові категорії на Іршавщині, Виноградівщині, Хустщині, Тячівщині. В говірках Ужгородщини побутує ще український відповідник *ла́зиво*.

Ма́лтер < н. Mörtel m, австр. Malter m – укр. ‘матеріал для будівництва; суміш цементу, вапна, піску та води’ [11, с. 415]. Лексема *ма́лтер* відома в усіх говірках Закарпаття.

Пла́нка < н. Planke f – укр. ‘дошка, планка, мостина’ [3 IV, с. 426]. Це загальновживане запозичення з німецьким етимоном.

Полірова́ти < н. polieren – укр. ‘полірувати, шліфувати’ [3 IУ, с. 493]. Лексема *полірова́ти* переважає в мовленні середнього та молодшого покоління. Респонденти І вікової категорії вживають також запозичення *ґланцова́ти*.

Ра́шпі(и)ль < Raspel f – укр. ‘рашпіль, напилок з великою насічкою [3 V, с. 35]. Лексема рашпі(и)ль вживається всіма віковими групами і є нормативною.

Ру́ла < н. Rohr n – укр. ‘труба’ [3 V, с. 145]. В українській літературній мові відоме як розмовне *ру́ра*. Назва *ру́ла* поступово архаїзується і вживається тільки респондентами І вікової категорії. Інші носії українських говірок Ужгородщини послуговуються назвою *труба́*.

Ту́йґла, це́гла < н. Ziegel m – укр. ‘цегла’ [3 VI, с. 234]. Респонденти всіх вікових категорій вживають нормативну назву *це́гла*, а І вікова категорія – і номен *ту́йґла*, запозичений через угорську мову.

Фа́йрмур, фа́єрмур < н. Feuermauer m – укр. ‘глуха стіна з вогнетривкого матеріалу, яка розділяє два будинки або проведена всередині одного великого будинку з протипожежною метою’ [4, с. 32]. У говірках Ужгородщини це запозичення використовують у вжитку переважно І та ІІ вікові категорії, хоча відоме воно й респондентам інших вікових груп.

Фуга́нок < н. Fügehobel m, Fügebank f – укр. ‘теслярський інструмент, рубанок великого розміру’. Складне слово, утворене з іменників *die Fuge* «стик, паз, шов», пов’язаного з *fügen* «зв’язувати, припасовувати» та *die Bank* «лава, верстат» [3 VI, с. 135]. Назва *фуга́нок* є нормативною і на Ужгородщині відома всім респондентам, проте активно вживається тільки І та ІІ віковими категоріями. Інші мовці віддають перевагу назві *го́блик*.

Ці́мент, цеме́нт < н. Zement m – укр. ‘цемент, будівельний матеріал (порошкоподібна речовина)’ [3 VI, с. 236]. Лексема *цеме́нт* є загальновживаною в українській мові.

Шалюва́ти < н. schalen – укр. ‘шалювати, обшивати шалівкою, тобто тонкими дошками’ [3 VI, с. 372-373]. Звідси віддієслівний іменник *шалунок*. (літ. укр. *шалі́вка*). На Ужгородщині ці лексеми архаїзуються і вживаються тільки старшим поколінням.

Ші́фер < н. Schiefer m – укр. ‘шифер, покрівельний матеріал’ [3 VI, с. 421]. Це запозичення активно вживають усі носії закарпатських говірок.

Шмі́рґіль, шмі́рґлі < н. Schmirgel m – укр. ‘наждак’ [6, с. 535]. Назва потрапила в українські говірки Ужгородщини через угорську мову (пор. угор. *smirgli*). Звідси похідні дієслова *шмірґльова́ти, шмірґільова́ти* ‘обробляти що-небудь наждачним папером’ [8, с. 422]. Лексему *шмі́рґлі* широко вживають представники І – ІІ вікових категорій, інші ж віддають перевагу назвам *наждак, наждачний папір*.

Шпакльова́ти < н. spachteln – укр. ‘шпаклювати, замазувати спеціальною речовиною щілини та нерівності поверхні’. Звідси віддієслівний іменник *шпакльо́вка* < н. Spachtelmasse f – укр. ‘шпаклівка, шпаклювальна маса (замазка)’. На Ужгородщині цю лексему вживають усі вікові категорії.

Шпа́тель < Spatel m, Spachtel m, (заст.) Spadel – укр. ‘шпатель, лопаточка, інструмент для шпаклювання’ [3 VI, с. 459]. *Шпа́тель* паралельно з *лопа́тка* вживає переважно старше покоління, а ІІІ–ІV вікові категорії послуговуються тільки питомою українською назвою *лопа́тка*.

Шуру́б(п) < н. Schraube f – укр. ‘гвинт, болт, шуруп’ [3 VI, с. 469]. Цей германізм у говірках Ужгородщини вживають усі мовці разом із запозиченими словами-синонімами *болт* (з нім.) і *га́йка* (з рос.).

Шу́тер < н. Schotter m – укр. ‘щебінь, рінь, гравій’ [3 VI, с. 496]. Лексему вживають переважно мовці І вікової категорії, інші ж віддають перевагу літературномовним відповідникам *гра́вій, ще́бінь*.

Ца́нґлі < н. Zange f – укр. ‘щипці, кліщі’ [6, с. 720]. На Ужгородщині ця лексема архаїзується, поступово витісняючись питомою українською назвою *кліщі́*.

Процес запозичення слів, як відомо, відбувався або безпосередньо з мови-джерела усним шляхом унаслідок щоденних, безпосередніх мовних контактів місцевого українського населення з німцями, угорцями та іншими етносами, або ж опосередковано. Частина німецьких запозичень потрапила опосередковано, зокрема через засоби масової інформації [1, с. 35]. В українських говірках Ужгородщини мовою-посередником, як правило, виступала угорська мова.

До прямих запозичень із німецької мови належать такі лексеми: *бето́н, кле́ма, кран, ла́та, ра́шпіль, цеме́нт, ши́фер, шу́тер, ца́нґлі* тощо.

Запозичення з німецьким етимоном *ба́лта, бляха, га́мор, ґіт, друт, ма́лтер, ти́йґла* тощо потрапили в українські говірки Ужгородщини опосередковано, переважно через угорську мову. Через словацьке посередництво запозичено іменник *ді́лі* (*ді́лі, ді́ля*).

Більшість німецьких запозичень ЛСП «Будівництво» – іменники. В іншомовному оточенні частина запозичених германізмів або повністю асимілювалася і відповідає нормам українських говірок Закарпаття (*шмі́ргель – Schmirgel; васерва́га – Wasserwaage)*, або зберегла певні ознаки німецької мови (*шу́тер – Schotter); фа́йрмур, фа́єрмур – Feuermauer*).

Пристосування німецьких запозичень на фонетичному рівні виявляється в таких рисах:

– втраті ознак довготи/короткості та відкритості/закритості голосних: (*шу́тер – Schotter; васерва́га – Wasserwaage*);

– заміні кореневої голосної та метатезі приголосних: *ма́лтер (Mörtel)*;

– монофтонгізації дифтонгів: *мурова́ти (mauern)*. В окремих випадках дифтонги в німецьких запозиченнях збереглися, зазнавши при цьому деякої модифікації: *дра́йфус (Dreifuß); ца́йґер (Zeiger)* тощо.

Одним із найпоширеніших способів пристосування німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття на морфологічному рівні є їх суфіксація. Виявлено, що частина запозичених іменників отримала у досліджуваних говірках суфікси *-ик, -ок* на позначення чоловічого роду *(го́блик – Hobel m; фуга́нок – Fügehobel m)* та суфікс *-к-* жіночого роду (*ба́лка – Balken f; ла́тка – Latte f*).

Назви *кле́ма – Klemme f, лу́(ӱ)йтра – Leiter f; ке́льня – Kelle f, ла́та – Latte f, бляха – Blech n* тощо, закріпивши за собою закінчення *-а(я),* граматично оформилися як іменники жіночого роду. Запозичені іменники відмінюються за парадигмою української мови, наприклад: *го́блик, го́блика, го́блику, го́бликом, у го́блику; го́блики, го́бликів* і под.

Так само й дієслова, прийнявши суфікс *-ува-(-ова-)* і закінчення інфінітива *-ти*, адаптувалися до інших українських відповідників: *mauern – мурува́ти; schleifen – шліфова́ти; hobeln – гобльова́ти* тощо.

Окремі німецькі запозичення ЛСП «Будівництво» зазнали певного семантичного розвитку, адже не завжди потрапляли до української мови в усій сукупності значень. Зокрема, лексема *шнур* спочатку з’явилась в українських говірках Закарпаття зі значенням ‘тонка мотузка’, а поступово, розширивши своє семантичне поле, набула значення ‘електричний шнур; електричний дріт із декількох ізольованих проводів’.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, німці, які проживають на території Закарпаття понад три століття, вписали яскраву сторінку в контекст розмаїтої української національної культури та мови. Дослідження мовних процесів, що відбуваються в межах певного, окремо взятого мовного ареалу завжди мали великий інтерес для науковців, оскільки спостереження за асиміляцією запозичених елементів споріднених та неспоріднених мов приводить до висновку, що навіть за відносної ізольованості окремих народностей, які проживають на одній території, інтеретнічні взаємини діють і постійно впливають на процес розвитку мови. Німецька мова відчутно вплинула на угорську, а остання, своєю чергою, – на українські говірки Закарпаття.

В умовах інтерлінгвальних контактів на території багатонаціонального краю німецькі запозичення, наявні в різноманітних сферах життя, зазнали певних фонетичних, словотвірних та семантичних змін і пристосувались до нової мовної системи.

Проблема інтерлінгвальних контактів є перспективним напрямом дослідження, адже подальші наукові пошуки в галузі німецьких запозичень сприятимуть накопиченню цінного матеріалу, який не тільки доповнить інформацію про словниковий склад сучасних українських діалектів, а й стане надійною джерельною базою для створення словників інтерферем різних діалектних ареалів.

Список літератури:

1. Гвоздяк О.М. Запозичення лексики німецького походження в українській говірці Ужгородщини / О. М. Гвоздяк, Г. І. Меліка // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – 1998. – С. 33–38.
2. Гвоздяк О. Німецькі запозичення в українській говірці долини ріки Віола (Ужгородщина) / Ольга Гвоздяк, Леся Полянська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Романо-германська філологія. – Вип. 3. – 1996. – С. 10–13.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1–6.
4. Лопушанський В. М. Німецькомовні лексичні запозичення у південно-західних говорах України. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Лопушанський, Т. Б. Пиц. – Дрогобич : Посвіт, 2011. – 124 с.
5. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 436 с.
6. Мюллер В. Великий німецько-український словник – Близько 170 000 слів та словосполучень / В. Мюллер. – К. : Чумацький Шлях, 2005. – 792 с.

7. Нечаєва Н. Запозичення з німецької мови в буковинських говірках / Ніна Нечаева // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – 2014. – № 2. – С. 98–102.
8. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
9. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : До-вкілля-К, 2011. – 844 с.
10. Hvozdiak O. Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens / Olha Hvozdiak // Interethnische Beziehungen im rumdnisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Editura Muzeului Sătmărean, 1999. – S. 404–420.

Гвоздяк О.М.
Ужгородский национальный университет

ЗАИМСТВОВАНИЯ С НЕМЕЦКИМ ЭТИМОНОМ В ОБЛАСТИ СТРОИТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКИХ ГОВОРОВ УЖГОРОДСКОГО РАЙОНА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация
В статье на материале полевых записей и лексикографических источников рассмотрено заимствованные с немецкого языка слова лексико-тематической группы «Строительство». Определено пути попадания немецких заимствований в украинские говоры Ужгородщины, а также проанализировано их морфологическое строение. Прослежено использование немецких заимствований представителями разных возрастных категорий и определено их параллели на уровне говоров. Выявлено, что в разных районах Закарпатья могут быть отличными употребление, фонетическое или семантическое усвоение германизмов. Установлено, что немецкий язык существенно повлиял на венгерский, а последний, в свою очередь, – на украинские говоры Закарпатья.
Ключевые слова: межъязыковые контакты, немецкие заимствования, украинские говоры Закарпатья, строительство, этимон, номен, лексема, Ужгородщина.

Hvozdyak O.M.
Uzhhorod National University

BORROWINGS WITH GERMAN ETYMON N THE FIELD OF BUILDING LEXICON (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN DIALECTS OF UZHHOROD REGION IN TRANSCARPATHIA)

Summary
The article deals with the words of lexico-thematic group “Building” borrowed from German and taken from area records and lexicographic sources. The ways of German borrowings penetration into Ukrainian dialects of Uzhhorod region have been studied as well as their morphological structure and usage. In particular, the usage of German borrowings by speakers of different age groups has been investigated and cross-dialects parallels have been established. It has been revealed that occurance, phonetic and semantic adaptation of Germanic words differs in various regions of Transcarpathia. The analysis done provef that the German language has had an influence on Hungarian, and the latter in its turn had an impact on the Ukrainian dialects of Transcarpathia.
Keywords: crosslanguage contacts, German borrowings, Ukrainian dialects of Transcarpathia, building, etymon, nomen, lexeme, Uzhhorod region.

УДК 81'255.4:811.111+811.161.2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ АБРЕВІАТУР АНГЛОМОВНОГО ТА УКРАЇНОМОВНОГО МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Кукаріна А.Д.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджується методологічний апарат способів перекладу абревіатур медичного дискурсу. Особливу увагу приділено стратегії перекладу абревіатур та методам, що застосовуються у процесі їх перекладу. Стаття виконана з позиції одночасно класичної системно-структурної парадигми та сучасної синергетичної. Дослідження структурної організації системи словотвору, а саме абревіації, й механізмів її саморегуляції та самоорганізації одиниць дослідження здійснюється із застосуванням методів описового, структурного та дефініційного, зіставного. Способи перекладу скорочень медичного дискурсу залежать від контекстуального значення, компонентного складу одиниць, факторів впливу та аудиторії, тому опрацювання термінологічного апарату методології дослідження виявилося значним та доцільним.
Ключові слова: методологія, методика, абревіатура, медичний дискурс, стратегія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розпочати практичне дослідження неможливо без розробки методології, яка включає в себе методи і методики, прийоми та засоби дослідження. У наш час у мовознавстві використовується ряд термінів процедур дослідження – методологія, метод, спосіб, принцип, методика, підхід, аспект, прийом, процедура, операція. При цьому у багатьох випадках вони використовуються в однаковому значенні, що ускладнює взаєморозуміння фахівців і породжує собою термінологічну проблему [17]. Процес абревіації є одним з найбільш продуктивних способів конденсації мовних одиниць, збільшення словникового складу багатьох мов та економії мовних зусиль. За словами Ноама Хомського в анімаційній бесіді Мішеля Гондрі «про вічне», наш світ можна осягнути розумом – «the world is intelligible» [21]. Ідея осягнення світу різними способами та самовдосконалення – ключове поняття освіти.

Наше дослідження абревіації ґрунтується на структурній та когнітивно-дискурсивній парадигмі, а також на, сформованій в її надрах, лінгвосинергетичній. Вивчення абревіатур медичного дискурсу є складовою частиною пізнання структури мови, її організації та відбувається у межах, як було зазначено О.О. Селівановою [16], системно-структурної парадигми, визначеної поміж п'яти наукових парадигм, – це таксономічна (або інвентарна, структурна, з середини XX ст., системна та системно-структурна). Стаття виконана з позиції одночасно класичної системно-структурної парадигми та сучасної синергетичної – нової наукової парадигми, що вивчає процеси самоорганізації та самодезорганізації (переходу від хаосу до порядку і навпаки) дозволяє виявити і дослідити спільні закономірності, які діють у межах конкретних наук, і синтезувати універсальні методологічні принципи наукової когніції системних явищ різної природи [8; 366].

Синергетична парадигма розкривалася всебічно у дослідженнях таких вчених як І. Пригожин, А.Б. Потапов, Р.Г. Баранцев, В.Г. Буданов, Ф.І. Гіренок, Ф. Капра, Г. Ґакен, С.П. Капіца, О.М. Князєва, П.В. Куракін, С.П. Курдюмов, Є.В. Ланько, Я.І. Свірский, І. Стенгерс, R. Goodwin, J. Rose, M. Stadler, F.J. Varela [9; 14; 15]. Синергетика робить акцент на процесуальності, не на бутті, спричинюючи перегляд традиційного розуміння структури як усталеного впорядкованого устрою системи, запропонувавши її бачення у вигляді локалізованого в певній ділянці середовища процесу. «Процесуальність» мови, як зазначає С.М. Єнакієва, виявляється в її функціонуванні та змінюванні, є запорукою її існування й розвитку [8, с. 7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації свідчать про перехід одних методів запам'ятовування з однієї сфери життєдіяльності людини в іншу. Таким чином на початку нашої дослідницької роботи розрізнимо термінологічний апарат дослідження абревіатури медичного дискурсу. Під методикою І.В. Арнольд, яку ми обрали для дослідження, розуміється спосіб знаходження нового матеріалу, тобто сукупність прийомів спостереження, експерименту та опису, а метод – це підхід до досліджуваного матеріалу, його систематизації і теоретичне осмислення (теорія). Методологія – застосування до процесу пізнання принципів світогляду, тобто співвіднесення отриманих результатів з іншими фундаментальними науками, в першу чергу з філософією [3, с. 8-9].

Одиниці мовної компресії сучасної англійської мови у когнітивно-дискурсивному аспекті у 2007 р. були досліджені Варфоломієвою І.В., Бірюкова О.А. розглянула функціонування абревіатур, 2007 р., праця Ракітіної Н.Н. охопила лінгвокультурологічні аспекти функціонування абревіатур в політичному дискурсі, 2007 р. структурний і прагматичний аспекти в 2005 р., а Єльцов К.А. визначив основну стратегію перекладу абревіатур, 2005 р. [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження обумовлена тенденцією до економії мовних зусиль та уніфікації мовних засобів в межах лінгвосинергетичної парадигми, яка дозволяє всебічно роглянути абревіацію. Медичні абревіатури займають пласт дискурсу, який проявляється як багатоаспектне явище, частково досліджене. Відповідно до класифікації американського фізика-теоретика Фрімена Дайсона: «Бувають вчені-птахи, а бувають і вчені-жаби. Птахи парять у височині і дивляться на простори … скільки бачить око … і насолода для них – спільно роз-

© Кукаріна А.Д., 2016

глядати завдання, що виникають у різних елементах пейзажу. Жаби ж копошаться далеко внизу в бруді і бачать тільки квіти, які ростуть поблизу. Для них насолода – уважно розглядати конкретні об'єкти; завдання вони вирішують послідовно, одну за іншою» [6, с. 859-860]. Такий вислів свідчить про те, що різні науковці розглядають абревіатуру у різних аспектах, наша стаття націлена на уніфікацію методів, що застосовуються для перекладу медичних абревіатур.

Метою дослідження є доведення ефективності запропонованих автором методології та методів дослідження медичної абревіатури та складність її інтерпретації перекладачем. Завдання статті: розглянути всебічно методологію способів перекладу абревіатур україномовного та англомовного медичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Послідовність та виваженість у прийнятті рішень – перший крок на шляху до успіху, спочатку треба побудувати систему дослідження одиниць, а потім корегуючи та вносячи певні вагомі факти, зробити власний експеримент. Медичну абревіацію можна вважати за одну із найдавніших в історії словотворення. У сучасному мовознавстві засвідчено статті, присвячені проблемам адаптації й функціонування одиниць компенсації у мовах, методика дослідження абревіатур у медичному дискурсі та методи її перекладу залишають багато запитань.

Дослідження структурної організації системи словотвору, а саме абревіації, й механізмів її саморегуляції та самоорганізації одиниць дослідження, які зумовлюють системно-структурну та синергетичну парадигму здійснюється із застосуванням методів **описового, структурного та дефініційного, зіставного.**

За допомогою **описового** методу було здійснено інвентаризацію й таксономію абревіатур, комплексних одиниць словотвору, механізмів вербокреативної деривації й функціональної трансформації. Часто описовий метод є нероздільною частиною структурного методу, але має свої кроки актуалізації: 1) виділення одиниць аналізу; 2) членування на менші одиниці (сегментація); 3) класифікації одиниць таксономії; 4) вияв ознак груп таксономії (зовнішня та внутрішня інтерпретація)

Структурний метод дослідження, представлений методиками *опозиційного*, *дистрибутивного*, *трансформаційного* аналізу, було обрано для виявлення й класифікації конституентів словотвірної системи, встановлення механізмів функціональної трансорієнтації та визначення характеру відносин між твірними й функціонально модифікованими одиницями, виокремлення способів творення нових вербоформантів і моделей.

Зіставний метод виступає міжпарадигмальним і відрізняється від типологічного пошуком спільного та специфічного у досліджуваних мовах, головною процедурою виступає порівняння. Підрахунки частотності вживання, компоненти та способи перекладу транслем – абревіатур медичного дискурсу за принципом синхронії [16, с. 404].

Методи, зазначені вище становлять основу дослідження компонентного складу абревіатур, який ми розглядаємо. Способи перекладу скорочень медичного дискурсу залежать від контекстуального значення, компонентного складу одиниць, факторів впливу та аудиторії, тому опрацювання термінологічного апарату методології дослідження виявилося значним та доцільним.

Питання моделювання перекладу висвітлюються в роботах ряду авторів В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, М. Ледерер, Ю. Найда, Я.І. Рецкер, О.А. Селіванова, А.Д. Швейцер [11; 16]. Наша стаття, націлена на отримання достовірних результатів, базується на всебічному дослідженні аспектів тексту перекладу, незалежно від того, чи цей медичний дискурс містить у собі абревіатури на українській мові чи на англійській.

Контрастиво-перекладацький аналіз є основним методом зіставлення оригіналу з перекладом. Згідно думки вченого М.П. Кочергана [12] контрастивний аналіз – це сукупність прийомів дослідження і опису мови через його системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Він спрямований насамперед на виявлення відмінностей між порівнянними мовами.

Комісаров зазначає, що немає жодної гарантії того, що будь-яка модель перекладу є достовірною, однак якщо результат співпадає з тим, що прогнозувався за якоюсь моделлю, то гіпотетичний характер набирає певну пояснювальну силу [11, с. 402].

Медичний дискурс, який ми досліджуємо, містить абревіатури різні за своїми формальними рисами, походженням та функціональною основою. Наше дослідження напряму залежить від якості передачі інформації [5]. Комунікація в світі і передача інформації у багатьох випадках залежить від перекладу. Перекладацькі стратегії – запорука виконання роботи перекладача. «To move along the natural and professional continuum of conveying the meaning from one particular language into another, a translator needs to learn some skills, which are referred to as translation strategies». Існують загальні перекладацькі стратегії за Bergen (n. d.) quotes Chesterman's (1997) [20].

Необхідним вважаємо вказати здобутки автора дисертаційного дослідження К.О. Єльцова у 2005 році «Стратегія перекладу абревіатур», метою якого було в ході експерименту встановити стратегію дій перекладача. У процесі експерименту було виявлено, що: 1. перекладач може прийняти рішення без використання допоміжних матеріалів, при цьому адекватність перекладу не постраждає; 2. якщо допоміжні джерела не дають перекладачеві необхідної інформації, то в кінцевому рахунку все одно доводиться застосовувати стратегічний підхід до перекладу абревіатур; 3. навіть якщо перекладач отримав необхідну інформацію про значення абревіатури з допоміжних джерел, для використання цієї інформації на практиці йому все одно доводиться застосовувати стратегічний підхід.

Модель перекладу, розроблена J.-P. Vinay and J. Dalbernet складається з семи процедур, які являють собою методи перекладу, отримала широке визнання і застосовується дослідниками у перекладознавстві [19; 23; 24; 25; 26]. Три процедури прямого перекладу: 1. Запозичення. 2. Калькування. 3. Дослівний переклад. 4. Транспозиція. 5. Модуляція. 6. Еквівалент. 7. Адаптація [22]. У ході дослідження був створений вось-

мий спосіб перекладу під назвою **transcreation** був визнаний доречним і представляє самостійний творчий підхід як розширення методу адаптації.

Проілюструємо приклад перекладу абревіатури медичного дискурсу BRAT diet / brat diet: (дослівно дієта для кодла): *абревіатура від: банани, рис, яблучне пюре, тост, – звичайна дієта при дитячій діареї*. Для перекладу двокомпонентних кластерів необхідно визначитися зі складниками скорочення: **diet** – N head, BRAT/ brat – N adjunct, формула скорочення має таку структуру: (Abb.)Nadj + Nh, переклад у цьому випадку – **описовий/discriptive translation**, що починається з уточнення Nh – звичайна дієта при дитячій діареї, сама абревіатура brat може розкриватися перекладачем в подальшому поясненні, якого раціону необхідно дотримуватися BRAT diet/brat diet – (Abb.)Nadj + Nh – Описовий/Discriptive translation: *The BRAT diet is a bland-food diet that is often recommended for adults and children. BRAT stands for* B*anana*s, R*ice,* A*pplesauce and* T*oast. The BRAT diet can help you recover from an upset stomach or diarrhea, або: звичайна дієта при дитячій діареї (The BRAT diet) – це м'яка дієта, яка часто рекомендується для дорослих і дітей. BRAT з англійської мови розшифровується як* B*anana*s – *банани, рис* – R*ice, яблучне пюре* –A*pplesauce й тости* – T*oast, що складають раціон дієти. Така дієта може допомогти вам одужати від розладу шлунка або діареї*. Переклад Nh, знайдений в англо-українському медичному словнику, виконується за допомогою Транскодування/ Транслітерації – Transcoding/Transliteration. У медичному англійському словнику знаходимо пояснення diet – Dietary Intervention: Evaluation of Technology, що виступає хибним другом перекладача – дистантним діапаронімом.

У нашій статті подана абревіатура виступає також хибним другом перекладача, оскільки у медичному дискурсі існують 4 варіанти скорочення BRAT/brat. Нашу увагу привернула класифікація І.Н. Кузнєцової, яка розподіляє «хибні друзі перекладача» – діапароніми, на три класи, які різняться семантичною подібністю: синонімічні, контактні, дистантні. Досліджувана нами абревіатура виступає **дистантним діапаронімом** – словом, що не має нічого спільного у словникових значеннях, що володіє виключно формальною схожістю. [Кузнецова 1998]., а синонімічни діапароніми представлені у таких подібних термінах: *Brat diet – Brat is abbreviated from: Синонімічні діапароніми: Brain Tumor, Brain Tumor Gene, Дистантні діапароніми: Behaviour Research and Therapy, Baylor Rapid Autologous Transfusion*. Відносини між омоакронімом BRAT diet і корелятом опосередковані наявністю загальної семи **support** у значенні **прототипу** і опорного слова розшифровки, якщо розвивати значення абревіатури в складі двокомпонентного кластеру, то можна сказати, що diet – допомога для хворого шлунка, brat – по звучанню «брат» омонім, як родич – завжди міцна опора, підтримка. Стратегія перекладу була визначена у роботі К.О. Єльцова. **Стратегія** була поділена на три етапи: **перший етап** пов'язаний з первинним аналізом універсального контексту, **другий етап** передбачає, що перекладач вдруге сканує контекст і намагається свідомо зв'язати те місце в сцені, яке займає абревіатура, з універсальним контекстом, **третій етап** – знання набуті досвідом. **Стратегія перекладу абревіатур** є сукупність лінгвальних та екстралінгвальних чинників, націлена на забезпечення адекватного перекладу тексту, в якому містяться абревіатури. Ми встановили стратегію дій перекладача та етапи перекладацьких стратегій, які є універсальними, наголошують на контексті.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Мета і завдання вплинули на створення методики, в якій були застосовані лінгвістичні методи: загальні, наукові і приватні. У ході статті була проаналізована методологія та її визначення у вузькому та широкому сенсі і методів вивчення. Методологія – це основний вихідний елемент будь-якої наукової роботи як більш філософське поняття, він був сформований у межах головного об'єкта дослідження. Медична абревіатура англомовного та україномовного дискурсу вивчалася в умовах поліпарадигмальності – системно-структурної парадигми – перша наукова парадигма в лінгвістиці, в центрі уваги якої є слово та синергетичної парадигми, яка досліджує процеси самоорганізації, що зумовлюють моделювання перекладу одиниць дослідження як сукупності зазначених методів, та прийомів, що може забезпечити подальше дослідження компонентного складу абревіатур та їх перекладу.

Таблиця 1

Переклад абревіатури BRAT diet

Компоненти абревіатури	Переклад компонентів скорочення	Метод перекладу
diet	1. Дієта 2. Dietary Intervention: Evaluation of Technology	Транскодування/Транслітерація
brat	**Походження абревіатури**	
	mid. 16th cent.: perhaps an abbreviation of synonymous Scots bratchet, from Old French brachet 'hound, bitch'; or perhaps from dialect brat 'rough garment, rag', based on Old Irish bratt 'cloak'	
BRAT	1. BRAT [brжt] – докучлива дитина; погано вихована дитина;	
	2. амер.; розм.; = army brat дитина кадрового військовослужбовця (зазвичай той, що живе на військовій базі)	
	3. плащ	
	4. клапоть, ганчірка	
	5. гірн. тонкий пласт вугілля з піритом	

Список літератури:

1. Акуленко В. В. Інтернаціональні елементи у словниковому складі мови / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1973. – № 5. – С. 20-25.
2. Алексеева Л. М. Медицинский дискурс. Теоретические основы и принципы анализа / Л. М. Алексеева, С. Л. Мишланова, – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2002. – 200 с.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – Ленинград : Просвещение, 1973. – 303 с.
4. Барбашёва С. С. Стратегия перевода медицинских сокращений / С. С. Барбашёва. // МНИЖ. – 2014. – № 3. – С. 106–107.
5. Барбашёва С.С., Авраменко А.А. Особенности перевода аббревиатур в англоязычном медицинском тексте (на материале терминологии кардиологии) / С.С. Барбашёва, А.А. Авраменко // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Том 13 No 2 (40) (4). – Самара, 2011. – С. 911–916.
6. Дайсон Ф. Птицы и лягушки в математике и физике // Успехи физических наук / Фрімен Дайсон., 2010. – 859 с. – (Т. 180; 8).
7. Ельцов К. А. Стратегия перевода аббревиатур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ельцов Кирилл Александрович – Москва, 2005. – 299 с.
8. Єнакієва С. М. Система словотвору Сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця хх – початку ххі століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / Єнікєєва Санія Маратівна – Київ, 2011. – 36 с.
9. Капра Ф. Дао физики / Ф. Капра. – Москва: СПб, 1996. – 318 с.
10. Климович С. М. Структурні типи аброутворень української мови [Електронний ресурс] / Світлана Миколаївна Климович // Херсон – Режим доступу до ресурсу: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1634.
11. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. пос.] / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
12. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
13. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Елена Самуиловна Кубрякова. – М. : Наука, 1987. – 200 с.
14. Куракин П. В. На пороге «субъективной» синергетики (синергетика-II) / П. В. Куракин, Г. Г. Малинецкий // Синергетика / П. В. Куракин, Г. Г. Малинецкий. – Москва, 2000. – С. 242–250.
15. Пригожин И. Время – всего лишь иллюзия? / И. Пригожин // Философия, наука, цивилизация / И. Пригожин. – Москва, 1999. – С. 214–221.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
17. Теркулов В. І. Про статус абревіатур / В. І. Теркулов // Наукові праці. –– Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – Т. 67. – Вип. 54. Філологія. – С. 78–82.
18. Токарева И. И. Принципы и методы исследования языка / И. И. Токарева. – Москва: МГЛУ, 2004. – 121 с.
19. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / M. Baker, G. Saldanha. – London: Taylor & Francis Group, 2011. – 674 с. – (2).
20. Bergen D. Translation strategies and the students of translation [Online] / D. Bergen. – 2010. – Access Mode: http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/englantilailentilologia/exambergen.pdf
21. Gondry M. Is the Man Who Is Tall Happy? An Animated Conversation with Noam Chomsky [Online] / Michel Gondry. – 2013. – Access Mode: http://play.watchfullmoviestreamingonline.com/watch/movie-167502.html.
22. Munday J. Introducing Translation Studies / Jeremy Munday. – London: Routledge, 2008. – 232 с. – (2).
23. Newmark, P. A Textbook of Translation / Peter Newmark. – Hertfordshire: Prentice Hall Ltd., 1988 – 260 p.
24. Newmark, P. A Textbook of Translation / Peter Newmark. – Longman, 2003. – 292 p.
25. Newmark, P. Approaches to Translation / Peter Newmark. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 117 p.
26. Ni L. Translation and Theories / L. Ni // English Language Teaching / L. Ni., 2009. – (2; ed. 2). – С. 78–83.

Кукарина А.Д.
Киевский национальный лингвистический университет

МЕТОДИКА И МЕТОДОЛОГИЯ СПОСОБОВ ПЕРЕВОДА АББРЕВИАТУР

Аннотация
В статье рассматривается методологический аппарат способов перевода аббревиатур медицинского дискурса. Особое внимание уделяется стратегии перевода аббревиатур и методам их перевода. Статья выполнена одновременно с двух позиций класической системно-структурной парадигмы и современной синергетической. Исследование структурной организации системы словообразования, именно, аббревиации, механизмов ее саморегуляции и самоорганизации единиц исследования выполняется с помощью использования методов: описательного, структурного, сопоставительного. Способы перевода единиц компрессии медицинского дискурса зависит от контекстуального значения, компонентного состава аббревиатур, факторов воздействия и аудитории, поэтому используемый терминологический аппарат методологии исследования считаем уместным.
Ключевые слова: методология, методика, аббревиатура, медицинский дискурс, стратегия.

Kukarina A.D.
Kyiv National Linguistic University

METHODOLOGY AND METHODICS OF THE WAYS OF ABBREVIATIONS TRANSLATION

Summary
The article highlights the methodology mechanism of the ways of abbreviation translation in medical discource. Special attention is drawn to the strategy and methods of the abbreviations translation. Translation strategy is determined by K.O. Yeltsov as a constant translator's mental ability to coordinate the most common set of cognitive operations to solve the translation problem. The strategy was divided into three stages: the first stage is connected to the primary analysis of the universal context, the second stage involves the scans of the context and brings abbreviation to the universal context, the third stage represents acquired knowledge and experience. Translation Strategy of abbreviations is a set of linguistic and extralinguistic factors aimed at ensuring adequate translation of the text, which contains abbreviations. Implementation of the translation strategy corresponds to the main principles of medical abbreviations translation. We have established a strategy and action stages of the translator that are universal, stress the contextual meaning.
Keywords: methodology, methods, abbreviation, medical discourse, strategy.

УДК 811.161.2'367

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ Й ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПРЯМИХ СПОНУКАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ТВОРАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Мясоєдова С.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проведений аналіз лексико-семантичних, а також прагматичних особливостей непрямих спонукальних висловлень на матеріалі творів О. Кобилянської. Встановлено, що у спонукальному значенні використовуються насамперед висловлення з дієсловами умовного способу (як у складі розповідних, так і питальних речень); у непрямих спонуканнях із дієсловами дійсного способу спонукального значення набувають передусім дієслова майбутнього часу; вербальний засіб вираження окремих спонукальних дій являють собою перформативи; до лексико-семантичних ознак, що уможливлюють сприйняття як спонукальних висловлень, які не містять категоричних імперативних форм, належить уживання в їх структурі модальних слів. Доведено, що розумінню спонукальної настанови імпліцитних висловлень сприяє контекст, який відображає риси мовленнєвої ситуації, за якої вони вимовляються: саме знання ситуації дозволяє сприйняти мотиваційний потенціал висловлення, а отже, і його спонукальну силу.
Ключові слова: непрямі спонукальні висловлення, спонукальне значення, час і спосіб дієслова, перформативи, модальні слова, мовленнєва ситуація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Ольга Кобилянська увійшла в літературу як один із перших українських авторів-модерністів, що започаткували новий тип української прози – психологічне оповідання, в якому внутрішній сюжет відігравав більшу роль, ніж зовнішній; уперше в українській літературі любовна тема розкривалася «не на інтригах та любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей» [1, с. 79]. Ольга Кобилянська першою відійшла від стандарту пригніченої селянки, створивши інший образ «нової» української жінки – освіченої, багатограної, що мужньо відстоює свої переконання й прагне рівності в суспільстві та родині, для якої особисте щастя безпосередньо пов'язано з духовним та інтелектуальним розвитком.

Проте об'єктом зацікавленості мовознавців є насамперед ті мовні засоби (лексичні, граматичні, стилістичні), які використовує письменниця для створення своїх яскравих, емоційних, самобитних образів, передачі безмежного діапазону людських почуттів, а також висловлення ідей для втілення своєї творчої концепції. Дослідження у цьому напрямку торкалися проблеми особливостей буковинського говору (І. Г. Матвіяс), діалектизмів (Л. В. Гоцур), синтаксичних особливостей мови творів письменниці (Н. М. Торчинська), вивчалися безприйменникові, а також просторові прийменниково-відмінкові конструкції (І. С. Коплик, Р. О. Христіанінова)

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча в межах таких досліджень зроблені цікаві спостереження, багато з питань залишилося поза увагою вчених. Так, наприклад, на увагу заслуговують різні способи вираження спонукальної модальності, вибір яких залежить від низки чинників як лінгвістичних, так і прагматичних.

© Мясоєдова С.В., 2016

Відомо, що вибір форми спонукання, притаманний тому чи іншому герою твору, продиктований бажанням вплинути на слухача, досягти здійснення того, до чого він його спонукає. Не останню роль у виборі мовцем виражальних засобів відіграють рівень його мовної компетенції, розвиненість мовлення, мовні смаки й уподобання, манера висловлюватись – усе те, що являє собою ознаки ідіостилю. Використання лише спеціально призначеного для вираження спонукального значення наказового способу дієслова в значній мірі збіднює можливості адекватно передавати життєві стосунки героїв. Тому письменниця вдається до залучання спонукальних конструкцій, що не містять імперативних форм; ці висловлюванн набувають семантики спонукання через уживання мовних одиниць у нетипових для них функціях завдяки складній взаємодії лексичного і граматичного. Такі конструкції, що отримали у лінгвістиці назву «непрямі спонукальні висловлення», і становлять **предмет** аналізу цієї статті.

Мета статті. Одже, завданням роботи є аналіз тих лексико-граматичних, а також прагматичних особливостей непрямих спонукальних конструкцій, що сприяють створенню ідеостилю О. Кобилянської (на матеріалі твору «Царівна»).

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз тексту твору О. Кобилянської «Царівна», спонукального значення набувають передусім дієслова умовного способу. Існування таких конструкцій, у яких спонукання виражено дієсловами умовного способу, можна пояснити близькістю семантики наказового й умовного способів: виражаючи дію ірреальну, бажану, що може бути здійсненою за певних обставин, дієслова умовного способу в контексті імперативної ситуації природно сприймаються як спонукальні:

«А ти ***подивилась би*** *завчасу на свою рожеву сукню, Леночко; може, треба дещо відсвіжити або й докупити чого».*

Як відомо, первинне значення дієслів умовного способу – це «вірогідний, можливий або бажаний процес, реалізація якого пов'язується з наявністю тих або інших додаткових умов» [2, с. 421]. Значення бажаності виявляє семантичну близькість до спонукального значення, оскільки спонукання, за твердженням О. В. Бондарко і Л. Л. Буланіна, являє собою актуалізацію бажання [3, с. 36]. Тому висловлення з формами умовного способу і значенням бажаності набувають імперативного значення через оптативність: мовець висловлює своє бажання, сподіваючись, що співрозмовник перетворить його на реальність, тобто буде виконавцем названої мовцем дії, наприклад:

«Я хотів би щось із ваших писань читати. Чи не можна би?» О. Кобилянська

Осмислені як спонукання, речення з дієсловами умовного способу набувають спільних рис організації з прямими спонукальними конструкціями. Виразним свідченням цього є те, що дієслова умовного способу, які відповідно до своїх морфологічних властивостей не мають особових форм, а отже й не можуть вказувати на особу, у структурі невласне спонукальних висловлень завжди набувають значення 2 особи – називають дію, до якої вони спонукають співрозмовника. Якщо для форми наказового способу наявність значення 2 особи становить їхню граматичну ознаку, то для форм умовного способу у непрямих спонукальних конструкціях необхідні додаткові показники віднесення названої ними дії до співрозмовника. Формуванню значення 2 особи сприяє вживання в структурі цих речень особових займенників *ти, ви* у формі називного відмінка, а також в інших відмінкових формах, наприклад:

«Вам би десь конче виїхати вліті, Наталочко, – мовила старенька панна. – Ви так засиділися; те впливає зле на дівчат; це я з досвіду знаю. Ви би зараз поздоровіли, повеселішали; от попросити б вам гарно в тіточки». О. Кобилянська

В окремих випадках висловлення з дієсловами умовного способу можуть виражати запрошення. Це буває тоді, коли мовець припускає, що слухач зацікавлений у виконанні дії, але невпевнений у цьому. Особливості ситуації, які зумовлюють сприймання спонукального висловлення як запрошення, відображає контекст, наприклад:

«Не погуляти б і нам трохи по саду? – спитав він, запинаючи свої рукавички надто скоро.

– Добре! Ходім!» О. Кобилянська

Отже, формою умовного способу створюється ненаполегливе запрошення, що дозволяє слухачеві прийняти запрошення або ж відмовити мовцеві, не образивши його.

Можна стверджувати, що в більшості випадків спонукання, виражені формами умовного способу, досить ввічливі через свою ненаполегливість і некатегоричність. Тому такі висловлення органічні для прохань, як-от у реченні:

«Не дарували б ви мені його? – спитав він. – Я любуюся в таких фантастичних творах». О. Кобилянська

Важливо зазначити, що форми умовного способу в складі питально-спонукальних речень транспонуються в сферу спонукальності тільки в тих питальних висловленнях, що містять заперечення. Ужиті без заперечної частки *не*, вони втрачають спонукальний смисл, пор.:

«Не говорити б нам ліпше о чім іншім?» О. Кобилянська – спонукання.

«Говорити б нам ліпше о чім іншім?» – не має сенсу.

У непрямих спонукальних висловленнях з дієсловами дійсного, тобто реального, способу, що звичайно протиставляється дієсловам умовного й наказового, тобто ірреальних, способів, спонукального значення набувають передусім слова майбутнього часу, як такі, що, хоч і належать до способу реального, позначають дію ще не здійсненну, отже нереальну, на момент мовлення. Висловлення з дієсловами дійсного способу майбутнього часу на позначення різних відтінків наказовості досить поширені в українській мові. У лінгвістичній літературі такі конструкції отримали назву «непрямих» або «некатегоріальних» імперативних висловлень. Їхня сутність визначається тим, що, призначені для відображення реальної дійсності у формах індикативу майбутнього часу, вони містять показники імперативності: футуральна індикативність послуговує в них засобом вираження модальності спонукання. Це пояснює здатність форм майбутнього часу

формувати ірреальне значення спонукання й бути досить поширеним засобом його вираження.

Найчастіше у мові героїв О. Кобилянської спонукальне значення застосовується разом із формами майбутнього часу дієслів 2-ої особи однини й множини: називаючи дію, яка відбудеться після моменту мовлення як діяльність, суб'єктом якої є співрозмовник, мовець тим самим висловлює спонукання до здійснення цієї дії, наприклад:

«Коли будете мати щось із ваших праць друкованого, то ***пришлете*** *мені це самі – правда? – обізвавсь урешті.*

– Пришлю.

– А коли заручитесь, то ***напишете*** *мені це також самі, добре?» О. Кобилянська*

Інтенсивність спонукання, тобто характеристика його як категоричного, пом'якшеного або нейтрального, зумовлюється відображеною в контексті висловлення мовленнєвою ситуацією, а саме стосунками комунікантів (їхньою залежністю/незалежністю один від одного, рівністю/нерівністю за віком, соціальним статусом тощо), а також зацікавленістю мовця і слухача у виконанні дії. Так, якщо з контексту, який містить спонукання випливає те, що адресат підвладний мовцеві, то висловлення набуває вигляду наказу, настійної вимоги, дозволу або заборони, наприклад:

«Професор Лорден хоче з тобою женитися!... Він просить о скору відповідь. Впрочім, тут нема що багато думати. Ти чей приймеш його, те розуміється само собою!» О. Кобилянська.

Як відзначалося, регулярне функціонування дієслів майбутнього часу, тобто форм дійсного, отже реального способу, замість форм імператива, способу ірреального, можливе завдяки особливості їхнього значення: вони репрезентують як реальне те, що на момент мовлення ще не є таким. За цією властивістю форми майбутнього часу протиставлені формам теперішнього і минулого (давноминулого) часу. Це й пояснює той факт, що всі інші часові форми, крім форм майбутнього часу, рідше вживаються в структурі непрямих спонукальних висловлень. Не будучи пристосованими до вираження імперативного значення, вони формують лише окремі стилістично марковані варіанти непрямих спонукальних висловлень.

Серед непрямих спонукальних висловлень вирізняється великий і неоднорідний за відтінками наказових значень і способами їхнього вираження клас речень із дієсловами дійсного способу у формі теперішнього часу. Усі висловлення цього класу можна розподілити на дві групи. У першій наказовий зміст експлікується лексично за допомогою перформативів і модальних слів (експліцитні спонукальні висловлення). Речення другої групи не містять ані граматичних, ані лексичних показників спонукальності: наказовий зміст виражений у їх структурі імпліцитно. Це імпліцитні спонукальні висловлення.

Група експліцитних спонукальних висловлень. Поширеним способом висловлення непрямого спонукання в творах О. Кобилянської є так звані «слова-дії», або перформативи.

Йдеться про дієслівні лексеми, які називають різні за своїм характером спонукання: прохання, вимогу, наказ, пораду, пропозицію, рекомендацію тощо, наприклад:

«Я хочу тебе познайомити з панною Наталією Верковичівною. От що! З нами ти й так нудишся». О. Кобилянська

У вченні Дж. Остіна про мовленнєві акти ці слова об'єднані в клас так званих перформативів, вживання яких мовцем і є здійсненням дії: такий мовленнєвий акт не може бути описаний як власне вимовляння – це вимовляння-дія. Такими словами-діями є, наприклад, слова:

Я заповідаю свій годинник братові;

Проголошую вас чоловіком і жінкою;

Об'являю засідання суду відкритим.

Висловлення з такими словами у ролі присудків називаються перформативними. Для їх успішного функціонування, за Дж. Остіним, необхідно «існування загальновизнаної конвенційної результативної процедури, яка передбачає вимовляння певних слів за певних обставин» [4, с. 29-30]. Крім того, усі учасники ситуації повинні мати достеменний намір здійснити відповідні вчинки. Наприклад, для того, щоб битися об заклад, недостатньо сказати *Б'юся об заклад, що…*, вимовляння цих слів буде тільки одним з елементів ритуалу закладу. Воно буде мати очікуваний результат, якщо ці слова вимовлені в ситуації суперечки й учасники ситуації мають намір розв'язати цей конфлікт за допомогою закладу [4, с. 57].

Т.В. Шмельова відзначає більшу семантичну складність перформативів порівняно з іншими модальними дієсловами, такими, як *хотіти, бажати, мусити, могти*: «вони є водночас актами мовної і соціальної діяльності мовця» [7, с. 96-97]. Щодо перформативів, які функціонують у структурі непрямих спонукальних речень, то як модальні слова, з одного боку, і як слова-дії, з іншого, вони якнайкраще відповідають завданню формування спонукальної модальності висловлення.

Якщо форми наказового способу являють собою спеціальний граматичний засіб вираження модальності спонукання, то перформативи слід розглядати як специфічний лексичний засіб експлікації спонукання в структурі висловлення, однак спонукання не як такого, а через експлікацію окремих, різних за своїм характером мовленнєвих дій, у яких воно реалізується. Отже, характер спонукання в таких висловленнях уточнюється через семантику перформативних дієслів: *наказую* позначає спонукання як наказ, *прохаю, прошу* – як прохання, *вимагаю* – як вимогу, *забороняю* – як вимогу не виконувати названу дію тощо. Саму ж дію, процес або стан речей, до яких спонукає мовець, називає інфінітив у позиції додатка а також підрядна з'ясувальна частина, яка може заміщувати позицію додатка, наприклад:

«Прошу уважати мене за свого дансера! – вмішався чемно Орядин, склонившися передо мною. – Я сам в цій хвилі хотів просити вас о цього кадриля». О. Кобилянська

«Чуєш? Я хочу, щоби ти згасила світло і лягла спати. Ти!» О. Кобилянська

Дієслова-перформативи за своєю функцією подібні до дієслів наказового способу: їхнє лексичне значення експлікує безпосередньо спонукання. Разом із тим, висловлення з перформативами не можна вважати прямим спонуканням:

модально-спонукальне значення, з одного боку, і диктум, якого цей модус стосується, з іншого, виражені аналітично – різними словами – компонентами словосполучення, тоді як дієслівні форми імператива є синтетичними. Дієслова-перформативи надають спонуканню описовості, що й доводить непрямий характер спонукальних висловлень, які їх містять.

Проведений семантичний аналіз спонукальних речень, вживаних у творах О. Кобилянської довів важливу роль у формуванні імперативного смислу оцінного компонента змісту. Вираженню у структурі непрямих висловлень різних за своїм характером оцінок сприяє вживання цілої низки модальних слів, серед яких можна виділити такі групи за значенням:

1) модальні слова, що виражають морально-етичну оцінку через емоційне ставлення мовця до відображуваного, наприклад: *зле, соромно, гріх, жах, сміх, радісно, приємно* та ін., наприклад:

«Ви ***зле*** *робите, що відтягаєтеся від світу, – говорив він. – Життя таке барвне, має в собі стільки інтересної всячини, що заняло би вас, певно, не одним до живого.»*

2) модальні слова, що дають оцінку відображуваного з урахуванням доцільності, доречності, ефективності тощо; це лексеми *варто, годиться, смієш, дарма, надарма, слід, добре, краще, доречно, доцільно*, з якими утворюються речення на зразок:

«Дівча дивилося мені через хвилину»серйозно в очі. Опісля глипнуло скоро на матір і, закопиливши спідню губку, сказало:

– Ти не ***смієш*** *мені розказувати, розумієш?.»*

Як засвідчують наведені приклади, модальні слова формують значення позитивної або негативної оцінки. Позитивна оцінка стосується відображеної в реченні ірреальної ситуації, до здійснення якої й спонукає мовець; негативної ж оцінки отримує реальна ситуація, завдяки чому в слухача формується мотив змінити її на краще:

«...Але він сам, як чоловік, не має для мене нічого симпатичного. Він не має ані крихітки, напр., «тонкості» в собі. Чи ви ніколи не гадали, як страшно мусить житися при чоловіці, котрому не можна віддати ні серця, ні повагання? Тіточко! Я не могла би так жити! Моя натура, ціла моя вдача такі жадні якоїсь – як би то сказати? – тонкої коректності, якогось ніжного чувства. любові. – Тут і урвала я». О. Кобилянська

Отже, в реченнях з оцінними модальними словами відображено або ситуацію, до якої спонукає мовець, або ситуацію, яку мовець спонукає змінити.

До лексико-граматичних чинників, що уможливлюють сприйняття як спонукальних висловлень, які не містять категоріальних імперативних форм, належить уживання в їх структурі модальних слів, наприклад:

«– Ти не маєш наглядати моїх учинків». О. Кобилянська

«– Однак я мушу йти!» О. Кобилянська

Імперативне значення цих речень за відсутності категоріальних засобів його вираження створюється завдяки специфічному вживанню інших мовних засобів, серед яких чи не найважливіша роль належить саме модальним словам.

Наголошуючи на значущості властивої модальним словам семантики для створення спонукання як потенційної перспективи висловлень, слід також визнати, що наявність модальних слів у їх структурі становить лише передумову функціонування цих висловлень як спонукальних. Роль модальних слів як чинників формування такої комунікативної настанови забезпечується також іншими ознаками цих висловлень, що створюють для модальних слів специфічні умови функціонування. Це передусім формальна структура висловлення, у складі якої вжите те чи інше модальне слово, зокрема наявність дієслів умовного й дійсного способів майбутнього й теперішнього часу.

Імпліцитні спонукальні висловлення. На відміну від експліцитних спонукальних висловлень, в імпліцитних конструкціях імперативне значення не знаходить вираження за допомогою вербальних мовних засобів, що однак не заважає цим висловленням бути зрозумілими й інформативно достатніми.

У сучасних семантичних дослідженнях наголошується на тому, що модальність значення, на відміну від пропозитивного, диктумного, змісту висловлення, схильні до імпліцитного вираження. Відзначається, що імпліцитність вираження становить характерну рису саме модального значення. Це стосується й вираження спонукання. Механізм формування імперативного значення в імпліцитних висловленнях можна схарактеризувати так: якщо один з учасників комунікації (мовець) володіє інформацією про можливість (необхідність, бажаність і т. ін.) перетворення реальної ситуації на нову й у цьому перетворенні зацікавлений інший учасник комунікації (слухач), то своїм повідомленням про можливість (необхідність, бажаність і т. ін.) зміни певного стану речей мовець спонукає адресата до відповідних вчинків. Такі спонукальні висловлення мають, як правило, значення поради, пропозиції, рекомендації, наприклад:

«– Катя! Коли кого о що-небудь проситься, то чиниться це в спосіб чемний! – упімнула я». О. Кобилянська – пор. *«Поводься чемно!»*

«З того, що вона дитина твоєї сестри, не виходить, щоби ти кривдив свої діти, бо то, що я видаю на неї, могла би лучче видати на свої діти». О. Кобилянська – пор. *«Не кривди своїх дітей!»*

Сприйняти такі висловлення як спонукальні дозволяє контекст або конситуація, що відображають специфічні ознаки мовленнєвих ситуацій, які ці висловлення породжують.

Якщо здійснення чогось важливе не для слухача, а для самого мовця, повідомлення також може мати значення спонукання. У цьому випадку формується такий різновид спонукального значення, як прохання: повідомляючи про свій стан або ситуацію, у яких він перебуває, як про такі, що вважаються відхиленням від норми й оцінюються в суспільній свідомості негативно, мовець тим самим виражає свою зацікавленість у перетворенні цієї ситуації на кращу й спонукає до цього слухача, наприклад:

«– Павлинко!

– Що, Мілечку?

– *Не буде там уже далі кава готова? Я щось наче голод чую. Легуміни не ситять мене ніколи!» О. Кобилянська* – пор. *«Зробіть мені каву!»*

Необхідно зазначити, що для того, щоб зрозуміти імпліцитне висловлення, сприйняти його як спонукання, необхідно знати ситуацію, у якій воно вимовляється. У цьому допомагає контекст або, що можливе в усному мовленні, конситуація, які відображають її риси, релевантні для семантики висловлення. Розуміння ситуації дозволяє сприйняти мотиваційний потенціал висловлення, а отже, і його спонукальну силу. Важлива роль у цьому належить фоновим знанням учасників комунікації, які забезпечують адекватне сприйняття закладеного у висловленні комунікативного наміру мовця.

Висновки. Таким чином, непрямі спонукальні висловлення займають важливе місце у текстах творів О. Кобилянської. Це насамперед дієслова умовного способу (як у складі розповідних, так і питальних речень), що здатні набувати спонукального значення через властиву їм оптативність: мовець висловлює своє бажання, сподіваючись, що співрозмовник перетворить мрію на реальність, тобто буде виконавцем названої мовцем дії. У непрямих спонукальних висловленнях з дієсловами дійсного, тобто реального, способу, що звичайно протиставляється дієсловам умовного й наказового, тобто ірреальних, способів, спонукального значення набувають передусім слова майбутнього часу, як такі, що, хоч і належать до способу реального, позначають дію ще не здійсненну, отже нереальну, на момент мовлення. Вербальний засіб вираження окремих спонукальних дій являють собою перформативи – слова-дії *просити, хотіти, радити, наказувати, вимагати* і т. ін. Виявляючи функціональну близькість до імперативних дієслівних форм, ці висловлення все ж належать до сфери непрямого спонукання. До лексико-семантичних ознак, що уможливлюють сприйняття як спонукальних висловлень, які не містять категоричних імперативних форм, належить уживання в їх структурі модальних слів. Суб'єктивно-модальні відтінки бажаності, можливості, необхідності, що їх вносять у зміст висловлення модальні слова, або відповідають їх об'єктивно-модальному плану, або творять його. За допомогою оцінної лексики зміст висловлення збагачується необхідним для формування в його структурі семантичним компонентом. Розумінню спонукальної настанови імпліцитних висловлень сприяє контекст, який відображає риси мовленнєвої ситуації, за якої вони вимовляються. Саме знання ситуації дозволяє сприйняти мотиваційний потенціал висловлення, а отже, і його спонукальну силу.

Список літератури:

1. Франко І. Молода Україна: Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – 102 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 494 с.
3. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. – Л.: Просвещение, 1967. – 192 с.
4. Austin J.L. How to do things with words. – Oxford UP, New York, 1973. – 329 p.
5. Шмелева Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – С. 78-101.

Мясоедова С.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОСВЕННЫХ ПОБУДИТЕЛЬНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОЛЬГИ КОБЫЛЯНСКОЙ

Аннотация
В статье проведен анализ лексико-семантических, а также прагматических особенностей косвенных побудительных высказываний на материале произведений О. Кобылянской. Установлено, что в побудительном значении используются прежде всего высказывания с глаголами условного наклонения (как в повествовательных, так и вопросительных предложениях); в косвенных побуждениях, выраженных глаголами изъявительного наклонения, побудительное значение приобретают в первую очередь глаголы будущего времени; вербальным способом выражения отдельных по будительных значений являются перформативы; к лексико-семантическим средствам, позволяющим восприятие как побудительных конструкций, которые не содержат форм императива, относят наличие в их структуре модальных слов. Доказано, что понимание побудительной перспективы имплицитных высказываний обеспечивает контекст, который отображает черты той речевой ситуации, в которой высказывание произносится: именно знание ситуации позволяет воспринять мотивационный потенциал высказывания, и, следовательно, его побудительную силу.

Ключевые слова: косвенные побудительные высказывания, побудительное значение, время и наклонение глагола, перформативы, модальные слова, речевая ситуация.

Miasoiedova S.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

LEXICAL, SEMANTIC AND PRAGMATIC PECULIARITIES OF INDIRECT ILLOCUTIVE UTTERANCES IN THE WORKS BY OLHA KOBYLIANSKA

Summary
In the article the research of peculiarities of the lexical and semantic peculiarities as well as pragmatic factors of the indirect imperative utterances in the works by O.Kobylianska has been made. The analysis has revealed that the indirect utterances with the imperative meaning are first of all those with the subjunctive verbs (both in statements and in questions); whereas in indirect indicative sentences the illocution is first and foremost conveyed by the future tenses; the verbal way to express some of the imperative implications is with the help of performatives; concerning the lexical and semantic means that facilitate the communication of the imperative meaning of indirect utterances, modal verbs should be mentioned. The significance of context reflecting features of speech situation for perceiving the intended meaning of implicit sentences has been proved: since it is the adequate apprehending of the speech situation that allows to realize the motivational potential of the utterance and therefore its illocutive force.
Keywords: Indirect Imperative Utterances, imperative/illocutive meaning, verb tense and mode, performatives, modal words, speech situation.

УДК 811'367.7-112.2-161.2

АСПЕКТОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОБМЕЖЕНОЇ ТРИВАЛОСТІ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Смеречинська О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено роль аспектологічного контексту при вираженні акціональної семантики обмеженої тривалості дії в українській та німецькій мовах. При цьому розглянуто як часові сполучники, так і ряди зв'язаних у послідовності дій. Проаналізовано спільні та відмінні риси в двох мовах. Дослідження проведене в рамках теорії про функціонально-семантичні поля на основі аналізу творів художньої літератури.
Ключові слова: функціонально-семантичне поле, акціональна семантика, рід дієслівної дії, аспектологічний контекст, обмежена тривалість дії.

Постановка проблеми. Проблематика, пов'язана з акціональною та аспектуальною семантикою в різних мовах, залишається актуальною для лінгвістичних досліджень впродовж вже не одного десятиліття. Особливо важливими є дослідження, що містять контрастивний компонент і мають за мету виявлення спільних та відмінних рис у різних мовах. Зіставне дослідження вираження семантики обмеженої тривалості дії в українській та німецькій мові цікаве з огляду на те, що ці дві мови мають різну граматичну структуру, коли українська мова має граматичну категорію виду дієслова, а в німецькій мові така граматична категорія відсутня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль обставин при вираженні аспектних фаз дії, зокрема серединної фази, до якої відноситься обмежена тривалість дії, розглянута у роботі Є.Г. Булигіної [3]. М. Ґулавська [12] провела зіставне дослідження аспектуальності в польській та німецькій мові, де були також розглянуті акціональні значення, що вказують на обмежену тривалість дії. Результати зіставного аналізу вираження процесуальних мікроденотатів із ознакою «делімітативність» в українській та англійській мові описаний у статті Н.Б. Іваницької [7]. Основні поняття аспектології, акціональна семантика розглянуті на основі російської мови в роботі Анни А. Залізняк, О.Д. Шмельова [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність контрастивних досліджень полягає у пошуці спільного та відмінного в системах різних мов. На даний час практично відсутні ґрунтовні роботи, в яких було б порівняно засоби вираження різних акціональних значень в українській та німецькій мові. **Мета статті** полягає у визначенні ролі аспектологічного контексту при вираженні акціональної семантики обмеженої тривалості дії як в українській, так і в німецькій мовах.

Виклад основного матеріалу. Обмежена тривалість дії відноситься до фазових значень в якості серединної фази [9, с. 118-119; 11, с. 517; 5, с. 235-242]. Проте, якщо загалом серединна фаза позначає неграничну дію чи процес, то значення обмеженої тривалості дії відноситься до функціонально-семантичного поля граничності дії і позначає власне якийсь обмежений період, коли триває/відбувається певна дія чи процес. Для категорії обмеженої тривалості дії характер-

© Смеречинська О.В., 2016

ними є семи: процесуальність/тривалість; межа, а саме обмеження дії справа і зліва на часовій прямій; граничність.

Українська та німецька мови виявляють суттєві відмінності щодо способу вираження обмеженої тривалості дії. Так, в українській мові на морфологічному рівні виділяють 2 роди дієслівної дії (РДД), які Ю.С. Маслов називає детермінативними РДД: делімітативний (обмежувальний) та пердуративний (тривало-обмежувальний) [8, с. 13]. Делімітативний РДД описує певний «квант» дії, що оцінюється як незначна й обмежена певним відрізком часу, протягом якого вона здійснювалася. Пердуративний РДД позначає дії, що ніби повністю заповнюють певний відрізок часу [10, с. 83]. Натомість в німецькій мові семантика обмеженої тривалості дії може виражатись переважно лише на синтагматичному рівні за допомогою взаємодії різних засобів, серед яких важливу роль відіграють обставинні слова та ряд з'єднаних у послідовності дій.

Оскільки обмежена тривалість дії відноситься до фазових значень, то тут контактність окремих дій, їх послідовність, тобто аспектологічний контекст, відіграють важливу роль. При цьому обмежена тривалість дії може також виражатись як за допомогою сполучників часу, так і за допомогою самого ширшого контексту. Результати дослідження базуються на аналізі творів художньої літератури, а саме романів B. Schlink «Der Vorleser», F. Kafka «Amerika», Л. Дереша «Поклоніння ящірці» та їхніх перекладів на українську та німецьку мови відповідно.

Розглянемо спершу вплив сполучників часу. Невелика кількість прикладів, де часові сполучники сприяють вираженню семантики обмеженої тривалості дії, пояснюється незначною кількістю прикладів загалом, де б виражалось таке значення, незалежно від використаних засобів. Всього виокремлено 10 таких прикладів як в українській, так і в німецькій мові. В переважній більшості випадків підрядні речення часу встановлюють кінцеву межу, що обмежує певну тривалу дію справа на часовій лінії. В українській таку функцію виконують сполучники *(аж) поки, заки, після чого, перед тим як*, в німецькій – сполучники *bis, ehe* та *bevor*. Тут такі підрядні речення часу сприяють вираженню значення обмеженої тривалості дії в головному реченні. При цьому в українській мові в таких випадках в головному реченні в якості присудка виступає дієслово доконаного виду, яке вже саме по собі містить сему обмеженої тривалості дії на лексичному або морфологічному рівні, належачи в останньому випадку до делімітативного або пердуративного РДД. Натомість в німецькій мові в такій функції завжди виступає неграничне дієслово класу дій, де семантика обмеженої тривалості, тобто граничності, з'являється тільки на синтаксичному рівні. При цьому в німецькій мові підрядні речення часу з переліченими сполучниками можуть або лише додатково підсилювати вплив обставини часу, яка вжита з відповідним неграничним дієсловом (приклад (1)), або виступати єдиним чинником, що вказує на обмежену тривалість (приклад (2)). Так, у (1) прикладі підрядне речення з часовим сполучником *ehe*, що позначає початок нового стану, виступає додатковим чинником, який вказує на те, що період часу, позначений обставиною *ein Weilchen*, є закритим, а не відкритим. Відповідно до цього неграничне за своїм інваріантним значенням дієслово класу дій *dauern*, в якому сема тривалості дії закладена на лексичному рівні, позначає граничну дію. В українському перекладі підрядне речення зі сполучником *заки* також виступає крайньою межею для тривання дії, вираженої присудком головного речення, проте головна відмінність полягає в тому, що в українському реченні така дія вже позначена дієсловом доконаного виду *збігти*, тобто семантика граничності, обмеженої тривалості, закладена вже у самому дієслові. У (2) реченні бачимо схожу ситуацію, коли підрядне речення часу зі сполучником *перед тим як/bevor* виступає крайньою межею для дій, виражених у головному реченні. Безпосередня послідовність дій, виражена таким реченням, сприяє тому, що в німецькому перекладі неграничне ітеративне дієслово класу дій *winken* позначає обмежену тривалість як і делімітативне дієслово *помахати* у вихідному реченні українською мовою, оскільки з контексту зрозуміло, що для цієї дії відведений невеликий період часу між двома іншими граничними діями, що позначаються дієсловом *sich umdrehen* та пропозицією *hinter der Ecke verschwinden*:

(1) *«(...) es* ***dauerte*** *ein Weilchen, ehe bei ihnen Ruhe eintrat (...)»* (Kafka, 298) – *«(...) і,* ***заки*** *все вгамувалося,* ***збігла*** *якась хвилька (...)»*

(2) *«Перед тим як зникнути за рогом, Дзвінка озирнулась і* ***помахала*** *рукою.»* (Дереш, 152) – *«Bevor Dswinka hinter der Ecke verschwand, drehte sie sich um und* ***winkte****.»* (Deresch, 156)

Вартим уваги є (3) речення, де функцію кінцевої межі для дії, вираженої делімітативним дієсловом *почекати*, виконує підрядне речення мети зі сполучником *щоби*. Для перекладу на німецьку мову тут було використано сполучник часу *bis*, який у взаємодії із обставиною *ein wenig* сприяє тому, щоб неграничне дієслово класу дій *warten* позначало граничну дію:

(3) *«Давайте* ***почекаємо*** *трохи, щоби засутенілося.»* (Дереш, 177) – *«Am besten, wir* ***warten*** *noch ein wenig, bis es zu dämmern beginnt.»* (Deresch, 183)

В процесі аналізу був виокремлений приклад зі сполучником *коли* в українській мові, що підсилював семантику делімітативності в підрядному реченні, вираженому дієсловом *поспати*. У німецькій мові тут використаний сполучник *wenn*, який завдяки узгодженню часових форм в головному та підрядному реченнях вказував на їх неодночасність. Завдяки цьому зрозуміло, що передумовою для виконання дії головного речення є закінчення, виконання дії підрядного речення, де використані неграничне дієслово *schlafen* у формі перфекта та обставина часу *ein paar Stunden*, що у взаємодії всіх чинників забезпечує надання всьому вислову значення тривалої обмеженості дії:

(4) *«Wenn ich aber ein paar Stunden* ***geschlafen habe****, können Sie mich ohne Rücksichtnahme fortschicken (...)»* (Kafka, 241) – *«Та коли кілька годин* ***посплю****, можете без зайвих балачок мене відіслати (...)»* (Кафка, 198)

Також в процесі аналізу був виявлений приклад зі сполучником *während*, який вказує на

одночасність дій в головному та підрядному реченні [13, с. 1080-1081], виражених негранич-ними дієсловами *stehen bleiben* і *essen*. Завдяки цьому цей сполучник виступає поруч з обстави-ною *ein Weilchen* додатковим чинником, що вка-зує на обмеженість тривалості дії в головному реченні. В українському перекладі використаний сполучник *заки*, який в даному контексті також вказує на одночасність двох дій в головному та підрядному реченнях [4] і лише підсилює семан-тику обмеженості дії, виражену делімітативним дієсловом *постояти*:

(5) «*Der Diener* ***blieb*** *noch, <u>während</u> ich aß, <u>ein Weilchen</u> bei mir stehen (...)*» (Kafka, 250) – «*<u>Заки</u> я їв, служник іще <u>хвильку</u>* ***постояв*** *коло мене (...)*» (Кафка, 205)

Кількісний аналіз даних щодо впливу сполучників часу на вираження семантики обмеженої тривалості дії, отриманих завдяки аналізу художніх творів українською та німецькою мовами, подано внизу в Таблицях 1 і 2.

Таким чином, варто зазначити, що найбільш продуктивними при вираженні значення обмеженої тривалості в двох мовах, що розглядаються, є сполучники, що вказують на таксисне значення різночасності, а саме наступності (8 прикладів як в українській, так і в німецькій мовах). Значно рідше зустрічаються випадки, коли йдеться про таксисне значення передування чи одночасності (по одному прикладу в кожній мові). Аналіз показує, що роль сполучників при вираженні семантики обмеженої тривалості в українській мові є другорядною. Підрядні речення часу, а також мети, виступають у якості додаткового обмежувального чинника для тривалості дії переважно головного, рідше – підрядного речення, яка в більшості випадків вже позначена дієсловом делімітативного або пердуративного РДД. В німецькій мові сполучники часу відіграють переважно також другорядну роль, встановлюючи додаткову межу для перебігу відповідної дії в головному чи підрядному реченні поруч із обставинами часу чи міри. Проте в частині виявлених прикладів в німецькій мові підрядні речення часу є єдиним засобом, який вказує на обмежену тривалість дії, вираженої негранічним дієсловом класу дій, що ще раз підтверджує тезу, що акціональне значення німецького речення остаточно формується на синтагматичному рівні при взаємодії різних засобів.

Коли говоримо про ширший контекст як засіб вираження обмеженої тривалості дії, то мова тут йде про ряди зв'язаних у послідовності дій. Одноразовість, часова контактність та локалізо-ваність, що виступають характерними рисами рядів зв'язаних у послідовності дій, сприяють обмеженню відповідних дій та процесів відносно часу їх перебігу [2, с. 15]. Завдяки цьому такий аспектологічний контекст відіграє важливу роль як засіб вираження значення обмеженої три-валості особливо в німецькій мові (Б.М. Балін першим почав говорити про зв'язаність дій у послідовності як про один із засобів вираження акціонального значення граничності дії в німець-кій мові, зазначаючи, що «найбільш поширеною ситуацією, що зумовлює значення доконаності у негранічному дієслові, слід вважати з'єднаність дій у послідовності» [1, с. 90]). Тут мова йтиме як про складні безсполучникові речення, що вира-жають часову послідовність дій чи явищ, які часто відносяться до одного й того ж підмета, так і про синтаксичні структури, в межах яких можливі ряди зв'язаних в послідовності дій, що складаються із двох суміжних речень.

Серед складних безсполучникових речень найбільше прикладів виявлено з дієсловами, що вказують на повторювану, ітеративну дію. В українській мові ряд зв'язаних у послідов-ності дій в таких реченнях підкреслює семантику обмеженої тривалості дії, виражену дієсловом доконаного виду, конкретно локалізуючи таку дію на часовій прямій. Натомість в німецькій мові такий аспектологічний контекст в перева-жній більшості випадків виступає єдиним засобом (лише у 2 з 13 виявлених прикладів на обме-жену тривалість дії крім ряду послідовних дій вказувала також обставина часу чи міри), що вказує на обмеженість дії, позначеної негранич-ним ітеративним дієсловом. Зокрема у (6) при-кладі негранічне дієслово *klopfen*, що позначає

Таблиця 1

Статистичні дані щодо ролі сполучників при вираженні семантики обмеженої тривалості в українській мові

Сполучник		*(аж) поки*	*заки*	*після чого*	*перед тим як*	*коли*	*щоби*
Пердуративна семантика		1	-	1	-	-	-
Делімітативна семантика		3	2	-	1	1	1
Одночасність		-	+	-	-	-	-
Різночасність	Передування	-	-	-	-	+	-
	Наступність	+	+	+	+	-	+
Всього:		4	2	1	1	1	1

Таблиця 2

Статистичні дані щодо ролі сполучників при вираженні семантики обмеженої тривалості в німецькій мові

Сполучники		*bis*	*ehe*	*bevor*	*wenn*	*wdhrend*
Одночасність		-	-	-	-	+
Різночасність	Передування	-	-	-	+	-
	Наступність	+	+	+	-	-
Всього:		**6**	**1**	**1**	**1**	1

повторювану дію, описує граничну дію завдяки часовій локалізованості та контактності цієї дії з іншою граничною дією, позначеною дієсловом мовлення *sagen*. З контексту зрозуміло, що дія, позначена дієсловом *sagen*, відбувається лише після завершення дії, позначеної ітеративним дієсловом *klopfen*, а не одночасно з нею. Таким чином, гранична дія, позначена дієсловом мовлення *sagen*, виступає в цьому ряді послідовних дій правою межею на часовій прямій для тривання негранічної за своїм інваріантним значенням, повторюваної дії, позначеної дієсловом *klopfen*. В українському перекладі з контексту також зрозуміло, що мова йде про дві послідовні, а не паралельні дії, проте значення обмеженої тривалості закріплене у дієслові *поплескати* вже на морфологічному рівні. Даний аспектологічний контекст вказує лише на безпосередню контактність двох названих дій, підкреслюючи їх часову локалізованість:

(6) «*Ein Herr, der ihn beobachtet hatte,* ***klopfte*** *ihm auf die Schulter und sagte: «Viel Glück zur Fahrt nach Clayton».* (Kafka, 290) – «*Якийсь пан, що спостерігав за ним,* ***поплескав*** *його по плечу і сказав: «Щасти тобі в Клейтоні».* (Кафка, 256)

Відносно чисельною є кількість речень з дієсловами, що позначають фізичну або фізіологічну діяльність, де безпосередня послідовність дій відіграє важливу роль для вираження обмеженої тривалості в німецькій мові. У (7) прикладі маємо ланцюжок з трьох послідовних дій, остання з яких в українській мові позначена делімітативним дієсловом *попити*. Для його перекладу на німецьку мову використане негранічне дієслово класу дій *trinken*, яке під впливом попередніх двох граничних дій в ряді зв'язаних у послідовності дій вказує на обмежену тривалість:

(7) «*Затим дощ і зовсім перестав, ми зупинилися відпочити,* ***попити*** *з випадкових джерел мінеральної води (...)*» (Дереш, 95) – «*Danach hörte es ganz zu regnen auf, wir machten Rast und* ***tranken*** *aus einer Mineralquelle (...)*» (Deresch, 99)

В ході дослідження були виявлені також приклади з дієсловами, що позначають спрямований рух та сприйняття. У (8) реченні аспектологічний контекст безпосередньої послідовності дій, встановлюючи чітку межу зліва на часовій прямій, підсилює вплив обставини міри *ein paar Schritte*, що прямо пов'язана з конкретним закритим проміжком часу, на негранічне дієслово *mitlaufen*. Завдяки цьому впливу дане дієслово описує граничну тривалу дію, що підтверджує також український переклад, де використано пердуративне дієслово доконаного виду *пробігти*. У (9) реченні негранічне дієслово сприйняття *zuhören* виступає другим членом тричленного ланцюжка послідовних дій. Завдяки тому, що перший та третій член цього ланцюжка позначають граничні дії, кожна з яких відбувається лише по закінченні попередньої дії, а також завдяки впливу обставини *ein wenig*, що вказує на певний короткий проміжок часу, дія, позначена дієсловом *zuhören*, позначає обмежено-тривалу граничну дію. У відповідному українському реченні ряд послідовних дій лише підсилює семантику обмеженої тривалості, виражену на морфологічному рівні у делімітативному дієслові *послухати*:

(8) «*Die Kinder brachen in einen einzigen Schrei aus und* ***liefen*** *mit ausgestreckten Ärmchen ein paar Schritte* ***mit***.» (Kafka, 232) – «*Діти в один голос завершали і трохи* ***пробігли*** *з розпростертими ручками за ним.*» (Кафка, 191)

(9) «*Karl war in der gleichen Lage. Er trat in die Nähe des Mannes,* ***hörte*** *ihm ein wenig* ***zu*** *un sagte dann: (...)*» (Kafka, 292) – «*Карл перебував у такому самому становищі. Він підійшов до чоловіка, трохи* ***послухав*** *сурми, а тоді сказав: (...)*» (Кафка, 257)

В процесі аналізу були також виявлені синтаксичні структури, де ряди зв'язаних у послідовності дій, в яких реалізовувалось значення обмеженої тривалості дії, складалися з двох суміжних речень. При цьому семантику обмеженої тривалості в переважній більшості передають дієслова, що позначають повторювану дію, рідше – стани. Так, у (10) прикладі негранічне ітеративне дієслово *schütteln* описує обмежену за своєю тривалістю дію, оскільки з контексту зрозуміло, що ця дія відбувається після слів прямої мови, а після цієї дії знову йдуть слова прямої мови. Таким чином, пряма мова встановлює початкову та кінцеву межі для тривання повторюваної дії, завдяки чому негранічне дієслово вказує на граничну тривалу дію. Це значення збережене також при перекладі на українську мову, де використано делімітативне дієслово *похитати*, що теж описує обмежену тривалу повторювану дію, що відбувається впродовж певного короткого закритого інтервалу часу:

(10) «*Du armes Kind. Warst schon um halb fünf auf, und das auch noch in deinen Ferien.» Ich hatte sie noch nie ironisch erlebt. Sie* ***schüttelte*** *den Kopf.*» (Schlink, 48) – «*Бідолашна дитина! Встала о пів на п'яту, та ще й першого дня вакацій! – Я ще ніколи не чув, щоб Ганна глузувала. Вона* ***похитала*** *головою (...)*» (Шлінк, 46)

У значній кількості виявлених прикладів значення обмеженої тривалості передається в німецькій мові за допомогою негранічних дієслів, коли вони використовуються в тексті як моментальна реакція на певну репліку. При цьому важливо зазначити, що в такому контексті значення обмеженої тривалості дуже близьке до значення початковості дії, а саме – інхоативності, коли можна говорити про перетин «мікрополів першої і другої фаз» [3, с. 17-18]. У реченнях (11) та (12) негранічні ітеративні дієслова *klopfen* та *schütteln* вказують на граничну дію завдяки контексту діалогу, який сигналізує про одноразовість та послідовність локалізованих у часі дій. Кінець попередньої репліки в таких прикладах визначає початкову межу відповідних дій, а завдяки ширшому контексту зрозуміло, що дії, які розглядаються, тривають короткий період часу, а саме – до наступної описаної дії чи репліки:

(11) «*- Га, шо ти на це, Балкан-бой? – він* ***поплескав*** *Балкан-боя (себто мене) по плечі.*» (Дереш, 29) – «*Was sagst du dazu, Balkanboy? – er* ***klopfte*** *dem Balkanboy (mir) auf die Schulter.*» (Deresch, 35)

(12) «*Was hätten Sie denn gemacht?»*

Der Vorsitzende ***schüttelte*** *stumm den Kopf.*» (Schlink, 123) – «*- А що робили б Ви? (...) Голова мовчки* ***похитав*** *головою.*» (Шлінк, 119)

Таблиця 3

Вплив ряду зв'язаних в послідовності дій на вираження семантики обмеженої тривалості дії неграничними дієсловами класів дій та станів у німецькій мові

Дієслова класів дій та станів, що позначають:	Багатокомпонентні речення		Синтаксичні структури з 2-х речень	
	+обставина часу/міри	-обставина часу/міри	+обставина часу/міри	-обставина часу/міри
Повторювану дію (напр., *schütteln, klopfen*)	2	11	-	10
Фізичну/фізіологічну діяльність (напр., *foltern, trinken*)	3	1	-	-
Односпрямований рух (*mitlaufen*)	1	-	-	-
Сприйняття (*zuhören*)	1	-	-	-
Стан (напр., *schweigen*)	1	-	1	-
Всього:	8	12	1	10

Статистичні дані щодо впливу аспектологічного контексту, а саме рядів зв'язаних у послідовності дій, на вираження семантики обмеженої тривалості дії в німецькій мові подані у Таблиці 3.

Як видно з поданих даних, у таблиці розрізняються приклади, у яких окрім ряду послідовних дій на значення речення чи пропозиції впливають також обставини часу або міри і приклади, де безпосередня послідовність дій виступає єдиним засобом, завдяки якому пропозиція чи речення з неграничним дієсловом виражає семантику обмеженої тривалості дії. При цьому аналіз показує кількісну перевагу останніх як в багатокомпонентних реченнях (12 прикладів), так і в синтаксичних структурах, що складаються з двох речень (10 прикладів). В переважній більшості випадків значення обмежено-тривалої дії за допомогою впливу такого контексту передають дієслова, що позначають ітеративну, тобто повторювану дію. Отримані дані свідчать про те, що ширший контекст відіграє дуже велику роль в німецькій мові для вираження семантики обмеженої тривалості дії.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, потрібно зазначити, що аспектологічний контекст відіграє важливу роль при вираженні акціональної семантики обмеженої тривалості дії. При цьому ряди зв'язаних у послідовності дій є набагато важливішим засобом вираження в німецькій мові, ніж в українській, в якій, як це видно з наведених прикладів, контекст відіграє лише додаткову, підсилювальну роль, а саме значення обмеженої тривалості вже закладене у дієслові або на лексичному, або на морфологічному рівні. Відповідно до цього, якщо ряд зв'язаних у послідовності дій знаходиться далеко на периферії функціонально-семантичного мікрополя обмеженої тривалості дії в українській мові, то у відповідному мікрополі в німецькій мові цей засіб вираження знаходиться близько до ядра, в центрі мікрополя обмеженої тривалості дії. На противагу до цього, сполучники часу відносимо до периферій функціонально-семантичних мікрополів обмеженої тривалості дії як в українській, так і в німецькій мовах, враховуючи роль та частотність їх використання для вираження значення обмеженої тривалості дії.

Список літератури:

1. Балин Б.М. Способы передачи совершенного вида средствами немецкого языка / Б. М. Балин // Уч. зп. Ивановск. гос. пед. ин-та им. Д.А. Фурманова. – Т. 33. – Иваново, 1963. – С. 66-99.
2. Башкирцева Э.С. Влияние контекста на аспектологическую характеристику немецкого глагола (роль рядов сопряженных в последовательности действий и состояний): Автореф. дис. канд. филол. н. / Э. С. Башкирцева. Челябинск, 1970. – 17 с.
3. Булыгина Е.Г. Обстоятельства как детерминаторы выражения аспектных фаз действия: начало, середина, конец (на материале немецкого языка): Дисс. … канд. филол. н.:10.02.04./ Е. Г. Булыгина. – Северодвинск, 2006. – 155 с.
4. Великий тлумачний словник СУМ/ уклад. і гол. Ррд. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2009. – 1736 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Зализняк А.А., Шмелев А.Д. Лекции по русской аспектологии / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – Mьnchen: Otto Sagner Verlag, 1997. – 151 с.
7. Іваницька Н.Б. Вираження процесуальних мікроденотатів із ознакою «делімітативність» українськими дієсловами у зіставленні з англійськими відповідниками / Н. Б. Іваницька // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – № 38. – 2008. – С. 129-132.
8. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 263 с.
9. Русановский В.М. Украинская грамматика / В. М. Русановский. – К.: Наукова думка, 1986. – 360 с.
10. Сорокін С.В. Категорія родів дії в українській мові та способи її відтворення турецькою мовою: зіставно-типологічне дослідження / С. В. Сорокін // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 79-91.
11. Українська мова: Енциклопедія/ Ред. кол. В.М.Русанівський та ін.; НАН України та ін. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2000. – 821 с.
12. Guławska M. Aspektualität im Polnischen und Deutschen: Eine praktische Untersuchung am Beispiel der Übersetzungen beider Richtungen. / M. Guławska. – München: Otto Sagner Verlag, 2000. – 220 s.
13. DUDEN Die Grammatik / P. Eisenberg, J. Peters, P. Gallmann u. a. – 8., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Zürich: Dudenverlag, 2009. – 1343 s.

Ілюстративний матеріал:
14. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів / Л. Дереш. – Харків: Фоліо, 2009. – 189 с.
15. Кафка Ф. Зниклий безвісти [Америка] / Ф. Кафка. – К.: Критика, 2009. – 279 с.
16. Шлінк Б. Читець / Б. Шлінк. – К.: Основи, 2005. – 197 с.
17. Deresch L. Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet / L. Deresch. – Berlin: Suhrkamp, 2006. – 201 s.
18. Kafka F. Amerika / F. Kafka. – Харків: Ранок-НТ, 2002. – 336 с.
19. Schlink B. Der Vorleser / B. Schlink. – Zьrich: Diogenes Verlag, 1997. – 207 s.

Смеречинская О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

АСПЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ОГРАНИЧЕННОЙ ДЛИТЕЛЬНОСТИ ДЕЙСТВИЯ В УКРАИНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация
У статье исследовано роль аспектологического контекста при выражении акциональной семантики ограниченной длительности действия в украинском и немецком языках. При этом рассмотрены как временные союзы, так и ряды связаных в последовательности действий. Проанализированы совместные и различные черты в двох языках. Исследование проведено в рамках теории о функционально-семантических полях на основании анализа произведений художественной литературы.
Ключевые слова: функционально-семантическое поле, акциональная семантика, способ глагольного действия, аспектологический контекст, ограниченная длительность действия

Smerechynska O.V.
Lviv Politechnic National University

THE ASPECTOLOGICAL CONTEXT AS A MEAN OF EXPRESSION OF LIMITED DURATION OF AN ACTION IN UKRAINIAN AND GERMAN

Summary
The article deals with role of the aspectological context by expressing the actional semantics of limited duration of an action in Ukrainian and German. The temporal conjuctions and the sequences of actions are examined in this article. There have been analysed similar and different features in both languages. The research is conducted by using the theory of functional-semantical fields.
Keywords: functional-semantical field, actional semantics, Aktionsart, aspectological context, limited duration of an action.

УДК 8У1

ПРОБЛЕМА АВТОРА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ (МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ)

Цепа О.В.
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті обґрунтовано суперечливі шляхи розв'язання проблеми автора в літературознавстві. Акцентовано на тенденції сучасного науково-культурного процесу. Запропоновано концепцію інтегрованого підходу до образу автора в художніх текстах. Висвітлено специфіку дослідження образу зовнішнього світу автора. Пояснено особливості інтерпретації образу внутрішнього світу автора.
Ключові слова: категорія «автор», проблема автора, інтегрований підхід, індивідуальна картина світу особистості, образ зовнішнього світу, образ внутрішнього світу.

Постановка проблеми. Історія літературознавчої методології переконує: незважаючи на ряд спроб виробити таку стратегію аналізу твору, яка б розглядала його, виключаючи з поля зору різні позатекстові фактори і в першу чергу митця, усе ж наразі дослідники все більше «задіюють» автора в процес пізнання як змістової, так і поетикальної творчих сфер.

© Цепа О.В., 2016

Характерно, що зацікавлення автором, зокрема його суспільною значущістю та позицією у творі, активізовувалося у всі переломні періоди соціально-духовного розвитку людства.

Безсумнівно, автор як організатор художнього світу й наразі має стати епіцентром і різного роду часткових інтерпретацій твору, і його цілісного осягнення. Такий підхід стане передумовою уникнення часто поширених під час трактування світогляду та творчого надбання будь-якого митця перекручень і фальсифікацій, що закономірно виникають в ситуації співіснування різноспрямованих методологічних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прикладом так званої «реанімації» автора на матеріалі творчості одного чи ряду митців у межах певного або різних історико-літературних напрямів, стилів є напрацювання сучасного українського (В. Галацька [8], М. Гнатюк [9], О. Криштанович [16], М. Крупа [17] та ін.) та закордонного літературознавства (М. Агаджанова [1], Н. Бонецька [5], Т. Власенко [7], Н. Драгомирецька [10] та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі в літературознавстві проблема автора не отримала належного теоретичного та методологічного обґрунтування. Саме тому варто систематизувати всі розрізнені й неузгоджені погляди науковців стосовно категорії «образ автора», а відтак пропонувати власну методичну концепцію дослідження художньо вираженої авторської позиції.

Мета статті: обґрунтувати проблему автора (суперечливі шляхи її розв'язання, тенденцію сучасного науково-культурного процесу) та на основі узагальнення відповідного наукового досвіду висвітлити власну методичну концепцію дослідження «образу автора» в художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «автор» – одне з найдавніших у науковій думці. Перші спроби визначити місце й роль майстра слова у творчому процесі спостерігалися ще в часи класичної онтології: культивування так званих «вищих сил» зумовило погляди Платона щодо божественного походження поетичного натхнення та Арістотелеву ідею мімесису – наслідувальної природи мистецтва. Уже на межі XIX–XX століття дослідників цікавила взаємопов'язаність процесів творення та сприймання тексту (значною мірою цьому сприяли праці О. Потебні [20], утверджуючи думку, що душевний досвід автора, виражений у написаному, отримує нову якість лише в імовірному ряді різнопрочитань). Закономірно, що для літературознавства XX століття актуальними стали пошуки, як висловилась Марія Зубрицька, «універсальної теорії, здатної поєднати три головні чинники літературного процесу: автора, текст і читача» [13, с. 35]. Усе розмаїття відповідних тверджень, на нашу думку, можна умовно звести до двох кардинально протилежних поглядів, кожен із яких пропонує свій шлях розв'язання проблеми автора.

З одного боку, маємо усталену в розвідках з історії літератури, біографічних монографіях, наукових працях М. Бахтіна [4], В. Виноградова [6], Б. Кормана [15], К. Фролової [22] і т. д. позицію, що відстоює так званий «авторитет» митця в суспільстві та його панівну роль у власному творінні. Загалом подібні дослідження презентують категорію «автор» як цілком сформовану одиницю філологічної науки, а проблему, пов'язану з методологією її виявлення, – ключовою в літературно-критичній і мовознавчій сферах.

Окрім вищевисвітлених традиційних уявлень, у літературознавстві маємо й кардинально протилежну позицію, представники якої заперечують «значущість автора як індивідуальної свідомості» [12, с. 195] та його культ у творі. У результаті особливих повноважень надають або тексту, акцентуючи на його самодостатності (в обґрунтуванні сюрреалістів А. Бретона, П. Елюара, Л. Арагона та ін.; представників «Нової критики», структуралізму, постструктуралізму – Т. Еліота [11]; Р. Барта [3]; М. Фуко [2, с. 598-613], або суб'єкту сприйняття, визначаючи його як співавтора (у психолінгвістичній методології О. Потебні, рецептивній естетиці другої половини XX століття, презентованій німецькими науковцями В. Ізером, Г. Яуссом та американською «критикою читацької реакції» – Дж. Куллером, С. Фішем (Див.: [23]).

Згадані амбівалентні міркування функціонують і в нинішній українській науці про літературу, тобто проблема автора тут залишається дискусійною. Відповідно, наразі, з одного боку, визнають особливу роль митця у творенні духовних підвалин нашого народу, а з іншого – нівелюють такий його статус. Подібний антагонізм, на нашу думку, є закономірним наслідком багатоваріантності й непередбачуваності творчого процесу, віддзеркаленням різноспрямованих культурних векторів суспільства. У результаті актуалізувалася необхідність таких наукових дискурсів, котрі, ураховуючи всю теоретико-практичну базу попередніх розвідок, презентували б не лише ґрунтовне осмислення й всебічне висвітлення різних пропонованих шляхів розв'язання проблеми автора, але й знаходили б компроміс задля адекватного тлумачення поняття «автор».

Такі вимоги, на нашу думку, найкраще може задовольнити системний підхід, який наразі досить упевнено стверджується в літературознавстві як провідна методологія, що не виключає, а, навпаки, потребує «автора», за словами Г. Клочека, як «головного формо/системо/стилетворчого чинника» [14, с. 54], котрий визначає структуру твору, надає йому художньої своєрідності.

Безперечно, «побачити» й проаналізувати образ автора – досить складний і відповідальний дослідницький процес. Усе ж досягти певного результату можна, якщо вдало поєднувати лінгвістичний, літературознавчий, психологічний інструментарій. Літературознавство і лінгвістика як такі, що оперують усіма здобутками гуманітарних наук, мають бути, безперечно, провідними в обґрунтуванні автора. Проте варто використовувати ще й надбання психології в аспекті вивчення художніх творів, зокрема саме ті дослідження феномену творчої особистості, що мали особливий уплив на більшість філологічних праць XX століття (М. Арнаудова, М. Іліаді, З. Фройда, К. Юнга і т.д.).

На нашу думку, такий інтегрований підхід, сформований, за словами С. Руссової, відповідно

до «провідної тенденції» [21, с. 8] сучасної наукової думки, – комплексно підходити до вивчення складних явищ (наприклад, людину-творця пізнають і культурологія, і психологія, і філософія, і естетика, і антропологія тощо) – сприятиме створенню найоптимальнішої концепції аналізу «образу автора» в художніх текстах.

Як відомо, у психології усталилось переконання, що «психічна діяльність людини постійно йде у двох напрямах. Перший – відбиття у свідомості поточних подій довколишнього світу; другий – усвідомлення внутрішньої моделі зовнішнього світу. Ця внутрішня модель включає в себе й відтворення власного образу в навколишньому світі» (Цит: [18, с. 37]). Дослідження згаданих психічних процесів увиразнить так звану «індивідуальну картину світу» особистості (Д. Леонтьєв) [19, с. 18].

Безумовно, витворений автором художній світ міститиме його бачення, осмислення, оцінку довколишнього (явища, події, люди тощо подані крізь призму інтелекту, світовідчуття, цінностей творчої особистості) та власного «я» в ньому. Реципієнт, осягнувши ці взаємозумовлені образи – зовнішнього і внутрішнього світів – сформує естетичне уявлення про авторську індивідуальну картину світу, а відтак і про самого художньо вираженого автора.

Найефективніше досліджувати специфіку образу зовнішнього світу, звертаючи увагу на те, «кого» та «що» бачить митець (авторське бачення); як та наскільки глибоко осмислює цих «когось» і «щось» (авторське осмислення); яким є його авторське ставлення до побаченого й осмисленого. Дослідження авторського бачення, тобто пошук і систематизація в текстах компонентів довколишнього, увиразнить змістову, часово-просторову характеристику образу зовнішнього світу. З'ясування особливостей авторського осмислення і ставлення (презентованого експліцитним та імпліцитним змістом творів) до виокремлених складників дасть змогу окреслити інтереси, уподобання, цінності, якості художньо презентованої авторської особистості, обґрунтувати їхню функціональну роль та ідейне навантаження, простежити еволюційні зміни.

Під час дослідження образу внутрішнього світу необхідно зосередитися на інтерпретації системи самопрезентувань автора: самозображень, самооцінок, самоочікувань. Осмислення згаданих аспектів внутрішнього «я» автора дасть змогу отримати інформацію про його набутий і очікуваний життєвий досвід.

Важливо додати, що результативною інтерпретація індивідуального досвіду автора буде лише тоді, коли дослідник зважатиме на ключові психологічні закономірності, що визначають самовідчуття і самоусвідомлення особистості загалом і творчої зокрема. По-перше, варто пам'ятати, що самосвідомість можлива лише на основі сформованого осмислення і ставлення до навколишнього. По-друге, уважається, що уявлення про себе безпосередньо пов'язане з інформаційним насиченням психіки: чим активніша життєдіяльність та різноманітніші соціальні контакти, тим «гостріше» буде індивідуальне самовідчуття. По-третє, внутрішній світ творчої особистості потребує особливої скурпульозності дослідника: як відомо, чим талановитіший митець, тим глибше й усеохопніше він відтворюватиме для нас свій індивідуальний почуттєвий досвід.

Окреслену в процесі дослідження образів зовнішнього й внутрішнього світів сукупність рис автора варто проаналізувати з позиції системного підходу, тобто визначити серед них системотвірні й простежити, як вони формують та організовують усі інші. Саме такий підхід, на нашу думку, дасть змогу ефективно впорядкувати авторські якості та встановити між ними каузальні зв'язки, а відтак, у підсумку, отримати цілісне уявлення про закодований у творчості того чи іншого митця образ автора.

Можна з'ясувати, чи еволюціонує презентований автор. У разі віднаходження певних еволюційних змін, суттєво обґрунтувати не лише причини їх виникнення та особливості функціонування в певних аспектах життєдіяльності автора, але й визначити їх роль у структурі його художньо вираженого образу. Одним із аспектів аналізу можуть бути міркування про джерела походження окремих текстуально втілених авторських інтересів, уподобань, якостей.

Зосереджуючись на аналізі художньо вираженого автора, важливо пам'ятати наступне. Найбільш зримими прикметами «авторської присутності» для дослідника-інтерпретатора є наявність у творі граматичного «Я», різного роду відступів, що безпосередньо передають авторську оціночно-ідейну позицію. Однак не менш промовистими стосовно «авторського джерела» будуть: і специфіка тематично-ідейного комплексу («що/кого» та задля «чого/кого» осмислює митець); і різні способи зовнішньої та внутрішньої організації твору (образна система, словесна, викладова, композиційно-сюжетна, родово-жанрова форми). Звісно, коли мова йде про один твір, наміри дослідника осягнути всі його змістово-формальні елементи не видаватимуться надміру амбітними. Інша справа, коли об'єктом розгляду є, скажімо, цикл творів, певний період чи навіть уся спадщина. У такому разі варто зосередитись лише на тих текстуальних компонентах, що найбільш виразно презентуватимуть художньо вираженого автора. Зрозуміло, що цьому передуватиме нелегка пошуково-аналітична робота: усебічно пізнати емпіричну особистість митця, з'ясувати домінанти творчої діяльності тощо.

Висновки і пропозиції. Запропонована нами концепція інтегрованого підходу до «образу автора» передбачає дослідження за допомогою лінгвістичного, літературознавчого, психологічного інструментарію художньо вираженої авторської індивідуальної картини світу: бачення, осмислення та ставлення до довколишнього та власного «я» в ньому (взаємозумовлених образів зовнішнього та внутрішнього світів).

Така методична концепція може бути застосована як до окремих періодів, так і до всієї творчості митця. Вартісними будуть спроби залучити такий комплексний аналіз і до біографічної постаті автора, зафіксованої в «літературі факту» (спогадах, епістолярію, щоденнику тощо). Результати, отримані від цілісного осмислення, а відтак і скурпульозного зіставлення художнього та біографічного «образів автора» будуть дієвим кроком на шляху до фахового розмеж-

ування творчого й емпіричного в постаті поета/письменника.

Концепція інтегрованого підходу до образу автора, на нашу думку, не лише забезпечуватиме ґрунтовне пізнання світоглядної позиції та творчих пріоритетів митця, але й сприятиме ефективності методик аналізу/інтерпретації художніх текстів.

Список літератури:

1. Агаджанова М. Г. Образ автора как семантическая составляющая художественного текста: автореф. дис. … канд. филол. наук / М. Г. Агаджанова. – М., 1997. – 23 с.
2. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.: [збірка / ред. Марія Зубрицька]. – [2-ге вид., доп.]. – Львів: Літопис, 2002. – 831 с. – (Сер. «Слово. Знак. Дискурс»).
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Ролан Барт; [пер. с фр., сост., общая ред и вст. статья Г. К. Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества: [Сб. избр. тр.] / Михаил Бахтин; [примеч. С. С. Аверинцева, сост. С. Г. Бочарова]. – М.: Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории советской эстетики и теории искусства).
5. Бонецкая Н. К. Проблемы методологии анализа образа автора / Н. К. Бонецкая // Методология анализа литературного произведения. – М.: Наука, 1988. – С. 60–85.
6. Виноградов В. В. О теории художественной речи: [Учеб. пособие для филол. специальн. ун-тов и пед. ин-тов] / В. В. Виноградов; послеслов. Д. Лихачева. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с. – (Б-ка филолога).
7. Власенко Т. Л. Литература как форма авторского сознания [Текст]: пособие для студ. филол. фак. / Т. Л. Власенко. – М.: Логос, 1995. – 199 с. – (Программа «Обновление гуманитарного образования в России»).
8. Галацька В. Л. Форми вираження авторської свідомості у драматичних поемах та кіноповістях Івана Драча: дис… кандидата філ. наук: 10.01.01 / Галацька Валентина Леонідівна. – Дніпропетровськ, 1997. – 164 с.
9. Гнатюк М. Реляція «автор-текст» у модерній новелістиці Юрія Яновського / Мирослава Гнатюк // Слово і Час. – 2004. – № 2. – С. 3–13.
10. Драгомирецкая Н. В. Автор и герой в русской литературе XIX-XX вв. / Н. В. Драгомирецкая. – М: Наука, 1991. – 379, [3] с. – (Автор (лит). Образ художественный. Русская лит., 19–20 вв.).
11. Элиот Т. С. Назначение поэзии: пер. с англ. / Т. С. Элиот. – К.; М.: AirLand: ЗАО «Совершенство», 1997. – 350 с. – (Сер. «Citadelle»).
12. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: Посібник / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с. – (Серія «Альма-Матер).
13. Зубрицька М. Homo Legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
14. Клочек Г. Енергія художнього слова: [Збірник статей] / Григорій Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, 2007. – 448 с.
15. Корман Б. О. Итоги и перспективы изучения проблемы автора / Б. О. Корман // Страницы русской литературы: [сб. ст. / отв. ред. Д. Ф. Марков]. – М.: Наука, 1971. – С. 199–207.
16. Криштанович О. В. Мовленнєва структура образу автора у творчості Юрія Федьковича: автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. В. Криштанович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с. – Режим доступу: http://www.lib.ua-ru.net/inode/4525.htm/
17. Крупа М. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської / Марія Крупа. – К.: Рідна мова, 1998. – 139 с.
18. Лебедев В. И. Познание личности: [учеб. пособие для студ. психол. фак. и гуманит. вузов] / В. И. Лебедев – М.: ЮНИТИДАНА, 2003. – 352 с. – (Психология XXI век).
19. Леонтьев Д. А. Личность: человек в мире и мир в человеке / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 11–21.
20. Потебня А. А. Теоретическая поэтика: [текст] / А. А. Потебня; сост. А. Б. Муратов. – М.: Высшая школа, 1990. – 342 с. – (Классика литературной науки).
21. Руссова С. Н. Автор и лирический текст / С. Н. Руссова. – К.: КГЛУ, 2001. – 305 с.
22. Фролова К. Аналіз художнього твору. Деякі методи вивчення тексту художнього твору: Посібник для вчителів / Клавдія Фролова. – К.: Рад. школа, 1975. – 175 с.
23. Цепа О. Проблема автора в літературознавстві. «Смерть автора» як один із варіантів її розв'язання / Олександра Цепа // Наукові записки. – Випуск 61. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – С. 313–323.

Цепа А.В.
Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко

ПРОБЛЕМА АВТОРА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ (МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Аннотация
В статье обосновано противоречивые пути решения проблемы автора в литературоведении. Акцентировано на тенденции современного научно-культурного процесса. Предложено концепцию интегрированного подхода к образу автора в художественных текстах. Освещено специфику исследования образа внешнего мира автора. Объяснено особенности интерпретации образа внутреннего мира автора.
Ключевые слова: категория «автор», проблема автора, интегрированный подход, индивидуальная картина мира личности, образ внешнего мира, образ внутреннего мира.

Tsepa O.V.
Kirovograd state pedagogical University named after V. Vinnichenko

THE PROBLEM OF THE AUTHOR IN LITERARY CRITICISM (METHODOLOGICAL ASPECT)

Summary
Conflicting solutions to the problem of the author in literary criticism is substantiated in the article. The attention is focused on the trends of modern scientific and cultural process. The concept of an integrated approach to the image of the author in literary texts proposed. Specificity study of the image of the external world of the author shown. The particular interpretation of the image of the inner world of the author explained.
Keywords: category «author», problem of the author, an integrated approach, individual picture of the world of personality, image of the external world, image of the inner world.

УДК 811.111(07):378.1

МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Чепурна О.В.
Криворізький медичний коледж

У статті досліджуються актуальні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у поєднанні основних видів мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання, усного та писемного мовлення). Доводиться зв'язок між мотивацією студентів немовних спеціальностей та професійною компетентністю викладача. В процесі аналізу актуалізації мотивації вивчення англійської мови було сформовано критерії побудови позитивної мотивації на основі найважливіших потреб людини. У статті розглянуто особливості підготовки до основних типів мовленнєвої діяльності. Особлива увага приділена психолінгвістичній методиці.
Ключові слова: компетенція, професійна мотивація, психолінгвістична формула, активні методи навчання, інтерактивні методи навчання.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні поривання українців, інтенсифікація інформаційних процесів, щоденне удосконалення засобів комунікації вимагає від сучасного фахівця подолання комунікативних бар'єрів, якими все ще залишаються іноземні мови в Україні. Рівень знань з англійської мови студентів, що вступають до ВНЗ викликає серйозні питання та занепокоєння викладачів іноземних мов. Досягнення студентами рівня B2–C1 за умови відсутності базових знань є надскладною. Адже студенти немовних спеціальностей мають оволодіти іноземною мовою як засобом комунікації для вирішення проблем як професійного так і соціального характеру. Саме в цьому постає конфлікт між вимогами часу і реальним рівнем знань студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різноманітних підходів у методиці викладання іноземної мови наразі є надзвичайно актуальної проблемою, якій були присвячені дисертаційні дослідження А. М. Арутюнян [1], Т. І. Коробейнікової [9], Б.І. Лабінської [11], Б. В. Кукси [10], І. В. Беженар [2], О. І. Каменського [7], М. М. Галицької [4] тощо. Всі ці роботи вивчають та аналізують окремі види мовленнєвої діяльності або засоби вивчення англійської мови у вищих навчальних закладах. Проблема мотивації студентів до навчання останнім часом у науковій літературі є надзвичайно актуальною. Відомі роботи Х. Хеккаузена [14], Л. Божовича [3], А. Маслоу [13], Р. Кегана [16], а також дослідження з пізнавальної та професійної мотивації, Р. Гарднера [15], Є. Зайцевої [6]. Під час аналізу актуалізації мотивації студентів у вивченні англійської мови нами була сформована концепція побудови позитивної мотивації щодо вивчення іноземної мови від найважливіших потреб людини (за теорією базисних потреб людини А. Маслоу) [13], зовнішньої та внутрішньої мотивації до пізнавальної та професійної мотивації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наша стаття присвячена питанням комплексного підходу до вивчення англійської мови у процесі роботи над різними видами мовленнєвої діяльності для вирішення проблем професійного характеру. Вивчивши теорію базисних потреб та мотивів людини А. Маслоу, ми дійшли висновку, що у процесі вивчення іноземної мови актуалізуються другий, четвертий та п'ятий рівень потреб, де другий – захист та безпека, четвертий – потреба поваги, п'ятий – самореалізації. Тільки почуваючи себе захищено і впевнено, студент може пізнавати нове.

© Чепурна О.В., 2016

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження методів викладання іноземної мови професійного спрямування у поєднанні навчання різних видів мовленнєвих компетенцій (читання, аудіювання, усного та писемного мовлення). Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: аналіз проблеми мотивації вивчення англійської мови студентами немовних спеціальностей; розгляд питання професійної компетентності викладача; дослідити актуальні засоби роботи над різними видами мовленнєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу. У процесі навчання студентів немовних спеціальностей перед викладачем стоїть завдання не тільки підготовити, а насамперед зацікавити студента яскравими, незвичайними прикладами із життя відомих людей, розповідати про країну, мова якої вивчається, рекомендувати найбільш цікаві книжки і публікації. Тут постає питання професійного рівня викладачів іноземної мови.

У процесі вивчення іноземної мови важливою є взаємодія зовнішніх та внутрішніх чинників, що формують мотивацію і поступова пріоритетність саме внутрішніх факторів. Необхідність пізнати нове може виховуватись на практичних заняттях за допомогою кореляції відомого та невідомого, коли знайомий професійно орієнтований матеріал доповнюється текстами, що сприяють розширенню кругозору. Емоційний фактор є надзвичайно стимулюючим у вивченні мови, коли студент відчуває задоволення від власних успіхів, опрацьовуючи цікавий, різноманітний матеріал. Відчуття задоволення за успішно виконане завдання є одним з найбільш стимулюючих чинників. Для усвідомлення самореалізації на заняттях з англійської мови слушним є задоволення творчих прагнень та потреб студентів за допомогою відповідних активних методів навчання (створення презентацій, участь в уроці-телемості, уроці-консиліумі, коли застосовується метод «мозкового штурму»).

Пізнавальна мотивація на початковому етапі може забезпечуватися зовнішніми мотивами: створенням ситуації успіху, коли власні досягнення стимулюють подальший інтерес; соціальною ідентифікацією з батьками та викладачем як необхідністю відповідати їхнім вимогам; формуванням впевненості у своїх силах («Я зможу»); усвідомленням престижності серед одногрупників; наявністю духу змагання, як індивідуального, так і в групі. Але вже на наступних етапах зовнішня мотивація має доповнитися внутрішньою і в подальшому навчанні саме їй має надаватися пріоритет.

Звичайно, найбільш мотивуючим фактором на цьому етапі є професійний інтерес та усвідомлення практичного та теоретичного значення знань для майбутньої професійної діяльності. Факт відсутності можливості практики та роботи за кордоном суттєво знижує мотивацію, але викладач може стимулювати студентів за допомогою використання на заняттях елементів, що імітують майбутню професійну діяльність, підбором пізнавальних текстів, статей.

Важливою також є особистість викладача, його методична грамотність, орієнтація у спеціальності, що опановують студенти, усвідомлення викладачем їхніх цілей, комунікабельність, відкритість, авторитет, іноді авторитарність (наприклад, під час встановлення чітких строків виконання завдань), емоційна насиченість занять. У цьому контексті необхідно звернути увагу на дослідження «Visible Learning», проведене Дж. Хатті [17]. Студентам було поставлено питання: «Що впливає на Ваше навчання найбільше?» Були запропоновані відповіді: дім і батьки, технології, індивідуалізовані інструкції, розмір аудиторії, потенціал викладача, тривалість робочого дня, особисті здібності студента. За висновками цього дослідження на студентів найбільше впливає потенціал викладача, його особистість, знання й вміння [17].

У процесі нашого дослідження ми опитали студентів молодших і старших курсів різних медичних, економічних та інженерних спеціальностей, яке не виявило суттєвих відмінностей у їхньому усвідомленні необхідності вивчення англійської мови. Опитування полягало у пропозиції розташувати у порядку від найголовніших до другорядних 10 тверджень щодо мотивування вивчення англійської мови, а саме: професійний інтерес, важливість комунікації з однолітками з інших країн, можливість досягнення успіху, престижність у групі, соціальна ідентифікація з викладачем (відповідність його вимогам), соціальна ідентифікація з батьками (відповідність їхнім вимогам), формування впевненості у своїх силах, бажання добробуту (усвідомлення зв'язку між знанням іноземної мови і досягненням добробуту), бажання ефективного освоєння світу, цікавість завдань. Ми також дозволили студентам запропонувати один свій варіант відповіді, яким стало отримання стипендії (для студентів, які мають право на її отримання).

З двохсот сімдесяти чотирьох опитаних студентів більше, ніж половина показали усвідомлення внутрішньої мотивації (професійний інтерес та необхідність комунікації були на першому місті – 28% і 27% відповідно), 19% виявили необхідність бути успішними, 17% – вважають знання іноземної мови престижним. 4% відчувають необхідність відповідати вимогам батьків, 3% – вимогам викладачів, 2% найважливішим фактором назвали отримання стипендії (тобто фінансової винагороди).

Під час опитування ми ставили перед собою мету з'ясувати загальне ставлення студентів різних курсів до вивчення іноземної мови, не розподіляючи їх за старшими і молодшими курсами, не проводилося також дослідження щодо різних спеціальностей, що може бути цікавим. Це завдання для подальших розвідок. Але загальну тенденцію ми з'ясували.

Отже рівень підготовки викладачів іноземної мови є пріоритетним. Викладання мови обов'язково має включати роботу з чотирма видами мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, усного та письмового мовлення.

Підготовка до різних типів мовленнєвої діяльності має свої нюанси та різноманітні методи від традиційних до інноваційних, але всі вони передбачають засвоєння відповідного лексичного мінімуму. У статті В. Капуш, читаємо: «Досвід індивідуальної роботи з дітьми 9-10 років переконливо свідчить, що навіть учні молодших класів у змозі самостійно працювати з малим словником обся-

гом 5–7 тисяч слів, засвоюючи до кожного наступного заняття х учителем 20-30 слів...» [8, с. 1]. Студент вищої школи здатен запам'ятовувати більший обсяг матеріалу.

Є різні методи введення та засвоєння лексики: робота з флешкартами, побудова асоціативних рядків, озвучення слів тихо і вголос за викладачем, відпрацювання у контексті, введення слів у граматичні конструкції та кліше тощо. Але, коли час обмежений, а лексики потрібно засвоїти багато і швидко, не обійтися без: механічного багаторазового записування і приговорювання слів; диктант з рідної мови у швидкому темпі; дворівневий перекладацький диктант (коли студенти спочатку перекладають слова рідною мовою з голосу, а потім дописують поряд іноземний варіант); різнорівневі завдання у контексті; зворотній переклад тексту; переказ. Останній вид мовленнєвої діяльності є необхідним для підготовки до усного мовлення.

Завдання з аудіювання передбачає розуміння іноземної мови з голосу. Тому кожного заняття необхідно працювати зі студентами над аудіюванням, виконуючи до нього різнорівневі вправи (загальне розуміння смислу, розуміння смислу окремих абзаців, дослівне розуміння сказаного). Іноді доцільним буде дати студентам друкований запис аудіювання для співвіднесення почутого і написаного, після цього прочитати текст у аудиторії та дати завдання на переказ почутого тексту, бажано у відповідному темпі.

Правильне розуміння тексту, виконання письмових завдання вимагають впевнених знань граматики. «Стерильність» щодо знань граматики у студентів, які приходять до немовних ВНЗ, вимагає від викладача навчити розуміти та застосовувати граматичні явища надзвичайно швидко. У процесі викладання ми дійшли висновку, що надзвичайно дієвими є принципи психолінгвістичної методики [5]. Коли студент не має можливості «зануритися» у світ чужої мови, йому потрібно навчитися виражати свої думки засобами «чужого» не за допомогою словників, а за допомогою психолінгвістичних формул рідної мови. І. Гівенталь стверджує, що, говорячи рідною мовою, людина використовує набір психолінгвістичних формул, і називає його комунікативним набором ПЛФ [5]. Можна виділити біля трьохсот таких формул для української мови, наприклад: «Я роблю це кожного дня», «Я роблю це зараз», «Я це вже зробив», «Не роби цього!», «Ти постійно це робиш!». Наше завдання допомогти студенту навчитися перекладати ці формули англійською мовою. Для цього студенти потребують знання мовних конструкцій та принципів побудови англійського речення. Важливим є також відпрацювання цих конструкцій разом з лексикою та ідіоматичними виразами на кшталт «залишитися з носом», «втрачати терпіння», «бачити вихід з ситуації», які ми кожного дня використовуємо у мові, не помічаючи цього. Їх небагато, біля 150. Для відпрацювання конструкцій потрібні артикуляційно-граматичні вправи для доведення навичок до автоматизму. За методикою ми використовуємо два рівні техніки мовлення у цих вправах: «Техніка мовлення 1», коли подана викладачем конструкція доводиться до автоматизму, «Техніка мовлення 2», коли студенти навчаються у потоці мовлення використовувати вивчені конструкції. Звичайно, така робота потребує відповідної систематичності навчання, але зрозумівши та засвоївши основні граматичні правила, навіть «слабкі» студенти починають використовувати «чужі» конструкції самостійно.

З досвіду викладання за цією методикою, необхідно зазначити, що вона добре показала себе саме у навчанні студентів зі слабкою базою, для яких важливо не просто вивчити матеріал, але зрозуміти сутність структури іноземної мови. Тому критично необхідним є відпрацювання моделей в аудиторії. Методи відпрацювання можна підбирати згідно з творчим потенціалом викладача. Поступово варто включати й інші методики викладання, особливо цінними тут будуть видання Oxford, Cambridge, Longman, MacMillan. Доречним у такому випадку є використання інтерактивного методу моделювання ситуацій, коли використовуються ситуації соціально-статусних відносин, рольових відносин (програвання ролей), ситуації відносин спільної діяльності (групова робота, обмін досвідом), ситуації моральних відносин.

Висновки і пропозиції. Саме відчуття просування вперед, інтенсивний розвиток навичок і вмінь породжують у студента задоволення від практичного володіння мовою. У такому підході просто необхідними є вправи на переклад з рідної мови англійською. Так студенти навчаються викладати свої думки «чужою» їм мовою. Це є конче необхідним для підготовки до виконання письмових завдань, методика виконання яких потребує окремого аналізу. Отже, проблема мотивації студента та професіоналізму фахівця є нерозривно пов'язаними, тому питання постійного безперервного розвитку викладача англійської мови є надзвичайно актуальною у контексті європейських прагнень українців.

Список літератури:

1. Арутюнян А.М. Методическая система обучения устному переводу в профессиональном курсе английского языка / Ануш Максимовна Арутюнян. – Дисертація канд. пед. наук: 13.00.02, Ереван. гос. ун-т. – Ереван, 2013. – 240 с.
2. Беженар І. В. Методика навчання майбутніх філологів англійського писемного мовлення з використанням мовного портфеля / Ірина Володимирівна Беженар .– Дисертація канд. пед. наук: 13.00.02, Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2012. – 220 с. : табл.
3. Божович Л.И. Проблемі формирования личности / Лидия Ильинична Божович. – Избр. психол. труді. – 3-е изд. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЕК, 2001. – 349 с.
4. Галицька М.М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / М.М. Галицька ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 20 с.

5. Гивенталь И.А. Как это сказать по-английски? – М. : Флинта ; Наука, 2003. – 218 с.
6. Зайцева С. Е. Формирование мотивации изучения иностранного языка у студентов неязыковых специальностей. – М., 2011.
7. Каменський О.І. Методика формування англомовної компетенції студентів економічних спеціальностей засобами комп'ютерних технологій: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / О.І. Каменський ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2009. – 20 с. – укр.
8. Капуш В. Як навчати сучасного учня іноземних мов // Методика і технологія. – http:// www. osvita.ua
9. Коробейнікова Т. І. Формування англомовної компетентності в діалогічному мовленні майбутніх учителів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій / Коробейнікова Тетяна Ігорівна. – Дисертація канд. пед. наук: 13.00.02, Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2013. – 230 с.
10. Кукса Б. В. Взаємопов'язане навчання монологічного мовлення і письма майбутніх учителів англійської мови з використанням мультимедійних засобів / Богдана Владиславівна Кукса – Дисертація канд. пед. наук: 13.00.02, Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2013. – 200 с.
11. Лабінська Б. І. Тенденції розвитку методики навчання іноземних мов у Західній Україні (друга половина XIX – перша половина XX століття) / Богдана Ігорівна Лабінська.– Дисертація д-ра пед. наук: 13.00.02, Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2013. – 430 с.
12. Маркова А.К. и др. Мотивация учения и ее воспитание у школьников / Маркова А.К., Орлов А.Б., Фридман Л.М. – М.: Педагогика, 2003.
13. Маслоу А. Мотивация и личность: Пер с англ. – СПб.: Евразия, 2009.
14. Хеккаузен Х. Мотивация и деятельности. – М.: Просвещение, 2010.
15. Gardner R.C., Lambert, W.E. Attitudes and Motivation in Second Language Learning. – Rowley, Mass, Newbury House, 2012.
16. Kegan R. The evolving self: Problem and process in human development. – Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2012.
17. Hattie J. Visible learning – Professional Practices for English Language Teaching. – http://www future learn.com

Чепурная Е.В.
Криворожский медицинский колледж

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация
В статье исследуются актуальные методы преподавания иностранного языка профессиональной направленности в сочетании основных видов речевой деятельности (чтения, аудирования, устной и письменной речи). Доказана связь между мотивацией студента и профессиональной компетентностью преподавателя. В процессе анализа актуализации мотивации изучения английского языка были сформированы критерии образования позитивной мотивации на основе самых важных потребностей человека. В статье рассмотрены особенности подготовки к основным типам речевой деятельности. Особое внимание уделено психолингвистической методике.
Ключевые слова: компетенция, профессиональная мотивация, психолингвистическая формула, активные методы обучения, интерактивные методы обучения.

Chepurna O.V.
Kryvy Rig Medical College

COMPLEX METODOLOGICAL EPROACH IN TEACHING ENGLISH TO NON-LANGUAGE STUDENTS

Summary
The article investigates the current methods of professional foreign language teaching in the combination of main types of speech activity (reading, listening, speaking and writing), as well as the connection of students motivation and the professional expertise of the lecturer. In the process of the analysis of the actualization of the English language learning motivation it was formed the concept of creation of the positive motivation from the most important human needs. Language teaching should include work with four types of speech activity: reading, listening, speaking and writing. Preparing for them has its own nuances and a variety of methods from traditional to innovative, but they all involve the learning of the appropriate vocabulary. In the process of teaching we made the conclusion that the principles of psycholinguistic methods are extremely effective.
Keywords: competence, professional motivation, psycho-linguistic formula, active teaching methods, interactive teaching methods.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.95(477)

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ УКРАЇНИ

Бабяк Н.В.
Львівський державний університет внутрішніх справ

Досліджуються мета та завдання нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів в Україні. Проводиться класифікація основних правових джерел адміністративного судочинства. Визначається рівень нормативно-правового регулювання адмінсудів. Аналізуються причини низької якості окремих складових нормативної бази і визначені шляхи їх удосконалення. Пропонуються зміни до чинного законодавства України з питань забезпечення функціонування адміністративних судів.
Ключові слова: адміністративні суди, нормативно-правова база, закони і підзаконні акти адміністративного судочинства, спеціальне, відомче і функціональне законодавство, шляхи удосконалення адміністративного законодавства, Україна.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України велике значення приділяється нормативно-правовому забезпеченню діяльності адміністративних судів. Від рівня нормативно-правового регулювання цих судів залежить як ступінь захищеності людини і громадянина, так, значною мірою, і перспективи розвитку правової держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На жаль, вплив нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів залишається ще недостатньо дослідженим. Окремі аспекти даної проблеми висвітлені у працях В. Авер'янова, О. Бандурки, В. Бевзенка, Ю. Битяка, В. Бринцева, О. Бурака, І. Голосніченка, С. Горьової, Е. Демського, О. Негодченка, В. Колпакова, В. Комзюка, Р. Куйбіди, М. Левицької, Р. Мельника, Н.Нижник, Ю. Педька, С. Пєткова, Г. Пономаренко, Е. Шевченка, В. Шишкіна, І. Шруб та ін. Проте наукові праці цих дослідників стосувалися переважно питань нормативно-правового регулювання всієї судової системи.

Мета статті. З'ясування ролі і значення засад нормативно-правового забезпечення функціонування адміністративних судів потребує більш системного і поглибленого аналізу. Тому метою статті є дослідження загального стану нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів в Україні та шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні суди є основною ланкою в системі судової влади України щодо захисту прав та інтересів громадян у правових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування. Тому розгляд ролі нормативно-правових засад діяльності цих органів у даній сфері є надзвичайно важливим.

Загальний стан нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів у найбільш загальному вигляді можна охарактеризувати як сукупність правових норм, що регулюють умови їх функціонування і є спеціальним засобом здійснення ними захисту прав та інтересів громадян у правових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування [1].

Слід зазначити, що формування державою нормативно-правових засад регулювання діяльності адміністративних судів, як важливої умови забезпечення прав та інтересів громадян, є складним і багатовимірним процесом, який потребує насамперед вироблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів, нормами яких має бути визначено завдання, основні напрями діяльності цих судових органів, закріплено коло суб'єктів, уповноважених вживати заходи щодо реалізації належного їх функціонування.

Окремі норми з питань забезпечення діяльності адміністративних судів у питаннях організації захисту прав та інтересів громадян у правових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування містяться в нормативно-правових актах різних галузей права. Останнє є явищем об'єктивним і пов'язане з тим, що ці питання стосуються фактично різних сфер суспільних відносин і, відповідно, можуть існувати в кожній із існуючих галузей права [2].

Загальний стан нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів у найбільш загальному вигляді можна охарактеризувати як сукупність правових норм, які сприяють формуванню необхідних і достатніх умов для їх стабільного і ефективного функціонування.

Якісне та ефективне виконання адміністративними судами завдань щодо забезпечення захисту прав та інтересів громадян у правових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування залежить від добре розвиненої нормативної бази, тобто від наявності чіткого правового регулювання цієї діяльності за допомогою законів та інших нормативно-правових актів.

Особливе місце в системі нормативно-правових актів, які регулюють діяльність адміністративних судів, займають Закони [3]. До них слід віднести закони, які, по-перше, визначають статус цих судів, їх компетенцію та повноваження щодо забезпечення прав і свобод людини у сфері

© Бабяк Н.В., 2016

відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування; по-друге, ті, що визначають організаційну структуру системи адміністративних судів; по-третє, ті, які містять кодифіковані засади діяльності судів[1]; по-четверте, закони, що регулюють кадрове забезпечення адміністративних судів; по-п'яте, ті, що регулюють фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності адміністративних судів [4].

Найважливішу роль у системі вітчизняного законодавства щодо забезпечення діяльності судових органів, включно і адміністративних, відіграє основний закон – Конституція України [5]. Її перший, третій і тринадцятий розділи містять норми, які складають конституційно-правовий інститут основ конституційного ладу України. Саме ці норми є найвищою правовою основою діяльності всієї судової системи країни, і, зокрема, адмінсудів. Конституцією було запроваджено основи адміністративної юстиції в Україні, визначено її місце у системі судової влади та загальні принципи її здійснення. Згідно Основного Закону України, юрисдикція судів поширювалась на усі правовідносини, що виникали у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України).

У процесі державного регулювання діяльності адміністративних судів задіяна не лише Конституція, але й інші закони України. Вони є основою нормативно-правового забезпечення діяльності цих судів, закріплюють загальні засади їх формування, виконання та проведення судочинства. Так, сутність забезпечення функціонування адміністративних судів характеризує Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року [6], який визначив, що судова влада в Україні діє відповідно до конституційних засад поділу влади і здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

Важливе місце в системі законодавства у сфері забезпечення діяльності адміністративних судів займає спеціальне законодавство, яке в сукупності закріплює цілі, завдання і заходи їх функціонування, а також визначає особливості здійснення судочинства. Воно є своєрідним системоутворювальним «дороговказом» і включає в себе нормативно-правові акти – від концепцій до планів дій, у конкретних умовах чітко визначеного періоду.

Суттєвим фактором державного нормативно-правового регулювання діяльності адміністративних судів є рівень нормативних засад. Перший його рівень являє собою упорядковану сукупність нормативно-правових актів, у яких закріплюються основи реалізації функцій цих судів у зазначеній сфері. На цьому рівні відбувається процес втілення нормативних засад у фактичній діяльності цих судів. Цей узагальнюючий рівень нормативних засад чітко прослідковується в законах України «Про органи суддівського самоврядування» від 2 лютого 1994 року, «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року; указах Президента «Про кількісний склад суддів адміністративних судів» від 16 травня 2007 року, «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів» від 16 листопада 2004 року, «Про вдосконалення мережі адміністративних судів України» від 16 жовтня 2008 року; постановах Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» від 9 березня 2006 року, «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 31 травня 2006 року; постановах Верховного Суду України «Про єдиний державний реєстр судових рішень України» від 23 вересня 2008 року, «Про стан здійснення судочинства адміністративними судами» від 3 квітня 2009 року; ухвалах Вищого адміністративного суду України «Про стан здійснення правосуддя адміністративними судами у 2012 році», «Про стан здійснення правосуддя адміністративними судами у 2015 році»; наказах Державної судової адміністрації України «Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами» від 18 жовтня 2004 року, «Про внесення змін до Порядку проведення щорічної оцінки виконання керівниками апаратів місцевих та апеляційних судів та їх заступниками покладених на них обов'язків і завдань» від 31 січня 2015 року.

Оскільки основним завданням адміністративних судів є забезпечення захисту прав та інтересів громадян у правових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, тому на першому рівні нормативних засад визначаються структура і статус цих судів. До цього рівня слід віднести стандарти, директиви, положення та інші визначені законодавством види документів [7].

Наступним рівнем нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів щодо захисту прав і свобод людини у сфері відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування є програмний рівень. Програмний рівень нормативно-правового регулювання діяльності судів простежується у такому документі, як «Стратегічний план розвитку судової влади на 2015-2020 роки» [8]. Саме на цьому рівні відбувається практична реалізація обгрунтованих нормативно-правових засад діяльності адміністративних судів у згаданій сфері. Йдеться передусім про те, що такі програмні документи мають будуватись на основах цілеспрямованої, зрозумілої й прийнятної для громадян, розрахованої на перспективу адміністративну юрисдикцію.

Слід зазначити, що закони, як й інші нормативно-правові акти, приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Підкреслюючи значення закону в системі державного нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів, необхідно мати на увазі, що термін «закон» у цьому випадку вживається як узагальнююче поняття. Під ним розуміють усі нормативні акти, які мають силу закону, або, інакше кажучи, законодавчі акти [9]. До них належать, крім власне законів, кодекси, статути,

[1] Кодифікація – це вид систематизації нормативних актів, що мають спільний предмет регулювання, який полягає у їх змістовній переробці (усунення розбіжностей і суперечностей, скасування застарілих норм) і створенні зведеного нормативного акту. Різновидами кодифікації є кодекс, статут, положення.

положення та інші акти, які ухвалюються Верховною Радою України.

Окрему ланку в системі державного нормативно-правового регулювання діяльності адміністративних судів щодо забезпечення захисту прав і свобод людини у сфері відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування складають підзаконні нормативно-правові акти[2].

Вони призначені конкретизувати норми законів, тобто організаційно забезпечувати їх дію. Підзаконні нормативно-правові акти регулюють найбільш важливі сторони діяльності адміністративних судів (визначення їх правового статусу, форм та методів діяльності тощо), а тому суворе їх дотримання становить основу забезпечення законності у вищезазначеній сфері.

До підзаконних актів у цій сфері діяльності адміністративних судів необхідно насамперед віднести нормативно-правові акти, які були прийняті центральними органами виконавчої влади [10]:

- укази та розпорядження Президента України, які можуть бути нормативними, тобто мати загальний характер і містити обов'язкові для всіх судів щодо загальних правил захисту прав і свобод людини. У таких указах Президента України головна увага приділяється всій наявній системі законодавства, реалізації норм права, відповідності підзаконних актів, які іноді підміняли закон і не носили змістовний характер у питаннях реалізації визначеної юрисдикції;

- постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, які також можуть бути нормативними і стосуватися внутрішньо-організаційної діяльності адміністративних судів, наприклад, постанова КМУ від 16 червня 2003 року «Про затвердження Державної програми місцевих адміністративних судів та апеляційних адміністративних судів».

До загальних ознак підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють питання державного управління діяльністю адміністративних судів, варто віднести те, що вони видаються відповідно до закону, на підставі закону, для конкретизації законодавчих положень та їх трактування. Підзаконність цих нормативно-правових актів не означає їх меншої юридичної обов'язковості. Вони мають необхідну юридичну чинність і посідають важливе місце в усій системі нормативного регулювання діяльності адміністративних судів, оскільки забезпечують виконання законів шляхом конкретизованого нормативно-правового регулювання.

Окремо необхідно виділити групу правових актів, серед яких особливе місце належить відомчим нормативно-правовим актам. Цей вид нормативно-правових актів визначено як виданий з дотриманням встановленої законодавством процедури. Зокрема, це рішення Ради суддів адміністративних судів, наприклад, рішення «Про затвердження рекомендацій щодо комунікаційної діяльності адміністративних судів» від 11 грудня 2014 року, а також накази Державної судової адміністрації «Про утворення науково-консультативної ради з питань інформаційно-технічного забезпечення» від 4 січня 2013 року, «Про затвердження Інструкції з діловодства в адміністративних судах України» від 17 грудня 2013 року.

Слід зазначити, що специфіка регулятивної дії цих нормативно-правових актів у сучасних умовах обумовлена насамперед реальними функціями адміністративних судів щодо забезпечення захисту прав і свобод людини у сфері відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування і передбачає зміну не лише методів регулювання, а й зміну самих принципів та пріоритетів у здійснюваній діяльності. Крім цього, потреба у виданні підзаконних актів у системі судової влади України визначається на підставі вивчення реального стану нормативного регулювання, врахування виконання попередніх відомчих актів та нових обставин з відповідного питання, ступеня їх ефективності в досягненні мети [11].

До складу правових основ забезпечення діяльності адміністративних судів слід віднести також міжнародно-правові документи. Згідно Конституції України, чинні міжнародні документи, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9). Під егідою ООН було розроблено й прийнято багато нормативних актів як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру, що містять положення про необхідні вимоги до різних напрямів здійснення діяльності у сфері захисту прав людини та їх гарантії [12].

Важливим напрямком нормативно-правового регулювання діяльності адміністративних судів є функціональне законодавство, яке регулює окремі види їх діяльності (функції) щодо захисту прав і свобод людини у сфері відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування. Слід зазначити, що масив функціонального законодавства має власні специфічні ознаки, які дозволяють його виділити як окремий вид законодавства. Основу функціонального законодавства адміністративних судів складає така сукупність норм, яка породжує відповідні правові наслідки і знаходить свій вираз у вирішенні завдань цих судів, передбачених системо-утворюючим і спеціальним законодавством [13]. Багато норм функціонального законодавства визначають порядок організації діяльності адміністративних судів у процесі забезпечення прав і свобод людини у сфері відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування і порядок здійснення ними своєї компетенції, тобто встановлюють процедуру здійснення цими органами основних своїх функцій. Основні функції адміністративних судів були визначені у Кодексі адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року [14] і у подальшому були обгрунтовані у законі «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року [15].

Таким чином, значення норм функціонального законодавства для адмінсудів щодо забезпечення прав і свобод людини у сфері відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування полягає в упорядкуванні та вдосконаленні діяльності цих судів як однієї із найважливіших умов підвищення їх ефективності.

Висновки і пропозиції. Сучасний стан політичного, економічного і соціального становища

[2] Підзако́нний а́кт (англ.Bylawe) – нормативний акт, що приймається уповноваженими нормотворчими суб'єктами на основі і на виконання законів і не повинні суперечити їм. Їх існування зумовлено необхідністю більш детального і конкретизуючого нормативного регулювання питань в окремих випадках реалізації судочинства.

українського суспільства визначає потребу приведення правових засад функціонування адміністративних судів відповідно до нових умов їх діяльності та розвитку. Питання нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів знайшло певне відображення у новій редакції Закону «Про судоустрій і статус суддів« від 2 червня 2016 року. Стосовно подальшого розвитку нормативно-правових засад, то, на нашу думку, він можливий лише за умови внесення певних змін до законодавчих актів, які дадуть змогу оновити в повному обсязі адміністративне процесуальне законодавство, започаткувати здійснення правосуддя нової системи адміністративних судів. Також важливо ретельно відстежувати практику застосування нового законодавства, щоб своєчасно виявляти недоречності і прогалини у ньому та вносити відповідні корективи.

Наукове бачення перспектив розвитку адміністративного законодавства повинно стати основою розробки належних заходів державної адміністративної політики, яка має сприяти визначенню цілей, завдань, напрямків і принципів розвитку адміністративного законодавства; заходів соціально-політичного, організаційного, фінансового, інформаційного забезпечення розвитку адміністративного законодавства, прогнозування соціально-економічних та інших наслідків його реалізації.

Оскільки процес створення науково-обгрунтованої системи нормативно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів нині лише започатковується, її подальший розвиток і удосконалення можливе лише з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Список літератури:

1. Железняк Н. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики / Н. Железняк // Право України. – 2004. – № 7. – С. 94-99.
2. Мартиненко Б. Права і свободи громадян у юрисдикційних провадженнях: адміністративно–процесуальні гарантії / Б. Мартиненко // Право України. – 2006. – № 11. – С. 15-18.
3. Назаренко Е. Закон у системі нормативних актів України / Е. Назаренко // Право України. – 1995. – № 12. – С. 11-18.
4. Працюк І.В. Види законів України / І.В. Працюк // Проблеми законності. – 2005. – Вип. 52. – С. 3-9.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – Х. : Одіссей, 2006. – 48 с.
6. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3018-Ш // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.
7. Лаптєв С.С. Концептуальний підхід до визначення адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду / С.С. Лаптєв // Митна справа. – 2013. – № 3. – Ч. 2, кн. 1. – С. 310-316.
8. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.court.gov.ua.
9. Законодавчі та відомчі акти з питань організації судочинства: Довідник/ За ред.: В.Т. Маляренко. – К. : Воля, 2003. – 830 с.
10. Лазнюк Н.В. Види нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади / Н.В. Лазнюк // Наук. вісн. НАВС України. – 2001. – № 3 – С. 46-53.
11. Роз'яснення та рекомендації Вищого адміністративного суду України / упоряд. Ю.І. Руснак. – К. : Центр учб. л-ри, 2013. – 438 с.
12. Міжнародні стандарти у сфері судочинства/ / ред. гр.: USAID «Україна: верховенство права»; Спільна прогр. Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України»; Девід Вон та ін. – К.: Істина, 2010. – 483 с.
13. Карнарук А. Функції адміністративних судів в умовах адміністративно-правової реформи в Україні / А. Карнарук // Юридична Україна. – 2006. – № 5.– С. 42-46.
14. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36.
15. Закон України Про судоустрій і статус суддів: від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Вісник Верховної Ради. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.

Бабяк Н.В.
Львовский государственный университет внутренних дел

ОБЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследуются цель и задачи нормативно-правовго обеспечения деятельности административных судов в Украине. Проведена классификация основных правовых источников административного судопроизводства. Определен уровень нормативно-правового регулирования адмінсудов. Анализируются причины низкого качества отдельных составных нормативной базы и определены пути их совершенствования. Предложены изменения к действующему законодательству Украины по вопросам обеспечения функционирования административных судов.
Ключевые слова: административные суды, нормативно-правовая база, законы и подзаконные акты административного судопроизводства, специальное, ведомственное и функциональное законодательство, пути совершенствования административного законодательства, Украина.

Babyak N.V.
Lviv State University of Internal Affairs

ON THE GENERAL STATE AND PARTICULARITIES OF REGULATORY SUPPORT REGARDING ADMINISTRATIVE COURTS FUNCTIONING IN UKRAINE

Summary
In the presented article we analyze the main goal and task of regulatory support regarding administrative courts in Ukraine. Besides, the key legal sources of administrative justice are designated to classify. Also, it is defined a level of regulatory support of administrative courts. Moreover, the reasons for a low efficiency of certain elements that form legislation on topic are analyzed, ways of improvement are covered. Finally, we propose to make amendments to the legislation of Ukraine in force considering questions of administrative courts functioning.
Keywords: administrative courts, legal basis, laws and legal acts of administrative justice, special, institutional and functional legislation, ways to improve administrative legislation, Ukraine.

УДК 341

ПРАВОВИЙ СТАТУС МВФ ТА ЙОГО СПІВПРАЦЯ ІЗ ДЕРЖАВАМИ-ЧЛЕНАМИ

Бугай М.В.
Київський національний торгівельно-економічний університет

У статті розглядаються передумови створення Міжнародного валютного фонду як інституційної основи міжнародної валютної системи. Описуються організації подібні до МВФ та визначається їх специфіка. Досліджуються ключові особливості функціонування МВФ. Визначається місце МВФ в існуючій міжнародній системі. Розкрито специфіку правового статусу Міжнародного валютного фонду в області регулювання міждержавних валютних відносин.
Ключові слова: Міжнародний валютний фонд, співпраця з МВФ, міжнародні кредитні організації, угоди з міжнародними організаціями, світова економічна криза.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції міжнародного валютно-фінансового співробітництва все більше актуалізують роль міжнародних фінансових інституцій, оскільки їхня діяльність вносить елемент урегульованості та стабільності у функціонування світової валютної системи. Нинішній стан валютно-фінансового співробітництва України з міжнародними інституціями ставить під сумнів ефективність існуючого механізму співпраці та детермінує необхідність його вдосконалення. Криза у відносинах нашої держави з міжнародними фінансовими організаціями викликає гостру необхідність у вдосконаленні всіх систем, що лежать у основі механізму співробітництва як з боку країни-позичальника (зокрема України), так і з боку зовнішніх кредиторів.

Зважаючи на активізацію загальних процесів глобалізації, а також посилення політичної й економічної взаємозалежності країн світу, відзначимо, що міжнародні валютно-фінансові та кредитні організації посідатимуть дедалі важливіше місце в системі міжнародних економічних відносин.

Міжнародні валютно-фінансові та кредитні міжурядові організації займають особливе місце в системі структур, що здійснюють вплив на світову економіку та на міжнародні господарські зв'язки. Процес розвитку міжнародних валютно-кредитних відносин історично характеризувався створенням розгалуженої інституціональної структури, до складу якої входять як глобальні (універсальні), так і регіональні валютно-кредитні та фінансові установи.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями дослідження розвитку міжнародної валютно-фінансової системи, пов'язаного з укладенням угоди про МВФ, займалися такі зарубіжні й вітчизняні вчені, як С. Арчер, Д. Бовет, І. Д. Злобін, І. М. Мосін, Є. Палій Я. Парке, А. Пезенті, О. Дунас та ін.

Виклад матеріалу. Інституційна структура міжнародних валютно-фінансових відносин включає численні міжнародні організації. Одні з них, маючи в своєму розпорядженні великі повноваження і володіючи значними ресурсами, здійснюють регулювання міжнародних валютно-фінансових відносин. Інші представляють собою форум для міжурядового обговорення, вироблення консенсусу і рекомендацій, щодо валютно-фінансової політики та забезпечують збір інформації та розповсюдження статистичних та науково-дослідних видань з актуальних валютно-фінансових проблем та економіки в цілому.

Особлива роль в системі таких організацій належить МВФ. Перш за все, це зумовлено тим, що існуюча Світова валютна система створена і діє на основі установчого акту МВФ – Статей угоди Міжнародного валютного фонду [1, с. 130]. Саме на цю організацію покладено функцію по контролю за виконанням положень цього дого-

© Бойко М.О., 2016

вору, а також-внесення змін в існуючу міжнародну валютну систему.

Спробуємо проаналізувати місце Міжнародного валютного форду в існуючій міжнародній системі.

Із 20-х років XX ст. розпочалося формування міжнародно-фінансової й валютної системи. Виникла необхідність багатосторонньої міждержавної правової регламентації міжнародних економічних відносин. Для вирішення цієї проблеми були скликані конференції – Брюссельська 1920 р. й Генуезька 1922 р [2, с. 89].

Брюссельська міжнародна фінансова конференція, на якій були присутні 86 членів із 36 держав, відбулася у вересні – жовтні 1920 р. за пропозицією Ради Ліги Націй з метою вивчення післявоєнної фінансової кризи й розроблення рекомендацій з ліквідації останньої і згладжування її наслідків. Цей форум висловився за безумовне повернення до золотого обігу тих країн, що відійшли від нього, і за введення його у знову створених державах у результаті першої світової війни [4, с. 24]. Резолюції конференції запропонували низку заходів по боротьбі з інфляцією як основної причини розладу грошового обігу.

Наступною спробою багатостороннього міждержавного правового впорядкування міжнародних економічних відносин стало скликання Генуезької конференції 1922 р., що пройшла з 10 квітня по 19 травня 1922 р. в Генуї (Італія) за участю представників 29 держав і 5-ти британських домініонів. її результатом було заснування Генуезької системи золото- девізного стандарту, в якій використовувався принцип вільно плаваючих валютних курсів

Одним з перших прикладів багатосторонньої міждержавної домовленості з питань валютних відносин можна назвати підписання великою групою країн Женевських конвенцій 30х років, які уніфікували норми вексельного права (Конвенція про єдиний закон про векселі, Конвенція про урегулювання деяких конфліктів між законами про векселя й Конвенція про гербовий збір у зв'язку з видачею векселів від 7 червня 1930 р.), та про уніфікацію правових норм, що стосуються чеків [4, с. 115] (Коувенція про єдиний закон про чеки, Конвенція щодо урегулювання деяких конфліктів між законами про чеків та Конвенція про гербовий збір у зв'язку з видачею чеків від 19 березня 1931 р.).

Ще одну спробу впорядкувати міжнародні валютні відносини зроблено на Гаазькій конференції 1930 р., наслідком якої було створення першої міжнародної валютно-фінансової установи – Банку міжнародних розрахунків (згідно з Конвенцією стосовно Банку міжнародних розрахунків [4, с. 11].

Як сказано вище, МВФ було створено на міжнародній валютно-фінансовій конференції ООН, що проходила з 01 по 22 липня 1944 р. в Бреттон-Вудсі (США). Конференція ухвалила Статті Угоди про МВФ, яка є його Статутом і набрала чинності 27 грудня 1945 р.; практичну діяльність Фонд розпочав з 1 березня 1947 р., у зв'язку з еволюцією світової валютної системи. За час свого існування МВФ перетворився в універсальну організацію, добився широкого визнання як головний міжнародний орган регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин, авторитетного центра у міжнародного кредитування, координатора міждержавних кредитних потоків і гаранта платоспроможності країн-кредиторів [6, с. 33-34]. Одночасно він починає відігравати важливе значення у реалізації рішень «сімки» провідних держав Заходу, стає ключовою ланкою системи регулювання світової економіки, що формується, міжнародної координації, узгодження національних макроекономічних політик. Фонд зарекомендував себе активно функціонуючим світовим валютним інститутом, нагромадив великий і корисний досвід [7, с. 14]. Суттєва відмінність Бреттонвудської системи від попередніх валютних механізмів полягала в тому, що вона діяла не стихійно, а на підставі певних чітких принципів і саме на МВФ покладався контроль за дотриманням останніх.

На наш погляд, необхідність створення міжнародних організацій та укладення між ними правових угод викликана зростанням взаємозалежності держав у контексті необхідності забезпечення вирішення ними проблем глобального характеру і їх потреби в розробці та гарантуванні дотримання загальнообов'язкових правил поведінки.

Відповідно до ст. 1 Статуту МВФ переслідує наступні цілі: 1) Сприяти розвитку міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій сфері в рамках постійно діючої організації, що забезпечує механізм для консультацій і спільної роботи над міжнародними валютно-фінансовими проблемами. 2) Сприяти процесу розширення і збалансованого зростання міжнародної торгівлі і за рахунок цього, домагатися досягнення і підтримки високого рівня зайнятості і реальних доходів, а також-розвитку виробничих ресурсів усіх держав-членів, розглядаючи ці дії як першочергові завдання економічної політики. 3) Сприяти стабільності валют, підтримувати упорядкований валютний режим серед держав-членів і уникати використання девальвації валют з метою отримання переваги в конкуренції. 4) Надавати допомогу у створенні багатосторонньої системи розрахунків по поточних операціях між державами-членами, а також-в усуненні валютних обмежень, що перешкоджають росту світової торгівлі. 5) За рахунок тимчасового надання загальних ресурсів Фонду державам-членам, при дотриманні адекватних гарантій створювати в них стан упевненості, забезпечуючи тим самим можливість виправлення диспропорцій в їх платіжних балансах без використання заходів, які можуть завдати шкоди добробуту на національному або міжнародному рівні. 6) Відповідно до вищевикладеного – скорочувати тривалість порушень рівноваги зовнішніх платіжних балансів держав-членів, а також-зменшувати масштаби цих порушень [3, с. 211-212; 5, с. 85-88].

МВФ відіграє важливу роль в регулюванні міжнародних валютно-кредитних відносин – шляхом надання кредитів і особливо надання країнам-кредиторам і боржникам посередницьких послуг, виконуючи функції координатора міжнародного кредитування та гаранта платоспроможності країн-боржників. Приватні комерційні банки бачать в МВФ посередника, який сприяє розширенню їх кредитної діяльності та отриманню максимально високих прибутків. Домовленість про надання Фондом кредиту,

його висновок про економічну політику і платоспроможності тої чи іншої держави розцінюються урядами, центральними і комерційними банками-як свідчення кредитоспроможності держави-позичальниці і міжнародної довіри до неї. Тому навіть невеликий кредит МВФ набуває ефект ланцюгової реакції, відкриваючи можливість відстрочки погашення боргів і залучення більших сум на світовому ринку позичкових капіталів [8, с. 202-203]. Відмова МВФ надати країні кредитну підтримку закриває їй доступ до цього ринку. Таким чином, відбувається фактичне узгодження кредитної політики МВФ з одного боку і головних кредиторів (як державних, так і приватних) – з іншого.

Міжнародний валютний фонд є міжнародною міжурядовою організацією створеною державами для координації співробітництва держав у валютній сфері. Він виконує роль інституційної основи сучасної світової валютної системи.

До основних функцій організації належать: здійснення нагляду за узгодженою системою впорядкованого обміну національних валют, надання кредитів своїм членам на реорганізацію економіки для встановлення більш ефективного співробітництва й надання додаткових послуг країнам- членам (підвищення кваліфікації персоналу, технічна допомога в спеціалізованих сферах, інформаційне обслуговування) [6, с. 90].

Варто відмітити економічні передумови укладення угоди про створення МВФ. Головною такою підставою утворення міжнародних економічних організацій в тому числі Міжнародного валютного фонду була й залишається економічна взаємозалежність держав, особливо в питаннях формування і зміцнення світового валютного ринку [1, с. 131]. Розвиток науки і техніки, економічний і соціальний прогрес активно сприяли зростанню взаємозалежності і зміцненню взаємовідносин між країнами й викликали нагальну потребу в окресленні організаційних рамок міжнародного обігу, що постійно розширюється.

Ще однією економічною підставою укладення угоди про створення МВФ є розруха господарства, розвалення національних економік внаслідок другої світової війни [6, с. 419]. Важливою економічною підставою щодо створення МВФ стала світова валютна криза 1929-1936 рр. – криза попередньої світової валютної системи (Генуезької).

Висновки. Міжнародний валютний фонд є міжнародною міжурядовою організацією створеною державами для координації співробітництва держав у валютній сфері. Прийняття в 1944 р. угоди про створення МВФ було зумовлено сукупністю історико-правових та економічних чинників. До основних функцій організації належать: здійснення нагляду за узгодженою системою впорядкованого обміну національних валют, надання кредитів своїм членам на реорганізацію економіки для встановлення більш ефективного співробітництва й надання додаткових послуг країнам-членам (підвищення кваліфікації персоналу, технічна допомога в спеціалізованих сферах, інформаційне обслуговування). З моменту створення-функції, завдання та повноваження МВФ зазнали суттєвих змін, які були пов'язані із зміною світової валютної системи.

Список літератури:

1. Дунас О. Особливості інституту членства у сучасних міжнародних фінансових організаціях / О. Дунас // Право України. – 2007. – № 8 – С. 129–132.
2. Лабунська А. Правосубєктність Міжнародного валютного фонду / А. Лабунська // Актуальні проблеми становлення та розвитку держави і права України: матеріали Міжвузівського наук. семінару (м. Івано-Франківськ, 2014 р.) – Івано-Франківськ, 2015. – С. 88–92.
3. Лукашук И. Международное право: Особ. Часть: учебник / И. Лукашук. – М., 2001. – 436 с.
4. Международная политика в 1930 г.: договоры, декларации и дипломатическая переписка / под ред. А. В. Сабанина. – М.: Наркоминдел, 1932. – 414 с.
5. Мокій А. І. Міжнародні організації: навч. посіб. / А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець; Мін-во освіти і науки України. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 280 с.
6. Тарасов О. В. Субєкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії / О. В. Тарасов. – Харків: Право, 2014. – 511 с.
7. Україна та МВФ: історія співпраці // Політико-економічний веб-журнал «AlterEGO». – 2011. – № 4. – С. 14–17.
8. Чехунов А. С. Совершенствование кредитних механизмов МВФ в условиях современого кризиса / А. С. Чехунов // Terra economicus. 2010. – Том 8. – № 3. – Часть 2. – С. 201–210.

Бугай Н.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ПРАВОВОЙ СТАТУС МВФ И ЕГО СОТРУДНИЧЕСТВО С ГОСУДАРСТВАМИ-ЧЛЕНАМИ

Аннотация
В статье рассматриваются предпосылки создания Международного валютного фонда как институциональной основы международной валютной системы. Описываются организации подобные МВФ и определяется их специфика. Исследуются ключевые особенности функционирования МВФ. Определяется место МВФ в существующей международной системе Раскрыта специфика правового статуса Международного валютного фонда в области регулирования межгосударственных валютных отношений.
Ключевые слова: Международный валютный фонд, сотрудничество с МВФ, международные кредитные организации, договора с международными организациями, мировой экономический кризис.

Bugay N.V.
Kyiv National Trade and Economic University

THE LEGAL STATUS OF THE IMF AND ITS COOPERATION WITH MEMBER STATES

Summary
The article deals with the prerequisites of the International Monetary Fund as the institutional framework of the international monetary system. Describe organization like the IMF and determined their specificity. We study the key features of the functioning of the IMF. The place of the IMF in the current international system. The specific legal status of the International Monetary Fund in the regulation of international monetary relations.
Keywords: International Monetary Fund, the cooperation with the IMF, international lending institutions, agreements with international organizations, the global economic crisis.

УДК 343.13

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА ЭФФЕКТИВНУЮ ЗАЩИТУ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ: В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Волошанивская Т.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Исследуются положения Всеобщей декларация прав человека, Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод, материалов практики Европейского суда по правам человека, касающихся вопросов обеспечения эффективной защиты в уголовном производстве как предпосылки реализации права на справедливый суд, определение недостатков и совершенствование уголовно-процессуального законодательства Украины и практики его применения.
Ключевые слова: эффективная защита, решения, уголовное производство, практика, стандарты.

Постановка проблемы. Большое количество обращений в Европейский суд по правам человека с делами о нарушении права лица на эффективную защиту. Огромное количество его решений показывает, что в нашем национальном законодательстве до сих пор существуют серьезные недостатки. Закон Украины «О выполнении решений и применении практики Европейского суда по правам человека» определил обязанность судов при осуществлении ими правосудия применять положения Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практику Европейского суда по правам человека как источника права. На сегодняшний день в Украине процесс реального применения указанных положений происходит крайне медленно. Причиной такой ситуации можно рассматривать недостаточную научную разработку вопросов, связанных с приведением национального законодательства в соответствие с международно-правовыми актами. Эта статья посвящена анализу основных положений обеспечения права лица на эффективную защиту в уголовном производстве: в контексте Европейских стандартов прав человека.

Анализ последних публикаций в которых рассматривается данная проблема. Проблемы обеспечения реализации права на защиту в уголовном производстве постоянно находятся в поле зрения отечественных ученых-юристов. Такие проблемы были рассмотрены в работах Ю.П. Аленина, В. Гончаренко, В.С. Зеленецкого, Ю.М. Грошевого, В.С. Козьмичева, Е.Д. Лукьянчикова, А.П. Кучинской Л.М., Лобойко, В.Т. Маляренка, А.Р. Михайленка, В.Т. Нора, Д.П. Письменного, В.М. Тертишника, С.М. Стаховского, М.И. Серого. Вопросы реализации функции защиты в уголовном производстве, а так же участия защитника на разных стадиях уголовного процесса на диссертационном уровне рассматривались А.М. Бирюковой, П. Маланчуком, Н.М. Обризан, А.М. Титовым, Р.А. Чайкой, Н.П. Черняк.

Цель статьи. Целью этой статьи является анализ положений Всеобщей декларация прав человека, Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод, материалов практики Европейского суда по правам человека, касающихся вопросов обеспечения эффективной защиты в уголовном производстве как предпосылки реализации права на справедливый суд, определение недостатков и совершенствование уголовно-процессуального законодательства Украины и практики его применения.

Изложение основного материала. Для эффективной защиты в уголовном производстве важной составляющей является гарантия реализации конституционного принципа обеспечения подозреваемому, обвиняемому права на защиту и соблюдение законности в ходе уголовного судо-

© Волошанивская Т.В., 2016

производства. Обеспечения права на эффективную защиту в уголовном производстве регулируется рядом международно-правовых документов, к которым относятся: Всеобщая декларация прав человека (1948 г.), Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод (1950 г.), Европейская конвенция о взаимной помощи по уголовным делам (1959 г.), Основные принципы ООН, касающиеся роли юристов (1990 г.), Международный пакт о гражданских и политических правах (1966г.), Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (1984 г.).

Важным аспектом является реализации положения Всеобщей декларации прав человека, в котором указывается, что каждый человек имеет право на эффективное восстановление в правах компетентными национальными судами в случаях нарушения его основных прав, предоставленных ему конституцией или законом [3]. Таким образом, положение декларации служит гарантией эффективной защиты в уголовном производстве.

Положениями Конвенции о защите прав человека и основоположных (далее Конвенция) свобод гарантируется право лиц, обвиняемых в совершении уголовного преступления в защиту или право «иметь достаточное время и возможности для подготовки своей защиты» (п. 3 ст. 6). Если меры к обвиняемому не применены, то вопрос встреч и консультаций лица с защитником не составляет особой проблемы. Другое дело возникает в ситуациях, когда лицо взято под стражу, что объективно затрудняет проведение таких встреч. По делу Кэмпбелл и Фелл против Соединенного Королевства, Европейский суд по правам человека (далее ЕСПЧ) установил, что лицо имеет право на неограниченное количество встреч со своим защитником. Такие встречи должны происходить в отсутствие представителей пенитенциарных учреждений, в условиях конфиденциальности [6].

О возможности лиц знакомиться с материалами производства говорилось в Деле Фуше против Франции, при рассмотрении вопроса о равенстве сторон и состязательности судебного процесса. Рассмотрев дело ЕСПЧ определил, «что для обвиняемого важным была возможность доступа к делу и ознакомление с документами, чтоб иметь возможность оспорить составленный против него протокол. При отсутствии такой возможности заявитель не имел возможности подготовиться к защите надлежащим образом и не воспользовался равенством сторон, что противоречит п. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод» [7].

Право на эффективную защиту лица, обвиняемого в совершении уголовного правонарушения, гарантируется п. 3 ст. 6 Конвенции, и составляет одну из важных основ справедливого судебного разбирательства. ЕСПЧ придерживается общего подхода к рассмотрению дел по этой статье Конвенции в сочетании с другими элементами права на справедливый суд, чтобы показать, через суммарный анализ трудностей, с которыми сталкивается защита, общее влияние этих трудностей на справедливость процесса.

Например, ЕСПЧ в ряде дел отмечал, что поскольку требования пункта 3 статьи 6 следует рассматривать как конкретные аспекты права на справедливое судебное рассмотрение, гарантированного п. 1 ст. 6, то он считает необходимым рассматривать жалобы в свете указанных положений, взятых вместе. В общем, Суд призван рассмотреть, было производство в целом справедливым.

Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод определяет право на справедливый суд как первоочередное право, а отдельные права, установленные в п. 3 ст. 6, являются его составляющими элементами, которые принимаются во внимание [9, с. 37].

Если рассматривать в узком аспекте право на эффективную защиту, то оно будет охватывать по своему содержанию 4 элемента, а именно:

1) право защищать себя самостоятельно;

2) при определенных обстоятельствах – право избирать защитника;

3) право на бесплатную правовую помощь, если обвиняемый не имеет достаточно средств или если этого требуют интересы правосудия;

4) право на практическую и эффективную правовую помощь.

Руководствуясь положениями Конвенции, право на защиту предусматривает элемент выбора обвиняемого – защищать себя лично или посредство защитника. Если лицо, в отношении которого выдвинуты уголовные обвинения, не желает защищаться лично, то такое лицо должно воспользоваться юридической помощью.

Право избирать защитника по своему усмотрению возникает только тогда, когда обвиняемый имеет достаточные средства для оплаты его услуг. Обвиняемому, у которого таких денег нет и который получает бесплатную правовую помощь, право выбора по п. 3 ст. 6 Конвенции не гарантируется, однако правовая помощь должна быть предоставлена «практическая и эффективная», а не «теоретическая и иллюзорная» [4, с. 86].

В ежегодном отчете Правительственного уполномоченного о результатах деятельности в делах ЕСПЧ за 2015 год указывается, что по состоянию на 31 декабря 2015 года на рассмотрении в Европейском суде находилось 64 850 дел против государств-сторон Конвенции. Среди них 13 850 дел – против Украины, а это составляет 21,4% от общего количества дел. В 2015 году Украина заняла первое место по количеству дел, которых находятся на рассмотрении в Европейском Суде.

Нарушение права на эффективную защиту в уголовном производстве просматривается в решении ЕСПЧ «Сергей Антонов против Украины». В ответ на жалобу заявителя по статье 13 Конвенции (далее практику и обстоятельства этого дела, пришел к выводу, что правительство не доказало, что у заявителя на практике была возможность воспользоваться в связи со своей жалобой любыми эффективными средствами правовой защиты. Следует отметить нарушение статьи 13 Конвенции, а именно отсутствие эффективного и доступного средства правовой защиты по жалобе заявителя [1].

Еще одним примером нарушения права на эффективную защиту в уголовном производстве есть решение ЕСПЧ «Савинов против Украины». Рассмотрев дело Суд указывает на то, что статья 13 Конвенции гарантирует доступность на национальном уровне средств правовой защиты, способность обеспечить воплощение в жизнь

сути конвенционных прав и свобод независимо от того, в какой форме они закреплены в национальном правовом порядке.

Со ссылкой на свою предыдущую практику и обстоятельства этого дела Суд приходит к выводу, что Правительство не доказало, что у заявителя была практическая возможность получить в связи со своей жалобой любые эффективные средства правовой защиты, то есть средства, которые могли бы предотвратить возникновение или продолжению нарушений, или могли обеспечить заявителю надлежащее возмещение. В этой ситуации имело место нарушение статьи 13 Конвенции в связи с отсутствием в национальном законодательстве эффективного и доступного средства правовой защиты в отношении жалобы заявителя на отсутствие надлежащей медицинской помощи [2].

Следующее нарушение права на эффективную защиту содержится в решении ЕСПЧ «Павлов и другие против Украины». Суд определяет, что разумность длительности производства должна оцениваться в свете обстоятельств производства и с учетом следующих критериев: сложность производства, поведение заявителя и соответствующих органов власти, а также важность предмета спора для заявителей.

Рассмотрев все имеющиеся материалы, не было выявлено никаких фактов или аргументов, способных убедить Суд прийти к иному выводу о приемлемости этих жалоб. В данном решении указывалось, что продолжительность производства была чрезмерной и не отвечала требованиям «разумного срока». ЕСПЧ было отмечено отмечает, что заявители не имели эффективного национального средства правовой защиты, с помощью которого они могли бы подать жалобы о продолжительности производства. Следовательно жалобы лица были явно обоснованными и раскрывают нарушения пункта 1 статьи 6 и статьи 13 Конвенции [5].

Следует сказать о стандартах, какие касаются тех прав, которые способствуют эффективной защите в уголовном процессе и повышают ее качество. Здесь речь пойдет о праве подозреваемого или обвиняемого иметь доступ к материалам уголовного производства, право на надлежащие время и возможности для подготовки защиты, право на равенство сторон, право ходатайствовать о вызове и допросе свидетелей, право на услуги устного и письменного перевода.

Важным источником права является Основной закон государства. Конституции Украины (далее КУ) провозглашено, что одним из основных принципов судопроизводства является обеспечение обвиняемому права на защиту (ст. 129 Конституции Украины). В КУ указывается:

1) каждый имеет право обращаться за защитой своих прав к Уполномоченному Верховной Рады Украины по правам человека (п. 3 ст. 55 КУ);

2) каждый имеет право после использования всех национальных средств правовой защиты обращаться за защитой своих прав и свобод в соответствующие международные судебные учреждения или в соответствующие органы международных организаций, членом или участником которых является Украина (п. 4 ст. 55 КУ);

3) каждый имеет право любыми не запрещенными законом средствами защищать свои права и свободы от нарушений и противоправных посягательств (п. 5 ст. 55 КУ).

В Уголовном процессуальном кодексе Украины (далее УПК), принятом 13 апреля 2012 года, содержатся положения о стороне защиты. Согласно ст. 7 УПК Украины, обеспечения права на защиту также является одной из общих принципов уголовного производства. Согласно статьям 42, 56, 66 УПК Украины подозреваемый, обвиняемый имеют право на защитника, потерпевший – на представителя, а свидетель – на адвоката.

Так в соответствии с п. 3. 3 ст. 42 УПК подозреваемый, обвиняемый имеет право по первому требованию иметь защитника и свидание с ним до первого допроса с соблюдением условий, обеспечивающих конфиденциальность общения, а также после первого допроса – иметь такие свидания без ограничения их количества и продолжительности; на участие защитника в проведении допроса и других процессуальных действий; на отказ от защитника в любой момент уголовного производства; на получение правовой помощи защитника за счет государства в случаях, предусмотренных настоящим Кодексом и/или законом, регулирующим предоставление бесплатной правовой помощи, в том числе в связи с отсутствием средств на ее оплату.

Процессуальные права адвоката в уголовном процессе условно можно разделить на следующие группы: права защитника, реализация которых дает защитнику возможность активно участвовать в процессе доказывания (право заявлять ходатайства, участвовать в проведении процессуальных действий, собирать и представлять следствию и суду доказательства), права защитника, реализуя которые он получает необходимую информацию в уголовном производстве для успешного осуществления своей деятельности (право на ознакомление с материалами уголовного производства и свидания с подзащитным), права, реализуя которые, защитник способствует объективности осуществления уголовного производства, а также предохраняет от возможных и защищает от допущенных нарушений свои права и права подзащитного (право заявлять отводы следователю, прокурору, следственному судье и состав суда, подавать замечания на протоколы процессуальных действий, журнал судебного заседания и его техническая запись, а также право обжаловать решение, действия или бездействие органов, ведущих производство, в том числе в апелляционной и кассационной инстанциях) [10].

Следует отметить, реализация права на выбор защитника для того, чтобы такое право рассматривалось как эффективный элемент справедливого судебного разбирательства, должна гарантироваться, как правило, с первого допроса подозреваемого, за исключением случаев, когда в конкретных обстоятельствах соответствующего дела продемонстрировано, что существуют веские основания для ограничения этого права [8, с. 36].

Выводы и предложения. Анализ обращений в Европейский суд по правам человека и большое количество его решений показывает, что в нашем государстве до сих пор существуют серьезные

(угрожающие) недостатки правового регулирования сферы уголовного судопроизводства.

Среди них можно выделить следующие недостатки:

1) ненадлежащие основания задержания лица;

2) отсутствие четких мотивов продления сроков содержания под стражей;

3) разногласия между временем фактического и юридического задержания;

4) нарушение сроков доставки в суд;

5) отсутствие эффективного альтернативного меры пресечения.

Учет практики Европейского суда по правам человека в правотворческой деятельности нашего государства должен стать обязанностью для законодательной власти и, как следствие, обеспечит эффективную и своевременную защиту гарантированную Конституцией Украины и признанный в международно-правовых нормах перечень прав, свобод и законных интересов человека и гражданина обеспечит социальную, экономическую и политическую стабильность в стране, создаст оптимальные условия для утверждения Украины как правового государства.

Список литературы:

1. Загальна декларація прав людини // Відомості Верховної Ради України// ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948.
2. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до процедури судочинства. – К.: «ІКЦ «Леста», 2005. – С. 96.
3. Данилюк Т.М. Сучасне забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_3_29.pdf
4. Заза Наморадзе. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/efektivnist_zakhistu_u_kriminalnomu_protsesi_u_krainakh_skhidnoi_evropi_bolgariya_gruziya_litva_moldova_ukraina/
5. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – С. 208.
6. Справа «Сергій Антонов проти України» (Заява № 40512/13) // Відомості Верховної Ради України // Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Decision, Causa, Statement on October 22, 2015.
7. Справа «Савінов проти України» (Заява № 5212/13) // Відомості Верховної Ради України // Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Decision, Causa, Statement on October 22, 2015.
8. Справа «Павлов та іншу проти України» (Заява N 8237/06 // Відомості Верховної Ради України // Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Decision, Causa, Statement on Noveber 05, 2015.
9. Погорецький М.А., Яновська О.Г. Адвокатура України:підручник. – К.: Юрінком. Інтрер, 2014. – С. 267.
10. Гудима Д. Деякі проблеми реалізації права на правову допомогу у кримінальному провадженні (у світлі європейських стандартів): Вісник Національної академії правових наук України. – Х., 2014. – № 3 (78). – С. 36.

Волошанівська Т.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація
Досліджуються положення Загальної декларація прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, матеріалів практики Європейського суду з прав людини, що стосуються питань забезпечення ефективного захисту в кримінальному провадженні як передумови реалізації права на справедливий суд, визначення недоліків та вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України та практики його застосування.
Ключові слова: ефективний захист, рішення, кримінальне провадження, практика, стандарти.

Voloshanivska T.V.
National University "Odessa Law Academy"

THE MAIN PROVISIONS OF THE PROVIDING THE RIGHT TO EFFECTIVE DEFENSE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: IN THE EUROPEN HUMAN RIGHTS

Summary
We study the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, materials of the European Court of Human Rights concerning issues of effective defense in criminal proceedings as a prerequisite for the right to a fair trial, the identification of weaknesses and improve the criminal-procedural legislation of Ukraine and practice.
Keywords: effective defense, solution, criminal proceedings, practice, standards.

УДК 347.67(477)

СКЛАДАННЯ ЗАПОВІТУ З УМОВОЮ ТА ДІЙСНІСТЬ ВИЗНАЧЕНИХ УМОВ У МЕЖАХ ЇХ ВИКОНАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Фомічова Н.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У даній статті розглядаються питання пов'язанні з складанням заповіту з умовою та дійсності визначених умов у межах їх виконання. Автор аналізує у своєму дослідженні проблеми щодо правового регулювання заповіту з умовою та його практичного застосування. В обґрунтування такої позиції були покладені дослідження окремих науковців в галузі спадкового права. Дане дослідження спрямоване на вдосконалення норм законодавства України. Висновки роботи, в свою чергу, проведено з урахуванням судової практики в цій сфері.

Ключові слова: спадкування, спадкування за заповітом, заповіт з умовою, складання заповіту з умовою, час відкриття спадщини.

Постановка проблеми. Проблема можливості складання заповіту з умовою та дійсності встановлених умов у межах їх виконання досліджувалися ще з давніх часів. При спадкуванні за заповітом підставою виникнення права на спадкування є воля спадкодавця. Одним з головних принципів спадкового права є принцип свободи заповіту. Воля заповідача повинна відповідати закону за формою свого вираження і не суперечити вимогам закону. Заповідач у заповіті може вказати умову, з настанням якої спадкоємець набуває спадщину.

Заповіт з умовою – відносно новий інститут цивільного права України, який вперше з'явився у нормах Цивільного кодексу України 2003 року (далі – ЦК), а саме у статті 1242. Цивільний кодекс УРСР у ст. 540 заповіту з умовою не передбачав, а встановлював лише право покладання на спадкоємця виконання дій для здійснення загальнокорисної мети. Підґрунтям створення інституту заповіту з умовою є пріоритетність волі заповідача, який не тільки призначає спадкоємця, а також може визначити певні умови, які для спадкоємця є обов'язковими [1, с. 771].

Інститут заповіту починав свій розвиток ще з Стародавнього Риму. У римському приватному праві дозволялося призначення спадкоємця з певною умовою, але тільки якщо така умова була відкладальною. Така спадщина відкривалася з настанням визначеної у заповіті умови, а не на момент смерті спадкодавця. Відкладальною умовою, наприклад, могла бути умова підпризначення спадкоємця (heredis substitutio) [2, с. 103]. Цікавим є факт, згідно з яким на спадкоємця покладався обов'язок виконати певні дії чи використання майна за визначеним призначенням, так наприклад, спадкоємець, щоб отримати спадщину, повинен був поставити пам'ятник на могилі заповідача. Якщо такий спадкоємець відмовлявся виконувати зазначену умову, до нього застосовувалися засоби адміністративного примусу [3, с. 216].

Незважаючи та те, що правова конструкція заповіту з умовою відома ще римському праву, сучасний стан правового регулювання відносин з заповіту з умовою залишає чимало питань не тільки на рівні теоретичних дискусій, але й викликає низку зауважень щодо практичної застосування. Перше, на що необхідно звернути увагу при визначенні проблемних питань, що умова визначена у заповіті, згідно ст. 1242 ЦК України, має існувати на час відкриття спадщини. По-друге необхідно визначити яка може бути за змістом умова. Згідно ч.2 ст. 1242 ЦК України умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства. По-трете, необхідно звернути увагу, щодо неможливості визначення умови заповіту недійсною на тій підставі, що спадкоємець про неї не знав, або якщо настання умови від неї не залежало. Отже, актуальність звернення до обраної теми в межах цього наукового дослідження є безумовним та має своєчасний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з дослідженням заповіту з умовою та дійсності визначених умов, розглядалися у працях видатних вчених, таких як: В.М. Гордон, С.Р. Самарський, В.К. Дронніков З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.О. Рябоконь, Ю.О. Заіка, Б.О. Антипов О.В. Дзера, О.Є. Кухарєв, Є.О. Харитонов, В.І. Серебровський і т. д. досліджували цю проблему в різних площинах.

В.М. Гордон допускав складання заповіту з умовою, якщо син перестане бути дармоїдом і почне працювати [4, с. 73]. С.Н. Самарський відзначав складання заповіту як із відкладальною, так і скасувальною умовою. На думку вченого, можна заповідати майно і під умовою настання якої припиняє для спадкоємця право власності на заповідане майно [5, с. 18]. Також підтримував складання заповідальних розпоряджень з умовою чи з призначенням і Г.Ф. Шершеневич [6, с. 644]. Російські вчені дореволюційного періоду у своїй більшості були єдині в думці, що умова в заповіті повинна бути тільки відкладальною або з призначенням строку [7, с. 82]. Пізніше у своїх дослідженнях вчений В.К. Дроніков допускав заповіт, но тільки з умовою, яка повинна настати до моменту відкриття спадщини, наприклад, підпризначення спадкоємців [8, с. 83]. В своєї роботі вчена З.В. Ромовська зазначала, що за допомогою заповіту з умовою можна досягнути певного суспільно значимого ефекту, особливо коли умовою заповіту є припинення протиправної аморальної поведінки, про що той, на користь кого складено заповіт, знає заздалегідь [9, с. 138].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності окремих дослі-

© Фомічова Н.В., 2016

джень заповіту з умовою, залишаються невирішеними питання щодо дійсності визначених умов, а також існування умови на час відкриття спадщини та межі їх виконання.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є аналіз та визначення основних проблем які виникають при складанні та виконання заповіту з умовою. Також метою є надання обґрунтованих висновків, та формування відповідних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Заповіту з умовою присвячується ст. 1242 ЦК України. Згідно частини першою цієї статті заповідач може зумовити виникнення права на спадкування в особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови. Умова може бути як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Таким чином, можна стверджувати, що отримання спадкоємцем спадщини буде залежати від певної події, яка обов'язково настане чи може настати, або від певних дій, які може вчинити спадкоємець чи інша особа.

Такі умови заповіту мають бути направленні на користь спадкоємців, а не проти їх інтересів. Щодо корисності умов визначених в заповіті, деякі вчені вважають, що заповіт з умовою обмежує можливість фізичної особи здійснити право на вибір роду занять, місця проживання, право на свободу пересування тощо [10, с. 515]. Наприклад, умова про народження дитини від конкретного суб'єкта або проживання у певному місці [11, с. 1009]. Також виконання або невиконання умов заповіту не завжди залежить від волі спадкоємця за заповітом з умовою. Іноді виконання може залежати від суб'єктивних і об'єктивних можливостей спадкоємця. Наприклад, народження дитини може залежать від природньо-біологічного фактору матері. Ув'язку з чим може виникати питання, чи спадкоємець оспорювати такі умови та визнавати заповіт на таких підставах недійсним? Фактично особа, визначена у заповіті не може звернутися до суду, щоб визнати умову недійсною. Можна стверджувати, що наведене положення ЦК України обмежує права спадкоємця, а саме право на судовий захист та робить неможливим визнання недійсності умов, які взагалі неможливо здійснити, саме тому суд повинен вирішувати такі питання щодо здійсненності умов заповіту.

На сьогодні норма абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК України в якій зазначено, що умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини, одержала неоднакове розуміння в науці та юридичній практиці. Одні вчені вважають, що заповіт під відкладальною умовою можливий лише за обставини, що мала настати ще до часу відкриття спадщини [8, с. 83; 12, с. 59], а інші, що при укладанні заповіту з умовою саме від виконання чи невиконання цієї умови спадкоємець може набути спадщину. Вчений А.А. Бугаєвський зазначав, що заповіт з відкладальною умовою може вважатися дійсним лише у тому разі, якщо умова фактично настала на час відкриття спадщини або була визначена в заповіті у рамках нормальних строків, встановлених законом для прийняття спадщини чи відмови від неї [13, с. 82]. Вчені Б.А. Антімонов і К.О. Граве допускали тільки таку умову, яка мала настати до моменту відкриття спадщини [14, с. 143]. На думку В.І. Серебровського, спадкоємець не може стати власником майна до настання певної умови. Майно ж протягом цього часу перебуває в невизначеному стані, тому що воно фактично ще нікому не належить. Від настання чи ненастання умови залежить чи, стане особа суб'єктом відповідних право або ні [15, с. 131].

За словами Є.О. Рябоконь на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання даної умови [16, с. 110]. Вчений О.В. Коротюк зазначає, що умова повинна бути вже виконана на час відкриття спадщини, а тому не можливо встановлювати в заповіті умову, яку виконує спадкоємець після смерті спадкодавця [17, с. 43]. Настання цієї умови пізніше, майже в межах строку на прийняття спадщини, не дає права на спадкування за заповітом з умовою [18, с. 810]. За словами О. С. Севєрової умови визначенні в заповіті обов'язково повинні існувати на час відкриття спадщини [19, с. 1009].

В своїй роботі А.А. Новиков, відзначає, якщо спадкоємець на момент відкриття спадщини вже присвятив себе відповідній професійній діяльності, у такому випадку умова перетворюється по суті на вказівку. Про умову можна говорити тільки в тому випадку, якщо обставини мають настати після вступу заповіту в силу [20, с. 16].

Таким чином, можна стверджувати, що норма ст. 1242 ЦК України, що умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини, спростовує процедуру прийняття спадщини та також усуває невизначеність правового режиму спадкового майна протягом часу, коли та чи інша умова за наявності якої спадкоємець отримує спадщину, може настати. Під часом відкриття спадщини розуміється певний день, що термінологічно в спадковому праві означає добу, тому умова, встановлена в заповіті, має настати протягом двадцяти чотирьох годин після дня смерті заповідача або дня набрання законної сили рішення суду про оголошення фізичної особи померлою. Не настання такої умови на час відкриття спадщини може привести к відстороненню спадкоємця за заповітом від спадкування.

В свою чергу існують умови, на виконання яких потрібен певний час, це наприклад: народження дитини, закінчення вищого навчального закладу тощо. Таки умови об'єктивно не залежать від спадкоємця і ставить його в позицію пасивного спостерігача, що теж є припоною у виконанні волі спадкодавця. Цілком підтримуємо думку вчених, які вважають що така редакція норми абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК України, свідчить не про розширення свободи заповіту, а навпаки, про штучне його обмеження [21, с. 30].

Вважаємо, що потрібно переглянути зазначене положення та звернути увагу на думку Ю.О. Заікі, який вважає, що умова, зазначена в заповіті, зберігає свою силу і продовжує обумовлювати виникнення права на спадкування, якщо тільки на день смерті спадкодавця вона не виконана, недосягнута, не втратила свого значення. Вчений визначає, що на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання

умови. У випадку, якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки [22, с. 6].

Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1242 ЦК України положенням наступного змісту: «На час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови. Якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки. Заповідач в заповіті може визначити час, в межах якого спадкоємець може виконати умову».

З цього слідує, що умова яка зазначена у заповіті, може існувати як на час відкриття спадщини, так і може наставати протягом певного часу після відкриття спадщини. Протягом цього часу виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК України), а за його відсутності нотаріус повинні вжити заходи до зберігання спадкового майна. Бажано також потурбуватися щодо компенсації витрат на його утримання цього майна.

ЦК України не містить норми, щодо усунення спадкоємця від прав на спадщину у разі неможливості виконання умови заповіту. Доцільно передбачити правовий механізм у випадки, коли спадщина не буде прийнята спадкоємцями за заповітом з умовою. Наприклад, якщо спадкоємець не погоджується виконувати умови заповіту, або відмовляється від виконання. У такому випадку треба передбачити залучення до спадкування спадкоємців за законом, або при посвідченні заповіту з умовою доцільно щоб нотаріус запропонував встановлювати підпризначення. Також проблема може виникнути щодо тлумачення змісту заповіту та встановлення того, чи є обставина щодо якої висловив свою волю померлий, умовою, в залежності від якої залежить прийняття спадщини спадкоємцем, або простим побажанням спадкодавця, які не мають ніякого юридичного значення [23, с. 416].

Згідно ч. 2 ст. 1242 ЦК України «умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства. У цивільному законодавстві вживається поняття «моральні засади суспільства», що є категорією звичаєвого права. У статті 3, а саме в ч. 4 ЦК України зазначено, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства, тому необхідно звернутися до положень Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-IV, у ст. 1 якого наводиться, що суспільна мораль розкривається як сукупність правил поведінки та етичних норм, які базуються на уявленнях людей про добро, честь, гідність, а також на культурних та духовних цінностях, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Отже категорія «моральні засади суспільства» є оціночним поняттям і в контексті досліджуваних правовідносин факт того, що умова заповіту суперечить моральним засадам суспільства, має бути встановлений судом.

Враховуючи все вищевикладене, можна зробити наступні висновки. Що умова визначена в заповіті обов'язково має відповідати сукупності ознак, серед яких: 1) змістовна визначеність, під якою розуміється, що умова повинна встановлювати чіткі дії, котрі повинні бути реалізовані спадкоємцем для набуття спадщини, або ж події, настання яких не залежить від поведінки спадкоємця; 2) правомірність, тобто згідно положень ч. 2 ст. 1242 ЦК України, якщо умова, яка визначена в заповіті, суперечить законодавству або моральним законам суспільства, то вона є нікчемною; 3) здійсненність, яка означає, що умову дійсно можливо виконати або яка дійсно повинна або може настати, проте ця ознака – доволі оціночне поняття.

Згідно ч. 3 ст. 1242 ЦК України особа, визначена у заповіті не може звернутися до суду, щоб визнати умову недійсною. Можна стверджувати, що наведене положення ЦК України обмежує права спадкоємця, а саме право на судовий захист та робить неможливим визнання недійсності умов, які взагалі неможливо здійснити, саме тому суд повинен вирішувати такі питання щодо здійсненності умов заповіту.

ЦК України не містить норми, щодо усунення спадкоємця від права на спадщину за заповітом з умовою, у разі неможливості виконання умови заповіту. Доцільно передбачити правовий механізм, коли спадщина не буде прийнята спадкоємцями за заповітом з умовою.

Умова яка зазначена у заповіті, може існувати як на час відкриття спадщини, так і може наставати протягом певного часу після відкриття спадщини. Протягом цього часу виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК України), а за його відсутності нотаріус повинні вжити заходи до зберігання спадкового майна. Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1242 ЦК України положенням наступного змісту: «На час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови. Якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки. Заповідач в заповіті може визначити час, в межах якого спадкоємець може виконати умову».

Щодо відповідність умови моральним засадам суспільства, то особа-заповідач яка зазначає у заповіті з умову повинна додержуватися моральних засад суспільства, тому необхідно звернутися до положень Закону України «Про захист суспільної моралі», де суспільна мораль розкривається як сукупність правил поведінки та етичних норм, які базуються на уявленнях людей про добро, честь, гідність, а також на культурних та духовних цінностях. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що заповіт з умовою існує вже велику кількість часу, але проблеми його законодавчого регулювання існують і досі.

Список літератури:

1. Печений О. П. Науково-правовий висновок щодо тлумачення заповіту // Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. – Х., 2012. – 843 с.
2. Абраменков М. С. Наследственное право: учебник для магистров / М. С. Абраменков, П. В. Чугунов; отв. ред. В. А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 423 с.
3. Римське право: підручник для академічного бакалаврату / І. Б. Новицький. – М : Видавництво Юрайт ; ІД Юрайт, 2015. – 298 с.

4. Гордон М. В. Наследование по закону и по завещанию / М. В. Гордон. – М.: Юрид. лит., 1967. – С. 73. – 119 с.
5. Самарський С.Н. Духовные завещания и наследование по закону / С. Н. Самарський. – К.: Тип. Кульженко, 1908. – 68 с.
6. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.
7. Актуальні проблеми спадкового права: Навч. посіб. / За заг. ред. проф. Ю. О. Заіки, ст. наук спів О. О. Лов'яка. – К.: КНТ, ЦУЛ, 2014. – 336 с.
8. Дроников В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дроников. – К. : Вища шк., 1974. – 159 с.
9. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
10. Цивільне право України: академічний курс: [підруч., у 2 т.; за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – Вид. 2-ге доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т. 1. Загальна частина. – 696 с.
11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дрери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – Л.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
12. Баранник Н. М. Наследство. Наследники. Наследование: учеб.-прак. пособие / Н. М. Баранник, А. П. Синельник. – Х. : Эспада, 2004. – 192 с.
13. Бугаевский А. А. Советское наследственное право / А. А. Бугаевский. – О., 1926. – 122 с.
14. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 143.
15. Серебровський В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровський. – М.: Статут, 1997. – 567 с. – (Классика российской цивилистики).
16. Заіка Ю. О. Спадкове право : навч. посіб. / Ю. О. Заіка, Є. О. Рябоконь. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 325 с.
17. Коротюк О. В. Заповіти: роз'яснення, зразки нотаріальних документів, судова практика: навч.-прак. посіб. / О. В. Коротюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 182 с.
18. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань . – Т. 3 – К: А.С.Л.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2005. – 928 с.
19. Цивільний кодекс України: Коментар / Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, Ю. В. Білоусов / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. – Одеськ. нац. юрид. акд. – Одеса.: Юрид. літ., 2003. – 1079 с.
20. Новиков А. А. Завещание и завещательный отказ в российском гражданском праве / А. А. Новиков // Закон. – 2006. – № 10. – С. 8-26.
21. Заіка Ю. О. Проблеми що виникають при застосуванні спадкового законодавства / Ю. О. Заіка // Вісник Верховного суду України. – 2006. – № 3. – С. 30-35.
22. Заіка Ю. О. Становлення та розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. Наук :спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес: сімейне право, міжнародне приватне пра-во» / Ю. О. Заіка. – К., 2007. – 33 с.
23. Майер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Д. И. Мейер. – М. : Статус, 1997. – Ч. 2. – 449 с. – (классика российской цивилистики).

Фомичёва Н.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СОСТАВЛЕНИЕ ЗАВЕЩАНИЯ С УСЛОВИЕМ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ОПРЕДЕЛЕННЫХ УСЛОВИЙ В ПРЕДЕЛАХ ИХ ВЫПОЛНЕНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация
В данной статье рассматриваются вопросы связанные с составлением завещания с условием и действительности установленных условий в пределах их выполнения. Автор анализирует в своем исследовании проблемы правового регулирования завещания с условием и его практического применения. В обоснование такой позиции были положены исследования отдельных ученых в области наследственного права. Данное исследование направлено на усовершенствование норм законодательства Украины. Выводы работы, в свою очередь, проведены с учетом судебной практики в этой сфере.
Ключевые слова: наследование, наследование по завещанию, завещание с условием, составление завещания с условием, время открытия наследства.

Fomicheva N.V.
National University «Odessa Law Academy»

COMPOSING A WILL WITH A PROVISION AND ACTUALITY OF PARTICULAR PROVISIONS WITHIN THE LIMITS OF THEIR REALIZATION ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary
The article presented is looking into the issues related to the composition of a will with a provision and a the actuality of established provisions within the limits of their realization. In their research the author analyzes the problems of a legislative regulation of a will with a provision and its practical implementation. In support of this position had been based on research of individual scientists in the field of inheritance law. The research presented is aimed at improving the legislation regulations of Ukraine. The conclusions of the work, in turn, carried out taking into account the judicial practice in this field.
Keywords: inheritance, testamentary succession, hereditary law, will with a provision, composing a will with a provision, opening of an heritance time.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147

ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВНЗ УКРАЇНИ

Гладир Я.С.
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

У статті визначено два ключових етапи процесу допрофесійної підготовки іноземних студентів; класифіковано та погруповано за різними ознаками найдоцільніші на цих етапах усебічні заходи педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів; відзначено ефективність означених заходів на обох етапах допрофесійної підготовки іноземних студентів.
Ключові слова: допрофесійна підготовка, іноземні студенти, адаптація, педагогічна підтримка.

Постановка проблеми. В умовах сучасної конкуренції між вітчизняними вищими навчальними закладами і фактичної боротьби за абітурієнтів питання підготовки іноземних студентів стали надактуальним для багатьох українських університетів. Але водночас вітчизняні виші (особливо ті, у яких історично не здійснювалася підготовка іноземних студентів) постали перед гострими проблемами педагогічної взаємодії зі специфічним студентським контингентом, який потребував володіння додатковими знаннями, уміннями і навичками роботи.

Чи не найперше місце в переліку означених проблем посіло питання педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів, зокрема на початковому етапі їхнього навчання у виші – у процесі допрофесійної підготовки, адже саме під час перебування студента-іноземця на підготовчому факультеті (відділенні) відбувається найактивніше і найбільш відчутне його влиття в нове культурне, соціальне та мовне середовище.

Загальна наукова проблема педагогічної підтримки та різноманітних питань адаптації не нова в педагогічній думці. Так, теоретичні концепти педагогічної підтримки формулювали А. Андрееєва, Т. Анохіна, О. Газман, Н. Крилова, С. Юсфін, Н. Михайлова, ін.; на її формах і методах акцентували увагу Є. Ібрагімов, І. Звєрєва, В. Керецман, Т. Реброва, О. Пічкар, В. Тесленко, ін. Загальні проблеми адаптації студентів до навчання у ВНЗ розглянуто в працях І. Беха, Ю. Бохонкова, М. Вієвської, О. Прудської, В. Сорочинської, І. Шаповал, Т. Алексєєвої, ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні 15-20 років у педагогіці посилилася увага до безпосередніх і різнорівневих процесів адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ, що доводить збільшення в зазначений період кількості як вітчизняних, так і закордонних (зокрема, російських) досліджень, присвячених висвітленню специфіки цих процесів. Так, психолого-педагогічні та соціально-психологічні засади адаптаційних процесів іноземних студентів розглядали В. Антонова, О. Зиньковський, Т. Блінова, Т. Довгодько, М. Іванова, Г. Потапенко, С. Шестопалова, С. Родонова, С. Краснікова, Ю. Дорожкін, Н. Костяк, А. Першина, М. Вітковська, І. Кривцова, ін.

На нашу думку, серед найґрунтовніших дисертаційних досліджень кількох останніх років увагу в цьому плані найбільше привертають роботи Д. Порох (2011) та Сін Чжефу (2015). Так, у дисертації Д. Порох обґрунтовано «компоненти адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних закладах України» [1, с. 16] та виявлено «соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних закладах України» [1, с. 17]. У дослідженні Сін Чжефу пропонується досить логічна і продумана модель системи педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ України [3, с. 11].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проте, педагогічні акценти роботи Д. Порох належать переважно специфіці роботи з іноземними студентами-медиками, а Сін Чжефу зроблено акцент передусім на особливостях китайських студентів. Отже, заявлену наукову проблему аж ніяк не можна вважати вичерпаною, особливо враховуючи множинність професійно-спрямованих напрямів підготовки іноземців і специфіку кожного конкретного вишу і кожного конкретного підготовчого факультету, де проводиться їхня підготовка.

Мета статті. То ж метою статті є спроба класифікувати та погрупувати заходи педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів, відзначити їхню ефективність на етапах допрофесійної підготовки іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу. Погоджуючись із Д. Порох, яка визначає сутність адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ України комплексно (а саме як «процес активного пристосування студентів до умов життя в іншій країні, її традицій, норм суспільної поведінки, нового соціального оточення; навчально-виховного середовища, що включає нове ставлення до професії, навчальних норм, оцінок, способів та прийомів самостійної роботи; навчального колективу, його звичаїв та традицій; нових побутових умов у студентському гуртожитку, нових зразків студентської культури, форм використання

© Гладир Я.С., 2016

вільного часу; засвоєння та визнання особистістю цінностей, комунікативних норм та вимог нового соціального середовища» [1, с. 10-11]), зазначимо: так само передусім комплексний характер повинен мати і процес педагогічної підтримки на підготовчому факультеті ВНЗ.

Доречно відзначити і той факт, що сучасні поняття «адаптація іноземних студентів до навчання у ВНЗ» та «педагогічна підтримка іноземних студентів у ВНЗ» дуже близькі, а деякі науковці взагалі їх ототожнюють. Така позиція, наприклад, Сін Чжефу («педагогічну підтримку іноземних студентів у ВНЗ розуміємо як спеціально організований та контрольований процес адаптації, де студенти отримують кваліфіковану допомогу у засвоєнні професійних норм і цінностей, активному і творчому їх використанні у процесі життєдіяльності, самостійному подоланні труднощів у навчанні та самовизначенні й самореалізації особистості фахівця...» [4]). Слід зазначити, що, на наш погляд, усе ж остаточно ототожнювати ці поняття не можна, позаяк процеси адаптації усе ж більшою мірою впливають на компетенції студента, а меншою – на компетенції викладача, а процес педагогічної підтримки – навпаки.

Саме у процесі допрофесійної підготовки, під час навчання на підготовчому факультеті, іноземний студент є найбільш уразливим і автоматично найбільш сприйнятливим для педагогічного впливу. На нашу думку, першим і найважливішим етапом пропедевтичної адаптації іноземного студента є той період, коли він оволодіє первинними мовними навичками (тобто, набуде рівня володіння мовою, достатнього для побутового спілкування). Водночас цей період є: таким, що дає найбільші можливості для здійснення педагогічного впливу; таким, що найгостріше потребує заходів педагогічної підтримки; таким, який є найефективнішим для її здійснення. Досвід роботи з іноземними студентами засвідчує: щойно студент-іноземець пройшов період первинно-побутового оволодіння мовою, як ефективність і дієвість педагогічної взаємодії та педагогічного впливу в будь-яких формах суттєво знижується.

Основним суб'єктом педагогічної взаємодії на етапі первинно-побутового-оволодіння мовою є викладач-мовник, оскільки саме він транслює інтеграцію студента-іноземця в нове мовне середовище, і саме від професійності його дій залежить найпервинніша адаптація іноземця до нових умов навчання і життя. Саме з цих причин основний викладач-мовник найчастіше призначається і куратором групи іноземних студентів. Психолого-педагогічний зв'язок викладача-мовника (куратора) та іноземного студента під час цього періоду настільки міцний, що у свідомості останнього куратор може залишитися найавторитетнішою особистістю на дуже довгий час, навіть до закінчення студентом університету і навіть за умов, коли між ними вже в силу об'єктивних причин спілкування зводиться до мінімуму.

Тому дібрати і реалізувати найбільш дієві форми педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів у цей період – найперше завдання і педагога, і адміністрації відповідних підрозділів ВНЗ, адже від цього часто залежить не лише майбутнє професійне становлення фахівця-іноземця, а і його перебування у конкретному виші і в Україні взагалі.

На нашу думку, спрямованість сукупності заходів педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів у процесі допрофесійної підготовки можна класифікувати як двосторонні заходи педагогічної підтримки та особистісно-орієнтовані заходи педагогічної підтримки.

Необхідність *двосторонніх заходів педагогічної підтримки* зумовлена тим фактом, що перші педагоги, з якими стикається іноземний студент у ВНЗ, традиційно є для нього певним еталоном української освітньої системи як такої, і саме стосунки з першими викладачами найчастіше спрямовують проекцію на всіх інших представників освітньої системи, з якими зустрічається іноземний студент протягом усього періоду навчання, і так чи інакше позначаються на подальших стосунках з наступними викладачами. На жаль, далеко не всі викладачі підготовчих факультетів для іноземних студентів і готові, і підготовлені до цього, адже проблемою підготовчих факультетів (особливо у ВНЗ України, де історично підготовка іноземців не здійснювалася або здійснювалася недовго) залишається проблема непрофесійності кадрів, які працюють з іноземними студентами, їхня недосвідченість або й узагалі необізнаність, ставлення до іноземних студентів як до додаткових заробітків тощо. Отже, двосторонні заходи педагогічної підтримки спрямовані на запобігання або усунення можливих специфічних протиріч між іноземними студентами і викладачами, іноземним студентами й адміністрацією, іноземними та українськими студентами тощо; на двосторонню адаптацію – як для іноземних студентів, так і для викладачів, які з ними працюють.

Це, на нашу думку, можуть бути: курси або хоча б одиничні системні заняття для викладачів без досвіду роботи з іноземними студентами, з досвідом роботи менше п'яти років (під керівництвом досвідчених викладачів); систематичне проведення найбільш досвідченими викладачами відкритих занять, на яких демонструвалася б методика роботи з іноземними студентами, зокрема в умовах допрофесійної підготовки; заходи контролю за проведенням занять з боку адміністрації структурного підрозділу ВНЗ, до якого належить підготовчий факультет (відділення) для іноземних громадян, при чому здійснюватися вони мають незалежно від того, який науковий ступінь чи вчене звання має викладач – єдиним критерієм має бути досвід роботи з іноземними студентами; курси підвищення кваліфікації для викладачів в провідних університетах України, де традиційно здійснюється пропедевтична підготовка іноземних студентів; відвідування викладачами, які залучені до процесу пропедевтичної підготовки іноземних студентів (і мовниками, і предметниками) загальноорганізаційних зборів з іноземними студентами; проведення організаційно-виховних зустрічей між студентами та викладачами із залученням перекладачів; організація внутрішньокафедральних та міжкафедральних (залежно від того, які кафедри забезпечують навчальний процес на підготовчому факультеті) семінарів, де систематично обговорювалися б проблеми викладання на

підготовчому факультеті і робота з іноземними студентами взагалі.

Особистісно-орієнтовані заходи педагогічної підтримки адаптації іноземних студентів базуються на традиційних засадах особистісно-орієнтованої педагогіки, на нашу думку, особливо ефективних для процесу допрофесійної підготовки. Це: складання куратором індивідуальних психолого-педагогічних портретів кожного студента з метою виявлення «проблемних» студентів та відстеження змін у процесі допрофесійної підготовки; систематичний моніторинг індивідуально-групових проблем іноземних студентів: від проблем із засвоєнням нового матеріалу до побутових, проблем спілкування з оточуючими тощо; двосторонній моніторинг індивідуальних проблем іноземних студентів з іншими викладачами та претензій викладачів до конкретних студентів групи; робота з проблемними студентами: звернення куратора до студента (студентів) старших курсів, які навчаються у даному ВНЗ та закріплення за ним (ними) одного або кількох студентів (можливо, проблемних), які потребують особливої уваги та допомоги, здійснення впливу на студента (студентів) через звернення до контрактерів, які були відповідальні за їхнє прибуття в Україну; щоденні індивідуальні бесіди зі студентами: як за допомогою перекладача, так і засобами мови, яку студент почав вивчати на підготовчому факультеті тощо.

Крім того, у процесі допрофесійної підготовки іноземних студентів обов'язково здійснюється педагогічна підтримка організації навчального процесу, педагогічна підтримка організації побуту, педагогічна підтримка організації дозвілля студента-іноземця. Найдоцільніші, на нашу думку, *заходи педагогічної підтримки організації навчального процесу* – забезпечення функціонування проблемних гуртків для іноземних студентів підготовчих факультетів (із залученням участі студентів-іноземців старших курсів, перекладачів, адміністрації тощо), де вони мали б змогу обговорити проблеми їхнього навчання. У свою чергу, куратору такий гурток дає змогу класифікувати труднощі (як правило, на початкових етапах навчання вони однотипні), які виникають у процесі допрофесійної підготовки іноземних студентів та посприяти їхньому подоланню. (Як варіант – організація «круглих столів» з подібними функціями). Крім того, це – розроблення індивідуальних завдань, спрямованих на подолання конкретних недоліків чи труднощів засвоєння матеріалу, пов'язаних із національно-культурною специфікою студентів (наприклад, арабські студенти традиційно мають проблеми з почерком, а африканські – з фонетикою і вимовою окремих звуків); контроль за виконання самостійних видів робіт, консультування та допомога в їхньому виконанні; організація екскурсій університетом, де новоприбулим студентам даються роз'яснення щодо розташування університетських корпусів, місцезнаходження навчальних аудиторій, підготовчого факультету (відділення), бібліотек, комп'ютерних класів, деканату, викладацької тощо. Безпосередньо під час занять заходи педагогічної підтримки спрямовані на уникання або зняття можливих конфліктних ситуацій, пов'язаних із неоднорідним складом груп іноземців (коли в групі з 8-12 студентів поєднуються представники різних релігій, різних рас, представники різних культурних традицій, різних соціальних верств, різної статі, віку тощо).

Заходи педагогічної підтримки організації побуту іноземних студентів на підготовчих факультетах передусім передбачають відвідування гуртожитків, де мешкають студенти підготовчих факультетів (у багатьох університетах України сповна цілеспрямовано і виправдано студентам підготовчих факультетів адміністрація не дозволяє мешкати на квартирах, а лише в гуртожитках); бесіди зі студентами-іноземцями та надання індивідуальної допомоги у вирішенні найбільш суттєвих побутових проблем; профілактичні бесіди зі студентами-українцями, якщо вони є сусідами новоприбулих іноземців; налагодження зв'язків із земляцтвами та їхніми очільниками з метою здійснення первинного побутового контролю над студентами, які ще не можуть спілкуватися на належному рівні; налагодження та підтримка зв'язків із комендантами гуртожитків, відповідальними за гуртожитки тощо.

Заходи педагогічної підтримки організації дозвілля іноземних студентів пропедевтичної підготовки передбачають проведення екскурсій пізнавально-адаптаційного спрямування (екскурсії містом, екскурсії до історичних пам'яток міста або України, екскурсії до пам'ятників міста тощо); адаптація текстів до цих екскурсій таким чином, щоб усвідомлення інформації відбувалося переважно засобами мови, яка вивчається, а не мовою-посередника; проведення різноманітних культурно-виховних заходів із залученням українських студентів; ознайомлення іноземних студентів із планом культурно-мистецьких заходів міста (України), сприяння участі в них іноземних студентів або їхнього відвідування іноземними студентами; сприяння участі іноземних студентів в університетських спортивних секціях, гуртках, пісенних ансамблях, танцювальних гуртках, творчих студентських об'єднаннях тощо; спілкування зі студентами в соціальних мережах тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, нами з'ясовано, що педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів набуває особливої ефективності і дієвості на етапі первинно-побутового оволодіння мовою, що відбувається у загальному процесі допрофесійної підготовки іноземних студентів. Етап первинно-побутового оволодіння мовою органічно продовжує другий етап – професійно спрямоване оволодіння таким спеціальним мовним рівнем, який і дає можливість іноземцеві навчатися на 1 курсі ВНЗ України. Обидва етапи, як правило (теоретично, але на практиці – не завжди) входять у часові рамки загальної допрофесійної підготовки іноземного студента.

На обох етапах допрофесійної підготовки ефективній адаптації іноземних студентів сприяють всебічні заходи педагогічної підтримки, які за сутнісною ознакою диференціюються на двосторонні та особистісно-орієнтовані, а за організаційними різновидами групуються на: педагогічної підтримки організації навчального процесу, педагогічної підтримки організації побуту, педагогічної підтримки організації дозвілля студента-

іноземця. Проте, саме на етапі первинно-побутового оволодіння мовою студентом-іноземцем доцільність, ефективність і необхідність розглянутих заходів педагогічної підтримки забезпечують найбільш ефективну адаптацію іноземних студентів у процесі допрофесійної підготовки.

Розроблення заявленої наукової проблеми може бути продовжено в багатьох напрямах – зокрема, із урахуванням характерних культурно-національних адаптаційних потенцій іноземних студентів, особливостей адаптації в однонаціональних та інтернаціональних групах іноземців тощо.

Список літератури:

1. Порох Д. О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Д. О. Порох. – Луганськ, 2011. – 20 с.
2. Реан А. А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А. А. Реан. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 479 с.
3. Сін Чжефу. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Сін Чжефу. – Старобільськ, 2015. – 20 с.
4. Сін Чжефу. Педагогічна підтримка іноземних студентів до навчання в українському ВНЗ / Сін Чжефу // Інтернет-ресурс. Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2013. – № 3. – С. 410.

Гладырь Я.С.
ДВНЗ «Криворожский национальный университет»

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА АДАПТАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ДОПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье определены два ключевых этапа процесса допрофессиональной подготовки иностранных студентов, классифицированы и сгруппированы по разным признакам наиболее оптимальные на указанных этапах мероприятия педагогической поддержки адаптации иностранных студентов; отмечена эффективность упомянутых мероприятий на этих этапах допрофессиональной подготовки студентов-иностранцев.
Ключевые слова: допрофессиональная подготовка, иностранные студенты, адаптация, педагогическая поддержка.

Hladyr Y.S.
SHEI "Krivoy Rog National University"

PEDAGOGICAL SUPPORT OF ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS IN THE PROCESS OF PRE-PROFESSIONAL TRAINING IN INSTITUTION OF HIGHER LEARNING OF UKRAINE

Summary
Two key stages of process of pre-professional training of foreign students are certain in the article; it is classified on different signs the most expedient on these stages all-round events of pedagogical support of adaptation of foreign students; efficiency of the marked events is marked on both stages of pre-professional training of foreign students.
Keywords: pre-professional training, foreign students, adaptation, pedagogical support.

УДК 796.5(073)(075.8)(931)(045)

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ТУРИЗМУ В УНІВЕРСИТЕТАХ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ

Єрмак Л.С.
Класичний приватний університет

У статті розглянуто інформацію, що стосується змісту навчальних програм з туризму, існуючих в університетах Нової Зеландії. Обґрунтовується необхідність вдосконалення змісту туристичної освіти. Наголошується, що туризм – це міждисциплінарна область дослідження, яка пов'язана з аналізом ресурсів, соціальними теоріями, бізнес-дослідженнями і дослідженнями навколишнього середовища. Увага зосереджується на підготовці фахівців, які мають повне уявлення про туризм в його найбільш широких соціальних, культурних, економічних і політичних умовах.

Ключові слова: туристична освіта, навчальна програма, туристичні предмети, навчальний зміст, університети Нової Зеландії.

Швидке зростання внутрішнього та міжнародного туризму призвело до збільшення попиту на фахівців, які мають повне уявлення про туризм в його найбільш широких соціальних, культурних, економічних і політичних умовах.

Постановка проблеми. Глобальний туризм стикається з наслідками кліматичних змін, які впливають на туристичні маршрути, з коливаннями обмінного курсу, з політичними подіями в світі, з загрозами для екології та культурної автентичності. Розуміння економічних, екологічних, соціальних та культурних наслідків від туристичної діяльності дає змогу обговорити такі методи зниження негативного впливу туризму, при яких би якість туристичного продукту не постраждала. Крім того, вивчення туризму включає в себе не тільки аналіз сучасного стану, але й прогнозування майбутнього попиту та розробку туристичних продуктів, які б повністю задовольнили потреби клієнтів. В зв'язку з цим, індустрія туризму потребує фахівців, які б змогли ефективно адаптуватися та запропонувати інновації у відповідь на ці виклики сучасності.

У Новій Зеландії, як і в усьому світі, спостерігається зростаючий попит на фахівців туристичної сфери, які мають спеціалізовані знання та розуміють вимоги цього різноманітного та захоплюючого сектору промисловості. З восьми університетів країни п'ять пропонують туристичну освіту міжнародного рівня для тих, хто прагне озброїтися знаннями і навичками, необхідними для роботи у туристичному секторі, та готовий взяти на себе безліч управлінських, планувальних та дослідницьких ролей в індустрії туризму.

Отже, туризм – це міждисциплінарна область дослідження, яка пов'язана з аналізом ресурсів, соціальними теоріями, бізнес-дослідженнями і дослідженнями навколишнього середовища, а тому зміст навчальних програм в туристичній освіті має досить важливе значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Свідченням актуальності проблеми професійної підготовки спеціалістів сфери туризму є відображення її у низці наукових праць. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців туристичної справи у своїх працях розглядали Джуринський А.Н., Зорін І.В., Квартальнов В.О., Кнодель Л.В., Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Цехмістрова Г.С., Цибух В.І. та інші. Питаннями змістовного наповнення туристської освіти та вибору методів навчання займалися такі вчені як Бейдик О.О., Дружинін А.В., Зоріна Г.І., Козирєва Н.Є., Нисковських Л.А., Сокол Т.Г., Табунова Н.В., Удольська О.О., Шаповалов А.Г.

Невирішена частина загальної проблеми. Однак, безпосередньо зміст навчальних програм з туризму, існуючих в університетах Нової Зеландії, науковцями не вивчався.

Метою цієї статті є аналіз змісту навчальних програм з туризму, існуючих в університетах Нової Зеландії, та виклад короткого змісту кожного предмету у вигляді тез.

Виклад основного матеріалу. Загалом, у Новій Зеландії 8 університетів, 18 політехнічних і технологічних інститутів, понад 600 приватних навчальних закладів, близько 20 галузевих навчальних організацій. Ці освітні заклади пропонують студентам як академічні, так і більш практично орієнтовані кваліфікації, від сертифікатів початкового рівня до дипломів баклавра, магістерських і докторських ступенів (система вищої освіти Нової Зеландії має 10 кваліфікаційних рівнів). Навчальні заклади розташовані по всій країні, деякі з них мають кампуси у декількох містах, що дає можливість студентам навчатися в будь-якому місці [1].

Кількість кваліфікаційних програм в туристичній освіті у новозеландських внз може варіюватися кожний рік. Наприклад, у 2011 році їх було 439, а на 2016-2017 навчальний рік новозеландські освітні провайдери пропонують всього 295 [2].

Університетську туристичну освіту можна отримати в п'яти з восьми новозеландських університетах: в Університеті Лінкольна в місті Крайстчерч, в Університеті Вікторія в столиці країни Велінгтон, в Оклендському Технологічному Університеті, в найбільшому новозеландському місті Окленді, а також в Університеті Отаго та Університеті Ваїкато, в містах Данідін та Ваїкато відповідно [3]. Кожний університет пропонує декілька кваліфікаційних програм з туризму, де студенти вивчають різноманітні предмети, що стосуються їх кваліфікацій. Зміст цих предметів доречно дослідити для подальшого порівняння зі змістом навчальних програм вітчизняної туристичної освіти з метою її удосконалення.

© Єрмак Л.С., 2016

В Університеті Лінкольна студентам туристичних спеціальностей пропонується вивчити наступні предмети: *Введення в туризм, Середовище глобального туризму, Туристичні системи, Туристична поведінка, Планування та розвиток напрямків, Інтерпретація спадщини туризму і курортної справи, Менеджмент туризму* [4].

В Університеті Вікторія майбутні фахівці з туризму вивчають: *Введення в туризм, Бізнес-середовище туризму, Туризм в Новій Зеландії, Управління потоками відвідувачів, Принципи управління туризмом, Управління впливами відвідувачів, Планування та політика в туризмі, Туристичний практикум, Туристична поведінка, Туристичні дослідження, Менеджмент прикладного туризму, Останні досягнення в туризмі, Методи дослідження в туризмі, Споживчі перспективи в туризмі, Управління робочою силою в туризмі, Стратегія і туристичні організації в глобальній економіці, Підприємництво в туризмі, Сценарії світового туризму* [5].

Навчальний план з туризму в Оклендському Технологічному Університеті складається з таких предметів: *Операції туристичної індустрії, Туристичні пам'ятки, Маорі та туризм в Аотеароа, Продукти внутрішнього туризму, Ціни на авіа послуги, Туристична спадщина та культура, Екотуризм, Азія та туризм, Системи розподілу та інформації, Глобальний туризм, Туристичний маркетинг, Міський туризм, Туризм в інформаційний вік, Туризм та культура корінних народів, Туризм та народна культура, Планування та розвиток в туризмі, Сучасні проблеми в туризмі I, Туристична поведінка, Туристичний менеджмент та підприємництво, Прибережний та морський туризм, Азіатський туризм, Споживчі перспективи в туризмі, Туризм та південна частина Тихого Океану, Сучасні проблеми в туризмі II, Теорія управління людськими ресурсами у сфері туризму та гостинності, Інформація та дослідження в туризмі, Вступ до туризму* [6].

Туристичні предмети в Університеті Отаго наступні: *Вступ до туризму, Глобальний туризм, Вступ до гостинності, Вступ до бізнесу винобробства, Спортивний туризм, Туристична поведінка, Менеджмент у сфері туризму та гостинності, Управління туристичними напрямками, Туристична та культурна спадщина, Управління у секторі розміщення, Управління зустрічами та подіями, Розвиток туристичного продукту, Екотуризм та сталий розвиток, Методи туристичного дослідження, Туристична культура, Туристичне підприємництво та бізнес, Методологія в туризмі, Розвиток туристичних напрямків, Туризм та глобальні зміни навколишнього середовища, Поняття прогресивного туризму, Методи наукового дослідження та аналізу в туризмі, Дозвілля, рекреація та спорт, Гостинність та події, Етнографічні дослідження в туризмі, Дослідницький проект* [7].

Щодо туристичної освіти в Університеті Ваїкато, то студентам пропонуються наступні предмети: *Нова Зеландія та Тихий Океан, Бізнес-економіка та економіка Нової Зеландії, Люди та місця: вступ до соціальної та культурної географії, Стабільність ресурсів та навколишнього середовища, Вступ до дослідження розвитку, Світ електронної комерції, Поняття спорту та дозвілля, Вступ до традиційного та сучасного суспільства маорі, Дизайн та ціни на туристичний продукт, Вступ до туризму та готельної справи, Туристичні місця, розміщення в туризмі* [8].

Зміст предметів, які вивчають в Університеті Лінкольна студенти туристичних спеціальностей, приведено нижче:

Введення в туризм – Цей предмет заснований на концепції туризму як системи, пояснюючи як основні сектори туристичної індустрії (наприклад, транспорт, заклади розміщення та визначні пам'ятки) об'єднуються, щоб створити завершений туристичний продукт. Студенти також повинні зрозуміти історичне значення туризму і його місце в контексті національного та міжнародного значення. Питання розвитку та управління, які виникають в процесі зростання туризму, теж розглядаються на цьому курсі.

Середовище глобального туризму – Цей предмет вивчає середовища, в рамках яких існує туризм, використовуючи при цьому глобальні та національні наукові дослідження для ілюстрації теоретичних аспектів туристичних понять. Студенти дізнаються про культурні, екологічні та економічні наслідки, що виникають в результаті туристичної діяльності.

Туристичні системи – Цей предмет являє собою аналіз факторів, що впливають на зростання та занепад туризму.

Туристична поведінка – Цей предмет надає соціальні наукові погляди на туристичну поведінку, в тому числі на такі поняття як туристична мотивація і прийняття рішення, важливі компоненти туристичного напрямку і попередній досвід, отримання задоволення і спогади від туристичної зустрічі. Цей предмет вивчається протягом кількох семестрів, надаючи розширений аналіз туристичної поведінки, розуміння кроскультурного характеру міжнародного туризму, а також оцінку методів, що використовуються для управління туристичною поведінкою.

Планування та розвиток напрямків – Цей предмет вивчає різноманітні підходи до планування в туризмі та аналізує туристичні напрямки.

Інтерпретація спадщини туризму і курортної справи – Цей предмет знайомить з теоріями інтерпретації у сфері розвитку людського потенціалу, він вивчає теорії, необхідні для інтерпретації в туризмі. Студенти мають зрозуміти ефективність засобів масової інформації в управлінні туристичним досвідом та роль інтерпретації в захисті туристичної спадщини.

Менеджмент туризму – Цей предмет являє собою поглиблене вивчення структури та концепцій туристичних систем.

Туристичні предмети Університету Вікторія мають наступний зміст:

Введення в туризм – Це систематичне дослідження структури туризму, в якому для перевірки функціонування системи та її компонентів використовується рамка «походження-зв'язок-призначення». Наприклад, походження – структура попиту, зв'язки – потоки, канали розподілу,

транспорт, і призначення – розміщення, визначні пам'ятки, розвиток туризму.

Бізнес-середовище туризму – Це аналіз туризму в широкому контексті географічних, економічних, політичних, технологічних, екологічних та соціально-культурних сил. Розглянуті питання включають в себе розвиток структури туристського споживання, зростання світової економіки, політичні і нормативні зміни, розвиток технологій, туристична глобалізація та сталий розвиток туризму.

Туризм в Новій Зеландії – Це систематичний аналіз внутрішнього та міжнародного туризму в Новій Зеландії. Зацікавлені перспективами приймаючі громади, державні та приватні діячі, представники промисловості, відомі туристи з їх досвідом використовуються для вивчення розмірів однієї з найбільших експортних галузей країни.

Управління потоками відвідувачів – Це вивчення принципів управління потоками відвідувачів, аналіз відповідних стратегій та інструментів. Критично оцінюючи підходи до управління відвідувачами та вивчаючи їх туристичний досвід у різних масштабах та контекстах, студенти набувають навичок управління потоками відвідувачів.

Принципи управління туризмом – Цей предмет вивчає принципи туристичного менеджменту, що відносяться до організацій, установ і підприємств державного та приватного секторів. Також розглядаються такі конкретні теми, як управління туризмом як багатогранною діяльністю, міжорганізаційні відносини, управління малими туристичними фірмами.

Управління впливами відвідувачів – Це систематичне введеня в управління туристичними впливами, з акцентом на соціальних і культурних системах, економічному і фізичному середовищах. Курс охоплює широкий спектр аналітичних підходів, включаючи аналіз впливу на навколишнє середовище, оцінку соціальних явищ, аналіз економічних показників.

Планування та політика в туризмі – Це систематичне вивчення декількох підходів до планування в туризмі і вироблення політики в різних масштабах, з посиланням як на новозеландські, так і міжнародні приклади. Курс розвиває у студентів розуміння впливу планування і політики на туристичний бізнес.

Туристичний практикум – Це 240 годин затвердженого досвіду роботи в туризмі та сфері послуг, пов'язаної з відвідувачами, що дозволяє студентам отримати необхідні навички і завести корисні контакти в туристичній галузі. Досвід роботи в сфері туризму оцінюється викладачами на основі студентського звіту з практики на робочому місці.

Туристична поведінка – Цей предмет пропонує вивчення поведінкових характеристик, що лежать в основі попиту на туристичні послуги. Тематика курсу охоплює мотивації, очікування, смаки і уподобання клієнтів, а також відмінності, що відносяться до соціальних факторів, таких як вік, стать, соціальний статус, етнічне походження і культура відвідувачів.

Туристичні дослідження – Цей предмет систематично розглядає різні аспекти наукових досліджень у сфері туризму, вказує на роль результатів наукових досліджень в управлінні туристичною діяльністю.

Менеджмент прикладного туризму – Цей курс інтегрує теоретичні перспективи з практичним застосуванням принципів управління в туризмі, в тому числі планування, менеджмент, маркетинг та оцінювання. Студенти вчаться застосовувати і критично аналізувати теорії та статистичні дані в туризмі в різних контекстах, наприклад, у сфері подій.

Останні досягнення в туризмі – Цей предмет сприяє розвитку навичок критичного оцінювання туристичної літератури і спонукає студентів ознайомлюватися з останніми досягненнями в галузі наукових досліджень в туризмі. Перша частина курсу спрямована на розвиток системного підходу до вивчення туризму, з використанням структурних і формульних критик. Друга частина концентрується на останніх досягненнях в обраній галузі туристичних досліджень та появі нових наукових тем.

Методи дослідження в туризмі – Метою даного предмету є розвиток здатності учнів проводити наукові дослідження у сфері туризму. Вони вчаться критично оцінювати досягнення інших дослідників та аналізувати практичне застосування результатів наукових досліджень. Використовуючи поняття циклу досліджень як цілісної структури, цей курс розглядає різні аспекти наукових досліджень – від постановки завдання, збору даних, їх аналізу до тлумачення та застосування результатів дослідження. Крім того, цей предмет вивчає різні підходи до наукового дослідження – як кількісні, так і якісні. Він поєднує в собі теорію і практику та надає студентам можливість проводити науково-дослідну роботу в галузі особистого інтересу в туризмі.

Споживчі перспективи в туризмі – Цей предмет вивчає різні підходи до феномену туризму з точки зору споживача, з метою ефективного врегулювання складних взаємин між психологічними типами споживачів і соціальними реаліями, які їх оточують. Курс підкреслює важливість розуміння поведінки споживача у процесі розробки маркетингових стратегій як для окремих туристичних продуктів, так і для цілих туристичних напрямків.

Управління робочою силою в туризмі – Цей курс звертається до сучасних проблем людських ресурсів в туристичній індустрії та проблем, що стоять за тими, хто управляє робочою силою в туризмі. Теми, які вивчає цей предмет, включають в себе різноманітність робочої сили, емоційний труд, питання освіти і навчання на робочому місці, управління добровольчою діяльністю.

Стратегія і туристичні організації в глобальній економіці – Цей предмет розглядає загальне управління туристичними організаціями, розробку їх стратегічних напрямків та реалізацію процесів стратегії. Їх практичне застосування в індустрії туризму ілюструється кейс-прикладами.

Підприємництво в туризмі – Цей курс досліджує підприємництво у сфері туризму і гостинності, включаючи такі теми як підприємницька діяльність, мережі туристичного бізнесу, бізнес-планування, стратегічний менеджмент.

Сценарії світового туризму – Цей предмет дозволяє студентам уявити собі, побудувати і оцінити майбутні сценарії світового туризму, використовуючи сценарне планування та інші методи.

Вивчаючи туризм в Оклендському Технологічному Університеті, студенти знайомляться зі змістом наступних предметів:

Операції туристичної індустрії – Цей предмет вивчає різноманітність операційних компонентів і їх взаємозв'язок в індустрії туризму. Зміст предмету важливий для авіаційної промисловості, круїзної індустрії, залізничних пасажирських перевезень, індустрії гостинності, управління потоками відвідувачів, операторів пакетних турів та транспортних перевезень.

Туристичні пам'ятки – Цей предмет є введенням до одного з різноманітних та складних секторів індустрії туризму – визначних туристичних пам'яток і пов'язаної з ними туристичної діяльності. Студенти вивчають основні види пам'яток і види туристичної діяльності, а також відмінності між ними як з туристичної точки зору, так і з точки зору попиту.

Маорі та туризм в Аотеароа – Цей курс описує участь маорі в розвитку туризму в Новій Зеландії. Починаючи з кінця 1800-х років до наших днів, простежується історія участі маорі в індустрії туризму і пропонується ознайомлення з політикою «розвитку туризму корінних народів».

Продукти внутрішнього туризму – Як розробити турпакет або тур на замовлення, рекламувати і продавати туристиччні пакети – теми цього предмету. Він також вивчає як забронювати повторне замовленняя клієнта, виміряти ефективність туру з точки зору зворотнього зв'язку з клієнтами.

Ціни на авіа послуги – Вивчаючи цей предмет, студенти отримують знання та навички, необхідні для того, щоб сконструювати, оцінити і встановити звичайні та спеціальні ціни на авіа послуги, в тому числі змінені ціни, використовуючи системний метод IATA для конструювання тарифів.

Туристична спадщина та культура – Цей предмет забезпечує критичний аналіз принципів, що лежать в основі розвитку природних та історичних пам'яток, наслідків впливу туризму на ці середовища та їх вантажопідйомність. Також студенти вивчають менеджмент природного та історичного навколишнього середовища заради досягнення сталого майбутнього.

Екотуризм – Цей предмет досліджує основні теорії і питання, пов'язані з екотуризмом і його поточним станом, як з локальної, так і глобальної точки зору. Використовуючи кейс-метод, студенти вивчають основні питання та беруть участь в екскурсіях на підприємства, пов'язані з екотуризмом.

Азія та туризм – Цей предмет здійснює глибокий аналіз туризму в Азії, включаючи її як туристичний напрямок і азіатів як туристів. На конкретних прикладах розглядаються концептуальні аспекти, такі як сталий розвиток туризму, застосування моделей життєвого циклу призначення та туристичні впливи, як фундамент для обговорення та критичного оцінювання.

Системи розподілу та інформації – Цей курс розвиває знання та навички в практичній експлуатації комп'ютерних інформаційних систем та систем розподілу, та навчає студентів використанню таких систем, інструментів системи розподілу та інформаційних засобів в рамках індустрії туризму та авіаперевезень.

Глобальний туризм – Цей предмет вводить в туризм як глобальне явище на основі огляду історії, акцентуючи увагу на його значенні та політичних наслідках від туризму в окремих напрямках світу.

Туристичний маркетинг – Цей предмет дає студентам знання маркетингу, який відноситься до індустрії туризму. Знайомство з інструментами маркетингу та аналізом туристичних маркетингових стратегій допомагають студентам розпізнати і зрозуміти конкурентну динаміку туристичного маркетингу.

Міський туризм – Цей предмет вивчає концепції, туристичні моделі та моделі розвитку, які відносяться до міських туристичних напрямків. Студенти знайомляться з моделями туристичної діяльності в основних видах міського туризму: «типові міста», такі як Окленд, столиці, культурні центри, пляжі, лижні курорти, а також міста, відомі азартними іграми.

Туризм в інформаційний вік – Цей курс окреслює концепції інформаційного століття та інформаційного суспільства з акцентом на важливості інформаційно-комунікативних технологій (особливо Інтернету) у сфері туризму, а також наголошує про значення теорій споживчої поведінки. Туризм розглядається у відношенні до популярної культури та динаміки споживання, а також впливу засобів масової інформації.

Туризм та культура корінних народів – Цей предмет розглядає роль культури корінних народів у розвитку туризму, як з точки зору корінних народів, так і з точки зору туристів. Питання, що стосуються культурної ідентичності, глобалізації, теорій розвитку та локальної політики розглядаються з міждисциплінарної точки зору.

Туризм та народна культура – Цей предмет розглядає важливість народної культури в контексті туризму. Студенти вивчають ЗМІ, музику, фільми, літературу, культуру свят, шопінг у відношенні до туристського попиту і пропозицій. У предметі також говориться про вплив народної культури на динаміку споживання та вплив ЗМІ на розвиток культурного туризму.

Планування та розвиток в туризмі – Цей предмет аналізує осіб, що приймають рішення, і планувальників розвитку туризму, а також дає оцінку контрольних процедур, що використовуються в туристичній діяльності.

Сучасні проблеми в туризмі I – Цей предмет забезпечує експертизу відібраних конкретних сучасних проблем в галузі туризму і фокусується на поглибленій оцінці аспектів потреб індустрії 21-го століття. Предмет спрямований на розвиток концептуального розуміння туризму в більш широкому і динамічному конткесті політичних, економічних, технологічних, екологічних та соціально-культурних сил.

Туристична поведінка – Через критичний аналіз з погляду різних соціальних наук і з посиланням на емпірично досліджувані теми, цей предмет дозволяє студентам зрозуміти і пояснити туристичну поведінку відвідувачів. Також

вони вивчають фактори, які потенційно впливають на спосіб туристичних впливів у соціальному, екологічному, культурному і економічному сенсі.

Туристичний менеджмент та підприємництво – Цей предмет допомагає студентам отримати навички розвитку поглибленого розуміння основних питань управління в індустрії туризму і забезпечує теоретичні та практичні знання в підприємницькій діяльності малих туристичних підприємств.

Прибережний та морський туризм – Цей курс є введенням до теми прибережного та морського навколишнього середовища та пов'язаного з ним туризму. Студенти вивчають історію туризму і відпочинку в прибережних і морських зонах, поточні проблеми в секторі прибережного і морського туризму, види екскурсій, а також аналізують на основі кейс-методу найважливіші аспекти морських туристичних операцій.

Азіатський туризм – Цей предмет є продовженням теми туризму в Азії, але з поглибленим вивченням концептуальних аспектів та аналізом різних тематичних наукових досліджень у цій сфері.

Споживчі перспективи в туризмі – Цей предмет розглядає психологічні та соціологічні принципи, необхідні для розуміння і впливу на туристичну поведінку. Практиками надаються приклади споживчої поведінки, щоб проілюструвати потенціал маркетингових можливостей та споживчих перспектив для розробки туристичних продуктів.

Туризм та південна частина Тихого Океану – Цей предмет є дослідженням взаємозв'язку між туризмом і розвитком малих острівних держав у південній частині Тихого Океану. Курс розглядає основні питання та проблеми, які були характерні для зростання туризму у цьому регіоні. Лекції представляють собою перегляд сучасних теорій, досліджень та політики, спрямованих на сприяння і генерацію результатів стійкого розвитку індустрії туризму. Курс завершується розслідуванням можливостей майбутнього розвитку туризму на тихоокеанських островах.

Сучасні проблеми в туризмі II – Цей предмет робить акцент на важливості теоретичних досліджень у сфері туризму, розглядає актуальність їх застосування у вирішенні сучасних проблем в туристичній діяльності, вивчає стан дебатів у туристичній літературі та надає студентам можливість поглибити свої знання в актуальних темах.

Теорія управління людськими ресурсами у сфері туризму та гостинності – Цей курс представляє собою перегляд сучасних теорій управління людськими ресурсами, наукових досліджень і практик, в контексті туризму, з особливим акцентом на міжнародній гостинності. Особливо вивчаються стратегії управління людьми на організаційному, груповому та індивідуальному рівнях.

Інформація та дослідження в туризмі – Цей предмет знайомить студентів з прийомами і методами наукових досліджень у сфері туризму та вчить студентів проводити і аналізувати науково-дослідні проекти багатьма способами. Робиться акцент на інформаційному пошуку, використанню інформації, критиці відповідної літератури і аналізу даних.

Вступ до туризму – Цей предмет знайомить студентів з характером туризму як галузі, так і соціально-культурного явища. Теорії, що стосуються попиту і пропозиції туристичних продуктів, вплив туризму та майбутні тенденції розвитку використовуються для проведення аналізу поняття туризму.

Зміст туристичиих предметів в Університеті Отаго наступний:

Вступ до туризму – Цей предмет є вступом до глобальних принципів, що відносяться до структури туризму, природи та експлуатації туристичної індустрії та питань впливу, розвитку та управління, які виникають в туризмі.

Глобальний туризм – Цей предмет представляє собою інтегровані ілюстративні тематичні дослідження та вивчає основні питання в світовому туризмі, визначені на глобальному та регіональному рівнях.

Вступ до гостинності – Цей курс є введенням у філософію гостинності та її комерційних застосувань, у тому числі її некомерційні корені, історія її комерціалізації, сучасні соціально-культурні питання, включаючи питання стійкості, етики та сучасних бізнес-операцій.

Вступ до бізнесу виноробства – Цей предмет вивчає такі теми як культура вина, винні регіони, сенсорне оцінювання, ринок вина, структура галузі, винний туризм, доставка вина і продажі.

Спортивний туризм – Це критичний перегляд теоретичних і прикладних аспектів спортивного туризму в контексті їх проявів у просторі і часі. Студенти вивчають концепції розвитку у спортивному туризмі, а також аналізують наслідки від такого виду туризму та розглядають стратегії, що мають відношення до сталого розвитку підприємств і напрямків спортивного туризму.

Туристична поведінка – Це вводний курс до теми туристичної поведінки. Студенти вивчають, як туристична поведінка формується і як вона змінюється під впливом широкого спектра внутрішніх і зовнішніх стимулів, таких як туристичний маркетинг, планування і процеси розвитку.

Менеджмент у сфері туризму та гостинності – Студенти вивчають основні акценти унікальної природи гостинності і туристичного бізнесу. Також цей предмет включає в себе такі теми як створення персоналу, керування ним, продуктивність його роботи, сезонність у сфері гостинності, управління доходами, розподіл обов'язків, отримання досвіду та його реалізація.

Управління туристичними напрямками – Цей предмет представляє собою вступ до менеджменту туристичних напрямків. Студенти вивчають доступність пропозицій у сфері туризму, прогнозування попиту, управління кризовими ситуаціями, менеджмент відносин між зацікавленими сторонами, стратегічне планування, просування туристичного продукту, оцінка туристичного напрямку, проблеми забезпечення його стійкості.

Туристична та культурна спадщина – Студенти вивчають природу культурної та архітектурної спадщин та їх взаємовідносини з туризмом. Предмет включає в себе такі питання як

управління культурними системами в туризмі, ідентифікація і розвиток спадщини в контексті туристичної привабливості.

Управління у секторі розміщення – Цей курс являє собою узагальнення та аналіз основних факторів, що впливають на функціонування організацій і підприємств сектора розміщення. При цьому студенти мають застосувати знання та навички від попереднього вивчення основ управління людськими ресурсами, управління доходами, екологічних та управлінських умов, характерних для сектора розміщення.

Управління зустрічами та подіями – Студенти знайомляться з принципами управління зустрічами, подіями та фестивалями. Темами цього курсу є значимість конвенцій і заходів, дизайн конференцій та зустрічей, менеджмент процесів планування, методи оцінювання конференцій та інших заходів, інфраструктурні вимоги, впливи, волонтерство, спонсорство, програмування, планування та розвиток подій.

Розвиток туристичного продукту – Цей предмет є введенням в аналіз існуючих та розвиток нових туристичних продуктів. Студенти вчаться проводити аналіз того, як побудовані конкретні презентації турпродукту, і набувають основних навичок переконливої комунікації для управління споживчою поведінкою на ділянці, де турпродукт пропонується.

Екотуризм та сталий розвиток – Цей предмет розглядає історичний контекст, стійкий розвиток і структуру природного туризму та екотуризму, їх основні концепції, принципи і проблеми. Студенти знайомляться з наслідками ділового та туристичного менеджменту в екотуризмі, вивчають напрямки природного та екотуризму, аналізують розвиток корінних громад, які залежать від стійкого використання природних ресурсів.

Методи туристичного дослідження – Це є вступний курс до розробки та використання методів туристичного дослідження. Наголос робиться на використанні наукових досліджень для вирішення питань, пов'язаних з розробкою і маркетингом туристичних напрямків. Студенти отримують розуміння туристичної мотивації та досвіду.

Туристична культура – Це розширений предмет, спрямований на розуміння туристів з соціальної та культурної точок зору, в тому числі розуміння обсягу і характеру туризму та туристичних місць.

Туристичне підприємництво та бізнес – Цей предмет розвиває теоретичні та практичні міркування, а також підприємницькі навички, необхідні для того, щоб працювати, фінансувати, управляти і примножувати у туристичному бізнесі.

Методологія в туризмі – Цей предмет покращує у студентів розуміння теорії методології, з метою розвитку критичних підходів до проведення наукових досліджень у сфері туризму.

Розвиток туристичних напрямків – Це вступний курс до відносин між туристичними напрямками, менеджментом, плануванням і просуванням турпродукту. Розглядаються стратегії, що безпосередньо стосуються туристичних напрямків, у тому числі відносин між зацікавленими особами та туристичними організаціями. Студенти набувають знань щодо ролі туризму в регіональному розвитку.

Туризм та глобальні зміни навколишнього середовища – Цей предмет представляє собою аналіз туристичної діяльності та її вплив на глобальні зміни навколишнього середовища. Це індивідуально керований курс навчання.

Поняття прогресивного туризму – Це є вивчення основних концепцій прогресивного туризму, яке включає сфери дозвілля та відпочинку, гостинності та подій в широкому соціальному, економічному та екологічному сенсі.

Методи наукового дослідження та аналізу в туризмі – Цей курс представляє собою критичний розгляд і використання методів наукового дослідження і аналізу, що мають відношення до проведення високоякісних наукових досліджень у сфері туризму та суміжних галузях.

Дозвілля, рекреація та спорт – Це розширене вивчення динамічних сфер дозвілля, відпочинку і спорту як в якості індивідуальних та соціальних устремлінь, так і в якості промислових і культурних конструкцій. Студенти обговорюють природу і значимість дозвілля, відпочинку і спорту як в їх власному сенсі, так і у зв'язку з туризмом.

Гостинність та події – Студенти вивчають соціально-культурні та географічні аспекти гостинності та подієвого туризму. Реальні світові приклади дозволяють поглиблено зрозуміти фактори, які управляють стійким розвитком в цих областях.

Етнографічні дослідження в туризмі – Це резидентно етнографічна школа, яка проводиться за кордоном, надаючи студентам критичного розуміння та керований практичний досвід в розробці та проведенні етнографічних досліджень, пов'язаних з туризмом та його розвитком.

Дослідницький проект – Це критичний перегляд і відбір наукових методів і аналітичних методик, що мають відношення до проведення високоякісних досліджень у сфері туризму та суміжних галузях.

В Університеті Ваїкато студенти вивчають наступні предмети:

Нова Зеландія та Тихий Океан – Цей предмет вивчає соціально-культурні зміни в Новій Зеландії і на островах Тихого Океану, роблячи особливий акцент на національній ідентичності, регіональних відносинах і глобальних силах.

Бізнес-економіка та економіка Нової Зеландії – Цей предмет є введенням в аналіз ринкових умов і стану економіки Нової Зеландії з точки зору бізнесу.

Люди та місця:вступ до соціальної та культурної географії – Цей вступний курс розглядає нові регіони глобалізації і культурних змін та є основою для предметів наступного навчального року, які вивчають сучасну культуру регіонів, країнознавство, туризм корінного народу маорі.

Стабільність ресурсів та навколишнього середовища – Цей предмет вивчає географію народів та навколишнє середовище, має справу з екологічними цінностями, впливом туризму на навколишнє середовище, соціально-економічними наслідками туристичної діяльності, з конфліктами щодо використання ресурсів, перспективами маорі, оцінкою ресурсів, глобальними змінами навколишнього середовища.

Вступ до дослідження розвитку – Цей курс вивчає основні теорії розвитку та на їх тлі підходи маорі та інших корінних народів тихоокеанського регіону до концепції розвитку, показуючи як альтернативні ідеї корінних народів дали нове мислення і новаторські зміни в парадигмах розвитку.

Світ електронної комерції – Електронна комерція включає в себе обмін продуктів, послуг та інформації, з використанням Інтернету та інших цифрових технологій. Цей курс є введенням до е-комерції як з точки зору менеджменту, так і з технічної точки зору, з особливим акцентом на технології Веб 2.0.

Поняття спорту та дозвілля – Цей предмет є дослідженням природи і значення спорту та дозвілля, оглядом основних концепцій, експертизою поточних тенденцій, проблем і практик. Вивчається історична перспектива дозвілля та значимість спорту для особистості і суспільства.

Вступ до традиційного та сучасного суспільства маорі – Цей курс вивчає міфи і традиції маорі, їх соціальну організацію і звичаї, порівнюючи традиційне і сучасне суспільство маорі, вказуючи на зміни та приклади адаптації в культурному контексті.

Дизайн та ціни на туристичний продукт – Цей предмет розглядає взаємозв'язок між продуктами туризму і гостинності та дизайном і цінами на ці продукти. Він вивчає, яким чином навколишнє середовище впливає на екологічно раціональне проектування турпродукту та на ціноутворення.

Вступ до туризму та готельної справи – Цей предмет вивчає основи планування, здійснення і контролю функцій у сфері туризму та готельного бізнесу, а також поняття сталих відносин між ними.

Туристичні місця, розміщення в туризмі – Це ознайомлення з науковою точкою зору щодо системи туризму та туристичного досвіду у соціальному контексті, для повного розуміння взаємозв'язків між туризмом і суспільством.

В навчальному плані кожного університету також присутній предмет під назвою *Спеціальна тема.* Зміст цього предмету забезпечує поглиблене вивчення спеціальної теми, яка може бути багатопрофільною, або міждисциплінарною, або в межах дисципліни. Область спеціальної теми або навіть дисципліна може змінюватися кожного семестру або року.

На кваліфікаційних рівнях 7-10 студенти обов'язково мають в своєму навчальному плані такі предмети як *Диссертація* або *Тези*, які по суті є дослідницькою роботою з обраного аспекту туризму. Результати дослідження та наукового пошуку подаються на захист у вигляді звіту.

Висновки і перспективи. Отже, важливою умовою успішного розвитку туристичної освіти України є запозичення прогресивних ідей зарубіжного досвіду при збереженні надбань національної системи освіти і національної ідентичності освіти країни. Туристична освіта Нової Зеландії має насичений зміст, який відповідає вимогам роботодавців туристичної індустрії. Викладена вище інформація щодо змісту навчальних програм з туризму, існуючих в університетах Нової Зеландії, дає можливість порівняти її зі змістом національної туристичної освіти з метою її удосконалення.

Подальші наукові пошуки доречно направити на дослідження взаємозв'язку теоретичної та практичної складової у туристичній освіті Нової Зеландії і виявлення структурних особливостей, придатних для впровадження в умовах вітчизняних вищих навчальних закладів.

Список літератури:

1. Сайт Міністерства освіти Нової Зеландії / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.education.govt.nz/
2. Сайт Navigate your career / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.careers.govt.nz
3. Сайт Вищої освітньої комісії Нової Зеландії / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tec.govt.nz
4. Сайт Університету Лінкольн / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lincoln.ac.nz
5. Сайт Університету Вікторія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.victoria.ac.nz
6. Сайт Оклендського Технологічного Університету / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aut.ac.nz
7. Сайт Університету Отаго / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.otago.ac.nz
8. Сайт Університету Ваїкато / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.waikato.ac.nz

Ермак Л.С.
Классический приватный университет

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПО ТУРИЗМУ В УНИВЕРСИТЕТАХ НОВОЙ ЗЕЛАНДИИ

Аннотация
В статье рассмотрена информация, которая касается содержания учебных программ по туризму, существующих в университетах Новой Зеландии. Обоснована необходимость улучшения содержания туристического образования. Сделан акцент на том, что туризм – это междисциплинарная область исследования, связанная с анализом ресурсов, социальными теориями, бизнес-исследованиями и исследованиями окружающей среды. Внимание сосредоточено на подготовке специалистов, имеющих полное представление о туризме в его наиболее широких социальных, культурных, экономических и политических условиях.
Ключевые слова: туристическое образование, учебная программа, туристические предметы, учебное содержание, университеты Новой Зеландии.

Yermak L.S.
Zaporizhzhia Classical Private University

CONTENT OF CURRICULUM IN TOURISM EDUCATION IN NEW ZEALAND UNIVERSITIES

Summary
In the article, some information about the content of curriculum in tourism education in New Zealand universities is considered. The necessity of improving of the curriculum content in tourism education is grounded. The idea of the tourism is a cross-disciplined study field related to analysing resources, social theories, business studies and environment studies is accented. The main attention is paid to the training of professionals with a full understanding of the tourism in its the largest social, cultural, economical and political conditions.
Keywords: tourism education, curriculum, tourism courses, content of curriculum, New Zealand universities.

УДК 377/378:[004:61](71)(091)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАТИКИ У КАНАДІ

Кобрин Н.З.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Зроблено ретроспективний аналіз проблеми розвитку професійної освіти у галузі медичної інформатики у Канаді. З'ясовано, що можливість отримати кваліфікацію у цій галузі з'явилась у 1981 році з появою першої програми за спеціальністю «Медична інформатика». З цього часу у країні спостерігається тенденція збільшення кількості та покращення якості навчальних програм професійної підготовки фахівців галузі. Встановлено також, що Асоціація медичної інформатики Канади як професійна організація відіграла важливу роль у процесі становлення медичної інформатики як спеціальності. Вона розробила документальну базу для стандартизації підходів до забезпечення професійної підготовки спеціалістів з медичної інформатики.
Ключові слова: професійна освіта, професійна підготовка, спеціальність «Медична інформатика», фахівець у галузі медичної інформатики, Асоціація медичної інформатики Канади.

Постановка проблеми. Поняття «медична інформатика» (далі – МІ) з'явилося у 70-х роках XX століття. Сьогодні його вживають як назву науки, що вивчає біомедичні дані, інформацію та знання, а також способи їх отримання, зберігання й ефективного використання за допомогою комп'ютерної техніки для вирішення проблем та прийняття ефективних рішень у медицині й системі охорони здоров'я [2], [3]. Водночас МІ – це також академічна спеціальність, поява якої у багатьох розвинених країнах світу зумовлена потребою ринку праці у кваліфікованих фахівцях галузі для успішної реалізації численних проектів, пов'язаних з комп'ютеризацією й інформатизацією системи охорони здоров'я. У Канаді зокрема професійна освіта у галузі МІ має 35-річну історію, яка сформувалась і продовжує розвиватись під впливом низки соціальних, економічних й освітніх факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ретроспективного аналізу розвитку професійної освіти у галузі МІ у Канаді актуальна, однак мало досліджена науковцями. У першу чергу, це пов'язано з відносною молодістю МІ як спеціальності у канадській системі вищої освіти. Тому стратегія нашого дослідження побудована, з одного боку, на вивченні праць таких вчених як Р.А. Грінс, В.А. Дюк, М.С. Блойс, С.Б. Рудницький, Е.Г. Шортліфф, у яких досліджується поняття «МІ» та особливості становлення МІ як академічної спеціальності. Водночас, важливу основу дослідження формують довідкові матеріали про канадську вищу професійну освіту за спеціальністю «МІ» на сайті Університету Вікторії, Канадського інформаційного центру з визнання міжнародних дипломів, а також документація Асоціації медичної інформатики Канади – провідної професійної організації, що має безпосереднє відношення до формування стратегій професійної підготовки фахівців з МІ.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на все вище зазначене, вивчення історії розвитку МІ як спеціальності у системі вищої професійної освіти Канади є актуальним. На нашу думку, ретроспективний аналіз проблеми розвитку професійної освіти у галузі МІ забезпечить краще розуміння існуючих та потенційно можливих у майбутньому траєкторій професійного розвитку фахівців з МІ у реаліях канадського медико-інформаційного простору.

Мета статті – проаналізувати історію розвитку професійної освіти у галузі МІ у Канаді.

© Кобрин Н.З., 2016

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження термін «професійна освіта у галузі МІ» вжито для номінації загального системного явища в умовах формальної освіти, що забезпечує професійну підготовку медичних інформатиків – фахівців з комп'ютеризації й інформатизації медицини і системи охорони здоров'я. Відповідно зміст професійної підготовки спеціалістів у цій галузі охоплює поглиблене вивчення наукової основи та технології обраної спеціальності, у ході якого формуються професійні й практичні вміння та навички, а також психологічні та моральні якості особистості фахівця, що є важливими для роботи у сфері їхньої професійної діяльності [1].

Окрім того, варто звернути увагу на те, що у канадській системі вищої освіти диференціюють університетську й неуніверситетську професійну освіту. Університетська освіта часто називається ступеневою, оскільки вона передбачає здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів «Бакалавра», «Магістра» чи наукового ступеня «Доктора». Відповідно заклади неуніверситетської освіти Канади (коледжі, суспільні коледжі, коледжі системи CEGEP, університетські коледжі, технічні чи інші спеціалізовані інститути тощо) пропонують професійно-орієнтоване навчання. У більшості провінцій країни неступенева професійна освіта здобувається після успішного проходження дипломних або сертифікатних навчальних програм, після закінчення яких випускники отримують диплом чи сертифікат з обраної спеціальності [4].

Історія розвитку МІ як академічної спеціальності у Канаді розпочалася у 1981 році, коли в Університеті Вікторія було офіційно відкрито першу в країні 4-річну навчальну програму професійної підготовки бакалаврів за цією спеціальністю й засновано у складі університету Школу медичної інформатики. Однак навчання студентів за програмою розпочалось лише у вересні 1983 року після того, як експертами було розроблено навчальний план програми на основі міжнародних консультацій та навчальних планів, запропонованих Асоціацією комп'ютерної техніки Канади. Ініціатором впровадження у навчальний процес першої програми професійної підготовки фахівців у галузі МІ у Канаді був Вільям Гібсон. Ще у кінці 1970-х років працюючи на посаді президента Ради університетів Британської Колумбії, він передбачив потребу канадського ринку праці у якісно новому типу фахівця – медичного інформатика, який володів би знаннями й навичками, необхідними для ефективного впровадження інформаційних технологій у систему охорони здоров'я Канади для оптимізації ефективності її функціонування [11].

З 1981 року і протягом наступних 19 років програма професійної підготовки бакалаврів у галузі МІ Університету Вікторії вважалась єдиною у Канаді. Згодом з'явилося ще декілька освітньо-професійних програм з МІ. Однак згідно з даними Асоціації медичної інформатики Канади, у період з 1980 по 1990 роки спеціалісти, які працювали та сприяли ефективному використанню інформаційно-комунікаційних технологій у біомедицині й сфері охорони здоров'я, в основному не мали спеціальної освіти і формували свою професійну компетенцію за рахунок безпосереднього практичного досвіду використання комп'ютерів у своїй професійній діяльності [8]. Так, згідно з дослідженнями, проведеними Е.Г. Шортліффом та Р.А. Грінсом, використання комп'ютерної техніки у системі охороні здоров'я спочатку було лише ініціативою на місцях, зокрема у фінансових відділах медико-профілактичних закладів, архівах медичної документації, клінічних лабораторіях, аптеках, у рентгенологічних відділеннях, у науково-дослідних центрах, бібліотеках або приймальнях лікарів. Це була комп'ютеризація, націлена на виконання конкретно визначених, вузькоспеціалізованих завдань з метою оптимізації діяльності медперсоналу й раціоналізації його робочого часу [7].

Лише з середини 2000-х років кількість освітньо-професійних програм з МІ у вищих навчальних закладах Канади почала стрімко збільшуватися, що було зумовлено реаліями канадської системи охорони здоров'я, яка впевнено вступала в еру інформатизації і відповідно потребувала висококваліфікованих, компетентних фахівців для імплементації її ідей та завдань. Окрім того, появі нових навчальних програм професійної підготовки фахівців у галузі МІ сприяли вливання великих фінансових інвестицій у систему охорони здоров'я, ініціювання проектів електронної медицини, а також потреба задовольнити підвищені вимоги роботодавців щодо кваліфікації фахівців з МІ [8, с. 8].

Зі стрімким збільшенням кількості навчальних програм за спеціальністю «МІ» у Канаді з'явилась потреба уніфікувати підходи до підготовки фахівців галузі. Цю ініціативу взяла на себе неурядова професійна громадська організація – Асоціація медичної інформатики Канади, яка була заснована у 1975 році. Характеризуючи її діяльність у цілому, зазначимо, що Асоціація спрямовує свої зусилля не лише на ефективне впровадження інформаційних технологій у медицину й систему охорони здоров'я задля покращення, оптимізації та раціоналізації витрат на надання якісних медичних послуг населенню Канади, а й для визначення основних стратегій розвитку професійної освіти фахівців з інформатизації та комп'ютеризації охорони здоров'я [5].

Для зручності проведення дослідження нами у хронологічному порядку було виділено ключові події, ініціатором яких є Асоціація медичної інформатики Канади. Переконані, що вони мають безпосередній вплив на формування і становлення професійної освіти за спеціальністю «МІ» у Канаді. Ці події відображають 4 стратегічні напрями діяльності цієї професійної організації: дослідження основних траєкторій розвитку професійної освіти за спеціальністю «МІ» у Канаді; участь у формуванні змісту професійної підготовки фахівців галузі; визначення профілю фахівця з МІ, а також професійну сертифікацію медичних інформатиків.

Так, у 2007 році враховуючи інтереси й побажання роботодавців щодо кваліфікації фахівців з МІ, Асоціація медичної інформатики Канади опублікувала, а у 2012 році доопрацювала документ під назвою «Основні компетенції фахівця у галузі МІ». У ньому вона дала загальну характеристику професійної діяльності медичних

інформатиків, а також виділила «основні ключові навички, знання, установки й функціональні обов'язки для того, щоб ефективно працювати фахівцем у галузі МІ незалежно від того, як спеціаліст потрапив у галузь і яким є його поточний напрям спеціалізації у межах МІ» [10, с. 4]. Таким чином, у документі вперше у Канаді було детально описано змістовий компонент професійної підготовки фахівців з МІ як систему знань, умінь та навичок, які слід отримати й сформувати майбутньому фахівцю під час вивчення дисциплін з таких основних галузей знань, як медицина, інформатика й менеджмент. Хоча документ носить рекомендаційний характер, канадські навчальні заклади освіти використовують його положення для врахування ключових аспектів професійної діяльності медичних інформатиків на практиці під час складання навчальних програм за спеціальністю «МІ».

Окрім того, спрямовуючи свої зусилля на визначення профілю фахівця у галузі МІ, у 2007 році Асоціація медичної інформатики Канади сформувала «Таблицю етапів кар'єрного росту фахівця у галузі МІ». Станом на 2013 рік, оновлена й допрацьована, вона відображала 65 потенційних посад фахівця з МІ, серед яких – координатор з клінічної інформатики, керівник медико-інформаційного обслуговування, аналітик служби технічної підтримки, технічний директор з інформатизації сфери охорони здоров'я тощо. Згідно з цим документом також передбачено 5 рівнів оволодіння спеціальністю: «фахівець-початківець», «досвідчений фахівець», «фахівець-професіонал», «фахівець-експерт» і «фахівець керівної ланки» [9]. Окрім того, документом було сформовано основні вимоги до рівня освітньої кваліфікації та досвіду роботи, необхідних фахівцю для забезпечення свого кар'єрного росту в галузі, а також можливих сфер працевлаштування.

У 2010 році Асоціація медичної інформатики Канади створила робочу групу з питань обговорення навчальних програм з МІ для проведення комплексного вивчення стану підготовки дипломованих кадрів у галузі комп'ютеризації й інформатизації медицини та системи охорони здоров'я. Через 3 роки Асоціація оприлюднила офіційні результати свого дослідження, у якому взяло участь 15 освітньо-професійних програм з МІ, від дипломних та сертифікатних до програм з присвоєнням освітньо-кваліфікаційних рівнів «Бакалавра», «Магістра» та наукового ступеня «Доктора» [8]. Результати проведеного дослідження свідчили про швидку динаміку розвитку професійної освіти у галузі МІ, а також вказували на її неоднорідність й багатовекторність. Стало очевидно, що МІ як академічна спеціальність є невід'ємною частиною сектору університетської та неуніверситетської професійної освіти Канади.

З осені 2013 року Асоціація медичної інформатики Канади ініціювала проведення професійної сертифікації канадських фахівців галузі – процедури визначення відповідності професійно важливих властивостей кваліфікації фахівців та їхньої компетенції вимогам, що надані у нормативних документах. Зокрема, вона спільно з міжнародним Товариством медико-інформаційних систем та систем управління спеціально розробила екзамен, у результаті успішного складання фахівець отримує диплом сертифікованого спеціаліста у галузі Медико-інформаційних систем та систем управління Канади. Цей диплом міжнародного зразка визнається роботодавцями і засвідчує професійну компетентність фахівця відповідно до міжнародних та канадських стандартів професійної підготовки. Більше того, диплом підтверджує те, що медичний інформатик володіє професійними знаннями та навичками, отримав кваліфікацію, яка дозволить йому ефективно та безпечно працювати у багатьох сферах практичного застосування МІ [6].

Висновки і пропозиції. З огляду на вище зазначене, робимо висновок про те, що досвід професійної підготовки фахівців у галузі МІ у Канаді невеликий та хронологічно охоплює короткий відрізок часу, що станом на сьогодні становить близько 35 років. Спочатку фахівці з МІ з'являлись на ринку праці внаслідок саморозвитку на основі релевантного досвіду праці за місце професійної діяльності у різноманітних сферах медицини й системи охорони здоров'я. З появою першої програми за спеціальністю «МІ» в Університеті Вікторії розпочалась фаза розвитку формальної освіти у галузі, яка досягла стрімкого росту у 2000-х роках, коли на ринку освітніх послуг все більша кількість вищих навчальних закладів почала набирати слухачів на освітньо-професійні програми з підготовки фахівців галузі.

У ході дослідження було також з'ясовано, що формуванню професійної освіти у галузі МІ, в першу чергу, сприяла Асоціація медичної інформатики Канади – авторитетна професійна організація, яка об'єднує інтереси фахівців галузі, роботодавців та представників академічної спільноти. Серед її ключових завдань – спрямування зусиль на покращення якості забезпечення професійної освіти у галузі МІ у Канаді. Зокрема у цьому аспекті своєї діяльності Асоціація провела перше у країні комплексне дослідження стану забезпечення професійної підготовки фахівців у галузі МІ; розробила рекомендації щодо змісту професійної освіти за спеціальністю «МІ»; сформовано загальну модель фахівця з МІ, яка дає уявлення про основні сфери його професійної діяльності, посади, вимоги до кваліфікації тощо. Асоціація медичної інформатики Канади також проводить професійну сертифікацію фахівців галузі на відповідність їхньої кваліфікації міжнародним та канадським стандартам професійної підготовки.

Таким чином, характеризуючи сучасний стан розвитку професійної освіти у галузі МІ, важко не помітити її стабільний розвиток у Канаді, що зумовлений потребою ринку праці у кваліфікованих медичних інформатиках, хорошими перспективами для їхнього кар'єрного росту та значним державним фінансуванням програм та проектів інформатизації та комп'ютеризації канадської системи охорони здоров'я.

Список літератури:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
2. Дюк В.А., Рудницкий С.Б. Лаборатория биомедицинской информатики СПИИРАН / В.А. Дюк, С.Б. Рудницкий // Труды СПИИРАН. – 3013. – Вып. 3. – № 26. – С. 384-409.
3. Blois M.S., Shortliffe E.H. The Computer Meets Medicine: Emergence of a Discipline / M.S. Blois, E.H. Shortliffe // Medical Informatics: Computer Application in Health Care. – Boston: Addison-Wesley Longman Publishing Co., 1990. – P. 3-36.
4. CICIC [Electronic resource] : Website. – The Canadian Information Centre for International Credentials,1990-2014. – Mode of access: http://cicic.ca/.
5. COACH [Electronic resource] : Website. – Canada's Health Informatics Association, 2016. – Mode of access : http://www.coachorg.com/.
6. CPHIMS-CA Canadian Supplemental Examination Candidate Handbook. – COACH : Canada's Health Informatics Association, 2013. – 10 p.
7. Greenes R.A., Shortliffe E.H. Medical Informatics : An Emerging Academic Discipline and Institutional Priority / Robert A. Greenes, Edward H. Shortliffe // JAMA, February 23, 1990. – Vol. 263. – No. 8. – P. 1114-1120.
8. Health Informatics Education in Canada: Landscape of an Emerging Academic Discipline / prepared by J. Gaudet et al. – Toronto : Canada's Health Informatics Association, 2013. – 54 p.
9. Health Informatics Professional Career Matrix [Electronic resource] : Website. – COACH : Canada's Health Informatics Association, 2015. – Mode of access : http://www.coachorg.com/en/resourcecentre/resources/COACH_Career_Matrix_2013_Final.pdf.
10. Health Informatics Professional Core Competences. – Toronto : Canada's Health Informatics Association, 2012. – 22 p.
11. Welcome to the School of Health Information Science : Undergraduate Handbook. – 2012 : University of Victoria. – 46 p.

Кобрин Н.З.
Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОТРАСЛИ МЕДИЦИНСКОЙ ИНФОРМАТИКИ В КАНАДЕ

Аннотация
Сделан ретроспективный анализ проблемы развития профессионального образования в отрасли медицинской информатики в Канаде. Выявлено, что возможность получить квалификацию в этой отрасли появилась в 1981 году после введения в учебный процесс первой программы по специальности «Медицинская информатика». С тех пор в стране наблюдается тенденция увеличения количества и улучшения качества учебных программ, которые предлагают профессиональную подготовку специалистов отрасли. Также установлено, что Ассоциация медицинской информатики Канады играет значительную роль в процессе формирования медицинской информатики как специальности. Она разработала документальную базу для стандартизации подходов к обеспечению профессиональной подготовки специалистов по медицинской информатики.
Ключевые слова: профессиональное образование, профессиональная подготовка, специальность «Медицинская информатика», специалист в отрасли медицинской информатики, Ассоциация медицинской информатики Канады.

Kobryn N.Z.
Danylo Halytsky Lviv National Medical University

HISTORY OF HEALTH INFORMATICS PROFESSIONAL EDUCATION IN CANADA

Summary
The retrospective analysis of the health informatics professional education development is made. It is discovered that a possibility to receive a qualification in this field appeared in 1981 when the first health informatics program was introduced into the educational process. Since then the country has experienced a tendency of the increase in quantity and improvement of quality of educational programs that provide the professional training for health informatics specialists. It is also found out that Canada's Health Informatics Association plays a significant role in the devlopment of health informatics as a profession. It has originated a number of documents to standardize approaches to providing the professional training for health informatics specialists.
Keywords: professional education, professional training, health informatics profession, health informatics specialist, Canada's Health Informatics Association

УДК 372.881.11

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ЕКОНОМІСТАМИ

Ковальчук Л.О.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглядаються особливості формування комунікативної компетентності у процесі вивчення іноземної мови студентами-економістами. У моделі комунікативної компетентності виокремлено та проаналізовано чотири компоненти-компетенції. Ними виступають граматична компетенція, соціолінгвістична компетенція, дискурсивна компетенція, стратегічна компетенція. Визначено фактори формування відповідного рівня комунікативної компетенції студентів-економістів. З'ясовано суть акмеологічного підходу у процесі вивчення іноземної мови.

Ключові слова: іноземна мова, комунікативна компетентність, методи, стратегічна компетенція, граматична компетенція.

Постановка проблеми. У зв'язку з високим рівнем інформатизації українського суспільства та постійно зростаючої кількості зарубіжних контактів у різних сферах людської діяльності володіння іноземною мовою стає обов'язковою складовою професійної підготовки майбутнього фахівця. Вирішення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Від сучасної освіти вимагається підготовка таких кадрів, конкурентоспроможність на ринку праці яких передбачає високого рівня сформованості комунікативної компетентності в галузі іноземної мови.

Мета статті – розглянути особливості формування комунікативної компетентності у процесі вивчення іноземної мови студентами-економістами. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття комунікативної компетентності впродовж років досліджується багатьма вченими, зокрема, В.В. Вдовіна, П.Я. Гальперина, Г.В. Данченко, І.В. Кухти, Н.А. Сури, Ю.П. Федоренко, Ю.В. Ященко та ін.

Виклад основного матеріалу. Н.В. Якса, А.А. Вербицький, П.Я. Гальперин термін комунікативної компетенції трактують як рівень уміння особистості встановлювати та підтримувати контакти з іншими; потребу в спілкуванні, впевненість у собі та власній самооцінці; соціально-ситуативну адаптованість і вільне володіння вербальними й невербальними засобами суспільної поведінки знання, уміння та навички, що забезпечують регуляцію процесу спілкування [2; 3; 10]. У науковій літературі комунікативна компетентність трактується як «здатність спілкування у специфічних ситуаціях (Р. Валетт); ... здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки вірно, а і відповідно до соціолінгвістичної ситуації реального життя (М. Фіноккіаро); здатність функціонально володіти мовою та уміння висловлюватись, інтерпретувати й обговорювати значення, що охоплюють спілкування між двома та більше особами або між однією особою та письмовим або усним текстом (С. Савіньон)» [11, с. 58]. Д.Х. Хаймс поняття комунікативної компетенції трактує як найбільш загальний термін для визначення можливостей особи. На його думку, компетентність залежить від знання мови і від вміння використовувати її залежно від ситуації і включає декілька секторів: компетенція як граматичність, компетенція як відповідність контекстів; компетенція як виконання [1]. За В.В. Вдовіним, «проблема комунікативної компетенції розглядається за допомогою комунікативного підходу до вивчення мови», який є «орієнтованим на вивчення мови через спілкування» [1, с. 15].

Комунікативна організація навчального процесу у вищих навчальних закладах передбачає три основні умови: 1. Спрямованість навчання студента не на здобуття мовних знань, а на вироблення навичок (граматичних, лексичних, фонетичних, мовленнєвих умінь), що забезпечують можливість здійснення іншомовної мовленнєвої діяльності під час спілкування, реалізацію мови в актах. 2. Друга умова, пов'язана з реалізацією принципу комунікативної організації, передбачає комунікативний характер вправ, що використовуються в навчальному процесі для вироблення навичок і мовленнєвих умінь. 3. Формування у студентів спонукально-мотиваційної фази діяльності – створення потреби в іншомовному мовленнєвому спілкуванні [8].

У межах комунікативного підходу Л. Бахман і А. Палмер вважали, що засвоєння іноземної мови відбувається за принципами засвоєння мовних засобів вираження певної функції. Основна ідея – мова засвоюється через комунікацію, що вимагає активізації існуючих знань («вчитися, щоб вживати») і стимулювання розвитку мовної системи («вживати, щоб вчитися») [11]. Г.В. Данченко наголошує: комунікативна компетентність особистості – це ідейно-моральна категорія, що регулює і синтезує систему ставлень людини [5, с. 34-35]. Н.А. Сура наголошує: «Іншомовна професійно орієнтована комунікація – процес, у межах якого забезпечується потенційна здатність комунікантів реалізувати обмін інформацією іноземною мовою, а також самостійно здійснювати пошук, накопичення й розширення обсягу професійно значущих знань у процесі природного іншомовного професійно орієнтованого спілкування із зарубіжними фахівцями» [7]. Погоджуючись зі словами Кухти І.В., на увагу заслуговують праці М. Кенела та М. Свейна, які в моделі комунікативної компетентності виокремлюють чотири компоненти- компетенції: граматичну компетенцію – рівень засвоєння комунікантом граматичного коду, включаючи словниковий запас, правила правопису і вимови, словотворення і побудови

© Ковальчук Л.О., 2016

речень; соціолінгвістичну компетенцію – уміння доречно використовувати і розуміти граматичні форми у різних соціолінгвістичних контекстах для виконання окремих комунікативних; дискурсивну компетенцію або компетенцію висловлювання – здатність поєднувати окремі речення у зв'язне повідомлення, дискурс, використовуючи для цього різні синтаксичні і семантичні засоби; стратегічну компетенцію – здатність використовувати вербальні і невербальні засоби при загрозі зриву комунікації у випадку недостатнього рівня компетентності комуніканта або через наявність побічних ефектів [6].

Оскільки сучасні дослідники підкреслюють, що саме стратегічна компетентність «мала неабиякий вплив на подальші наукові дослідження проблеми» [6], докладніше зупинимось на її дослідженні. Так, поняття «стратегічна компетенція» (СК), як компонент комунікативної, вважається теоретичним фундаментом соціолінгвістики та низки інших споріднених наук і особливо тих, які вивчають взаємозв'язок мови і міжкультурного спілкування та «полягає у досконалому володінні стратегіями вербального та невербального спілкування, які можуть бути задіяними, щоб компенсувати зрив у ньому, викликаний наявними умовами ситуації спілкування, що його обмежують, або недосконалою компетентністю в одній або декількох сферах комунікативної компетенції, і щоб підвищити ефективність процесу спілкування» [12].

У викладанні іноземної мови в студентів-економістів доцільно врахувати те, що на сучасному етапі розробки теорії комунікативної компетенції поняття стратегічної компетенції розвивається у двох напрямах: як комунікативні стратегії та як навчальні стратегії. В той час як комунікативні стратегії мають на меті цілеспрямоване подолання проблем у спілкуванні, навчальні стратегії виступають знаряддям оволодіння іноземною мовою в цілому. Для успішного формування стратегічної компетенції студентів-економістів доречним є вміле поєднання викладачем комунікативних і навчальних стратегій задля вирішення комунікативних задач. Такими стратегіями можуть бути: сприймання (рецептивні стратегії), продукування (продуктивні стратегії), інтеракція (інтерактивні стратегії), медіація (посередницькі стратегії). У формуванні комунікативної компетенції, розвитку мовленнєвої взаємодії важливу роль відіграє акмеологічний підхід, орієнтований на створення процесу навчання, адекватного процесу мовленнєвої взаємодії, завдяки моделюванню основних закономірностей мовленнєвого спілкування. Методи даного підходу об'єднують у собі комунікативні цілі: мікронавчання (micro teaching); швидке збирання ідей (brainstorming); навчання через дію (learning though); колективна взаємодія (interactive learning); демонстрація (demonstration); перекодування інформації (information solving); рольові ігри (role-play) [13, с. 115].

Поряд із зазначеним вище на увагу заслуговує те, що раціональне поєднання комунікативного підходу та професійного контексту слугує передумовою успішного засвоєння і подальшого активного використання базової наукової та професійної термінології. Продуктивність засвоєння термінів та їх активне використання в усному та писемному іншомовному фаховому мовленні багато в чому залежить від відповідної системи вправ, спрямованих на активізацію вмінь говоріння та слухання, необхідних для застосування цієї термінології у конкретних робочих ситуаціях. Ефективним є поєднання вправ репродуктивного характеру, що виконують ознайомлюючу функцію, та творчого, що сприяють активному самостійному використанню термінологічної лексики відповідно до виробничої ситуації. Також, доцільно дати усно тлумачення фаховим термінам іноземною мовою; усну презентацію термінів, їх семантизацію, поєднуваність з іншими словами/термінами, способи деривації, приклади вживання у певних зразках. Вправи творчого спрямування повинні бути складнішими і передбачати більшу самостійність студента при їх виконанні, наприклад: скласти усне висловлювання фахового спрямування, використовуючи професійну термінологію; скласти діалог виробничої тематики, насичений фаховою термінологією студентів даної спеціальності. Застосування таких видів роботи допоможе студентам уникати сліпого калькування при перекладі фахової літератури та написанні текстів професійного спрямування, орієнтує на вживання нормативних форм термінолексем та фахових фразеологічних терміносполучень. Не менш ефективним, особливо під час організації самостійної роботи студентів, є "case method» (метод випадків і ситуацій). Це інтерактивний метод навчання, що дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності спеціалістів. Перевагою даного методу є можливість оптимально поєднувати теорію і практику, що є надзвичайно важливим у процесі підготовки майбутнього фахівця. Важливим для досягнення ефективного спілкування є пояснення студентам умов і принципів діалогічного спілкування. Комунікативний вплив при діалогічному спілкуванні ефективний при використанні як вербальних, так і невербальних засобів спілкування. Навчання діалогічному мовленню спрямоване на вивчення закономірностей розгортання діалогу, на виявлення тематичної організації спілкування та розуміння умов успішної комунікації. Навчання діалогічній формі мови передбачає вивчення інтенціональних структур діалогу, які обумовлюють стратегії і тактики комунікантів, аналіз комунікативних компетенцій адресанта, комунікативну компетенцію адресанта і адресата. Система вправ, спрямованих на оволодіння навичками діалогічного мовлення передбачає: вивчення широкого спектра практичного варіювання реплік діалогу, яке лежить в основі породження різноманітних висловів і зумовлює своєрідність структурно-семантичної організації висловлювання, відбір мовних засобів, специфіку комунікативних різновидів реплік; оволодіння навичками використання мовленнєвих актів з прагматичними установами на різні ступені впливу, які можуть передавати змістовно-фактичну інформацію про процеси, які відбуваються у навколишньому світі та передавати змістовно-концептуальну інформацію з повідомленням про індивідуально-авторське розуміння

подій, процесів, фактів і авторське становлення до них; вивчення факторів, які обумовлюють прагматичну варіативність реплік діалогу: типів номінацій, різноманітних засобів інтенсифікації оцінки, специфікаторів прагматичних настанов комунікантів; вивчення стратегічної політики, що відображає основні види соціальних процесів, на яких базуються міжособові контакти, при цьому потрібно звернути увагу на те, що асоціативно- спрямовані стратегії можуть відображати прагнення адресата до співпраці, створювати 6 найбільш сприятливі умови для комунікації, а дисоціативно спрямовані стратегії можуть передбачати контрадикторний характер взаємозв'язку реплік і висловлюють негативне ставлення комуніканта до репліки. Виходячи з досвіду використання комунікативного підходу при навчанні іноземній мові і в результаті створення навчальних матеріалів, були визначені деякі фактори, урахування яких може сприяти більш результативному використанню комунікативної методики: мета навчання, тривалість навчання; добре засвоєння системи загальної мови до початку навчання мові спеціальності; адаптація мовного курсу зі спеціальності до рівня знань і потреб тих, хто навчається; поєднання при навчанні мові спеціальності комунікативного і традиційного методів викладання мови; нові підходи до навчального матеріалу: цікавість, здатність викликати дискусію, логічний та змістовний зв'язок з іншими предметами, які вивчаються паралельно; забезпечення навчального процесу матеріалами професійного інтересу, які є різноманітними за тематикою, сприяють впровадженню принципів індивідуалізації навчального процесу, спрямовані на стимулювання комунікативної діяльності; створення сприятливого психологічного клімату в навчальній групі.

При навчанні ефективному мовленнєвому спілкуванню змінюється роль викладача: він розробляє комунікативні ситуації, організує обговорення тем, впливає на атмосферу заняття, створює умови для активної участі у процесі мовної комунікації кожного студента, виступає партнером студентів по комунікації. Викладач організує процес комунікації, а не вимагає точного відтворення навчального матеріалу. Комунікативна необхідність при мовній діяльності створює ситуації, у яких засвоюються вже вивченні мовні структури. Не менш важливим етапом формування комунікативної компетенції є створення мультимедійної презентації, що спонукає студентів до усного мовлення. Її використання допомагає викладачу змінити форму навчання з авторитарної на комунікативну, заглиблену в спілкування; вчити мову не аналітично, а критично (формувати здатність висловлюватися, висловлювати думки за рахунок умінь слухати, читати, говорити і писати іноземною мовою); підтримувати ефективну мотивацію та зв'язок із реальним життям для набуття практичних умінь; викликати інтерес до отримання інформаційних повідомлень та відтворення власних; виховувати та розвивати особистість студента одночасно з процесом засвоєння нових знань [5].

Аналіз наукових праць із поставленої проблеми дозволяє констатувати, що формування іншомовної комунікативної компетентності в економістів передбачає врахування особистісних та професійних детермінант, є невід'ємним компонентом їх професійної компетентності, специфічним видом іншомовного професійно орієнтованого спілкування, що базується як на обсязі знань професійної діяльності (навички логіко-семантичного розуміння іншомовних текстів професійно орієнтованої літератури, використання спеціальних інформаційних джерел), так і на сформованих комунікативних уміннях, що стосуються сфери спілкування (вміння забезпечити ділові контакти з представниками зарубіжних підприємств і спілкування з іноземними туристами) [11].

Висновки і пропозиції. Таким чином, теоретичний аналіз проблеми дослідження дозволяє стверджувати, що іншомовна комунікація можлива за умови володіння суб'єктами іншомовного спілкування мовою як засобом комунікації. Рівень ефективності комунікативного процесу зумовлений рівнем сформованості іншомовної комунікативної компетентності суб'єктів. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у поглибленому вивченні факторів, які заважають становленню достатнього рівня комунікативної компетентності; дослідженням ціннісно-мотиваційної зумовленості розвитку комунікативної компетентності молоді.

Список літератури:

1. Вдовін В.В. Комунікативний підхід як оптимальний засіб вивчення іноземної мови у ВНЗ. / В.В. Вдовін // Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Ф.С. Бацевич. – Л. : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 140 с. – (Вісник Національний університет «Львівська політехніка»; № 586). – С. 15–20.
2. Вербицкий А.А. Человек в контексте речи: формы и методы активного обучения / А.А. Вербицкий. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
3. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука : избр.психологические труды / П.Я. Гальперин; ред. А.И. Подольский; РАО, Московский психолого-социальный ин-т. – М. ; Воронеж: МПСИ : Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – 479 с.
4. Данченко Г.В. Психологічні детермінанти розвитку комунікативної компетентності менеджера освіти шкільного рівня: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 / Данченко Г.В. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2002. – 207 с.
5. Ковальчук Л.О. Використання мультимедійних технологій у процесі вивчення іноземних мов студентами-економістами / Л.О. Ковальчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2010. Вип. 19. – С. 66–70.
6. Кухта І.В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови // http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Kuchta.php

7. Сура Н.А. Іншомовна професійна компетентність: головні принципи та компоненти процесу навчання професійно орієнтованого спілкування / Сура НА. // Вісник Луганськ. держ. пед. Ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. – 2003. – № 4 (60). – С. 190–192.
8. Тарнопольський Б. Методика викладення англійської мови. – К. : Вища шк., 1993. – 167 с.
9. Федоренко Ю.П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови / Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Ю.П. Федоренко; Волин. держ. Ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк, 2005. – 20 с.
10. Якса Н.В. Соціально-педагогічний тезаурус: словник / Н.В. Якса. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 154 с.
11. Ященко Ю.В. Сутнісний зміст формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів ВНЗ / Ю.В. Ященко // Вісник Черкаського університету : Науково-теоретичний збірник. Серія Педагогічні науки. – Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Вип. 149. – 2009. – С. 57–60.
12. Щерба Н.С. (2006) Застосування методу контент-аналізу до визначення поняття «стратегічна компетенція». Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. № 29. – С 166–169.
13. Basic American Language Instructor Course. – Detence Language Institute, 992. – P. 115.

Ковальчук Л.А.
Тернопольский национальный экономический университет

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ-ЭКОНОМИСТАМИ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности формирования коммуникативной компетентности в процессе изучения иностранного языка студентами-экономистами. В модели коммуникативной компетентности выделены и проанализированы четыре компоненты-компетенции. Это грамматическая компетенция, социолингвистическая компетенция, дискурсивная компетенция, стратегическая компетенция. Определенно факторы формирования соответствующего уровня коммуникативной компетенции студентов-экономистов. Выяснена суть акмеологичного подхода в процессе изучения иностранного языка.
Ключевые слова: иностранный язык, коммуникативная компетентность, методы, стратегическая компетенция, грамматическая компетенция, экономисты.

Kovalchuk L.O.
Ternopil National Economic University

COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF STUDY OF FOREIGN LANGUAGE BY STUDENTS-ECONOMISTS

Summary
The article deals with the peculiarities of communicative competence formation during the process of learning a foreign language by business students. The author distinguishes and analyzes the four following components of the competence model. There are grammatical competence, sociolinguistic, discourse and strategic ones. The work determines factors concerning formation of business students' communicative competence at the appropriate level. The author shows the essence of the akmeologic approach during the process of learning a foreign language.
Keywords: foreign language, communicative competence, methods, strategic competence, grammar competence, economists.

УДК 37.013

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОНТРОЛЮ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Корінна О.В.
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

У статті проаналізовано сутність поняття «контроль». З'ясовано, що для здійснення контролю перш за все необхідно чітко визначити його предмет, врахувати характер і специфіку навчально-пізнавальної діяльності та індивідуально-психічні особливості студентів. Охарактеризовано та уточнено поняття «навчальні досягнення» студента. Визначено, що контроль навчальних досягнень – складний етап процесу навчання у теоретичному, методичному, організаційному та психологічному відношенні. Проаналізовано проблеми існуючої системи контролю навчальних досягнень студентів ВНЗ. Запропоновані шляхи для оптимізації процесу контролю навчальних досягнень студентів.
Ключові слова: контроль, навчальні досягнення, якість знань, навчальний процес, студенти ВНЗ.

Постановка проблеми. На даний час соціально-економічні умови висувають нові вимоги до системи освіти і підготовки майбутніх фахівців, здатних ефективно діяти і адаптуватися у динамічному середовищі. У зв'язку з цим в системі вищої освіти відбувається постійне вдосконалення змісту, методики й організації освітнього процесу. В умовах вступу України до освітнього європейського співтовариства управління цим процесом значною мірою залежить від розробленості механізмів діагностики та оцінки результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів, тобто від оптимізації контрольно-діагностичних процедур. Важливим компонентом процесу навчання, спрямованим на підвищення ефективності його результатів, є контроль навчальних досягнень студентів. Об'єктивний аналіз результатів контролю є для викладачів та керівників навчальних закладів основою визначення якості навчального процесу. Однією з найважливіших передумов, що впливають на якісну підготовку майбутнього фахівця у вищій школі, є організація й управління повноцінною навчально-пізнавальною діяльністю студентів, націленою на засвоєння системи знань, умінь і навичок, оволодіння досвідом самостійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання контролю за результатами навчання завжди були цікавими для науковців. Більшість сучасних педагогів, таких як В.С. Аванесов, О.О. Безносюк, В.П. Беспалько, І.Є. Булах, Н.Е Гронлунд, А.О. Єсаулов, А.М. Новіков, І.П. Підласий, В.С. Полюк, І.М. Романюк підкреслюють особливу значущість контролю й оцінки для здійснення навчально-виховного процесу в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У педагогічній літературі відсутні єдині підходи до визначення сутності поняття «контроль навчальних досягнень студента». Тому, насамперед, уточнимо та проаналізуємо сутність понять «контроль», «навчальні досягнення студента».

Контроль навчальних досягнень студентів є важливою складовою навчально-виховного процесу в ВНЗ. Ч. Куписевич контроль навчальних досягнень визначає як адміністративно-формальну процедуру перевірки роботи викладача і ВНЗ, як засіб управління, результати якого використовуються для прийняття управлінських рішень [3].

У дисертаційному дослідженні Л.С. Ушакової місце контролю визначено досить чітко: як елемент управління він пов'язаний з усіма ланками навчального процесу. Саме тому контроль визначається автором як найважливіший інструмент управління [7]. На нашу думку, вчені виділяють тільки одну функцію контролю – керуючу, що значно спрощує сутність процесу контролю.

О.Г. Ярошенко визначає контроль успішності як «постійний контроль результатів навчальної діяльності студентів» [10]. У даному випадку автор говорить тільки про систематичність контролю, і не досить повно розкриває сутність поняття «контроль результатів навчальної діяльності».

М.Б. Челишкова вважає «педагогічний контроль» системою перевірочної діяльності, яка спрямована на виявлення результатів навчального процесу та на підвищення його ефективності. Стосовно повсякденного навчального процесу, вчений характеризує контроль як виявлення та оцінку результатів навчальної діяльності студентів [8].

З.І. Слепкань розширює визначення даного поняття і вважає «педагогічний контроль» системою перевірки не тільки результатів навчання, а і розвитку та виховання студентів [6].

Л.М. Романішина характеризує визначення «контроль» як діяльність, спрямовану на виявлення рівнів навченості з метою приведення одержаних результатів до професійного рівня [5]. Рівні навченості – це етапи послідовного підвищення якості фахової підготовки в процесі вивчення дисциплін. Ми підтримуємо думку вченого стосовно того, що контроль сприяє розвитку психічних процесів особистості: пам'яті, мислення, пізнавальної активності, мови, мовленнєвого спілкування, навичок систематичної самостійної праці.

Найбільш повно, на наш погляд, визначає контроль як педагогічне поняття В.В. Ягупов, який стверджує, що контроль – це усвідомлене, планомірне спостереження та фіксація вербальних і практичних дій вихованців з метою з'ясування рівня набуття ними соціального досвіду, опанування програмного матеріалу, оволодіння теоретичними і практичними знаннями, навичками й уміннями та формування в них певних особистісних і професійних рис [9]. Тобто, сутність контролю полягає в з'ясуванні рівня засвоєння

© Корінна О.В., 2016

програмного матеріалу, визначенні дієвості та ефективності організації навчального процесу, оцінці якості викладання навчальних дисциплін.

У результаті аналізу сучасної науково-педагогічної літератури з'ясовано, що для здійснення контролю перш за все необхідно чітко визначити його предмет, врахувати характер і специфіку навчально-пізнавальної діяльності та індивідуально-психічні особливості студентів, а саме: рівень опанування студентом різних фактів, правил і відомостей, передбачених навчальною програмою; міру впливу навчального предмету на загальний розвиток особистості студента; формування необхідних для повноцінної діяльності практичних навичок і вмінь; якість оволодіння студентом професійними навичками та вміннями, необхідними для майбутньої професійної діяльності; рівень ефективності застосовування професійних знань, навичок та вмінь у практичній діяльності; рівень формування громадських настанов і переконань студента; розвиток мотивації навчально-пізнавальної та професійної діяльності тощо. Тому, «навчальними досягненнями студента» вважатимемо:

– якість знань студента: повноту, оперативність, міцність;

– сформованість професійних умінь студента;

– рівень володіння студентом розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки тощо;

– досвід творчої діяльності (вміння студена виявляти проблеми та розв'язувати їх, формулювати гіпотези);

– вміння студента здійснювати самооцінку та самоконтроль навчальної діяльності;

– рівень мотивації навчально-пізнавальної та професійної діяльності.

Як засвідчує досвід практичної роботи, на сучасному етапі розвитку системи вищої освіти значення контролю підвищується у зв'язку з тим, що результат професійної підготовки не завжди відповідає освітнім стандартам. Тому, як засіб виміру фактично досягнутих результатів у дидактико-виховній системі, контроль є вкрай необхідним. Таким чином, контроль навчальних досягнень – складний етап процесу навчання. Для викладача він складний у теоретичному, методичному та організаційному сенсі, а для студентів – у психологічному. Аналіз традиційних методів контролю навчальних досягнень студентів ВНЗ показує, що вони спираються на суб'єктивні характеристики. Очевидно, з цієї причини результати навчання трактуються сьогодні досить довільно, а викладачами розробляється власна система перевірочних завдань [4]. Незважаючи на рекомендовані загальні критерії оцінки, рівень вимог у різних викладачів абсолютно індивідуальний. У кожного є своє розуміння принципів вимогливості та справедливості, свої критерії якості навчальних досягнень студентів. На оцінювання впливають і попередній процес спілкування викладача зі студентом, і особистісні установки викладача відносно тих, хто оцінюється. Певний вплив мають зовнішній вигляд контрольованого і набуте ним уміння ясно викладати свої думки, а також низка інших чинників, умовно названих «емоційною складовою».

Найпоширенішим видом оцінювання успішності студентів є щоденне оцінювання знань викладачем на основі їх відповідей на запитання, виставлення оцінки за кожний вид роботи. Таке оцінювання складається з «нормативного» та «критеріального» компонентів: досягнення кожного студента оцінюються відносно певної норми, за яку приймаються усереднені досягнення групи, та відносно середньостатистичного суспільного критерію, який відображають нормативні документи на рівні області або держави (загальнонаціональний стандарт) [6].

За словами В.С. Аванесова, за будь-яких принципів організації навчального процесу саме системі оцінювання знань належить важлива роль у забезпеченні високої якості освіти та формуванні конкурентоспроможних фахівців [1]. У зв'язку з цим постає питання про пошук принципово іншого підходу до контролю й оцінки навчальних досягнень студентів, який сприяв би оптимізації навчального процесу, підвищенню мотивації і самостійності студентів у процесі навчання. А.Р. Камалєєва пропонує низку кроків для вирішення даної проблеми, а саме [2]:

– пролонговане оцінювання (накопичувальний рейтинг), коли за окремі етапи чи види робіт виставляється певна кількість проміжних балів;

– повний або частковий перехід на багатобальну систему (від 10 до 100 і вище): кожне завдання, залежно від складності, нестандартності і креативності, оцінюється за певною шкалою, яка пропорційно збільшується;

– бально-рейтингова система оцінювання ґрунтується на інтегративній оцінці результатів навчальної діяльності студентів та передбачає перехід від констатувального до накопичувального статусу балів;

– кредитно-залікові системи як інструмент зіставлення результатів процесу навчання в умовах різних систем освіти, програм і кваліфікацій. Такі системи впроваджено в Україні відповідно до документів Болонського процесу, щоб визначити якість освіти на рівні, який фіксується міжнародними освітніми стандартами.

На думку автора, впровадження бально-рейтингової системи оцінки формує нові реалії в навчальній діяльності студентів і системі викладання. Бально-рейтингова система оцінки є складовою частиною кредитно-модульної системи навчання, в основі якої лежить компетентнісна модель формування знань, умінь і навичок. Тому об'єктом оцінювання в бально-рейтинговій системі є сформовані компетенції або результати навчання, що призводить до виникнення зв'язку між викладанням, оцінюванням і результатами навчання. З точки зору викладання і навчання існує динамічна рівновага між стратегіями викладання, з одного боку, і результатами навчання і оцінюванням, з іншого. Ми підтримуємо думку автора та вважаємо, що однією з найважливіших властивостей кредитно-модульної системи контролю навчальних досягнень є відкритість. Це означає, що студенти знають «вартість» будь-якого виду навчальної діяльності. За рівневим підходом до контролю навчальних досягнень одні й ті ж дії, виконані на різних рівнях, оцінюються різним числом балів. Дана система контролю навчальних досягнень, на нашу думку,

сприяє навчальній мотивації, творчій активності та самостійності студентів в отриманні додаткових балів, що позитивно впливає на якість процесу навчання в цілому.

У педагогічній практиці існують деякі тенденції, які ускладнюють проведення контролю знань студентів у ВНЗ. Класична система освіти, яка склалася в минулому, дає відносно стрункy, ієрархічну систему знань про світ, що відрізняється системним характером. Сучасна людина значну частину інформації отримує через засоби масової комунікації. Наступна тенденція чітко проявляється в якісній зміні положення педагога в системі освіти, що пов'язано з інтенсивною комп'ютеризацією всіх сторін суспільного життя, в тому числі і навчального процесу. Спільнота педагогів вже не може бути основним носієм усіх новітніх знань. Потужні комп'ютерні системи, інтегровані в глобальні мережі, відкривають принципово інші перспективи для творчості. Виникає проблема часткового знищення традиційної «книжкової» освіти. Змінюється і роль викладача. Якщо раніше він найчастіше виконував функцію накопичувача і розповсюджувача наукової інформації, то тепер центральне його завдання – керувати пізнавальною активністю студентів і контролювати їх навчальні досягнення.

На наш погляд, залишається невирішеною проблема розробки єдиних підходів до використання об'єктивних методів контролю навчальних досягнень студентів, тому що досить складно здійснити послідовне зіставлення цілей освіти з результатами навчання. Цілі освіти виражені, як правило, в досить загальних і тому абстрактних категоріях: «підвищити якість підготовки фахівців і забезпечити на цій основі конкурентоспроможність випускників та престиж української вищої освіти у світовому освітньому просторі». Контроль навчальних досягнень (або якості підготовки) студентів проводиться на іншому рівні, коли оцінюються конкретні знання в межах навчальної програми. Від того, як здійснюється контроль навчальних досягнень студентів, багато в чому залежить їх навчальна дисципліна, ставлення до навчання, формування інтересу до дисципліни, а також розвиток самостійності, ініціативності. За допомогою об'єктивних методів контролю виявляються знання, вміння, досягнення і недоліки в підготовці студентів, а також ефективність роботи викладача.

На основі викладеного можна дійти **висновку**, що успішне вирішення означених проблем дасть можливість розробити надійну та об'єктивну систему контролю навчальних досягнень студентів, що сприятиме покращенню якості підготовки конкурентоспроможних фахівців і підвищенню престижу вищої освіти України.

Список літератури:

1. Аванесов В.С. Современные методы обучения и контроля знаний : учебное пособие / В.С. Аванесов. – Владивосток : Дальрыбвтуз, 1999. – 123 с.
2. Камалеева А.Р. Использование рейтинговой системы контроля и оценки знаний, умений, навыков и компетенций для повышения качества обученности учащейся молодежи (на примере обучения предметам естественнонаучного цикла) [коллективная монография] / А.Р. Камалеева, И.В. Маряшина. – Казань: ТГГТУ, 2011. – 210 с.
3. Куписевич Ч. Основы общей дидактики / Ч. Куписевич; пер. с польск. О.В. Довженко. – М. : Высшая школа, 1986. – 367 с.
4. Равен Джон. Педагогическое тестирование : проблемы, заблуждения, перспективы / Джон Равен :/ [пер. с англ., изд. 2-е, испр.]. – М. : Когито-Центр, 2001. – 142 с.
5. Романішина Л. М. Система поетапного контролю навчальної діяльності студентів педагогічних університетів за модульно-рейтинговою технологією навчання з дисциплін природничого циклу : дис. … док. пед. наук: 13.00.04 / Романішина Людмила Михайлівна; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1998. – 417 с.
6. Слепкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: [навч. посіб. для магістрантів вищ. навч. закл.] / З.І. Слепкань. – К. : Вища школа, 2005. – 238 с.
7. Ушакова Л.С. Рейтинговая система контроля знаний и педагогическая диагностика как средства управления учебным процессом в профессиональном образовательном учреждении: дисс. … канд. пед. наук / Л.С. Ушакова. – Ставрополь, 2000. – 200 с.
8. Челышкова М.Б. Методологические подходы к оценке качества подготовки школьников и студентов / М.Б. Челышкова // Проблемы качества образования, его нормирования и управления. Сборник научных статей / под ред. Н.А. Селезнёвой, В.Г. Казановича. – М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. – С. 174–189.
9. Ягупов В.В. Педагогіка: [навч. посібник] / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
10. Ярошенко О.Г. Контроль успішності у ВНЗ / О.Г. Ярошенко // Енциклопедія освіти / акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком, Інтер, 2008. – 418 с.

Коренная О.В.
Кировоградская летная академия
Национального авиационного университета

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ КОНТРОЛЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Аннотация
В статье проанализировано понятие «контроль». Определено, что контроль учебных достижений – сложный этап процесса обучения в теоретическом, методическом, организационном и психологическом отношении. Охарактеризовано и уточнено понятие «учебные достижения» студента. Проанализированы проблемы существующей системы контроля учебных достижений студентов ВУЗов. Предложены пути для оптимизации процесса контроля учебных достижений студентов.
Ключевые слова: контроль, учебные достижения, качество знаний, учебный процесс, студенты ВУЗов.

Korinna O.V.
Kirovograd Flight Academy
of National Aviation University

ANALYSES OF THE PROBLEM OF CONTROL EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS OF UNIVERSITY STUDENTS

Summary
In the article analyzed the concept of «control». Determined, that control educational achievements is a difficult stage of the learning process in the theoretical, methodological, organizational and psychological terms. Analyzed and updated the concept of student's «educational achievement». Analyzed the problems of existing control educational achievements of university students. Proposed the ways of optimization of control educational achievements of students.
Keywords: control, educational achievements, knowledge quality, educational process, university students.

УДК 378

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ: РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Корчова О.М.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У публікації репрезентовано результати педагогічного експерименту, спрямованого на формування риторичної компетентності в майбутніх соціономістів під час професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах. Відповідно до цього закцентовано увагу на моделюванні як методі педагогічних досліджень. Виписано структурно-функціональну модель формування риторичної компетентності майбутніх соціальних працівників/педагогів, практичних психологів. Виснувано критерії, показники та рівні сформованості досліджуваної професійної якості. Доведено, що впровадження в навчальний процес розробленої педагогічної моделі ефективно впливає на формування риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери.
Ключові слова: риторична компетентність фахівця соціономічної сфери, експеримент, моделювання, модель, критерій, показник, рівень.

Постановка проблеми. Сьогоднішні ознаки соціального змісту життя, розв'язування соціальних конфліктів у різних соціальних сферах, побудова ефективної соціальної взаємодії на мікро-, мезо- й макрорівнях суспільних відносин спонукають до опанування мови не лише як засобу спілкування, а й як способу звернення до комуніканта, установлення з ним ефективної взаємодії. Ідеться про дискурсивно-риторичний аспект мовлення в межах комунікативного акту: стратегії й тактики ініціацій, регулювання та припинення вербального контакту, вибір і моніторинг мовцем тематики спілкування, реалізація мовленнєвих дій, сумісних із певними комунікативними намірами.

Це актуалізує риторичний складник професійної підготовки здобувачів вищої освіти за

© Корчова О.М., 2016

соціономічними спеціальностями. Відповідно до цього нагальним стає обґрунтування педагогічної моделі формування риторичної компетентності майбутніх соціономістів та експериментальної перевірки її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в науково-теоретичних і науково-практичних дослідженнях щодо підготовки соціальних працівників/педагогів, практичних психологів риторичний аспект посідає вагоме місце, оскільки соціально-педагогічна та психолого-педагогічна діяльність потребують сформованих комунікативних умінь.

Аналіз наукової літератури дає змогу виокремити основні напрями комунікативної підготовки соціономістів, спрямованої на формування: готовності соціальних педагогів до професійного спілкування загалом (Локарєва Г.), і в аспекті професійної соціалізації зокрема (Зонь В.); мовленнєвої культури (Капська А.), комунікативної культури (Качалова Т., Вакуленко Г.), комунікативних умінь (Міщик Л.) майбутнього соціального педагога; риторичних умінь соціальних педагогів (Первушина А.); риторичної майстерності магістрів із соціальної педагогіки (Литовченко Л.); комунікативних професійних якостей соціального працівника (Карпенко О., Годлевська Д.); здатності до активної міжособистісної взаємодії соціальних працівників з клієнтами через комунікування (Мельничук І.); комунікативно-мовленнєвих умінь практичних психологів (Ханецька Т.); мовленнєвої компетентності (Паскевська Ю.) та комунікативної компетенції (Артемова О.) майбутніх психологів; комунікативних умінь соціальних працівників/педагогів, психологів (Ткачишина О.) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз чинних навчальних планів професійної підготовки фахівців соціономічної сфери, робочих програм навчальних дисциплін, методичного забезпечення дає змогу дійти висновку про необхідність напрацювання та експериментальної перевірки чіткої технології формування риторичної компетентності фахівців соціономічної сфери відповідно до принципів системності, наступності, інтегративності та з урахуванням міжпредметних зв'язків під час викладання навчальних дисциплін у системі професійної підготовки у вищій школі.

Мета статті. Отже, мета статті – висвітлити результати педагогічного експерименту перевірки ефективності розробленої автором структурно-функціональної моделі формування риторичної компетентності майбутніх соціономістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час формування риторичної компетентності послуговуємося методом моделювання, що дає змогу вирішувати завдання з «оптимізації структури навчального матеріалу; поліпшення планування навчального процесу; управління пізнавальною діяльністю; управління навчально-виховним процесом; діагностики, прогнозування, проектування навчання» (переклад наш – *К. О.*) [5, с. 67].

Ключовим поняттям методу моделювання є «модель» (фр. modele – зразок) – «уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» [2, с. 516].

Апелюємо до структурно-функціональної моделі за типом організації й управління пізнавальною діяльністю суб'єктів навчання, що передбачає поетапне впровадження напрямів розв'язання дидактичних завдань (складників моделі), утілюючи їх функціональну єдність – формувати риторичну компетентність майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Підгрунтям спроектованої моделі є: кваліфікаційні вимоги до фахівців-соціономістів, гуманістична освітня парадигма, компетентнісний підхід в освіті, концептуальні основи формування риторичної компетентності, виписані нами педагогічні умови, ідеї педагогічного моделювання, методологічні принципи (об'єктивність, системність, логічна послідовність та інтеграційність).

В основі структурно-функціональної моделі як певної системи з внутрішніми зв'язками її складників убачаємо мету й завдання формування складників риторичної компетентності соціономістів, дидактичні підходи та принципи, педагогічні умови та етапи окресленого процесу, зміст риторичної підготовки, систему форм, методів і засобів навчання, діагностичний інструментарій, критерії та рівні сформованості риторичної компетентності, спонуку до риторичного самовдосконалення. Усе це потребує відтворення в структурних блоках – складниках моделі (методологічно-цільовому, змістово-процесуальному, результативному), розміщених відповідно до логічної послідовності та функціональної єдності процесу підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до риторичної діяльності (рис. 1).

Потреба експериментальної перевірки розробленої моделі спонукала до визначення рівнів, критеріїв та показників сформованості риторичної компетентості майбутніх соціономістів.

З огляду на теоретично обґрунтовану структуру риторичної компетентності [4, с. 196-205], виокремлюємо чотири основні критерії сформованості досліджуваної особистісної якості: мотиваційний, знаннєвий, етикопрактичний, праксеологічний та соціально-діяльнісний. Кожен критерій означуємо сукупністю показників. Так, 1) мотиваційний критерій окреслюємо такими показниками, як: ціннісне ставлення до соціономічної діяльності загалом, і професійної комунікації передусім, на засадах гуманізму та антропоцентризму; усвідомлення майбутніми фахівцями соціономічної сфери ролі та місця риторики у власному професійному становленні; 2) знаннєвий – мовно-мовленнєві знання; оперування засобами спілкування відповідно до їхньої поліномінативності; усвідомлення мовних норм; знання понять, категорій, законів риторики, її історії, видів і жанрів красномовства, алгоритму риторичної дії, стратегій і тактик риторичного мовлення; інтегрування відомостей з риторики та суміжних дисциплін; 3) етикопрактичний – володіння вербальним та невербальним етикетом у спілкуванні відповідно до морально-етичних категорій (демократичності, увічливості, істинності, природності, щирості, тактовності, стриманості, емпатії) з огляду на професійну етику фахівця-соціономіста; 4) праксеологічний – риторичне

елокутивне текстотворення шляхом практичного втілення мовнокомунікативних засобів говоріння й слухання з дотриманням норм сучасної української літературної мови, морально-етичних законів, комунікативних ознак, техніки мовлення для конструювання ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії відповідно до комунікативної ситуації, зберігаючи психологічний комфорт спілкування; здатність до рефлексії.

Усталена система оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів (початковий, середній, достатній, високий рівні

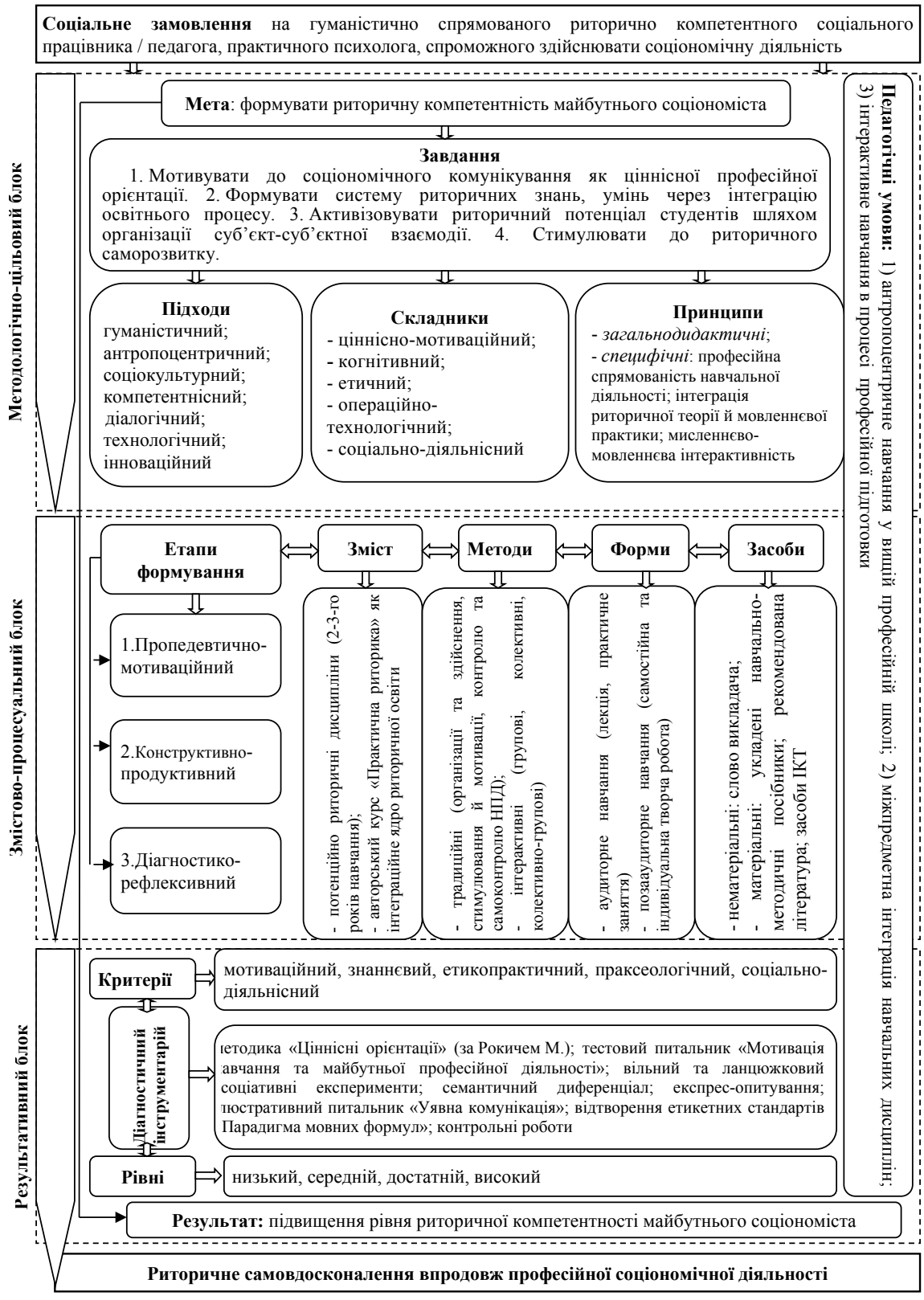

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування риторичної компетентності в майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей ВПНЗ

Таблиця 1

Рівні сформованості риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей

Складник, критерій / Рівень	Ціннісно-мотиваційний/ мотиваційний			Когнітивний/ знаннєвий			Етичний/ етикопрактичний			Операційно-технологічний/ праксеологічний		
	КЕ	ФЕ		КЕ	ФЕ		КЕ	ФЕ		КЕ	ФЕ	
		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ
Високий	5,6	6,7	19,7	4,8	5,9	21,5	3,6	5,3	22,3	5,5	8,9	25,9
Достатній	19,2	22,4	48,5	12,7	15,6	32,2	4,2	6,9	30,8	9,8	10,4	29,1
Середній	48,5	47,6	22,3	45,2	43,7	31,0	43,9	41,1	27,3	44,7	42,5	26,2
Низький	26,7	23,3	9,5	37,3	34,8	15,3	48,3	46,7	19,6	40,0	38,2	18,8

навчальних досягнень) [6, с. 221-224], дослідження науковців про рівні компетентності (низький – рецептивно-продуктивний; середній – репродуктивний; достатній – конструктивно-варіативний; високий – творчий),зосібна А. Гуржія, [1, с. 11], дає змогу також виокремити відповідно до описаних критеріїв та показників чотири рівні сформованості риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей: високий, достатній, середній, низький. Для їх вимірювання послуговуємося діагностичним інструментарієм [3].

Педагогічним експериментом охоплено 588 студентів-здобувачів вищої освіти за соціономічними спеціальностями. Констатувальне діагностування виявило низку суперечностей, зокрема між: ціннісними пріоритетами й особистісними інтересами майбутніх соціономістів; осмисленням ролі й місця мови в суспільному житті й не усвідомленням соціальними працівниками/ педагогами, практичними психологами значення красномовності в професійній сфері; розумінням потреби риторичної вправності й незнанням засобів і шляхів її формування; бажаним і реальним рівнем риторичної майстерності студентів. Здобуті показники спонукали до спроби удосконалення нинішнього способу організації професійної підготовки майбутніх соціономістів.

З огляду на це в навчальний процес експериментальної групи (ЕГ) було впроваджено розроблену експериментальну технологію формування риторичної компетентності майбутніх соціономістів, ефективність якої визначали шляхом порівняння здобутих результатів констатувального й формувального експериментів у двох групах: експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ). Узагальнені результати репрезентує табл. 1, де КЕ – констатувальний експеримент, ФЕ – формувальний експеримент.

Усереднені показники рівнів володіння риторичною компетентністю майбутніми соціономістами визначали за формулою: $Q=\Sigma C/K$, де Q – середній відсоток певного рівня сформованості риторичної компетентності респондентів, ΣС – сума відсоткових кількісних показників сформованості складників риторичної компетентності; К – кількість досліджуваних складників.

На етапі КЕ педагогічного дослідження Q_1 (високий показник сформованості рівня володіння риторичною компетентністю) засвідчили 4,9% респондентів; Q_2 (достатній показник сформованості рівня володіння риторичною компетентністю) – 11,5%; Q_3 (середній показник сформованості рівня володіння риторичною компетентністю) – 45,6%; Q_4 (низький показник сформованості рівня володіння риторичною компетентністю) – 38,0%.

Близькими є показники КГ ФЕ, а саме: Q_1 = 6,7% ; Q_2 = 13,8%; Q_3 = 43,7%; Q_4 = 35,7%.

Натомість у межах ЕГ ФЕ Q_1 = 22,3% (приріст (порівняно з КГ) – 15,6%); Q_2 = 35,1% (приріст – 21,3%); Q_3 = 26,7% (приріст – 17%); Q_4 = 15,8% (приріст – 19,9%).

Висновки з дослідження та перспективи. Здобуті показники експериментально-дослідної роботи підтверджують ефективність запропонованої структурно-функціональної моделі формування риторичної компетентності в майбутніх фахівців соціономічної сфери, а саме: 1) пріоритетність антропоцентричного навчання у вищій професійній школі; 2) моделювання риторично спрямованого навчального середовища шляхом міжпредметної інтеграції та впровадження спеціального навчального курсу «Практична риторика»; 3) застосування інтерактивних інноваційних освітніх технологій.

Перспективами наукового пошуку вбачаємо подальше впровадження розробленої педагогічної системи формування риторичної компетентності соціальних працівників/педагогів, практичних психологів, спрямованої на становлення людиноцентризму соціономістів як спонуки до мовно-мовленнєвого самовдосконалення, зумовленого особистісно-педагогічною рефлексією.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Гуржій А. М. Методологія критеріїв оцінювання / А. М. Гуржій // Освіта України. – 2000. – № 44-45 (1 листопада). – С. 11.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. : В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с., с. 516.
3. Корчова О. М. Риторична компетентність майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів (діагностичний аспект) : навч.-мет. посібн. / Олена Михайлівна Корчова. – Суми : ПКП «Еллада S», 2015. – 156 с.
4. Корчова О. М. Структурно-змістові складники риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери / О. М. Корчова // Педагогічні науки : технологія, історія, інноваційні технології : наук. журнал /

голов. ред. А. А. Сбруєва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – № 6 (50). – 488 с. – С. 196–205.
5. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : в 2 кн. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения / Иван Павлович Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 576 с., с. 67.
6. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Михайло Миколайович Фіцула. – 3-тє вид., стер. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с., с. 221–224.

Корчёва Е.М.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

ФОРМИРОВАНИЕ РИТОРИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ: РЕЗУЛЬТАТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация
В публикации представлены результаты педагогического эксперимента по формированию риторической компетентности в будущих социономистов во время профессиональной подготовки в высших педагогических учебных заведениях. В соответствии с этим акцентировано внимание на моделировании как методе педагогических исследований. Выписано структурно-функциональную модель формирования риторической компетентности будущих социальных работников/педагогов, практических психологов. Определены критерии, показатели и уровни сформированности исследуемого профессионального качества. Доказано, что внедрение в учебный процесс разработанной педагогической модели эффективно влияет на формирование риторической компетентности будущих специалистов социономической сферы.
Ключевые слова: риторическая компетентность специалиста социономической сферы, эксперимент, моделирование, модель, критерий, показатель, уровень.

Korchova O.M.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

DEVELOPMENT OF RHETORICAL COMPETENCE OF INTENDING SPECIALISTS IN SOTSIONOMICAL SPECIALTIES: RESULTS OF PEDAGOGICAL EXPERIMENT

Summary
The publication represents the results of a pedagogical experiment aimed at the development of intending sotsionomists' rhetorical competence during their professional training in higher educational institutions. Accordingly, attention is focused on modeling as a method of pedagogical research. The structural and functional model in the development of the rhetorical competence of social workers/teachers, practical psychologists is set out. Criteria, indicators and levels in the development of the researched professional quality are substantiated. It is proved that implementing the developed pedagogical model in educational process effectively influences on forming the rhetorical competence of intending specialists in sotsionomical sphere.
Keywords: rhetorical competence of a specialist in sotsionomical sphere, experiment, modeling, model, criterion, indicator, level.

УДК 37.013.32

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ

Лещенко Г.А.
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей професійної спрямованості курсантів Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету (КЛА НАУ). Визначено мотиваційні комплекси професійної мотивації курсантів. Встановлено рівні сформованості навчальної мотивації курсантів КЛА НАУ. Наведено результати діагностики ставлення курсантів КЛА НАУ до навчання і навчальних предметів загальноосвітнього і професійного циклу. Проаналізовано мотиви і способи освітньої діяльності курсантів.

Ключові слова: мотиваційний комплекс, рівень мотивації, професійна спрямованість, навчальна мотивація, внутрішня мотивація, навчально-професійна мотивація.

Постановка проблеми. Питання формування мотивації було і залишається актуальним у всіх сферах людської життєдіяльності. Мотивація навчальної діяльності, наприклад, може визначати ставлення індивіда до професійної діяльності протягом усього життя. З цього виходить і сучасна теорія безперервної освіти, правомірно вважаючи, що вироблене у людини в школі, ВНЗ прагнення до знань допоможе їй усе життя залишатися активним членом суспільства і дозволить досягти досконалості як в особистісній, так і в професійній сфері. Розуміння цінності освіти є запорукою успішної виробничої та громадської діяльності як можливості практичного застосування здобутих теоретичних знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдяки працям Т.Л. Бадоєва, В.О. Бодрова, Б.М. Гольдштейна, В.Л. Марищука, К.К. Платонова, В.О. Пономаренка, С.Л. Рубінштейна та ін. виявлено провідну роль мотивації у забезпеченні ефективності та безпеки праці, стійкості до впливу стресогенних чинників, успішності навчання, адаптації фахівця та освоєння діяльності, сформовано уявлення про мотивацію як комплексний феномен, особливістю якого є єдність змістовного та динамічного аспектів.

Вивченням мотивації студентів вищих навчальних закладів займалися вчені Л.О. Буйновська, Б.І. Дадонова, Т.Д. Дубовицька, Ю.П. Євреєнко, В.В.Лутаєв, А.О. Реан, Е.І. Савонько, Н.М. Симонова, Н.В. Яковлєва та ін. Проблема формування професійної мотивації фахівців екстремальних професій була предметом вивчення Ю.В. Бессонової, О.П. Квятош, А.С. Куфлієвського, К.А. Холуєвої, О.В. Одєгової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість досліджень, присвячених питанням змісту і структури мотивації, ролі мотивації у діяльності, характеру її розвитку та чинників, що впливають на цей процес, питання діагностування та формування навчально-професійної мотивації у майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті не знайшло свого відображення.

Мета статті. Метою нашої роботи було дослідження особливостей навчальної мотивації курсантів Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету (КЛА НАУ) у контексті їх професійної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Навчальну діяльність курсантів можна умовно представити як діяльність з вирішення пізнавальних завдань і проблем. Професійну діяльність (представлену у навчанні в модельній формі) – співвіднести з діяльністю з вирішення практичних завдань і проблем. Мотиви, що спонукають обидві ці діяльності, будуть також відрізнятися за їх предметами.

Предметом навчальних мотивів курсантів є знання, які стають у цьому випадку засобом входження в контекст професійної діяльності у процесі навчання, динамічно її моделюючи. Створюються можливості трансформації цього предмета в якісно інший предмет професійних мотивів – виробництво і перетворення продукту праці, хоча і в модельній формі. Отже, метою і результатом навчальної діяльності є перетворення, розвиток самого суб'єкта в сенсі засвоєння нових для нього знань, а метою і результатом професійної діяльності – перетворення її предмета в продукт на основі засвоєної інформації (яка стає знанням) як засобу такого перетворення.

У результаті перетворення предмета навчальної діяльності в процесі її розвитку, стає очевидним факт перетворення сенсу цієї діяльності: сенс навчальної діяльності (перетворення, розвиток суб'єкта, що виявляється в оволодінні засобами майбутньої професійної діяльності – знаннями і способами їх придбання) трансформується в сенс професійної діяльності (перетворення предмета, способів і засобів самої професійної діяльності).

Можна стверджувати, що в ситуації вирішення майбутнім фахівцем будь-якої практичної задачі або навчальної проблеми представлені як власне навчальні мотиви, так і мотиви практичні (професійні), оскільки курсант використовує теоретичні знання як засіб для їх вирішення. Мабуть цим пояснюється легкість засвоєння змісту навчальних дисциплін за умови, звичайно, якщо курсант не втрачає логіки розгортання змісту цих предметів.

Породження професійних мотивів у ситуації застосування знань надає особистісний зміст тому професійному змісту, що укладений в будь-якій навчальній, а тим більше професійно-подібній задачі або проблемі, які в традиційному

© Лещенко Г.А., 2016

навчанні виступають для курсанта лише як чисто академічні, формальні.

Метою нашої роботи було дослідження особливостей навчально-професійної мотивації курсантів Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету (КЛА НАУ). Відповідно до мети дослідження нами використовувалася методика К. Замфір в модифікації А.О. Реана «Вивчення мотивації професійної діяльності» та «Методика визначення навчальної мотивації студентів» В.Г. Каташева.

У проведеному дослідженні брали участь курсанти КЛА НАУ загальною кількістю 52 особи.

К. Замфір визначала актуальність наступних типів мотивації: 1) матеріальне винагорода; 2) прагнення до кар'єрного просування; 3) бажання не піддаватися критиці з боку керівника і колег; 4) прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей; 5) орієнтація на престиж і повагу з боку інших; 6) задоволення від добре виконаної роботи; 7) суспільна корисність праці.

Курсантам пропонувалось заповнити бланк з запитаннями. Для відповідей використовувалася наступна шкала: 1 бал – «в дуже незначній мірі», 2 бали – «в достатньо незначній мірі», 3 бали – «в не великій, але й не в малій мірі», 4 бали – «в достатньо великій мірі», 5 балів – «в дуже великій мірі».

На основі отриманих даних розраховувалися мотиваційні комплекси: оптимальний баланс мотивів ВМ> ЗПМ> ЗНМ і ВМ = ЗПМ> ЗНМ, в якому внутрішня мотивація (ВМ) – висока; зовнішня позитивна мотивація (ЗПМ) – рівна внутрішній мотивації або нижче, але відносно висока; зовнішня негативна мотивація (ЗНМ) – дуже низька і близька до 1. Чим оптимальніше мотиваційний комплекс (баланс мотивів), тим більше активність курсантів мотивована самим змістом професійного навчання, прагненням досягти в ній певних позитивних результатів.

Аналіз отриманих результатів показав, що курсанти переважно задоволені обраною професією. Більшість курсантів вибрали оптимальні комплекси з переважанням внутрішньої мотивації, представлені поєднаннями: ВМ > ЗПМ > ЗНМ (40,4%), ВМ > ЗНМ > ЗПМ (5,8%) і ВМ > ЗПМ = ЗНМ (1,9%).

Загалом це становить 48,1% курсантів (табл. 1). Це свідчить про те, що курсанти з даними мотиваційними комплексами залучаються до навчальної діяльності заради неї самої, а не за для досягнення певних зовнішніх винагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для досягнення якоїсь іншої мети. Тобто це ті курсанти, яких привертає, перш за все, інтерес до самого процесу навчання, вони схильні вибирати складніші завдання, що позитивно відбивається на розвитку їх пізнавальних процесів.

Курсанти, у яких мотиваційний комплекс характеризується переважанням зовнішньої мотивації склали 46,2% опитаних (з них 30,8% із зовнішньою позитивною мотивацією і 19,2% з зовнішньої негативною мотивацією).

Обираючи між оптимальним, достатнім та найгіршим типами співвідношень, незначна кількість курсантів вибрали проміжний комплекс, представлений поєднанням: ВМ = ЗПМ = ЗНМ (3,8%).

Таблиця 1

Відповідність досліджуваних певному типу мотиваційного комплексу

Мотиваційні комплекси					Кількість курсантів
ВМ	>	ЗПМ	>	ЗНМ	40,4% (21)
ВМ	=	ЗПМ	>	ЗНМ	7,7% (4)
ВМ	<	ЗПМ	>	ЗНМ	30,8% (16)
ВМ	<	ЗПМ	<	ЗНМ	7,7% (4)
ВМ	>	ЗНМ	>	ЗПМ	5,8% (3)
ВМ	=	ЗПМ	<	ЗНМ	5,8% (3)
ВМ	>	ЗПМ	=	ЗНМ	1,9% (1)
ВМ	=	ЗПМ	=	ЗНМ	3,8% (2)
ЗНМ	>	ВМ	>	ЗПМ	1,9% (1)

Джерело: розроблено автором

Це свідчить про те, що курсантів з даним мотиваційним комплексом цікавить діяльність, яку вони обрали, але є і вагома частка бажання досягнення певних зовнішніх винагород. Така діяльність є, переважно, засобом для досягнення власної вигоди.

Найгірші мотиваційні комплекси представлені таким співвідношенням: ЗНМ> ЗПМ> ВМ; ЗНМ> ЗПМ = ВМ; ЗНМ> ВМ> ЗПМ.

Ці комплекси мають 7,7%; 5,8% і 1,9% курсантів відповідно. У сукупності це складає 15,4% від загального числа опитаних курсантів (табл. 1). Даний факт свідчить про байдуже, а можливо, і негативне ставлення до процесу навчання і вибору професії в цілому. Для таких курсантів основною цінністю професійного навчання є не отримання професійних знань і умінь, а кінцевий підсумок їх перебування у ВНЗ, а саме – отримання диплома. Можна припустити, що саме ці курсанти потрапили до ВНЗ не за власним внутрішнім спонуканням, а з інших причин: за вказівкою батьків, за прикладом товариша, не пройшов до іншого ВНЗ тощо. Курсанти з зовнішньою мотивацією, як правило, не отримують задоволення від подолання труднощів при вирішенні навчальних завдань. Тому вони вибирають простіші завдання і виконують необхідний мінімум лише для отримання оцінки. Відсутність внутрішнього стимулу сприяє зростанню напруженості, тривожності, спонтанності, що унеможливлює прояв творчості і креативності у навчальній діяльності, в той час як наявність внутрішніх спонук сприяє прояву розкутості, оригінальності, зростанню креативності і творчості. Зовнішня мотивація діє за принципом «батога і пряника» (заохочення, стимулювання, критика, покарання) або формули біхевіоризму (Б. Скінер, К. Халл та ін.) S – R (стимул – реакція), введення змагальних засад тощо. Основними елементами при даному типі мотивації є зовнішні стимули – важелі впливу або носії «подразнень», які викликають дію певних мотивів.

Слід відзначити, що курсанти з подібною професійною мотивацією не мають сформованої професійної спрямованості. До навчальної діяльності їх спонукає можливість отримання вигоди у різному вигляді (матеріальному, соціальному, психологічному) або бажання уникнути неприємностей. Небезпечність цього саме для діяльності в авіаційній галузі полягає в тому, що коли мова йде про людське життя та здоров'я, неможливо

бути цілком впевненими у тому, що професіонали з подібною професійною мотивацією будуть ретельно виконувати свої обов'язки, тобто рівень їх професійної надійності буде недостатнім.

Характеризуючи групу в цілому відзначимо, що переважаючим типом (хоч і не в значній мірі) мотивації професійного навчання є внутрішній – 48,1%. На другому місці курсанти із зовнішньою позитивною мотивацією – 30,8%. Даний тип мотивації «гірше» внутрішнього типу, оскільки при ньому курсантів приваблює не сама діяльність, а те, як вона буде оцінена оточуючими (позитивна оцінка, заохочення, похвала тощо). На третьому місці – курсанти із зовнішньою негативною мотивацією – 15,4% (табл. 2). Навчальна діяльність курсантів з таким типом мотивації характеризується наступними ознаками: навчання без задоволення від діяльності або без інтересу до предмета; навчання через острах невдач, з примусу або під тиском тощо.

Таблиця 2

Переважаючий тип мотивації досліджуваних

Переважаючий тип мотивації	Кількість курсантів
ВМ	48,1% (23)
ЗПМ	30,8% (16)
ЗНМ	15,4% (8)
ВМ=ЗПМ	7,7% (4)
ВМ=ЗПМ=ЗНМ	3,8% (2)

Джерело: розроблено автором

Як видно з таблиці 2, мотиваційний комплекс групи має наступну схему: ВМ>ЗПМ>ЗНМ. Але показники даних типів мотивації відрізняються один від одного не досить суттєво.

Методика виміру мотивації професійного навчання курсантів, за В.Г. Каташевим, полягає у наступному: на основі описаних у тексті рівнів мотивації курсантам пропонується комплекс питань і серія можливих відповідей. Кожна відповідь оцінюється курсантами балом від 01 до 05.

01 – впевнено «ні»
02 – більше «ні», ніж «так»
03 – не впевнений, не знаю
04 – більше «так», ніж «ні»
05 – впевнено «так»

Оцінювання здійснюється курсантами у спеціальній картці. Оскільки мотивація особистості складається з вольової та емоційної сфер, то питання начебто розділені на дві частини. Половина питань (24) передбачає виявлення рівня свідомого ставлення до проблем навчання, а друга половина питань (20) спрямована на виявлення емоційного сприйняття різних видів діяльності в мінливих ситуаціях.

Курсанти при заповненні мотиваційної шкали дають оцінку кожному питанню і заповнюють кожну клітинку. Потім викладач підсумовує бали по горизонталі в крайньому правому вертикальному ряду. Вертикальна нумерація шкал першого ряду позначає не тільки номери питань, але і рівень мотивації. По кожній шкалі, відповідно до того чи іншого рівня мотивації, можна набрати від 11 до 55 балів без урахування цифри 0. Кількість балів кожної шкали характеризує ставлення курсанта до різних видів навчальної діяльності і кожну шкалу можна аналізувати окремо.

Шкала, що відрізняється від інших найбільшою кількістю балів, буде визначати рівень мотивації навчання у ВНЗ. Прорахувавши середнє арифметичне за кожною шкалою для групи, можна отримати загальний, груповий рівень мотивації.

За результатами дослідження навчальної мотивації курсантів за методикою В.Г. Каташева, можна встановити, що для більшості курсантів (53,8%) характерний середній рівень мотивації навчання у ВНЗ (табл. 3). Курсанти з нормальним і високим рівнем мотивації навчання складають 36,6% від загального числа опитуваних.

Обчисливши середнє арифметичне за кожним рівнем мотивації для даної групи курсантів, ми отримали загальний, груповий рівень мотивації , який становить 43,6 балів (середній рівень).

Таблиця 3

Відповідність досліджуваних рівню мотивації

Рівень мотивації	Кількість курсантів
I (низький рівень)	9,6%
II (середній рівень)	53,8%
III (нормальний рівень)	19,3%
IV (високий рівень)	17,3%

Джерело: розроблено автором

Діагностика ставлення курсантів КЛА НАУ до навчання і навчальних предметів загальноосвітнього і професійного циклу встановила, що до «нелюбимих» предметів потрапляють дисципліни як професійного циклу, так і загальноосвітні, але необхідні в подальшому професійному навчанні. При цьому курсанти приводять наступні доводи, що характеризують негативне ставлення до предмету: не подобається, як викладає викладач; предмет не цікавий; не потрібен для подальшої роботи; не отримують задоволення при його вивченні, тобто курсанти не усвідомлюють важливості вивчення предмета для подальшої професійної діяльності.

Діаметрально протилежні доводи курсанти використовували при обґрунтуванні «любові» до предмету: потрібний для майбутньої роботи; предмет потрібно знати всім, змушує думати; цікаві окремі факти; отримують задоволення від його вивчення; хороші стосунки з викладачем; викладач цікаво пояснює тощо. При співвіднесенні результатів дослідження з рівнем розвитку мотивації професійного навчання можна відзначити, що курсанти з високим рівнем розвитку мотивації до улюблених предметів відносять предмети не тільки професійного циклу, але і загальноосвітні. При цьому вони відзначають, що даний предмет стимулює інтелектуальну активність, вони отримують задоволення від самого процесу його вивчення. Курсанти з середнім рівнем розвитку мотивації віддають більшу перевагу дисциплінам професійного циклу, оскільки вони необхідні в майбутній роботі і їм цікаві лише окремі факти і особистість самого викладача. У курсантів з низьким рівнем розвитку мотивації професійного навчання основним показником при визначенні критеріїв «любові» до предмету є необхідність вивчення і хороші стосунки з викладачем.

Наші дослідження підтверджують думку науковців про те, що в процесі навчання у ВНЗ

продовжується розвиток широких пізнавальних мотивів – інтерес до нових знань, подолання труднощів в ході їх здобуття. Інтерес до знань стає глибшим, торкається не тільки закономірностей навчального предмета, а й основи наук [1-4].

Навчально-пізнавальний мотив (інтерес до способів оволодіння знаннями) удосконалюється як інтерес до методів теоретичного і творчого мислення. Особливо яскраво це проявляється в курсантів з високим рівнем розвитку професійної мотивації. Їх цікавить участь у наукових товариствах, застосування дослідницьких методів на заняттях тощо. Разом з тим, їх приваблюють і шляхи підвищення продуктивності (результативності) пізнавальної діяльності, про що свідчить їх інтерес до нових способів раціональної організації навчальної роботи. Таким чином, можна припустити наявність єдності процесуальної та результативної мотивації навчання у даного контингенту досліджуваних. Слід зазначити, що така єдність можлива і у курсантів із середнім рівнем розвитку професійної мотивації, однак тільки по відношенню до улюблених предметів. У курсантів з низьким рівнем розвитку професійної мотивації навчально-пізнавальний мотив удосконалюється тільки під впливом педагогічної майстерності або авторитету викладача.

Під час професійної підготовки дістають розвитку мотиви і способи освітньої діяльності курсантів. На цьому етапі домінують далекі цілі, пов'язані з життєвими перспективами, вибором професії та самовихованням. У курсантів з високим рівнем розвитку професійної мотивації ці мотиви і цілі викликають принципово нові способи освітньої діяльності, такі, як усвідомлення особливостей своєї навчальної діяльності; співвіднесення їх з вимогами суспільства; оцінка цих особливостей і їх перетворення; пошук і вироблення нових способів пізнавальної діяльності; вироблення нових особистісних позицій; усвідомлення освіти як особливої діяльності; співвідношення завдань і способів навчальної діяльності; розгорнуті самоконтроль і самооцінка, що виражаються у самоплануванні і розумному самообмеженні своєї діяльності. На цьому етапі розвитку курсанта зростає інтерес до таких форм навчальних занять, де самоконтроль і самооцінку своєї навчальної праці здійснюють вони самі, а не тільки викладач. У курсантів з середнім рівнем розвитку професійної мотивації також домінують далекі цілі, пов'язані з життєвими перспективами, вони усвідомлюють особливості своєї навчальної діяльності, пов'язаної з професійним вибором, але їх навчальна діяльність не спрямована на вироблення нових способів, нових рішень. Оцінку і контроль навчальної діяльності здійснює безпосередньо викладач. Курсанти з низьким рівнем розвитку професійної мотивації не замислюються над способами і прийомами своєї навчальної діяльності.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши розвиток різних мотивів у курсантів Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету (КЛА НАУ), можна відзначити велику вибірковість навчально-професійних мотивів, причому ця вибірковість продиктована не тільки інтересом до навчання, а й вибором професії (що призводить іноді до зниження інтересу до окремих предметів).

Узагальнюючи, можна сказати, що цілеспрямований розвиток навчально-професійних мотивів повинен бути основою подальшого формування всіх спеціальних здібностей, компетенцій та професійної надійності майбутніх авіаційних фахівців.

Список літератури:

1. Валеева Н. Х. Влияние информационно-образовательной среды на учебную мотивацию студентов / Н. Х. Валеева, Х. М. Валеев // Личностно-ориентированное профессиональное образование : материалы III Всерос. научн.-практ. конф. – Екатеринбург, 2003. – С. 43–47.
2. Лисицына Т. Б. Профессионально-мотивирующее обучение студентов по специальности «туризм» в условиях региона : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. Б. Лисицына ; Рос. академия образования, Ин-т педагогики и психологии профессионального образования. – Казань, 2007. – 21 с.
3. Лисовец Н. М. Профессиональная мотивация студентов как способ активации обучения [Электронный ресурс] / Н. М. Лисовец. – Режим доступа :http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2012/iem/temnenko/library/article5.htm.
4. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 2-ге вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – 456 с.

Лещенко Г.А.
Кировоградская летная академия
Национального авиационного университета

ОСОБЕННОСТИ УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ БУДУЩИХ АВИАЦИОННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
В статье представлены результаты эмпирического исследования особенностей профессиональной направленности курсантов Кировоградской летной академии Национального авиационного университета (КЛА НАУ). Определены мотивационные комплексы профессиональной мотивации курсантов. Установлены уровни сформированности учебной мотивации курсантов КЛА НАУ. Представлены

результаты диагностики отношения курсантов КЛА НАУ к обучению и учебным предметам общеобразовательного и профессионального цикла. Проанализированы мотивы и способы образовательной деятельности курсантов.
Ключевые слова: мотивационный комплекс, уровень мотивации, профессиональная направленность, учебная мотивация, внутренняя мотивация, учебно-профессиональная мотивация.

Leshchenko G.A.
Kirovograd Flying Academy of the National Aviation University

THE PECULIARITIES OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL MOTIVATION OF THE FUTURE AVIATION SPECIALISTS

Summary
The article presents the results of the empiric investigation of the peculiarities of the professional direction of the students of Kirovograd Flying Academy of the National Aviation University (KFA NAU). The motivation complexes of the students' professional motivation have been defined. The formation levels of the educational motivation of the students of Kirovograd Flying Academy of the National Aviation University have been determined. The results of the diagnosis of the students' attitude to studying and disciplines of the general educational and professional directions have been presented. The motives and means of the students' educational activity have been analyzed.
Keywords: motivational complex, motivational level, professional direction, educational motivation, internal motivation, educational and professional motivation.

УДК 378.036

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КІНОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Романишина Л.М.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

У статті розглянуто питання історії становлення та розвитку вітчизняного службового собаківництва у сфері застосування для охорони кордонів держави. Визначено основні шляхи інтенсифікації процесу навчання офіцері-кінологів. Вказано напрямки практичної та дослідно-експериментальної роботи з розвитку кінологічної служби.
Ключові слова: кінолог, кінологічна служба, прикордонна служба, службова собака, службове собаківництво.

Постановка проблеми. Людина дуже давно оцінила природні якості собаки: гострий нюх, тонкий слух, хороший зір, швидкий біг, фізичну силу, спритність, і головне – високі показники до дресирування. Собаки не тільки демонструють свою любов, вірність, відданість, але й служать людям: працюють рятувальниками, сторожами, поводирями сліпих, охороняють кордони, пасуть стада, рятують багато і багато життів, знаходячи приховані вибухові пристрої, наркотики і зброю, шукають і знаходять злочинців.

Накопичений досвід застосування службових собак у роки Великої Вітчизняної війни, практика службово-бойової діяльності прикордонних військ у повоєнні роки свідчить про необхідність їх використання при виконанні різних задач охорони і захисту державного кордону.

У сучасних умовах розвитку службового собаківництва та підготовки фахівців-кінологів дуже велику цінність має той досвід, який набувався й узагальнювався багатьма поколіннями кінологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної підготовки вітчизняних кінологів знайшло своє відображення у працях окремих науковців. Так, О. Виноград досліджував педагогічні умови формування професійних якостей військовослужбовців-кінологів у процесі навчання [5], О. Богданюк вивчав проблеми підготовки майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності в Державній прикордонній службі України [3]. Критеріям оцінки службових собак, за якими їх відбирають для дресирування з пошуку наркотичних засобів та зброї присвятила увагу Л. Була [5]. Окремі питання стосовно проблем формування готовності до професійної діяльності, її сутності, змісту підготовки кінологів, її структури досліджувалися у працях Л. Андреєва, М. Дьяченка, Л. Кандибовича, Л. Кондрашової, А. Линенка, В. Руденка.

Метою статті є вивчення питання історії становлення та розвитку вітчизняного службового собаківництва у сфері застосування для охорони державиних кордонів.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна прикордонна служба бере свій початок від 1893 року, коли указом імператора Олександра III було створено Окремий корпус прикордонної варти

© Романишина Л.М., 2016

(ОКПВ) з підпорядкуванням її Міністерству фінансів. А вже у 1894 році командир Корпусу А. Д. Свіньїн підписав Циркуляр № 4672 «Про застосування на постах собак для служби прикордонного контролю». Це був перший в історії Росії офіційний державний документ, який неухильно наказував застосовувати собак на службі по охороні державного кордону країни [2].

За радянських часів становлення та розвиток службового собаківництва, пов'язують з іменем ученого-кінолога Всеволода Язикова. Його наукові праці, присвячені теорії дресури та застосування собак у військовій сфері, лягли в основу службового собаківництва в армії, прикордонних і внутрішніх військах. Ще в 1924 році Михайло Фрунзе пропонувалося з метою економії народних коштів застосовувати в армії собак, навчених зв'язковій та санітарній службам. За наказом РВР РСЧА створили Центральний дослідний розплідник-школу військового та оперативного собаківництва «Червона зірка». Першими його вихованцями стали шестеро німецьких вівчарок-зв'язківців, четверо доберманів-розшуковців, ердельтер'єрів-санітарів, кавказьких вівчарок-вартових та шість лайок-їздових, п'ять лягавих та три гончих, які значились як спортивні. Загалом – 32 чотириногих бійці.

Крім роботи на сторожових постах з метою спостереження за супротивною стороною, для попередження своїх військ, розташованих на відпочинку або в обороні, від раптового нападу ворога, в дресирування прикордонних собак ОКПВ додатково включалося навчання їх умінню знаходити людей, що ховаються, і викинуті пакунки. Тому собак навчали: підходити, коли їх приманює або кличе господар; сідати й лягати по голосу і знаку господаря (що було дуже важливе для секретів); подавати голос лише за необхідності для позначення контрабандистів, що причаїлися або втікають, а також розкиданих пакунків; йти за наказом господаря вперед, за командою зупинятися й повертатися при виявленні сторонніх осіб; дії в нічний час.

Події Фінської війни стали підґрунтям використання чотирилапих воїнів в цілком новій якості – для виявлення ворожих мін та вибухових пристроїв. Перед початком Великої вітчизняної війни розпочато роботу над методикою дресування мінно-розшукових собак. Отже, 1941 році Центральна школа військового собаківництва, мала змогу готувати службових собак за одинадцятьма видами служб: караульною, зв'язковою, розшуковою, санітарною, вартовою, диверсійною, протитанковою, авіасигнальною, їздово-нартовою, мінно-розшуковою та хімрозвідки.

Для об'єктивної оцінки готовності собак до несення служби їм періодично влаштовувалися різні іспити та перевірки. Серед багатьох вимог до собак на постах обов'язково висувалися й такі, щоб собаки без наказу не гавкали і ні на кого не кидалися. Наказ вимагав неухильного дотримання цих установок.

Разом з тим на початку XX століття вся робота по службовому собаківництву в ОКПВ продовжувала будуватися практично на ентузіазмі й ініціативі командування бригад і офіцерів відділів і загонів. Та все ж початок застосуванню розшукових собак в прикордонній варті був зроблений.

Становлення кінологічної служби прикордонних військ відбувалося разом з становленням прикордонної служби Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Вже з перших днів створення СРСР економічне та політичне становище вимагало від радянських прикордонників, у тому числі і фахівців служби собак прикордонної охорони, великої напруги фізичних і духовних сил, чималих фінансових витрат держави. Так, накази ГПУ при НКВС № 197/80/26 від 12 травня 1923 року «Про організацію служби сторожових собак на кордоні» та № 229/319 від 31 травня 1923 року «Про введення для прикордонної охорони військ ГПУ спеціального відділення на курсах підготовки фахівців по дресируванню собак при Центральному розпліднику Управління кримінального розшуку Республіки, що відкриваються, і штати цього відділення» стали організаційною та нормативно-правовою основою застосування службових собак в охороні державного кордону та створення курсів інструкторів службових собак, початком централізованої підготовки фахівців служби собак для прикордонної охорони молодої Радянської держави.

За першими підсумками несення служби випускниками курсів інструкторів службових собак було враховано низку недоліків у підготовці провідників та собак, таких як: недостатня слухняність собак; відволікання на сторонні предмети та явища при роботі по сліду; неправильна реакція собак на постріли в умовах несення служби на кордоні [5].

Тим не менше, застосування службових собак в охороні Державного кордону дало позитивні результати, що призвело до подальшого розширення підготовки фахівців службового собаківництва прикордонної охорони і продовження праці й створення розплідників службового собаківництва. Так, в 1927 році був створений розплідник службових собак при 23-му Кам'янець-Подільському прикордонному загоні Українського округу прикордонної охорони.

Подальше удосконалення нормативно-правової бази використання службових собак в охороні Державного кордону СРСР та наукових методів службового собаківництва було затверджено «Положенням про застосування розшукових і сторожових собак в службі по охороні кордонів СРСР», «Положенням про Центральний розплідник службових собак прикордонної охорони при Головному управлінні прикордонної охорони і військ ОГПУ» та «Положенням про окружні курси при розплідниках службових собак при управліннях прикордонної охорони ПП ОГПУ» у 1928 році. У цих документах вперше в країні була чітко визначена організація підготовки кадрів інструкторів (провідників) і порядок широкого застосування собак в службі по охороні кордонів СРСР. Надалі в округах прикордонної охорони питанням службового собаківництва стали приділяти все більше уваги, кількість курсантів в школах-розплідниках постійно зростала, а порядок застосування службових собак на ділянці прикордонного загону почали викладати у Вищій прикордонній школі, де готувалися майбутні командири і начальники штабів прикордонних частин. Також вивчення тактики застосування

службових собак в охороні кордону було включено обов'язковим предметом в систему бойової підготовки прикордонної застави [4].

Проведена робота позитивно позначилися як на підготовці кваліфікованих кадрів служби собак, так і на повсякденній діяльності на місцях. Так, вже у 1939 році середній відсоток затримання порушників кордону за допомогою собак склав 9,8% [3]. З кожним роком прикордонники та їх службові собаки показували все більш вражаючі результати в охороні кордону. Поліпшувалася підготовка, як спеціальна, так і фізична [5].

У цілому, проведена в 20-х – початку 40-х років XX століття робота із створення та розвитку прикордонного службового собаківництва дала позитивні результати. Широка мережа створених розплідників і курсів для підготовки провідників і молодших командирів служби собак прикордонної охорони, вдосконалення їх роботи в якісних і кількісних відносинах дали можливість практично на кожній заставі мати провідників із службовими собаками, що значною мірою розширило можливості прикордонних нарядів по виявленню, пошуку та затриманню порушників державного кордону. В ці роки вперше у вітчизняній історії була сформована і досить чітко налагоджена система службового собаківництва прикордонних військ НКВС СРСР у всіх її структурних елементах.

Після 1945 року удосконалення навчання офіцерів-кінологів здійснювалося як за теоретичним, так і за практичним напрямками: розроблялася система педагогічних ідей, що дає цілісне уявлення про закономірності, принципи, методи, форми підготовки офіцерів-кінологів з метою формування необхідних знань, умінь та навичок; приділялася велика увага діяльності викладачів і курсантів з формування необхідних професійних якостей, до яких вносилися доповнення, що відображають специфіку майбутньої діяльності випускників-кінологів з питань охорони кордону [1]. Основними шляхами інтенсифікації навчального процесу визначались:

– оптимальне сполучення як навчальних предметів, так і форм, методів навчання, за умови активізації останніх;

– перенесення центра ваги на практичне навчання курсантів-кінологів з метою формування у них необхідних професійних якостей;

– збільшення питомої ваги самостійної роботи курсантів-кінологів при вдосконаленні якості й матеріального забезпечення;

– досягнення єдності навчання та виховання курсантів-кінологів [2].

Теоретична та практична діяльність кінологічної служби базувалася на активному використанні в навчальному процесі досвіду Великої Вітчизняної війни, службово-бойового досвіду прикордонних військ, теорії й практики розбудови прикордонних військ й охорони державного кордону в мирних умовах та при загостренні військово-політичної обстановки на державному кордоні [1].

З розпадом СРСР та початком побудови незалежної державності наприкінці 1992 року українським урядом було прийняте рішення про створення Інституту, а пізніше Академії Прикордонних військ України, де підготовку офіцерів-кінологів для охорони кордонів країни передбачалося здійснювати у формі спеціалізації на 4-му курсі навчання. Однак кількості годин для якісної підготовки курсантів-кінологів було недостатньо. Через це Наказом Голови Державного комітету у справах охорони Державного кордону України, Командувача Прикордонних військ України було створено кафедру кінології та здійснено перехід на підготовку офіцерів-кінологів за чотирирічною програмою. До програми підготовки курсантів-кінологів включено такі дисципліни: «Основи ветеринарної медицини та зооінженерії»; «Основи зоопсихології, етології та ВНД собаки»; «Методика і техніка дресирування собак»; «Методика спеціальної підготовки кінологів і службових собак»; «Використання кінологів і службових собак в ДПСУ»; «Організація кінологічної служби та керівництва нею».

На завершення навчання випускники-кінологи отримують базову освіту «Охорона та захист державного кордону» та спеціалізацію «Офіцер-кінолог».

Також практична та дослідно-експериментальна робота з розвитку кінологічної служби проводиться на базі Регіональних управлінь і Кінологічного навчального центра м. Великі Мости, у яких здійснюється підготовка фахівців за такими категоріями:

– базова підготовка з числа військовослужбовців;

– базова підготовка з числа цивільної молоді.

Кінологічний навчальний центр в місті Великі Мости – це єдина кінологічна установа, ліцензова міністерство освіти, яка може видавати дипломи державно зразка в Україні.

Підготовка кінологів здійснювалась не тільки для потреб Державної прикордонної служби України, але й для прикордонних відомств інших країн. Так у 2000 року здійснено підготовку інструкторів-кінологів з мінно-розшуковими собаками для миротворчих сил ООН у Лівані. А в жовтні 2003 року військовослужбовці частини виконували завдання щодо забезпечення недоторканості державного кордону на острові Тузла.

З потреб сьогодення прийнято рішення розпочали максимально використовувати наявну в навчальному центрі матеріально-технічну базу. Так вже два роки на базі Кінологічного навчального центру проводиться формування, підготовка та бойове злагодження більшості прикордонних підрозділів Західного регіонального управління. Всього з березня 2014 року по даний час – в центрі пройшли підготовку понад 3 тисячі військовослужбовців.

Потрібні для служби навички, собака вивчає саме у Кінологічному навчальному центрі. Процес підготовки кінологів та собак тут спирається на наукову основу та багаторічний досвід. Спочатку курсанти проходять двохмісячний теоретичний курс – цикл кінологічної підготовки, робота зі службовим собакою. І лише після успішної здачі іспиту кожному кінологу дають чотирилапого напарника. Зі своїми майбутніми господарями собаки вперше зустрічаються приблизно в дев`ятимісячному віці.

Собак готують за різними категоріями: розшуковий собака для прикордонної служби, який безпосередньо використовується на зеленому

кордоні, та який здійснює діяльність в пунктах пропуску (основні породи – німецька та бельгійська вівчарки), а також окремо підготовлені собаки, які використовуються для виявлення зброї, вибухових та наркотичних речовин (породи – лабрадор, англійський та російський спанієль, фокстер'єр).

Отримала подальший розвиток існуюча система перепідготовки та підвищення кваліфікації кінологічних кадрів. Також в останній час стала актуальною проблема підготовки інспекторів-кінологів з мінно-розшуковими собаками та інспекторів-кінологів і службових собак по пошуку тютюну.

Висновки. Отже, вивчення історії розвитку і становлення вітчизняної кінологічної служби, тупикових напрямів і досягнень дає можливість окреслити коло завдань і функцій практичної діяльності кінологів Прикордонної служби України, зменшити час і витрати на навчання майбутніх прикордонників-кінологів та дресирування службових собак, оптимізувати навчальний процес.

Список літератури:

1. Ашин Г. П. Влияние опыта действий Пограничных войск в Великой Отечественной войне на развитие теории и практики охраны / Г. П. Ашин // НИС ГУПВ. – 1985. – Вып. 9.
2. Богданюк О. Д. Із історії розвитку підготовки офіцерів-кінологів прикордонної служби у період після Другої світової війни / Олег Дмитрович Богданюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 308. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 20-27.
3. Богданюк О. Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Олег Дмитрович Богданюк. – Хмельницький, 2007. – 201 с.
4. Була Л. В. Оцінка службових собак, які дресируються по пошуку наркотичних засобів та зброї: дис. канд. с/г наук: спец. 06.02.01 «Розведення та селекція тварин» / Людмила Валер'янівна Була. – Чубинське: УААН, 2009. – 171 с.
5. Виноград О. В. Педагогічні умови формування професійних якостей військовослужбовців-кінологів у процесі навчання: дис. канд. пед. наук: спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Олександр Васильович Виноград. – Хмельницький. – 2001. – 192 с.

Романишина Л.М.
Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КИНОЛОГИЧЕСКОГО СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы истории становления и развития отечественного служебного собаководства в сфере применения для охраны границ государства. Определены основные пути интенсификации процесса обучения офицеров-кинологов. Указано направления практической и опытно-экспериментальной работы по развитию кинологической службы.
Ключевые слова: кинолог, кинологическая служба, пограничная служба, служебная собака, служебное собаководство.

Romanyshyna L.M.
Khmelnytsky Humanities and Pedagogic Academy

THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN CYNOLOGICAL DEPARTMENT

Summary
The article is devoted to the issue of the history of the domestic dog breeding service formation and development in the sphere of implementation for state border protection. The main ways of intensification of the officer – cynologists training process have been determined: optimal combination of the disciplines, as well as teaching forms and methods, on condition of activisation of the latter; the shifting of an emphasis on cadet – cynologists practical training aimed at the formation of the necessary professional qualities; the increasing of the proportion of cadet-cynologists self-study in the course of quality and provision of material improvement; the achievement of unity of cadet- cynologists training and education.
Keywords: cynologist, Dog Training Service, Border Guard Service, service dog, service dog breeding.

УДК 37.03:37(09)

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ М. КОРФА: ПРОЕКЦІЯ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ В ЗАПОРІЗЬКОМУ КРАЇ

Сєводнєва К.О.
Класичний приватний університет

Стаття присвячена проблемі розвитку освіти в запорізькому краї другої половини XIX ст., висвітленню педагогічної концепції М. Корфа та розкриттю її значення для становлення й розвитку народної освіти на Запоріжжі. Окреслено наукові положення щодо ролі діяльності педагога в історії теорії та практики сільської школи, зокрема в Олександрівському повіті Катеринославської губернії; узагальнено наукові підходи до вивчення освітнього процесу на теренах Запоріжжя.
Ключові слова: витоки, запорізький край, земська школа, корфівські тризимки, народна освіта, Олександрівськ, педагогічна діяльність, становлення.

Постановка проблеми. Сучасні реалії в контексті євроінтеграційних процесів потребують реформування освітньої галузі, що вимагає ретельного перегляду недосліджених сторінок в історії педагогіки, з яких нерідко можна черпати неоціненний теоретичний і практичний історико-педагогічний досвід минулого, що сьогодні набуває особливої актуальності. Важливою умовою успішної трансформації окремих аспектів в освіті є не лише пошук нових дієвих розробок, а й вивчення, узагальнення та творче переосмислення реформаторських змін та перетворень у галузі освіти, використання окремих положень для вдосконалення й оновлення сучасного стану початкової і загальноосвітньої школи. У контексті оптимізації освітнього процесу в сільських школах вивчення забутих сторінок історії розвитку освіти в запорізькому краї у другій половині XIX ст. наразі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку народної освіти на Запоріжжі в XIX ст. (в колишньому Олександрівському повіті) присвячено наукові розвідки запорізьких істориків (А. Бойко, О. Бондарчук, Б. Бровко, В. Гольцева, Ю. Іващенко А. Карагодін, Ф. Турченко та ін.). Висвітлення основних аспектів педагогічної діяльності барона Миколи Корфа запропоновано в працях українських та зарубіжних учених (О. Бєлявського, М. Бунакова, М. Демкова, К. Єльницького, Є. Звягінцева, П. Каптерєва, В. Кашина, Е. Лещенко, Ф. Мєднікова, С. Миропольського, Л. Модзалевського, В. Острогорського, Г. Піскуна, В. Родникова, Д. Семенова, Д. Тихомирова, М. Чехова), а також гуляйпільських краєзнавців і журналістів І. Кушніренка та В. Жилінського.

Проте проблема становлення й розвитку народної освіти в запорізькому краї та роль М. Корфа в цих процесах наразі є ще недослідженою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на численні дослідження наукової спадщини та досвіду громадської, вчительської і просвітницької діяльності барона М. Корфа, слід констатувати, що в педагогічних дослідженнях мало уваги приділялося його неоціненному внеску в зародження, становлення й розвиток народної освіти на Запоріжжі. Микола Корф багато зробив для розвитку народної освіти в запорізькому краї. Він заслужено займає своє почесне місце в історії вітчизняної педагогіки і Запоріжжя як один із творців земської народної школи.

Тому **метою статті** стало розкриття проблеми розвитку освіти в запорізькому краї другої половини XIX ст., висвітлення педагогічної концепції М. Корфа та розкриття її значення для становлення й розвитку народної освіти в запорізькому краї; окреслення наукових положень щодо ролі діяльності педагога в історії теорії та практики сільської школи, зокрема в Олександрівському повіті Катеринославської губернії; узагальнення наукових підходів до вивчення освітнього процесу на колишніх катеринославських землях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед видатних персоналій, пов'язаних з розвитком освіти на Запоріжжі, – видатний педагог, засновник земських шкіл М. Корф.

Раннє знайомство з різними типами приватних виховних закладів сприяло формуванню поглядів педагога на завдання школи, єдності виховання й освіти, характеру стосунків між учителем та учнями.

Навчання в Олександрівському ліцеї в Петербурзі стало своєрідним поштовхом для формування та розвитку методологічних основ діяльності М.О. Корфа, його загальнофілософське переконання, що «наука одна, і завдання її полягає у вивченні людини й природи, і що різні науки , з яких читаються лекції під різними назвами, не що інше, як різні точки зору все на ту ж людину та її діяльність і на природу» згодом дозволило М.О. Корфу розглядати педагогіку як «синтез наук про дух», використовуючи всі новітні досягнення сучасного йому гуманітарного знання [5].

Як зазначає Е. Лещенко, педагогічна діяльність М.О. Корфа включала роботу з організації мережі початкових земських шкіл в Олександрівському повіті Катеринославської губернії, розроблення моделі земської народної школи, організацію недільних повторювальних шкіл, інспекцію народних училищ інших повітів, організацію та проведення вчительських з'їздів, створення підручників та посібників для школи тощо. Просвітницька діяльність педагога полягала в знайомстві й наданні допомоги з організації та діяльності різних типів приватних навчальних закладів, ремісничих та фабричних училищ, шкіл для бездомних, недільних шкіл, жіночих

© Сєводнєва К.О., 2016

педагогічних курсів, учительських семінарій, педагогічно-публіцистичній діяльності, створенні читалень для селян, перевірці ступеня втрати навичок читання й письма випускниками шкіл тощо [там само].

Олександрівський повіт (сучасна Запорізька область) став своєрідною педагогічною Меккою XIX ст. завдяки М. Корфу. До нього завжди зверталися за порадами не тільки земські діячі, а й видатні адміністратори з навчальної роботи, відомі педагоги колишньої царської імперії.

Дослідниця Е. Лещенко стверджує, що педагогічну і просвітницьку діяльність М.О. Корфа можна умовно розділити на три етапи: I етап (теоретико-прикладний) – діяльність з організації початкових земських шкіл в Олександрівському повіті Катеринославської губ., написання основних праць, створення посібників та підручників для школи (1867–1872 рр.); II етап (досвідний) – перебування у Швейцарії, вивчення зарубіжного педагогічного досвіду (1872–1880 рр.); III етап (єдності теорії й практики) – просвітницька діяльність останніх років життя після повернення до рідного краю (1880–1883 рр.) [5].

Просвітницька діяльність М. Корфа пов'язана з відкриттям земських шкіл в Олександрівському повіті (нині територія Запорізької області). М. Корф започаткував однокласні земські школи з трирічним навчанням – їх називали «корфівськими тризимками», бо заняття починалися пізно восени, в кінці жовтня – в листопаді, а закінчувалися на початку травня, що було пов'язано з польовими роботами, у яких діти брали участь. У земських школах працювали законовчитель (священик або дяк), учитель і помічник учителя (найчастіше це було вчительське подружжя) [4].

Педагог М. Корф скромно і самовіддано опановував зовсім нову, не визнану ще в той час роль громадського діяча у провінційній глушині, яку М. Корф називав неораною нивою в освітній галузі тодішніх Бердянського, Маріупольського, Олександрівського, Мелітопольського повітів.

Створення шкіл потребувало грошей, вчителів, підручників. Перше асигнування Олександрівського повітового земства на народну освіту складало 800 карбованців і для того, щоб їх отримати, треба було володіти красномовністю Корфа. А ще барон зумів вразити своїм ентузіазмом багатьох людей. Місцеві поміщики, жертвуючи на цю справу і свій час, і свої гроші, почали охочіше ставати опікунами шкіл. Сільські товариства, які втратили віру в користь попередньої школи, і, з недовір'ям сприйняли новий почин, незабаром почали добровільно обкладати себе шкільним податком від 15 до 45 копійок на «ревізьку душу» [4].

На думку М. Корфа земський вчитель був не лише організатором навчально-виховного процесу, а найважливішим носієм наукової, світоглядної, моральної, естетичної інформації.

Значним внеском М. Корфа в розвиток освіти в запорізькому краї, де в селах розмовляли переважно українською (подекуди – болгарською), стала його робота щодо забезпечення обов'язковості початкової освіти українською мовою. Він писав: «Немає іншого виходу для малоросійської народної школи, як почати навчання з малоросійської мови – більш зрозумілої та відповідної світовідчуттю малоросійської дитини» [1].

Просвітитель і педагог М. Корф розробив своєрідну концепцію навчання, багато положень якої мали великий вплив на наступний розвиток педагогічної науки. Разом зі всією прогресивною педагогікою другої половини XIX ст. він утверджував педагогіку як самостійну науку, зі своїм, тільки їй притаманним предметом дослідження. В його роботах простежувалися зв'язки педагогіки з іншими науками, давалось наукове вирішення таких проблем, як спадковість і виховання, взаємозв'язок загальноосвітнього і спеціального знання, методичних систем і творчого початку в учительській діяльності. М. Корф намагається суттєво змінити становище народного вчителя на селі: турбується про поліпшення умов життя освітян, розробляє цілу систему підвищення педагогічного рівня вчителів, добивається підготовки нових кадрів учителів-наставників, дбає про підвищення заробітної платні працівникам шкіл.

Барон М. Корф надавав великого значення розробці дидактичних проблем, закликаючи вивчати педагогічний досвід інших народів, запозичувати з нього найпрогресивніші ідеї, які були б прийнятними в умовах нашої країни. Педагог дуже уважно ставився до молодих учителів, захищав право жінок на вчительську діяльність.

Спираючись на ідеї Й. Песталоцці про необхідність практичного використання елементарного початкового навчання з метою всебічного сприяння розвитку здібностей дитини, вчення Д. Ушинського про виховну роль початкової освіти, М. Корф наголошував на тому, що народне училище не готує ремісників чи землеробів, а виховує людей, а тому й повинно давати не спеціальну, а загальну початкову освіту, необхідну кожній людині, на який шлях її б не кинула доля [3, с. 81].

У земських народних школах, організованих М. Корфом, було втілено передові ідеї К. Ушинського щодо змісту елементарної освіти, який вважав, що діти повинні знайомитися з навколишнім середовищем і життям народу, а основою навчання повинні стати реальні знання з історії, географії, народознавства й обов'язково – володіння рідною мовою.

До викладання навчальних предметів у народних школах було введено цілу систему методів, прийомів навчання учнів земських шкіл; особлива увага приділялася читанню, арифметиці. М. Корф розробив підручники, якими користувалися вчителі земських шкіл; наслідуючи ідеї К. Ушинського, великого значення педагог надавав наочності, функціями якої мало бути формування в учнів яскравого уявлення про конкретне мовне або математичне явище.

Як зазначають автори життєпису М. Корфа, в 1872 році в запорізькому краї уже було 100 шкіл (18 із них відійшло до Маріупольського повіту). За прикладом Олександрівського повіту земські школи відкривалися у Бердянському і Мелітопольському повітах.

Педагог М. Корф стверджував, що «справді вільним може бути лише розвинений і освічений народ, свідомий своїх прав і своєї гідності»

[4, с. 4]. Створення шкіл його за ініціативою «потребувало грошей, вчителів, підручників. Перше асигнування Олександрівського повітового земства на народну освіту складало 800 карбованців і, щоб їх отримати, треба було володіти красномовністю Корфа. А ще він зумів заразити своїм ентузіазмом багатьох людей. Місцеві поміщики, жертвуючи на цю справу і свій час, і свої гроші, почали охочіше ставати опікунами шкіл. Сільські товариства, які втратили віру в користь попередньої школи, і, з недовір'ям сприйнявши новий почин, незабаром почали добровільно обкладати себе шкільним податком від 15 до 45 копійок на ревізьку душу. Організувавши школу в селі Нескучному, М. О. Корф запрошував усіх зацікавлених осіб ознайомитись з нею. Першими прийшли місцеві селяни. Вони бачили, як і чому навчають їхніх дітей, після чого охоче погоджувалися нести витрати і на школу, і на вчителя» [4, с. 13].

Переслідуючи виховну мету і спираючись на передові погляди К. Ушинського щодо першорядності народного виховання та значущості особистого прикладу вчителя як одного з засобів морального виховання, М. Корф складав цікаві тексти для читання, які навчали жити, працювати, заохочували до пізнання. Саме такі школи, в яких не було зубріння, прихильно зустріли в народі. Крім нових книг для читання відповідно до цього змісту мали використовуватись у школі інші принципи та методи навчання, що забезпечували міцну грамотність, але перш за все – духовний, релігійний, розумовий і моральний розвиток дітей [4].

З опертям на педагогічні ідеї К. Ушинського, зокрема на його виступи проти перевантаження дітей навчальними заняттями [6, с. 194], М. Корф розробив своєрідну концепцію навчання, багато положень якої вплинули на подальший розвиток педагогічної науки. Барон утверджував педагогіку як самостійну науку, зі своїм, тільки їй притаманним предметом дослідження. В роботах видатного земського вчителя простежувалися зв'язки педагогіки з іншими науками, давалося наукове вирішення таких проблем, як спадковість і виховання, взаємозв'язок загальноосвітнього та спеціального знання, методичних систем і творчого початку в учительській діяльності [4]. Як і К. Ушинський, М. Корф виступав за «чудову, моральну школу, що розвиває та виховує» [там само, с. 97].

З ініціативи й безпосередньої участі М. Корфа Олександрівському повіті було відкрито близько 70 земських шкіл. Педагог заснував земську школу як загальноосвітню з 3-річним терміном навчання, однокомплектну, де один учитель проводить заняття з усіма трьома класами: 1-го, 2-го, 3-го років навчання. Корфівські «тризимки», що являли собою класи-комплекти, продовжували функціонувати на Запоріжжі ще й у 40–60 рр. XX ст. [2].

В особистому листуванні з М. Корфом Костянтин Дмитрович Ушинський зазначив: «Якби Вас можна було помножити на кількість наших губерній – не кажучи вже повітів, – через 10 років Росія була б вже іншою! Але Ви і так багато робите одним своїм прикладом і Ваше ім'я пробуджує не одне сонне земство» [4, с. 109].

Розвиваючи педагогічні ідеї К. Ушинського, М. Корф започаткував і створив народну початкову школу на Катеринославщині (у сучасному запорізькому краї), піклувався про впровадження підручників та методичних рекомендацій щодо початкової освіти, застосування власних педагогічних ініціатив, забезпечення школи кваліфікованими учительськими кадрами. Барон М. Корф був найактивнішим земським діячем, який став ініціатором учительських з'їздів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, значний внесок М. Корфа у вітчизняну педагогіку загалом і в розвиток освіти в запорізькому краї зокрема полягає у тому, що педагог створив трирічну однокомплектну сільську школу, яка стала домінуючою у всіх губерніях Російської імперії; запропонував передові методи навчальної роботи; самостійно розробив кращі підручники, навчальні посібники 60-х років XIX ст. («Наше школьное дело», «Малютка», «Русская начальная школа»); став організатором учительських з'їздів, педагогічних курсів та обміну досвідом шкільної справи тощо. Микола Олександрович Корф – один з найяскравіших представників видатних педагогів другої половини XIX ст., який присвятив своє життя розвитку народної освіти, зокрема в запорізькому краї. В жорстоких умовах царського самодержавства сподвижник учительства зумів закласти фундамент науки про початкову освіту, став засновником земських шкіл на Запоріжжі – в колишньому Олександрівському повіті, який через це називали «педагогічною Меккою».

Список літератури:

1. Барон Н. А. Корф в письмах к нему разных лиц / Сост. М. Песковский. – СПб., 1895, с. 32.
2. Державний архів Запорізької області: ф. 56, оп. 1, спр. 6, арк. 97.
3. Корф Н. А. Русская начальная школа / Н. А. Корф – Спб. : Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1870. – 363 с.
4. Кушніренко І., Жилінський В. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції / І. Кушніренко, В. Жилінський. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. – 221 с.
5. Лещенко Е. В. Педагогічна діяльність М.О. Корфа в контексті розвитку земств Півдня України (друга половина XIX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. В. Лещенко. – Кіровоград, 2015. – 20 с.
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посіб. / Л. А. Медвідь – К. : Вікар, 2003. – 335 с.

Севоднева Е.О.
Классический приватный университет

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ М. КОРФА: ПРОЕКЦИЯ НА РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАПОРОЖСКОМ КРАЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме развития образования в запорожском крае второй половины XIX века, освещению педагогической концепции М. Корфа и раскрытию ее значения для становления и развития народного образования в запорожском крае. Изложены научные положения о роли деятельности педагога в истории теории и практики сельской школы, в частности в Александровском уезде Екатеринославской губернии; обобщены научные подходы к изучению образовательного процесса на территории Запорожья.
Ключевые слова: истоки, запорожский край, земская школа, корфовські тризимки, народное образование, Александровск, педагогическая деятельность, становление.

Sevodneva K.O.
Classic Private University

THE HISTORICAL ORIGINS OF THE PEDAGOGICAL CONCEPT OF M. KORFF: THE PROJECTION ON THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN ZAPORIZHZHYA REGION

Summary
The article is devoted to the development of education in the Zaporozhye region the second half of the XIX century, the light of the pedagogical concept of M. Korff and disclosure of its meaning for the formation and development of public education in the Zaporozhye region, as set out scientific principles on the role of the educator in the history of the theory and practice of rural schools, particularly in Alexander County Ekaterinoslav province; generalises scientific approaches to the study of the educational process on the territory of Zaporozhye.
Keywords: origins, Zaporozhye region, rural school, triseme of Corf, public education, Aleksandrovsk, pedagogical activity, formation.

УДК 373.2.015.31:133.2

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ СТВОРЕННЯ МУЗЕЙНОГО ПРОСТОРУ В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Химич Н.Є.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається сутність духовної культури особистості, актуальність та необхідність її виховання, починаючи з дошкільного дитинства. Розкривається роль музейної педагогіки в освітньому процесі дошкільного навчального закладу. Визначено вплив музейного простору на духовний світ особистості дошкільника. Подано алгоритм експериментального дослідження з виховання духовної культури у старших дошкільників засобом створення музейного простору в ДНЗ.
Ключові слова: духовна культура, духовний світ, духовний розвиток особистості, дошкільний навчальний заклад, музейна педагогіка, міні-музей, музейний простір.

Постановка проблеми. Духовна культура – одна із сторін загальної культури людства. На відміну від матеріальної культури, яка орієнтована на предметно-фізичний світ, культура духовна пов'язана з інтелектуальною та емоційно-психічною діяльністю людини і надає визначеності й спрямованості цій діяльності та поведінці людини в цілому. Духовна культура охоплює всі сфери життєдіяльності особистості: мову, звичаї, норми, вірування, знання, мистецтво тощо.

На сучасному етапі розбудови українського суспільства вкрай необхідною є потреба виховання дітей на духовних цінностях, що сприяють формуванню особистості, яка житиме за законами добра, справедливості, чесності, гума-

© Химич Н.Є., 2016

нізму. Адже багаторічне відчуження людини від справжніх духовних цінностей сприяло занепаду духовних ідеалів, значно вплинуло на посилення тенденції зростання жорсткого індивідуалізму, зверхнього ставлення до інших та приниження людської гідності, зневаги до рідної культури й історико-культурних традицій. Все це загострило проблеми виховання Людини, людської духовності.

Актуальність проблеми виховання духовної культури особистості полягає в наступному:

По-перше, наше суспільство потребує підготовки глибоко освічених, духовно зорієнтованих людей, які володіють не лише знаннями, але й певним рівнем духовної культури.

По-друге, в сучасному світі зростаюча особистість живе і розвивається в широкому оточенні різноманітних подразників як позитивного, так і негативного плану, які щоденно тиснуть на інтелект і почуття дитини, на сферу духовності та моральності, які перебувають у стадії формування.

По-третє, сама по собі освіта не гарантує високого рівня духовної вихованості, бо вихованість – це якість особистості, що виражається в повсякденній поведінці людини та її відношенні до інших людей.

По-четверте, озброєння основами духовної культури важливе і тому, що це не лише дає маленькій дитині уявлення про культуру поведінки, прийнятну у сучасному суспільстві, але й забезпечує розбудову внутрішнього (інтелектуального, морального та естетичного) потенціалу шляхом гармонійного поєднання трьох складових духовності: Істини, Добра, Краси.

Проблема розвитку духовного потенціалу особистості в дошкільній педагогіці не нова. Цьому питанню приділяли увагу такі видатні педагоги як Ф. Фребель, К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. Зокрема С. Русова зазначила, що дошкільний вік у сенсі духовного розвитку унікальний і своєрідний. Він закладає основи образного сприймання світу як повного несподіванок і таємниць. Це перші кроки до духовного ідеалу, і при певних умовах вони можуть перетворитися в «любов до правди, до краси, до рідного краю, до щастя вселюдського» [8, с. 179]. Завдання дорослих – залучити дошкільнят до духовних переживань, зробити прагнення дитячих душ щирими, глибокими, різносторонніми. Ці навички формуються у дітей поступово, їх виховання значною мірою залежить від спрямованості й майстерності педагогів та наполегливості батьків.

З наймолодшого віку дорослі мають створити усі необхідні умови для збагачення духовного світу дітей, захистити від негативних впливів, щоб задоволення дитячих запитів сприяло їх найвищому духовному розвитку. Варто зосередитись на головному: забезпечити кожній зростаючій особистості найважливішу підтримку – духовну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях вчених значна увага приділяється проблемі виховання духовної культури особистості. Духовна культура (за П. Щербанем) складається з кількох компонентів:

- інтелектуальна культура (знання, мислення);
- моральна культура (честь, гідність, культура почуттів, статева культура);
- культура спілкування (комунікативні здібності, духовні запити, культура мови);
- національна культура та національна самосвідомість;
- художньо-естетична культура;
- християнська морально-етична культура, релігійні заповіді та традиції;
- родинно-побутова культура;
- політична, правова, екологічна культура особистості.

Формування духовної культури особистості відбувається під впливом укладу життя сім'ї, роду, народу, нації [10, с. 169].

Великого значення вихованню духовної культури особистості, починаючи з наймолодшого віку, надають сучасні дослідники: Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Богуш, В. Жуковський, Л. Калуська, та ін. Так Ш. Амонашвілі констатує: «Діти вчаться краще там, де їх виховують і на цій основі навчають. Вони вчаться гірше там, де їх навчають і сподіваються, що навчання поведе за собою вихованість» [2, с. 190]. Вчений вважає, що саме виховання, зокрема духовного світу особистості, має бути пріоритетним. При цьому необхідно постійно спрямовувати погляд дитини на свій внутрішній, духовний світ, який набагато ширший і багатогранніший, ніж зовнішній: «Якщо в духовному світі панують світлі образи і думки, облагороджені почуття і наміри, якщо в ньому панує культура і якщо життя в ньому героїчне, то з таким духовним світом ми будемо утверджувати у зовнішньому житті високі, одухотворені цінності» [1, с. 65].

І. Бех радить виховувати духовну культуру у підростаючого покоління, опираючись на «феномен ціннісного масштабу людини»[3, с. 5]. Вчений рекомендує виховувати зростаючу особистість повноцінним суб'єктом в практичній діяльності, «яка розуміється й здійснюється як форма розвиненої культури, оскільки тільки в ній матеріалізуються вищі духовні цінності» [3, с. 5].

А. Богуш переконана, що духовну культуру потрібно виховувати з раннього дитинства, коли дитяча душа надзвичайно ніжна, тендітна, чутлива. «Дитяче серце надзвичайно сприятливе до всього. Воно м'яке, наче віск, на якому відображається відбиток притиснутої до нього печатки» [4, с. 16]. «Від того, яким дитині відкриється світ, залежатиме її майбутнє духовне зростання» [4, с. 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Духовна культура виховується за допомогою різноманітних засобів. Особливим розвивальним простором, який сприяє вихованню духовної культури особистості, залученню дитини до світу мистецтва, розширенню її національного світогляду, формуванню життєвої компетентності тощо є музейний простір – важливий засіб у сфері особистісного виховання дітей, що створює умови занурення особистості у спеціально організоване розвивальне предметно-просторове середовище. Однак у практичній роботі з дітьми дошкільного віку конче необхідно, щоб музейний простір розглядався не лише як освітній засіб, певне розвивальне середовище, а використовувався з метою закладки цілісного фундаменту всіх компонентів

духовної культури особистості. Саме музейний простір дошкільного навчального закладу може слугувати, на нашу думку, ідеальним засобом виховання духовної культури особистості у старшому дошкільному віці.

Метою статті є розкриття ролі музейної педагогіки в освітньому поцесі дошкільного навчального закладу, ознайомлення з алгоритмом експериментального дослідження з виховання духовної культури особистості засобом створення музейного простору в дошкільному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Музейна педагогіка в останні десятиліття набула в дошкільній освіті великої популярності: створюються музейні програми, виходять публікації, книги, розробляються методичні рекомендації. Музейна педагогіка – галузь діяльності, що забезпечує передавання культурного досвіду на основі міждисциплінарного й поліхудожнього підходу через педагогічний процес в умовах музейного середовища. Музей не «ілюструє» історію, не вивчає історії. Він формує в людини особистісне емоційне ставлення до тих чи інших історичних фактів.

Поняття «музейна педагогіка» з'явилося на початку 80-х років XX століття і було запозичене з німецької термінології. За цей короткий час сам термін і означена ним діяльність міцно увійшли в педагогічну практику, про це свідчать музейно-освітні програми для вихованців освітніх установ.

Сутність технології полягає у розумінні музею як «багатовимірного світу», в якому переплітається досвід раціонального пізнання з чуттєвим. Вченими розроблено модель музейно-педагогічного процесу, яка включає такі елементи:

- складники музейно-педагогічного процесу (музейне середовище, музейне приміщення, навколомузейний простір, експозиції, експонати, глядачі),
- форми музейно-педагогічного процесу (екскурсії, заняття, свята, концерти, конкурси, вікторини тощо),
- методологічна основа музейно-педагогічного процесу (діалог з вихователем, з однолітками),
- принципи спілкування (інтерактивний, чуттєвий, комплексний).

В музейній педагогіці виділяють наступні напрямки:

1. Інформування – перша сходинка музейної науки (початкові відомості про музей, музейні предмети, експонати).
2. Навчання – якісно новий рівень, який включає в себе передачу і засвоєння набутих умінь і навичок.
3. Розвиток творчих здібностей – музей створює особливі умови для розвитку творчих здібностей завдяки спільній прикладній діяльності вихователів та вихованців.
4. Спілкування – встановлення взаємних ділових або дружніх стосунків на основі спільних інтересів.
5. Відпочинок – організація вільного часу в музеї.

Зміст напрямів музейної педагогіки розкривається через різноманітні *методи і прийоми* роботи з дітьми, серед яких варто виділити: бесіди, розповіді, читання творів, перегляди слайдів, фільмів, прослуховування аудіозаписів, моделювання, «прожиття» історичних та культурних подій, спільна прикладна діяльність вихованців та вихователів та ін.

При використанні музейної педагогіки у системі роботи з дошкільниками передбачається дотримання наступних принципів: наочність, доступність, динамічність, змістовність, послідовність ознайомлення з музейними колекціями, гуманізм, активність дітей, рухомість змісту занять у музеї.

Проаналізувавши досвід педагогів (Б. Столярова, О. Караманова, І. Шорохова, І. Підгірної, А. Синекоп та ін.), ми дійшли висновку про необхідність використання у дошкільному навчальному закладі елементів музейної педагогіки, зокрема музейного простору, не лише як освітнього засобу, а з метою виховання духовної культури особистості.

У термін «музейний простір» вкладено розуміння того, що музей здатний у числі інших сучасних чинників цілеспрямовано забезпечувати процеси виховання і навчання. Однак в умовах дошкільного навчального закладу неможливо створити експозиції, що відповідають вимогам музейної справи. Тому музеї в ДНЗ називають міні-музеями. Міні-музеї – це особливий розвивальний простір. Частина слова «міні» відображає вік дітей, для яких вони призначені, розміри експозиції і чітко визначену тематику такого музею. Призначення міні-музеїв – залучити дітей до активної діяльності і спілкування, впливати на їхню емоційну, культурну сферу. Дослідження вчених дозволили констатувати, що у дітей, які займаються в музейно-освітньому просторі, певним чином модифікується розумова діяльність, діти більш вільно оперують образами. Призначення музею – духовне виховання дошкільнят, суть якого полягає в тому, щоб зростити в дитячій душі насіння любові до рідної природи, рідного краю і сім'ї, історії та культури своєї країни, до всього, що створено працею людей. Музей в дитячому садку – досить цікаве та перспективне явище, бо містить у собі великий потенціал для особистісного розвитку дошкільнят. Він розширює «середовище існування» дитини вже з дошкільного віку і є місцем культурного відпочинку. Головне у музеї – не його площа чи величина колекції, а культурна цінність експонатів.

Музей здатний збагатити внутрішній світ дитини, а музейна педагогіка сприяє цьому, враховуючи особливості дитячого віку. З дошкільного віку повинно починатись знайомство із музейною справою. Саме в дошкільному закладі діти отримують перші відомості про різні явища життя, вбирають повагу до свого міста, до Батьківщини, дізнаються багато нового про минуле і сьогодення, традицій та культуру свого народу. Тому надзвичайно важливо в цей період сформувати навколо дитини відповідне середовище, розвинути в неї естетичне сприймання, а також емоційно-позитивне ставлення до тих чи інших історичних та культурних явищ.

З огляду на важливість окресленої проблеми для виховання підростаючого покоління, у 2016 році на базі ДНЗ «Любавонька» міста Переяслава-Хмельницького Київської області роз-

почато експериментальне дослідження, метою якого є: виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови ефективного виховання духовної культури у дітей старшого дошкільного віку засобом створення музейного простору в освітньо-виховному процесі ДНЗ.

Ми припустили, що ефективність виховання духовної культури у старших дошкільників значно підвищиться за таких умов: створення освітнього середовища в ДНЗ з використанням музейного простору як осередку духовного розвитку особистості; спеціальна розробка системи роботи з виховання духовної культури у дітей старшого дошкільного віку за допомогою впровадження елементів музейної педагогіки в навчально-виховний процес ДНЗ; вдосконалення педагогічної майстерності вихователів ДНЗ, набуття ними професійних компетентностей щодо виховання духовної культури у дітей; організація освітньо-виховного процуесу в ДНЗ на засадах співпраці з родиною.

Здійснення експериментального дослідження передбачено у 2016–2020 роках поетапно.

І етап – підготовчий (січень-квітень 2016 року): визначення та наукове обґрунтування теми, мети, завдань дослідно-експериментальної роботи, визначення етапів роботи та їх змістовного наповнення, вивчення досвіду роботи педагогічних колективів інших дошкільних навчальних закладів з означеної проблеми; формування творчої групи педагогів за темою дослідно-експериментальної роботи; підготовка керівників і педагогічних працівників дошкільного навчального закладу до створення управлінських й організаційно-педагогічних умов формування музейного простору в дошкільному закладі; оволодіння педагогічним колективом науково-теоретичним та практичним матеріалом щодо використання музейного простору у навчально-виховному процесі; аналіз проблем і потенційних можливостей духовного розвитку вихованців у системі навчально-виховного процесу; налагодження співпраці з Переяслав-Хмельницьким історико-етнографічним заповідником «Переяслав»; підготовка навчально-методичної бази ДНЗ; організація постійно діючого семінару для працівників дошкільної освіти з проблеми дослідження; затвердження програми дослідно-експериментальної роботи; підведення підсумків підготовчого етапу дослідно-експериментальної роботи.

ІІ етап – діагностично-концептуальний (квітень 2016 р. – січень 2017 р.): розробка системи роботи з виховання духовної культури у старших дошкільників засобом створення музейного простору в умовах дошкільного навчального закладу; розробка критеріального та діагностичного інструментарію експерименту; здійснення діагностики педагогічної компетентності педагогів закладу з проблеми дослідження; розроблення механізму стимулювання діяльності педагогічного, батьківського та дитячого колективів з метою впровадження музейного простору в умовах дошкільного навчального закладу; вивчення ставлення педагогів та батьків до окресленої проблеми; аналіз стану роботи з виховання духовної культури у старших дошкільників; аналіз педагогічної документації закладу в аспекті націленості освітнього процесу на виховання духовної культури у дітей; підсумки роботи ІІ етапу експерименту.

ІІІ етап – формувальний (2017–2018 рр.): здійснення експериментальної перевірки висунутої гіпотези, концептуальних положень на різних рівнях організації освітньо-виховної роботи в дошкільному навчальному закладі; коригування методики експериментального пошуку у старших вівкових групах (проведення різноманітних навчально-виховних заходів із використанням елементів музейної педагогіки); проведення круглих столів, семінарів, конференцій, майстер-класів, присвячених актуальним питанням використання музейного простору в дошкільному навчальному закладі; розроблення і наповнення освітнього веб-ресурсу програми на сайті ДНЗ; організація, проведення й забезпечення участі педагогів, які реалізують програму дослідно-експериментальної роботи, у виставках, науково-практичних конференціях, семінарах тощо; визначення позитивних результатів дослідно-експериментальної роботи і питань, які потребують подальшого вирішення; накопичення набутого педагогічного досвіду з питань експерименту; забезпечення постійного цілеспрямованого підвищення професійної компетентності, кваліфікації педагогів шляхом використання різних форм методичної роботи.

ІV етап – контрольно-узагальнювальний (2019–2020 роки): проведення порівняльного аналізу даних вхідної, поточної та вихідної діагностики ефективності системи роботи з виховання духовної культури у старших дошкільників шляхом створення музейного простору в умовах освітньо-виховної діяльності дошкільного навчального закладу; співвідношення результатів експерименту з поставленими метою та завданнями; узагальнення матеріалів про результати дослідно-експериментальної роботи; підготовка й публікація науково-методичних матеріалів щодо основних завдань, ідей програми та реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи; підведення підсумків дослідно-експериментальної роботи.

Головним результатом експерименту стане реалізація цілісного системного підходу у науково-методичному забезпеченні освітньо-виховного процесу ДНЗ, який дозволить розкрити особливості та специфіку виховання духовної культури у дітей старшого дошкільного віку засобом створення музейного простору в дошкільному навчальному закладі.

Висновки і перспективи. Отже, музейний простір в дошкільному навчальному закладі допоможе збагатити дітей враженнями від нових, незнайомих предметів, яких вони ніколи не бачили, і не могли бачити в доступній дійсності, і головне – допоможе закласти духовний фундамент зростаючої особистості, що забезпечить її повноцінний розвиток та внутрішнє становлення на наступних вікових етапах.

Список літератури:

1. Амонашвили Ш. А. Баллада о воспитании. Истинное воспитание ребенка – в воспитании самих себя / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск: Лаборатория гуманной педагогики, 2008. – 171 с.
2. Амонашвили Ш. А. Вера и любовь / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск: Лаборатория гуманной педагогики, 2009. – 213 с.
3. Бех І. Особистість як мета сучасного виховання / І. Бех // Вічне слово. – 2015. – № 3-4. – С. 4-6.
4. Богуш А. М. Уроки духовності дітям / А. М. Богуш, В. Є. Сучок. – Одеса: Друк, 2007. – 198 с.
5. Караманов О. В. Роль навчального середовища в реалізації музейно-педагогічних програм і проектів / О. В. Караманов // Постметодика. – 2013. – № 3. – С. 41-44.
6. Музей у дошкільному навчальному закладі : з досвіду роботи школи – дитячого садка імені Софії Русової / упор. Т. Вороніна. – К. : Шк. світ, 2011. –128 с. : іл. – (Бібліотека «Шкільногосвіту»).
7. Основи музейної педагогіки: метод. вказівки і текст лекцій до спецкурсу / уклад. О. В. Караманов. – Львів: Видав. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 66 с.
8. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / упор. О. В. Проскура. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
9. Столяров Б. А. Музейная педагогика; история, теория, практика: Учебн. Пособие / Б. А. Столяров. – М.: Высш. Шк., 2004. – 216 с.
10. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї: для батьків, учителів, вихователів / П. М. Щербань. – К.: Боривітер, 2000. – 260 с.

Химич Н.Е.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ СОЗДАНИЯ МУЗЕЙНОГО ПРОСТРАНСТВА В ДОШКОЛЬНОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
В статье рассматривается сущность духовной культуры личности, актуальность и необходимость ее воспитания, начиная с дошкольного детства. Раскрывается роль музейной педагогики в образовательном процессе дошкольного учебного заведения. Определено влияние музейного пространства на духовный мир личности дошкольника. Представлено алгоритм экспериментального исследования по воспитанию духовной культуры у старших дошкольников посредством создания музейного пространства в ДУЗ.
Ключевые слова: духовная культура, духовный мир, духовное развитие личности, дошкольное учебное заведение, музейная педагогика, мини-музей, музейное пространство.

Khimich N.E.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Gregory Skovoroda

EDUCATION OF SPIRITUAL CULTURE AT SENIOR PRESCHOOL CHILDREN THROUGH THE ESTABLISHMENT OF THE MUSEUM SPACE IN THE PRE-SCHOOLS

Summary
The article deals with the essence of the spiritual culture of the individual, the relevance and the need for education, from pre-school child. It reveals the role of museum pedagogy in the educational process of preschool educational institution. The influence of the museum space to the spiritual world of the individual preschool. Presented algorithm experimental study on education of the spiritual culture of the senior preschool children through the establishment of the museum space in the pre-schools.
Keywords: spiritual culture, the spiritual world, the spiritual development of the individual, pre-school, museum education, a mini-museum, the museum space.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2

СПІВВІДНОШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Бичков М.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто та проаналізовано проблему співвідношення громадянського суспільства і держави в контексті соціальних трансформацій та їх впливу на характер цих відносин. В структурі соціального організму країни виокремлюється третій елемент – антигромадянське суспільство. Розкриваються взаємостосунки між державою, громадянським суспільством та антигромадянським суспільством. Обґрунтовується думка про необхідність розвиненого громадянського суспільства у поєднанні з сильною правовою державою. Виділено деякі ключові моменти у відносинах громадянського суспільства та держави.
Ключові слова: громадянське суспільство, держава, антигромадянське суспільство, діалог, баланс, стримування.

Постановка проблеми. Громадянське суспільство являє собою одну з ключових категорій сучасного суспільствознавства. Не є винятком і політологія. Що ж таке громадянське суспільство і яке місце воно займає в суспільно-політичній системі? У трактуванні цієї складної і багатоплановой проблеми існує досить велика кількість думок і оцінок як в західній, так і у вітчизняній літературі [3, с. 33].

Шлях західної цивілізації до громадянського суспільства, як відомо, був відзначений гострими і тривалими соціальними, політичними та ідеологічними колізіями, включаючи серію широкомасштабних політичних революцій. Це був процес не тільки економічної, соціальної та політичної, але також соціокультурної, духовної та морально-етичної трансформації. Про це свідчать перипетії формування і розвитку самого громадянського суспільства [3, с. 33-34]. Дискусійним залишається питання про походження громадянського суспільства, його сутнісну визначеність і співвідношення з державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість вітчизняних і зарубіжних вчених зробили свій внесок у розв'язання проблем, пов'язаних із еволюцією громадянського суспільства, його сутнісною визначеністю та співвідношенням з державою. У цьому відношенні слід відзначити праці С. Кожевнікова, Д. Кола, А. Міграняна, Н. Мотрошилової, А. Одінцової та інших. Теоретико-методологічним проблемам співвідношення громадянського суспільства і держави приділяли увагу: М. Денисюк, І. Кальной, А. Карась, А. Колодій, П. Кузьмін, О. Онищенко, Ю. Рєзнік та інші. Проте, у науковій літературі до цього часу не сформовано єдиного підходу щодо оптимального співвідношення громадянського суспільства та держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки у питаннях взаємодії громадянського суспільства та держави досить широкий діапазон думок і підходів, проблема їх співвідношення потребує подальшого теоретичного дослідження і обґрунтування. Несинхронний розвиток громадянського суспільства і держави на різних етапах еволюції зумовлює нові проблеми у їх взаємовідносинах.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження суперечливого характеру взаємодії громадянського суспільства та держави в період трансформаційних змін соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному політичному дискурсі активно використовується поняття громадянського суспільства (особливо у виступах політиків демократичного крила) поряд з ключовими ідейно-політичними словами: ринкова економіка, правова держава, демократія, свобода, приватна власність, цивілізовані країни та інші. Повноцінно розвинене громадянське суспільство виникає тільки в умовах радикального скорочення функцій державного апарату, подолання недовіри між різними соціальними групами.

Саме в громадянському суспільстві забезпечуються найрізноманітніші форми плюралізму – від суто соціального до конфесійного та етнонаціонального. Це арена діяльності окремих осіб, класів, груп, корпорацій, станів, інститутів, яка регулюється цивільним правом і прямо не залежить від держави [3, с. 35]. Як зазначав Г. Гегель, численні складові суспільства зазвичай не співвідносні, нестійкі і схильні до серйозних конфліктів. Громадянське суспільство нагадує поле бою, на якому стикаються приватні інтереси, причому надмірний розвиток одних елементів громадянського суспільства може привести до придушення інших його елементів.

Інакше кажучи, громадянське суспільство є формою самоорганізації людей, яка включає різного роду добровільно сформовані недержавні соціальні, економічні, професійні, освітні, релігійні, культурні та інші інститути, організації, об'єднання, спілки. Це система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх виробництва і відтворення, система самостійних і незалежних від держави

© Бичков М.М., 2016

суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для соціалізації та самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб, як індивідуальних, так і колективних. Вступаючи в систему суспільних відносин, окремий індивід аж ніяк не втрачає свого особистісного начала, свою безумовну значущість. З моральної точки зору особистість не повинна перетворитися у простий засіб, для якого вищою метою є суспільство, держава чи інше колективне утворення [3, с. 36].

Громадянське суспільство і держава генетично, морфологічно і функціонально взаємопов'язані одне з одним, і феномен державної влади має для формування громадянського суспільства важливе значення [1, с. 38].

Розглянемо ряд ключових характеристик співвідношення громадянського суспільства і формування державності, які представляють особливий інтерес з позицій здійснення системних соціальних трансформацій. «Громадянське суспільство і держава (там, де вони є обидва в наявності), – зазначає Н. Мотрошилова, – являють собою різні типи агрегування однієї і тієї ж людської колективності, що досягла стадії цивілізації» [10]. «Специфіка «громадянського суспільства» як сукупності реальних зв'язків і процесів, а відповідно і поняття, – на думку Н. Мотрошилової, – полягає, перш за все, в тому, що воно існує і, відповідно, визначається в обов'язковому співвідношенні з державою» [10].

Політологічний аспект проблеми дослідження вимагає від нас розглянути характерні особливості співвідношення громадянського суспільства та держави. Більше того, аналіз взаємодії цих двох суб'єктів у структурі більш складної системи – соціального організму країни – виявляє присутність третього елементу, а саме – антигромадянського суспільства, в якому установилися різноманітні зв'язки, відносини, об'єднання антицивілізаційного, часом кримінального, варварського характеру [10]. В ньому немає важливих якостей громадянського суспільства, таких як толерантність і повага до особистості. В антигромадянському суспільстві взагалі відсутні ліберальні цінності, проте, воно претендує на володіння та розпорядження владою і, навіть, реально володіє нею. Якщо до наведених елементів антигромадянського і позадержавного сегменту соціального організму країн віднести маргінальну масу, тіньову економіку, у сфері якої нині виробляється досить велика частина валового внутрішнього продукту (ВВП) і обертається значна частина грошей, то стає цілком зрозумілим, що й вони теж є тіньовими споживачами державної влади.

Отже, ми маємо певний трикутник: держава, громадянське суспільство та антигромадянське суспільство. При цьому їх взаємовідносини різні: і держава, і громадянське суспільство протистоять антигромадянському суспільству. В даному випадку інтереси громадянського суспільства і держави збігаються. За межами цього трикутника держава і громадянське суспільство мають суперечливі інтереси, а, нерідко, і протилежні прагнення.

На думку М. Денисюка, у сучасній науковій політико-правовій літературі сформувалися три позиції щодо характеристики співвідношення між самим громадянським суспільством і державою. Згідно першої позиції громадянське суспільство і держава внутрішньо єдині, їх індивідуальні й загальні інтереси збігаються. Друга позиція співвідношення держави і громадянського суспільства полягає у поглинанні останнім держави, руйнуванні її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів. І нарешті третій, полярно протилежний другому, підхід співвідношення держави та громадянського суспільства – поглинання державою громадянського суспільства [4, с. 87].

Держава і громадянське суспільство являють собою різні сторони єдиної соціальної реальності. Тому можна погодитися з думкою М. Денисюка, що оптимальним співвідношенням може вважатися лише поєднання і баланс громадянського суспільства та держави, їх тісний взаємозв'язок і взаємодія [4, с. 87]. Вони в той же час виступають результатом історичної творчості суспільства. Іншими словами, суспільство в процесі свого природно-історичного розвитку породжує і викристалізовує обидва цих соціальних продукта-феномена. Останні в процесі своєї довгої еволюції виступали, як правило, певними протилежностями, які за своїм характером недалеко віддалені одне від одного (з позицій інтересів суспільства). Дійсно, в історії розвитку людства найглибший слід залишено цілими епохами політичної боротьби суспільства зі свавіллям державної влади, втручанням держави в життя суспільства і окремої особистості, прийняттям так званих неправових законів, встановленням авторитарних політичних режимів і насадженням влади тиранії [5, с. 102].

Одна із відмінностей держави від громадянського суспільства полягає в її здатності приймати закони та інші нормативно-правові акти і можливості застосовувати заходи державного примусу на підставах, передбачених законом [6, с. 43]. Без держави, що створює необхідні об'єктивні закони, які забезпечують єдність (спільність) громадянського суспільства, громадянське суспільство розпалося би [2, с. 302].

Високорозвинені суспільства – це партнерство двох сильних: держави і громадянського суспільства. Це магістральна дорога сучасного соціального прогресу.

Сильні громадські структури зможуть унеможливити свавілля держапарату, підготувати вагомі альтернативні проекти, відстояти інтерес конкретних верств, груп, осіб, організувати самодостатню життєдіяльність своїх прихильників, взяти на себе частину владних повноважень. Але це не значить, що чим слабкіші державні структури, тим краще для розвитку громадянського суспільства. Саме для нього і потрібна сильна держава, бо хто забезпечить права і свободи тих же громадських структур, розв'яже порушені ними питання; хто захистить громадянина від свавілля кланово-корпоративних об'єднань, нецивілізованих підприємців, бізнесменів, мафіозних і кримінальних елементів? Більше того, громадські структури можуть доходити до зіткнень між собою. І тоді найкращим арбітром виступає держава. Сильна держава потрібна і для захисту від тиску і зазіхань ззовні. Нарешті,

ускладнення внутрішньої соціальної диференціації, загальної екологічної обстановки, наявність плюралізму ідеологій, політик, культур, багатоетнічність і багатоконфесійність вимагає дієздатної організуючої, координуючої, узгоджувальної функції держави. Загальновизнано, що в сучасних умовах зростає сервісна роль держави [11, с. 4].

Звідси очевидно, що реальний курс на формування повноцінного громадянського суспільства – це курс двох паралелей: формування сильної держави і формування сильного комплексу громадських структур. А щоб жодна із сторін не переважила, щоб держава, захопившись владними устремліннями, не повела до авторитаризму і далі, а громадські об'єднання в захопленні обстоюванням своїх інтересів не повели до анархії і далі, потрібно постійне підтримування балансу [11, с. 4].

Баланс політичних сил, загальнодержавних і приватних, корпоративних інтересів, баланс влади і громадських об'єднань є механізмом функціонування громадянського суспільства, що перевірений історією. Без освоєння науки збалансування інтересів шлях до громадянського суспільства буде дуже тернистим [11, с. 4].

Друге до цього ж – правові і соціокультурні механізми стримувань і противаг, бажання і уміння державних і громадських інститутів самообмежуватися в інтересах іншої сторони, їх готовність до взаємних поступок, компромісів, до прийняття і виконання узгоджених рішень, словом, уміння утримуватися від конфронтацій. Отже, стримування і противаги є базовими методами взаємовідносин у громадянському суспільстві [11, с. 4]. Саме на важливості такого характеру стосунків між державою і громадянським суспільством акцентував увагу Ю. Мірошниченко. «Процес управління суспільними і державними справами в сьогоднішньому світі, – наголошує він, – передбачає не лише пошук компромісів і досягнення консенсусів між основними політичними силами у представницьких органах влади, а й пошук відповідних компромісів і спільне вироблення консенсусних рішень у процесі взаємодії держави (державних органів) з інститутами громадянського суспільства» [7, с. 22].

Спроби політичної влади змінити структуру і характер політичної взаємодії з організаціями громадянського суспільства, перейти від традиційного патерналізму до більш збалансованих партнерських відносин формують передумови для проведення ефективного діалогу влади і громадянського суспільства [8, с. 34]. І тому, третя підвалина взаємовідносин у громадянському суспільстві – це діалог і його висока культура (тобто діалог влади з народом, державних і суспільних інститутів, громадських структур з владою і між собою, діалог між гілками влади) [11, с. 4]. Держава і громадянське суспільство в рамках демократичного устрою зацікавлені в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Рівень взаємної довіри між державною владою та інститутами громадянського суспільства у пострадянських країнах є низьким, що проявляється у відчуженості, замість солідарної відповідальності за стан суспільного розвитку [7, с. 23]. «Діалог влади і суспільства – це реальний процес відтворення політичної діяльності і політичних відносин, обумовлених суспільними і особистими інтересами, задоволення яких залежить від механізму функціонування політичної влади і політики, що вона проводить» [9, с. 99].

Але оскільки сучасне суспільство увійшло в площину зростаючого урізноманітнення і зіткнення інтересів, справедливих і несправедливих взаємних претензій владних і громадських структур, нових, непередбачених й до того ж гострих проблем, зумовлених трансформаційними процесами і реформістськими намаганнями, то всі учасники діалогу, врешті-решт, змушені знаходити компромісне рішення своїх інтересів.

Формування громадянського суспільства неодмінно повинно передбачати стратегічну програму поступової передачі частини державних владних функцій неурядовим організаціям, громадським об'єднанням, які візьмуть їх на себе. Але ділитись владою – не означає згинати державну управлінську вертикаль до горизонталі [11, с. 4].

З боку громадських утворень повинна йти зустрічна ініціатива. Крайні протестні форми у відносинах з державою (страйки, хода, наметові сидіння, голодування, заклики до непокори тощо) необхідно залишити для крайніх випадків, а нормою має стати, насамперед, подання обґрунтованих матеріалів з постановкою проблем, проектів відповідних рішень з визначенням механізмів їх виконання, спільне професійне обговорення з відповідними відомствами з метою консенсусу. Щодо держапарату, то повинен бути задіяний механізм реальних санкцій за ігнорування справедливих вимог громадськості [11 с. 4-5]. Це можливо при спільно визнаному паритеті, який найбільш повно реалізується у двоєдиному процесі становлення правової держави й утвердження громадянського суспільства.

Правова держава може формуватися тільки в органічному зв'язку з громадянським суспільством, забезпечуючи його функціонування. І оскільки таке суспільство створюється або буде створюватися, в тій же мірі формується і правова держава. Діалектичний взаємозв'язок громадянського суспільства з державою проявляється в тому, що чим досконаліше громадянське суспільство, тим менш помітна роль держави. З іншого боку – нерозвинене громадянське суспільство призводить до надмірного посилення держави, яка обмежує можливості першого [6, с. 45].

Висновки. Громадянське суспільство являє собою систему, яка самоорганізовується і саморозвивається. Разом з тим, його розвиток буде проходити більш успішно, якщо держава буде створювати для цього необхідні умови. Громадянське суспільство є саме тією соціальною підсистемою, в якій найбільш повно реалізується більшість прав і свобод громадян та їх об'єднань. Високий рівень розвитку громадянського суспільства неможливий без розвинутої правової держави. Так само як і без громадянського суспільства держава не може бути ні правовою, ні соціальною. Отже, їх розвиток зумовлений їх взаємовпливом.

Список літератури:

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
2. Булатов М. А. Немецкая классическая философия. В 2-х частях. Часть II. Гегель. Фейербах. – К.: Стилос, 2006. – 544 с.
3. Гаджиев К. С. Политология : Учебник для высших учебных заведений. – М.: Логос, 2001. – 488 с.
4. Денисюк М. В. Взаємозв'язок і взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти) / М. В. Денисюк // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 86-89.
5. Кальной И. И. и др. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 492 с.
6. Кожевников С. Н. Гражданское общество: понятие, основные признаки, предпосылки формирования в России / С. Н. Кожевников // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. – 2002. – Вып. 1 (5). – С. 37-46.
7. Мірошниченко Ю. «Ефективний діалог» держави і громадянського суспільства» / Ю. Мірошниченко // Віче. – 2013. – № 22. – С. 22-25.
8. Мокшин В. К., Шипелик О. В. Гражданское общество и государство в России: необходимость диалога / В. К. Мокшин, О. В. Шипелик // Научные труды SWorld. – 2015. – № 4(41). – С. 33-36.
9. Мокшин В. К., Шипелик О. В. Социально-политический процесс в условиях модернизации современного российского общества. Монография. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2014. – 162 с.
10. Мотрошилова Н. В. О современном понятии гражданского общества / Н. В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2009. – №6. Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?id=41&option=com_content&task=view
11. Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення / О. Онищенко // Наука і суспільство. – 2002. – № 1/2. – С. 2-7.

Бычков Н.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СООТНОШЕНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация
В статье рассмотрена и проанализирована проблема соотношения гражданского общества и государства в контексте социальных трансформаций и их влияния на характер этих отношений. В структуре социального организма страны выделяется третий элемент – антигражданское общество. Раскрываются взаимоотношения между государством, гражданским обществом и антигражданским обществом. Обосновывается мысль о необходимости развитого гражданского общества в сочетании с сильным правовым государством. Выделены некоторые ключевые моменты в отношениях гражданского общества и государства.
Ключевые слова: гражданское общество, государство, антигражданское общество, диалог, баланс, сдерживание.

Bychkov N.N.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade and Economic University

THE RATIO OF CIVIL SOCIETY AND THE STATE IN THE SYSTEM OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

Summary
The article analyzes and deals with the problem of balance of civil society and the state in the context of social transformations and their impact on the nature of these relations. In the structure of the social organism of the country anti civil society as the third element is singled out. The relations between government, civil society and anti civil society are revealed. The thought of necessity in a developed civil society combined with a strong legal state. Some key moments in the relations of civil society and the state are pointed out.
Keywords: civil society, state, anti civil society, dialogue, balance, control.

УДК 321.64

ҐЕНЕЗА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ НІМЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ

Дмитрашко С.А.
Одеська національна академія харчових технологій

У статті розглянуто зовнішньополітичну доктрину націонал-соціалізму. Здійснено аналіз політико-ідеологічних, політико-правових основ зовнішньополітичної концепції лідера НСДАП А. Гітлера. Досліджено змістовну специфіку зовнішньополітичного напряму «Drang nach Osten» в державній діяльності Третього рейху. Визначено складові елементи зовнішньополітичної концепції А. Гітлера та розглянуто специфічне поєднання традиційних і новаторських підходів до зовнішньої політики. Автором показані перспективи розглядання зв'язку внутрішньополітичної боротьби і зовнішньополітичної агресії з психологічною війною.
Ключові слова: націонал-соціалізм, зовнішня політика, імперія, «життєвий простір», «Mein Kampf».

Постановка проблеми. Націонал-соціалізму як політичному феномену присвячені наукові дослідження, в яких він розглядається з різних методологічних позицій. Дослідження націонал-соціалізму переплетені з політичною дійсністю, тому зберігається необхідність теоретичного дослідження, що дозволить відшукати структурні елементи фашизму як родового явища і націонал-соціалізму як німецької форми фашизму. Націонал-соціалістичний рух був ідеологічним за своєю суттю, спрямованим на завоювання влади як всередині країни, так і ззовні. Зовнішньополітична доктрина є складовою ідеології націонал-соціалізму та є частиною суто прагматичних інтересів режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До праць, що були присвячені сучасній методології дослідження фашизму і націонал-соціалізму можна віднести роботи Б. Бессонова, О. Бланка, О. Галкіна, Е. Джентілє, В. Віппермана, М. Брошата. Подальша розробка та вивчення реальної практики діяльності нацистського режиму, зокрема у зовнішній політиці, представлена в публікаціях М. Геффернена, П. Рахшміра, В. Розумюка, А. Майера, В. Мазера.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зовнішньополітична доктрина націонал-соціалізму мала багато спільного з фашистською доктриною, проте на відміну від останньої, ґрунтувалася не на ідеї політичної нації, держави з культурно-історичним обґрунтуванням. Концепція А. Гітлера стверджувала, що єдиною можливістю для націонал-соціалістичної держави та її безпеки всередині і ззовні, є спрямованість на створення німецького расового континентального рейху.

Метою даної статті є аналіз політико-ідеологічних, політико-правових основ зовнішньої політики націонал-соціалізму та визначення специфіки методів зовнішньополітичної діяльності А. Гітлера.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньополітична доктрина є чітко оформленою системою суджень, напрямів політики, принципів визначення союзників-ворогів, методів та форм досягнення поставлених цілей, завдань, які тісно пов'язані з ідеологією націонал-соціалізму. До структурних елементів доктрини зовнішньої політики націонал-соціалістичного режиму відноситься: расизм, антисемітизм, принцип боротьби всіх проти всіх за життєвий простір, розширення життєвого простору на Сході Європи, імперська місія Німеччини. А. Гітлер в «Mein Kampf» визначив зовнішньополітичну місію націонал-соціалізму: « мусить без озирання на «традиції» і упередження знайти в собі мужність зібрати наш народ і його сили задля походу шляхом, який виведе цей народ із теперішньої обмеженості життєвого простору до нових земельних володінь» [1, с. 38]. Специфічність харизматичного лідерства А. Гітлера розкривається в поєднанні функцій суб'єкта політики і суб'єкта ідеології. Пропаганда доводила, що фюрер – це особа, що стоїть над вузькопартійними чи міжпартійними конфліктами, тому не виконує функції партійного менеджера. В політичній свідомості громадян фюрер ставав тим лідером, що втілював волю історії щодо особливої місії Німеччини.

Ґ. Шуберт писав, що А. Гітлер з фанатичною рішучістю заявив про те, що він є прибічником народного егоїзму: «Ми знаємо лише один інтерес і це інтерес нашого власного народу» [2, с. 66]. Якщо врахувати, що політико-ідеологічні настанови у нацистській державі об'єднувалися з політико-інституційною потугою, то подібна позиція унеможливлює будь-який інтернаціональний синтез інтересів. Можемо погодитись з думкою дослідниці А. Томаєвої, що «нацизм включає в себе вже не тільки неприязне ставлення до інших націй, але й спирається на ідею національної переваги. Нацизм може виявлятися і в такій формі, як неприязне ставлення до іншого націоналізму» [3, с. 73].

Німецькій політичній культурі властиве трактування зовнішньої політики не тільки як сфери представництва раціональних, економічних, політичних питань, але й прояву особливої культурної, релігійної, ідейної, в певному сенсі, метафізичної діяльності. Творення концептуальних основ зовнішньої політики залежало від ціннісних орієнтирів, переконань, стереотипів не менше, ніж від геополітичного, геоекономічного обґрунтування напрямів політичної діяльності. Перед великими війнами в німецькій політичній культурі відбувалося, як писав С. Одуєв, переоцінка цінностей, через те, що «кожне повернення Заратустри» означало «визначення вищих цінностей» [4, с. 9]. Перша світова війна була обґрунтована ідеєю німецької спільноти, «фатерлянду», імперії, тоді як Друга світова війна визначалася

© Дмитрашко С.А., 2016

нацистськими ідеологами у категоріях «вищої цінності раси», рейху. В. Мазер проаналізував основні положення«Mein Kampf» і дійшов до висновку, що світосприйняття Гітлера мало «вимогу загарбання землі шляхом війни і примусового загарбання та забезпечення беззастережного суверенітету германської расової держави» [5, с. 148]. Расова теорія перетворилася в парадигму світової політики, яка дозволяла націонал-соціалістичному режиму легітимувати боротьбу за володарювання в світі.

Одним з важливих положень зовнішньополітичної доктрини націонал-соціалізму була вимога захоплення землі шляхом війни і забезпечення безумовного суверенітету расової держави. А. Гітлер розумів суверенітет держави не як політико-правову властивість держави, а як беззастережну незалежність народу і держави, тобто як можливість прохарчуватися із врожаю власної землі і цю землю захищати у війні. В його розумінні, суверенітет держави – це надзвичайно велика територія, яка несе в собі захист, оскільки розмір території вже є коефіцієнтом потуги. Подвійне розуміння суверенітету – господарське і геополітичне – ґрунтувалося на переконанні, що між народами і державами відбувається постійна нескінченна війна за існування. Відповідно, у зовнішній політиці відсутні власні закони, вона регулюється тими самими законами, що регулюють «боротьбу всіх проти всіх» у людському суспільстві. Тим не менш, А. Гітлер був не тільки ідеологом, але й програмологом. Його програма розпочиналася з вимоги скасування Веймарської республіки, ізоляції соціал-демократів і комуністів, ліквідації безробіття і продовжувалася негативним ставленням не тільки до умов Версальської системи, але і кордонів Німеччини часів 1914 р. Він був переконаний, що кордони 1914 р. не несуть економічного захисту, не посилюють воєнно-політичний статус Німеччини в Європі. Важливим було те, що Гітлер відкидав існуючі міжнародні господарсько-політичні угоди, тому що «розмови про мирне економічне завоювання світу є найбільшим безглуздям, яке було визначено як керівний принцип державної політики» [5, с. 149]. В економічному обґрунтуванні проблеми нестачі життєвого простору визначені такі фактори, як кількість землі, на якій проживає народ; якість і кількість врожаю; кількість людей, що проживає на землі; модернізація технологій. Основна проблема у зробленому висновку: «німецькому народу не вистачає території для виживання, тому війна є єдиним засобом (а не метою) досягнути більшого простору для безпеки та захисту [5, с. 154], тому для Німеччини є єдина можливість проведення здорової земельної політики – лише в отриманні нової території у самій Європі» [5, с. 156]. Багато в чому переконаність лідера НСДАП походила від того, що він не був демократичним політиком, не пропонував альтернатив, більше концентрувався на радикальних перетвореннях і опозиції міжнародному ладу. Окрім цього, націонал-соціалісти укріпили свої позиції, тому що змогли національні почуття після катастрофи кайзерівської імперії трансформувати у політичні дії та презентувати НСДАП як загальнонаціональну силу.

Аналіз тверджень лідера НСДАП доводить, що А. Гітлер мислив як політик екстенсивного типу, тому що розвиток і збереження могутності держави вбачав у загарбанні території інших країн, які знаходяться на Сході Європи. Він відкидав ідею модернізації господарства і включення у світове співтовариство, оскільки у такий спосіб неможливо гарантувати захист країни. Селянство, армія, простір ставали факторами гарантії безпеки і захисту держави.

Якщо спробувати систематизувати основи зовнішньополітичної концепції А. Гітлера, то треба зазначити, що вони складаються з двох основних елементів. У «Mein Kampf» писав, що зовнішня політика народної держави мусить забезпечити існування об'єднаної державою риси, тобто: а) забезпечити природне співвідношення зростання і кількості народу з розміром і продуктивністю землі; б) величина землі тотожна військово-політичній могутності держави. З цих двох елементів – економічного і геополітичного – виводиться основна мета зовнішньої політики – відновлення статусу світової держави для Німеччини.

За думкою Гітлера, боротьба націй за життєвий простір є складовою процесу історії. У «Mein Kampf» він дав визначення світової держави: «Німеччина сьогодні не є світовою державою. Навіть якщо б було подолано наше тимчасове воєнне безсилля, ми вже б не могли претендувати на цей титул. У добу поступового розподілу Землі між державами, окремі з яких самі простягаються практично на цілі континенти, не можна визнавати світовою державою країну, політична метрополія якої обмежена сміхотворною земельною площиною у 5 тис. кв. км.» [1, с. 36]. Геополітичне становище Німеччини в Європі мало свої вигідні та негативні сторони. Відкритість кордонів, небезпека війни на два фронти, відсутність виходу до океану, залежність економіки від сировини інших країн, за думкою фюрера, повинні бути подолані континентальним простором держави й економічною автаркією.

Імперська місія німецького народу сприймалася як прояв особливостей культурної, релігійної та расової діяльності. Ще зі створення Другого рейху посилилися позиції Німеччини як актора європейської політики. Критики діяльності канцлера О. фон Бісмарка наполягали на необхідності злиття Німеччини з Австрією, захопленні колоній у Східній Європі заради створення автаркії. Так, на початку XX ст. Фердінанд Фрід, який був редактором «ТАТ», активно обстоював ідею домінування імперії в Європі як можливість виходу з залежностей світової економіки. Традиція поєднання економічної автаркії з військово-стратегічними діями у напрямі Сходу Європи була розгорнута у програмі Пангерманського союзу. Задля могутності Німеччини як впливового актора міжнародних відносин представники Пангерманського союзу пропонували об'єднати всі народи Європи, які розмовляють німецькою мовою у державний союз, який стане базисом для завоювання колоній у самій Європі. Саме з пропозицій Пангерманського союзу з'являється наголос на проблемі відсутності необхідної кількості землі для германського рейху у зв'язку з надлишком населення та серединним розташуванням у центрі Європи [6, с. 1048]. Не всі

політики підтримували ідею наступу на Схід Європи, існувала лінія трансатлантичної колонізації і торгівлі, представлена, наприклад, Генрі Сімонсфельдом, а також одним із лідерів Пангерманського союзу Генріхом Класом. В історичній науці початку XX ст. також відображаються ідеологічні настанови vulkische. Так, Карл Хампе в роботі «Похід на Схід. Славні подвиги колонізації німецького народу у Середньовіччі» писав про необхідність продовження великої колонізації Середньовіччя. У якості аргументу проти створення польської держави, до якої могли відійти східнонімецькі землі, наводилась культурна колонізація земель німців, яка дає невід'ємне право на володіння. В. Віппреманн цитує Хампе: «Коли між двома расами відсутні надійні географічні кордони, що розділяють, це завжди приводить до натиску в обидва боки з використанням сили» [7, с. 107]. У період Другої світової війни у дослідженнях «остфоршунг» значно посилюється расова аргументація «Drang nach Osten». Дослідник Отто Рехе в роботі «Сила і походження значення нордичної раси для західних слов'ян» писав, що «великий німецький кордон взяв під своє заступництво західних слов'ян, аби провести кордон з чужорідними расами, яких серед слов'ян багато» [7, с. 114].

У політичних програмах, історичних доробках були присутні теми, які вплинули на формування світогляду А. Гітлера та інших політиків НСДАП. Так, домінування поглядів про розширення німецьких народних мас, їхнє просування на території Східної Європи, посилена праця, особлива життєва енергія народу свідчили про позицію vulkische, народно-органічну теорію. Коли додавався матеріал про зіткнення рас, які не мають надійних територіальних кордонів, що веде до натиску – це свідчило про расову аргументацію, а якщо мова йшла, що в цій боротьбі переможуть ті, які володіють більш цінними якостями, а переможені переймуть їх як взірець, то це прояви соціал-дарвінізму. Подібна соціополітична і соціокультурна атмосфера формувала світогляд політиків НСДАП, але на відміну від попередньої політичної традиції вони виокремлювали, в першу чергу, расову парадигму. Політична тенденція наступу на Схід Європи має певні особливості. Наприклад, Меллер ван ден Брук, Макс Гільдерт Бьом пропонували розглядати«Drang nach Osten» як співдружність старших і молодших партнерів, оскільки Польща на відміну від Богемії, Моравії була відкрита культурному впливу німців, тому пропонували утворити східноєвропейську федерацію. Ця політична тенденція припинилася у 1938-1939 рр., оскільки нацисти не намагалися продовжувати народницьку політику vulkische, вони орієнтувалися на створення расово-чистої континентальної імперії з ядром у Німеччині. Відомий німецький дослідник В. Віпперманн слушно зауважив, що ці інтелектуальні роздуми – рекомендації треба співвідносити з цілком реальними Нюрнбергськими законами 1935 р., від виконання яких на Сході Європи залежало тисячі життів слов'ян, євреїв [7, с. 114], яких або виселяли, або знищували у відповідності до форми черепу. Переслідування каральними структурами, Нюрнбергські закони 1935 р. змінили суспільство, тому що солідаризація громадян імперії «німецьких та споріднених кровей» з «малоправними громадянами» була практично неможливою з-за репресій.

Звернемо увагу на важливе міркування В. Віппермана про те, що нацистські ідеологи прийшли до певного «співіснування» націоналістичних, «народних» і расистських уявлень. «Навколо одного расового ідеологічного «ядра» групувалися різноманітні націоналістичні, «народні», антисемітські, антисоціалістичні та антикапіталістичні складові, які не тільки терпіли націоналістичні і «народні» погляди німецьких істориків, але і використовували їх для інтеграції і узаконювання зовнішньополітичних цілей» [7, с. 116]. За часів Третього рейху, як зазначає Г. Раушнінг, А. Гітлер намагався перетворити інші європейські країни – Данію, Норвегію, Фландрію, Бельгію – у васалів Німеччини, яка повинна панувати в Європі. Лідер НСДАП наголошував: «на Сході і на південному Сході Німеччина має намір розповсюдити свою владу далеко за встановлені кордони... Ми не хочемо рівноправ'я з іншими націями, ми хочемо панування... Роздробленість та багатолітнє безсилля німецької держави примушували мільйони кращих синів німецького народу нести свою культуру іншим народам, то була наша біда, але зараз ми шануємося цим. Як євреї, що розпорошені на Землі, змогли потім воцаритися всюди і до сих пір – правлять світом – та само і ми, дійсно обраний народ, розпорошений по землі, будемо панувати всюди, будемо володарями Землі» [8, с. 119]. У якості аргументації обраного напряму наступу на Схід Європи фюрер наводить расову різницю між расовим мисленням німців і масовим мисленням слов'ян, пропонує перетворити європейський континент у єдиний політичний простір, де панувати муть лише німці. У такий спосіб він намагається підкреслити відмінність політики Третього рейху від політики Другого рейху. Підкреслимо, що лідера Третього рейху цікавили зовнішньополітичні інтереси Німеччини, він не припускав можливості захисту інтересів інших країн або європейського континенту. На відміну від політичної традиції Другого рейху, яка ґрунтувалася на національних інтересах на європейському Сході, Третій рейх зорієнтував зовнішню політику не тільки на повернення колоній, але й на створення расового «Східного простору» експансивним шляхом. При цьому Гітлер критикує оборонну тактику, хоча задля незначного успіху рекомендує деякі поступки, але стратегія зовнішньої політики не передбачала компромісу. Він використовує загострену аргументацію захоплення східноєвропейських земель. Земля, яку захоплюють арійські сини, а потім зберігають, за його думкою, сама виправдає усі жертви і вбивства. Ця апологія захоплення землі носить одночасно геополітичний, біологічний і метафізичний характер, оскільки, за його думкою, кордони держав змінюються так само, як рельєф Землі. «Факт захоплення землі не є високим обов'язком довічного визнання. Цей факт доводить силу загарбників і слабкість потерпілого. Виключно в силі знаходиться право» [5, с. 169]. Вільне використання фактів, маніпуляція поняттями в аргументації загарбницької політики властиве мисленню Гітлера. Він писав про те, що націонал-соціалісти починають наступ на Схід Європи там, де німці зупинилися шість століть назад, але згадаємо про три розділи Речі Поспо-

литої, Першу світову війну, які доводять зворотне тому, що писав лідер націонал-соціалізму.

Не менш вільною, дещо архаїчною для технологічного і технічного XX ст., аргументацією створення автаркії була позиція Гітлера щодо пріоритетів і напрямів розвитку економіки. Він розумів і використовував надважливі можливості розвитку важкої промисловості і торгівлі для воєнної модернізації країни, але пріоритетом вважав створення економічної автаркії з метою виведення німецької економіки з світової. За його думкою, у збереженні народу головну роль відіграють армія і селянство, а необхідний життєвий простір не може бути досягнуто військово-політичними угодами, лише силою. Він робить акцент на силі військової влади, оскільки саме вона вирішує всі земельні претензії і виступає легітимацією цих земельних претензій. У розумінні А. Гітлера, Європа не географічне поняття, це проблема кровного зв'язку. За свідченням Г. Пікера, фюрер проголошував, що мета його політики на Сході Європи – в перспективі освоїти цей простір для заселення його ста мільйонами представників германської раси» [9, с. 274]. Його модель світу носила всеохоплюючий характер: створення європейської континентальної держави виступало як щабель для світової імперії; боротьба з семітами означала боротьбу зі Злом; расовий відбір – це елемент антропології політики нацистського режиму, спрямованої на створення нового типу людини. Гітлер міркував, що існуватимуть чотири економічні імперії – США, Британія, Східна Азія, Європа на чолі з рейхом. Він бачив європейську імперію як тоталітарну імперію з різним рівнем залежностей.

Для націонал-соціалізму використання радикальних засобів для вирішення різноманітних питань суспільно-політичного характеру було звичайною практикою. Політична практика використання різноманітних засобів для досягнення мети, за думкою А. Гітлера, припустима, тому що «революційні режими здавна звикли виходити за усталену межу» [10, с. 203]. У зовнішній політиці використання методів підбурювання, насилля, створення «п'ятої колони», злочини проти людства, невизнання норм міжнародного права мала постійну тенденцію до використання їх як нормативної форми політичної діяльності нацистської держави. Він відчував недовіру до кар'єрної дипломатії, більше покладався на своїх емісарів, коли справа стосувалася втручання у внутрішні справи інших держав. Щоб утримувати західні демократії під постійною загрозою, у Німеччині проводились арешти заручників та інші терористичні акції. Йому належить альтернативний принцип використання соціал-імперіалізму – задля зменшення соціального невдоволення всередині Німеччини, пропаганда активно нав'язувала думку про вороже оточення і фатальну роль війни для німецької історії. Очікування фюрера, властиві для певних політичних груп авторитарного типу, було втілено в новій формулі державної доктрини «народ, імперія, фюрер». Подібна доктрина створює бажану єдність у суспільстві та спрямовує зусилля громадян у необхідному режимові напрямі. У 1945 р. Й. Геббельс у своїх щоденниках запише, «супротивник підтверджує, що ... Гітлер втілює для німецьких військ, так би мовити, тип національного герою з міфології» [11, с. 168]. Можемо зазначити, що важливою специфікою політики націонал-соціалістичного режиму було поєднання внутрішньополітичної боротьби з зовнішньою політикою, а також залучення психологічної війни у зовнішньополітичну діяльність. Впливовий соціальний психолог С. Московичи, провівши аналіз расизму, стереотипу та дискримінацій, підкреслював, що існують люди авторитарного типу, які беруть участь в екстремістських політичних рухах. Часто екстремістські ідеї знаходять підтримку серед людей, які вірять у необхідність порядку, сили влади та стережуться «інших», так як поділяють суспільство на «ми» – «вони», де «вони» – це «інші» [12, с. 476].

Враховуючи зміну світового співвідношення сил, появу можливості для Німеччини отримати статус світової держави, А. Гітлер, тим не менш, відкидає ідею можливої співпраці й економічного лідерства. Німецький націонал-соціалізм був орієнтований на створення расової ієрархічної континентальної імперії.

Висновок. У формуванні зовнішньополітичної моделі діяльності нацистської держави критеріями виступали не тільки економічні потреби автаркії, рівнозначними були ціннісні орієнтації, культурні, історичні традиції та геополітичні орієнтири. Зокрема, культуртрегерська діяльність германців на слов'янських землях визначалась як одна з умов державного інтересу на східних землях Європи. Відповідно до расових ієрархічних цілей було додано геополітичну аргументацію щодо напрямів політики. Програмові засади націонал-соціалістичної зовнішньої політики формувалися під впливом системи поглядів, що поєднувала обов'язкові фактори політики – імперію як форму держави та вождя як особливого типу лідера доби імперіалізму. Расова теорія перетворилася на парадигму європейської політики, яка дозволила націонал-соціалістичному режимові легітимувати боротьбу за володарювання в Європі. Лідери націонал-соціалізму змогли інтегрувати великі маси людей навколо режиму тим, що в якості мети запропонували зрозумілу і бажану всіма ідею відновлення величі Німеччини. Ця ідея була базисною в обґрунтуванні і оформленні внутрішньої і зовнішньої політики нацистської держави.

Для подальших досліджень актуальним залишається проблема з'єднання внутрішньополітичної боротьби і зовнішньополітичної агресії з технологіями психологічної війни, започаткована Третім рейхом.

Список літератури.

1. Гитлер А. «Mein Kampf». Восточное ориентирование и восточная политика / А. Гитлер // Военно – исторический журнал. – 1990. – № 11. – С. 35-38.
2. Schubert G. Anfänge nationalsozialistischer Außenpolitik / G. Schubert. – Köln : Verlag Wissenschaft und Politik, cop. 1963. – 253 s.

3. Томаєва А. О. Ідеологія націонал-соціалізму: її витоки, ґенеза, роль у суспільно-політичному житті Німеччини (до постановки питання) / А. О. Томаєва // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. О. Сковороди. – Х, 2013. – С. 72-75.
4. Одуев С. Ф. Тропами Заратустры. (Влияние ницшеанства на немецкую буржуазную философию) / С. Ф. Одуев. – М. : Изд. «Мысль», 1976. – 201 с.
5. Maser W. Hitlers «Mein Kampf»: « Entstehung, Aufbau, Stil, Änderungen, Quellen, Quellenwert, kommentierte Auszüge» / W. Maser. – München : Bechtle Verlag, 1966. – 344 s.
6. Троян С. С. Немецкие проекты «Миттельевропы» конца XIX-начала XX века [Електронний ресурс] / С. С. Троян // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 1047-1053. – Режим доступу : cyberleninka.ru/article/n/nemetskie-proekty-mittelevropy-kontsa-xix-nachala-xx-vv
7. Wippermann W. Der «Deutsche Drang nach Osten». Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagwortes. / W. Wippermann. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgessellschaft, 1981. – 159 s.
8. Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг ; пер. с нем.; под ред. А. Егазарова. – М. : «МИФ», 1993. – 381 с.
9. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Г. Пикер; пер. с нем. И. В. Розанова; общ. ред., вступ. статья и предисл. И. М. Фрадкина. – Смоленск : Фирма «Русич», 1993. – 496 с.
10. Проэктор Д. М. Фашизм: путь агрессии и гибели / Д. М. Проэктор. – 2–е изд., доп. – М. : Наука, 1989. – 584 с.
11. Геббельс Й. Дневники 1945 года. Последние записи / Й. Геббельс, пер. с нем. ; вступ. слово и общ. ред. А. А. Галкина. – Смоленск : Фирма «Русич», 1993. – 416 с.
12. Социальная психология / под ред. С. Московичи. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)

Дмитрашко С.А.
Одесская национальная академия пищевых технологий

ГЕНЕЗИС ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ НЕМЕЦКОГО НАЦИОНАЛ-СОЦИАЛИЗМА

Аннотация
В статье рассмотрено внешнеполитическую доктрину национал-социалистического режима. Осуществлен анализ политико-идеологических, политико-правовых основ внешнеполитической концепции лидера НСДАП А. Гитлера. Исследована смысловая специфика внешнеполитического направления «Drang nach Osten» в государственной деятельности Третьего рейха. Определены составные элементы внешнеполитической концепции А. Гитлера и рассмотрено специфическое соединение традиционных и новаторских подходов к внешней политике. Автором показаны перспективы рассмотрения связи внешнеполитической борьбы и внешнеполитической агрессии с психологической войной.
Ключевые слова: национал-социализм, внешняя политика, империя, «жизненное пространство», «Mein Kampf».

Dmytrashko S.A.
Odessa National Academy of Food Technologies

THE GENESIS OF THE FOREIGN POLICY DOCTRINE OF GERMAN NATIONAL SOCIALISM

Summary
The article considers the foreign policy doctrine of the National Socialist regime. The analysis of the political and ideological, political and legal foundations of foreign policy leader of the NSDAP Adolf Hitler concept. Studied the semantic specificity of foreign destinations «Drang nach Osten» state of the Third Reich. Defined the constituent elements of the concept of foreign policy of Adolf Hitler and considered specific combining traditional and innovative approaches to foreign policy. The author shows the prospects for the consideration of foreign communications and foreign aggression struggle with psychological warfare.
Keywords: national Socialism, foreign policy, «living space», empire, «Mein Kampf».

УДК 329(1-21)

МІСЬКІ СОЦІАЛЬНІ РУХИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСЬКУ ПОЛІТИКУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Кучуран А.М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджується явище міських соціальних рухів як потенційного фактору трансформацій у містах. Розглянуто підходи до визначення поняття «міських соціальних рухів», що склалися серед науковців. Проаналізовано тенденції зміни розуміння міських рухів та причини, що їх обумовлюють. Також розглянуто поняття «право на місто» та його зв'язок зі змінами в містах.
Ключові слова: міський рух, місто, сенс міста, право на місто, міський активізм, міська політика.

Постановка проблеми. До протестів та громадських хвилювань, що прокотились містами Європи та США, починаючи з середини 1960-х і до 1970-х років, науковці мали доволі одноманітний погляд на міське політичне життя, що не викликав широких дискусій. Американські дослідники, які домінували в сфері досліджень міської політики в 1960-х роках, сфокусували свою увагу на питаннях вироблення політичних рішень та впливу на владу. Проблематика соціальних рухів розглядалась ними тільки в історичному аспекті. Основне зацікавлення науковців стосувалось дебатів навколо питання: хто контролює процес вироблення політичних рішень. Тому вивчення міських соціальних рухів було залишене на дослідників «колективної поведінки», які розглядали соціальні рухи як колективні прояви ірраціональної чи девіантної поведінки. Вражені європейським досвідом фашизму та комунізму, вони прирівнювали всі масові рухи з мобілізацією, яка співвідноситься з тоталітарними режимами. Старі підходи втратили свою доречність зі змінами в політичному вигляді американських та європейських міст. Більше того, моральний фундамент соціальних рухів базувався на ідеях расової рівності, поваги до навколишнього середовища, демократичної участі, що унеможливлювало його порівняння із девіантною поведінкою.

Згодом, у 80-х роках XX ст., коли в науковий обіг увійшла концепція міських політичних режимів, міським рухам стало приділятись більше уваги серед дослідників міської політики. Це було спричинено переглядом їхньої ролі в міській політиці. Згідно концепції міських політичних режимів К. Стоуна (*Stone*) [9, с. 813] міські рухи, представники середнього класу та локальні активісти можуть відігравати значну роль у розвитку міста, на рівні з такими політичними акторами міських політичних режимів як представники місцевої влади та бізнес. Тому аналіз соціальних рухів, зокрема міських і їх впливу на урбаністичну політику та соціальні зміни в містах є сьогодні актуальним завданням для гуманітарних наук, зокрема політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціальних рухів посідає вагоме місце у гуманітарних науках, передусім соціології. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили М. Кастельс, А. Лефевр, Д. Харві, К. Пікванс, М. Майер, В. Ніколлс та інші; серед українських вчених питанням соціальних рухів займаються Л. Камінська, О. Пилипенко, А. Тищенко та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Загалом проблематика соціальних рухів в українській науці певною мірою розроблена (особливо в соціології), але ми звертаємо увагу на таку її частину як міські рухи. При цьому, міські рухи ми розглядаємо як проактивну частину суспільства, що мають потенціал здійснювати вплив в міській політиці, брати участь у формуванні порядку денного та визначенні розвитку міста. Тобто, міські рухи розглядаються нами в політологічному ракурсі, розуміються в якості політичного актора.

Мета статті. Проаналізувати сучасні наукові підходи до розуміння міських соціальних рухів та їх можливості продукувати зміни в містах і, відповідно, виступати актором міської політики.

Виклад основного матеріалу. Формальні інститути, як видається, все більше не в змозі впоратись із тими вимогами, які висуваються міськими спільнотами. Останні ж, в свою чергу, подроблені та об'єднані вздовж різноманітних вимірів (ліній розмежування). Тому міські соціальні рухи (*urban social movements*) стали агентами соціальних змін завдяки впливу на свідомість соціальних груп і суспільства загалом, а їх діяльність стимулює як процеси, так і результати вироблення важливих суспільно-політичних рішень [13, с. 181-182].

Як зазначає українська дослідниця О. Пилипенко, основним середовищем, що породжує суспільні рухи, є сьогодні базовий прошарок суспільства, переважно місцеві співтовариства. Це пов'язано з тим, що в умовах глобалізації місцеві громади зникають з поля зору всіх, хто ухвалює рішення, проблеми їхнього життя більше нікого не цікавлять. Не є пріоритетними й такі проблеми, як екологічні, феміністські, а інші – правозахисні, житлові – часто від уваги влади лише загострюються. Громадські рухи й покликані вирішувати саме проблеми подібного характеру, включити їх до складу порядку денного [3, с. 68].

Західні дослідники С. Файнстейн (*Fainstein*) та К. Гірст (*Hirst*) визначають соціальні рухи як колективні суб'єкти, що одночасно є і організацією (дезорганізацією), і способом досягнення цілей. Соціальні рухи можуть включати організації, де є членські внески і списки учасників, але їх загальна структура не є фіксованою і вона завжди в процесі становлення – рухи є феноменом, що постійно розвиваються. Їхні цілі завжди опозиційні до існуючої влади, але специфічний набір їхніх цілей та позиція опору чи

© Кучуран А.М., 2016

трансформації, реакції чи розвитку впливає на контекст їхнього існування та внутрішній розвиток. «Старі» соціальні рухи походили з класової структури капіталістичного суспільства і мали на меті викорінити матеріальну нерівність, яка виникла в результаті виробничих відносин, а «нові» соціальні рухи мають міжкласовий характер і керуються нематеріальними міркуваннями [13, с. 182-183].

Українська соціолог Л. Камінська також підкреслює, що суспільні класи перестають виступати соціальним суб'єктом сучасних форм колективної активності. Сучасні рухи продукуються множинними новими соціальними спільнотами, а «нові» соціальні рухи відкидають формальні, бюрократичні способи організації, надаючи перевагу гнучкості з метою активного залучення нових членів до своїх лав, що сприяє утворенню нових типів колективної організації. Ключові тенденції у розвитку сучасних рухів представлені у працях П. Гунделаха та А. Мелуччі. Перший виокремлює стихійні рухи, які широко виникають сьогодні майже у всіх суспільствах. Причиною цього, як зазначає дослідник, стає те, що люди більше жорстко не прив'язані до визначених суспільних класів, а сконцентровані на проблемах власного життя та своїх близьких, намагаються захиститися від ризиків, формуючі нові види добровільних організацій низового рівня. А. Мелуччі також звертає увагу на поширеність у сучасних суспільствах колективних ідентичностей та рухів, сформованих на локальному рівні на базі індивідуального досвіду. Ризики модернізації призводять до появи громадянських ініціатив та суспільних рухів, які є реакцією на нові небезпечні ситуації [2, с. 92]. Тобто, використовуючи термінологію досліджень міських політичних режимів, можна стверджувати, що ризики зростання (здебільшого це стосується забудови) міст є однією з причини формування низових рухів. Така ситуація не є чимось новим для українських міст, а найяскравіше вона проявляється в столиці, де жителі окремих районів об'єднуються заради захисту землі, парків, скверів.

Інша українська дослідниця О. Пилипенко зазначає, що локальні громадські рухи зазвичай позбавлені ідеологічного забарвлення і спрямовані на вирішення місцевих проблем, пов'язаних з господарством. Локальні рухи мають тенденцію до переростання у загальнонаціональні, які вже володіють яскраво вираженим «політичним забарвленням», спрямованого на підтримку певного політичного курсу. Відтак спостерігається значна політизація вимог учасників руху. Так, у травні 2013 р. у Стамбулі розпочалися масові протести проти плану мерії міста щодо знесення парку Гезі на площі Таксім. За кілька днів протестний рух поширився країною, а його учасники вимагали вже не тільки збереження парку, а й відставки прем'єр-міністра Туреччини Р. Ердогана [3, с. 69].

Американський урбаніст В. Ніколлс (*Nicholls*) вважає, що «міське питання» цікавило дослідників соціальних рухів упродовж багатьох років, починаючи з К. Маркса й закінчуючи сучасними провідними науковцями. Ними розглядались питання, як міста сприяють чи навпаки блокують політичні активності різних масштабів. Незважаючи на загальне зацікавлення цими питаннями, тільки деяким науковцям вдалось насправді відкрити міський «чорний ящик», щоби визначити процеси та механізми, що дозволяють містам відігравати особливу роль у соціальних рухах. На думку В. Ніколлса найбільш помітними виключеннями були М. Кастельс (*Castells*) та І. Кацнелсон (*Katznelson*), які змогли ідентифікувати особливості капіталістичних міст і звернути увагу на способи, як ці специфічні «міські якості» впливають на трудові конфлікти, організаційні форми та свідомість учасників соціальних рухів [10, с. 841].

Термін «міські соціальні рухи» вперше був запропонований іспано-американським науковцем М. Кастельсом та іншими французькими дослідниками, які кинули виклик домінуючому в той період баченню міських рухів та просторових структур, з точки зору соціальної інтеграції. Вони бачили в міських рухах не тільки артикуляцію структурних протиріч пізнього капіталістичного суспільства, але і силу, що здатна разом із профспілками та політичними партіями здійснити докорінні зміни у політиці та суспільстві. У книзі «Міське питання» (*The Urban Question*; 1977 р.) М. Кастельс заявив, що міські рухи можуть бути істотною умовою для соціальних змін, якщо вони пов'язані з організаціями, що беруть участь в класовій боротьбі у сфері виробництва [12, с. 5125]. Хоча пізніше він і відмовився від розуміння міських рухів як основи для соціальних змін, воно вже поширилось не тільки на західні країни, а й на регіон Латинської Америки, країни Азії й загалом стало впливовим у дослідженнях «нової соціології міста». М. Кастельс же перейшов на інші позиції, вважаючи, що сенс міста багато в чому детермінується макро силами і міські рухи в даний момент приречені бути не більше, аніж «реактивними утопіями». Прихильники раннього концепту міських соціальних рухів більше цікавилися їхніми потенційними функціями та діями (результатом), аніж конкретним походженням чи специфічними формами організації та мобілізації, різними шляхами досягнення своїх інтересів. Аналіз, що здійснювався ними, фокусувався на структурних протиріччях міських рухів, менше на їх ідеологічних конструкціях, арсеналі дій, організаційній структурі. Як наслідок, першочергово вивчались ті рухи, які мали перспективи домогтися помітних політичних і соціальних змін, а другорядне зацікавлення викликали менш перспективні, більш локалізовані (*localist*) і дрібно мобілізовані рухи, які не відображають значних структурних протиріч класового суспільства, тому вони здебільшого залишались поза увагою цієї групи вчених [8, с. 274].

На думку англійського урбаніста К. Пікванса термін «міський соціальний рух» містить ряд неясностей. М. Кастельс сам використовував цей термін у двох значеннях: обмеженому (вузьке розуміння) та загальному (широке розуміння). Вживаючи цей термін у вузькому розумінні М. Кастельс стверджував, що громадяни можуть діяти на одному з трьох потенційних рівнів міських чи політичних змін: участь (найнижчий рівень), протест (середній) та міський соціальний рух (найвищий і найрідкісніший рівень). Ці результати співвідносились із масш-

табом змін, які вони викликали. Рівень «участі» передбачав символічні зміни в міському та політичному житті (наприклад, участь у виборах мера міста, як певний символ зміни керівника або навпаки, висловлення підтримки нинішньому); рівень «протесту» передбачав незначні реформи, які не викликали фундаментальних, структурних перетворень; рівень «міських соціальних рухів» означав фундаментальні зміни у владі на міському рівні або й загальносуспільному, якщо вплив та ідеї міського руху поширювався від одного міста до інших. У його подальших працях список результатів діяльності був дещо більший, але термін міських соціальних рухів зберігав зв'язок з найвищим рівнем змін. Використання вузького розуміння було загалом відкинуто більшістю науковців на користь широкого розуміння, яке відноситься до будь-якої дії громадян, незалежно від потенційних чи актуальних результатів. У визначенні міських соціальних рухів М. Кастельса є певні підстави для неоднозначності, оскільки воно пов'язане з системою дій, які «об'єктивно прагнуть до структурної трансформації міста», тобто присутній потенціал, а не фактичний (актуальний) результат. Це означає, що навіть, якщо актуальний результат є дуже обмежений, він все ще може бути затребуваний, щоби потенційний результат був більшим. Наприклад, окрім своїх безпосередніх результатів, протест може призвести до змін у свідомості серед учасників, які сприятимуть подальшій протестній активності. Іншими словами, навіть якщо актуальним результатом протесту є «участь» чи «реформа», міський соціальний рух може бути «за рогом» [11, с. 103].

До середини 1980-х років міські конфлікти посилились, а міста отримували все більший і більший досвід різноманітних форм протесту та політичної мобілізації, тому попереднє вузьке визначення, яке домінувало з 1960-х років, було витіснене менш нормативним поглядом на рухи як міський активізм [8, с. 275]. Як зазначають С. Файнстейн та К. Гірст, міські соціальні рухи є різновидом нових соціальних рухів без класової основи. Вони, як правило, кидають виклик державі у виробництві чи нерівномірному розподілі ресурсів; вони також більш політизовані, аніж об'єднання навколо ідей фемінізму чи культурного спрямування. М. Кастельс розрізняє міські рухи та міські соціальні рухи; тільки останні можуть здійснювати системні трансформації, тобто змінювати сенс міста [6, с. 319-320]. Основну мету міських соціальних рухів він характеризує якраз як зміну «міського сенсу». Ця зміна сенсу міста тягне за собою підрив матеріальної та соціальної ієрархії структури міського життя, а міські соціальні рухи формують на їх місці місто, засноване на цінностях автономії місцевих культур та децентралізованої демократії участі. Більшість же дослідників під міськими соціальним рухами мають на увазі й інші міські рухи, незалежно від ступеня їх впливу на зміну структури чи культури міста [13, с. 183]. Ми також приймаємо таке розуміння, тому терміни «міський рух» та «міський соціальний рух» використовуємо як рівнозначні.

З іншого боку В. Ніколлс пише, що більшість наукових праць надто сконцентровані на поєднанні зростання соціальних рухів та міст. Наприклад, класичне дослідження Д. Макадамса про рух за громадянські права наголошує, що ключову роль у можливості існування цього руху відіграв процес урбанізації півдня США. Або дослідження Р. Гоулда показує, як місце проживання було визначальним фактором у мотивації людей, щоби ризикувати життям і здоров'ям для справи Паризької комуни. В. Ніколлс вважає, що попри звертання у цих та інших дослідженнях до важливої ролі міст у соціальних рухах, в них не вивчаються ті якості та особливості, що дають змогу містам грати цю стратегічну роль [10, с. 843].

Окрім підходів вищезгаданих науковців до міських рухів значний внесок в цю сферу досліджень здійснили і прихильники неомарксизму. Неомарксистський підхід до аналізу міських рухів розвився на базі праць французького дослідника А. Лефевра (*H. Lefebvre*) та його критики повсякденності, повсякденного життя та міст. Його концепція повсякденності асоціюється з ситуаціонізмом й означає простір опору проти відчуження та постійної колонізації життєвого світу як форми товару. У той час як коммодіфікація всіх сфер життя прискорюється глобальним процесом урбанізації суспільств, міський простір стає новою продуктивною силою. А. Лефевр, пишучи свою працю «Міська революція» (*La révolution urbaine*) під впливом подій 1968 року у Парижі, розглядає революцію як технократичне, неоліберальне завоювання світу, а також міські практики як утопічну критику, цим самим закладаючи основу для більш неоднозначної, але «визвольної» концепції інтерпретації рухів як боротьби за право на місто [8, с. 275].

Ідею французького науковця про розуміння міського простору як продуктивної сили підтримує й англо-американський географ та урбаніст Д. Харві (*Harvey*). Він цитує американського дослідника Д. Мітчелла (*Mitchell*), який зазначає, якщо право на місто – це гасло і вимога, то це гасло може бути почуте, а вимога може знайти певну силу тільки в тому випадку, якщо існує простір, в якому цей лозунг і вимогу можна побачити. У публічному просторі – на перехрестях і в парках, на вулицях під час заворушень і демонстрацій – політичні організації можуть представляти себе більш широкій публіці і завдяки цьому представництву їх гасла і їх вимоги знаходять певну силу. Претендуючи на простір публічно, створюючи громадський простір, соціальні групи самі стають публічними [7, с. 102-103].

Саме зі змінами в містах пов'язана концепція «права на місто», зокрема Д. Харві. Право на місто є чимось значно більшим, ніж індивідуальна свобода доступу до міських ресурсів: це право змінювати себе, змінюючи місто. Більше того, це колективне, а не індивідуальне право, адже ці трансформації неминуче залежать від здійснення колективних повноважень формувати процеси урбанізації. Дослідник вважає, що «свобода творити і перетворювати наші міста і нас самих є одним з найцінніших, але водночас найбільш знехтуваних прав людини» [1, с. 8]. Право на місто – це не просто умовне право доступу до того, що вже існує; це активне право на перетворення міста, на приведення його у відповідність

з нашими загальними потребами і бажаннями і, отже, перетворення нашого повсякденного життя, зміна наших архітектурних практик і просто альтернативне визначення того, що означає бути людиною. Право на місто – це не дар. Його має завоювати собі політичний рух [5, с. 93-94].

Український дослідник І. Тищенко вказує на практичний вимір реалізації права на місто, яке полягає в доступі громадян до ресурсів і можливостей, що їх надає місто: це «право на міське життя, на відновлену центральність, на місця несподіваних зустрічей та обмінів, на ритми життя й використання часу, яке робило б можливим повне й вичерпне використання цих моментів і місць». Інакше кажучи, право на місто – це право використовувати ресурси міста в їхній «споживчій», а не «міновій» вартості, тобто не для отримання надприбутків та ренти [4, с. 30].

Висновки. Міські рухи є невід'ємною частиною міського розвитку. Їхній потенціал як колективних політичних акторів продукувати зміни є значним і залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Основними акторами міських політичних режимів дослідники зазвичай визначають представників локальної влади та бізнесу. Перші є впливовими апріорі через власні позиції, керуючи формальними процедурами прийняття рішень. Бізнес ж володіє структурною владою, яка походить із наявності в його представників різноманітних ресурсів, без яких міська влада часто не здатна реалізовувати заявлений порядок денний. Однак, окрім цих двох акторів, на міську арену також у містах виходять і міські рухи та їхні лідери. Зазвичай дослідниками міські рухи розглядаються як певний протест, реакція на якісь дії (бездіяльність) міської влади. Проте ми звертаємо увагу, що міські рухи та низовий активізм може вимагати змін не лише через протест, а й у вигляді превентивних вимог і пропозицій. Загалом міські рухи, на наш погляд, мають значний потенціал впливу на розвиток міст, також в Україні, тому їх дослідження, як у теоретичному, так і прикладному плані є актуальним сьогодні.

Список літератури:

1. Гарві Д. Право на місто [Електронний ресурс] / Д. Гарві // Спільне: журнал соціальної критики. – 2010. – № 2. – С. 8. – Режим доступу: http://commons.com.ua/pravo-na-misto/
2. Камінська Л. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів / Л. Камінська // Вісн. Київ. нац. унту ім. Т. Шевченка: Сер. Соціологія. – 2010. – Вип. (2010). – С. 91-93.
3. Пилипенко О. Громадські рухи як об'єкт політологічного дослідження / О. Пилипенко // Грані. – 2013. – № 10 (102). – С. 67-72.
4. Тищенко І. Міський публічний простір: підходи до визначення / І. Тищенко // Магістеріум. Культурологія. – 2015. – № 59. – С. 26-33.
5. Харви Д. Право на город / Д. Харви // Логос. – 2008. – № 3 (66). – С. 80-94.
6. Castells M. The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements / M. Castells. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1983. – 471 c.
7. Harvey D. The Right to the City / D. Harvey // Divided Cities: The Oxford Amnesty Lectures / Edited by Richard Scholar. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – C. 83-103.
8. Mayer M., Boudreau J. Social movements in urban politics: trends in research and practice / M. Mayer, J. Boudreau // Oxford Handbook on Urban Politics / Edited by Peter John, Karen Mossberger, and Susan E. Clarke. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – C. 273-291.
9. Mossberger K., Stoker G. The evolution of Urban Regime Theory. The Challenge of Conceptualization // Urban Affairs Review. – 2001. – Vol. 36. – No. 6. – C. 810-835.
10. Nicholls W. The urban question revisited: the importance of cities for social movements / W. Nicholls // International journal of urban and regional research. – 2008. – № 32 (4). – C. 841-859.
11. Pickvance C. From urban social movements to urban movements: a review and introduction to a symposium on urban movements / C. Pickvance // International journal of urban and regional research. – 2003. – Vol. 27.1. – C. 102-109.
12. Pruijt H. Urban movements / H. Pruijt // The Blackwell encyclopedia of sociology / Edited by George Ritzer. – Malden: Blackwell, 2009. – C. 5123-5127.
13. Theories of urban politics / edited by David Judge, Gerry Stoker and Harold Wolman. – London ; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1995. – 310 c.

Кучуран А.Н.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ГОРОДСКИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ДВИЖЕНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ГОРОДСКУЮ ПОЛИТИКУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Исследуется явление городских социальных движений как потенциального фактора трансформаций в городах. Рассмотрены подходы к определению понятия «городских социальных движений», сложившихся среди ученых. Проанализированы тенденции изменения понимания городских движений и их причины. Также рассмотрено понятие «право на город» и его связь с изменениями в городах.
Ключевые слова: городское движение, город, смысл города, право на город, городской активизм, городская политика.

Kuchuran A.M.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

URBAN SOCIAL MOVEMENTS AND THEIR IMPACT TO CITY POLICY: THEORETICAL ASPECTS

Summary
The article concerns the study of urban social movements' phenomenon as a potential factor in the transformation of cities. The author considers main approaches to the definition of «urban social movements» that have been emerged among scientists. In the text are analyzed some trends in the approaching towards the urban movements and their causes. Also has been studied the concept of «right to the city» and its relations with social changes in the cities.
Keywords: urban movements, city, meaning the city, right to the city, urban activism, urban policy.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:304

ДІЯЛЬНІСТЬ НТШ ТА ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНЦІВ США ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Біловус Л.І.
Тернопільський національний економічний університет

У статті зроблено спробу привернути увагу до діяльності української діаспори у США щодо наукових досліджень, зокрема функціонування Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Окреслено основні принципи діяльності цієї організації, шляхи реалізації її наукового потенціалу шляхом аналізу україномовної періодики США. У контексті порушеної проблеми розглянуто діяльність НТШ у плані організації тематичних конференцій, з'їздів, видавничої діяльності та презентації на міжнародній арені української науки, що активно висвітлюється у періодиці українців США. Цим же шляхом проаналізовано стан наукових досліджень на материковій Україні та перспективи виходу з кризи. Увагу зосереджено на організації прозорої структури наукових установ та розподілу коштів, зміні ставлення до науковців з боку керівників та чиновників, перейманні досвіду розвинених країн.

Ключові слова: періодика українців США, національна ідентичність, інформаційний простір, НТШ, наукові дослідження, українська діаспора.

Постановка проблеми. Процес об'єднання світових суспільних цінностей та національних культур породжує одну з головних проблем сучасності – проблему ідентичності. Будучи носієм конкретної етнокультурної, національної спільності, сучасна людина відчуває необхідність зберегти цю унікальність та передати її майбутнім поколінням. На нашу думку, таке пожвавлення та зростання національної самосвідомості є своєрідною захисною реакцією на стандартизацію соціального життя українського народу не тільки на території України, а й далеко за її межами.

Сьогодні, за різними підрахунками, поза межами України мешкає майже четверта частина населення нашої країни. Однак, ні кордони, ні відстань, ні роки проживання за кордоном не є причиною того, щоб не ідентифікувати себе українцем чи забувати про свою Батьківщину. Як українці за кордоном переймаються проблемами рідної землі видно з численних проектів, ініційованих ними. Це і освітні програми, і наукова діяльність, і допомога у вирішенні багатьох фінансових проблем тощо. На нашу думку, саме в цих українців є чому повчитися, адже вони мають чітко визначену українську ідентичність та національну свідомість.

Дослідження наших попередників, які займалися проблемами української діаспори у США і її періодикою (Губарець В. [10], Дякова О. [11], Ключковська І. [15], Мерфі Н. [22], Романюк М. [27], Тригуб П. [30], Чекалюк В. [33; 34] та ін.) та висвітленням української науки за кордоном (Зайцева З.І. [12], Полонська-Василенко Н.Д. [14], Романів О. [26] та ін.), зосереджувалися лише на окремих аспектах проблеми, тоді як **метою нашої статті** є аналіз україномовної періодики США для розгляду **питань, які раніше не піднімалися**: рецепція шляхів розвитку української науки та діяльність НТШ в Америці у контексті збереження національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Першою науковою установою всеукраїнського значення стало НТШ, яке, отримуючи матеріальну допомогу від меценатів, зуміло об'єднати найкращих українських інтелектуалів задля наукової співпраці задля своєї Батьківщини. Якщо подивитися на здобутки НТШ узагальнено, то, насамперед, треба сказати, що Товариство, численні покоління його діячів у своїх працях розбудували систему українознавчих праць у сфері історії, мови, літературознавства, етнографії, фольклористики, географії, антропології, філософії та інших дисциплін, досягли величезних успіхів у встановленні української наукової термінології, зафіксували і науково опрацювали безцінну багатовікову спадщину українського народу в контексті плюралістичного слов'янознавства як проблеми окремого народу.

Наукове товариство ім. Шевченка утворилося в результаті культурно-просвітницької діяльності народовців, продовжуючи традиції «Руської трійці» та «Галицько-руської Матиці». Під час Другої світової війни НТШ було ліквідовано більшовицькою владою і перенесло свою діяльність на Захід.

У США філія Товариства була заснована професором М. Чубатим у Нью-Йорку у 1948 році. Саме вона вважається наймасштабнішою за своєю діяльністю. Були створені осередки у Вашингтоні, Детройті, Клівленді, Філадельфії, Чикаго, Каліфорнії, Пітсбурзі, які влаштовували самостійні конференції та доповіді, з'їзди науковців [14; 21; 23]. Сьогодні у періодичних виданнях української діаспори США можемо побачити окремі статті-повідомлення про діяльність, структуру Товариства, яке побудоване за демократичними принципами: Світова рада НТШ, Крайові Товариства, секції працюють автономно, регулярно проводять звітно-виборчі сесії своєї організації, на яких приймають статути, коорди-

© Біловус Л.І., 2016

нують роботу, слухають про пророблену роботу та обирають очільників [9]. У науковому ж світі НТШ має репутацію своєрідної української академії наук, членами якої радо стають не тільки етнічні українці, а й науковці інших національностей та країн.

Як свідчать матеріали періодичних видань українців США, зараз Товариство продовжує вести активну діяльність як у діаспорі США, так і в інших країнах світу. Сьогодні найважливіша мета роботи НТШ-А: поставити українознавство на чільне місце, залучити молодих науковців до роботи, продовжити співпрацю з НТШ-У та іншими науковими установами, зокрема у видавничій галузі. Для цього є всі передумови: у бібліотеці та архівах НТШ у Нью-Йорку зберігається ряд надзвичайно цінних архівних збірок таборів «переміщених осіб» – втікачів, військовополонених, в'язнів німецьких концтаборів, політичних емігрантів. Цей архів є готовим першоджерельним матеріалом, з якого можна довідатись багато цінної, історичної інформації, а бібліотека НТШ доступна широкому загалові через Інтернет [2].

Товариство не тільки розвиває українську науку, а й презентує її міжнародній спільноті через свої видання, у тому числі й англомовні, участь у наукових конференціях, проведення власних численних з'їздів та конференцій, звітно-виборчих сесій, доповідей, круглих столів, друкують праці своїх учених. НТШ є асоційованим членом Американської асоціації для сприяння слов'янським студіям, а тому постійно бере активну участь у щорічній конвенції цієї організації, а через неї – у міжнародних конгресах славістів, що відбуваються щоп'ять років [18]. На останніх Товариство намагається, крім секційних занять, влаштовувати зустрічі для українських науковців та україністів, щоб мати змогу обмінятися планами. Загалом, широта українознавчої тематики, представленої в українській та загальноєвропейських секціях, свідчить про появу України не тільки на геополітичних картах, а й у культурних. Крім того, НТШ практикує тижневі наукові та мистецькі програми для діаспорної громади. Склад учасників обговорення зазвичай незмінний, однак дуже часто є присутніми гості з України: дослідники, стипендіати, поважні вчені. З опублікованих матеріалів бачимо широту та ґрунтовність інтересів діяльності цього наукового товариства: мовознавство, літературознавство, культурологія, археологія та історія, соціологія, політологія [1]. Дослідження, що стосуються духовного життя та діяльності церкви, НТШ проводить разом із Товариством українців-католиків «Свята Софія» (зокрема, присвячені століттю заснування першої української єпархії у США, зростаючому впливу москвофільства, питанню ідентичності богословської освіти, ідентичності вірян-емігрантів з пострадянських країн, діалогу між УГКЦ та УПЦ, визнанню патріархату, створенню єдиної української помісної церкви, занепаду моралі, врегулюванню міжконфесійних відносин тощо) [13].

У газеті «Свобода» є рубрика «Вісті НТШ», де можна детально ознайомитися з діяльністю та планами цієї організації, списком фундаторів та меценатів, новими членами, стипендійними фондами. Управа Товариства щороку звітує громаді через періодику про свої витрати, цільове призначення коштів, закликає збільшувати пожертви, заповідати статки, бо саме від цього залежатиме подальша підтримка українознавства в США та Україні. Рубрика також презентує нові видання НТШ, участь у наукових конференціях, подає резолюції загальних зборів організації, популяризує послуги своєї бібліотеки та архіву [4]. Саме НТШ в Америці стало тією науковою організацією, що займалася презентацією та популяризацією п'ятитомної англомовної енциклопедії про Україну, а також займалася вагомим дослідно-видавничим проектом «Енциклопедія української діаспори». Про це свідчать численні невеличкі оголошення-запрошення у рубриці «Події».

Щорічно у Нью-Йорку Товариство влаштовує наукову шевченкознавчу конференцію разом із Вільною академією наук та Українським науковим інститутом Гарвардського університету. Ця подія вважається одним із чільних наукових проектів НТШ-А. На такі конференції мають честь приїхати українські науковці зі всього світу. У ювілейні 2013-2014 рр. було заплановано чимало ґрунтовних заходів для відзначення 200-річчя від дня народження Т. Шевченка: конференції, музичні вечори, вихід літературно-критичних матеріалів. Учасники зосереджуються на багатогранній особистості Кобзаря як художника, поета, громадського діяча, розглядають його феномен як пророка. З цього приводу, починаючи від передовиці, опубліковано чимало матеріалу в діаспорній пресі [25].

Під час ювілейного академічного сезону у НТШ-А було порушено проблему ідентичності українців та стереотипних уявлень про них у інших культурах. Про актуальність порушеної проблеми свідчить і детальний розлогий огляд виступів у діаспорній періодиці: колоніальне минуле, що впливає на пізнання «себе», чисельність українців за кордоном, причому як старого, так і молодшого покоління, відмінність їх світоглядів – все сприяло жвавій науковій дискусії. Підсумки підвів Г. Грабович, зосереджуючи увагу на самокритичності кожної нації, умінні очищуватись та відмежовуватись від минулих кривд задля продуктивності існування етнічної групи [24].

У лекційному залі НТШ на круглому столі обговорювалася також тема «Євромайдан: суспільно-політична криза чи революція?», в якому взяли участь відомі вчені та політологи. У залі, де проходило зібрання, було розгорнуто виставку «Хроніка Євромайдану» українського фотографа Антона Трофимова. Обговорено передумови Євромайдану: відмова В. Януковича підписати Угоду про асоціацію України з ЄС, негативне ставлення російської сторони до європейських симпатій України, брак уваги самого Євросоюзу до такого факту, кричуще надуживання влади та викликані ним антиурядові протести задовго до цього. Світова громадськість була обурена застосуванням брутальної сили проти демонстрантів, побиттям журналістів та медичних працівників, безпричинними арештами та затриманням багатьох непричетних, а також прийняттям у ВР диктаторських законів. Висловлювали припущення щодо можливого розвитку подій, шля-

хів розв'язання критичної ситуації в Україні. Як вважає А. Каратницький, сьогодні найгіршою новиною є те, що «в Україні й надалі існує загроза збільшення кількості жертв, а Майдан тільки увиразнив виміри, у площині яких загострюються суперечності» [19, с. 5]. Як свідчить сьогодення, ці слова виявилися передбачливими.

«Війна і мир в Україні: що далі?», – саме таким запитанням розпочався круглий стіл, присвячений розвитку політичних подій в Україні. Програму відкрив Президент НТШ – Г. Грабович. Аудиторію склали, крім постійних відвідувачів суботніх академічних зібрань, молоді та енергійні представники останньої еміграційної хвилі, були також гості з України, серед яких – безпосередні учасники бойових дій на Донбасі. Як свідчить матеріал у періодичній пресі українців США щодо цього зібрання, події в Україні, військові дії російської сторони переконали американців у великому потенціалі українців, збільшило фінансову допомогу, а головне – зникає традиція розглядати Україну і Росію як щось одне, відповідно й конфлікт на Сході нашої держави не є простим територіальним поділом. На круглому столі Г. Грабович подав свої думки про наступні парламентські вибори, про необхідність проведення справжніх, а не декоративних реформ, зокрема це стосується і української освіти, і академічної науки [3, с. 16]. До слова, у 1995 році газета «Свобода» вмістила поширену і, на нашу думку, актуальну з погляду сьогодення статтю про виступ на форумі НТШ першого міністра оборони незалежної України Костянтина Морозова. Основні віхи національної безпеки і загрози для неї, сформульовані в аналітичній промові, було видно ще на початку незалежності нашої держави: вид державного устрою, невирішена проблема двомовності, затримка створення власного валютного та інформаційного простору, проблема Криму та зменшення українського впливу на цій території, відмова вступати до європейської системи безпеки [17]. Тобто, як бачимо, розуміння та адекватний погляд на ситуацію існував завжди як в Україні, так і в українській діаспорі, однак це не стало причиною для рішучих дій.

Українська діаспора за кордоном також не може стояти осторонь великої трагедії українського народу – штучно створеного сталінським режимом Голодомору 1932-1933 років, унаслідок якого загинуло кілька мільйонів людей. Про це існує чимало матеріалів в україномовному інформаційному просторі США, причому різнопланового (від урочистого відзначення, відкриття пам'ятника до наукових сентенцій з цього приводу якогось дослідника). Спробуємо лише узагальнити їх.

У радянські часи розмови про Голодомор розцінювалися як наклеп на радянську владу. Відверто почали говорити про великий голод тільки з часів незалежності нашої держави. І першими, хто почали досліджувати трагічну сторінку історії нашого народу, стали представники української діаспори. Саме українська діаспора США ініціювала встановлення історичної правди щодо великого голоду в Україні у 1932-1933 роках. Метою досліджень, крім оприлюднення правди про Голодомор, були його визнання і оцінка. І в цьому велику роль відіграла комісія Конгресу США.

Зараз українська діаспора продовжує активно вивчати проблеми української трагедії, проводить різні конференції. При Канадському інституті українських студій (КІУС) Альбертського університету створено консорціум із вивчення Голодомору в Україні. Цей консорціум займається дослідженням і поширенням правдивої інформації про Голодомор в Україні, щоб канадське суспільство більше знало про українську трагедію, щоб ця тема була представлена у шкільних програмах з історії. Консорціум планує випустити посібник з історії голоду в Україні для канадських педагогів. Його матеріали будуть адаптовані для різних вікових категорій учнів та викладені англійською та французькою мовами [16]. До консорціуму увійшли відомі на Заході та в Україні науковці з університетів Торонто, Ратгерського, Стенфордського, Гарвардського університетів та Інституту історії України.

Варто також згадати про те, що у стінах Прінстонського університетського клубу відбулася дводенна наукова конференція, яка істотно доповнила низку заходів на відзначення 80-ліття Голодомору в Україні 1932-1933 років. У ній брали участь відомі науковці, публіцисти, політики. На конференції виступив відомий американський вчений-українознавець, професор Університету Арізони Марк Гаген з доповіддю «Чому голодомор стався?». Науковець у своєму виступі дуже переконливо представив Голодомор 1932-1933 років Україні як наслідок політичного курсу Москви на знищення українського селянства, яке в той час було основою української нації. Тобто, це явище було спричинене не екологічними чи природними причинами, а було свідомим народовбивством. Наступними тези Гагена продовжили Людмила Гриневич та професор Роман Сербин, зокрема зупиняючись на понятті «геноцид», котре для західних істориків і досі залишається злочином проти людства [6, с. 10]. Вважаємо за потрібне спрощено представити дві точки зору, що презентувались на конференціях та знайшли своє відображення у друкованих матеріалах українців США, на питання визнання Голодомору геноцидом. Прибічники визнання вважають Голодомор штучно організованим з метою приборкати спротив українського народу насильницькій колективізації та знищити національний дух українського села. Противники, погоджуючись зі злочинною політикою сталінізму, яка спричинила масовий голод, пропонують розглядати всі масові голоди 1931-1933 років як складне явище, спричинене, крім політики Сталіна, багатьма чинниками, від складного геополітичного становища до форсованої модернізації та індустріалізації [6, с. 10].

«Все глибшими стають виміри голодомору». Під таким гаслом визначні науковці, які займаються виміром Голодомору, зібралися на наукову-практичну конференцію у Нью-Йорку, щоб представити свої дослідження на тему «Вимірюючи голодомор». У конференції взяли участь понад 50 експертів, щоб засвідчити масштаби і остаточну мету звірства, вчиненого проти української нації у 1932-1933 роках [5, с. 12]. Уважаємо, що ця катастрофа має також і людський вимір, а не лише суто науковий. І цей бік проблеми є, можливо, ще важливішим. Що відбу-

валося з людьми в ті пекельні роки, місяці, дні; яких жахливих мук зазнавали їхні душі; чи розуміли вони повною мірою страхітливий сенс того, що відбувається; чи прагнули боротися, боронити життя – своє та своїх рідних, зрештою, честь свого народу, або ж перетворилися на безсилих, безсловесних жертв? Відповіді на ці запитання знайти і зараз непросто. Знаючи, що кожен (навіть доволі близька людина) може раптом виявитися «донощиком» (а система стрімко формувала мільйони таких), реальні свідки Голодомору не могли ділитися сокровенними своїми думками з будь-ким. А тим більше – довіряти такі думки паперу. Ось чому щоденники очевидців «терору голодом» 1932-1933 років і дотепер є унікальними, поодинокими, винятково цінними історичними джерелами. З причин, про які ми щойно згадували (а є ще одна, схоже, основна причина – мало не всі такі щоденники опинялися доволі швидко в спецсховищах ГПУ – НКВС – КДБ), їх украй мало. І все ж таки деякі збереглися – і є надія, що кількість таких щоденників, може, ще збільшиться [5, с. 18].

«Наука – найбільш піднесене втілення Батьківщини, оскільки з усіх народів першим завжди буде той, хто випередить решту в галузі думки та розумової діяльності», – ці слова Луї Пастери, на нашу думку, найбільш точно розставляють пріоритети сучасного світу, оскільки наука формує світ більшою мірою, ніж будь-яка інша галузь знань. Саме тому періодичні видання українців США, хоча і не вважають це основною темою своїх дописів, час від часу зосереджують увагу на питанні розвитку науки в Україні, аналізують стан та перспективи її подальшого піднесення.

Насамперед, варто підкреслити добре відомий усім факт – наша країна володіє великим інтелектуальним потенціалом, зокрема науковим. Людство завдячує безліччю відкриттів саме українським вченим, науковцям, винахідникам, які працювали далеко за межами своєї Батьківщини, адже там гідно оцінили їх знання. Повний перелік відкриттів і винаходів наших співвітчизників великий, проте українці у США про них заговорили значно швидше, ніж на історичній батьківщині, де про деякі прізвища починають дізнаватися тільки сьогодні. Вважаємо за необхідне згадати хоча б деякі. Наприклад, варто подякувати творцю першого персонального комп'ютера – синові емігранта з Буковини до США Стіву Возняку [28]. Одним із найуспішніших інтернет-підприємців світу став ще один українець – Майкл Фурдик із Канади, розробивши у 17-річному віці сервіс для закупівель через Усесвітню мережу. Згадаймо лише «батька діагностики» Івана Горбачевського, який першим синтезував сечову кислоту, визначив її складники, джерела та причини утворення в живому організмі, основоположника науки про рентгенівське проміння Івана Пулюя або всесвітньо відомого ученого-винахідника Юрія Кондратюка (Олександра Шагрея) чи композитора Дмитра Бортнянського, а портативна сонячна електростанція, розроблена львів'янами, потрапила до ста кращих винаходів світу (цей перелік можна ще довго продовжувати) [8].

Іван Головінський, американський доктор психології українського походження, як науковий співробітник програми Фулбрайта перебував у 1995 році в Україні. Результати його відрядження та враження викладено у серії статей газети «Свобода». Як дізнаємося, з боку США та нашої діаспори було зроблено багато для становлення української науки та й відвідані українські наукові та науково-педагогічні установи намагалися попри брак фінансування добре робити свою справу. Однак, як зазначає автор статті, Україна для нього стала країною контрастів: незважаючи на прояви національної свідомості, є яскраві свідчення про залишки радянської свідомості (двомовність, ідеологічність табору «Артек», пам'ятники радянським воїнам-каратєлям, п'ята колона Москви у вигляді УПЦ (МП) тощо) [7]. У той час це була не дивина: усього чотири роки незалежності. Постає питання: чому досі, коли вже виросло покоління, народжене не в СРСР, ситуація не те, що не покращилась, а навпаки – погіршилася?

Дописувачі часто ставлять питання: що заважає сьогодні нашій державі допомогти розкритися, розправити крила українським науковцям, чому тенденція погіршується? Що треба зробити, щоб Україна асоціювалася у світі не тільки з металом і рудою, а й з високим розвитком наукового прогресу? І одразу намагаються відповісти, висловлюючи своє розуміння розв'язання вище окреслених проблем. Україні, зокрема її державним органам, потрібно усвідомлювати, що капіталізація та соціалізація наукового потенціалу можуть стати велетенським ресурсом для розвитку. І тільки ефективно використовуючи цей колосальний ресурс, Україна зможе піднести українську науку до рівня світових наукових тенденцій. Адже саме наукові знання і їх застосування в соціально-економічній практиці роблять країну багатою та успішною, що є ключовим чинником для функціонування держави та її стратегічної безпеки.

Важко не помітити тенденцію погіршення ставлення українського суспільства до науки як такої, а також до наукової діяльності. А ще недавно Україна вважала себе країною, яка найбільше читає, освіченою і науково розвиненою. Як зазначає Вадим Локтєв у статті «І про науку в Україні можна забути», у нас наука (насамперед, фундаментальна) та її носії – вчені і педагоги – перебувають серед принижених верств суспільства. Це і не дивно, адже ставлення до науки українського істеблішменту позначається і на ставленні до неї суспільства: наукою цікавляться лише близько 1% (!) українців, тоді як у Європі таких – 79%, що більше ніж зацікавлених спортом (65%), культурою (69%) або політикою (68%). Привертає увагу і той факт, що повагу до вчених висловлюють 75% людей, а 72% вважають, що саме наука забезпечить покращення їхнього життя в майбутньому [20].

І як наслідок – науково-освітня сфера перестала бути престижною як сфера діяльності або працевлаштування. На нашу думку, це в свою чергу призводить до так званого «відпливу мізків», які тікають із країни, до нестачі кваліфікованих наукових кадрів, без яких розв'язання накопичених економічних і соціальних проблем або здійснення глибинної модернізації стає

неможливим. У колонці від редакції «Свободи» у 2013 році вміщено аналітичну розвідку про те, що за останні п'ять років до США, Росії, Німеччини виїздить найбільше українських вчених, особливо фахівців стратегічних галузей, кількість українських науковців за часів незалежності скоротилася втричі, немає ні дослідницьких лабораторій, ні замовлень на наукові розробки. З одного боку, редакція має рацію у тому, що високий рівень підготовки наших вчених формує на міжнародній арені позитивний імідж України, а з іншого – втрачається еліта, втрачаються кошти, спрямовані на підготовку науковців, наша держава знову стала постачальником сировини, цього разу інтелектуальної. Українські фахівці, які стали успішними за кордоном у своїх галузях, як свідчить редакція періодичного видання, вбачають вирішення проблеми в організації прозорої структури наукових установ та розподілу коштів, зміні ставлення до науковців з боку керівників та чиновників, перейманні досвіду успішних у науці країн [31].

Аналізуючи актуальні питання розвитку нашої науки, порушені в інформаційному просторі української діаспори США, варто зауважити, що головним серед них постає питання фінансування, катастрофічна нестача якого небезпечна для наукової сфери в цілому. Зараз вражає сумний факт скорочення загальної кількості наукових працівників (за останні десять років – приблизно на 1-2% на рік). За словами Вадима Локтєва, такі ж країни як США, Японія, ЄС, Південна Корея, Китай невпинно збільшують цей показник. Зменшилась також загальна кількість публікацій: за цим показником Україну вже випередила Бразилія [20].

Біолог Андрій Сибірний у своєму інтерв'ю Галині Титиш наголошує, що в Україні немає відповідного фінансування на науку, тому що воно розподіляється всім порівно і вистачає тільки на зарплату. Йдеться саме про кошти, що дозволять зробити одну серйозну наукову статтю, витрати на яку складають приблизно від 10 до 50 тисяч євро [29]. Це дасть змогу публікуватися в журналах з імпакт-фактором 20-30, що допоможе нашим науковцям стати в один ряд із Нобелівськими лауреатами.

Андрій Сибірний радить орієнтуватися на досвід Польщі, у якій Фонд розвитку польської науки надає фінансування полякам, які повертаються на батьківщину працювати, або іноземцям, які хочуть розвивати польську науку [29]. Узагалі в Польщі існує багато фундацій – державних і приватних, які фінансують науку. І нам треба рухатися в цьому напрямку, аби диверсифікувати фінансування української науки.

Проте друковані матеріали в періодичних виданнях українців США вказують на те, що розраховувати лише на державні структури у питанні розвитку науки недостатньо. До цього потрібно залучати бізнес, який не хоче інвестувати в українську науку, бо не вірить, що вона здатна зробити щось конкурентоздатне. Бізнес буде інвестувати тільки в роботи міжнародного рівня. І знову тут не можна обійтися без органів державної влади, адже в Україні не існує законодавства щодо ринку інтелектуальної власності. Як зазначає В. Локтєв, Україна практично не має законів, які б стосувалися інноваційних або технологічних осередків з високим ризиком, де практично завжди триває пошук із бажаним, але не гарантованим наперед результатом [20]. Щоб якось вирішити цю проблему, нам треба виховати нове покоління бізнес-еліти, яка б розумілася на комерціалізації саме інновацій і знала б, що наука – фундамент покращення стандартів життя.

Вадим Локтєв також зазначає, що, безумовно, наука – це не тільки питання грошей. Насамперед, це питання системи людських цінностей, особистісної і колективної моралі, правильного світорозуміння, а також – нормального клімату у суспільстві [20]. Можливість зберігати відчуття власної гідності є, на нашу думку, ще однією передумовою розвитку науки. Науковці мають усвідомлювати, що елементарна чесність перед громадянами є одним з пріоритетів розвитку науки. Саме в останній, на нашу думку, дуже багато тримається на довірі як суспільства до вчених у цілому, так і між ученими зокрема. Якщо науковці хочуть, щоб їхні результати гідно оцінювалися, вони мають доносити свою точку зору до людей. Лише поєднання зусиль вченого і суспільства приведе до розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ми торкнулися лише основної діяльності НТШ-А, що її висвітлено на сторінках україномовної преси США (створення, функціонування, напрями досліджень), та питань наукової діяльності безпосередньо в Україні, що їх порушують дописувачі української діаспори (потенціал та втрачені можливості, відтік кадрів, шляхи подолання проблем). Представники нашої громади за океаном наголошують на тому, що наука – гідний презентатор будь-якої нації на міжнародній арені, а тому реалізація вагомих досліджень українською мовою українськими вченими в українських лабораторіях – вагомий засіб формування та збереження національної ідентичності. Окремої уваги заслуговують публікації, що стосуються інших наукових товариств за кордоном.

Список літератури:

1. Академік з відповідним прізвищем // Свобода. – 1996. – Ч. 83. – С. 2; Венґрин-Кавділ К. Пам'ять Лемківщини / Коріна Венґрин-Кавділ // Свобода. – 2014. – № 31. – С. 13, 16; Вечір пам'яті безсмертної Лесі / Прес-служба Товариства «Свята Софія» // Свобода. – 2013. – № 22. – С. 12, 18; Влаштовують доповіді про правопис / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 1993. – Ч. 55. – С. 1; В НТШ відбувся симпозіум з нагоди появи книги «Україна й українці в світі» / Н. Н. // Свобода. – 1995. – Ч. 110. – С. 3; Кузьмович О. «Споглядаючи у синю далечінь...» (ювілейна конференція НТШ у 100-річчя М. Рильського) / О. Кузьмович // Свобода. – 1995. – Ч. 107. – С. 3; Микола Рябчук – про авторитаризм в Україні / Товариство «Свята Софія» // Свобода. – 2013. – № 25. – С. 13; Мушинка М. І наукою можна допомагати Україні / Микола Мушинка // Свобода. – 1996. – Ч. 142. – С. 2; Ч. 143. – С. 2; Пам'яті визначного українця / Прес-служба Товариства

«Свята Софія» // Свобода. – 2013. – № 18. – С. 12, 16; Панько С. Соціолог поділився своїм досвідом / Сергій Панько // Свобода. – 2013. – № 15. – С. 16; Поезія Райнера Марії Рільке в українських перекладах / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 2013. – № 32. – С. 13, 18; Увесь спів Соломії Крушельницької – тріумф таланту / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 2013. – № 10. – С. 13; Увиразнюється культурне обличчя давнього Батурина / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 2013. – № 10. – С. 13; Хвилюючий спогад про дисидентів / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 2013. – № 15. – С. 16; Цікаві доповіді в НТШ // Свобода. – 1993. – Ч. 123. – С. 3; Часто П. Еміграція як предмет науки / Петро Часто // Свобода. – 1993. – Ч. 83. – С. 1, 4.

2. Андрушків С. Архіви таборів переміщених осіб у бібліотеці НТШ в Ню Йорку / Світлана Андрушків // Свобода. – 1995. – Ч. 57. – С. 2; Бібліотека НТШ є на Інтернеті / Р. А. // Свобода. – 1997. – Ч. 99. – С. 1; Панько С. В НТШ-А розпочався новий академічний рік / Сергій Панько // Свобода. – 2008. – № 39. – С. 11.
3. Війна і мир в Україні: що далі? / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 2014. – № 39. – С. 13, 16.
4. Вісті Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Свобода. – 1995. – Ч. 169. – С. 3; Вісті Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Свобода. – 1996. – Ч. 155. – С. 3; Вісті Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Свобода. – 1997. – Ч. 55. – С. 4-5; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці / Управа НТШ-А // Свобода. – 2013. – № 48. – С. 14.
5. Все глибшими стають виміри Голодомору / Український Конгресовий Комітет Америки // Свобода. – 2013. – № 44. – С. 12, 18.
6. Галів М. Метою голодомору був геноцид українців / Микола Галів // Свобода. – 2014. – № 4. – С. 10-12.
7. Головінський І. З науковим відрядженням в Україні / Іван Головінський // Свобода. – 1995. – Ч. 225. – С. 2; Ч. 226. – С. 2; Ч. 227. – С. 2, 5.
8. Голод І. Яка ж наука без українців? Людство завдячує нам безліччю відкриттів / Ігор Голод // Міст. – 2012. – 17 травня; Камінечний М. Без нас не літали б? Українці щонайменше прискорили «штурм Усесвіту» / Матвій Камінечний // Міст. – 2012. – 17 травня; Портативна сонячна електростанція, розроблена львів'янами, потрапила до ста кращих винаходів світу // Час і Події. – 2013. – № 21. – 23 травня; Соколинська О. Харківські фізики встановлюють «реактор майбутнього» / Олена Соколинська // Час і Події. – 2013. – № 28. – 11 липня; Українська історія з Х-променями. Івана Пулюя нітрохи не менше, ніж Рентгена, можна вважати основоположником науки про рентгенівське проміння // Міст. – 2012. – 05 липня.
9. Голяш С. Відбулися збори Осередку діяльності НТШ в Чикаго / С. Голяш // Свобода. – 1993. – Ч. 80. – С. 1; Екзекутива НТШ-А обговорила ряд справ / О. К. // Свобода. – 1998. – Ч. 38. – С. 3; Загальні збори Осередку НТШ у Вашингтоні / Н. Н. // Свобода. – 1997. – Ч. 97. – С. 7; Романів О. Звітно-виборча сесія Світової ради НТШ / Олег Романів // Свобода. – 1996. – Ч. 247. – С. 6; Управа НТШ-А відбула наради / О. К. // Свобода. – 1997. – Ч. 79. – С. 1.
10. Губарець В. Українська етнічна преса у Північній Америці: історія і сучасність / В. Губарець // Наукові записки Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. – 2005. – Т. 22. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1451.
11. Дякова О. Концептуальні засади збереження ідентичності української діаспори в демократичних країнах / Олена Дякова // Українознавство. – 2008. – No 2008. – С. 276–281.
12. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) / З.І. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.
13. Іммігранти як віруючі люди / Пресова група НТШ-А // Свобода. – 2013. – № 22. – С. 12; Луцька О. Доповідь о. д-ра Петра Ґаладзи в Ню Йорку / Оксана Луцька // Свобода. – 1996. – Ч. 20. – С. 4; Про університет як центр богослов'я / Товариство «Свята Софія» // Свобода. – 2013. – № 18. – С. 12; 100 літ тому виникла перша у США українська єпархія / Прес-служба Товариства «Свята Софія» // Свобода. – 2013. – № 46. – С. 8.
14. Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали / відпов. ред. П.С. Сохань. – К. : Наук. думка, 1993. – 376 с.; Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук. Нарис історії / Н.Д. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 406 с.; Правовий статус Академії наук України. Історія і сучасність / відпов. ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1993. – 302 с.; Храмов Ю. Рання історія Академії наук України (1918–1923) / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко. – К. : Манускрипт, 1993. – 248 с.
15. Ключковська І. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен [Електронний ресурс] / Ірина Ключковська, Наталія Гумницька // Мистецька сторінка. – Режим доступу: http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=303.
16. Конарева Л. Станіслав Кульчицький: «Українська діаспора спромоглася донести світові правду про голод» / Лариса Конарева // Міст. – 2013. – 30 березня.
17. Корсун Л. Генерал К. Морозов виступив на форумі НТШ і УВАН / Ліда Корсун // Свобода. – 1995. – Ч. 102. – С. 7.
18. Корсун Л. Україністи ЗСА на міжнародних конференціях / Ліда Корсун // Свобода. – 1995. – Ч. 215. – С. 3; Онишкевич Л. Світовий конгрес славістів у Варшаві / Лариса Онишкевич // Свобода. – 1995. – Ч. 166. – С. 3; Рудницький Л. Інтернаціональний вимір в праці НТШ Америки / Леонід Рудницький // Свобода. – 1997. – Ч. 55. – С. 4; Рябчук М. Україна на Конгресі американських славістів / Микола Рябчук // Свобода. – 1995. – Ч. 215. – С. 1, 4.
19. Круглий стіл обговорював тему: «Євромайдан: суспільно-політична криза чи революція?» / Пресова служба НТШ–А // Свобода. – 2014. – № 8.– С. 5, 14.
20. Локтєв В. І про науку в Україні можна забути / Вадим Локтєв // Час і Події. – 2012. – № 09. – 29 лютого; Що потрібно робити, щоб побачити українські імена в списках престижних наукових премій? // Час і Події. – 2013. – № 43. – 24 жовтня.
21. Мерфі Н. Діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Україні та за її межами (1873-2000) / Наталя Мерфі // Міст. – 2001. – 4 січня.
22. Мерфі Н. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури / Н. Мерфі. – Донецьк : Вебер, Донецька філія, 2007. – 257 с.
23. Наукове товариство ім. Шевченка в ЗДА [Електронний ресурс]. – Ню Йорк, 1960. – 29 с. – Режим доступу : http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1547/file.pdf
24. Панько С. В НТШ-А почався ювілейний академічний сезон / Сергій Панько // Свобода. – 2013. – № 43. – С. 9.
25. Панько С. НТШ-А розпочало ювілейну Шевченківську програму / Сергій Панько // Свобода. – 2013. – № 48. – С. 1, 16; Шевченкознавча конференція // Свобода. – 1992. – Ч. 41. – С. 1.
26. Романів Олег. Наукове товариство ім. Шевченка. 130 років праці для України / Олег Романів. – Львів, 2003. – 40 с.

27. Романюк М. Українське пресознавство на порозі XXI століття / М. Романюк. – Львів: Науково-дослідний центр періодики ЛНБ ім. Василя Стефаника, 2000. – 110 с.
28. Стріха М. Комп'ютер винайшов українець / Матвій Стріха // Міст. – 2011. – 20 жовтня.
29. Титиш Г. Біолог Андрій Сибірний: «Нині все, що вкладається державою в українську науку, пропадає» / Галина Титиш // Час і події. – 2013. – № 41. – 10 жовтня.
30. Тригуб П., Мерфі Н. Українська діаспора у США: збереження традицій національної культури (історіографія проблеми) / П. Тригуб, Н. Мерфі : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/ history/2007/74-61-23.pdf.
31. Україна втрачає наукові кадри // Свобода. – 2013. – № 24. – С. 6.
32. Українці в американському та канадському суспільствах: [Соціологічний збірник] / за ред. В. Ісаїв. – Джерсі Сіті : Видавництво М.П. Коць, 1976. – 360 с.
33. Чекалюк В. В. Преса діаспори США як комунікативний чинник формування ідентичності українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з соц. комун. : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» / Чекалюк Вероніка Василівна – Київ, 2008. – 13 с.
34. Чекалюк В. Трансформація проблеми самоідентифікації українців на шпальтах газети «Свобода» у період з середини 40-х кінця 90 років XX століття/ В. Чекалюк // Наукові записки Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. – К. – 2008. – Т. 30. – С. 41–56 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2336.

Биловус Л.И.
Тернопольский национальный экономический университет

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НОШ И ВОПРОСЫ УКРАИНСКОЙ НАУКИ В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ УКРАИНЦЕВ США КАК СРЕДСТВО СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация
В статье сделана попытка привлечь внимание к деятельности украинской диаспоры в США в контексте научных исследований, в частности функционированию Научного общества им. Т. Шевченко. Определены основные принципы деятельности этой организации, пути реализации ее научного потенциала путем анализа украиноязычной периодики США. В контексте затронутой проблемы рассмотрена деятельность НОШ в плане организации тематических конференций, съездов, издательской деятельности и презентации на международной арене украинской науки, что активно освещается в украинских печатных изданиях США. Этим же путем проанализировано состояние научных исследований на материковой Украине и перспективы выхода из кризиса. Внимание сосредоточено на организации прозрачной структуры научных учреждений и распределении средств, изменении отношения к ученым со стороны руководителей и чиновников, перенимании опыта развитых стран.
Ключевые слова: периодика украинцев США, национальная идентичность, информационное пространство, НТШ, научные исследования, украинская диаспора

Bilovus L.I.
Ternopil National Economic University

ACTIVITY OF THE SSS AND ISSUES OF THE UKRAINIAN SCIENCE UKRAINIAN-LANGUAGE PERIODICALS US AS A MEANS OF PRESERVING NATIONAL IDENTITY

Summary
The attempt to draw attention to the Ukrainian Diaspora's activity in the USA in scientific researching, in particular to T. Shevchenko Scientific Society's functioning is made in the article. The basic principles of this organization and the ways of its scientific potential realization, received due to the analysis of the Ukrainian periodicals in the USA are outlined. In the context of the raised problem, the activity of T. Shevchenko Scientific Society in terms of organizing thematic conferences, congresses, publishing and presentation of Ukrainian science on the global stage, what is illuminated actively by Ukrainian periodicals in the United States is considered. The state of scientific research in the mainland Ukraine and the prospects for recovery for overcoming the crisis have been also analyzed in the same way. Special attention is paid to the organization of transparent structure of scientific institutions and to the funds distribution, to the change of the attitude on the part of managers and officials towards the scientists, as well as to the adopting experience from developed countries.
Keywords: Periodicals Ukrainian USA, national identity, information space, SSS, scientific research, Ukrainian diaspora.

УДК 070.41:001.816:3167

НАУКОВИЙ ТЕКСТ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЗАСІБ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ (ДО ПРОБЛЕМИ РЕДАКЦІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ)

Демчук Н.Р.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті зосереджено увагу на питаннях особливостей редакційного опрацювання текстів наукових видань. Зокрема, представлено існуючі концепції. Окреслено їх визначальні принципи та постулати. Обґрунтовано потребу їх модернізації з огляду на зміну масштабів і природи науково-інформаційного дискурсу. Зроблено висновок про необхідність і важливість вдосконалення системи через зміну пріоритетів у парадигмі наукової комунікації.

Ключові слова: науковий текст, редакційне опрацювання, наукова комунікація, науково-інформаційний дискурс.

Постановка проблеми. У новітній інформаційній парадигмі науковий текст системно еволюціонує. Сучасна наукова комунікація, з одного боку, тяжіє до традиційних методів і методик, проте, з іншого, (і це її принципова ознака) змістовно і формально видозмінюється, демонструючи у такий спосіб зміну самої природи цієї комунікативної площини, бо форма, як відомо, завжди зумовлена змістом і водночас максимально доповнює і розкриває його. Прикметно, що з одного боку, нині існує вже усталена, використовувана впродовж тривалого часу, практика редакційного опрацювання текстів наукових видань, що базується на загально визнаних методах аналізу тексту. З іншого, більшість дослідників цього питання одностайні в одному – за зміною природи наукової комунікації та наукового тексту як її стратегічного засобу – неминучі зміни у системі його редакційного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що загалом тема редакційного опрацювання тексту власне наукових видань представлена значною кількістю студій і розвідок теоретико-прикладного характеру різного масштабу і монографічної природи, і тих, для яких науковий текст – лише частковий об'єкт дослідження. На початку XXI ст. цю галузь представляють численні систематичні дослідження. Важливо, що сучасні студії з проблем культури, стилістики, редагування, авторської індивідуальності наукового тексту (Є. Баженова, Н. Баландіна, Н. Зелінська, М. Котюрова, Н. Колесникова, Н. Непийвода, Г. Онуфрієнко, С. Ракитіна, П. Селігей, І. Синиця) розгортаються «на перетині педагогіки, андрагогіки, психології наукової діяльності, функціональної стилістики та когнітивної лінгвістики і стосуються проблем культури, стилістики, редагування, авторської індивідуальності наукового тексту» [28, с. 288]. Сучасний стан і перспективи наукового книговидання в Україні досліджують І. Р. Алєксєєнко, З. А. Болкотун, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Н. В. Зелінська, О. Катола, В. Кочупалова, М. Люзняк, Е. І. Огар, Д. О. Палій, О. Романчук, Р. Самотий, Ю. С. Данилець, Я. С. Яцків; типи та природу основних видів наукового документа та характеру їх редакційного опрацювання – М. В. Варич, О. Гуманенко, Н. В. Зелінська, Л. Івасенко, Н. Г. Іщенко, Л. Литвинова, М. С. Пасічник, В. В. Різун, М. С. Тимощик; специфіку редагування, реферування та оформлення наукового тексту – А. Бессараб, В. А. Вергунов, Я. Войтович, Л. М. Городенко, Т. Дубас, Ю. Ейсмонт, М. І. Женченко, Н. Зоріна, Л. О. Івасенко, О. Катола, Т. Кияк, О. П. Коханівський, І. Коханова, З. Куделько, Ж. В. Мина, О. М. Моцяк, Т. В. Полковенко, Н. В. Потапова, О. М. Ренн, В. Рогозіна, Н. О. Стоволос, С. Суворова, М. С. Тимошик, О. В. Тріщук, С. В. Федоренко; особливості лексики та синтаксису як об'єкту редагування – Л. Бондарчук, М. Гінзбург, М. Голець, Г. М. Дядюра, Л. М. Захарова, Л. В. Ільницька, Н. Г. Іщенко, Г. Кицак, В. Коваленко, В. Козирський, В. Кухарєва-Рожко, Л. Лисейко, В. Моргунюк, Н. Мошкіна, О. Павлова, О. Подвойська, Р. Рожанківський, Т. Токарєва. Щоразу більшої актуальності (у доречних масштабах) набувають комп'ютерні технології та загальна інформатизація редакційно-видавничого процесу. Цій тематиці присвячено низку публікацій. Так, до новітньої «систем обробки тексту належить цілий ряд програмних засобів: прості редактори тексту; потужні текстові процесори (ТП); системи верстки тексту та інші програми, що призначені для опрацювання тексту» [1, с. 281]. У роботу із науковим текстом це теж вносить суттєві корективи, наприклад, у царину створення інформаційно-аналітичних видань.

Загалом, нині принципово по-іншому окреслюють мету повідомлення (твору і його тексту), що, безумовно, стосується і творів наукових, адже новітня наукова комунікація – «це вже не лише зміни у свідомості читача, а, в першу чергу, зміни в масовій свідомості конкретних читачів, яка є не індивідуальним, а колективним явищем, становить своєрідний інформаційний простір, текст, вплив на який стає завданням публікатора. І сам інформаційний простір починає виглядати своєрідним твором чи текстом» [40, с. 7].

Відтак у теорії наукового тексту щоразу частіше вживають більш адекватне поняття, яке, властиво, й окреслює природу новітньої системи поширення наукових знань, а саме – науково-інформаційний дискурс, як «систему комунікативної взаємодії автора первинного тексту, інформатора й читача, сукупність соціопсихолінгвокомунікативних структур, що відображають фрагменти мовної свідомості представників наукової спільноти» [37, с. 75]. Використання нової терміносистеми вкрай необхідне саме тому, що дозволяє точно і, власне, системно відтво-

© Демчук Н.Р., 2016

рити представлене явище. Згідно з цією теорією, «комунікантами – суб'єктами науково-інформаційного дискурсу, що ініціюють комунікаційний процес і втілюють у ньому свої знання, наміри й прагматичні настанови, постають: а) автор первинного тексту, який здобуває нові знання про досліджуваний об'єкт, описує їх для того, щоб вони стали надбанням наукового соціуму; б) інформатор, який оцінює, осмислює представлену автором первинну працю й інформує науковців про її основний зміст; і в) редактор, що досконало знає специфіку підготовки й випуску науково-інформаційних видань і несе головну відповідальність за їх якість» [37, с. 77]. Нині дискурс – «надфразова одиниця в контексті інших одиниць та пов'язаної з ними ситуації. На сьогоднішній день через свою складність та багатоплановість, чіткого та загальновизнаного трактування дискурсу, що охоплює всі випадки його вживання, не існує... кожна наука виділяє як ядро терміна ту його характерну рису, яка становить найбільший інтерес для даної галузі наукового знання... Дискурс створюють особистості. Вони беруть на себе ті чи інші комунікативні ролі, обмінюються мовленнєвими ходами і відповідно комунікативними ролями. Поняття дискурсу як прагматизованої форми тексту тісно пов'язане з поняттям сучасної лінгвістики тексту» [21].

Парадоксальна, на перший погляд, думка про пріоритет редактора у формуванні науково-інформаційного дискурсу, що також є принциповою частиною новітньої концепції створення наукової комунікації, насправді є достатньо символічною і зрозумілою, якщо розглядати наукову комунікацію як процес індивідуалізований і орієнтований на професійну спільноту водночас, а також окреслити те коло проблем, які щоденно постають перед фахівцями-практиками у галузі редакційної підготовки до друку текстів наукових видань. Виконуючи роль посередника між автором, текстом і реципієнтом, редактор зобов'язаний знати механізми налагодження зв'язків у системі наукової комунікації засобами найменшого наукового повідомлення. У цьому – сенс його професійної діяльності.

Прикметно також, що такий системний підхід є не одноосібним, а, натомість, його демонструють провідні фахівці суміжних галузей знань, що комплексно досліджують наукові видання як елемент науково-інформаційного дискурсу. Найбільш представницькими у цьому сенсі є нині концепції доктора філологічних наук Надії Віталіївни Зелінської [3–19] та доктора наук із соціальних комунікацій Ольги Василівни Тріщук [30–39]. Важливо, що спеціалісти із різних галузей знань практично одночасно ввели у науковий обіг поняття дискурсу, що, безперечно, зумовлене реальним станом речей, у цьому випадку – зміною пріоритетів у науковій комунікації як різновиді системи соціальних комунікацій. Як доводить Н. Зелінська, «відсторонений, індиферентний до об'єкта та до адресата науковий дискурс – цей «останній бастіон» «нериторичності» – руйнується буквально на наших очах. З появою... переважно у США, праць Л. Преллі, Дж. Дугласа, Д. Локе, Г. Маєрса, Дж. Кастеллі, М. Пера і У. Ші і, нарешті, численних статей та фундаментальної монографії Алана Дж. Гросса... поступово виформовується, по суті, нова ідеологія наукового текстотворення та текстосприймання – риторика науки, що пропонує засобами риторичного аналізу підвищити наше розуміння науки – водночас і самої по собі, і як компонента інтелектуального та суспільного клімату» [11, с. 21].

У системі науково-інформаційного дискурсу Ольга Василівна Тріщук спеціально розглядає такі сегменти, як «автор першоджерела – редактор науково-інформаційного тексту», «редактор – науково-інформаційний текст», «читач – науково-інформаційний текст», причому зображає цю систему у тривимірній системі координат у формі шестигранника, кожен із кутів якого і об'єкт і суб'єкт наукової комунікації водночас [34, с. 24]. Такий комплексний підхід – принципова зміна кута зору на засади редакційного опрацювання наукового тексту. Адекватний для означення новітнього наукового поля термін «дискурс» вкрай необхідний для формування нової концепції редакційного опрацювання тексту наукових видань. Оскільки дослідження дискурсу відносно нові, нині «існує брак цілісного бачення теорії інституційного комунікативного простору (фахового спілкування) на матеріалі професійно спрямованого мововжитку, різновидом якого є науковий дискурс» [41, с. 164].

Слід зазначити, що вчення про інформаційно-комунікативний дискурс не виникли спонтанно. Як стверджує М. Д. Феллер, «потреба виходити у процесі редагування із зіставлення сприймання тексту читачем і задуму й створення тексту автором зумовила виділення у творі самостійних і несамостійних мовленнєвих рівнів, а також використання понять про комунікаційну або інформаційну ситуацію, уявлення про авторський і читацький контекст» [40, с. 3]. Відповідно, основою української теорії редагування слід вважати саме теорію комунікативного середовища і, зокрема, комунікативного акту. Засадничою складовою теорії формування українського редагування, яку обґрунтував, зокрема, М. Д. Феллер, є класично філософська традиція, запропонована Аристотелем: «Основу методологічних настанов української теорії літературного редагування ми знаходимо в риториці Аристотеля, що передусім, психологічно орієнтована. Сучасні автори, однак, наводячи виділені Арістотелем три типи промов (для «представників охлосу» «членів народних зборів» «суддів»), не передають самої суті цієї засади: вибір типу промови залежить від психологічного стану (типу) слухачів...[40, с. 4]. Як стверджує науковець, «проблема психологічного процесу сприймання тексту як визначання його позитивних чи негативних для ефективності впливу на адресата рис виникла в українській теорії літературного редагування на основі традицій українського мовознавства (Т. Прокопович, Г. Сковорода, О. Потебня, О. Білецький, Л. Булаховський)» [40, с. 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, закономірно назріла нагальна необхідність дослідити існуючі концепції з огляду на особливості редакційного опрацювання тексту наукових видань саме крізь призму його комунікативної природи, довести потребу використання у практиці редагування щонай-

ширшого кола новітніх методик (до прикладу, методики метадискурсивного аналізу (Н. Зелінська), а відтак створити новий, більш дієвий алгоритм творення наукового тексту.

Відтак **мета статті** – систематизувати й узагальнити традиційні підходи щодо особливостей редакційного опрацювання тексту наукових видань і новітні практики співтворення наукового метадискурсу, що базується на когнітивній діяльності автора, окреслений особливостями рецепції окремого індивіда і закорінений у до певної міри архепитну мисленнєву діяльність наукової спільноти, на рівні окремого тексту.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що наукові видання виконують кілька функцій, а саме: «1) підсумку результатів теоретичних чи експериментальних досліджень одного або цілої групи вчених; 2) стимулу подальших наукових досліджень у зазначеній проблематиці; 3) закріплення результатів наукового пізнання; 4) передачі знань наступним поколінням і групам споживачів» [29]. Сучасна теорія редакційної підготовки до друку текстів наукових видань, попри давню традицію, нині не є остаточно усталеною, і причин для цього кілька. **По-перше**, зміни у загальному науково-інформаційному дискурсі, орієнтація на певний вид діяльності, яким є науково-дослідна робота на початку XXI ст., відображаються на основних вимогах до системи цих видань, їх жанровій палітрі, значенні наукового тексту у системі наукової комунікації тощо. **По-друге**, що теорія і практика редагування як виду професійної діяльності нині також трансформуються з огляду на те, що є їхніми завданнями, і які компетенції та функціональні обов'язки передбачені посадовими інструкціями сучасних редакторів-практиків. У цьому сенсі показовою є думка Володимирва Володимировича Різуна про природу професії редактора: «Ознакою перетворення ремесла у фах є наявність осмисленої, усвідомленої системи необхідних операцій, здатних забезпечувати досягнення конкретних виробничих цілей. Ця система будується на наукових засадах, вона передбачає аналіз трудових операцій, відбір найбільш ефективних, технологічноємних дій, що забезпечують працю і швидке досягнення оптимального результату» [26, с. 58]. **По-третє**, навіть у когорті тих дослідників, які систематично досліджують питання редакційного опрацювання тексту наукових видань, немає одностайності. З огляду на окремі характеристики чи загальну природу цього спеціального виду тексту кожен із теоретиків пропонує свою концепцію. Хтось зосереджується на етапах роботи із науковим текстом, хтось, навпаки, визначальними вважає у цьому сенсі загальні закони логіки. Інші виокремлюють засадничі принципи професійної діяльності редактора з позицій мисленнєвої практики читача і, відповідно, пріоритетною вважають логіку сприйняття, а не викладу. Виокремлюючи певні етапи чи пріоритети у редакційному опрацюванні наукового тексту, дослідники вкотре потверджують природу наукового дискурсу, що є складним і потребує відповідних синтетичних методик його підготовки, системного аналізу основних рівнів, розуміння природи існування наукової інформації, зокрема, її створення, існування в межах професійного і не тільки колективу, обробки та зберігання. «Науковому (академічному) дискурсу як вербалізованому в тексті типу дискурсивної діяльності ... притаманні креативність, істинність та професійна цінність; інші ознаки професійного дискурсу, як от: професійна спрямованість, антропоцентризм, мультидисциплінарність, непропорційність розвитку окремих його частин, діалогічність, селективність, замкненість, нециклічність, дидактизм, динамізм, мовна нормативність, стилістична розшарованість» [20, с. 7]. Очевидно, оптимальне рішення професійних завдань роботи із науковим текстом для підготовки його до друку передбачає поєднання цих різних теорій і концепцій, і саме такий симбіоз є найбільш доречним.

Закономірно, що для редакційного опрацювання наукового тексту використовують загальні нормативи та послідовність професійних дій, проте є також і ті спеціальні принципи та пріоритети, що застосовують у роботі саме із цим різновидом тексту, керуючись його основними характеристиками, особливостями читацької аудиторії (рецептивними практиками, психологічними особливостями, закономірностями певного типу аналітико-синтетичного типу мислення тощо). Зокрема, традиційною є така дефініція: «редагування (від лат. redactus – приведений у порядок) – це аналіз, перевіряння та виправлення будь-якого тексту. Редагують наукові тексти за законами логіки. Редагуючи текст, необхідно пам'ятати основні вимоги, які висувають до доказів (аргументів) як особливої форми думки, а саме: чітке формулювання тези й аргументів; формулювання тези під час доказів залишається незмінним; теза і аргументи не повинні суперечити один одному; як аргумент використовувати положення, правдивість яких не викликає сумніву; докази повинні бути повними й достатніми» [23, с. 87]. Власне літературне редагування наукових текстів відбувається на трьох рівнях: 1. робота над стилем на рівні слова (терміну); 2. робота із словосполученням і реченням (аналіз і вдосконалення семантико-стилістичної природи); 3. робота із текстом загалом (аналіз і вдосконалення семантико-синтаксичної площини як стилістичної цілісності відповідної тематики). Також прийнято вважати, що «загальне, або універсальне редагування передбачає цілісну систему роботи редактора із оригіналом, що забезпечує його досконаліть за змістом, формою й зручністю для користування читачем (споживачем). Основними складовими цього виду редагування є: 1) усунення логічних помилок. Серед типових помилок, які порушують закони логіки, є такі: а) сплутування часових і видових понять; б) неправильне обґрунтування мотивації дії; в) наявність у пропозиції понять, які взаємно виключають одне одного. 2) Усунення фактичних помилок: а) історичного характеру; б) географічного характеру; в) друкарського характеру; г) цифрового характеру. До цього блока редагування належать також і проблеми тематики, композиції авторської позиції, розстановки політичних акцентів» [2, с. 159]. Окрім загального, вирізняють також спеціальне та художньо-технічне редагування, що в умовах роботи із науковим текстом теж вкрай важливі.

Микола Тимошик, називаючи наукові видання «випробуваним і авторитетним в усьому світі засобом фіксації та поширення інформації» [171], особливо важливою вважає послідовність процесів і дій у практиці редакційного опрацювання тексту наукових видань. Дослідник виокремлює три етапи. Під час першого читання (ознайомчий аспект) важливо з'ясувати для себе кілька принципових позицій: «актуальність та новизну теми; ступінь її розробки; адресне призначення; рівень використання автором найновішої літератури, залучення архівних матеріалів» [171]. Наступний, так званий змістовий аспект – принципово важливий саме для творів наукових і надскладний для редакційного опрацювання, вимагає знання основ провадження наукових досліджень, зокрема, спеціальної наукової методології, що гарантує власне науковий виклад. Важливо на початку проявити чітке розуміння існуючих у науці методів викладу поданого вченим для оприлюднення матеріалу: індуктивного (від окремого до загального); дедуктивного (у зворотному, від загального, напряму); логічного (так зване послідовне членування матеріалу на смислові фрагменти); історичного (аналіз розвитку подій та явищ у строго хронологічній послідовності). При написанні своїх праць учені користуються і складнішими методами: метод сходження від абстрактного до конкретного; метод спіралі, який передбачає поступовий розвиток думки шляхом її повторення щоразу на більш узагальнюючому рівні [29]. Третім обов'язковим аспектом практики підготовки до друку наукової літератури, згідно з концепцією Миколи Тимошика, є структурний, мета якого – вибрати оптимальну організацію матеріалу. Членування викладу на вступну, основну та завершальну частини свідчить про розуміння автором і редактором структури самого дослідження.

У практиці редакційного опрацювання тексту до друку є також концепція, що на перше місце у цьому процесі ставить сам текст як замкнуту цілісність, адже «текст, як і вірус, може «жити» й розмножуватись, лише потрапивши в організм, точніше, в психіку людини. За своєю природою текст, як і вірус, не здатний до самостійного зростання. Як і вірус, проникаючи в людську свідомість, він стимулює мозок до продукування нових масивів тексту. Тобто множиться, експлуатуючи людські ресурси» [25, с. 15–16]. Ця система розвивається за своїми законами, спочатку виникаючи у свідомості автора, видозмінюється у призмі редакторського бачення і врешті остаточно народжується у свідомості читача, адже кожен текст стає власне текстом лише тоді, коли пройде всі фази становлення, остання з яких – читацька практика. Так, наприклад, Володимир Різун переконаний, що вирішальним для формування професійних знань редактора, який працює із текстами, «є розуміння теми як основного атрибута твору. Ці знання мають аспектуальний характер, що передбачає наявність у свідомості мовця різних підсистем знань – (а) знання про текст як продукт знакової діяльності автора, (б) знання про текст як предмет читацької перцепції, (в) знання про текст як фрагмент інформаційної системи суспільства, (г) знання про текст як засіб упливу» [27, с. 6].

Дещо в іншому ракурсі представляє науковий текст концепція, згідно з якою визначальним у практиці редакційного опрацювання тексту наукового видання є «завданням інтелектуального, творчого характеру, що стоїть перед редактором як індивідуального, так і колективного наукового твору: визначити концепцію книжки та встановити загальні принципи та критерії відбору й систематизації матеріалу, виходячи з первинної ідеї, задуму, тематики, читацького та цільового призначення, тобто базових понять і лише після цього – виробити план видавничого втілення одержаного матеріалу» [22, с. 44–45]. Це завдання вимагає від редактора серйозних професійних компетенцій, адже, властиво, він є першим читачем наукового твору у тій інтерпретації, яку йому надав автор. Аналіз тексту з позицій незаангожованого читача – специфічна діяльність, яка передбачає розуміння процесу творення та сприйняття водночас (двох взаємозалежних пізнавальних процесів, притаманних окремо авторові та реципієнту), причому не окремих частин, а цілісного наукового тексту як фрагменту загальної системи наукової комунікації у високо професійній спільноті.

Перенести центр активності редакційного опрацювання тексту до друку у сферу, що орієнтована саме на реципієнта наукового тексту, пропонують ті теоретики й практики редагування, які представляють рецептивний напрям у мовознавстві. «Упродовж сприймання й усвідомлення наукового тексту ми замінюємо смислові елементи тексту на еквівалентні (тотожні) елементи власного смислового поля. Підтвердженням сприймання тексту є розуміння його смислової структури, тобто розкриття сутності предметів та явищ, описаних у науковому тексті, усвідомлення зв'язків, стосунків та залежностей між ними, порівняння пропонованого змісту з наявними знаннями для того, щоб вилучити нову для себе інформацію й, відповідно, нове знання» [28, с. 289]. Ця теза, без сумніву, має сенс, якщо врахувати, що здебільшого наукові твори мають передовсім емпіричний характер. У цьому контексті для читача-початківця важливо зрозуміти не лише зміст повідомлення, але й оволодіти практикою системного мислення, способом групування матеріалу, формування обґрунтування та висновку, які у науковій роботі пропонує досвідчений автор-науковець.

«Аналізуючи тексти в ролі читача, редактор має усвідомлювати, що реципієнтові властиве первинне й остаточне сприйняття. Первинне – це перше мимовільне розуміння значення, що виникає нібито саме собою, ще до того, як читач встигає дійти остаточного висновку про конкретний текст. Різниця в часі між цими етапами може бути мінімальною, але якщо первинне сприйняття відрізняється від остаточного хоч на мізерну частку, значить, у перший момент виникає помилковий смисловий зв'язок і читачеві доведеться самотужки виконати роботу з уявного відновлення правильного зв'язку, значить, текст стилістично недосконалий і необхідна правка» [24, с. 146]. У цьому контексті для сучасного редактора важливо бути фахівцем не лише у царині роботи із текстом як самостійним і самодостатнім авторським твором, але й,

закономірно, мати уявлення про психологічні засади процесу творення читацької реальності на підставі осмислення авторського тексту, що, зрештою, і є завданням наукової комунікації. Ця теза суголосна із твердженням М.Д. Феллер, що система українського редагування заснована на психологічно орієнтованій риториці Аристотеля. «Реципієнт як повноправний автор наукового тексту» – теза сучасної практики редагування наукового тексту, адже автори не завжди усвідомлюють важливе, подекуди пріоритетне завдання наукової літератури – навчити читача мислити системно, тобто навчити мислити для того, щоб потім творити. У таких випадках це завдання переходить до сфери професійної компетенції редактора, й у цьому, вочевидь, полягає одне із основних завдань сучасної редакційної політики у роботі із текстом наукових видань.

Висновки і перспективи. Отже, нині існує кілька основних концепцій редакційного опрацювання тексту наукових видань. Більшість із них враховують окремі характеристики наукового тексту і визначають їх пріоритетними. Вочевидь, частково така практика має право на існування, оскільки для різних жанрів наукових видань, справді визначальними є ті чи інші жанрово-типологічні ознаки. Проте для сучасного науково-інформаційного дискурсу важливо максимально налагодити комунікацію між усіма його учасниками, аби досягти оптимального результату – творення нових наукових парадигм у межах нової читацької свідомості. Безумовно, науковий стиль тяжіє до усталеної стильової традиції, тому не слід відмовлятись від напрацювань попередніх теоретиків і практиків, проте нині визначальною особливістю редакційного опрацювання текстів наукових видань є розуміння суті і природи сучасного наукового метадискурсу, зокрема, екстралінгвістичних (позамовних) характеристик, що впливають на його формування, з-поміж яких основна – еволюція новітньої наукової комунікації із максимальним коефіцієнтом корисної дії.

Список літератури:

1. Дубас Т. Особливості використання електронних технологій у підготовці наукових бібліотечних видань / Тетяна Дубас // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 30. – С. 77–287.
2. Енциклопедія видавничої справи : навчальний посібник / В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова, П. О. Киричок, З. В. Григорова. – Харків : Прапор, 2008. – 320 с. : іл.
3. Зелінська Н. "Від... конкретних видображень зовнішнього світа... до з'ясування научних дослідів" (універсальна поетика Володимира Домбровського як інструмент аналізу наукового тексту) / Надія Зелінська // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2003. – № 1. – С. 88–91.
4. Зелінська Н. В. Дискурсивні практики української науки у дзеркалі видавничих реалій / Н. В. Зелінська // Наукові записки Української академії друкарства. – 2008. – № 1(13) – С. 3–11.
5. Зелінська Н. Культура наукової книги: розкіш чи необхідність? / Н. Зелінська // Друкарство. – 2004. – № 3(56). – С. 35–38.
6. Зелінська Н. В. Наукова книга в сучасному світі: тест на виживання / Н. В. Зелінська // Поліграфія і видавнича справа. – 2008. – № 47. – С. 9–17.
7. Зелінська Н. В. Наукова книга і реклама – дві речі сумісні / Н. В. Зелінська // Поліграфія і видавнича справа. – 2001. – № 37. – С. 194–203.
8. Зелінська Н. Наукова рецензія у жанровій палітрі української публіцистики XIX – початку XX ст.: проблематика, структура, особливості викладу / Надія Зелінська // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – 2004. – Вип. 12. – С. 133–149.
9. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан : навчальний посібник для студ. вищих навч. закл. / Надія Віталіївна Зелінська ; ред. Г. Луцак.– Львів : Світ, 2002. – 268 с.
10. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: міфи та реалії / Н. В. Зелінська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Літературознавство. Журналістика. – 2003. – Вип. 6. – С. 23–29.
11. Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс / Н. В. Зелінська // Стиль і текст. – 2003. – Вип. 4. – С. 19–27.
12. Зелінська Н. В. Поетика наукового тексту: українська наукова публіцистика XIX – початку XX ст. : автореф. дис ... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Надія Віталіївна Зелінська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К. : [б.в.], 2004.– 36 с.
13. Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова. Українська наукова література XIX – початку XX ст. : [монографія] / Надія Віталіївна Зелінська. – Львів : Світ, 2003. – 352 с.
14. Зелінська Н. Редактор: сучасні трансформації відомого фаху / Н. Зелінська // Вісник Книжкової палати. – 2003. – № 9. – С. 3–5.
15. Зелінська Н. В. «Риторика науки» як нова модель наукової комунікації / Н. В. Зелінська // Наукові записки Української академії друкарства. – 2001. – № 3. – С. 60.
16. Зелінська Н. В. Стаття у фаховому виданні: комунікація, імітація, профанація? / Н. В. Зелінська // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2013. – Вип. 8. – С. 54–60.Зелінська Н. В. Сучасний науковий дискурс: парадокси розвитку / Н. В. Зелінська // Вісник Київського Міжнародного університету. – 2004. – Вип. 3. – С. 13–25.
17. Зелінська Н. В. Сучасна наукова періодика: пошуки "нової мови" / Н. В. Зелінська // Актуальні проблеми журналістики. – 2001. – С. 444–448.
18. Зелінська Н. В. «Традиційна» періодика у системі сучасної наукової комунікації: тенденції та перспективи / Н. В. Зелінська // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2011. – Вип. 5. – С. 20–27.
19. Зелінська Н. Українська наукова публіцистика: феномен чи фантом? / Надія Зелінська // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – 2001. – Вип. 9. – С. 230–248.
20. Колеснікова І. А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І. А. Колеснікова. – К., 2009. – 33 с.

21. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : [Електронний ресурс] / Ю. В. Косенко. – Режим доступу: http://elkniga.info/book_286_glava_71_1_DISKURS_JAK_FORMAMOVLENN%D0%84.html. – Назва з екрана.
22. Моцяк О. М. Роль редактора й автора у самопросуванні наукової книги (підготовчий та редакційно-видавничий етапи) / О. М. Моцяк // Поліграфія і видавнича справа. – 2008. – № 1. – С. 43–49.
23. Нестеренко Н. П. Українська мова за професійним спрямуванням : . Наукова комунікація як складник фахової діяльності : навч. посібн. [у 3 ч.] / Н. П. Нестеренко, О. О. Полозова, П. Б. Ткач, С.О. Белевцова – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. – Ч. 3. – 111 с.
24. Полковенко Т. В. Фактична основа та стилістичні особливості наукових і науково-популярних текстів: практика редагування / Т. В. Полковенко // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 55. – С. 142–145.
25. Потятинник Б. Патогенний текст / Б. Потятинник, М. Лозинський. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
26. Різун В.В. Літературне редагування : підручник для фак. журналіст. ун-тів / В.В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 236 с.
27. Різун В. В. Нариси про текст: Теоретичні питання комунікації і тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1998. – 336 с.
28. Семеног О. М. Науковий текст як засіб професійної самореалізації дослідника / О. М. Семеног // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2012. – Вип. 7. – С. 286–294.
29. Тимошик М. С. Методика підготовки до друку текстів для наукових, науково-популярних, довідкових та навчальних видань / М.С. тимошик : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1185. – Назва з екрана.
30. Тріщук О. В. Комунікація в науково-інформаційній сфері / О. В. Тріщук // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2010. – № 2. – С. 85–89.
31. Тріщук О. В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище / Ольга Володимирівна Тріщук ; Нац.техн.ун-т України «Київський політехнічний інститут». – К. : НТУУ «КПІ», 2009. – 392 с.
32. Тріщук О. В. Позамовні фактори реферування / О. В. Тріщук // Технологія і техніка друкарства. – 2006. – № 1/2. – С. 188–195.
33. Тріщук О. В. Реферування науково-технічної статті з поліграфічної тематики / О. В. Тріщук // Поліграфія і видавнича справа. – 2006. – № 43. – С. 19–27.
34. Тріщук О. В. Система комунікації в науково-інформаційній сфері / О. В. Тріщук // Актуальні питання масової комунікації. – 2009. – Вип. 10. – С. 24–28.
35. Тріщук О. В. Словник помилкового слововживання в сучасних медіа / Ольга Володимирівна Тріщук, Надія Миколаївна Фіголь ; ред. Н. В. Мурашова. – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 296 с.
36. Тріщук О. В. Створення науково-інформаційного поліграфічного тексту / О. В. Тріщук // Технологія і техніка друкарства. – 2010. – № 4. – С. 243–251.
37. Тріщук О. В. Суб'єктна структура науково-інформаційного дискурсу / О. В. Тріщук // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 1. – С. 75–78.
38. Тріщук О. В. Типологія комунікаційних потреб у межах науково-інформаційного дискурсу / О. В. Тріщук // Наукові записки Інституту журналістики. – 2010. – Т. 40. – С. 40–44.
39. Тріщук О. В. Феномен науково-інформаційного дискурсу у сфері соціальних комунікацій : автореф. дис. ... д-ра. наук із соц. комунікацій : 27.00.01 / Ольга Володимирівна Тріщук, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К. : [б.в.], 2009. – 32 с.
40. Феллер М. Д. Український університетський курс літературного редагування (задум автора – текст – сприймання читача) / М. Д. Феллер // Наукові записки. – 2002. – Т. 20. Філологічні науки. – С. 2–8.
41. Шепітько С. Компоненти наукового дискурсу / Світлана Шепітько // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2010. – Вип. 89. – С. 164–167.

Демчук Н.Р.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

НАУЧНЫЙ ТЕКСТ КАК СТРАТЕГИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ (К ПРОБЛЕМЕ РЕДАКТИРОВАНИЯ)

Аннотация
Статья посвящена вопросам редакционной обработки текстов научных изданий. В частности, представлены существующие концепции. Определены их принципы и постулаты. Обоснована необходимость их модернизации, учитывая изменение масштабов и природы научно-информационного дискурса. Сделан вывод о необходимости и важности совершенствования системы из-за смены приоритетов в парадигме научной коммуникации.
Ключевые слова: научный текст, редакционная обработка, научная коммуникация, научно-информационный дискурс.

Demchuk N.R.
Ivan Franko National University of L'viv

SCIENTIFIC TEXT AS AGENT STRATEGIC COMMUNICATIONS RESEARCH (THE PROBLEM EDITORIAL PRYCESSING)

Summary
The article focuses on the issues of editorial features of word processing scientific publications. In particular, the existing concepts presented. Outlined their defining principles and tenets. Substantiates the need for their modernization in view of the change in the scope and nature of scientific information discourse. The conclusion about the necessity and importance of improving the system by changing priorities in the paradigm of scientific communication.
Keywords: scientific text, editorial processing, scientific communication and information science discourse.

УДК 378.7:364.07

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА КАК ЭЛЕМЕНТ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ МАРГИНАЛЬНЫМ СЕМЬЯМ

Земба Беата Анна Казимеж
Жешувский университет (Польша)

Исследована проблема социальной адаптации маргинальной семьи в современных условиях развития общества. Определена роль семьи как первичной ячейки общества и основного института социализации подрастающего поколения. Выявлена необходимость создания условий для раскрытия индивидуальных способностей, потребностей и намерений маргиналов через разнообразие видов и форм образовательной, воспитательной и социально-педагогической деятельности в социокультурной среде. Проанализированы особенности понятия «социально-педагогическая деятельность». Сделан вывод о необходимости обучения, воспитания и педагогизации общества для обеспечения успешного процесса семейной интеграции и надлежащего социального развития маргиналов.
Ключевые слова: маргинальная семья, образование, социальная помощь, социально-педагогическая деятельность, социально-воспитательная среда.

Постановка проблемы. Общественные, экономические, экологические, культурные изменения XX века и значительный технический прогресс способствовали существенной трансформации в каждой сфере человеческой жизни. Так, изменения в Польше после структурных преобразований и «преобразований, которые произошли в Восточной Европе, обеспечивают развитие современного человека. Ставят его перед необходимостью строительства новой системы ценностей и модернизации существующих, требуют от человека широких знаний и умений, а также адаптационных способностей к новым условиям» [1, с. 39].

Такие изменения, с одной стороны, имеют положительные результаты, поскольку способствуют саморазвитию личности и развитию социально активных, креативных, энергичных групп, которые охотно принимают новые вызовы, а с другой – стали причиной конфликтов, сопротивления, отрицания этих изменений, что в итоге поспособствовало формированию и усилению маргинальных процессов в обществе. К полезным изменениям можно отнести экономическое развитие страны, общее материальное улучшение жизни людей, высокие доходы, открытие границ, свобода передвижения, развитие обучения и высшего образования, пользу в сфере доступа к культуре, развитие спортивной инфраструктуры (после ЕВРО 2012, организованное Польшей вместе с Украиной), охрана среды, изменения в сознании людей. Негативными же явлениями является рост преступности, безработицы, спад уровня жизни людей среднего класса, развитие явлений из сферы социальной патологии от коррупции общественных заведений до социального исключения незащищенных слоев населения – беспризорность, беспомощность, проституция, агрессия, рост самоубийств и тому подобное.

Последние десятилетия прошлого века ознаменовались критическим взглядом на социальную политику государства, указывая на то, что развитая социальная опека государства ослабляется индивидуальной предусмотрительностью, что снижает способность адаптации к сложным условиям жизни, а это снижает сбережения и, как следствие, инвестиции.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием причин распространения асоциальных явлений в польском обществе и пути их преодоления сделали Е. Аронсон, С. Головинская, Д. Издебская, Е. Кантович, С. Кавуля, И. Мациашек, Т. Пильх, Л. Пыткая, М. Рацлав-Марковская, Н. Шиманский, А. Родзевич-Винница, К. Сегиєн, Б. Сливерский, Е. Трафиалек, М. Палюх, А. Хорбовський, К. Шмид и др.

© Земба Б.А.К., 2016

Значительное число научных публикаций посвящено проблеме возникновения и функционирования маргинальных личностей (З. Касьян, Л. Кемалова, В. Клочков Н. Маркова Н. Мельникова, А. Мулдашева В. Николаев, В. Попова и др.), а также решению проблемы дезадаптивного поведения в маргинальных слоях населения (К. Геллия, Л. Маленкова, Н. Плоткин, Т. Гончарова, А. Иванцова Е. Волкова, Т. Шульга, Н. Буянов, А. Гостева и др.).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Особое внимание, которое сегодня уделяется развитию правового, ответственного, трудового, интеллектуального, здорового и солидарного общества требует поиска путей решения проблемы функционирования семьи как носителя социальных ценностей.

Для того, чтобы процесс развития социально и морально здорового обществе XXI века происходил эффективнее необходимым условием становится ответственность каждого за историю, которую он творит – абсолютное восприятие окружающих, рефлексия, профилактика и любые другие предполагаемые действия в повседневной жизнедеятельности в социуме. Все это вызвало необходимость отыскания новых способов реализации государственной политики, включая и социальную. Страна отказалась от принципов центрального управления экономикой в пользу децентрализации и демократизации всех сфер общественной жизни, вводя, при этом, новые правовые нормы, которые определяются в соответствии с социолиберальными принципами и позволяют отойти от монополии государства, в частности, в области выполнения социальных задач.

Цель статьи. Главной целью данной работы является исследование социально-педагогической работы в контексте социальной помощи маргинальным семьям Польши.

Изложение основного материала. П. Штомпка утверждает, что изменения польского общества провоцируют постоянное присутствие «риска»:

– возможность катастроф, угрожающих каждому без скидки на класс, этническую принадлежность, положение (например, ядерная война, отравление окружающей среды);

– глобализация риска (финансовые рынки, политические потрясения);

– институционализация риска (азартные игры, страхование), приносящие разного рода опасности в объективном и субъективном ощущении [5, с. 91].

Более того можно заметить, что в Польше наблюдается определенный дуализм происходящих процессов: между функциональными – что соглашаются с ожиданиями, и дисфункциональными, что приводят к неожиданным побочным последствиям, обычно негативного характера [2, с. 49]. Эти и другие проблемы системной трансформации часто вызывают состояние страха, неудовлетворенности, опасности. Следовательно, социально-педагогические мероприятия пробуждают широкий интерес, когда они имеют влияние на человека и общество, в виде помощи уязвимым слоям населения, испытывающих потери и беспокойство за собственную безопасность и ближайшее окружение. Деструктивный способ социального функционирования отдельной личности или группы нарушает общественный строй, искажает чувство предсказуемости событий, возможности планирования или хотя бы принятия будущего, что в конечном итоге отражается на ощущении социальной тождественности лица [3, с. 9].

Помощь маргинальной семье, в контексте нашего исследования, рассматривается как создание условий для раскрытия индивидуальных способностей, потребностей, намерений, целей личности через разнообразие видов и форм образовательной, воспитательной и социально-педагогической деятельности в социокультурной среде.

Следовательно, *социальную помощь маргинальным семьям* можно рассматривать как оказание помощи со стороны педагогов и общества (социальных и социально-педагогических учреждений) в осуществлении процесса социальной адаптации и социальной интеграции маргинальных категорий населения с целью раскрытия их индивидуально заданных способностей и потенциальных возможностей, при условии принятия последними интересов и норм общества, активного участия в его дальнейшем развитии и преобразовании.

Анализ научных исследований показывает, что социальная помощь маргинальным семьям принципиально отличается от социальной помощи другим категориям населения, поэтому она не может рассматриваться только как разновидность или одно из направлений социальной педагогики и социальной работы. Важнейшей частью социальной помощи маргинальным семьям является ее педагогическая составляющая, связанная с воспитанием и образованием детей из таких семей, содействие в их развитии и успешной социализации [4].

Исходя из выше сказанного, важную роль мы отводим занятости маргинальных семей в учреждениях и проектах неформального образования:

1) индивидуальная помощь в ликвидации конфликтных и критических ситуаций в социальном развитии маргинальных семей, ценностном становлении их жизненных отношений;

2) групповая поддержка детей из маргинальных семей и их ближайшего микросреды в физическом, умственном, социокультурном, профессиональном, патриотическом становлении личности;

3) практическая забота о закрепление и сохранение физического, психического и социального здоровья маргинальной семьи;

4) последовательное развитие экологической, социальной, эстетической, личной и профессиональной компетентности детей с маргинальной семьи;

5) организация разнообразной социально приемлемой групповой и досуговой деятельности (физической, познавательной, коммуникативной, рефлексивной, практической, творческой);

6) обеспечение и поддержка успешного субъект-объектного взаимодействия маргинальной семьи в социуме;

7) обеспечение готовности детей из маргинальных семей к самоактуализации через организацию опыта самостоятельной проектно-творческой деятельности и общения в группе;

8) помощь в организации социально-средовых условий для возможности сохранения чувства безопасности и ощущение собственного достоинства;

9) адаптация маргиналов в социуме путем усиления степени их самостоятельности и самоконтроля в различных жизненных ситуациях.

В результате анализа ряда научных исследований в области инновационных социально-педагогических технологий воспитательной работы с «трудными» детьми и молодежью, мы отметили, что специально организованное социально-педагогическое пространство и воспитательная среда, способствуют индивидуальной траектории развития всей маргинальной семьи в соответствии с их культурными и предпринимательскими потребностями. Так, представитель немецкой школы неокантианства П. Наторп, исследуя проблемы интеграции воспитательных сил общества с целью повышения культурного уровня народа, отмечает, что характер траектории, по которой развивается человек, определяется потенциальными интеллектуальными и морально-волевыми качествами субъекта, его индивидуальными и общественными мотивами, которые побуждают его к самосовершенствованию в естественном этнокультурном пространстве и национально своеобразной среде [8]. Изучение всех представителей маргинальной семьи в их целостности, учет уникальности каждой личности, обеспечение непрерывности социального развития и свободы волеизъявления способствует гуманизации социальной помощи маргиналам.

Определение человека как высшей ценности общества определило выбор нашего подхода к организации социально-педагогической работы с маргинальными семьями. Эффективность социально-педагогической работы с маргинальными семьями, по нашему мнению, обеспечивает воспитательно-средовое понимание семьи, которая способна самостоятельно организовывать процесс формирования социально здоровой, физически развитой и психоэмоционально благополучной личности.

Понятие «социально-педагогическая деятельность» говорит о ее социальной направленности. Это педагогическая деятельность по отношению к конкретному человеку, группе, социальной среде в интересах достижения социально-педагогических целей. Такая деятельность носит непосредственный характер – прямое воздействие на человека, группу (взаимодействие с ними); опосредованный – использование воспитательных (стимулирующих, побуждающих, предупреждающих и пр.) возможностей среды, целенаправленное создание (преобразование) педагогической ситуации среды в интересах достижения конкретных социально-педагогических целей [7, с. 55-63].

В современной научной литературе встречаются разные толкования сущности социально-педагогической работы:

– как деятельность, целью которой является «создание благоприятных условий для личностного развития человека (физического, социального, духовно-нравственного, интеллектуального), оказание ему комплексной социально-психолого-педагогической помощи в саморазвитии и самореализации в процессе социализации, а также защита человека (социальная, психолого-педагогическая, нравственная) в его жизненном пространстве» [13, с. 71];

– как деятельность, направленную «на решение задач социального воспитания и социально-педагогической защиты». Причем социальное воспитание представляется как «забота общества о своем прогрессе в лице младших поколений; условия создаваемые обществом, государственными и частными структурами, для физического, психического и социального развития человека» [12, с. 5];

– как оказание компетентной социально-педагогической помощи населению, повышении эффективности процесса социализации, воспитания и развития детей, подростков, юношей [11, с. 65];

– как система мероприятий по обеспечению образовательно-воспитательными средствами направленной социализации личности, передаче индивиду и освоению им социального опыта человечества, обретению или восстановлению индивидом социальной ориентации, социальной роли, социального функционирования [9, с. 35];

– как деятельность, которую можно осуществлять в отношении любого человека на всех этапах его жизненного пути, при участии самых разнообразных социальных институтов общества, государственных и негосударственных структур, конкретных людей, в различных сферах микросреды и при участии всех субъектов воспитания [6, с. 185].

Сопоставляя и обобщая различные авторские трактовки исследуемого понятия, можно сделать следующее заключение: в широком плане социально-педагогическая работа представляет собой вид общественной практики, которая имеет конкретную цель – создание условий для успешного становления человека как субъекта социальной жизни и обеспечение гуманной, социально безопасной среды его проживания, способствующей его воспитанию, развитию, социальной защите и адаптации в социуме. В аспекте задач нашего исследования «*социально-педагогическая работа с маргинальными семьями*» представляет систему профессионально компетентных мероприятий, реализуемых специалистом социальной сферы, направленную на развитие оптимального микроклимата в социуме через организацию социально-воспитательной среды с целью эффективной социальной поддержки личности в процессе ее социализации.

Результат создание благоприятного социально-воспитательной среды для успешной социальной адаптации маргинальных семей заключается в следующем: происходит интеграция усилий субъектов социально-воспитательной деятельности; расширяется диапазон возможностей воспитательного воздействия на личность; специально моделируются и создаются условия для самореализации и самоутверждения личности, проявляется неповторимость индивидуальности ребенка, создаются условия для гуманизации межличностных отношений и т. д.

Цель такой социально-воспитательной среды может быть сформулировала таким образом: планомерная и упорядоченная помощь маргинальным детям и их семьям в развитии внутреннего потенциала; вдохновение к самосовершенствованию, саморазвитию, самореализации в деятельности, общении, познании, в результате

чего совершенствуются и потребности, личностный смысл жизни. Основным способом влияния такой среды на маргинальные категории населения является консолидация сил, заинтересованных в их успешном социальном становлении.

Социально-воспитательная среда охватывает институты, которые прямо или косвенно выполняют те или иные социальные функции, при этом их отдельные функции в такой среде могут меняться. Можно утверждать, что в рамках социально-воспитательного среды действуют механизмы социального взаимодействия, единства и преемственности воспитательного воздействия. «Создание воспитательной среды предполагает организацию совместных дел, взаимную ответственность участников педагогического процесса, сопереживание, взаимопомощь, способность совместно преодолевать трудности, доминирование творческого подхода в организации жизнедеятельности ребенка и позитивного отношения к ней» [10, с. 60]. Характер деятельности маргинальных семей в такой среде определяется их активностью, самостоятельностью и инициативностью.

Выводы и предложения. Создание положительного социально-воспитательного среды мобилизует все воспитательные ресурсы, усиливает и совершенствует социализирующее влияние на ребенка через социальную адаптацию его родителей, а общая технология социальной помощи маргинальным семьям на деятельностно-профессиональном уровне позволяет упорядочить этот процесс, уменьшить его объективные трудности, гарантирует динамику развития личности.

Социальная политика государства может внести большой вклад в активную борьбу с бедностью, безработицей и социальной изоляцией населения путем организации действенного механизма беспрерывного образования и эффективной социально-педагогической работы. Обучения, воспитания и педагогизация общества являются одними из наиболее приоритетных задач современного мира, так как от этих факторов зависит моральное состояние индивида, семьи, общества, что в дальнейшем отражается на других сферах их жизнедеятельности.

Мы считаем, что достижение данной цели возможно при условии, когда образование населения, пропаганда социально приемлемых норм, шаблонов поведения, индивидуальная и социальная активизация индивида ориентирована на преодоление жизненных затруднений уязвимых категорий населения.

Список литературы:

1. Paluch M. Człowiek w zmieniającym się społeczeństwie / M. Paluch. – Sanok: Brzeska Oficyna Wydawnicza 2007. – 283 s.
2. Paluch M. Pedagogiczne i psychologiczno-społeczne aspekty integracji Polski z Unią Europejską. Analiza wartości i postaw / M. Paluch. – Sanok: Brzeska Oficyna Wydawnicza 2007. – 189 s.
3. Pospiszyl I. Patologie społeczne – resocjalizacja / I. Pospiszyl. – Warszawa: PWN, 2009. – 355 s.
4. Raclaw-Markowska M., Edukacja na rzecz rodziny jako obszar dzialan w celu poprawy warunkow powstania i funkcjonowania rodzin / M. Raclaw-Markowska. – Warszawa: IPiSS, 2004. – 315 s.
5. Sztompka P. Socjologia zmian spolecznych / P. Sztompka. – Kraków: Znak, 2005. – S. 19-37.
6. Гурьянова М.П. Сельская школа и социальная педагогіка. – Минск: Амалфея, 2000. – 448 с.
7. Мардахаев Л.В., Липский И.А. Социальная педагогика: пути развития // Ученые записки: Научно-теоретический сборник. – М.: МГСУ, 1996. – С. 55-63.
8. Наторп П. Избранные работы / П. Наторп. – М.: Территория будущого, 2007. – 384 с.
9. Никитин В.А. Понятия и принципы социальной педагогики. – М.: МГСУ, 1996. – 21 с.
10. Селиванова Н.Л. Воспитательное пространство как объект педагогического исследования / Н.Л. Селиванова. – Калуга: Институт усовершенствования учителей, 2000. – 248 с.
11. Сластенин В.А., Исаев, И.Ф., Мищенко, А.И., Шиянов, Е.Н. Педагогика: Учеб пособие для пед. ин-тов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
12. Шакурова, М.В. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.В. Шакурова. – 4-е изд., стер. – М.: «Академия», 2007. – 272 с.
13. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

Зємба Беата Анна Казімеж
Жешівський університет (Польща)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ МАРГІНАЛЬНИМ СІМ'ЯМ

Анотація
Досліджено проблему соціальної адаптації маргінальної родини в сучасних умовах розвитку суспільства. Визначено роль сім'ї як первинного осередку суспільства та основного інституту соціалізації підростаючого покоління. Виявлено необхідність створення умов для розкриття індивідуальних здібностей, потреб, намірів маргіналів через різноманітність видів і форм освітньої, виховної і соціально-педагогічної діяльності в соціокультурному середовищі. Проаналізовано особливості поняття «соціально-педагогічна діяльність». Зроблено висновок про необхідність навчання, виховання і педагогізації суспільства для забезпечення успішного процесу сімейної інтеграції та належного соціального розвитку маргіналів.
Ключові слова: маргінальна сім'я, освіта, соціальна допомога, соціально-педагогічна діяльність, соціально-виховне середовище.

Ziemba Beata Anna Kazimezh
University of Rzeszow (Poland)

SOCIO-PEDAGOGIC WORK AS AN ELEMENT OF SOCIAL ASSISTANCE TO MARGINALIZED FAMILIES

Summary
Investigated the problem of social adaptation of marginalized families in modern conditions of development of society. Defines the role of the family as the primary unit of society and the primary institution of socialization of the younger generation. Identified the need to create conditions for the disclosure of the individual abilities, needs, and intentions of the marginalized through a variety of types and forms of education, educational and socio-educational activities in the socio-cultural environment. The features of the concept «social-pedagogical activity». The conclusion about the necessity of training, education and pedagogical companies to ensure a successful process of family integration and adequate social development of the marginalized.
Keywords: marginal family, education, social assistance, socio-pedagogical work socio-educational environment.

УДК 004:316.776

ЦИФРОВОЕ ПРОСТРАНСТВО: ПРОТИВОРЕЧИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Марьина Е.Ю.
Харьковская государственная академия культуры

В статье рассматриваются основные тенденции развития цифрового пространства. Обращаясь к данным исследований автор анализирует позитивные и негативные последствия данного феномена. Выявляются противоречия становления цифрового пространства. Анализируются факторы влияния технологического уклада цифровой медиасреды на глобальное информационное пространство. Делается вывод о том, что цифровое пространство становится движущей силой преобразований в области социального развития.
Ключевые слова: информационное общество, цифровое пространство, цифровые технологии, цифровое неравенство.

Постановка проблеми. Современные процессы глобализации, широкое внедрение новейших ИКТ во все сферы жизнедеятельности человечества, взрывные темпы расширения сетевого пространства постепенно продвигают мировое сообщество в цифровую эру, влияние которой уже сейчас неизбежно меняет коммуникационные реалии, базовые характеристики социоэкономической жизни, структуру социума, грани социокультурного развития индивидуумов. Становление нового доминирующего технологического уклада обусловлено динамикой развития цифровой медиасреды, которая является важной частью глобального информационного пространства.

Мир наблюдает за постепенным становлением цифровой среды, которая включает весь континуум компьютерных, сетевых технологий и интернет-ресурсов [6]. Основными технологическими трендами ее развития является расширение телекоммуникационной инфраструктуры, прогресс компьютерных, сетевых и мобильных технологий использование технологических новаций в сложных социотехнических системах. При этом формирующееся цифровое пространство играет решающую роль в новой информационной картине мира, когда информация выступает в качестве двигателя общественного и технического прогресса и становится объективной характеристикой материальных систем и их взаимодействия.

Анализ последних исследований и публикаций. Актуальность проблем становления и формирования цифрового пространства вызывает обоснованный интерес у ученых, экономистов, политиков, государственных деятелей, многочисленных аналитических организаций. Отдельным аспектам его развития посвящены научные работы М. Р. Арпентьевой, С. М. Брайчевского, В. А. Ильганаевой, В. П. Коломиец, С. Л. Уразовой, Н. О. Пунченко, Л. А. Прониной, О. В. Сюнтюренко, Е. И. Ярославцевой и др. Ученые констатируют, цифровая медиасреда имеет высокий интегрирующий и синергетический эффект по отношению не только к технологическому, но и к социокультурному уровню развития современного общества.

Исследования последних лет показывают, что основными механизмами, с помощью которых цифровая среда становится движущей силой преобразований социального развития являются усиление интеграции, повышения эффективности и внедрения инноваций во все сектора и отрасли человеческой деятельности [2; 6; 14]. Быстрое распространение цифровых технологий на все сферы деятельности общества свидетельствует, что их преимущества реализуются в

© Марьина Е.Ю., 2016

широких масштабах, а их косвенное влияние на социум почти не поддается оценке, однако развертывание цифровой среды способствует: развитию инкрементальной системы электронных коммуникаций общества; разработке и внедрению ряда новых, а также интеграции отдельных кластеров технологий [6]; становлению новых научных направлений, наращиванию потенциала научных исследований, распространению их результатов в мировом сообществе [5]; превращению знаний в общественное достояние; активизации темпов и упрощению условий внедрения инноваций, диффузии инноваций и знаний; сокращению информационного неравенства и преодолению информационных барьеров [2; 9]; реализации концепции непрерывного образования, развития его дистанционных и инклюзивных форм; фактическому переходу многих стран от «аналоговой к цифровой экономике» [2]; повышению эффективности существующих видов человеческой деятельности и услуг, снижению информационных затрат и созданию новейших информационных товаров; многократному расширению информационной базы, получению доступа людьми к ранее недоступным информационно-коммуникационных сетям, информационным объектам, активам, услугам; росту доли информационного производства; сплоченности, сотрудничеству и партнерству хозяйствующих субъектов, влиянию на способы их операционной деятельности [2]; изменению степени концентрации власти и ее перераспределению от государств и общественных институтов к гражданам, поиску направлений налаживания взаимодействия между гражданами и правительствами их стран; расширению демократических, социальных и политических прав и свобод личности через цифровую идентификацию, участие в разработке законодательства и принятии политических решений, включению в государственные программы помощи, налаживанию обратной связи с чиновниками и мониторингу их деятельности, возможности создания самоорганизующихся виртуальных объединений и др. [2]; наращиванию потенциала государственного сектора за счет автоматизации на информационной основе системы управления налогами, сборами, исполнения бюджета и отчетности, электронных деклараций [10]; сдвигу в профессиональной структуре занятости в сторону высококвалифицированного труда [2; 4]; усилению незамещенных факторов производства, улучшению технологий повышения производительности труда; информатизации социокультурного пространства, популяризации межкультурного диалога, актуализации вопросов сохранения культурного наследия [44]; появлению возможности контроля динамики социального взаимодействия, моделирования экономических и социальных процессов и непосредственного воздействия на них [1].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Отдавая должное проведенным исследованиям нужно отметить, что отсутствие обобщающего исследования по обозначенной проблематике требует дополнительного внимания к теме.

Формулирование целей статьи. Основной целью работы является изучение тенденций формирования цифрового пространства и выявление противоречий его развития.

Изложение основного материала исследования. В цифровом пространстве приоритет принадлежит конвергентно-интеграционным процессам, востребованным новой социально-экономической формацией – информационным обществом [7]. Концептуальные декларации глобального процесса его формирования в настоящее время базируются на новейших достижениях операционной среды цифрового медиапространства.

Тенденции модернизации, темпы и противоречивость мировой динамики развертывания цифрового пространства является триггерами развития и одновременно дополнительными дестабилизирующими факторами формирования информационного общества. Цифровые технологии эволюционируют быстрыми темпами. Преобразующий потенциал цифровой революции подчеркивает амбивалентность и противоречивость социокоммуникативных процессов. С одной стороны цифровые трансформации способствует глубинной социальной взаимосвязи и глобальной общности, а с другой – углубляют цифровой разрыв в социуме. В количественном отношении указанные тенденции можно проиллюстрировать результатами исследований, проведенных в последние годы.

Так, согласно статистике глобального агентства «We are social» [14] при населении планети в 7,395 млрд. пользователями сети Интернет являются 3,419 млрд. (46%), а социальных медиа – 2,307 млрд. (31%). Наибольшее число Интернет пользователей зарегистрировано соответственно в Китае, США, Индии, Японии и Бразилии; самое большое количество людей, которые не имеют доступа к сети проживает в Индии, Китае и Северной Америке [16]. Ежедневное использование поисковой системы Google насчитывает более 4 млрд. запросов, что равно количеству людей, лишенных возможности доступа к всемирной сети [2, с. 4]. Общую доступность к Интернет, в частности ценовую, иллюстрирует ситуация, когда в США каждое из 10 бедных домохозяйств подключены к всемирной сети, в то время как в Центральноафриканской Республике стоимость Интернет-доступа в месяц превосходит в 1,5 раза годовой доход на душу населения [2, с. 4]. По данным относительно универсальной доступности Всемирной сети на одного пользователя высокоскоростного широкополосного соединения приходится пятеро, у которых такое соединение отсутствует. Таким образом, несмотря на то, что сеть Интернет и сопутствующие технологии распространяются по миру намного быстрее, чем предыдущие технико-технологические новшества, 57% населения планеты не имеют доступа к ней и не могут играть существенную роль в развитии информационного общества.

Основным средством доступа в сеть во многих странах мира являются мобильные телефоны, численность уникальных пользователей которых в мировом масштабе достигает 3,790 млрд. Тенденция их распространения в развивающихся странах такова, что количество домохозяйств, использующих мобильную связь, превышает количество имеющих доступ к электричеству или чистой питьевой воды [2, с. 5].

Нужно отметить, что установление интернет-соединения и распространение мобильной связи оказали лишь ограниченное влияние на уменьшение информационного неравенства. Мировая практика внедрения цифровых технологий показала, что они могут усиливать социально-экономические факторы информационного неравенства. Ученые констатировали, что «расширение информационного пространства, появление новых технологий, обеспечивающих возможность доминирования в различных сферах жизнедеятельности, совершенствование сетевых технологий скрытого управления групповым и массовым поведением ... – все это на принципиально новом уровне заостряет проблему цифрового неравенства и информационного суверенитета» [6].

Сейчас глубокий цифровой разрыв наблюдается как между странами, так и внутри них. Это проявляется в гендерном, географическом, возрастном, социокультурном неравенстве и таком, которое определяется по имущественному признаку. Например, объемы и происхождение информации, которая размещается в сети почти полностью совпадают с тенденциям ее производства в «аналоговой» жизни. Так 85% созданных пользователями материалов, проиндексированных поисковой системой Google, произведены в Соединенных Штатах Америки, Канады и Европы, это составляет примерно такую же долю изданий из этих стран среди всех напечатанных в мире научных журналов [2, с. 8]. Вероятность использования цифровых технологий или владения соответствующими устройствами у женщин ниже, чем у мужчин; еще глубже разрыв между молодежью (20%) и лицами в возрасте старше 45 лет (8%) [2], между сельскими и городскими жителями и т. д. Данные о том, что 40% населения имеет доступ к сети, однако почти пятая часть мирового населения неграмотна, свидетельствуют – распространение цифровых технологий само по себе вряд ли способно устранить глобальный информационный разрыв.

Приведенные выше цифры констатируют – цифровое пространство принципиально изменяет природу социальных и массовых коммуникаций. Но статистика фиксирует не столько его технологические возможности, сколько феноменальную потребность социума в коммуникациях, что является основным признаком формирования информационного общества в цифровую эпоху. Данные наглядно демонстрируют проблемные моменты реализации технологических, экономических, профессиональных, социокультурных пространственных и других факторов развертывания новой социокомуникативной парадигмы.

Некоторые предполагаемые выгоды развертывания цифрового пространства сводятся на нет возникающими рисками. Распространение завоеваний цифровой революции ограничивает развитие информационного общества в цивилизационном процессе.

Так, новейшие цифровые технологии стимулируют факторы производства, дополняют более квалифицированный труд и одновременно вызывают поляризацию на рынке труда, высвобождение человеческих ресурсов, конкуренцию за низкооплачиваемые рабочие места в сферах не связанных с ИКТ, так называемую «технологическую безработицу» [11].

Инвестиции в развитие цифровых технологий выявляют закономерность по усилению влияния элит и крупных корпораций, которые приводят к отсутствию конкурентности деловой среды и монополизации, как в случае с компанией Google, которая получает почти треть всех мировых доходов от цифровой рекламы и Amazon, использующей свое положение на рынке для продвижения собственной политики ценообразования [15].

Цифровое пространство создает беспрецедентные условия для сохранения культурного, научного и цифрового наследия, однако заостряет проблемы экономического и технологического характера в области хранения, интеграции и предоставления доступа к электронным ресурсам, а также делает наглядным противоречие между динамикой накопления информации цифрового происхождения и темпами технологического старения [8]. Кроме того, преобразующий потенциал цифровых технологий обнаруживает «обратную» правовую сторону сохранения цифрового наследия – отсутствие приоритетов и способов установления справедливого равновесия между законными правами авторов, правообладателей и заинтересованностью социума в получении доступа к материалам, составляющим цифровое наследие, то есть подчеркивает необходимость поиска компромисса между интересами правообладателей и постулатами информационного общества [3].

Новейшие цифровые кроссмедийные платформы бросают вызов корпоративному и государственному доминированию, способствуют расширению прав, возможностей и свобод граждан – вместе с тем приводят к установлению контроля над ними в общественной жизни. Развитие технологий цифровой идентификации людей, инициатив электронных правительств и избирательных систем голосования, цифровых платежных систем, электронных сделок и электронной торговли – приводят к наращиванию потенциала государственного сектора, институциональным реформам, развитию цифровой экономики и «экономики общего пользования» [2, с. 10], однако это провоцирует рост уровня киберпреступности и фальсификации.

Цифровые технологии создают беспрецедентные возможности для переформатирования образовательных стандартов, учебных программ, методов обучения и самообразования, но не выявляют потенциал повышения мотивации человечества к получению новой информации, приобретения знаний, навыков, профессий. Кроме того, институциональные системы образования пока медленно реагируют на вызовы цифровой среды в противовес большим корпорациям. Последние создают инициативы по подготовке кадров, профессиональные навыки которых соответствуют тенденциям развития информационного общества и цифрового пространства. Примером является проект компании Microsoft «Microsoft Data Science Curriculum», запуск которого анонсирован на 2016 год. Учебный проект разработан в сотрудничестве с ведущими университетами, работодателями и предусматривает дистанцион-

ную подготовку кадров, которые могут овладеть методами исследований, анализа и обработки данных, способами их моделирования и визуализации, а также средствами создания нового поколения интеллектуальных решений [12]. Это еще раз подчеркивает тенденцию монополизации цифрового информационного пространства мощными техно-корпорациями, направления развития которых обусловливают тенденции формирования информационного мейнстрима в электронной среде.

Социальные медиа, ставшие мощным коммуникационным феноменом в эволюции цифрового пространства выступают в качестве инструмента распространения идей демократии, но одновременно порождают ряд проблем связанных с неприкосновенностью личной жизни, кибербезопасностью, цензурой, фильтрацией и управлением информационными потоками в сети Интернет; изменяют институт авторства и механизмы создания, распространения и потребления информационного контента; заостряют проблему консциентальних войн в системе социальных коммуникаций.

Цифровые реалии актуализируют две взаимосвязанные инновации – большие данные и открытые данные, многочисленные оценки нынешнего и потенциального экономического значения которых колеблются в пределах от сотен миллиардов до триллиона долларов в год, и в то же время подчеркивают катастрофическую ситуацию с аналитической обработкой информации, которая сложилась в мире [13].

Цифровые технологии приводят к сокращению расходов на получение информации в электронной коммуникационной среде, однако не в каждом случае это сокращает ресурсы и усилия, которые тратятся на ее обработку. Кроме того, сами технологии остаются недоступными для большей части социума. Негативно на информационном состоянии общества сказываются избыточные объемы продуцирования информации в сочетании с коммуникационными поведенческими предубеждениями индивидуумов в цифровой среде.

Выводы из данного исследования. Противоречивые реалии формирования цифрового пространства находят отражение во всех сферах жизнедеятельности социума, индивидуумов и обуславливают тенденции формирования единого информационного медиапространства. Глобальная включенность общества в этот процесс заостряет не только технические и коммуникационные аспекты развития информационного общества, но и актуализирует широкий спектр сложных мировоззренческих вопросов, социокультурных проблем, порождаемых самим фактом формирования цифрового пространства.

Список литературы:

1. Арпентьева М. Р. Нравственные проблемы медиатизации и когнитивные способности личности / М. Р. Арпентьева // Цифровое общество как культурно-исторический контекст развития человека : сборник научных статей / под общ. ред. Р. В. Ершовой. – Коломна: Государственный социально- гуманитарный университет, 2016. – С. 28-36.
2. Доклад о мировом развитии 2016. Цифровые дивиденды. Обзор. Международный банк реконструкции и развития / Мировой банк 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2016/01/13/090224b08405bbc0/1_0/Rendered/PDF/World0developm0l0dividends0overview.pdf.
3. Монахов В. Н. Право и библиотеки: грани сопряжения // Модернизация библиотечно-информационного обслуживания населения города Москвы. – М., 2009. – С. 73–110.
4. Пронина Л. А. Информатизация культурно-образовательного пространства: методологические аспекты исследования: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора философских наук / Л. А. Пронина. – Тамбов, 2007. – 47 с.
5. Пунченко Н. О. Информационные технологии, их место в структуре конвергентных технологий и информатизации / Н. О. Пунченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – № 64. – С. 168–177.
6. Сюнтюренко О. В. Цифровая среда: тренды и риски развития // НТИ. – Сер. 1. – 2015. – № 2. – С. 1–7.
7. Уразова С. Л. Социальные сети как форма общественного диалога и массовых коммуникаций [Электронный ресурс] / С. Л. Уразова. – Режим доступа : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39816/1/iurp-2016-150-03.pdf.
8. Хартия о сохранении цифрового наследия: резолюция принята по докладу Комиссии V на 18-м пленарном заседании 15 октября 2003 г. // Акты Генеральной конференции. 32-я сессия, Париж, 29 сентября – 17 октября 2003 г. Т. 1. Резолюции. – Париж : UNESCO, 2004. – [Резолюция] 42. – С. 83 86.
9. Яницкий О. Н. Информационное общество: проблема и методы её решения / О. Н. Яницкий // Власть. – 2016. – № 7. – С. 90-96.
10. Beck C. Web of resistance: Deleuzian digital space and hacktivism //Journal for Cultural Research. – 2016. – С. 1-16.
11. Key Indicators of the Labour Market (KILM) 2015: User guide [Electronic Resource]. – Mode of access : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_422091.pdf.
12. Microsoft Data Science Curriculum [Electronic Resource]. – Mode of access : https://www.edx.org/microsoft-data-science-curriculum#edx-product-discovery-cards.
13. Open data barometer : ODB Global Report Third Edition [Electronic Resource]. – Mode of access: http://opendatabarometer.org/doc/3rdEdition/ODB-3rdEdition-GlobalReport.pdf.
14. Special reports «Digital in 2016». We are social : [site]. – Mode of access : http://wearesocial.com/uk/specialreports/digital-in-2016.
15. Wood, David. 2011. «EU Competition Law and the Internet: Present and Past Cases» Competition Law International (April): 44–49.
16. World Bank Open Data [site]. – Mode of access : http://data.worldbank.org/.

Мар'їна О.Ю.
Харківська державна академія культури

ЦИФРОВИЙ ПРОСТІР: ПРОТИРІЧЧЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Анотація
У статті обговорюються основні тенденції розвитку цифрового простору. Звертаючись до даних досліджень автор аналізує позитивні та негативні наслідки даного феномена. Виявляються протиріччя становлення цифрового простору. Аналізуються фактори впливу технологічного укладу цифрового медіасередовища на глобальний інформаційний простір. Робиться висновок про те, що цифрове середовище стає рушійною силою перетворень соціального розвитку.
Ключові слова: інформаційне суспільство, цифровий простір, цифрові технології, цифрова нерівність.

Marina O.Yu.
Kharkiv State Academy of Culture

DIGITAL SPACE: CONTRADICTIONS OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Summary
The article discusses the development trends of the digital space. Turning to the research the author analyzes the positive and negative effects of this phenomenon. The contradictions of development digital space are revealed. The factors of influence of technological structure of digital media environment in the global information space are analyzed. Digital environment is becoming the driving force of social development reforms are concluded.
Keywords: information society, digital space, digital technology, digital divide.

УДК 347.965:021.8]:001.8(477)

ПИТАННЯ «ADVOCACY» НА СТОРІНКАХ НАУКОВИХ ВИДАНЬ (2000–2015 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пугач Л.Ю.
Львівський національний університет імені Івана Франка

На основі аналізу окремих наукових видань, зокрема, як-от: авторефератів дисертацій та монографій розкрито питання адвокації, що висвітлюється та активно обговорюється теоретиками та практиками бібліотечної галузі. Описано основні принципи організації адвокаційної діяльності. Досліджено та проведено аналіз вітчизняного досвіду у діяльності адвокаційної кампанії бібліотек. Висвітлено теоретико-методологічні засади бібліотечної іміджеології. Зроблено спробу проаналізувати мотиви, які спонукали до обговорення важливої зв'язкової ланки як: соціум–бібліотека–владні структури.
Ключові слова: адвокасі, адвокаційна діяльність, бібліотека, інформаційне суспільство, Українська бібліотечна асоціація (УБА), документно-інформаційні ресурси, бібліотека, інформаційне суспільство, місцева громада.

Постановка проблеми. У наукових виданнях часто зустрічаються різні синонімічні визначення адвокації, як-от: *адвокатування, адвокасі, громадянське представництво чи представлення інтересів та захист прав громадян*, однак сутності *адвокації* вони не змінюють. Відтак, з'ясувати значення поняття «адвокація» є нагальним у бібліотекознавчому сьогоденні, для того, щоб можна було відстежити покрокові зусилля теоретиків та практиків бібліотечної галузі у проведенні цілеспрямованої роботи з адвокації.

У бібліотекознавчих дослідженнях питання адвокації (advocacy) постає все частіше, відтак, відіграє важливу роль для організації не лише бібліотечного середовища, а й громадянського суспільства зокрема. Вимогою сьогодення є потреба бібліотек в адвокаційній діяльності, адже її ефективне використання сприятиме кращому функціонуванню бібліотечної діяльності.

Відтак, ***бібліотечна адвокація*** – це конкретні сплановані зусилля, спрямовані на отримання бібліотекою підтримки та розуміння. Такі зусилля необхідно докладати упродовж тривалого часу, використовуючи різноманітні засоби й форми роботи.

В умовах інформаційного суспільства, якнайширший доступ до якісної інформації з різних аспектів та галузей його життєдіяльності набуває всезростаючого значення. Така інформація в Україні в різних формах електронного та друкованого форматів створюється широким колом

© Пугач Л.Ю., 2016

громадських та приватних організацій на місцевому, національному та світовому рівнях і займає одне із чільних місць в їхній діяльності. Відтак, систематизувати потік інформації та зробити її придатною для подальшого використання у суспільному житті допоможе адвокаційна робота бібліотек, яка є процесом стратегічного управління інформацією для зміни або впливу на державні структури, задля відстоювання своїх інтересів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові розвідки, які провадять вітчизняні бібліотекознавці, за останні роки, бачимо, що активно досліджують бібліотечну адвокацію такі науковці, як-от: Віра Загуменна [13], Валентина Пашкова [19], Світлана Барабаш [7] та ін.

Відтак, важливу діяльність із захисту прав бібліотек і бібліотекарів провадить Українська бібліотечна асоціація (УБА), котрій варто віддати належне. Адже, УБА опікується інтересами бібліотек, доволі активно впроваджує в діяльність книгозбірень адвокаційний напрям.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Діяльність бібліотек різних рівнів, в останнє десятиліття характеризується великою різноманітністю підходів до вирішення нагальних питань бібліотечної практики. Більшість проблем є типовими, тому що викликані потребами суспільства й, зокрема місцевих громад. Інструментами їх вирішення виступає адвокаційна діяльність, яка включає кадровий, інтелектуальний, економічний потенціал, систему організаційних прийомів і заходів, що можуть бути використаними для впровадження інноваційних автоматизованих технологій або для організації оновлених бібліотечних послуг, формування нових форм популяризації документів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є всебічне розкриття поняття «*Адвокація*» (Advocacy), що є полісемічним. Також проведення ґрунтовного аналізу та всебічного висвітлення понять, як-от: «бібліотечна адвокація», «адвокаційна кампанія», «бібліотечна іміджеологія» та ін.

Виклад основного матеріалу. Відтак, англійське слово advocacy походить від латинського «*закликати*» - «*to call to*». Основне поняття описує це слово так: «*Заклик до людей стати на ваш бік*». Існує кілька подібних слів: дієслово (advocate) «виступати за», іменник advocate «*адвокат, захисник*» та іменник (advocacy) «*адвокація, захист*». Українські бібліотекознавці, термін «адвокації» розуміють, як «громадянське представництво» зусилля, якого спрямовані на захист інтересів книгозбірні. Завданням адвокації є відстоювання бібліотечної діяльності чи інноваційного розвитку шляхом ефективного впливу та фінансової підтримки з органами місцевого самоврядування.

Виокремлюють три типи бібліотечної адвокації:

- *Самоадвокація* (Self-advocacy);
- *Адвокація конкретного випадку* (Case advocacy);
- *Громадська адвокація* (Cause advocacy).

Адвокаційна діяльність є одною із основних складових роботи бібліотек, так як вони піклуються про свій розвиток, організаційну спроможність, статус. Робота з адвокації передбачає знання специфіки механізмів прийняття рішень, нормативно-правової бази держави, а також точок дотику або можливостей участі у розробці документів, що безпосередньо стосуються щоденної діяльності бібліотек [6].

Тому, багато авторів присвячують свої наукові розвідки дослідженням та розкриттям питання сутності бібліотечної адвокації.

Процеси розбудови України як демократичної держави, її органічне входження у світовий правовий та інформаційний простір, обумовили зростання суспільної потреби в ефективному комплектуванні та використанні бібліотечних фондів, організації системи інформування з допомогою сучасних електронних інформаційних технологій. Дослідженнями в галузі правової бібліотечної адвокації займаються багато бібліотечних фахівців. Серед яких, варто відзначити праці Пашкової Валентини Степанівни [19] Іванової Наталії Георгіївни [14], Соловйової Марії Володимирівни [20], Давидової Ірини Олександрівни [11], Коваленко Ірини Павлівни [15] та ін. Автори з всебічно розкривають діяльність бібліотечної адвокаційної кампанії у розрізі правової сфери.

З початку 90-х років XX ст. в Україні розпочався стрімкий розвиток демократичного суспільства, який потребує постійної доступності до інформації. Усі ці інформаційні процеси проходять на правовій основі, що підкріплені Законами України [1].

В час активного зростання ринкової економіки та недостатності бюджетного фінансування, бібліотеки змушені розвивати свою комерційну діяльність. У вирішенні комерційних проблем, наданням відповідних підказок у розвитку цієї діяльності допоможе адвокація. Детальним вивчення існуючих можливостей книгозбірень зайнялась Марія Володимирівна Соловйова у своїй дисертації на тему: «Комерціалізація бібліотечно-інформаційної діяльності в умовах ринкової економіки України» [20].

Одним із перспективних аспектів дослідницької діяльності є виявлення автором важливих *факторів розвитку комерціалізації бібліотек*. Так, Марія Володимирівна Соловйова, виокремлює: інформатизацію суспільства, ринкову трансформація економіки України, становлення та розвиток інформаційного ринку й ринку інформаційних продуктів і послуг, техніко-технологічні та управлінські трансформації бібліотек.

Автор також, акцентує увагу на уточнення змісту та значення терміну «***комерціалізація бібліотечно-інформаційної діяльності***», яка розглядається як процес налагодження відносин між бібліотеками та громадянським суспільством для створення комфортного інформаційного середовища бібліотек.

Варто зазначити, що таке визначення комерціалізації бібліотек, дає змогу припустити наявність тісного зв'язку з адвокаційною діяльністю, основна ознака якої, є налаштування комунікаційного відносин бібліотеки й суспільства, для отримання прибутку. Тому, активне використання адвокаційної кампанії у комерційній діяльності бібліотек дозволить в рекордні терміни збільшити фінансування книгозбірні, підвищити рівень прибутку від надання інформаційних послуг, віднайти надійних партнерів для подальшого інноваційного розвитку бібліотек.

Продовжуючи розглядати всі можливості адвокації та її вплив на розвиток комерційної трансформації бібліотек, варто звернути увагу на дисертаційне дослідження Ірини Олександрівни Давидової «Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві». Дослідниця визначає необхідність теоретичних та методологічних розробок *формування інноваційної політики бібліотек*, співставляє та знаходить наукове пояснення розбіжностей між традиційною бібліотекою та комерційною діяльністю книгозбірні. Автор вважає, що новітні інформаційні бібліотечні технології суперечать традиційним методам роботи, проте створюють умови для нової системи соціальних комунікацій [11].

Авторка дослідила еволюцію наукових підходів щодо перетворення бібліотеки з традиційної на таку, що відповідає вимогам часу та визначила методологічні підходи до дослідження інноваційної політики розвитку бібліотек в інформаційному суспільстві. Ірина Олександрівна Давидова також акцентує увагу на інноваційній політиці розвитку бібліотек в Україні, яку розглядає на трьох рівнях, як-от: *державного регулювання інноваційного розвитку бібліотек; регіональної інноваційної політики в галузі бібліотечної діяльності; рівні окремої бібліотеки* [11]. Авторкою зроблено *аналіз маркетингової діяльності бібліотек*, але не системної роботи. Достатньо важливою проблемою в цьому напрямі, науковець вважає, стихійне використання маркетингових методів. Тому, для створення науково-теоретичних засад для керування бібліотеками потрібно використовувати методичні особливості адвокаційної діяльності та співставляти їх з правовими аспектами управління бібліотекою.

Бібліотечна адвокаційна діяльність неможлива без вміння правомірної оцінки дій перед суспільством та юридично захистити свої інтереси. Адже, при активному використанні комерційних елементів у бібліотечній сфері, потрібно забезпечити себе достойним рівнем правових знань. Розробкою теоретико-методичних засад юриспруденції у формуванні професійної освіченості бібліотечних працівників розглядала Ірина Павлівна Коваленко у дисертації «Комунікаційні засоби формування правової культури бібліотечних фахівців» [15].

Авторка зауважує, що основа для розвитку правової культури населення, забезпечується через обмін правової інформації між суспільством та бібліотекою. Громадяни, які засвоюють матеріали в галузі права, застосовують їх у повсякденному житті, в свою чергу утворюють *комунікаційне інформаційно-правове середовище*. Відтак накопичення і засвоєння цих знань відбувається саме через книгозбірню. В авторефераті дисертації, авторка обґрунтовує, що для створення професійної структури, яка б забезпечувала комунікацію у правовій культурі працівників бібліотек необхідно врахувати дві групи факторів: соціальні та особистісні. До соціальних належать механізми правового регулювання діяльності бібліотечної сфери. Особистісні враховують рівень професійної та правової підготовки бібліотечних фахівців, їхні моральні якості та обов'язки.

Варто зазначити, що особистісне ставлення до роботи та правова свідомість працівника, мають активний вплив на здійснення бібліотечної адвокаційної діяльності. Фахівці, які не прагнуть протидіяти стереотипам радянського часу, пасивні до ідей – не зможуть захистити власні права та обов'язки, а тим більше вплинути на владу відстоюючи майбутній розвиток бібліотек.

Науковець Любов Федорівна Голоха в своєму дисертаційному дослідженні «Модернізація державного управління бібліотечною справою в Україні: теоретико-методологічні аспекти» розробила нові підходи щодо *модернізації державного управління бібліотечною справою* як одного з операційних напрямків реалізації державної гуманітарної політики, забезпечення інтеграції України у світовий інформаційний і культурний простори.

Авторка на основі різних тлумачень понять «*державне управління*», «*державна політика*» та «*бібліотечна справа*» сформулював таку дефініцію поняття «***державне управління бібліотечною справою***»: цілеспрямований організаційно-регулюючий вплив держави через діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наділених відповідною компетенцією, на стан і розвиток бібліотечної справи з метою забезпечення виконання бібліотеками їх соціальної функції у суспільстві шляхом запровадження державної політики у сфері бібліотечної справи [10].

У дисертаційному дослідженні авторка зазначає, що в Україні й так існує багато проблем в бібліотечній сфері, котрі накопичувались роками. Основними з яких є недоліки чинного законодавства, що керує розвитком бібліотечної справи в Україні; відсутня програма для розвитку бібліотек і бібліотечної справи; недостача фінансів на оновлення книжкових фондів і передплату видань; низька заробітна платня та рівень соціального захисту бібліотекарів.

Тому, автором запропоновані зміни до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [1] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання» [2], які сприятимуть покращенню стану справ бібліотек країни.

Дослідницею визначено, що в Україні суб'єкти державного управління бібліотечною справою найвищого рівня поділяються на два види – *виконавчо-розпорядчі та консультативно-дорадчі*. Серед виконавчо-розпорядчих суб'єктів державного управління бібліотечною справою виділяються суб'єкти, повноваження яких визначено в Конституції України [15] (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України) та суб'єкти, повноваження яких визначено іншими нормативно-правовими актами (Міністерство культури і туризму України та Міністерство освіти і науки України (для освітянських бібліотек) [2].

Науковець Любов Федорівна акцентує на тому, що на сьогоднішній день, основною проблемою бібліотек є старе, незрозуміле не прилаштоване до нових вимог і викликів інформаційного суспільства сприйняття органами влади ролі і функціонування бібліотек. Тому, як ніколи потрібна активна соціальна комунікація

між органами влади та громадянами через, яку можна впроваджувати адвокаційну кампанію, та завдяки чому може суттєво змінитися образ бібліотеки перед владою та суспільством.

Поняття «адвокація» – це різностороння комунікаційна робота, яка охоплює різні сфери діяльності. Тому, варто розглянути таку її складову – як імідж бібліотеки, його суть та розвиток. Дослідженням питання іміджу бібліотеки займався вчений Михайло Юрійович Матвєєв. У своїй монографії «Імідж як соціокультурний феномен» автор розглядає різні його прояви, сукупність яких утворюють імідж бібліотеки як соціального інституту. Дослідник зазначає, що розрізняють наступні складові: освітній імідж, імідж працівників, професій та наступні складові бібліотечної науки. Науковець, розглядає основні теоретико-методологічні положення нової дисципліни – ***бібліотечна іміджелогія***. Автор вважає, що – це наука, яка вивчає закони формування, збереження, передачі та функціонування іміджу [17].

Важливою проблемою у бібліотечній іміджелогії є нерозуміння суті терміну «*імідж*», його особливостей та підходів. Дослідник стверджує, що такі суміжні поняття як «*образ*», «*престиж*», «*статус*», «*репутація*», «*стереотип*» є своєрідними методами вдосконалення іміджу, його доповненням. Таким чином, незважаючи на загальновідомі терміни, Михайло Юрійович Матвєєв, перераховує найбільш характерні означення і у міру можливостей показує, як у залежності від того чи іншого визначення, змінюється суть іміджу та збільшується таким чином ймовірність до його покращення.

На сьогодні склалися наступні **концепції іміджу бібліотек**, як-от:

1) організаційно-управлінський, який стосується удосконалення обслуговування і розвитку реклами;

2) психологічний, що звертає увагу на душевний спокій бібліотекаря, його самооцінку;

3) ірраціональний – імідж бібліотеки визначається незалежними від них факторами [17].

Автор вважає, що відсутність єдиної концепції виокремлення бібліотечного іміджу наштовхує до необхідності створення комплексного підходу, який буде враховувати всі наявні погляди.

У монографічному дослідженні автор виголошує ***основні підходи до вивчення іміджу***, як-от:

1) проведення дослідження поточного іміджу певних бібліотек;

2) вивчення іміджу як «вічної проблеми», яка стоїть перед книгозбірнями.

Варто зауважити, що ці підходи по вивченню іміджу зовсім різні, як за методикою проведення, так за підбором з літератури, та, зрештою, і в отриманні кінцевих результатів. Поточний імідж буває зовнішнім (думка населення про бібліотеку) і внутрішній (погляд бібліотекарів). Його суть полягає, у дослідженні конкретної бібліотеки чи бібліотек регіону орієнтованого на невеликий відрізок часу. Автор виокремлює такі групи поточного іміджу як: соціологічне опитування, обмін досвіду в галузі удосконалення іміджу (реклама, бібліотечний дизайн) та моніторинг літератури регіону[17].

Відтак, дослідження поняття іміджу як соціокультурного феномену відіграє важливу роль у розвитку бібліотечної адвокації. Таким чином, імідж аналізує діяльність бібліотеки всебічно, як з внутрішнього боку, так і з зовнішнього, показуючи перспективні плани діяльності книгозбірні, адже адвокація втілює їх в життя, через тісний зв'язок громадянського суспільства із державними органами влади. В свою чергу, лише за допомогою створення позитивного іміджу можна розвинути успішну бібліотечну адвокаційну кампанію.

Варто звернути увагу на те, що мало авторів на сьогодні займаються глибокими науковими дослідженнями у сфері інформаційного розвитку адвокаційної діяльності бібліотек, їхніх взаємозв'язків з громадськістю за тривалий період часу. Проте, Олена Вікторівна Воскобойнікова-Гузєва свою монографію присвятила дослідженню процесів розвитку і трансформації бібліотечно-інформаційної сфери України в період 1990–2010-х рр. Авторка проаналізувала *основні аспекти взаємовпливу громадськості на діяльність бібліотеки* за цей період і на основі зроблених висновків розробила свою модернізаційну модель розвитку бібліотечно-інформаційної сфери. Олена Вікторівна розглядає ***модернізацію***, як якісне покращення форм, методів і результатів діяльності бібліотек, а також удосконалення способів управління бібліотечною системи. Завдяки цій моделі бібліотеки зможуть ввійти в єдину світову систему стандартів бібліотечно-інформаційного розвитку [8].

Дослідниця Олена Вікторівна, розглядає *бібліотечно-інформаційну сферу України*, як одну із сфер діяльності людини чи суспільства, цілісну гармонізовану систему, що містить впорядковану сукупність об'єктів і зв'язків між юридичними, фінансовими, інформаційними, комунікаційними сферами, що знаходяться під впливом комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку [8].

На думку авторки, для того щоб створити бездоганну модель сучасної бібліотеки не існує єдиної формули, але є багато підходів, метою яких є збереження, забезпечення і розвиток бібліотек різних видів і типів. Адже, ефективне функціонування бібліотечно-інформаційної сфери на тісно пов'язане із бібліотечною адвокацією. А саме, від прямих зв'язків із науковою, освітньою, виробничою сферами та системою державного управління, особливо, коли це стосується фінансового і законодавчого забезпечення, урахування національних і регіональних особливостей національного розвитку.

Розвиток адвокації на сучасному етапі діяльності бібліотек з кожним роком відіграє все більшу роль, таким чином привертаючи увагу до себе дослідників. На сьогоднішній день, питаннями які висвітлюють бібліотечну адвокацію, займаються члени Української бібліотечної асоціації. Теоретичні та практичні дослідження здійснюють вітчизняні бібліотекознавці, як-от: Віра Вікторівна Загуменна [13], Світлана Іванівна Барабаш [6], Валентина Степанівна Пашкова [20], фахівець з адвокації Владислав Євгенійович Кучероносов [17]. Українською бібліотечною асоціацією було розроблено програму з адвокасі «Через бібліотеки – до знань» та створено блог з адвокації [7].

Висновки і пропозиції. Відтак, адвокаційна діяльність не може відбуватись без таких ком-

понентів, як формування тісного зв'язку з громадськістю, розвитку соціальних комунікації, використання громадського моніторингу та експертизи, знання відповідної системи управління та менеджменту. Адже, розвиток адвокаційної діяльності буде ефективнішим при активному використанню маркетингу та реклами. Ці компоненти мають безпосередній комунікаційних зв'язок з владними структурами та ринком, а значить і з фінансами, за допомогою яких бібліотека зможе розвинути свою інноваційну діяльність.

Проаналізувавши вище сказане, спробуємо зазначити, що адвокаційна робота буде успішно проведена, якщо враховані такі головні елементи, як-от:

– активна позиція дирекції бібліотеки;
– соціальна свідомість працівників бібліотек;
– досконале знання нормативно-правових документів;
– установлений соціально-комунікаційний зв'язок між громадськими організаціями та владними структурами та інше.

Тому, активне використання інноваційних підходів та врахування всіх необхідних соціальних елементів, дозволить активно впроваджувати бібліотечну адвокаційну діяльність та підвищить імідж книгозбірень у суспільстві.

Список літератури:

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 25 січ. 1995 р. // Відомості Верх. Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.
2. Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання: Постанови Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 р. N 659. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/659-2002-%D0%BF
3. Адвокасі в бібліотечній сфері : посіб. для бібліотекарів, користувачів і друзів бібліотек: на основі видання Амер. біб. асоціації : пер. з англ. / наук. ред. В. С. Пашкової. – Електронні дані. – Назва з екрану. – Режим доступу: http://libinnovate.files.wordpress.com/2009/12/advocacy–toolkit_final1.pdf
4. Адвокаційна діяльність бібліотек / уклад. Л. Мажара. – Запоріжжя : RVG, 2012. – Вип. 1. – 32 с. – Рос. / Укр.
5. Барабаш С. И. Адвокационная деятельность библиотек как новое направление Библиотековедения [Электронный ресурс] / С. И. Барабаш, В. В. Загуменная ; НТУУ «КПИ», НТБ ; НАКККМ // XVII Международная Конференция «Крым 2010». «Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса». Судак, Автономная Республика Крым, Украина, 5–13 июня, 2010. – Режим доступу: http://www.gpntb.ru/win/inter–events/crimea2010/disk/proceeding.html
6. Барабаш С. І. Бібліотечна адвокація як комплексна дія та показник розвитку громадянського суспільства: досвід Секції УБА з адвокації [Електронний ресурс] : [презентація] / С. І. Барабаш ; НТУУ «КПІ», НТБ // Щорічна та звітно–виборна Конференція УБА «Розбудова громадянського суспільства: місія Української бібліотечної асоціації», 18–19 листопада 2015 р., м. Київ. – Електронні текстові дані (1 файл: 8,22 Мбайт). – Київ, 2015. – Назва з екрана. – Режим доступу: http://ela.kpi.ua/handle/123456789/14299
7. Блог з адвокації. – Режим доступу: http://advocacy-uba.at.ua/bloghttp://advocacy-uba.at.ua/blog
8. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегія розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепція, модернізація: монографія / Воскобойнікова-Гузєва Олена Вікторівна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук. – Київ : Академперіодика, 2014. – 362 с.
9. Голоха Л. Ф. Модернізація державного управління бібліотечною справою в Україні: теоретико-методологічні аспекти: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Голоха Любов Федорівна ; Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. –Дніпропетровськ : [б. в.], 2009. – 20 с.
10. Давидова І. О. Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві: автореф. дис... д-ра наук з соц. комунікацій: 27.00.03 / Давидова Ірина Олександрівна ; Харк. держ. акад. культури. – Харків : [б. в.], 2008. – 51 с.
11. Долан Дж. Центр маленького сообщества и глобальной коммуникации / Дж. Долан (Библиотечная адвокация) // Современная библиотека. – 2010. – № 3. – С. 18.
12. Загуменна В. В. «Адвокасі» без перешкод: про актуальну проблему сьогодення: потребу вільного та відкритого доступу до інформації / В. В. Загуменна // День. – 2010. – 12 серп.
13. Загуменна В. В. Адвокація: представлення інтересів бібліотек : посіб. для тренерів за прогр. підвищ. кваліфікації // Укр. бібл. асоц., Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв, Центр безперервн. інформ.-бібл. освіти, Головний тренінгов. центр для бібліотекарів ; В. В. Загуменна. – Київ : Самміт–книга, 2012. – 60 с.
14. Іванова Н. Г. Електронне інформування в правовій сфері як бібліотечний аспект розвитку інформатизації в Україні (1998–2008 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Іванова Наталія Георгіївна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : [б. в.], 2010. – 16 с.
15. Коваленко І. П. Комунікаційні засоби формування правової культури бібліотечних фахівців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Коваленко Ірина Павлівна ; Харків. держ. акад. культури. – Харків : [б. в.], 2010. – 21 с.
16. Конституція України: офіц.. вид. / Верховна Рада України. – Київ : Парламентське вид-во, 2006. – 59 с. – (Серія «Закон України»).
17. Кучереносов В. Ефективне управління та залучення додаткових ресурсів для бібліотек : посіб. для бібліотечних працівників / Владислав Кучереносов // Бібліоміст : [сайт програми]. – Електронні дані. – Назва з екрану. – Режим доступу:http://ula.org.ua/bibliomist/images/documents/171/Library_management_Handbook.pdf
18. Матвеев М. Ю. Имидж библиотек как социокультурный феномен [Текст] : моногр. / М. Ю. Матвеев ; Рос. нац. б–ка. – СПб. : Рос. нац. б–ка, 2009. – 444 с. – Библиогр.: с. 378–439.
19. Пашкова В. С. Еволюція національних бібліотечних асоціацій (1876–2009) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Пашкова Валентина Степанівна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : [б. в.], 2010. – 40 с.
20. Пашкова В. С. Інтелектуальна свобода та доступність інформації в демократичному суспільстві. Етика бібліотечного працівника : посіб. для тренерів за прогр. підвищ. кваліфікації / Укр. бібл. асоц., Нац. академія

керівних кадрів культури і мистецтв, Центр безперервн. інформ.– бібл. освіти, Головний тренінгов. центр для бібліотекарів ; В. С. Пашкова. – Київ : Самміт-книга, 2012 – 68 с.
21. Соловйова М. В. Комерціалізація бібліотечно-інформаційної діяльності в умовах ринкової економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з соц. комунікацій: спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Соловйова Марія Володимирівна ; Харк. держ. акад. культури. – Харків : [б. в.], 2009. – 20 с.

Пугач Л.Ю.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ВОПРОС «ADVOCACY» НА СТРАНИЦАХ НАУЧНЫХ ИЗДАНИЙ (2000-2015 гг.): ИСТОРИОГРАФИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
На основе анализа отдельных научных изданий, в частности, таких как: авторефератов диссертаций и монографий раскрыты вопросы адвокации, что освещается и активно обсуждается теоретиками и практиками библиотечной отрасли. Описаны основные принципы организации адвокационной деятельности. Исследованы и проведен анализ отечественного опыта в деятельности адвокационной кампании библиотек. Освещены теоретико-методологические основы библиотечной имиджеологии. Сделана попытка проанализировать мотивы, которые побудили к обсуждению важной связной звена как: социум библиотека властные структуры.
Ключевые слова: адвокаси, адвокационная деятельность, библиотека, информационное общество, Украинская библиотечная ассоциация (УСА), документо-информационные ресурсы, библиотека, информационное общество, местная община.

Puhach L.U.
Ivan Franko National University of L'viv

QUESTION «ADVOCACY» ON PAGES SCIENTIFIC PUBLICATIONS (2000-2015): HISTORIOGRAPHY RESEARCH

Summary
Based on the analysis of some scientific publications, in particular, such as abstracts of dissertations and monographs, advocacy issues are disclosed that is highlighted and actively discussed by theorists and practitioners of libraries. The basic principles of advocacy organization are described. Studied and analysed national experience in advocacy campaign of libraries. Highlighted theoretical and methodological foundations of library's imagology. An attempt to analyze the reasons that led to the discussion of important liaison units as society-library-authorities is made.
Keywords: Advocacy, advocacy activities, library, information society, Ukrainian Library Association (ULA), document-information resources, library, information society, the local community.

НАШІ АВТОРИ

1. **Азархов Олександр Юрійович** – доктор медичних наук, професор, Приазовський державний технічний університет
2. **Антощук Роман Ярославович** – здобувач Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського
3. **Бабяк Наталія Василівна** – викладач Львівського державного університету внутрішніх справ
4. **Балакін Сергій В'ячеславович** – аспірант кафедри комп'ютерних систем і мереж Національного авіаційного університету
5. **Бичков Микола Миколайович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
6. **Білов Михайло Євгенович** – директор Чернівецької медичної інвестиційної компанії
7. **Біловус Леся Іванівна** – доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства, кандидат філологічних наук Тернопільського національного економічного університету
8. **Богданов Дмитро Сергійович** – аспірант Миколаївського національного аграрного університету
9. **Богданова Тетяна Георгіївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету
10. **Бойко Марія Олександрівна** – аспірант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України
11. **Бошота Неля Василівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Мукачівського державного університету
12. **Брюховецька Ірина Олександрівна** – здобувач кафедри страхування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
13. **Бугай Микита Валерійович** – аспірант кафедри міжнародного публічного права Київського національного торгівельно-економічного університету
14. **Буняк Надія Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
15. **Бургаз Олексій Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічного права і контролю Одеського державного екологічного університету
16. **Вареник Олег Миколайович** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач кафедри менеджменту і економіки спорту Національного університету фізичного виховання і спорту України
17. **Вежлівцева Світлана Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління безпечністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
18. **Величко Мар'яна Миколаївна** – студентка Мукачівського державного університету
19. **Вознюк Ганна Анатоліївна** – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
20. **Волошанівська Тетяна Володимирівна** – аспірант кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
21. **Вудвуд Вікторія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
22. **Гвоздяк Ольга Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Ужгородський національний університет
23. **Гладир Яна Станіславівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет»
24. **Голубєв Альберт Костянтинович** – кандидат технічних наук, професор, Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова
25. **Гонтюк Вікторія Анатоліївна** – аспірант кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
26. **Гончаренко Ірина Василівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки Миколаївського національного аграрного університету
27. **Гончарова Олена Вікторівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри водних біоресурсів та аквакультури Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
28. **Грігалюнайте Вікторія** – докторант, асистент кафедри маркетингу Університету імені Вітовта Великого (Литва)

НАШІ АВТОРИ
НАШІ АВТОРИ

29. **Дембицький Максим Ігорович** – аспірант кафедри підприємства та екологічної експертизи товарів Національного університету «Львівська політехніка»
30. **Демчук Наталія Романівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка
31. **Демяненко Катерина Анатоліївна** – аспірантка кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка
32. **Дмитрашко Світлана Анатоліївна** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології, філософії і права Одеської національної академії харчових технологій
33. **Доценко Юрій Валерійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри ливарного виробництва Національної металургійної академії України
34. **Єркович Надія Олександрівна –** КЗ «Дніпропетровське обласне патологоанатомічне бюро»
35. **Єрмак Лілія Семенівна** – старший викладач кафедри романо-германських мов Класичного приватного університету
36. **Жуков Ігор Анатолійович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних систем та мереж Національного авіаційного університету
37. **Захарченко Лоліта Анатоліївна** – кандидат економічних наук, професор кафедри економіки підприємства Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова
38. **Зємба Беата Анна Казімеж** – кандидат наук (doktor), викладач кафедри соціальної педагогіки Жешівського університету (Польща)
39. **Катран Марина Володимирівна** – аспірантка кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету
40. **Кобрин Надія Зіновіївна** – викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
41. **Ковальчук Любов Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету
42. **Компанєєтс Михайло Олександрович** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
43. **Корінна Ольга Валеріївна** – аспірант, викладач Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету
44. **Коркач Світлана Олексіївна** – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей «Заповіту» Т.Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
45. **Корнійчук Анатолій Ігорович** – студент Національної металургійної академії України
46. **Корчова Олена Михайлівна** – аспірант Глухівського національного педагогічного національного університету імені Олександра Довженка
47. **Криворучко Мирослав Юрійович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри інженерно-технічних дисциплін Київського національного торговельно-економічного університету
48. **Кузь Василь Іванович** – аспірант кафедри світлотехніки та джерел світла Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
49. **Кукаріна Анна Дмитрівна** – аспірантка кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету
50. **Кухарєва Наталія Михайлівна –** Т.Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
51. **Кучуран Андрій Миколайович** – аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
52. **Лемішко Олена Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри оподаткування і страхування, докторант Національного університету біоресурсів і природокористування України
53. **Лещенко Геннадій Анатолійович** – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної та психофізіологічної підготовки Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету
54. **Мар'їна Олена Юріївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри бібліотекознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Харківської державної академії культури
55. **Мясоєдова Світлана Вадимівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
56. **Нетюхайло Лілія Григорівна** – доктор медичних наук, професор, професор кафедри медичної, біоорганічної та біологічної хімії Української медичної стоматологічної академії
57. **Ніколаєва Наталія Борисівна** – кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

58. **Олексюк Іван Степанович** – кандидат медичних наук, доцент, Буковинський державний медичний університет
59. **Павліщева Яна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
60. **Паламарчук Юлія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики та природничих дисциплін Московського фінансово-промислового університету «Сінергія»
61. **Пілялєне Ліна** – доктор наук управління й адміністрування, професор кафедри маркетингу Університету імені Вітовта Великого (Литва)
62. **Портянко Олена Михайлівна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри товарознавства, управління безпечністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
63. **Пугач Андрій Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри сільськогосподарських машин Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
64. **Пугач Любов Юріївна** – старший викладач кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка
65. **Римар Микола Васильович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємства та екологічної експертизи товарів Національного університету «Львівська політехніка»
66. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
67. **Романишина Людмила Михайлівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
68. **Рудавська Гана Богданівна** – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри товарознавства, управління безпечністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
69. **Сакун Ганна Олександрівна** – кандидат філософських наук, доцент, Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова
70. **Салюк-Кравченко Олександр Олексійович** – помічник-консультант на громадських засадах народного депутата України, аспірант Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
71. **Сапега Валерія Валеріївна** – аспірант кафедри філософії та методології пізнання Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
72. **Саранюк Антоніна Юріївна** – аспірантка кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету
73. **Святаш Світлана Василівна** – аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
74. **Селівьорстов Вадим Юрійович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри ливарного виробництва Національної металургійної академії України
75. **Сєводнєва Катерина Олегівна** – аспірант кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету
76. **Смеречинська Оксана Всеволодівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
77. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
78. **Сокіл Володимир Володимирович** – кандидат наук з державного управління, начальник відділу стандартів реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг
79. **Сорочан Олена Миколаївна** – старший викладач Приазовського державного технічного університету
80. **Стрельников Роман Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів, обліку і економічної безпеки Донецького національного технічного університету
81. **Стрій Любов Олексіївна** – доктор економічних наук, професор, Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова
82. **Суханов Володимир Юрійович** – керівник гуртка Енергодарського Центру дитячої та юнацької творчості
83. **Сухомлин Андрій Анатолійович** – кандидат медичних наук, викладач кафедри медичної, біоорганічної та біологічної хімії Української медичної стоматологічної академії
84. **Сухомлин Тетяна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, викладач кафедри фізіології Української медичної стоматологічної академії
85. **Тищенко Юлія Андріївна** – аспірантка кафедри Новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

86. Товма Ольга Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічних дисциплін Національної академії Національної гвардії України
87. Томашевська Ольга Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
88. Туренко Віталій Едуардович – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
89. Фомічова Наталя Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
90. Химич Нінель Євгенівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
91. Хорішко Андрій Юрійович – студент Національної металургійної академії України
92. Цепа Олександра Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
93. Цуркан Наталія Валеріївна – аспірант кафедри земельного кадастру Одеського державного аграрного університету
94. Чепурна Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач циклу іноземних мов Криворізького медичного коледжу
95. Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
96. Шевченко Ірина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики Національного авіаційного університету
97. Шихненко Анастасія Олександрівна – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
98. Шишола Діана Василівна – студентка Мукачівського державного університету
99. Шудляк Наталія Олександрівна – аспірант кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
100. Яремко Катерина Василівна – аспірант кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
101. Ярмоліцька Наталія Вікторівна – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 9 (36) вересень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: Г. Кривогуз
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 23.09.2016 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 40.57. Тираж 100 прим.
Зам. 2309-46.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.